

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF
SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume: 25

Sayı / Issue: 3

E-ISSN: 1308-0911

Yıl/Year: 1 Temmuz 2023 -30 Eylül 2023 / July 1, 2023 - September 30, 2023

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
THE JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF
SOCIAL SCIENCES

Cilt / Volume: 25

Sayı / Issue: 3

E-ISSN: 1308-0911

Yıl/Year: 1 Temmuz 2023 -30 Eylül 2023 / July 1, 2023 - September 30, 2023

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ Cilt: 25 Sayı: 3 Yıl: 2023

E-ISSN: 1308-0911

Derginin Sahibi : Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü adına Prof. Dr. Asuman ALTAY

Sorumlu Müdür : Prof. Dr. Asuman ALTAY

Editörler : Prof. Dr. Asuman ALTAY
Doç. Dr. Levent YILMAZ
Prof. Dr. Olca SURGEVİL DALKILIÇ

Yönetim Yeri : T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca,İZMİR

Yayının Türü : Yılda En Az Dört Kez Yayınlanan Akademik Hakemli Dergidir.

Ulakbim (Dergi Park) Online Yayın Tarihi : 15.09.2023

Yönetim ve Yazışma Adresi : Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca/İZMİR
Tel: (232) 301 87 60
Faks: (232) 453 02 66
E-posta: sbdergi@deu.edu.tr

Sekreter & Dizgi : Araş.Gör. Emine Betül Göktepe, Araş.Gör. Aybüke İrem Şahin

Dergide yayınlanan makalelerin bilim, içerik ve dil bakımından sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergide yayınlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

© Tüm Hakları Saklıdır.

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY PUBLICATIONS

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL

SCIENCES Volume: 25 Issue: 3 Year: 2023

E-ISSN: 1308-0911

Journal Owner : Prof. Dr. Asuman ALTAY, The owner on behalf of Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences

Director : Prof. Dr. Asuman ALTAY

Editors : Prof. Dr. Asuman ALTAY
Assoc. Prof. Dr. Levent YILMAZ
Prof. Dr. Olca SURGEVİL DALKILIÇ

Place of Management : Dokuz Eylül University Graduate School of Social Sciences
Tınaztepe Yerleşkesi 35390 Buca/İZMİR/TURKEY

Publication Type and

Period : Journal is a peer-reviewed and published at least four times a year.

Ulakbim Online Date of Issue : 15.09.2023

Management and Correspondence Address : Dokuz Eylül University, Graduate School of Social
Sciences, Tınaztepe Campus 35390 Buca/İZMİR/TURKEY
Tel: +90 (232) 301 87 60
Fax: +90 (232) 453 02 66
E-mail: sbedergi@deu.edu.tr

Secretary & typesetting : Emine Betül Göktaş & Aybüke İrem Şahin

The academic and content responsibility of the articles published in our journal exclusively belongs to the authors. The articles published in our journal cannot be used without giving reference to the relevant article.

DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Hakemli Dergi

Cilt: 25 Sayı: 3 Yıl: 2023

Dergi Yayın Komisyonu

Prof. Dr. Asuman ALTAY – Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ali DEVECİ - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan GÖKSU - Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Cem ŞAHİN- Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Pınar SÜRAL ÖZER - Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Atalay GÜNDÜZ - Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Serdar NART - Dokuz Eylül Üniversitesi

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abbas TÜRNÜKLÜ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Aynur KOÇAK	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Birsen KARACA	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray Üniversitesi
Prof. Dr. İlseyar ZAKİROVA	Galimcan İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Tataristan, Rusya
Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Karl REICHL	Bonn Üniversitesi, Almanya
Prof. Dr. Mehmet AÇA	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖNER	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa SEVER	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Nadim MACİT	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Nafize Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Nikolay YEGOROV	Çuvaş Devlet Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çuvaşistan, Rusya
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Olcobay KARATAYEV	Kırgızistan Manas Üniversitesi, Kırgızistan
Prof. Dr. Ömür N. T. ÖZMEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Recep KÖK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Şakir İBRAYEV	L.N. Gumilev Avrasya Milli Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Turgay UZUN	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf KILDİŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Z. Nilüfer KARACASULU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki ERDUT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Zerrin Toprak KARAMAN	Dokuz Eylül Üniversitesi

ALAN EDITÖRLERİ

Prof.Dr. Ali ÖZDEMİR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Ali Şevket OVALI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Asuman ALTAY	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Burçak Müge VURAL	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Ebru GÜNLÜ KÜÇÜKALTAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Engin AKDENİZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Gökhan TENİKLER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Gülperi SERT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Gülzâr KURT GÜMÜŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Hacı CAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Hakkı UYAR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Hüseyin Avni EGELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. İkbâl Sibel SAFİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet BAYANSALDUZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet Cem ŞAHİN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Nevzat KAYA	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Nilsen GÖKÇEN ULUK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Osman BİLEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Özlem ÇAKIR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Pınar Evrim MANDACI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Pınar Narin EMİRHAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Rabia Ece OMay	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Remzi YAĞCI	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Reşat Levent AYSEVER	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Selma GÜLSEVİN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Serap AKFIRAT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Şenay ÖZGÜR	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Türkmen TÖRELİ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Vahap TECİM	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Yıldız AKPOLAT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr. Zeynep ARIKAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç.Dr. Ali Cemal TÖZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç.Dr. Gamze ARABELEN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç.Dr. Lale Burcu ÖNÜT	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç.Dr. Levent YILMAZ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç.Dr. Turgay BUCAK	Dokuz Eylül Üniversitesi

DOKUZ EYLÜL UNIVERSITY
JOURNAL OF GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
Refereed Journal

Vol: 25 Issue: 3 Year: 2023

Publishing Commission of Journal

Prof. Dr. Asuman ALTAY – Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ali DEVECİ - Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Erkan GÖKSU - Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Mehmet Cem ŞAHİN- Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Pınar SÜRAL ÖZER - Dokuz Eylül University
Assoc. Prof. Dr. Atalay GÜNDÜZ - Dokuz Eylül University
Assoc. Prof. Dr. Serdar NART - Dokuz Eylül University

ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Abbas TÜRNÜKLÜ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Yeditepe University
Prof. Dr. Aynur KOÇAK	Yıldız Teknik University
Prof. Dr. Binnur GÜRLER	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Birsen KARACA	Ankara University
Prof. Dr. Erhan DEMİRELİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Fatih TOKTAŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Güner GÜLSEVİN	Ege University
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN	Ege University
Prof. Dr. İlber ORTAYLI	Galatasaray University
Prof. Dr. İlseyar ZAKİROVA	Institute of Galimcan İbrahimov Language, Literature and Art, Tatarstan / Russian Federation
Prof. Dr. İpek DEVECİ KOCAKOÇ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Karl REICHL	University of Bonn, Germany
Prof. Dr. Mehmet AÇA	Marmara University
Prof. Dr. Mustafa DAŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Mustafa ÖNER	Ege University
Prof. Dr. Mustafa SEVER	Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Nadim MACİT	Ege University
Prof. Dr. Nafize Sibel GÜZEL	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nevzat ŞİMŞEK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Nikolay YEGOROV	Chuvash State Social Science Institute, Chuvashia / Russian Federation
Prof. Dr. Nurettin ÖZTÜRK	Pamukkale University
Prof. Dr. Olcobay KARATAYEV	Kyrgyz-Turkish University of Manas, Kyrgyz Republic
Prof. Dr. Ömür N. T. ÖZMEN	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Özkul ÇOBANOĞLU	Hacettepe University
Prof. Dr. Recep KÖK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Şakir İBRAYEV	L.N. Gumilyov Eurasian National University, Republic of Kazakhstan
Prof. Dr. Tufan GÜNDÜZ	Hacettepe University
Prof. Dr. Turgay UZUN	Muğla Sıtkı Koçman University
Prof. Dr. Yusuf KILDİŞ	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Z. Nilüfer KARACASULU	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zeki ERDUT	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ	Ege University
Prof. Dr. Zerrin Toprak KARAMAN	Dokuz Eylül University

FIELD EDITORS

Prof.Dr. Ali ÖZDEMİR	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Ali Şevket OVALI	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Asuman ALTAY	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Burçak Müge VURAL	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Ebru GÜNLÜ KÜÇÜKALTAN	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Engin AKDENİZ	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Gökhan TENİKLER	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Gülperi SERT	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Gülzar KURT GÜMÜŞ	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Hacı CAN	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Hakkı UYAR	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Hüseyin Avni EGELİ	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. İkbâl Sibel SAFİ	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Kamil İŞERİ	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Mehmet BAYANSALDUZ	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Mehmet Cem ŞAHİN	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Nevzat KAYA	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Nilfen GÖKÇEN ULUK	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Osman BİLEN	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Özlem ÇAKIR	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Pınar Evrim MANDACI	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Pınar Narin EMİRHAN	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Rabia Ece OMAY	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Remzi YAĞCI	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Reşat Levent AYSEVER	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Selma GÜLSEVİN	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Serap AKFIRAT	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Şenay ÖZGÜR	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Türkmen TÖRELİ	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Vahap TECİM	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Yıldız AKPOLAT	Dokuz Eylül University
Prof.Dr. Zeynep ARIKAN	Dokuz Eylül University
Doç.Dr. Ali Cemal TÖZ	Dokuz Eylül University
Doç.Dr. Gamze ARABELEN	Dokuz Eylül University
Doç.Dr. Lale Burcu ÖNÜT	Dokuz Eylül University
Doç.Dr. Levent YILMAZ	Dokuz Eylül University
Doç.Dr. Turgay BUCAK	Dokuz Eylül University

DERGİ HAKKINDA

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az dört defa yayınlanan hakemli bir dergidir. Dergi alanında disiplinlerarası ulusal ve uluslararası çalışmaları yayımlar. Derginin yayım dili Türkçe'dir. Ancak İngilizce yazılan makaleler de yayımlanır. Dergi, içeriği tüm kullanıcılara açık, serbestçe/ücretsiz "açık erişimli" bir dergidir. Kullanıcılar yayıncıdan ve yazar(lar)dan izin almaksızın, dergideki makaleleri tam metin olarak okuyabilir, indirebilir, dağıtabilir, makalelerin çıktısını alabilir ve kaynak göstererek makalelere bağlantı verebilir.

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi uluslararası bir dergi olup aşağıdaki veri tabanlarında yer almaktadır.

ABOUT JOURNAL

Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences is a peer-reviewed and international journal published at least four times a year. The journal publishes multidisciplinary national and international articles. The language of the journal is Turkish, but, articles in English may also be published. This is an open access journal which means that all content is freely available without charge to the user or his/her institution. Users are allowed to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full text of the articles in this journal without asking prior permission from the Publisher or the author.

Dokuz Eylül University Journal of Graduate School of Social Sciences is an international journal and indexed by these databases;

Cilt/Volume: 25 Sayı/Issue: 3

1 Temmuz 2023-30 Eylül 2023 / July 1, 2023-September 30, 2023

İÇİNDEKİLER/CONTENT

SAYFA/PAGE

DEZAVANTAJLI GRUPLAR

AKTİF YAŞLANMA BELİRLEYİCİLERİNİN İNCELENMESİ: ANKARA ÖRNEĞİ 974-993

EXAMINATION OF ACTIVE AGING DETERMINANTS: THE CASE OF ANKARA

Didem DEMİR ERBİL, Oya HAZER

DÜNYA DİLLERİ VE EDEBİYATLARI

AN ECOFEMINIST ANALYSIS OF MARY SHELLEY'S *MATHILDA*: THE FEMALE NARRATOR 994-1007

WRITING HER OWN TABOO FICTION

MARY SHELLEY'NİN MATHILDA ADLI ESERİNİN EKOFEMİNİST ANALİZİ: KENDİ TABU KURGUSUNU YAZAN KADIN ANLATICI

Tuğba KARABULUT

EKOLOJİ, SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE ENERJİ

SOSYAL HİZMETTE YAS ÇALIŞMALARINI BAĞLAMINDA EKOLOJİK KEDER 1008-1025

ECOLOGICAL GRIEF IN THE CONTEXT OF GRIEF STUDIES IN SOCIAL WORK

Şeniz ASLAN, Yunus KARA

GİRİŞİMCİLİK VE PAZARLAMA

SOSYAL GİRİŞİMCİLİK KAVRAMI VE TÜRKİYE GİRİŞİMCİLİK EKOSİSTEMİNDE BİR SOSYAL 1026-1058
GİRİŞİM ÖRNEĞİ: FAZLA GIDA A.Ş.

THE CONCEPT OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP AND A SOCIAL ENTREPRISE CASE IN TURKISH ENTREPRENEURSHIP ECOSYSTEM: FAZLA GIDA A.Ş.

Asiye Ayben ÇELİK

İLETİŞİM ARAŞTIRMALARI

HABER MEDYASI OKURYAZARLIĞI DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ: ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ 1059-1095
ÖRNEĞİ

EXAMINATION OF NEWS MEDIA LITERACY LEVELS: THE CASE OF ÇUKUROVA UNIVERSITY

Kenan ATEŞGÖZ

KAMU POLİTİKASI

SİCİLL-İ AHVÂL DEFTERLERİNE GÖRE SÜRMENE DOĞUMLU DEVLET MEMURLARININ 1096-1139
BİYOGRAFİLERİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME (1879-1909)

AN EVALUATION ON THE BIOGRAPHIES OF GOVERNMENT OFFICERS BORN IN SURMENE ACCORDING TO THE SİCİLL-İ AHVÂL REGISTERS (1879-1909)

Mustafa DAĞ

KENTSEL PLANLAMA

MEKAN ALGISI İLE KENTSEL KİMLİK: PAZAR İLÇESİ ÖRNEĞİ 1140-1161

URBAN IDENTITY WITH PERCEPTION OF SPACE: THE EXAMPLE OF PAZAR DISTRICT

Yeşim TANRIVERMİŞ, Parla GÜNEŞ

ÖRGÜTSEL DAVRANIŞ

KAPSAYICI LİDERLİK VE PROAKTİF DAVRANIŞLAR: PSİKOLOJİK GÜVENLİĞİN ROLÜ 1162-1181

INCLUSIVE LEADERSHIP AND PROACTIVE BEHAVIORS: THE ROLE OF PSYCHOLOGICAL SAFETY

İlkay GÜLERYÜZ, Lütfi SÜRÜCÜ

YÖNETİCİLERİN BİLGİ UÇURMA'NIN TÜRKİYE'DEKİ İŞLETMELERDE RESMİ. 1182-1217

OLARAK KULLANILABİLİRLİĞİNE YÖNELİK DEĞERLENDİRMELERİ: KOBİ VE BÜYÜK İŞLETMELERDE
ÇALIŞAN TEPE VE ÜST DÜZEY YÖNETİCİLER KAPSAMINDA NİTEL BİR ÇALIŞMA

*MANAGERS' ASSESSMENTS OF THE FORMAL APPLICABILITY OF WHISTLEBLOWING IN TURKISH
ORGANIZATIONS: A QUALITATIVE STUDY OF TOP AND SENIOR EXECUTIVES WORKING IN SMES AND
LARGE ENTERPRISES*

Onur KAZANCI

THE EFFECT OF COLLEAGUE ARROGANCE PERCEPTION ON INTRA-ORGANIZATIONAL
FEELINGS AND BEHAVIORS 1218-1248

ÖRGÜTSEL KİBİRLİLİK ALGISININ ÖRGÜT İÇİ DUYGU VE DAVRANIŞLARA ETKİSİ

Emre YAŞAR, Harun Reşit GÜNDOĞAN, Bilal Nadir ALKAN, Nesrin AYDIN ALAKUŞ

LİDERLİKTE MADALYONUN ÖTEKİ YÜZÜ: İKİ FARKLI KUŞAĞIN YIKICI LİDERLİK HAKKINDAKİ
GÖRÜŞLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA 1249-1276

*THE OTHER SIDE OF THE COIN IN LEADERSHIP: A STUDY ON THE PERSPECTIVES OF TWO DIFFERENT
GENERATIONS ON DESTRUCTIVE LEADERSHIP*

Benan KURT YILMAZ

PSİKOLOJİ

ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE MARUZ KALINAN İSTİSMAR NEDENİYLE TRAVMA SONRASI
STRES BOZUKLUĞU YAŞAYAN BİREYLERE ÖZGÜ ETKİLİ PSİKOLOJİK TEDAVİLER 1278-1307

*EFFECTIVE PSYCHOLOGICAL TREATMENTS SPECIFIC TO INDIVIDUALS SUFFERING FROM POST-
TRAUMATIC STRESS DISORDER DUE TO CHILDHOOD ABUSE*

Melek SEVER, Fatima Zehra ALLAHVERDİ

REHBERLİK VE PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK

ALGILANAN ANNE BABA TUTUMLARI İLE KARAR VERME STİLLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN
KANONİK KORELASYON ANALİZİ İLE İNCELENMESİ 1308-1327

*INVESTIGATION OF THE RELATIONS BETWEEN PERCEIVED PARENT ATTITUDES AND DECISION-MAKING
STYLES BY CANONIC CORRELATION ANALYSIS*

Şahabettin MUTLU, Yavuz KOŞAN

SİYASET BİLİMİ VE TOPLUMSAL CİNSİYET

GENDER DIFFERENCES IN PERCEPTIONS TOWARDS THE USE OF FORCE 1328-1345

GÜÇ KULLANIMI KONUSUNDA KAMUOYU ALGILARINDAKİ TOPLUMSAL CİNSİYET FARKLILIKLARI

Pınar SAYAN

SOSYAL HİZMET

KORUNMA İHTİYACI OLAN ÇOCUĞUN EKOLOJİK SİSTEM KURAMI BAĞLAMINDA İNCELENMESİ: SYSTEM CRASHER FİLMİ ÖRNEĞİ 1346-1373

EXAMINATION OF THE CHILD IN NEED OF PROTECTION WITHIN THE CONTEXT OF ECOLOGICAL SYSTEM THEORY: THE EXAMPLE OF THE MOVIE SYSTEM CRASHER

Rabia ERTEN, Özge KELEBEK

TURİZM

KAMP KARAVAN TURİZMİ MOBİL UYGULAMALARINA İLİŞKİN GÖRÜŞLER 1374-1399
OPINIONS ON CAMP CARAVAN TOURISM MOBILE APPLICATIONS

Berfin YORGUN, Nur ÇELİK İLAL, Uğur ÇALIŞKAN, Hivda ULUSOY

TEKNOLOJİ KABUL MODELİYLE TURİZM EĞİTİMİNDE SANAL GERÇEKLİK UYGULAMALARINA İLİŞKİN TUTUM VE KULLANIM NİYETLERİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA 1400-1426

A RESEARCH ON DETERMINING THE ATTITUDES AND USAGE INTENTIONS REGARDING VIRTUAL REALITY APPLICATIONS IN TOURISM EDUCATION WITH THE TECHNOLOGY ACCEPTANCE MODEL

Kaan KASAROĞLU, Mehmet Emre GÜLER

ÜRETİM VE OPERASYON YÖNETİMİ

PLASTİK BAZLI ENDÜSTRİYEL ÜRÜN ÜRETİMİNE YÖNELİK TESİS YERLEŞİMİNİN YENİDEN TASARLANMASI ÜZERİNE BİR SİMÜLASYON ÇALIŞMASI 1427-1446

A SIMULATION MODEL ON THE REDESIGN OF THE FACILITY LAYOUT OF PLASTIC BASED INDUSTRIAL PRODUCTS

Mustafa Alper AÇIKKAPI, Adem TÜZEMEN

YEREL YÖNETİMLER

İYİ YÖNETİM İLKELERİ ÇERÇEVESİNDE BELEDİYELERCE YÜRÜTÜLEN KAMU HİZMETLERİNE İLİŞKİN KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMU (KDK) KARARLARI ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA 1447-1473

A QUALITATIVE RESEARCH ON OMBUDSMAN INSTITUTION (KDK) DECISIONS PUBLIC SERVICES IMPLEMENTED BY MUNICIPALITIES WITHIN THE FRAMEWORK OF GOOD GOVERNANCE PRINCIPLES

Yakup ÖZKAYA

Yayın Geliş Tarihi: 22.02.2023
Yayına Kabul Tarihi: 01.06.2023
Online Yayın Tarihi: 15.09.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1254578>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 3, Yıl: 2023 Sayfa: 974-993
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

AKTİF YAŞLANMA BELİRLEYİCİLERİNİN İNCELENMESİ: ANKARA ÖRNEĞİ

Didem DEMİR ERBİL*

Oya HAZER**

Öz¹

Ülkemizde ve dünyada yaşanan demografik değişimle birlikte yaşlı nüfus oranlarında önemli bir artış meydana gelmiştir. Yaşlı nüfusun aktif ve sağlıklı kalmasını sağlamak için artan bir ihtiyaç söz konusudur. Yaşlanan nüfus, yalnızca yaşam beklentisinde bir artışa ulaşmak için değil, aktif yaşlanma ilkeleri doğrultusunda daha kaliteli yaşayabilmek için giderek daha fazla özel ilgiye ihtiyaç duyacaktır. Bu nedenle aktif yaşlanmayı etkileyen belirleyicileri incelemek, bireysel ve toplumsal fırsatları geliştirmek açısından önem arz etmektedir. Bu kapsamda, nicel yöntemle veri toplanan araştırmaya 65 yaş ve üzeri 280 birey katılmıştır. Verilerin analizinde bağımsız örneklem t testi ve one way anova testi kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, yaşlı bireyler aktif yaşlanmayı belirleyen aktiviteleri yapmak istemekte ve fonksiyonel kapasiteleri algıladıkları fırsatlara ve aktivitelere göre fazladır. Ayrıca aktif yaşlanma düzeyi ile cinsiyet, algılanan gelir düzeyi, çalışma durumu, eğitim durumu, medeni durum, yaşam şekli, ev dışında zaman geçirilen yer, algılanan sağlık durumu, düzenli egzersiz yapma, alkol kullanma ve seminer, konferans vb. eğitim katılım durumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($p<0,05$). Aktif yaşlanmanın her bir belirleyicisini dikkate alarak yaşlılara hizmet, kaynak ve fırsat sağlamak yaşlıların yaşam kalitesinin yükseltilmesine katkıda bulunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yaşlanma, Aktif Yaşlanma, Aktif Yaşlanma Belirleyicileri, Yaşlılar.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Demir Erbil, D. & Hazer, O. (2023). Aktif yaşlanma belirleyicilerinin incelenmesi: Ankara örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (3), 974-993.

* Dr., Ankara Üniversitesi Sağlık, Kültür ve Spor Daire Başkanlığı Sosyal Hizmet Birimi, ORCID: 0000-0003-2174-8184, didemdmr@gmail.com.

** Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Aile ve Tüketici Bilimleri Bölümü, ORCID: 0000-0002-0380-6865, ohazer@hacettepe.edu.tr.

¹Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırladığı “Yaşlıların Aktif Yaşlanma Düzeyini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Bu çalışma için Hacettepe Üniversitesi Etik Kurulu’ndan 23.06.2020 tarihli toplantı ve 35853172-300 sayılı karar ile etik kurul onayı alınmıştır.

EXAMINATION OF ACTIVE AGING DETERMINANTS: THE CASE OF ANKARA

*Abstract*²

With the demographic change in our country and in the world, there has been a significant increase in the proportion of the elderly population. There is a growing need to ensure that the elderly population remains active and healthy. The aging population will need more and more special attention not only to achieve an increase in life expectancy, but also to live better in line with the principles of active aging. Therefore, examining the determinants affecting active aging is important in terms of improving individual and social opportunities. In this context, 280 individuals aged 65 and over participated in the study, which collected data by quantitative method. Independent sample t-test and one-way anova test were used in the analysis of the data. According to the results of the research, older adults want to do activities that determine active aging and their functional capacities are higher than the opportunities and activities they perceive. In addition, there is a statistically significant difference between active aging level and gender, perceived income, employment status, education level, marital status, lifestyle, place of spending time outside the home, perceived health status, regular exercise, alcohol use and seminar, conference etc. education attendance status ($p<0,05$). Providing services, resources and opportunities to the older adults by taking into account each determinant of active aging will contribute to improving the quality of life of the older adults.

Keywords: *Aging, Active Aging, Determinations of Active Aging, Older Adults.*

GİRİŞ

Yaşlanma zamansal, çevresel ve toplumsal bağlamlarda gerçekleşmekte ve bu bağlamlar tarafından şekillenmektedir (Tesch-Roemer & Kondratowitz, 2006; Wahl & Oswald, 2010). Uzun ömür ve sağıltaki değişiklikler, nüfusun genetiğindeki değişikliklerden ziyade toplumsal ve kültürel koşulların değişmesiyle açıklanmaktadır (Tesch-Roemer, 2012). Eğitim sistemlerindeki gelişmeler, çalışma koşullarının iyileştirilmesi, sağılık ve bakım hizmetlerindeki gelişmeler ve kültürlerin sağılıklı yaşam davranışlarına geçişi gibi toplumsal koşullardaki değişiklikler, insan ömrünün uzamasını sağılamaktadır. Uzayan ömürle birlikte toplumlardaki yaşlı nüfus oranları her geçen gün yükselmektedir. Ülkemizde de yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı 2017 yılında %8,5 iken, 2022 yılında %9,9'a yükselmiştir (TÜİK, 2023). Ülkemizdeki toplam nüfusun neredeyse %10'nu oluşturan 65 yaş üstü bireylerin aktif ve sağılıklı kalmasını sağılamak için artan bir ihtiyaç da ortaya çıkmaktadır.

Dünya Sağılık Örgütü (WHO) toplumların yaşlanma sorunu karşısında çözüm önerisi olarak 2002 yılında "Aktif Yaşlanma: Bir Politika Çerçevesi" isimli dokümanı yayınlamıştır (WHO, 2002). Bu doküman hem dünyada hem de

² This study was made of first author's PhD thesis which title is 'Determination of Factors Affecting Active Aging Levels of Elderly'.

Türkiye’de aktif yaşlanma konusunda birçok çalışma için temel oluşturmuştur. Bu çalışmanın da temelini oluşturan aktif yaşlanma kavramı ve aktif yaşlanma belirleyicileri teorik arka planda detaylı olarak anlatılmıştır.

Teorik Arka Plan

Aktif yaşlanma, nispeten yeni bir kavram olsa da kökleri gerontoloji literatüründe aktivite teorisinin geliştirildiği 1950’li ve 1960’lı yıllara kadar uzanmaktadır. Aktivite teorisi gerontoloji literatüründe ilk ve önemli bir teori olan geri çekilme teorisine karşı tepki olarak ortaya çıkmıştır. Yaşlıların esas ihtiyacının toplumsal rollerin dışına itilmek değil, üretici olmak ve sosyal aktiviteler içerisinde yer alabilmek olduğunu savunan aktivite teorisi, yaşlıların farklı ilgi, ihtiyaç ve fiziksel yetenekleri olduğunu vurgulayarak, uygun bireysel aktivitelerle yaşlıların kişisel doyumunun sağlanabildiğini savunmaktadır (Demirbilek, 2005, s. 233). Diğer bir ifadeyle aktivite teorisinin öne sürdüğü temel fikir, yaş farkının insanları birbirinden ayıran temel ölçütlerden biri olamayacağı, esas ayrımın insanların etkinliklerinde ve yararlı olma durumlarında yattığıdır (Tufan, 2002, s. 139).

Aktif yaşlanma kavramı, aktivite ve sağlık arasındaki bağlantıya vurgu yaparak 1990’larda gelişmeye başlamıştır (WHO, 1994). 2002 yılında WHO, yaşlıların yaşam kalitesini yetenekler, değerler, faydalar ve potansiyeller açısından geliştirmeye odaklanan aktif yaşlanma kavramını önermiştir. Aktif yaşlanmayı “insanların yaşlandıkça yaşam kalitesini artırmak için sağlık, katılım ve güvenlik fırsatlarını optimize etme süreci” olarak tanımlayan WHO insanlar yaşlandıkça yaşam kalitesini hedefleyen bir süreci anlatmaktadır. Aktif yaşlanma, yalnızca birkaç kişinin erişebileceği bir durum değil, iyileştirmeye yönelik sürekli bir girişimdir. Tanımda yer alan *sağlık* fırsatı WHO’nun sağlık tanımında ifade ettiği fiziksel, zihinsel ve sosyal sağlığın tüm yönlerini içermektedir. *Katılım*, eğitim ve öğrenim fırsatlarının sağlanması, resmi ve gönüllü işlerde çalışma imkânı sağlanması ve toplumsal yaşama katılımın teşvik edilmesini kapsamaktadır. *Güvenlik* ise yaşlıların sosyal, finansal ve fiziki güvenlik, hak ve ihtiyaçlarını ele alarak onların korunması ve güvenliğinin sağlanmasını içermektedir (WHO, 2002).

Aktif yaşlanma tanımındaki sağlık, katılım ve güvenlik kavramları dışında, aktif yaşlanmaya ilişkin sağlık ve sosyal hizmetler, kişisel, sosyal, davranışsal, fiziksel ve ekonomik belirleyiciler ile cinsiyet ve kültür belirleyicileri tanımlanmıştır. Bu belirleyicilerle birlikte aktif yaşlanma geniş bir çerçevede ele alınmaya çalışılmıştır. Aktif yaşlanma, bahsedildiği gibi birçok belirleyicisi olan ve yaşlanma sürecine hayati katkıları göz önüne alındığında her belirleyiciye özel dikkat gösterilmesi gerektiren çok boyutlu bir disiplindir (WHO, 2002; Tesch-Roemer, 2012).

Sağlık ve sosyal hizmetlerle ilgili belirleyiciler, sağlığın teşviki ve geliştirilmesine, hastalıkların önlenmesine ve kaliteli birinci basamak sağlık hizmetlerine ve uzun vadeli bakıma eşit erişime odaklanan sağlık sistemlerini teşvik etmektedir. Ekonomik belirleyiciler üç yönüyle ele alınmaktadır. Bunlar;

gelir, iş ve sosyal korumadır. Sosyal çevre ile ilgili belirleyiciler arasında sosyal destek, eğitim ve yaşam boyu öğrenme fırsatları, şiddet ve istismardan korunma yer almaktadır. Fiziksel belirleyiciler, çevre dostu ve güvenli evleri, düşmeler ve kirliliğin önlenmesi konularını incelemektedir. Kişisel belirleyiciler, bireysel genetiğe (biyolojik ve psikolojik) odaklanırken, davranışsal belirleyiciler sağlıklı yaşam tarzlarını ve kişinin kendi bakımına aktif katılımını ele almaktadır. Aktif yaşlanmanın çapraz kesişenleri olarak tanımlanan kültür, tüm bireyleri ve toplulukları çevreleyerek, yaşlanma şeklimizi şekillendirmektedir. Cinsiyet ise, çeşitli politika seçeneklerinin uygunluğunu ve bunların hem erkeklerin hem de kadınların refahını nasıl etkileyeceğini değerlendirmek için bir "mercek" görevindedir (WHO,2002).

Literatür

Dünya'daki gerontoloji literatürü incelendiğinde, aktif yaşlanma konusunda yapılan çalışmaların WHO'nun aktif yaşlanma politika çerçevesinin yayınladığı 2002 yılı itibariyle yapılmaya başladığı görülmektedir. Stenner vd. (2011) tarafından İngiltere'de 72 yaş ve üzeri 42 yaşlı yetişkinle yapılan çalışmada, aktif yaşlanmanın fiziksel, bilişsel, psikolojik ve sosyal faktörlerle ilgili olduğu belirtilmiştir. Aktif yaşlanma konusundaki en önemli çalışmalardan biri olan aktif yaşlanma endeksi, Zaidi vd. (2012) tarafından geliştirilmiştir. Avrupa ülkelerinde uygulanan endeks sonuçları incelendiğinde, İsveç, Danimarka, Finlandiya, Hollanda ve İngiltere endeks sıralamasında ilk beşte, Polonya, Macaristan, Slovakya, Romanya ve Bulgaristan araştırmalarda son beşte yer almaktadır.

Emmanuelle vd. (2017) Kanadalı yaşlı yetişkinlerle yürüttükleri araştırmalarında, WHO aktif yaşlanma modeli geçerliliğini değerlendirmeyi amaçlamışlardır. Buna göre, yaşlı yetişkinlerin %27'sinin WHO tarafından önerilen aktif yaşlanma kriterlerini karşılamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Hsu vd. (2019), 55 yaş üzeri 738 Tayvanlı yaşlı yetişkinle yürüttükleri araştırmada, aktif yaşlanmanın sosyal belirleyicilerini incelemişlerdir. Lak vd. (2020), aktif yaşlanma kavramının oluşturulmasında önemli rol oynayan yönleri belirlemek amacıyla yürüttükleri çalışmalarında, nicel araştırmaların çoğunlukla sosyal katılım, fiziksel ve zihinsel esenlik ve çevreye odaklandığını, nitel makalelerin ise yaşam memnuniyetine odaklandığını belirtmişlerdir.

Ülkemizdeki gerontoloji literatürü incelendiğinde; Dünya nüfusundaki demografik değişikliklerle beraber WHO (2002)'nin toplumların yaşlanma sorunu karşısında bir çözüm önerisi olarak ortaya koymuş olduğu aktif yaşlanma kavramını farklı açılardan ve farklı örneklerle üzerinde inceleyen araştırmalar bulunmaktadır. Bu araştırmaların da çoğunlukla 2012 yılından sonra yapılmaya başladığı dikkat çekmektedir. İlk olarak, 2012 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Ankara Üniversitesi iş birliği ile kuşaklararası dayanışma ve aktif yaşlanma sempozyumu düzenlenmiş ve bu iki kavram çok boyutlu olarak ele alınmıştır. 2016 yılında ise 3082 katılımcıyla "Türkiye aktif ve sağlıklı yaşlanma

araştırması” yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre yaş ilerledikçe sağlık sorunlarının, temel ve araç yaşam aktivitelerindeki bağımlılık düzeyinin arttığı belirlenmiştir. Ayrıca, bireylerin fiziksel fonksiyonu sürdürebilme kapasitesinin yüksek olduğu, ancak yaş ilerledikçe bu kapasitenin hızlı bir şekilde azaldığı, fiziksel egzersiz ve spor yapma sıklığının oldukça az olduğu, öğrenim düzeyi yükseldikçe egzersiz ve spor yapma sıklığının arttığı, fakat bu sıklığın da yaş ilerledikçe azaldığı saptanmıştır (Özmete, 2016).

Nicel ve nitel yöntemler kullanılarak yürütülen araştırmalarda çoğunlukla sosyal destek, sosyal sermaye, yalnızlık (Yağcı & Kapıkıran, 2019; Görgün-Baran, Günay, Bereketli & Işık, 2020), yaşam kalitesi, yaşam memnuniyeti, yaşam doyumu (Palaz, 2015; Baş, 2019), aktif yaşlanma algısı (Genç, Pak & Pehlivan, 2018; Demirbaş, 2020), aktif yaşlanmaya yönelik yerel yönetim hizmetleri ile hayat boyu öğrenme ve aktif yaşlanma ilişkisi araştırılmıştır (Kurtkapan, 2018; Canatan & Boz, 2019).

Literatür incelemesi sonucunda, aktif yaşlanmanın belirleyicilerinin incelendiği çalışmaların nispeten daha az olduğu görülmüştür. 65 yaş üstü bireylerin aktif yaşlanma düzeylerini belirlemek ve aktif yaşlanma düzeylerini etkileyen belirleyicileri incelemek mevcut durumu ortaya koymak ve çözüm önerileri sunabilmek açısından önem arz etmektedir. Buradan yola çıkarak bu çalışmada yaşlıların aktif yaşlanma düzeylerini belirlemek ve yaşlıların aktif yaşlanma düzeylerini etkileyen belirleyicilerin incelenmesi amaçlanmıştır.

Yukarıda belirtilen amaç çerçevesinde aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

-Yaşlıların aktif yaşlanma düzeyi nedir?

-Yaşlıların aktif yaşlanma düzeyi cinsiyete göre farklılık gösterir mi?

-Yaşlıların aktif yaşlanma düzeyi sağlık ve sosyal hizmet belirleyicilerine göre farklılık gösterir mi?

-Yaşlıların aktif yaşlanma düzeyi davranışsal, sosyal ve ekonomik belirleyicilere göre farklılık gösterir mi?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Araştırma betimsel bir çalışma olarak tasarlanmıştır. Araştırmanın modeli WHO (2002)’nin aktif yaşlanma belirleyicileri kavramsal çerçevesinden yararlanılarak oluşturulmuştur. Şekil-1’de görüldüğü gibi çapraz kesişen olarak cinsiyet değişkeni kullanılmıştır. Sağlık ve sosyal hizmet belirleyicileri, sosyal, ekonomik ve davranışsal belirleyiciler ile ilgili de katılımcılara çeşitli sorular yöneltilmiştir.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Örnekleme

Bu araştırmada, yaşlıların aktif yaşlanma düzeylerini etkileyen belirleyicilerin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, çalışmada amaçsal örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçsal örnekleme, seçkisiz olmayan bir örnekleme yaklaşımı olup çalışmanın amacına bağlı olarak zengin bilgi durumlarının seçilerek derinlemesine araştırılmasını sağlar. Belirli ölçütleri karşılayan veya belirli özelliklere sahip olan bir veya daha fazla özel durumlarda çalışılmak istenildiğinde tercih edilir (Büyüköztürk vd., 2008).

Araştırmanın evrenini, Ankara ilinde yaşayan 65 yaş ve üstü nüfus oluşturmuştur. TÜİK adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçlarına göre, 2020 yılında Ankara’da 515, 245 kişi 65 yaş ve üstündedir. Buna göre örnekleme %95 güvenilirlik düzeyi ve %5 güven aralığında 384 kişi olarak belirlenmiştir. Ancak covid-19 pandemisiyle birlikte yaşanan olağanüstü durum sonucu yaşlılara ulaşmak zorlaşmıştır. Örneklemin evreni iyi temsil etmesi gerektiği göz önünde bulundurularak mümkün olduğunca farklı ilçelerden ve farklı sosyo-kültürel ve ekonomik özellikteki bireylere ulaşmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda, Covid-19 Pandemi koşullarında yürütülen araştırmaya 65 yaş ve üzeri, Ankara’da yaşayan, günlük yaşam aktivitelerini gerçekleştirebilen, yatağa bağlı olmayan ve farklı sosyo-ekonomik düzeylerde 280 yaşlı katılmıştır. Örnekleme dair tanımlayıcı bilgiler Tablo 1 de verilmiştir.

Tablo 1: Örneklemeye Dair Tanımlayıcı Bilgiler

		N	%
Cinsiyet	Erkek	130	46.4
	Kadın	150	53.6
Yaş grupları	65-74 yaş	212	75.7
	75-84 yaş	52	18.6
	85 yaş ve üzeri	16	5.7
Yaş	(ort±ss)	70.97±6.70	
Düzenli olarak sağlık kontrolü yaptırma durumu	Ayda bir	21	7.5
	Altı ayda bir	106	37.9
	Yılda bir	100	35.7
	Hiç	53	18.9
Kronik bir hastalık durumu	Var	186	66.4
	Yok	94	33.6
Algılanan genel sağlık durumu	Çok iyi	20	7.1
	İyi	165	58.9
	Orta	74	26.4
	Kötü	21	7.5
Sosyal güvenlik kurumu güvencesi	Evet	280	100.0
Algılanan gelir düzeyi	Düşük	40	14.3
	Orta	200	71.4
	Yüksek	40	14.3
Eğitim durumu	Okur-yazar değil	11	3.9
	İlköğretim	94	33.6
	Lise	67	23.9
	Yüksekokul (ön lisans)	47	16.8
	Üniversite (lisans)	61	21.8
Medeni durum	Evli	190	67.9
	Bekar	5	1.8
	Boşanmış	13	4.6
	Eşi vefat etmiş	72	25.7
Toplam		280	100.0

Veri Toplama Araçları

Veri toplama seti, anket formu ve aktif yaşlanma ölçeğinden oluşmuştur. Anket formu demografik bilgilerin yanı sıra aktif yaşlanma belirleyicilerini ölçmek üzere hazırlanan derecelendirmeli ve çoktan seçmeli yapılandırılmış sorulardan oluşmaktadır.

-Sağlık ve sosyal hizmet belirleyicilerini ölçmek için; sağlık kontrolü yaptırma durumu, kronik hastalık durumu ve algılanan genel sağlık durumu vb. sorular sorulmuştur.

-Davranışsal belirleyicileri ölçmek için; yeterli ve dengeli beslenme, düzenli egzersiz yapma, sigara ve alkol kullanma vb. sorular yöneltilmiştir.

-Ekonomik belirleyicileri ölçmek için; algılanan gelir ve çalışma durumu ile ilgili sorular sorulmuştur.

-Sosyal belirleyicileri ölçmek için; eğitim düzeyi, medeni durum, torun bakımını, kurs, seminer, konferans vb. eğitim katılımı ile ilgili sorular sorulmuştur.

Aktif Yaşlanma Ölçeği (AYÖ): Rantanen vd. (2018) tarafından geliştirilmiştir. Türkçe Geçerlilik ve Güvenilirlik çalışması ise Demir Erbil & Hazer (2019) tarafından yapılmıştır. Aktif Yaşlanma Ölçeği aktif yaşlanma politikalarından farklı olarak bireylerin aktif yaşlanmasını ölçmek üzere el becerisi, sanatsal meşguliyetler, doğanın keyfini çıkartma, spor yapma, bilişsel aktiviteler, teknoloji takibi, insanlara yardım etme, sosyal ilişkileri sürdürme, yeni kişilerle tanışma, bireysel sorumluluk alma, toplumsal sorumluluk alma, günleri ilginç hale getirmek için çaba gösterme, dış görünüme dikkat etme, mali denge ve maneviyat konularında hazırlanan 17 (onyedi) farklı aktivite sorusundan oluşmakta olup bu sorular 4 (dört) alt ölçekle farklı perspektiften sorulmaktadır. Bu dört alt ölçek yaşlı bireylerin, amaçları (yapmak istedikleri), fonksiyonel kapasiteleri/yetenekleri (yapabilecekleri), fırsatları (aktiviteleri gerçekleştirme için algılanan fırsatlar) ve aktivitelerini (gerçekte ne yaptıkları) ölçmektedir.

Ölçekteki her bir ifade beşli likert tipte 0' dan 4' e kadar puanlanmış, 0 az aktifliği 4 ise çok aktifliği göstermektedir. Amaçlar bölümünde katılımcılara "aktivite ifadelerini son dört hafta içerisinde yapmayı ne kadar istedikleri" sorulmuş olup cevaplar hiç=0, biraz=1, bir dereceye kadar=2, kuvvetli=3, çok kuvvetli=4 olarak puanlanmıştır. Fonksiyonel Kapasiteler bölümünde "Sağlık durumunuzu ve yapabilme kapasitenizi göz önünde bulundurduğunuzda, aktivite ifadelerini son dört hafta içerisinde yapabildiniz mi veya isteseydiniz yapabilir miydiniz?" sorusu sorulmuş ve cevaplar birinden yardım alsam bile hayır=0, birinden yardım almadan hayır=1, evet ama çok zorlanarak=2, evet ama biraz zorlanarak=3, evet hiç zorlanmadan=4 şeklinde puanlanmıştır. Fırsatlar bölümünde "Hayatınıza genel olarak baktığınızda, aktivite ifadelerini son dört hafta içerisinde ne derece yapabilme fırsatı buldunuz?" sorusu sorulmuş ve cevaplar hiç=0, kısmen=1, orta=2, oldukça=3, çok fazla=4 şeklinde puanlanmıştır. Aktiviteler kısmında ise "Aktivite ifadelerini son dört hafta içerisinde ne sıklıkta yaptınız?" sorusu sorulmuş ve cevaplar hiç=0, haftada birden daha az=1, yaklaşık haftada bir=2, haftada 2-4 defa=3, her gün ya da neredeyse her gün=4 şeklinde puanlanmıştır.

Ölçeğin Amaçlar, Fonksiyonel Kapasite, Fırsatlar ve Aktiviteler alt ölçeklerinden ayrı ayrı alınabilecek en yüksek puan 68 en düşük puan ise 0'dır. Ölçeğin tamamından alınabilecek en yüksek puan 272, en düşük puan ise 0'dır. Ölçekten alınan puanın yükselmesi bireyin aktif yaşlanmasının da yükseldiğini işaret etmektedir. Ölçeğin güvenilirlik katsayıları her bir alt ölçek için ayrı ayrı ölçülmüştür. Türkçe uyarlama çalışmasında, Amaçlar alt ölçeği (.93), Fonksiyonel Kapasite alt ölçeği (.93), Fırsatlar alt ölçeği (.92), Aktivite alt ölçeği (.91), toplam ölçek güvenilirlik kat sayısı (.97) olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada da toplam ölçek güvenilirlik kat sayısı (.97) olarak hesaplanmıştır.

Veri Toplaması

Veriler yüz yüze toplanmıştır. Veriler toplanmadan önce Hacettepe Üniversitesi Rektörlüğü Senato Etik Komisyonu'ndan 23.06.2020 tarihli gerekli izin alınmıştır. Uygulama öncesinde gönüllü katılım formu (araştırmanın konusu ve amacı, araştırmacıya ilişkin bilgiler, görüşme hakkında temel bilgiler, katılımın gönüllülük esasına dayandığı) katılımcılar tarafından okunup imzalanmıştır. Gönüllü olmayan katılımcılar çalışmaya dâhil edilmemiştir. Anket formunun cevaplama süresi her bir katılımcı için ortalama otuz dakika sürmüştür.

Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen veriler IBM SPSS Statistics 23 programına aktarılarak analiz edilmiştir. Çalışma verileri değerlendirilirken frekans dağılımı (sayı, yüzde) ve tanımlayıcı istatistikler (ortalama, standart sapma) verilmiştir. Ölçek güvenilirliği için cronbach alfa değerinden yararlanılmıştır. Verilerin normal dağılıp dağılmadığını test etmek için shapiro-wilk normallik testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre basıklık (-.863) ve çarpıklık değeri (.626) +1,5 ile -1,5 arasında olduğundan verilerin normal dağıldığı kabul edilmiştir (Tabachnick & Fidelli, 2013). İki bağımsız örneklem arasındaki ortalamaları karşılaştırmak için, Bağımsız Örneklem t Testi ikiden fazla bağımsız örneklem arasındaki ortalamaları karşılaştırmak için ise One Way Anova testi, çoklu grupların ileri analizleri için örneklem sayılarının eşit olduğu durumlarda Tukey eşit olmadığı durumlarda Bonferroni testi uygulanmıştır (Tukey, 1949; Miller, 1969). Analizlerde $p < 0,05$ anlamlı olarak kabul edilmiştir.

BULGULAR

Araştırmanın bulguları aşağıda verilmiştir.

Aktif Yaşlanma Düzeyine İlişkin Bulgular

Tablo 2'de görüldüğü gibi ölçeğin tamamından alınan toplam puan ortalaması 176.93 (± 51.36) olup alt ölçeklerden alınan puanlar sırasıyla, amaçlar alt ölçeğinden 49.49 (± 14.27), fonksiyonel kapasite alt ölçeğinden 51.18 (± 14.76), fırsatlar alt ölçeğinden 38.81 (± 13.29) ve son olarak aktivite alt ölçeğinden 37.46 (± 13.10)'dır. Amaçlar ve fonksiyonel kapasite alt ölçeği puan ortalamalarının fırsatlar ve aktivite alt ölçeği puan ortalamalarından daha yüksek olduğu bulunmuştur (Tablo 2).

Tablo 2: Aktif Yaşlanma Ölçeği Minimum, Maximum, Puan Ortalama ve Standart Sapma Değerleri Sonuçları

	N	Min.P.	Max.P.	Ort.	S.s
Aktif Yaşlanma Ölçeği	280	0	265	176.93	51.36
Amaçlar Alt Ölçeği	280	0	68	49.49	14.27

Fonksiyonel Kapasite Alt Ölçeği	280	0	68	51.18	14.76
Fırsatlar Alt Ölçeği	280	0	68	38.81	13.29
Aktivite Alt Ölçeği	280	0	66	37.46	13,10

Aktif Yaşlanma ile Değişkenler Arasındaki Fark Analizine İlişkin Bulgular

Tablo 3' te görüldüğü gibi, aktif yaşlanmanın çapraz bileşenlerinden olan cinsiyet ile yaşlıların aktif yaşlanma ölçek skoru bakımından istatistiksel olarak anlamlı derecede bir farklılık bulunmaktadır ($p<0.05$).

Sağlık ve sosyal hizmet belirleyicilerinden düzenli olarak sağlık kontrolü yapma, kronik hastalık durumu ile yaşlıların aktif yaşlanma ölçek skoru bakımından istatistiksel olarak anlamlı derecede bir farklılık bulunmazken ($p>0.05$) algılanan sağlık durumu ile yaşlıların aktif yaşlanma ölçek skoru bakımından istatistiksel olarak anlamlı derecede bir farklılık bulunmaktadır ($p<0.05$) (Tablo 3).

Davranışsal belirleyicilerden yeterli ve dengeli beslenme, sigara kullanma durumları arasında yaşlıların aktif yaşlanma ölçek skoru bakımından istatistiksel olarak anlamlı derecede bir farklılık bulunmamakta ($p>0.05$) iken düzenli egzersiz yapma, alkol kullanma durumları arasında yaşlıların aktif yaşlanma ölçek skoru bakımından istatistiksel olarak anlamlı derecede bir farklılık bulunmaktadır ($p<0.05$) (Tablo 3).

Ekonomik belirleyicilerden hem gelir düzeyi hem de çalışma durumu ile yaşlıların aktif yaşlanma ölçek skoru bakımından istatistiksel olarak anlamlı derecede bir farklılık bulunmaktadır ($p<0.05$) (Tablo 3).

Sosyal belirleyicilerden eğitim durumu, medeni durum, yaşam şekli, ev dışında geçirilen zaman, seminer, konferans vb. eğitim katılım durumu ile yaşlıların aktif yaşlanma ölçek skoru bakımından istatistiksel olarak anlamlı derecede bir farklılık bulunmakta ($p<0.05$) iken torun bakımı değişkeni ile yaşlıların aktif yaşlanma ölçek skoru bakımından istatistiksel olarak anlamlı derecede bir farklılık bulunmamaktadır ($p>0.05$) (Tablo 3).

Buna göre, erkeklerin kadınlara göre, geliri orta ya da yüksek olan yaşlıların geliri düşük olanlara göre, çalışan yaşlıların çalışmayanlara göre, lise ve üzeri mezunu olan yaşlıların ilköğretim mezunu olanlara göre, evli yaşlıların bekârlara göre, eşyle ya da çocuklarıyla yaşayan yaşlıların yalnız yaşayan yaşlılara göre sağlığı iyi olan yaşlıların orta/kötü olanlara göre, düzenli spor yapan yaşlıların yapmayanlara göre, alkol alan yaşlıların almayanlara göre ve son bir yıl içerisinde seminer, konferans vb. eğitimlere katılan yaşlıların katılmayanlara göre, ev dışında dernek lokalinde ve eğitim kurslarında vakit geçiren yaşlıların park ve yeşil alanda, çocukları ve komşularıyla geçirenlere göre aktif yaşlanma ölçek skoru anlamlı derecede daha yüksektir (Tablo 3).

Tablo 3: Değişkenler Arasında Yaşlıların Aktif Yaşlanma Ölçeği Bakımından Farklılıkların İncelenmesi

Belirleyiciler	Değişkenler		Aktif Yaşlanma Ölçeği		Test	P değeri	
			Ort.	S.S.			
Çapraz Kesişen	Cinsiyet	Kadın	170,57	53,84	1,960 ^t	0,025*	
		Erkek	184,26	47,48			
Sağlık ve Sosyal Hizmetler	Algılanan sağlık durumu	İyi	189,27	45,51	5,946 ^t	0,000*	
		Orta/Kötü	152,89	53,79			
	Düzenli olarak sağlık kontrolü yapma	Ayda bir	150,14	49,70	2,609 ^F	0,052	
		Altı ayda bir	175,61	49,55			
		Yılda bir	179,00	50,90			
	Kronik Hastalık Durumu	Hiç	186,26	54,07	-0,799 ^t	0,426	
Var		175,15	50,33				
Davranışsal Belirleyiciler	Yeterli ve dengeli beslenme	Her zaman dikkat ederim	177,12	52,12	0,729 ^F	0,483	
		Kısmen dikkat ederim	178,50	47,57			
		Hiç dikkat etmem	160,38	74,08			
	Düzenli egzersiz yapma	Evet	207,63	29,96	6,564 ^t	0,000*	
		Hayır	170,89	52,56			
	Sigara kullanma	Evet	189,38	49,86	1,710 ^t	0,088	
Hayır		174,73	51,41				
Alkol kullanma	Evet	194,78	43,77	2,914 ^t	0,004*		
	Hayır	172,56	52,22				
Ekonomik Belirleyiciler	Algılanan Gelir Düzeyi	Düşük	144,18 ^b	51,86	10,666 ^F	0,000*	
		Orta	180,93 ^a	48,97			
		Yüksek	189,70 ^a	50,98			
	Çalışma Durumu	Çalışıyor	201,91	43,30	3,018 ^t	0,003*	
Çalışmıyor		173,59	51,51				
Sosyal Belirleyiciler	Eğitim Durumu	İlköğretim	147,89	52,70	-7,693 ^t	0,000*	
		Lise ve üzeri	194,35	41,90			
	Yaşam Şekli	Yalnız	161,46 ^b	59,56	3,878 ^F	0,022*	
		Eşiyle	182,69 ^a	46,21			
		Eşi ve çocuklarıyla	179,27 ^a	50,95			
	Medeni durum	Evli	184,18	44,36	3,130 ^t	0,002*	
		Bekar	161,62	61,18			
	Torun bakımı durumu	Haftada bir/birkaç gün	Bazen	193,94	37,66	1,806 ^F	0,146
			Nadiren	180,65	44,68		
			Hiç	175,80	52,25		
Hiç			172,40	55,00			
Ev dışında zaman geçirilen yer	Park ve yeşil alan	Dernek lokali	171,81 ^b	53,285	4,184 ^F	0,001*	
		Eğitim kursları	212,00 ^a	39,365			
		Çocuklar	200,72 ^a	36,769			
		Komşular	172,42 ^b	57,249			
		Diğer	176,71 ^b	41,202			
Seminer, konferans vb. eğitim katılım durumu	Evet	161,88 ^b	49,094	201,87	39,18		
	Hayır	157,66	51,45			7,887 ^t	0,000*

F: One-way ANOVA testi, t: bağımsız örneklem t testi *: $p < 0,05$ a, b: grupların ortalamaları arasındaki farklılıkları gösterir (a= en yüksek yüzde).

TARTIŞMA

Araştırma sonuçları incelendiğinde, aktif yaşlanma ölçeğinin amaçlar ve fonksiyonel kapasite alt ölçeği puan ortalamalarının fırsatlar ve aktivite alt ölçeği puan ortalamalarından daha yüksek olduğu bulunmuştur. Buna göre, yaşlı bireylerin aktif yaşlanmayı belirleyen aktiviteleri yapmak istediklerini ve bu aktiviteleri yapabilecekleri fonksiyonel kapasiteyi kendilerinde gördüklerini söylemek mümkündür. Fakat aktiviteleri gerçekleştirmek için algıladıkları fırsatların az olduğu hatta gerçekte yaptıkları aktivitelerin nispeten daha az olduğu ortaya çıkmıştır. Yaşlıların algıladıkları fırsatların az olması Covid-19 pandemi sürecinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Uysal (2022)'in Edirne il merkezindeki yaşlıların aktif yaşlanma düzeylerini belirlediği çalışmasında da aktif yaşlanma toplam puan ortalamaları ve alt ölçek puan ortalamaları mevcut çalışma ile uyumludur. Mevcut araştırma ile uyumlu olarak, Rantanen vd. (2018) yapmış olduğu çalışmada yaşlıların, amaçlar ve fonksiyonel kapasite alt ölçeği puan ortalamaları aktivite alt ölçeği puan ortalamasından daha yüksek bulunmuştur. Fakat mevcut çalışmadan farklı olarak fırsatlar alt ölçeği puan ortalaması amaçlar ve aktivite puan ortalamalarından yüksek bulunmuştur. Ayrıca hem aktif yaşlanma puan ortalaması hem de yaşlıların fırsatlar ve aktivite puan ortalamaları mevcut çalışmaya göre daha yüksektir. Bu durumun ülkeler arası sosyo-ekonomik ve kültürel farklılıklardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Ülkemizdeki yaşlıların, aktiviteler arasında yer alan, sanatsal meşguliyetler, gönüllü etkinlikler, spor yapma, bilişsel aktiviteler, teknoloji takibi vb. aktivitelere katılımlarının sınırlı kalması ve yeteri kadar teşvik edilememesinin de bir etken olabileceği düşünülmektedir.

Rantanen vd. (2018) yapmış olduğu çalışmada yaşlı insanların gerçekten yapmak istediklerinin yani amaçlarının aktif yaşlanma için gerekli olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca yaşlıların hedefleri hakkında bilgi edinmenin, hedefler ve gerçekleştirilen aktiviteler arasındaki veya hedefler ile bunları gerçekleştirme yeteneği ya da fırsatı arasındaki potansiyel uyum veya çelişkinin analiz edilmesinin öneminden bahsetmiştir. Buna göre, mevcut araştırmaya katılan yaşlıların hedefleri ile bunları gerçekleştirme yeteneği arasında uyum söz konusu iken yaşlıların hedefleri ile gerçekleştirilen aktiviteler ve fırsatlar arasında bir çelişki söz konusudur. Bunun nedeninin ülkemizde yaşlılara yeterli fırsat ve imkânların sağlanamamasından kaynaklı olabileceği düşünülmektedir.

WHO (2002), aktif yaşlanmanın belirleyicilerini ortaya koyarken cinsiyeti, çeşitli politika seçeneklerinin uygunluğunu ve hem erkeklerin hem de kadınların refahını nasıl etkileyeceklerini değerlendirmek için kullanılan bir "mercek" olarak tanımlamıştır. Birçok toplumda, kadınlar daha düşük sosyal statüye, besleyici gıdalara, eğitime, ayrıca iş ve sağlık hizmetlerinde de daha az erişime sahiptir. Kadınların aile bakıcıları olarak geleneksel rolü, kadınların yaşlılıkta artan

yoksulluğa ve kötü sağlık durumlarına da neden olabilir. Mevcut araştırma ile benzer biçimde Uysal (2022)'ın çalışmasında da cinsiyet açısından sonuç değişmemiş olup erkeklerin aktif yaşlanma puan ortalamaları kadınlara göre daha yüksektir. Ülkemizde yapılan bir diğer araştırma sonucu da kadınların aktif yaşlanma endeksi puan ortalamaların erkeklerden daha düşük olduğunu göstermiştir (Çuhadar, 2019). Naah vd. (2020) aktif ve sağlıklı yaşlanmanın belirleyicilerini ortaya koydukları çalışmanın bulgularına göre cinsiyetin aktif yaşlanma ile pozitif bir ilişkisi olduğu görülmüş olup erkeklerin aktif yaşlanma skorlarının kadınlardan yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Farklı araştırma bulguları gerontoloji literatüründe yaşlanma ve yaşlılığın cinsiyete dayalı doğasından bahsetmekte ve aktif yaşlanmanın erkekler lehine cinsiyete dayalı olduğunu ortaya koymaktadır (Calasanti, 2012; Knodel & Ofstedal 2003). Bu durum kadınların erkeklere göre yaşlanmadan kaynaklı sorunlarla daha çok savaşmak zorunda olduğunu göstermektedir.

WHO (2002)'nin de belirttiği gibi aktif yaşlanmanın hiç şüphesiz en önemli belirleyicisi olan sağlık değişkeni bu çalışmada da önemli bir değişken olarak ön plana çıkmıştır. Mevcut araştırma sonuçlarına göre algılanan sağlık durumları iyi olan yaşlıların aktif yaşlanma ölçek skorları orta ve kötü olan yaşlılara göre anlamlı derece de daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Uysal (2022)'in çalışmasında da öznel sağlık değerlendirmesi sonuçları kötü, orta ve iyi olarak aktif yaşlanma açısından anlamlı bulunmuştur. Çuhadar (2019)'un çalışma sonuçları da bulgumuzla paralellik göstermekte olup sağlık sorunu olmayanlar sağlık sorunları olanlara göre daha aktif yaşlanmaktadır. Foster & Walker (2015)'in de belirttiği gibi aktif yaşlanmaya yapılan toplumsal yatırımlar kişilerin sağlık durumu ne olursa olsun tüm yaşlıları kucaklamalı ve kapsayıcı olmalıdır. Aktif yaşlanmayı iyileştirmeye yönelik toplumsal düzeydeki müdahalelerin sağlık durumunu, öznel iyi oluşu ve yaşlıların katılımını olumlu etkilediği görülmüştür. Aktif yaşlanma için gerekli olan sosyal güvenlik sistemi hastalık, sakatlık, işsizlik, yoksulluk ve emeklilik için koruma sağlamalıdır (Tesch-Roemer, 2012).

Mevcut çalışma sonuçlarına göre, ortalama aylık gelir algıları orta ya da yüksek olan yaşlılar geliri düşük olanlara göre ve çalışan yaşlılar çalışmayanlara göre daha yüksek aktif yaşlanma puanına sahiptir. Gelir durumu arttıkça aktif yaşlanma düzeyinde de artış olduğu söylenebilir. Türkiye'de pilot uygulaması yapılan aktif yaşlanma endeksi sonuçlarına göre, Türkiye'nin istihdam alanında, Avrupa Birliği puan ortalamalarının altında olduğu görülmüştür (UNECE, 2016). Uysal (2022)'in çalışmasında da bir işte çalışan yaşlıların aktif yaşlanma puan ortalamaları çalışmayanlara göre daha yüksek bulunmuştur. Çuhadar (2019)'un çalışmasında da hem kadın hem de erkeklerde gelir durumu yüksek yaşlıların gelir durumu düşük yaşlılara göre daha aktif yaşlandıkları bulunmuştur. Naah vd. (2020) de aktif ve sağlıklı yaşlanmanın belirleyicilerini incelediği çalışmanın bulgularına göre gelirin aktif yaşlanma ile pozitif bir ilişkisi olduğu görülmüştür. Buna göre, yaşlıların sosyal katılımını desteklemek ve istihdama ilişkin politikalar, yaşlıların

çalışma kapasitesini geliştirmek ve istihdam edilebilirliği korumak üzerine yoğunlaşmalıdır.

Aktif yaşlanmanın davranışsal belirleyicileri arasında yer alan düzenli egzersiz yapma, yeterli ve dengeli beslenme, sigara ve alkol kullanımı değişkenleri mevcut araştırmada incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, katılımcıların %16.4'ü düzenli egzersiz yapmakta olup düzenli egzersiz yapan yaşlılar yapmayanlara göre daha aktif yaşlanmaktadır. Literatürdeki bilgiler de fiziksel aktivitenin ve egzersizin, yaşlı bireylerin sağlığının korunması ve kaliteli bir yaşam için gerekli olduğunu ve düzenli egzersizin yaşlılarda birçok hastalıktan koruyucu bir faktör olduğunu göstermektedir (Bonney, 2001). Ayrıca birçok araştırmaya göre, fiziksel aktivite, fiziksel zindeliği ve fonksiyonel sağlığı çok ileri yaşlarda bile artırmak için alınan ana önlemlerden biridir (Angevaeren vd, 2008; Bravata vd, 2007; Colcombe & Kramer, 2006). Beklenmeyen bir şekilde sigara kullanımı ve yeterli ve dengeli beslenme ile bireylerin aktif yaşlanması arasında herhangi bir ilişki bulunmamıştır. Çarpıcı bir sonuç olarak ise, alkol kullanan yaşlıların alkol kullanmayanlara göre daha aktif yaşlandığı belirlenmiştir. Yaşlılarda alkol tüketim miktarının çok yüksek olmadığı ve sosyalleşme amaçlı olduğu gözlenmiştir. Buradan yola çıkarak, ülkemizdeki yaşlıların, alkolü sosyalleşmeye eşlik eden bir unsur ya da sosyalleşme aracı olarak kullanmayı tercih ettikleri ve böylelikle aktif yaşlanmalarına katkı sağladığı söylenebilir.

WHO (2002), aktif yaşlanmanın sosyal belirleyicilerinden biri olan eğitim ve yaşam boyu öğrenmenin insanların yaşlandıkça sağlığını, katılımını ve güvenliğini arttıran anahtar faktör olduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde eğitime yapılan erken yatırımlar, aktif yaşlanmaya yapılan yatırımlar gibi görünmekte ve çocukluk ve ergenlik döneminde edinilen eğitim durumunun orta ve geç yetişkinlikte etkileri kaçınılmaz olmaktadır (Tesch-Roemer, 2012; Foster & Walker, 2015). Mevcut çalışma sonuçları da göstermektedir ki lise ve üzeri eğitim seviyesine sahip yaşlıların aktif yaşlanma ölçek skoru ilköğretim mezunu olanlara göre anlamlı derecede daha yüksektir. Eğitim düzeyi arttıkça aktif yaşlanma düzeyinin de arttığını söylemek mümkündür. Ek olarak araştırma sonuçları, seminer, konferans vb. eğitimlere katılan yaşlıların daha aktif yaşlandığını göstermektedir. Ayrıca ev dışı vakitlerini eğitim kurslarında ve dernek lokalinde geçiren yaşlıların aktif yaşlanma ölçek skorlarının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Uysal (2022)' in çalışmasında da üniversite mezunu yaşlılar en yüksek aktif yaşlanma puan ortalamasına sahipken okur-yazar olmayan yaşlılar en düşük puan ortalamasına sahip olduğu bulunmuştur. Çuhadar (2019) çalışmasında Kocaeli il sınırlarında yaşan 65 yaş üstü nüfusun aktif yaşlanma durumlarını aktif yaşlanma endeksinde göre değerlendirmiştir. Araştırma sonucunda üniversite mezunu kadınların, ilköğretim mezunları ile ortaokul ve dengi mezunlarına oranla daha aktif yaşlandıkları görülmüştür. Araştırma sonuçlarının aksine Naah vd. (2020)'nin yaptıkları çalışmanın bulgularına göre alınan eğitim ile aktif yaşlanma arasında herhangi bir ilişki bulunamamıştır. Chen & Gao (2013) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, daha iyi eğitim derecesine sahip olan yaşlıların daha

fazla sosyal kaynağa sahip olduğunu belirterek daha büyük bir sosyal katılım ihtimalinden söz edilmekte ve yaşlı yetişkinlerin eğitim düzeylerinin, sosyal katılım için istekliliği etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Hsu vd. (2019) tarafından yapılan araştırmada, kadınların gönüllülük ve diğer sosyal gruplara ve yaşam boyu öğrenme faaliyetlerine katılma olasılıkları daha yüksek, erkeklerin ise istihdam edilme, fiziksel aktivitede bulunma, şiddete karşı güvende hissetme ve önleyici bakım kullanma olasılıkları daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Medeni durum, yaşam şekli ve torun bakımı, aktif yaşlanma açısından sosyal belirleyiciler arasında yer almaktadır. Mevcut araştırma sonuçları, evli yaşlıların bekar yaşlılara göre, daha yüksek aktif yaşlanma puanına sahip olduğunu göstermektedir. Uysal (2022)'in çalışması da mevcut çalışmayla uyumlu olarak evli olmanın aktif yaşlanmayı olumlu etkilediğini göstermiştir. Çuhadar (2019)'ın yaptığı araştırma sonuçlarına göre, ortalama değerler açısından evli olan yaşlılar eşi ölmüş olanlara göre daha aktif yaşlanmaktadır. Medeni duruma ek olarak yaşlı yetişkinlerin yaşam şekilleri incelendiğinde ölçek puan ortalamaları açısından eşile ya da eşi ve çocuklarıyla yaşayan 65 yaş üstü yetişkinler yalnız yaşayan yaşlı yetişkinlere göre daha aktif yaşlanmaktadır diyebiliriz. Mevcut araştırma sonuçları, torun bakımı ile aktif yaşlanma arasında anlamlı bir fark bulunmadığını göstermiştir. Bu konudaki literatür incelendiğinde, yaşlıların bakım ile ilgili verdikleri tepkiler büyük farklılıklar göstermektedir. Torun bakımı veren bazı yaşlılarda olumlu etkiler yaşanırken (örneğin, yaşamda artan amaç) (Clarke & Warren, 2007) bazılarında ise fiziksel ve zihinsel sağlık (aile çatışması ve bakım alan kişi ile ilişki) üzerinde olumsuz etkileri olduğunu bulmuştur (Morrow-Howell, 2000).

SONUÇ

Araştırma sonuçları yaşlıların aktif yaşlanmayı belirleyen aktiviteleri yapmak istediklerini ve bu aktiviteleri yapabilecekleri fonksiyonel kapasiteyi kendilerinde gördüklerini göstermektedir. Fakat yaşlıların aktiviteleri gerçekleştirmek için algıladıkları fırsatların az olduğu, gerçekte yaptıkları aktivitelerin ise nispeten daha az olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yaşlıların aktif yaşlanma düzeyi, kesişen değişken olan cinsiyete göre farklılık göstermektedir. Buna göre araştırmaya katılan erkekler kadınlara göre daha aktif yaşlanmaktadır. Araştırmanın diğer sonuçları incelendiğinde, ekonomik belirleyicilerden gelir düzeyi ve çalışma durumunun aktif yaşlanmayı etkileyen önemli bir değişken olduğu görülmüştür. Sağlık belirleyicilerinden algılanan sağlığın davranışsal belirleyicilerden de düzenli egzersiz yapmanın aktif yaşlanmanın belirleyici olarak ön plana çıktığını söylemek mümkündür. Ayrıca sosyal belirleyicilerden eğitim durumu, medeni durum, yaşam şekli, ev dışında zaman geçirilen yer, seminer, konferans vb. eğitim katılım durumunun da aktif yaşlanmayı etkileyen değişkenler arasında olduğu belirlenmiştir.

Aktif yaşlanmanın her bir belirleyicisini dikkate alarak yaşlılara hizmet, kaynak ve fırsat sağlamak yaşlıların yaşam kalitesinin yükseltilmesine katkıda bulunacaktır. Yaşlıların yaşam kalitelerinin yükseltilmesi, aktif ve sağlıklı yaşlanmanın hayata geçirilebilmesi hedefi de devlet politikası olarak bireyin yapabilecekleri için uygun ortamların hazırlanması ve imkânların sunulması ile geliştirilebilir. Bu kapsamda kişilere, ailelere, politika yapıcılara, yerel yönetimlere, kamu ve özel sektör kurum ve kuruluşlarına ve sivil toplum örgütlerine yönelik çeşitli öneriler sunulmuştur.

- Eğitimin hem bireysel hem de toplumsal düzeyde aktif yaşlanmaya yapılan en önemli yatırımlardan biri olduğu fikrinden ve eğitim seviyesi arttıkça aktif yaşlanma düzeyinin de arttığı sonucundan yola çıkarak, devlet politikasında eğitime yapılan yatırımların artırılması, yaşam boyu öğrenme fırsatlarının geliştirilmesi önerilmektedir (Örneğin, Tazelenme Üniversitesi).
- Çalışan yaşlıların daha aktif yaşlandığı bulgusuna göre, yaşlı bireylere yönelik iş bulma hizmetleri, mesleki eğitim hizmetleri, yarı zamanlı çalışma vb. istihdam politikaları geliştirilmesi önerilmektedir. Ayrıca yaşlı bireylerin girişimcilik faaliyetlerini arttırmaya yönelik teşvik ya da çeşitli programlar da geliştirilebilir.
- Gelir düzeyindeki artışın bireylerin aktif yaşlanma düzeyini arttıran önemli bir değişken olmasından yola çıkarak, yaşlıların emeklilik döneminde ekonomik olarak sorun yaşamalarının önüne geçmek için emekli maaşlarında iyileştirmeler yapılması önerilmektedir.
- Kadınların yaşlanmadan kaynaklanan sorunlarla daha çok savaşmak zorunda kaldıkları ve aktif yaşlanmanın erkeklerin lehine cinsiyete dayalı olmasından kaynaklı, toplumsal cinsiyet eşitliği mekanizmasının etkili işlemesi konusunda çalışmalar yapılmalıdır.
- Düzenli spor yapan yaşlıların daha aktif yaşlandığı bulgusuna istinaden, hem birey hem de toplum sağlığı açısından düzenli egzersiz ve spor gibi aktiviteler teşvik edilerek yaşlılar için gerekli ortamlar hazırlanmalı ve imkânlar sağlanmalıdır.
- Ülkemizde yaşlıların aktif yaşlanma düzeylerini derinlemesine inceleyen çalışmaların sınırlı olmasından dolayı, yaşlı bireylerin aktif yaşlanma düzeylerinin farklı sosyo-demografik özelliklere sahip örneklerde incelenmesi literatüre katkı sağlayacaktır.

Yazarların Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: 1. yazar, çalışmada tüm bölümlere katkı sağlamıştır. 2. yazar, çalışmada tüm bölümlere katkı sağlamıştır. 1. yazarın katkı oranı: %70, 2. yazarın katkı oranı: %30. Çalışma kapsamında yazarlar arasında ve herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKLAR

Angevaren, M., Aufdemkampe, G., Verhaar, H. J. J., Aleman, A. & Vanhees, L. (2008). Physical activity and enhanced fitness to improve cognitive function in older people without known cognitive impairment. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, 16 (3), 53-81.

Baş, Ş.A. (2019). *Evde yaşayan yaşlıların aktif yaşlanma ve yaşam kalitesi yönünden değerlendirilmesi: Nazilli örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Bonnefoy, M. (2001). Physical activity and aging. *Rev Mal Respir*, 18 (2), 41- 42.

Bravata, D. M., Smith-Spangler, C., Sundaram, V., Gienger, A. L., Lin, N., Lewis, R., et al. (2007). Using pedometers to increase physical activity and improve health - A systematic review. *Jama-Journal of the American Medical Association*, 298 (19), 2296-2304.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E. & Demirel, F. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (2. Baskı), Pegem Akademi.

Calasanti, T. (2012). Gender and aging in the context of globalization. In the *SAGE Handbook of Social Gerontology*; Dannefer, D., Phillipson, C., Eds; SAGE: London, UK, 137-149.

Canatan, Ü. & Boz, H. (2019). Hayat boyu öğrenme etkinliklerine katılımın aktif yaşlanmanın desteklenmesindeki rolü. *Turkish Studies-Social Sciences* 14(3), 343-363.

Chen, G. & Gao, Y.(2013). Changes in Social Participation of Older Adults in Beijing. *Ageing International.*, 38(1), 15–27.

Clarke, A. & Warren, L. (2007). Hopes, fears and expectations about the future: what do older people's stories tell us about active ageing? *Ageing & Society*, 27 (4), 465-488.

Colcombe, S. J. & Kramer, A. S. (2006). Fitness effects on the cognitive function of older adults: A metaanalytic study. *Psychological Science*, 14 (2), 125-130.

Çuhadar, S. G. (2019). *Türkiye’de Demografik Dönüşüm ve Aktif Yaşlanma İlişkisi; Kocaeli Örneği*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Demirbaş, Ö. (2020). *Halk Eğitim Merkezi Çalışanları ve Kursiyerlerinin Aktif Yaşlanma Alguları: Çanakkale İli Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale.

Demirbilek, S. (2005). *Sosyal Güvenlik Sosyolojisi*. Legal Yayıncılık.

Demir Erbil, D. & Hazer, O. (2019). University of Jyvaskyla Active Aging Scale: The study of validity and reliability. *International Journal of Eurasia Social Science*, 10 (38), 1157-1175.

Emmanuelle B., Tamer Ahmed, M.P.H., Johanne F., Hsiu-Ting Y. & Maria Victoria Z. (2017). An Empirical Comparison of Different Models of Active Aging in Canada: The International Mobility in Aging Study, *The Gerontologist*, 57 (2), 197- 205.

Foster, L. & Walker A. (2015). Special Issue: Successful Aging Active and Successful Aging: A European Policy Perspective. *The Gerontologist*, 55 (1), 83–90.

Genç, Y., Pak, M. & Pehlivan, M. (2018). Aktif Yaşlanma Politikası: Huzurevinde Kalan ve Evde Bakım Aylığı ile Ailesi Yanında Desteklenen Yaşlı Bireylerin Aktif Yaşlanma Algısı. *International Journal of Social Science*, 68(1), 299-320.

Görgün-Baran, A., Günay B., Bereketli B. & Işık I. (2020). Sosyal sermaye, güven ve yalnızlık açısından yaşlıların yaşam deneyimleri üzerine nitel bir araştırma. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi (YSAD)*, 13 (2), 72-89.

Hsu, H. C., Liang, J., Luh, D. L., Chen, C. F., & Wang, Y. W. (2019). Social determinants and disparities in active aging among older Taiwanese. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(16), 3005.

Knodel, J. & Ofstedal, M.B. (2003). Gender and Aging in the developing World: Where Are the Men? *Population and Development Review the Population Council, Inc* 29(4), 677-698.

Kurtkapan, H. (2018). *Kentte yaşlılık ve yerel yönetim uygulamaları*. Nobel Yayıncılık.

Lak, A., Rashidghalam, P., Myint, P.K. et al. (2020). Comprehensive 5P framework for active aging using the ecological approach: an iterative systematic review. *BMC Public Health*, 20, 33.

Miller, R. G. (1969). *Simultaneous statistical inference*. New York: McGraw-Hill.

Morrow-Howell, N. (2000). *Productive engagement of older adults: Effects on well-being*. St. Louis, Missouri: Center for Social Development.

Naah, F. L., Njong A. M. & Kimengsi J. N. (2020). Determinants of Active and Healthy Aging in Sub-Saharan Africa: Evidence from Cameroon. *Int. J. Environ. Res. Public Health* 17(9), 3038.

Özmete, E. (2016). Türkiye Aktif ve Sağlıklı Yaşlanma Araştırması. T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Geliştirilmesi Genel Müdürlüğü. Ankara. <https://onikinciplan.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/12/Turkiye-Aktif-Ve-Saglikli-Yaslanma-Arastirmasi.pdf> (Erişim Tarihi: 12.12.2022).

Palaz F. S. (2015). *Hollanda'da yaşayan Türk vatandaşlarının aktif yaşlanma süreci: Nitel bir araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Rantanen, T., Portegijs, E., Kokko, K., Rantakokko, M., Törmäkangas, T. & Saajanaho, M. (2018). Developing an Assessment Method of Active Aging: University of Jyväskylä Active Aging Scale. *Journal of Aging and Health*, 31(6), 1002-1024.

Stenner, P., McFarquhar, T. & Bowling, A. (2011). Older people and 'active ageing': subjective aspects of ageing actively. *Journal of Health Psychology*, 16 (3), 467–477.

Tabachnick B.G. & Fidell L.S. (2013). *Using Multivariate Statistics* (sixth ed.) Pearson, Boston.

Tesch-Roemer, C. (2012). Active ageing and quality of life in old age. *United Nations Economic Commission for Europe*, New York and Geneva.

Tesch-Roemer, C. & Kondratowitz, H.J. (2006). Comparative ageing research: A flourishing field in need of theoretical cultivation. *European Journal of Ageing*, 3, 155-167.

Tufan, İ. (2002). *Antikçağdan Günümüze Yaşlılık*. Aykırı Yayıncılık.

Tukey, J. W. (1949). Comparing individual means in the analyses of variance. *Biometrics*, 5, 99- 114.

TÜİK (2020). İstatistiklerle yaşlılar, 2021. <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=33712>, (Erişim Tarihi: 08.10.2022).

TÜİK (2023). İstatistiklerle yaşlılar, 2022. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yasli-lar-2022-49667>, (Erişim Tarihi: 28.03.2023).

UNECE (2016), The Active Ageing Index Pilot Studies For Serbia And Turkey, Unece Population Unit.

Uysal, M. S. (2022). Edirne il merkezinde yaşlı bireylerin aktif yaşlanma düzeylerinin değerlendirilmesi. Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Aile Hekimliği Ana Bilim Dalı Uzmanlık Tezi.

Wahl, H. W. & Oswald, F. (2010). Environmental perspectives on aging. In D. Dannefer & C. Phillipson (Eds.), *The SAGE handbook of social gerontology* (pp. 111-124). London: Sage.

WHO (1994). World Health Organization. Regional Office for Europe. Health for all targets: the health policy for Europe. World Health Organization. Regional Office for Europe. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/341920> , (Erişim Tarihi: 02.02.2023).

WHO (2002). Active ageing: A policy framework. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/67215>, (Erişim Tarihi: 05.02.2023).

Yağcı, U. & Kapıkıran, Ş. (2019). Aktif yaş alma: Müzik etkinliklerine katılan ve katılmayan bireylerin sosyal destek, yalnızlık ve yaşam doyumu. *Yaşlı Sorunları Araştırma Dergisi (YSAD)*, 12(2), 113-120.

Zaidi, A., Gasior, K., Hofmarcher, M.M., Lelkes, O., Marin, B., Rodrigues, R., Schmidt, A., Vanhuysse, P. & Zólyomi, E. (2012). *Active Ageing Index 2012. Concept, Methodology and Final Results*. Vienna: European Centre.

Yayın Geliş Tarihi: 06.03.2023
Yayına Kabul Tarihi: 12.09.2023
Online Yayın Tarihi: 15.09.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1260838>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 3, Yıl: 2023 Sayfa: 994-1007
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

AN ECOFEMINIST ANALYSIS OF MARY SHELLEY'S *MATHILDA*: THE FEMALE NARRATOR WRITING HER OWN TABOO FICTION

Tuğba KARABULUT*

Abstract

Re-reading Mary Wollstonecraft Shelley's novelette, Mathilda, in the twenty-first century from an ecofeminist perspective sheds a new light on contemporary criticism, opening up multifaceted perspectives. There was a critical moment in British literary history when Elizabeth Nichie transcribed Mathilda from the microfilm of the manuscript and published it in 1959, which unveiled this piece of revolutionary taboo fiction suppressed for over a century by the author's male relatives, chiefly Shelley's father, William Godwin. Written in 1819-1820, Mathilda is the only work completed during Shelley's lifetime. It is an artfully crafted epistolary work depicting the traumatic confessions and suicidal tendencies of the protagonist, Mathilda, a woman who isolated herself from society by integrating herself with nature due to her father's confession for his incestuous passion towards her. Regarded as an underrated work, Mathilda has often been interpreted from biographical and incest-related perspectives by literary critics, which relegates its literary merits although it is in accordance with feminist and ecological theories and feminine writing. This paper, avoiding biographical accounts and the author's life experiences and with theories consistent with those of ecofeminism, intends to show how nature functions as an effective instrument for the female writer to fictionalize her taboo story. By blending ecofeminism with feminine writing, this paper also investigates the interplay between woman and nature, and navigates how a female character courageously relocates her taboo story on a textual level from a feminist perspective in a natural setting, challenging the male-dominant Romantic tradition of the nineteenth century.

Keywords: Mary Shelley, Mathilda, Ecofeminism, Taboo Fiction, Nature, Feminine Writing.

MARY SHELLEY'NİN *MATHILDA* ADLI ESERİNİN EKOFEMİNİST ANALİZİ: KENDİ TABU KURGUSUNU YAZAN KADIN ANLATICI

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm): Karabulut, T. (2023). An ecofeminist analysis of Mary Shelley's *Mathilda*: the female narrator writing her own taboo fiction. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (3), 994-1007.

*Dr. Tuğba KARABULUT, Ankara Yıldırım Beyazıt University, School of Foreign Languages, ORCID: 0000-0002-5205-3273, e-mail: tugbakarabulut26@gmail.com, tugbakarabulut@aybu.edu.tr

Ethics committee approval is not required for this article. (Bu çalışma için etik kurul onayına ihtiyaç duyulmamıştır.)

Öz

Mary Wollstonecraft Shelley'nin kısa romanı Mathilda'yı yirmi birinci yüzyılda ecofeminist bir bakış açısı ile yeniden okumak, çok yönlü bakış açılarıyla çağdaş eleştirilere ışık tutar. Mathilda'nın taslağının, 1959 yılında Elizabeth Nitchie tarafından mikrofilminden kopyası çıkartılarak basılması, İngiliz edebiyat tarihinde bir dönüm noktasıdır. Başta babası William Godwin olmak üzere, yazarın erkek akrabaları tarafından yüzyıldan fazla bir zaman saklanan eserin basımı, devrim niteliğinde bir tabu kurgusunu gözler önüne serer. 1819-1820 yılları arasında yazılan bu eser, Shelley'nin hayattayken tamamladığı tek eser olma niteliğine sahiptir. Ustaca kurgulanan eser, babasının kendisine karşı beslediği ensest sevgisini itiraf etmesinden dolayı, toplumdaki kendisini soyutlayıp doğayla bütünleşerek yaşayan ana karakter Mathilda'nın travmatik itiraflarını ve intihar eğilimini betimleyen mektuplarını içerir. Hak ettiği kadar daha az değer gören Mathilda'nın, edebiyat eleştirmenleri tarafından genellikle otobiyografik açıdan ve ensest temasıyla ilişkilendirilerek yorumlanması, eserin edebi değerlerini azaltmaktadır. Oysa bu eser, feminist ve ekolojik kuramlar ve kadın yazını ile de bağdaşmaktadır. Bu makale, analizini biyografik bağlamın ve yazarın yaşam deneyimlerinin dışında tutarak ve ecofeminist kuramları ele alarak, kadın anlatıcının kendi tabu kurmacasını yazmasında doğanın nasıl etkin bir rol üstlendiğini göstermeyi amaçlar. Ayrıca bu çalışma, ekofeminizmi kadın yazını ile harmanlayarak, kadın ve doğa arasındaki ilişkiyi de araştırır ve kadın karakteri, kendi tabu hikayesini, feminist bir bakış açısıyla ve doğayla ilişki içinde cesurca kurgulayarak ve on dokuzuncu yüzyıl erkek egemen Romantik akımının geleneklerine karşı gelerek yazınsal düzeye nasıl taşıdığını tartışır.

Anahtar Kelimeler: *Mary Shelley, Mathilda, Ekofeminizm, Tabu Kurmacası, Doğa, Kadın Yazını.*

INTRODUCTION

“...my pleasures arose from the contemplation of nature alone, I had no companion. . .” (*Mathilda*, p. 35)

The British novelist, essayist, biographer and travel writer Mary Wollstonecraft Shelley (1797-1851) is a unique female figure and one of the leading representatives of the second-generation Romantic era. Shelley was the daughter of two radical intellectual parents, William Godwin, a leading philosopher and a political figure of that time and Mary Wollstonecraft, a feminist writer and the author of *The Vindication of the Rights of Woman* (1792), the classic manifesto of sexual equality. Even though much of Shelley's reputation is derived from her famous gothic novel, *Frankenstein: or, The Modern Prometheus* (1818), a significant example of science fiction, she left a profound body of work in British literature; she wrote several novels, such as *Valperga* (1823), *Lodore* (1835), and *The Last Man* (1826), and a number of travel books chronicling her travels including *History of Six Weeks' Tour* (1817) and later, *Rambles in Germany and Italy* (1844).

Mathilda, written between August 1819 and February 1820, during Shelley's juvenilia years, is the author's second piece of fiction and the only work completed

during her lifetime. First published posthumously in 1959, it is an epistolary novella and a romantic tragedy portraying the perception of life by Mathilda, the eponymous heroine. The embellished language with long and rhythmic sentences gives the sense of a poem. Mathilda's narration is a memoir written in long letter form to a specific addressee, Woodville, a young poet, to express her grief and sufferings.

The work narrates the life of Mathilda, a woman who alienated herself from society owing to her unconventional upbringing. Upon the death of her mother, Diana, her father is devastated and abandons her for 16 years, passing on her parental custody to her cold-hearted aunt. Deprived of parental love and affection, Mathilda grows up in the exotic landscapes of Scotland and walks about her estate in Loch Lomond, where her only friends are the flowers, birds, mountains and woods. After mourning for the demise of his beloved wife, Mathilda's father returns in her teen years and at first gives his daughter the affection she craves. After they share happy times together for a while, Mathilda's aunt dies and they return to London, where her parents once lived. Then, despite their consanguineous connection, her father confesses his incestuous feeling of love towards her; however, feeling remorseful over his confession, he commits suicide by drowning himself in the ocean. Upon the death of her father, Mathilda feels traumatized and guilty and falls into depression, unhappiness and suicidal tendencies which results in her isolating herself from society. She befriends Woodville, who lost his fiancée, Elinor, to an ailment and withdrew himself from society in the woods; he strives to save Mathilda from her anguish and eventual suicide. Sharing the common loss of the person they loved most, the two become friends and spend time among nature to mutually express their sufferings. Mathilda reveals to him the dark secrets she has long kept to herself: her father's incestuous passion for her as well as the suicidal tendencies and emotional sufferings caused by this traumatic fact. At the end of the work, Mathilda dies from a sickness.

This paper, avoiding biographical accounts and author's life experiences and with theories consistent with those of ecofeminism, intends to show how nature functions as an effective instrument for the female writer to fictionalize her taboo story. By blending ecofeminism with feminine writing, the paper also investigates the interplay between woman and nature, and navigates how a female character courageously relocates her taboo story on a textual level from a feminist perspective in a natural setting, challenging the male-dominant Romantic tradition of the nineteenth century. In *Mathilda*, the narrative voice, by constantly interacting with nature, crafts her narrative as a story within a story in an epistolary form and places the female as the subject and the male as the object to invert the oppressive dichotomies of the Romantic era. The revelation of *Mathilda* after more than a hundred years intrigued both ideal readers and literary critics, opening up multiple perspectives for creative interpretation.

A 140-YEAR-OLD WORK OF TABOO FICTION UNCOVERED

There was a critical moment in the mid-twentieth century when Elizabeth Nitchie transcribed Mary Shelley's novella, *Mathilda*, from the microfilm of the manuscript¹ that belongs to Lord Abinger² at Duke University and posthumously published it in the journal *Studies in Philology* in 1959.³ Despite the persistent efforts of Shelley, the work was intentionally kept secret for more than a century by her father, William Godwin, as he found the story pernicious. It was not only Godwin who concealed the work; some other male relatives and acquaintances also continued to suppress the publication of the novella at the time due to its themes of suicidality and incest.⁴

The theme of incest is often regarded as an esoteric term while it is also a popular theme in the history of Western society. It was a favourite topic in the Romantic period; however, many romantic poets treated it as an unintentional and unconscious act, and narrated it through an unreliable narrator with little evidence. From the intertextual aspect, in Lord Byron's closet drama, *Manfred* (1817),⁵ the Byronic protagonist Manfred feels remorseful over an untold sin related to his beloved sister, Astarte, from the past. Another work revolving around the theme of incest is M. G. Lewis' *The Monk* (1796), which narrates the unintentional relation of Ambrosio with his sister, Antonia. Analogously, Percy Shelley, in *The Cenci* (1820), depicts the incestuous relation of Count Cenci with his daughter, Beatrice.

Mathilda has mostly received critical attention focusing on biographical and psychological interpretations engaging in parallels to reveal the author's life experiences. Biographical analyses have often been directed to identify the three main characters, Mathilda, her father and Woodville, as forms of Mary Shelley, William Godwin and Percy Shelley, respectively. Moreover, the story of Diana, Mathilda's mother who died soon after giving birth to her, was often related to Shelley's mother

---

¹ The original manuscript of *Mathilda* is currently located in the digital collection of the Bodleian Library, University of Oxford, England. <https://digital.bodleian.ox.ac.uk/objects/02cddd3b-0383-41c6-9dfc-bee7f75a6553/>

² "A hereditary custodian - and cataloguer - of Mary Shelley's letters and manuscripts, [Lord]Abinger was chairman of the Keats-Shelley Memorial Association." (In Andrew Roth, "Lord Abinger," 2002, (para. 3). For more details, see <https://www.theguardian.com/news/2002/nov/02/guardianobituaries.obituaries>

³ For more information about the posthumous publication process of *Mathilda*, see Michelle Faubert's "On Editing Mary Shelley's *Mathilda*," 2017. <https://broadviewpress.com/editing-mary-shelleys-mathilda/>

⁴ The act of incest in *Mathilda* occurs not in the actual physical, but in the emotional dimension between Mathilda and her father.

⁵ Like many criticisms of *Mathilda*, George Gordon Byron's *Manfred* has often been interpreted from biographical accounts by tracing Byron's incestuous affiliation with his half-sister, Augusta Leigh.

who also died while giving birth. Psychological readings, on the other hand, relate the work to the author's parental and familial sufferings. To give an example, it was written during the traumatic period of the author, in the wake of the death of her two children, William and Clara. However, I would argue that analysing the text from such perspectives obviously not only diminishes the literary merits of the novella, but also underestimates the narrator Shelley crafted meticulously.

Biographical studies on *Mathilda* begin with the literary contribution of Elizabeth Nitchie, "Mary Shelley's *Mathilda*: An Unpublished Story and Its Biographical Significance" in 1943.⁶ Later, in her "Introduction" to *Mathilda*, Nitchie affirms that "[t]he biographical elements are clear [in the novel]. *Mathilda* is certainly Mary herself; *Mathilda*'s father is Godwin; Woodville is an idealized Shelley" (1959, p. 15). As for the thematic analyses, commentators have often interpreted the text from the angle of incest between *Mathilda* and her father and traced the author's feelings towards her father. Nitchie also expounds some parallelisms between Shelley and her protagonist:

Like *Mathilda* Mary was a woman of strong passions and affections. . . Like *Mathilda*'s, Mary's mother had died a few days after giving her birth. Like *Mathilda* she spent part of her girlhood in Scotland. Like *Mathilda* she met and loved a poet of 'exceeding beauty' . . . This story was the outlet for her emotions in 1819. (Nitchie, 1959, p. 15)

Anne K. Mellor describes *Mathilda* as a reflection of her "deepest and most ambivalent feelings toward her father" (1988, p. 193). Mellor also suggests that the novella "both articulates [Shelley's] passionate devotion to her father and takes revenge for his cruelty toward her" (p. 194) and that the work represents the author's "desire both to sexually possess and to punish her father" (p. 195). Terence Harpold describes the work as a "profoundly autobiographical work" (1989, p. 52).

It would be easier to interpret the text from biographical angles and ground the main theme as incest as well as relate the plot to the author's relationship with her father. However, I would argue that *Mathilda* does not merely revolve around incest and carnal love; it accommodates various related themes such as female oppression in nature, feminine writing and suicide, portraying the dark sides of human nature. If we put aside the biographical accounts as well as the "so-called" personal experiences of the author regarding the leitmotiv of incest, and focus on the embodiment of the title character, *Mathilda*, who acts as a fictive persona, the work offers the modern reader an inimitable source with a wide range of possibilities of interpretation. Above all, *Mathilda* is a work narrated by a female character who courageously writes a work of taboo fiction in the Romantic era. Thus, analysing the text from ecofeminist perspectives and surveying the female narrator's fictionalizing her own taboo story in

---

⁶ See Elizabeth Nitchie's "Mary Shelley's *Mathilda*: An Unpublished Story and Its Biographical Significance," *Studies in Philology*, 40(1943), pp. 447-462.

relation with nature would paradigmatically open up alternative routes for contemporary criticism.

A BRIEF OVERVIEW OF ECOFEMINISM

Ecofeminism was first coined by French feminist writer, ecologist and civil rights activist Françoise d'Eaubonne as *l'eco-féminisme* in her *Le Féminisme ou la Mort* in 1974,⁷ in which she expounded the consequences of the exploitation and oppression of women in relation to nature by Western patriarchal society. In her influential book, d'Eaubonne argues that there are many similarities between the patriarchal oppression of women and the suppression of nature, which leads to environmental demolishment and that the concepts of feminism and environmentalism would bring about a new metamorphosis. D'Eaubonne does not virtually valorise nature or women; rather, with a humanist insight, she rejects the human inclination that places Man at the centre of the universe and seeks to reveal the correlation between women and nature. The theoretical scope of ecofeminism has evolved since then, seeking to explore not only the relationship between the oppression of nature and women, but also to raise awareness about the need to liberate both for the female and the natural environment. Thus, the ecofeminist revolution has focused on suggesting an alternative worldview challenging the patriarchal dualism, such as male/female, culture/nature, and body/mind.

Karen Warren, in her influential book *Ecofeminist Philosophy: A Western Perspective on What It Is and Why It Matters*, approaches ecofeminist theory from a more holistic perspective and discards the entire forms of oppression and domination; she suggests that the scope of ecofeminist ethics must be “anti-sexist, anti-racist, anti-classist, anti-naturist, and opposed to any ‘ism’ that presupposes or advances a logic of domination” (Warren, 2000, p. 99). With regard to the initial point of ecofeminist theory, Warren suggests that “the dominations of women, other human Others, and nonhuman nature are interconnected, are wrong, and ought to be eliminated” (p. 155). Based on what Warren argues, Chris Cuomo, in her article, “On Ecofeminist Philosophy” that

[Warren’s ecofeminism] includes sophisticated analyses of gender, race, and colonialism, and it is fundamentally linked to struggles for global justice and ecological flourishing. Perhaps because the grounding assumptions of ecofeminism resonate so deeply with women’s and community struggles around the world. . . (2002, p. 9).

Ecofeminism is a dual concept blending ecology and feminism; its scope of philosophy accommodates diverse approaches and aspects that can be used in literary analyses. As an interdisciplinary area of inquiry evolving from various fields, ecofeminism addresses topics including the equation between women and nature,

---

⁷ Françoise d'Eaubonne’s *Le Féminisme ou la Mort* was translated into English as *Feminism or Death* by Ruth A. Hottell in 2022.

female oppression on the earth, animal liberation, environmental effects on women, feminization of nature and gender-based ecologies and draws insights from feminism, ecocriticism, gender theories, and psychoanalysis, among others.

The ecofeminist philosophy is based on the belief that there is a close correlation between women and nature and that perceiving this connection is vital to navigate ecological and feminist aspects in literary analysis. Since ecocriticism solely fails to explicate this nexus either practically or theoretically, it is significant to maintain an ecological aspect in feminism and a feminist aspect in ecology. What mainly distinguishes feminism from ecofeminism is that while feminism is anthropocentric—human-centred—ecofeminism has a holistic precept situating nature at the centre of the universe encompassing humans. Social ecofeminism explores women's existence connected to nature within the social sphere, emotional ecofeminism investigates women's inner and emotional states within the natural scenery. Spiritual ecofeminism, on the other hand, is related to ancient religious beliefs illuminating the connections between nature and women within the biblical ideologies. From the binary aspect, it critiques patriarchal religious views placing the male as the subject and the woman as the object.

With regard to the close interconnectedness between women and nature, Vandana Shiva suggests in *Staying Alive: Women, Ecology, and Survival in India* that "Nature is symbolized as the embodiment of the feminine principle on one level, and she is nurtured by the feminine on another level in order to produce life and other sustenance" (1988, p. 37). In this sense, women are an inseparable part of nature within their lives, which might be explored in their verbal and textual narratives, like our heroine, Mathilda.

AN ECOFEMINIST ANALYSIS OF MATHILDA

Mathilda is an artfully crafted work, unfolding the confessional narrations of the eponymous narrator; however, it is an underrated novella although it even though it incorporates feminist and ecological theories and feminine writing. Designed with adorned language and melodramatic dialogues and letters, this incestuous romance both intrigues and horrifies its readers; it is more than a father's confusing emotions and an unrequited love towards his daughter. Mathilda is a character of the Romantic age, dependent on paternal authority, but unlike the conventional gothic narration, she pens her story and unfolds her dark secrets, ignoring all consequences. Although she performs the leading role as a victim of incest, she undertakes the leading role in the story; she rejects to name her father, ensuring her feminine voice is the primary source of the information. According to Kathleen A. Miller, "

Although Shelley's novella appears to relate a conventional female gothic narrative of a young woman victimized by her father's incestuous desire, it leaves open the possibility that, in fact, it is Mathilda, rather than her father, who wields control over the novel's gothic script. Throughout the narrative, she imagines and then

orchestrates a series of female gothic encounters in order to gain development. (2008, p. 292).

Although being abandoned and oppressed by her father and her aunt, whose names she never mentions, Mathilda calls herself to be an “offspring of the deepest love” (*Mathilda*, p. 33) and displays “the greatest sensibility of disposition” (*Mathilda*, p. 33). What accompanies her is the natural environment surrounding her. She enjoys spending time with animals, storms, rain, flowers and clouds; as she grows and becomes mature, she sustains her romantic child-like disposition. From the intertextual perception, Shelley’s protagonist can be associated with a Wordsworthian perception of nature performing as a nature-lover Wordsworthian child; she loves picking flowers by rivers, climbing mountains and rowing a skiff on the lake: “the child of the woods, the nursling of Nature’s bright self. . .” (*Mathilda*, p. 90).

The Romantic poet William Wordsworth expresses his views about his love and appreciation of nature in a letter written to his sister, Dorothy, between September 6 and 12, 1790: “I am a perfect Enthusiast in my admiration of nature in all her various forms” (In Hill, Alan G., 1984, p. 16). In his “Preface to *Lyrical Ballads*” (1798), Wordsworth also highlights the influence of nature and rural life on human desires and development, suggesting that “[l]ow and rustic life was generally chosen, because in that condition, the essential passions of the heart find a better soil in which they can attain their maturity” (In Gill, 1984, p. 597) and that “the passions of men are incorporated with the beautiful and permanent forms of nature” (p. 597).

In that sense, nature accompanies Mathilda during her period of maturity—while growing up in her aunt’s estate—she finds herself lonely and serene, but at the same time independent within the natural spaces:

As I grew older my liberty [i]ncreased⁸ with my desires, and my wanderings extended. I wandered for ever about these lovely solitudes, gathering flower after flower. . . Ond’ era pinta tutta la mia⁹. . .singing as I might be the wild melodies of the country, or occupied by pleasant day dreams. My greatest pleasure was the enjoyment of a serene sky amidst these verdant woods. . . (*Mathilda*, p. 35)

Overlapping points of ecocritical and feminist aspects are dominant in the text. Ecofeminists believe that, as Janis Birkeland suggests, “we cannot end the exploitation of nature without ending human oppression, and vice versa” (1993, p.

---

⁸ The word “encreased” in the original source was corrected as “increased” as it was thought to be a typographical error.

⁹ Here, in relation to Mathilda’s perception of life as colourful as flowers while she is in nature, Shelley intertextually inserts a reference to Dante’s episode of Matilda (Matelda) from “Purgatorio,” Canto 28, *Divine Comedy*. The name of the title character, “Mathilda,” is an allusion to Matilda with whom Dante meets gathering flowers in the Garden of Eden. in “Ond’ era pinta tutta la sua via” (ITA): “With which her pathway was all painted over” (ENG). See the whole canto with its English translation at <http://dantelab.dartmouth.edu/reader?reader%5Bcantica%5D=2&reader%5Bcanto%5D=2>.

19). Mathilda's contact with nature also exacerbates her complex relations with her aunt. Feeling oppressed in the society she lives in, she feels vulnerable and takes shelter in a natural setting. From the binary perspective, the role of Mathilda is different from those of gothic and romantic heroines. As Susan Bernardo suggests, "Mathilda becomes both the villain and the victim" (2002, pp. 48-49); she goes through an intellectual transformation upon being subjected to her father's confession about his incestuous desire for her.

NATURE AS AN ASYLUM FOR MATHILDA

As a physical and psychic space, nature plays an important role in the text; it serves as a bystander onto whom Mathilda projects her intense feelings and inner struggles. *Mathilda* is beyond a nature novella depicting natural components and witnessing to events. Rather, it embodies a more complex narrative structure accruing in multiple sensory layers; it is the setting where the narrative voice fictionalizes the taboo story within the fiction. Although nature is often represented in literature and culture as a relieving, healing and beatific space, in *Mathilda* it does not merely exhibit its tranquilizing and healing powers; it harbours both comfort and agony and serves as an asylum for Mathilda functioning both as a therapeutic and a threatening space for her.

Mathilda's love of nature reflects the Romantic theme of the work; she is deeply attached to nature: "How dear to me were the waters, and mountains, and woods of Loch Lomond now that I had so beloved a companion for my rambles" (*Mathilda*, p. 43). Nature is the space where Mathilda's dramatic perception of life actualizes; deprived of parental affection since her infancy, Mathilda grows up in a dreamy natural environment where she befriends the woods, flowers, trees, and birds. Since she has been in a close contact with natural environment since her childhood, it becomes a theatrical stage where she is the main actor: she rows on the lake, picks flowers, climbs mountains and speaks to animals. Cognizant of the power of natural scenery, she obsessively longs for her absent father. Upon her father's return, nature becomes a crucial setting where Mathilda would unite and happily spend time with her father: "I visited with my father every delightful spot, either on the islands, or by the side of the tree-sheltered waterfalls; every shady path, or dingle entangled with underwood and fern" (*Mathilda*, p. 43). Then, after her father's incestuous confessions and eventual suicide, nature becomes an unsafe and hostile place serving as an asylum which harbours her traumatic feelings, suicidal tendencies, and sufferings. She senses that she is included in a "wide ocean of despair" (*Mathilda*, p. 46) and "on a barren rock." (*Mathilda*, p. 46)

Nature also reflects Mathilda's mood, which is driven by her experiences, mirroring her psyche; it takes the form of the narrator's frame of mind. Constantly changing facades of nature influence Mathilda's mood: "yet I loved all the changes of Nature; and rain, and storm, and the beautiful clouds of heaven brought delights with them" (*Mathilda*, p. 35). One day she feels peaceful and the next day anguished.

When nature shifts with the changing seasons and weather patterns, Mathilda's mood also changes. Thus, nature is also a metaphor reflecting Mathilda's spiritual condition as her "spirit seemed to ride upon the winds" (*Mathilda*, p. 97). When a tragic event occurs in Mathilda's life, she secludes herself from society to find a space of peace. She considers the spiritual aspects of life and death, but becomes deeply familiar with her sorrow while she is within nature. Mathilda's contact with nature exacerbates her state of mind as well as her complex relations with her aunt, Woodville and particularly her father; it affects the power dynamics in relationships. Therefore, nature serves as the female side of the novel projecting the personification of Mathilda: "I was confined to Nature and books" (*Mathilda*, p. 97).

All components of nature become a reflection characterizing the ideal image of her father. During the period of infancy that she spends in a remote Scottish estate with her guardian aunt, who possesses a cold discipline refraining from the emotional nurturing which is vital for her to develop self-assurance, nature represents an isolated space that she resorts to find tranquillity and relief from aunt's heartlessness. In her letter, she confesses her hateful feelings about her aunt: "I believe that with-out the slightest tinge of a bad heart she had the coldest that ever filled a human breast: it was totally incapable of any affection. She took me under her protection because she considered it her duty" (*Mathilda*, p. 32).

Being aware of nature, Mathilda takes shelter in nature to heal herself. However, as she considers herself as a victim of incest and an oppressed woman, she uses nature to regain her power. When she feels like an oppressed woman or a sexual object, she takes refuge in the lap of nature. On the other hand, nature functions as a space presaging misfortune and catastrophic events. Mathilda perceives the strike of lightning as an anticipation of her fate as well as a representation of her father's death. Likewise, she senses the shattering tree as a portentous signal for the death of her father. Therefore, Mathilda's perception of nature has both a therapeutic and a distressing effect.

In the final scene of the work, Mathilda performs her epilogue; she is subjected to isolation on the heath in Scotland: "In solitude only shall I be myself," (*Mathilda*, p. 34) she expresses. She describes her life as a "tragic history" (*Mathilda*, p. 21) and thinks that she would find peace in death, so she bids farewell to her true friend, Woodville, by associating natural elements with her death: "Farewell, Woodville, the turf will soon be green on my grave; and the violets will bloom on it. *There* is my hope and my expectation; your's are in this world; may they be fulfilled" (*Mathilda*, p. 140). While recalling her childhood years, she expresses how she feels "reconciled to solitude," (*Mathilda*, p. 34), quoting from Wordsworth's 1798 poem, "She Dwelt among the Untrodden Ways": "I lived in a desolate country where / — — — there were none to praise / And very few to love. (*Mathilda*, p. 34).¹⁰

---

¹⁰ Shelley quotes a reference to the third and the fourth lines of Wordsworth's 1798 poem, "She Dwelt among the Untrodden Ways": . . .there were none to praise / And very few to

TABOO NARRATION ON THE TEXTUAL LEVEL

On the threshold of the Victorian era, when the incest is regarded as a taboo subject in society, Shelley's narrator inverts the ideal layers of Romantic norms and writes about her taboo fiction in her own language even though she experiences traumatic events. She indicts the oppressive society she has lived in by considering the male as subject. Instead of covering what she has experienced and remaining engrossed in her grief, she decides to reveal herself to challenge the lack of narrative autonomy in society. What Mathilda fictionalizes constitutes a vital nexus within the larger narrative:

This was the drama of my life which I have now depicted upon paper. During three months I have been employed in this task... Now my tears dried; the glow has faded from my cheeks, and with a few words of farewell to you, Woodville, I close my work; the last that I shall perform. (*Mathilda*, p. 138)

Mathilda wisely depicts her life in an epistle form by merging reality with artistry; she wishes to leave a trace behind through her text, which reveals her perception of life. What empowers her is her disregard of male voyeurism and her courageous act to disclose the introspective tragedy she experiences with her father—the emotional incest story.

As Diane Long Hoeveler, in “Mary Shelley and Gothic Feminism: The Case of ‘The Mortal Immortal’” puts it, “[t]he female victims earned their special status and rights through no action of their own but through their sufferings and persecutions at the hands of a patriarchal oppressor and tyrant” (1977, p. 152). In this sense, Hoeveler situates *Mathilda* in the female gothic tradition by saying “gothic feminism . . . is embodied in the sense of herself and female body as a void, an empty signifier, a lure into the cycle of painful birth and disappointing death” (1977, p. 183). Thus, Mathilda shifts from a passive victim to a courageous and an unflinching writer disclosing her father's incestuous passion towards her. In this way, she takes control of her own narrative, blurring the lines between reality and fiction. She takes her traumatic experience to the textual level, which transforms her intellectually.

CONCLUSION

In the coterie of the patriarchal literary canonicity represented by male poets, such as Wordsworth, Byron, Blake, Coleridge, and Percy Shelley, Mary Shelley, as a revolutionary female figure, contributed to the development of British Romanticism and Gothic fiction with her literary works. As a prolific female figure ahead of her time, Shelley brought a new insight to the Romantic tradition as well as sophistication

---

love” to lay emphasis on her loneliness. See the full version of the poem, <https://www.poetryfoundation.org/poems/45549/she-dwelt-among-the-untrodden-ways>

to the Gothic tradition, crafting not only the first science fiction novel, *Frankenstein; or, The Modern Prometheus*, but also *Mathilda*, the taboo fiction narrative depicting the story of a woman's tragic history and existential struggle after finding out about her father's incestuous feelings for her. The text was concealed for one hundred and forty years by Shelley's father and subsequently by other male relatives and was harshly criticised at the time it was released. Besides the themes of incest, nature, parental abandonment and suicide, the text is a significant example of feminine writing unveiling the taboo fiction.

In view of the historical context, the women of the nineteenth century were expected to be moral and virtuous; they are often depicted as fragile, obedient and prone to illness. What makes Shelley different is that she decentres the force of patriarchy and produces a rebellious female figure engaged in the act of writing. *Mathilda* is beyond the conventional gothic heroine; she is not an archetypal *femme fatale*,¹¹ nor a submissive and obedient character. While she fits the traditional image of the gothic heroine, whose disempowerment is evident at the beginning of the story, she then turns into a female figure rebelling against patriarchal culture and undergoes an evolutionary transformation which occurs in her social and intellectual levels. She cannot be categorized by one particular characterization; she is a complex character. However, what makes reading the work uncomfortable and challenging is not the dark mood, but the shifts and inconsistencies *Mathilda* experiences due to the incest-related tragedy involving her and her father, thus leading her to decide to put it down on paper instead of keeping it to herself.

In this paper, it is my argument that focusing on biographical accounts and the author's life experiences may not merely justify the unique text Shelley's narrator crafts, which limits multidisciplinary trajectories. Therefore, reading the text from an ecofeminist angle would open up more creative literary routes to contemporary feminism and ecocriticism. In this sense, the paper merges ecofeminism with feminine writing. By surveying the connection between woman and nature, as well as feminine writing and taboo fiction, the present study exhibits how a female character in the Romantic age bravely relocates her taboo story to the textual level in a natural setting from a radical feminist perspective, which challenges the male-dominant Romantic tradition of the nineteenth century.

Conflict of Interest and Contribution Rate: Author does not declare any conflict of interest. The article has one author and the author contribution rate is 100%.

REFERENCES

---

¹¹ *Femme fatale* is a French word expression "fatal women," usually identified as a character in Romantic and Gothic literature representing sexuality and femininity. Among the examples of the other *femme fatale* characters are "Lamia" (1820) by John Keats (1820) and "Christabel" (1797) by Samuel Taylor Coleridge.

Alighieri D. (1381-1321). "Purgatorio." Canto 28. Dante Lab Reader. 2023 © Trustees of Dartmouth College. Accessed on 23 February, 2023. <http://dantelab.dartmouth.edu/reader?reader%5Bcantica%5D=2&reader%5Bcanto%5D=2>

Bernardo, S. M. (2002). "Seductive Confession in Mary Shelley's Mathilda," *Gender Reconstructions: Pornography and Perversions in Literature and Culture*. Aldershot, UK: Ashgate, 42-52.

Birkeland, J. (1993). "Ecofeminism: Linking Theory and Practice." In G. Gaard (Ed.), *Ecofeminism: Women, Animals, Nature*. Philadelphia: Temple University Press, 13-59.

Byron, G. G. B. (1817). *Manfred*. New York: Van Winkle and Wiley.

Cuomo, C. (Autumn, 2002). "On Ecofeminist Philosophy." *Ethics & The Environment*. 7(2), 1-11.

D'Eaubonne F. (1974). *Le Féminisme ou la Mort*. Paris: Pierre Horay.

Faubert, M. (2017). "On Editing Mary Shelley's Mathilda," <https://broadviewpress.com/editing-mary-shelleys-mathilda/> Accessed on January 15, 2023.

Harpold, T. (1989). "'Did you Get Mathilda from Papa?': Seduction Fantasy and the Circulation of Mary Shelley's *Mathilda*." *Studies in Romanticism*, 28(2) (Spring). 49-67.

Hoeveler, D. (1997). "Mary Shelley and Gothic Feminism: The Case of 'The Mortal Immortal.'" In *Iconoclastic Departures: Mary Shelley After 'Frankenstein': Essays in Honour of the Bicentenary of Mary Shelley's Birth*. Madison, NJ: Fairleigh Dickinson University Press, 150-163.

Hottell, R. A. (2022). (Trans.). *Feminism or Death: How the Women's Movement Can Save the Planet*. New York: Verso Books.

Lewis, M. G. (1796). *The Monk: a romance*. London; New York: Penguin Books.

Mellor, A. K. (1988). *Mary Shelley: Her Life, Her Fiction, Her Monsters*. New York: Methuen.

Miller, K. A. (2008). "The Remembrance Haunts Me Like a Crime": Narrative Control, the Dramatic, and the Female Gothic in Mary Wollstonecraft Shelley's *Mathilda*." *Tulsa Studies in Women's Literature*. 27(2). 291-308.

Nitchie, E. (1959). (Ed.) *Mathilda*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.

--- (1943) "Mary Shelley's *Mathilda*: An Unpublished Story and Its Biographical Significance." *Studies in Philology*, 40 (3), 447-462.

Roth, A. (2002). "Lord Abinger." Accessed on 26 February, 2023. <https://www.theguardian.com/news/2002/nov/02/guardianobituaries.obituaries>

Shelley, M. W. (2021). *Mathilda*. Ed. Ayşen Sultan Büyükyacı. Ankara: Platanus Publishing.

--- "Fair Copy of Draft, in the Hand of Mary Shelley." MS. Abinger d. 33. Bodleian Library, University of Oxford. Accessed on 10 January, 2023. <https://digital.bodlian.ox.ac.uk/objects/02cddd3b-0383-41c6-9dfc-bee7f75a6553/>

--- (1818). *Frankenstein, or, The Modern Prometheus*. Ed. Susan J. Wolfson. New York: Pearson Longman, 2007.

--- (1823). *Valperga: Or, the life and adventures of Castruccio, Prince of Lucca*, 3 vols. London: Printed for G. and W. B. Whittaker, Ave-Maria-Lane.

--- (1835). *Lodore*. Ed. Lisa Vargo. Ontario: Broadview Books, 1997.

--- (1826). *The Last Man*. Ed. Morton D. Paley. Oxford: Oxford Paperbacks, 1998.

--- (1817). *History of Six Weeks' Tour through a part of France, Switzerland, Germany, and Holland; with Letters Descriptive of a Sail Round the Lake of Geneva and of the Glaciers of Chamouni*. London: T. Hookham, Jr. and C. and J. Ollier.

--- (1844). *Rambles in Germany and Italy in 1840, 1842, and 1843* (2 volumes; London: E. Moxon, 1844.

Shelly, P. (1819). *The Cenci: A Tragedy in Five Acts: An Authoritative Text Based on the 1819 Edition*. Ed. Cajsca C. Baldini. Kansas City, MO: Valancourt, 2008.

Shiva, V. (1988). *Staying Alive: Women, Ecology, and Survival in India*. New Delhi: Kali for Women & London: Zed Books Ltd.

Warren, K. (2000). *Ecofeminist Philosophy: A Western Perspective on What It Is and Why It Matters*. New York: Rowman & Littlefield Publishers.

Wollstonecraft, M. (1792). *A Vindication of the Rights of Woman: With Strictures on Political and Moral Subjects*. London: Printed for J. Johnson.

Wordsworth, W. (1984). *Letters of William Wordsworth*. In Alan G. Hill (Ed.), Oxford: Oxford University Press.

--- (1984). "Preface to Lyrical Ballads," in Stephen Gill (ed.), *The Oxford Authors: William Wordsworth*. Oxford: Oxford University Press. 597.

--- (1798). "She Dwelt among the Untrodden Ways." Accessed on 25 February, 2023. <https://www.poetryfoundation.org/poems/45549/she-dwelt-among-the-untrodden-ways>

Yayın Geliş Tarihi: 28.09.2022
Yayına Kabul Tarihi: 11.08.2023
Online Yayın Tarihi: 15.09.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1181405>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 3, Yıl: 2023 Sayfa: 1008-1025
E-ISSN: 1308-0911

Derleme Makalesi

SOSYAL HİZMETTE YAS ÇALIŞMALARI BAĞLAMINDA EKOLOJİK KEDER

Şeniz ASLAN*

Yunus KARA**

Öz

Ekolojik bozulma ve sonuçları her geçen gün daha çok hissedilir olmaktadır. Bazı durumlarda disiplin ve/veya mesleğin kapsamı ve bakış açısı (türlerin yok olması, hayvan hakları, bitkilerle ilgilenilmesi, bahçecilik faaliyetleri) dolayısıyla ekolojik bozulmalara dair oluşan bilgi ve farkındalık sonucu kaygı ve keder oluşmaktadır. Bazı durumlarda ise yaşam alanlarının değişimi, kaybı ve bozulması gibi nedenlerle insanların hayatları ekolojik bozulmaların sonuçlarından doğrudan etkilenmektedir. Ekolojik keder, ekolojik bozulmalar sonucu oluşan kayıplara yönelik bir yas tepkisi ile görünür olmakta ve ilgili literatürde, ekolojik sorunlar arttıkça yaygınlaşacağı öngörülmektedir. Sosyal hizmetin de ekolojik sosyal hizmet kapsamında söz konusu konuları gündemine taşımasında ve uygulamasını bu yönde güncellemesinde mevcut yas ve kayıp uygulamalarına ekoloji kaynaklı kayıp/yas/keder konularını eklemesine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu çalışmada da söz konusu ihtiyaca dayanarak uygulamada ekolojik faydaya yönelik kederin dönüştürücü ve motive edici gücüne dikkat çekilmesi amaçlanmakta ve sosyal hizmet için çıkarımlarda bulunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Ekolojik Bozulma, Ekolojik Keder, Sosyal Hizmet, Yas Çalışmaları.

ECOLOGICAL GRIEF IN THE CONTEXT OF GRIEF STUDIES IN SOCIAL WORK

Abstract

Ecological deterioration and its consequences are becoming more noticeable every day. In some cases, people's lives can be directly affected by the consequences of ecological deterioration due to the discipline and/or the interest of the profession (extinction of species, animal rights or taking care of plants), and in some cases, the change, loss and deterioration of habitats. Ecological grief becomes visible with a mourning response to the losses caused by ecological degradation, and it is predicted in the relevant literature that it will become

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Aslan, Ş. & Kara, Y. (2023). Sosyal hizmette yas çalışmaları bağlamında ekolojik keder. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (3), 1008-1025.

* Dr., ORCID: 0000-0002-0444-1335, senizbayir@hotmail.com

** Doç. Dr., Sinop Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, ORCID: 0000-0002-7812-5845, kara.yunus93@gmail.com

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

widespread as ecological problems increase. There is a need for social work to add ecologically-related loss/mourning/grief issues to existing mourning and loss practices, in bringing these issues to its agenda within the scope of ecological social work and updating its practice in this direction. Based on this need, in this study, it is aimed to draw attention to the transformative and motivating power of grief for ecological benefit and ecocentrism in practice, and inferences are made for social work.

Keywords: Ecological Decay, Ecological Grief, Social Work, Grief Studies.

GİRİŞ

Yas ve kayıp duyguları, insan varoluşunun asli deneyimlerinden ve yönlerinden birini oluşturmaktadır. İlgili literatür ölümle ilişkili kayıp ve yas konularını ağırlıklı olarak işlese de yaşamın farklı yönleriyle ilgili kayıplar olmakta ve bunlarla ilgili keder duyguları yaşanmaktadır. Ölüm dışındaki diğer kayıp alanları; boşanma ve/veya ayrılık, sakatlık, yaşlılık (Thompson, 2002) olabilmekteyken artık ekolojik bozulma sonucu oluşan iklim krizi, küresel ısınma gibi sebeplerle meydana gelen çevresel değişimler ve coğrafyanın değişmesi, peyzajın bozulması ve/veya yitirilmesi de kayıp duygusuna ve kedere sebep olabilmektedir.

Küresel ısınma ve çevre kirliliği geniş kitleler tarafından bilinen konular olmalarının yanı sıra doğadaki bazı türlerin ve ekosistem unsurlarının yok oluşu, kuruyan göller ve su kaynakları, toprak bozulmaları ve coğrafi yapının değişmesi gibi konular da (Wallace-Wells, 2020) ekolojik bozulmalar arasında yer almaktadır. Meydana gelen bu ekolojik kayıplara dair öfke, kaygı, keder ve yas gibi duygusal tepkiler ortaya çıkabilmektedir. Amerikan Psikoloji Derneği tarafından 2017'de yayımlanan raporla iklim değişikliğinin kaygı/endişe oluşumu üzerinde etkisi tanınmakta (APA, 2021), oluşan yas tepkisine de genel olarak ekolojik keder denmekte ve gün geçtikçe daha fazla insanın deneyimleyebileceği bir yas biçimi olacağı öngörülmektedir. Bu nedenle ilgili kavramın gün geçtikçe daha çok gündem olup farklı disiplinler tarafından araştırılıp tartışılacağı düşünülmektedir (Albrecht, 2019; Cunsolo & Ellis, 2018).

Ekolojik bozulma ve sonuçları ile insanların ruh sağlığı ilişkisi ve yasin bu bağlamdaki farklı biçimleri literatürde yer almaktadır (Doherty & Clayton, 2011; Hayes vd., 2018; Kaplan, 2020). Buna ek olarak yasin ve oluşan kederin insan psikolojisi kadar toplumsal bağlamda dönüşüm için bir araç, bir yol/bir hareket ettirici olabileceği farklı yazarlarca tartışılmaktadır (Cunsolo, 2018; Butler, 2004). Ayrıca kederin, sürdürülebilir yaşam, ekolojik farkındalık ve ekoloji yararına dönüşüm için sahip olduğu potansiyel de bu tartışmalarda yer almaktadır (Burton-Christie, 2011). Sosyal hizmet mesleği de çevresel sorunlara çözüm üretmede, kolektif bir tepki oluşturmada benzer bir potansiyele ve role sahiptir (Engstrom, 2019). Bu çalışmada ise genişleyen bağlam içinde ekolojik bozulmalarla birlikte artması öngörülen ekolojik kederin, çevreye yönelik duyguların, ekolojinin bütün unsurlarının iyilik halini hedefleyen ekolojik sosyal hizmette hedeflenebilecek

toplum düzeyinde bir hareket için sahip olduğu dönüştürücü gücün üzerinde durulmaktadır. Bunun yanında, kayıplar sonucu oluşan yas süreci ve keder duygularının bağlamının zorunlu olarak genişlediği ve bu durumun sosyal hizmetin anlayış ve uygulamasını da değiştirmesi yönünde bir süreç başlattığına değinilmektedir. Özetle bu metinde, ekolojik keder ile sosyal hizmetteki yas çalışmalarının genişleyen bağlamı, ekolojik bozulmalar ve ekolojik sürdürülebilirlik için sosyal hizmette ekolojik faydaya dair eylemselliğin bağlantısının ve kesişiminin ortaya konması amaçlanmakta, yas çalışmalarına dair bu açılımın sosyal hizmet mesleğinde ekolojik farkındalığa katkı sunması beklenmektedir.

Sosyal Hizmette Ekolojinin Yeri

Sosyal hizmet mesleği ve dolayısıyla uygulaması, gerçekleşen ekolojik bozulmalar ve bu bozulmalar sonucu insan yaşamında ortaya çıkan sorunlara yanıt üretebilmek için insan merkezli doğasını ve çevresi içinde birey yaklaşımını, fiziksel çevreye doğru genişletmektedir. Sosyal hizmet alanı içerisindeki teorilerin ve uygulamaların, insan dışındaki canlıları, yapılı veya doğal çevreyi içermesini öneren tartışmalar yeşil/ekolojik sosyal hizmeti oluşturmaktadır. Bu tartışmalar, sosyal hizmeti insan merkezli doğasından ve yapısından fiziksel çevreyi ve insan dışındaki varlıkları da içeren bir anlayışa yönlendirmeyi hedeflemektedir (Jones, 2010). Küresel çapta sürdürülen bu bütünsel tartışmaların sadece çevresel yıkımları ve sonuçlarını telafi eden tedavi edici hizmetleri değil, biyoçeşitliliği, ekolojik sürdürülebilirliği ve insanla birlikte insan olmayan varlıkların da iyilik halini hedefleyen, gezegenin refahını arttıran koruyucu önleyici uygulama ve anlayışların da alana dahil edilerek ekolojik yaklaşımını kuvvetlendirdiğini söylemek mümkündür (Engstrom, 2019).

Ekolojik sosyal hizmet kapsamında sürdürülen tartışmalarda sosyal hizmetin geleneksel konularının -yoksulluk gibi- ekolojik bozulmalardan etkilenmeyi artırdığı, göç gibi geleneksel faaliyet alanlarının dönüştüğü görülmektedir (Dominelli, 2018; Kara, 2021). Bunlara ek olarak bazı uygulamaların bağlamının genişlediği, yas çalışmalarının da bu genişleyen bağlam içerisinde ekolojik bir anlayışla ele alındığı söylenebilir.

Kavram Olarak Ekolojik Keder

Kayıp, insanların sahip olduklarını herhangi bir sebepten dolayı yitirmeleri anlamına gelirken (Kahraman, 2021); yas, bir kaybın ardından yaşanan süreci ifade etmektedir (Afyonoğlu vd., 2021). Yas, ölüm, afet, hastalık, kaza gibi somut sebeplerle veya saygınlığın, özgürlüğün, aşkın kaybı gibi soyut sebeplerle yaşanmaktadır. Uluslararası literatürde yas sürecini anlatan üç kavram vardır. Bunlardan birincisi grief; kayba yönelik fiziksel, duygusal, sosyal tepkilerin tümüdür (ekolojik keder kavramı bu kapsamda değerlendirilebilir). İkinci kavram mourning; kaybın kültürel boyutu olarak toplum içinde nasıl ifade edildiğine odaklanırken üçüncü kavram olan bereavement ise sevilen ve yakın birini kaybetme anlamına gelmektedir. Bu kavramlar yasin farklı şekillerini anlattığı gibi kayıp (bereavement),

yas süreci (grief), yas tutma (mourning) şeklinde de adlandırılmaktadır (Apaydın, 2020).

İklim krizi ve küresel ısınmanın olumsuz maddi sonuçları olduğu kadar bunlarla ilgili olarak psikolojik sonuçları da bulunmaktadır (Albrecht vd., 2007; 2020; Grose, 2020). Bu olumsuz psikolojik sonuçları yaşayanlar, öncelikle bu konularla uğraşan iklim bilimciler, çevre bilimciler gibi bilim insanlarıyken bir diğer grup ise ekonomik faaliyetleri doğrudan doğanın içinde ve doğa şartlarına bağlı olan insanlardır. Son olarak iklim krizi veya başka bir ekolojik bozulma bütün insanlar için yaşanması muhtemel durumlardır ve insanlığın içinde bulunduğu antroposen dönem, biyoçeşitliliğin kaybı, farklı düzeylerdeki ekosistemlerin kaybı, türlerin kaybı gibi bir dizi ekolojik kayıpla özdeşleşmektedir. Ekolojik keder ise söz konusu bu kayıplar sonucu oluşan öfke, suçluluk gibi duygusal tepkilerden biridir (Cunsolo, 2018) ve ekolojik krizle ilişkili üzüntü, kayıp duyguları ve yas süreçleri için genel bir terimdir (Pihkala, 2022).

Ekolojik keder üç bağlamla ilişkili olarak ortaya çıkmaktadır. Birincisi doğrudan fiziksel -toprak, türler, peyzaj- kayıplarla; ikincisi, çevresel bozulmayla oluşan bilginin ve kimliğin kaybıyla ve üçüncü olarak beklenen -öngörülen- kayıplarla ilgilidir. Fiziksel kayıplar ani hava olayları ve afetler gibi nedenlerden dolayı hızlı bir biçimde oluşabilecekleri gibi yavaş şiddet denen daha uzun zamanlı topoğrafik değişimleri de içermektedir. İkinci tür kayıplar ise birinci tür kayıplara bağlı olarak gelişen ve bilindik coğrafyanın değişmesiyle beraber o yere ait bilginin geçersizleşmesiyle oluşan geleneksel bilgi kaybı ve yerle birlikte oluşturulmuş kimliğin kaybıdır. Üçüncü kayıp ise mevcut kayıplardan ve yaşananlardan yola çıkarak öngörülebilir, hesaplanabilen geleceğe dair kayıplarla ortaya çıkan yas ve keder duygusudur (Cunsolo & Ellis, 2018). Ekolojik kederin tezahürleri farklılık gösterip yoğunluk ve şiddeti değişerek farklı varyasyonları içerse de (Pihkala, 2022) bu keder biçiminin başlıca özellikleri şunlardır (Frantzen, 2021, s. 224):

- Ekolojik keder sadece bireye özgü bir durum değildir, kolektif, sosyal ve hatta politik boyuta sahiptir.
- Ekolojik keder sadece sevilen birinin kaybıyla, insanların veya insanlığın kaybıyla ilgili değildir, aynı zamanda doğanın, kültürün, yani toprağın, bir yaşam biçiminin kaybıyla ilgilidir. Genç nesiller, iklim bilimciler, yazarlar ve diğer herkes tarafından çeşitli şekillerde ve farklı yoğunluklarda hissedilebilir. Gezegenin bazı kısımları şu anda küresel ısınmanın psikolojik ve maddi etkilerini diğerlerinden daha fazla hissetse bile kapsamı gezegenseldir.
- Ekolojik keder sadece geçmişe, [oluşmuş] kayıplara değil, geleceğe de yöneliktir ve özünde, bir beklentiyi içermektedir.
- Ekolojik keder, tarih ötesi bir fenomen veya temel ontolojiye ait bir kavram değil, baştan sona tarihsel bir fenomendir.

- Ekolojik keder, umutsuzluk ve eylemsizlik anlamına gelmemekte, umut ve eylemle diyalektik bir ilişki içerisindedir. Bu nedenle devam eden çevresel felaketlerin ortasında nasıl yas tutulacağını, nasıl umut edileceğini, birbirimize ve gezegene nasıl yaklaşılacağını öğrenmek açısından potansiyel olarak üretkendir.

İklim krizi ve diğer çevresel bozulmalarla ilgili söylemlerde kayıp ve yas baskın temalardır. Örneğin biyolojik çeşitliliğin kaybı, habitat kaybı, mahsul yetmezliği, kuraklık, yakıt kıtlığı, kaynak savaşları, hastalıklar, geçim kaybı, özgürlük kaybı ve kitlesel göç gibi kayıplar felaket olarak belirtilmektedir. Gelişmiş ya da sanayileşmiş ülkelerdeki bireyler için bu kayıpların uzak gelecekte olma ihtimali düşüncesi (başka insanların başına, başka yerlerde veya zamanlarda gelecek) yaygındır. Sorunlara dair söylemler kaybın gerçek dışı olarak hissedildiğini gösterirken iklim kriziyle ilgili çözümlere dayanan söylemler ise kayıp ve yas sorununu görmezden gelmektedir. Şimdi harekete geçilmediğinde, büyük zararların olacağı söyleneceği de halihazırda kayıpların yaşanıyor olabileceği veya katastrofik (çok kötü, felaket etkisi yaratacak bir olay) kayıpları önlemek için gereken eylemler de kayıp ve yas içerecektir. Psikolojik olarak bakıldığında ise kaybın ve yasin belirgin olmadığı gözlenirse de (Randall, 2009) toplumdaki bireylerle konuşulduğunda ekolojiye dair yas belirtileri ve özellikle şüpheleri peşi sıra gelebilmektedir. Ancak ölüm sebebiyle oluşan kayıplarda yasin varlığı daha açıktır ve başka sebeplerle oluşan kayıpların bilinirliği ve farkındalığı daha azdır (Thompson, 2002). Ekolojik keder de bu tür bir özellik göstermektedir. Öncelikle ilgili olunan disiplin/meslek veya yerli halklar için var olan doğanın değişimi, iklimin etkisiyle oluşan kaybın daha erken fark edilmesine ve yaşanmasına yol açmaktadır.

Toplumsal Eylem Olarak Ekolojik Keder

İklim krizi ve diğer ekolojik bozulmalar çerçevesinde kaybedilen şeylere yönelik derin bir keder duymadan gerçek ve kalıcı bir ekolojik yenilenmenin mümkün olamayacağı tartışması devam etmektedir (Burton-Christie, 2011, s. 29). Bu tartışmalarda kederin acıyla dolu olabildiği gibi aynı zamanda direnç, yaratıcılık, kolektivite ve umudu beraberinde getirebildiği de söylenmektedir (Cunsolo, 2018). Çünkü yasin zor olduğu kadar dönüştürücü bir gücü bulunmaktadır (Humphrey, 2017). Yas tutmak genel anlayışın aksine kişiyi kendi bireysel duyguları içinde tutup depolitize edebilen bir durum değildir. Yasa sebep olan kayıp ve yaşananlar daha üst ve geniş bir toplulukla bağ kurmayı sağlayan, etik sorumluluğu genişleten “ben” yerine “bize” dair sorumluluk duygusunu güçlendirebilen olgulardır. Bu nedenle yas, eylemsizlik hali olmayıp genişletilmiş bir özdeşleşme, bireysel “güçsüzlüğün” ortak güç ve sorumluluğa dönüştürdüğü bir süreçtir (Butler, 2004, ss. 22-30).

Mevcut yas modellerinin kaybın arkada bırakılarak yaşama devam edilmesi üzerine yoğunlaştığı, kaybın yarattığı keder duygusuna tutunmayı ve bunun istenen değişimi sağlayacağını vurgulayan farklı modellere ihtiyaç bulunmaktadır (Thompson, 2002). Buradan hareketle kederin, kaybedileni unutmama -inkâr etme- [ki bu sosyal hizmet disiplini bağlamında arkada bırakma ve devam etmeye karşılık

gelmektedir] ve kaçınma -kayıpla yüzleşmeme, yas tutamama- tepkilerinin aksine kaybı kabul etme, yüzleşme ve derin üzüntüyü bastırmamaya bireysellikten çıkıp kayba dair sosyal, kültürel, politik ve ekolojik bir farkındalığa ve eylemselliğe dönüşebildiğini söylemek mümkün hale gelmektedir (Burton-Christie, 2011). Ancak iklim krizi gibi ekolojik bozulmaların uzun vadeli etkilerine ilişkin olarak kayıp ve yas olgularının artacağı öngörülmesine rağmen ekolojik bozulmaya dair kayıpları azaltmaya yönelik çabalarda hem toplumlar hem de politikacılar bu konular üzerinde durmamaktadır. Değişikliği gerektiren çabaların hayata geçirilememesi, kaybın ve dolayısıyla yasin konuşulmadan (üzüntü, öfke duygularının yaşanması vd.) kalması, kaybın üstesinden gelinememesi, değişimin ve uyumun sağlanamamasını beraberinde getirmektedir. Ekolojik felaketlere ilişkin yasin daha iyi anlaşılması, kişisel iletişim düzeyinde iklim krizi hakkında bilgilendirilmeler yapılması ve kamu söylemi yoluyla kitlelere ulaştırılması ise yas sürecinin olumlu eylemlere dönüşmesini sağlamaktadır (Cunsolo vd., 2020).

Yas ve keder, yaşanan kayba dair bilişsel, duygusal ve davranışsal tepkilerin tümünü içermekte ve duygular davranışları motive ederek ekolojiye, çevreye dair duygular, çevre yararına davranışlar için motivasyon sağlayabilmektedir (Comtesse vd., 2021). Yapılan çalışmalar da ekolojik krizle ilgili ekolojik keder gibi duyguların çevre yanlısı davranışların güçlenmesine (Ágoston vd., 2022a) dair olumlu etkilerinin olduğunu göstermektedir. Yasin “olasılıklar sisteminin kaybı” olduğu düşünüldüğünde gelecek için keder beslemek gelecekteki kayıpları görmeyi içermekte ve bu da harekete geçmeyi, yeni olasılıklar yaratmayı yani ekolojiyle ilgili öngörülen karamsar geleceği değiştirmeyi (Frantzen, 2021) içeren toplumsal eylemselliği güçlendirmektedir. Keder ve yas, aktif bilişsel-duygusal fenomenlerdir ve uygulamaya dayalıdır. Örneğin, keder ve yas, endişe gibi sadece bir duygu değildir, başa çıkma sürecinin bir parçası olarak mücadeleyle ilişkilidir (Pihkala, 2022). Kaybın acı verici olduğu, bireylerin kendilerini geçmişten, sürdürülemez olandan ayırmaları gerektiği, tüm duygu yelpazesıyla yas tutarak geleceğin yeniden inşa edilebilmesinin mümkün olduğu belirtilmektedir (Randall, 2009, s. 128). Bu bağlamda keder ve yas, doğal bir süreç olarak dönüşümün bir parçasını da oluşturmaktadır (Young, 2015).

Ekolojik Keder Bağlamında Yas Modelleri

Yas ile ilgili analizlerin temelinde ölüm olgusu yer almakta ve Freud (1917)'un “Yas ve Melankoli” adlı çalışması, egonun nesneden ayrılması, yas ile depresyon arasındaki ilişkinin tanımlanması açısından yas çalışmalarında başlangıç olarak kabul edilmektedir. Bowlby (1980), Parkes (1975), Kubler-Ross (1970) ve Worden'in (1983; 2008) katkılarıyla birlikte Freud'un ilk çalışmaları geliştirilmiş ve bir dizi yas modeli geliştirilerek bu yas modelleri, yaşam evreleri arasındaki geçişler, iş, sağlık, arkadaşlık, bebeğin kaybı, evcil hayvanların kaybı, kariyer kaybı gibi çeşitli kayıpları ve ayrılıkları içermiştir. Yasla ilgili tüm teoriler ve modeller, yokluğa ve gerçekliğe uyum sağlamanın gerekli olduğunu ve bu durumun acı veren bir deneyime ve sürece işaret ettiğini ileri sürmekte ve ekolojik keder hakkında

tanımlayıcı ve yol gösterici bilgiler sunmaktadır. Kayıp ve yas süreçlerinin daha farklı bir şekilde ele alınması, ekolojiye dair gerçekçi, istikrarlı ve kalıcı bir toplumsal değişim için taşıdıkları potansiyeli ortaya çıkabilecektir (Randall, 2009). Bu bağlamda mevcut yas modellerinin ekolojik kedere dair açıklamalarına aşağıda yer verilmiştir.

Kubler-Ross'un yas modeli

Bu model, Elizabeth Kubler-Ross'un ölüm üzerine gerçekleştirdiği çalışmalarından üretilmiştir (Kubler-Ross, 1970) ve *inkâr, öfke, pazarlık, depresyon ve kabul* olmak üzere beş aşamayı içermektedir. İlgili model, ekoloji temelinde uyarlanarak iklim kriziyle ilgili bazı çalışmalara kaynaklık etmektedir (Young, 2015). Örneğin, Steve Running, bu yas modelinden yola çıkarak iklim kederine yönelik beş aşama önermektedir (Pihkala, 2022). Bu modelde ilk aşama inkârdır ve bilimsel verilerin ve iklim değişikliğinin inkâr edilmesi bu aşama kapsamındadır. İklim kederi modelinin ikinci aşaması öfkedir. Bu aşamada, iklim değişikliğini engellemek için gerçekleştirilmesi gereken önlemlerin reddedilmesi, yaşam tarzlarını önemli ölçüde değiştirme düşüncesinden kaynaklı olarak bir öfke hali mevcuttur. Üçüncü evre olan pazarlık aşamasında, geçmişte küresel ısınmayı ve iklim değişikliğini alenen inkâr eden pek çok insan şimdiki ve gelecekteki durumun o kadar da kötü olmayacağını düşünmeye ve söylemeye başlamaktadır. Ayrıca insanlar, iklim değişikliğiyle ilgili olumlu haberlere daha çok dikkat edip kuraklık, orman yangınları ve buzulların erimesi gibi olumsuz haberleri görmezden gelmektedirler. Bu aşamada insanlar yaşam tarzlarını değiştirmeye, daha az karbon yoğun enerji kullanmaya dair çözümleri keşfetmeye hâlâ istekli değillerdir. Dördüncü evre depresyon aşamasında insanlar, küresel ısınmanın benzeri görülmemiş hızını ve çözüm için uluslararası iş birliğinin gerekliliğini düşünmekte ve tüm sürecin imkânsızlıklar içerdiğine dair şüphe duymaktadırlar. Kabullenme aşamasında ise insanlar, bilimsel gerçekleri sakince kabul etmekte, sera gazı emisyonlarını önemli ölçüde azaltmak için çözümler araştırmakta ve yoğun karbon olmayan enerji kaynakları bulmaya yönelik adımlar atmaktadır (Running, 2007). İnsanların depresyon evresinden kabullenme evresine geçişlerinde iki önemli faktör vardır. Birinci faktör, modern uygarlığın sonu olmadan sera gazı emisyonlarını azaltmanın mümkün olduğunu gösteren uygun alternatiflerdir. Örneğin, rüzgâr türbinleri, LED aydınlatma, güneş enerjisi ve hibrit arabalar umut vericidir ve belirsiz bir geleceğe atıf yapmamaktadır. İkinci faktör, ulusal ve uluslararası politikalar ve uygulamalar, insanlığın iklim değişikliğiyle ilgili konulara odaklanması, bu konulara yönelik getirilen çözüm önerileri ve yaşam tarzı değişiklikleri birçok insan tarafından paylaşılarak bir norm haline gelmektedir (Running, 2007).

Kubler-Ross modelinin yas sürecinin doğrusal yaşandığına dair eksiklikleri olduğu söylene de hala modelin mevcut çerçevesi ekolojik keder çalışmalarında kullanılmaktadır. Örneğin, eko-terapist olan Sarah Edwards ve Linda Buzzell'in ekolojik keder üzerine yaptıkları çalışma, Kubler'in modelini temel alan (Reddetme,

Yarı Bilinç, Uyanma, Şok, Umutsuzluk ve Güçlenme) altı aşamadan oluşmaktadır. Edwards ve Buzzell geliştirdikleri modeli “Uyanma Sendromu” olarak adlandırmaktadırlar ve bu sendrom, insanların ekolojik bozulmaların boyutunu fark etmeleri ve bununla ilgilenme konusunda baskı hissetmeleriyle ilgilidir (Pihkala, 2022). Kubler’in modelinden farklı olarak sürecin aşamalarının sırayla yaşanmadığı, doğrusal olmadığı bir modeldir (Edwards & Buzzell, 2009).

Running’in (2007) modelinde beşinci evre olan kabullenme aşaması istenen toplumsal değişim ve eylem için potansiyel barındırdığından ekolojik keder uygulamalarına kaynaklık etmesi yönüyle sosyal hizmet uygulaması için işlevsel olma özelliği taşımaktadır. Ayrıca Running’in modeli aciliyete ve zamanın kısa olmasına vurgu yaparak hazırlık ve uyum gerekliliğini ön plana çıkarmasıyla (Pihkala, 2022) bir an önce harekete geçilmesi vurgusu yapması açısından da önemlidir. Edwards ve Buzzell’in sınıflandırmasında yer alan kabullenmenin yerine güçlenmenin gelmiş olması, kişisel ve kişilerarası güçlenmeyi destekleyecek ve sosyal hizmet açısından eylemselliğe aracı olabilecektir.

Worden’in yas modeli

İklim krizi ve ekolojik felaketlerle ilgili olarak yararlanılabilecek modellerden birisi Worden’in (1983; 2008) yas görevleri modelidir. Worden, yas çalışmasının benimsenebilecek ya da reddedilebilecek, üstesinden gelinebilecek veya terk edilebilecek bir dizi görevi olduğunu öne sürmektedir. Yas sürecindeki görevlerin her zaman devam ettiğini, asla tamamlanmadığını belirten Worden, yaşamın asla eskisi gibi olmayacağını ancak anlamın yeniden kurulabileceğini ve yeşerebileceğini ifade etmektedir. Süreç boyunca bazı yas görevlerinde bocalanabileceği, duraksanabileceği, yaşlı kişinin daha önceki aşamalara dönebileceği, depresyona girebileceği, iyileşme girişimlerinden vazgeçebileceği, tekrar cesaret alabileceği ve ilerleyebileceği de söylenmektedir. Worden’a göre (2008) bu görevlerle amaçlanan, kişinin ölen kişi ile olan bağlarını sürdürerek yaşamına uyum sağlamasıdır.

Tablo 1. Yasın Görevleri

Görev	Olası Olumsuz Yanıtlar
<ul style="list-style-type: none"> Kaybın gerçekliğini önce entelektüel, sonra duygusal olarak kabul etmek 	<ul style="list-style-type: none"> Kaybın gerçeklerini, Kaybın anlamını, Kaybın geri döndürülemezliğini inkâr etmek.
<ul style="list-style-type: none"> Yasın acı veren duyguları üzerinde çalışmak (umutsuzluk, korku, suçluluk, öfke, utanç, üzüntü, özlem, düzensizlik) 	<ul style="list-style-type: none"> Tüm duyguları kapatmak, kaybedileni idealize etmek, pazarlık yapmak, alkol, uyuşturucu veya manik aktivite yoluyla acıyı uyandırmak.
<ul style="list-style-type: none"> Yeni çevreye uyum sağlama/yeni beceriler edinme/yeni bir benlik duygusu geliştirmek 	<ul style="list-style-type: none"> Uyum sağla(ya)mamak, çaresiz olmak, acılamak, öfkelenmek, depresif olmak, geri çekilmek
<ul style="list-style-type: none"> Duygusal enerjiye yeniden yatırım yapmak 	<ul style="list-style-type: none"> Sevmeyi reddetmek, hayattan uzaklaşmak

Kaynak: Randall (2009) ve Worden (1983)'in çalışmalarından uyarlanarak oluşturulmuştur.

Psikanalitik psikoterapist Rosemary Randall (2009), Worden'in yas görevlerini kullanarak küçük gruplarla yapılan çalışmalardan yola çıkarak kayıp ve iklim değişikliği çalışmaları için uygun bir model olduğunu öne sürmektedir. Randall'a (2009) göre bu model, iklim kriziyle ilgili hem toplumda karşılaşılan tepkileri anlamada hem de bu tepkilerle başa çıkmada etkili çözümler sunabilir, farklı düzeylerde ve yoğunluklarda inkarın kaçınılmaz olarak yer alacağı bir sürecin yaşandığının görünmesi sağlanabilir. En acı gerçeklerin yavaş ve parçalı bir şekilde özümsemesine izin verilmesi ve yasın gerçekliğinin kabul edilmesi bütün süreç göz önüne alındığında bireyler için önemli bir koruma veya güvenlik duygusu oluşturabilir. Worden'in yas görevleri, Tablo 1'de görüldüğü üzere iklim krizi gerçeğinin kabulünün getirebileceği duyguların karmaşıklığına ve devam eden inkarın ve acı verici duygularla çalışmanın sonuçlarına karşı uyarılarda bulunmaktadır. İnsanların üzgün ve kızgın olmalarını (küresel düzeyde iklim kriziyle mücadele edil(e)memesi), suçluluk ve utanç duymalarını (iklim krizinin etkilerinin azalmasına veya sonlanmasına yönelik etkili ve verimli bireysel adımların yetersiz kalması), kaybedilenleri özlemelerini (ekolojik bozulmaların yaşanması ve türlerin yok olması), daha rahatlatıcı cevaplar aramalarını (doğada daha fazla vakit geçirmek isteme, hayvanlarla birlikte yaşama pratiği geliştirme), pazarlık yapmalarını, öfkelenmelerini (yaşanan mekânların olumsuz yönde değişmesi, yerleşim yerlerinde yaşanmak istenmemesi) ve fırtına koparmalarını sürecin bir parçası olarak görüp kabul etmek önem taşımaktadır (Randall, 2009).

Ekolojik kayıplara dair yaşanan duygular ve ekolojik faydaya yönelik eylem arasındaki dinamikleri araştıran çalışmalar öfkenin de duygusal bir itici güç olduğunu göstermektedir (Kara, 2022; Stanley vd., 2021). Bu model bağlamında yasın hem tek başına öfke aşamasının hem de tüm aşamalara eşlik eden davranış

boyutu olarak öfkenin ekoloji odaklı eylemlilik için potansiyelinin (Pihkala, 2022) bulunduğu söylenebilir.

Stroebe-Schut ikili süreç modeli

Mevcut yas çalışmalarında temel iki yönelim bulunmaktadır. İlki, kayıp yaklaşımı diğeri restorasyon şeklinde isimlendirilmektedir. Kayıp yöneliminde esas olan kaybın kendisine ve yarattığı duyguya yönelmektir. Restorasyon yöneliminde ise hayatın yeniden inşası esastır (Thompson, 2002). Margaret Stroebe ve Henk Schut tarafından düzenlenen ve iki yönelim arasındaki etkileşime vurgu yapan bu model ikili süreç modelidir. Bu modelde yasin aşamaları arasında kronolojik bir geçiş olmayıp yas sürecinin farklı bireyler tarafından farklı aşamalarla gerçekleşeceği ifade edilmektedir (Stroebe & Schut, 1999).

Ölüm dışında diğeri yas türlerine uyarlanmamış olan bu modelde, yasin her zaman devam etmeyeceğine dair bir farkındalık sağlanması esastır. Her zaman aynı derinlikte acı hissedilemeyeceği ve farklı baş etme yöntemlerinin olacağı kabul edilmektedir (Engstrom, 2019). Yas çalışmalarına dair modellerin ekolojik konulara (örneğin ekolojik kedere) uyarlanması fikri literatürde mevcuttur ve ikili süreç teorisi de bu uyarlama için uygunluk arz etmektedir. İkili süreç, kayıp ve restorasyonun yani kaybın kabulünün ve başa çıkmanın eş zamanlı veya birbiri arasında gidip gelen salınımlı bir süreç olabileceğini söylemektedir. Bu model insanı eylemsizlikten ve keder duygusundan kaçınmaktan alıkoyarak (Doherty, 2019) sosyal hizmet uygulamasında hedeflenen eylemselliğe katkı sunabilme potansiyeline sahiptir. Kayıpla ilgili vakalarla uğraşan bir meslek olarak sosyal hizmetin rol oynayabileceği yer ekolojik kayıpların nasıl olduğunu düşünmekle ilgili süreçtir. Bu bağlamda özellikle bu modelde restorasyon sürecinin incelenmesi önemlidir ve sürdürülebilir yaşam alışkanlıklarının kazanılması, ekolojik mücadele için farkındalığın artırılması ve bunlarla ilgili tutum ve davranışların geliştirilmesinin teşvik edilmesi sağlanabilir (Engstrom, 2019). İkili sürecin dinamikleri, bireylerin ekolojik kayıpların farkına varması, bu kayıplar için harekete geçmesi, eylemsellik içerisinde ekolojik faydayı gözetken bir sürece adım atarak güçlenmeleri gibi birçok yönden ekolojik kedere atıf yapmaktadır (Pihkala, 2022).

Ekolojik Keder Bağlamında Sosyal Hizmet için Çıkarımlar

İklim krizi gibi fenomenlerin olumsuz etkilerine karşı özellikle dezavantajlı gruplarla yapılan araştırmalar, kaygı ve keder duygularının ruh sağlığı için akut etkilerini ortaya koysa da bu duyguların potansiyel olumlu yönlerini araştıran araştırmalar, politik süreçlere ve topluluk hareketlerine katılımı ilişkilerini de göstermektedir (Ojala vd., 2021). Ekolojik keder, sosyal hizmet bağlamında düşünüldüğünde, yaşanan iklim krizine paralel bir şekilde giderek daha fazla insan nüfusunun etkileneceği ve bu etkinin sosyal hizmetin hizmet sunduğu popülasyonlara doğru genişleyeceği ön görülmektedir. Bu nedenle ekolojik keder bağlamında sürdürülecek yas çalışmaları, kolektif bir bilinç ve toplumsal bir eylemi beraberinde getirebilme potansiyeline sahiptir. Buradan hareketle iklim krizine ya

da diğer çevresel bozulmalara maruz kalan grupların ekolojik bozulmaları nasıl deneyimledikleri, ne tür duygusal ve sosyal tepkiler verdikleri sadece bireysel bir duygulanım boyutunda kalmamakta, süreç; ekolojik faydayı gözetken bir yaşam için taşıdığı olumlu etkileri, bu toplulukların güçlenmelerine olan/olacak katkıları şeklinde genişlemektedir. Toplumsal eylemselliğe kapı açan bu sürecin ekolojik kederin oynadığı rolü ele alan sosyal hizmet çalışmalarıyla genişletilmesine olan ihtiyaç da açıktır (Engstrom, 2019). Bu anlamda ekolojik kederin ruh sağlığıyla ilgili sonuçlarının ötesinde daha derin araştırmalarla koruyucu, önleyici ve onarıcı eylem potansiyellerinin araştırılması gerekmekte (Comtesse vd., 2021) ve sosyal hizmet alanında kanıta dayalı uygulama için zemin hazırlanması önem arz etmektedir.

Literatürde, sevilen birinin kaybına dair keder ve yas oldukça çalışılmış ve anlaşılabilir olsa da (Cunsolo & Ellis, 2018) bazı durumlarda kaybı yaşayan kişi veya kaybın yaşandığı ilişki biçimi yahut doğrudan kaybın kendisi haklarından mahrum olabilmektedir. Bu tür bir yasa, haklarından mahrum bırakılmış yas denmekte ve yasin sosyal yönünü göstermektedir (Thompson, 2002). Ekolojik kederde yası tutanlar yası açıkça yaşayamamakta ve anlamlandıramamaktadır. Ekolojik keder, yas alanında ve iklim krizi gibi ekolojik bozulmalarla ilgili politika ve tartışmalarda yeterince yer almamaktadır. Bu nedenlerle ekolojik keder, haklarından mahrum bırakılmış yasa benzer özelliklere sahiptir (Cunsolo & Ellis, 2018). Sosyal hizmet açısından yas çalışmalarında yasin bağlamının geniş olmaması ya da mevcut yasin toplumsal nedenlerle kabul edilmemiş olması yasin yaşanma biçimini, hizmetin önemini ve verimliliğini etkileyebilmektedir. Bu bağlamda bazı kayıpların yası tutulabilirken bazıları toplumsal olarak kabul görmemekte (Butler, 2004), haliyle yaşanmamaktadır. Sadece toplumsal değil profesyonel olarak yas çalışmalarında bulunan sosyal hizmet meslek elemanlarının da bazı yas ve kayıpları tanımlamakta zorluk yaşayabileceği unutulmamalıdır. Bu durum özellikle ölüm sebebiyle gerçekleşmemiş kayıplarda yaşanmaktadır. Ancak kaybın sebebi ölüm olsun veya olmasın verilen tepkiler benzer olmaktadır. Özetle kaybın sebebinden bağımsız olarak yas sürecinin ve tepkilerin benzer olduğu ancak ölüm kaynaklı olmayan kayıplarda yasin daha ağır olabildiği de belirtilmelidir (Humphrey, 2017). Yas konusunda çalışan farklı alanlardan meslek elemanlarının bütüncül bir yaklaşım sunması ve kaybı yaşayan bu süreçte katkı sunabilmek için farklı kayıp şekillerini (örneğin ekolojik keder) bilmeleri önemlidir (Apaydın, 2020). Bu bağlamda sosyal hizmet literatüründe ve uygulamasında ekolojik kederin yer alması, yas olarak tanınması, öğrenilmesi ve uygulamaya yansıtılmasıyla yas çalışmalarının bağlamını çevresel-ekolojik yönde genişletilebilir.

Ekolojik bozulmalar sonucu oluşan kayıpla ilgili olan ekolojik keder, eko-suçluluk ve eko-kaygı gibi duygular ve bunlarla başa çıkma stratejilerinin incelendiği bir çalışmada, aksiyon alma, planlama yapma ve yüzleşmenin çevre yanlısı davranışları güçlendirdiği, çevre dostu eylemlerin benimsenebildiği, sosyal destek arayışına girenlerin birbirlerine sadece duygusal destek sunmadıkları, çevresel farkındalık için de birbirlerini destekledikleri görülmektedir (Ágoston, 2022b). Söz konusu bu duygular hem bireysel hem de kolektif olarak

yaşanabildiğinden bireylerin ve toplumun tepkileri birbirini karşılıklı olarak etkilemekte ve şekillendirmektedir. Bu nedenle bireyselleştirici uygulamaların yerine grup çalışmalarıyla birlikte yaşanan duygularla başa çıkma stratejilerinin ve topluluk dayanıklılığının geliştirilmesi tavsiye edilmektedir (Kara, 2023; Pihkala, 2022). Böylece yapısal ve ekonomik müdahalelerle de bu duyguların olumsuz etkileri telafi edilebilmekte, dezavantajlı gruplara destek olunabilmektedir. Çeşitli organizasyonlarla katılımcı çalışmaların yapılması, farklı özelliklerdeki insanların bir araya getirilerek çalışmalara katılımlarının sağlanması, çevre sorunlarıyla ekoloji odaklı mücadele edilmesini sağlayarak ortaklık ve karşılıklılık duygusuna dair güveni arttırmaktadır (Ojala vd., 2021). Sosyal hizmet bağlamında ise çevresel bozulmalardan ve kayıplardan etkilenenler üzerinde sürdürülen grup çalışmalarında ekolojiye dair keder, öfke ve kaygı belirtilerini görmek eylemsellik için çevre yanlısı farkındalık ve davranış için başlangıç noktası olarak ele alınabilir.

Ekolojik sorunların çözümü için sunulan çevresel farkındalık, ruhsal duyarlılık ve politik aktivizm (Jones, 2010) konularının her biri bir diğeriyle ilişkili olan bir süreci içermektedir. Ekolojik kederin dönüştürücü gücünün değişim talebine ve eyleme dönüşmesi, keder duygusunun ekolojiye dair bir eylem içermesi, öncelikle farkındalık ve yaşanan yere dair bir aidiyet duygusuyla gerçekleşmektedir. Ekopsikoloji, doğayla özdeşleşmek için bir farkındalık süreci iken yer duygusu da yaşanan yerle kurulan derin ilişki ve aidiyet duygusunu kapsamaktadır. Bu iki süreç, kederin eyleme dönüşmesindeki potansiyeli ortaya çıkarabilmektedir. Ekopsikoloji, ekolojik bozulmaların görünürlüğünün, çevre bilincinin ve ekolojik bozulmaların insan sağlığı -fiziksel ve ruhsal- üzerindeki etkisi arttıkça ilgi uyandırmaktadır (Er vd., 2020). Türlerin veya ekosistemlerin yok oluşuna dair oluşan keder ve yas, insanın diğer yaşam türleri ile olan bağlantısını, sorumluluğunu, bireysel bir kayıptan ziyade insanın bütünselliğini, diğerinin/ötekinin varlığına dair farkındalığını içermekte ve ekopsikolojinin bu farkındalığa araç olarak ekolojik sürdürülebilirlik/fayda için gereken eylemsellikte ihtiyaç duyulan “ruhsal dönüşümün” sağlayıcısı olma potansiyelini taşımaktadır (Burton-Christie, 2011). Ekopsikoloji, insan ve çevrenin karşılıklı bağımlılığını, insan ve çevre ayrımının/düalizminin yaratacağı olumsuz sonuçları, insan ve çevre bağının yeniden kurulmasının her iki unsur için de faydasını görmeyi sağlayarak (Shaw, 2006, s. 31) bu potansiyeli ortaya çıkarabilmektedir. Söz konusu farkındalık sadece yaşanan kaybı değil, kaybın nedeni olan ekolojik bozulmaların nasıl oluştuğu üzerine düşünmeyi de sağlayarak (Engstorm, 2019) toplumsal eyleme katkı sunabilmektedir.

Keder duygusunun ekolojik fayda yönünde bir eylem haline dönüşmesinde ekopsikoloji yaklaşımının doğaya dair sevgi ve farkındalık oluşturmada sosyal hizmet uygulamasına katkılarının olacağı belirtilmektedir (Barut & Kara, 2020; Er vd., 2020). Mikro düzeyde bireylerin doğayla ilişkilerinin değerlendirilmesi ve buna yönelik müdahale yöntemlerinin geliştirilmesi sağlanabilir. Doğanın müracaatçılar üzerindeki etkisi görmezden gelindiğinde, bireylerin yaşadıkları keder, depresyon, kaygı, öfke gibi duyguların kaynağı tam olarak anlaşıl(a)mayabilir. Mezzo düzeyde ise örgütsel değişime odaklanılması, çevre konusunda toplulukların

bilinçlendirilmesi ve harekete geçirilmesi söz konusudur. Sosyal hizmet alanındaki kurum ve kuruluşların, insani kalkınma üzerinde önemli bir etkisi vardır. Bu kurumların insan refahı üzerindeki önemi göz önüne alındığında, sosyal hizmet uzmanları için bu kurumların faaliyetlerinin insanın sosyal çevresi dışındaki fiziksel çevreyi de kapsamasını sağlamak için ekolojik felaketlerin ya da iklim krizinin etkilerinin konuşulup tartışılabileceği grup çalışmaları gerçekleştirilebilir (Dodge & Pettit, 2003).

Doğada insan için doğrudan yararlı olan unsurların varlığı, insana doğrudan fayda vermeyen unsurlara bağlı olabilmektedir. Bu durum, bütün unsurlar arasında dolaylı da olsa karşılıklı bağımlılığı beraberinde getirmektedir. Faydacı bakışla doğadan elde edilenler ve çevrenin sağladıkları birer hammadde olarak görüldüğünde, söz konusu fiziksel çevrenin, faydalılığıyla orantılı bir değeri olmakta, kullanım değeri olan bir yerin bu değeri dışında bir anlamı olmamaktadır. İnsan ve doğa arasındaki bağlantısallık söz konusu bu faydaya indirgenildiğinde aradaki bağlantı sadece araçsallıktan ibaret olmaktadır (Davenport, 2017). Mekân duygusu ise insanların duygusal, bilişsel ve davranışsal sebeplerle yaşadıkları sosyofiziksel ortamlarla kurdukları olumlu bağlardır ve çevreyi koruma, çevre için harekete geçme çevresel tehditlere karşı koyma gibi eylemlere kaynaklık edebilmektedir (Brown vd., 2012). Bir yere aidiyet duygusu bu sayesinde bu faydacı bakış dışında fiziksel çevreye bir anlam yüklenmektedir. Mekâna özgü deneyimler, yaşanmışlıklar o alanı artık herhangi bir coğrafi alan olmaktan çıkarmakta yani nesnel olana öznel bir duygu eklenmektedir. Böylece mekân, geçmiş ve gelecekle ilgili gelişen insan duyarlılığından kaynaklanan ortak duygu ve eylemin odak noktası olmaktadır. Böylece yer/mekân duygusu, insanların ulusal, bölgesel veya kentsel seviyelerden mahalle ve evin kişisel ölçeğine kadar belirli ortamlarda geliştirdikleri veya deneyimledikleri duygusal bağları içererek belirli yerelliklerinden, geçmişlerinden ve çevresel ortamlarından ortaya çıkan benzersiz karakterini de ifade eder hale gelmektedir (Foote & Azaryahu, 2009, s. 96). Faydacı bakış, bu aidiyeti önemsizleştirmeye çalışsa da ekolojiye, çevreye, doğaya dair yaşanan kayıplar insanı ve diğer canlıları etkilemektedir. Söz konusu kayıplar farklı şekillerde oluşmaktadır. Örneğin doğrudan coğrafyanın terkini gerektiren afet sebepli göçler ve yerel topluluğun yok olması, ekosistemin bozulması sebebiyle o yerin ekolojisine dair mevcut yerel bilginin geçersizleşmesi, yine aynı şekilde geleneklerin, toplumsal yapının değişmesi, ekolojik yıkımla mevcut ekonomik faaliyetlerin kaybı, mevcut mevsimsel göç periyot ve şekillerinin bozulması söz konusu kayıplara neden olan olgulardır (Clayton vd., 2017; Dominelli, 2018). Anlatıldığı şekliyle ekolojik bozulmalarla oluşan kayıpların farklı görünürlükleri vardır ve bu kayıplardan manzaranın/peyzajın değişimi sadece görüntüye dair bir değişim değildir. Topoğrafyanın değişimi, geçim kaynağının ve yönteminin, seyahatin, kültürel devamlılığın, seyahat şeklinin özetle bir yaşam geleneğinin kaybıyla (Winerman, 2019) ilgili olduğu için ekolojik farkındalık ve eylem hali bu kayıpları içeren genişlikte halklara, kültürlere, topraklara ve ekosistemlere karşı özel sorumluluklar taşımaktadır (Cunsolo, 2018). Sosyal hizmet bağlamında ele

alındığında da insanların ekolojik faydaya veya çevreyi korumaya dair bir eylem içine girmeleri için o yere dair bağlılık duygusuna sahip olmaları gerekmektedir. Yere/mekâna bağlılık, o mekândaki diğer insanlara bağlı ya da onlarla bağlantılı olmaya aracılık etmekte, bu durum eylem için gereken toplumsallığı beslemektedir. Buradan hareketle mekâna bağlılık ne kadar kuvvetliyse sorumlu hissetme ve bu yönde hareket etme davranışı da o kadar güçlü olabilmektedir (Engstrom, 2019). Sosyal hizmet mesleğinde fiziksel çevreyi içermeye ve ekolojik faydayı gözetmeye giden yolda, insanların bir yer ve aidiyet duygusuna hem sahip oldukları hem de ihtiyaç duydukları ve bunun doğaya saygıyı (Dominelli, 2018) beraberinde getirdiği unutulmamalıdır.

SONUÇ

Çevresel yıkımlar arttıkça bütün bilim dallarının, bu çalışma özelinde ise sosyal hizmet mesleğinin ekolojik faydayı içeren dönüşüm içinde olması gerektiği görülmektedir. Bu sebeple insan merkezli bir meslek ve disiplin olarak sosyal hizmetin de gerek teori gerekse uygulama yönüyle ekoloji merkezli dönüşümden uzak duramayacağı açıktır.

Ekolojik keder hem ekolojik bozulmalar sonucu yaşanan kayıplarla ortaya çıkması hem de bu bozulmalara dair ekolojik faydaya yönelik davranış ve farkındalık oluşturması açısından sosyal hizmet içinde ikili bir dönüşümü sağlama potansiyeline sahiptir.

Ekolojik keder ve mevcut kayıplar ya da gelecekte beklenen değişimlerle ilgili endişeler, insan dışındaki doğal dünyayla ilişkinin veya bağlantının önemli bir işaretidir. Bu çerçevede insanları harekete geçiren olgulardan birinin de duygular olduğunu söylemek mümkündür ve ekolojik keder, ekolojik faydayı içeren değişiklikler için ihtiyaç duyulan enerji ve inancı sağlayabilir. İklim krizi gibi ekolojik bozulmalar sonucu yaşanan kayıpların yasını tutma sürecinde duygusal enerjiye yeniden yatırım yapmanın önemi kaçınılmazdır. Duygusal enerjiye yatırım yapılması, ekolojik bozulmalar sonucu yaşanan kayıplara uyum sağlamayı, aynı zamanda gelecekte bu kayıpların yaşanmamasına dair umudu ve eylemselliği beraberinde getirebilmektedir.

Mevcut yas modellerinin ekolojik kedere uyarlanmış şekillerinin yas sürecinde sosyal hizmet alanında kullanılabilecek yönleri bulunmaktadır. Örneğin Kubler-Ross modeline dayanan Running'in ekolojik keder modeli, değişime ve eyleme vurgu yaparak toplumsal dönüşüme önem vermektedir. Worden'in modeli, öfkenin duygusal bir itici güç olarak kullanılmasını ve insanların bu güç ile hem bireysel hem de toplumsal kaynakları harekete geçirmelerini esas almaktadır. Stroebe-Schut ikili süreç modelinin ise ekolojik farkındalık ve kayıplar için harekete geçirici olanaklar sunmaktadır. Tüm bu modellerin sosyal hizmette ekolojik faydaya yönelik farkındalık ve eylem oluşturmada işlevsel olabileceklerini söylemek mümkündür.

Çalışma boyunca vurgulandığı üzere ekolojik bozulmalara dair kişisel yasin anlaşılması ve toplumsal düzeyde kitlelere ulaştırılmasıyla yasin ve hissedilen kederin ekolojik faydaya yönelik olumlu eylemlere dönüşmesi sağlanabilir. Bu fayda için kederin dönüştürücü gücü, ekopsikoloji ve mekân duygusuyla ortaya çıkarılabilir. Aynı şekilde hedeflenen ekolojik fayda için mevcut yas modelleri ekolojik keder çerçevesinde sosyal hizmet uygulamalarına uyarlanabilir, benzeri uygulamalara alan açılabilir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Araştırma, Dr. Şeniz ASLAN ve Doç. Dr. Yunus KARA tarafından gerçekleştirilmiştir. Yazarlar; çalışma fikrine, tasarımına, makalenin yazılması ve düzenlemesi ile diğer bütün aşamalarına eşit oranda katkıda bulunmuştur. Yazarlar, (Dr. Şeniz ASLAN ve Doç. Dr. Yunus KARA) araştırmalarını (makale) etkileyebilecek bilinen herhangi bir mali veya kişisel çatışma olmadığını beyan eder.

KAYNAKÇA

Afyonoğlu, M. F., Kesen, N. F., Canpunar, M., Yavuz, M. (2021). Bireylerin çocuk kaybı ve yas sürecinin aile sistem teorisi temelinde sosyal hizmet perspektifiyle değerlendirilmesi. *Tıbbi Sosyal Hizmet Dergisi*, 0 (17), 59-81.

Ágoston, C., Csaba, B., Nagy, B., Kőváry, Z., Dúll, A., Rácz, J., & Demetrovics, Z. (2022b). Identifying types of eco-anxiety, eco-guilt, eco-grief, and eco-coping in a climate-sensitive population: a qualitative study. *International journal of environmental research and public health*, 19 (4), 2461.

Ágoston, C., Urbán, R., Nagy, B., Csaba, B., Kőváry, Z., Kovács, K., ... & Demetrovics, Z. (2022a). The psychological consequences of the ecological crisis: Three new questionnaires to assess eco-anxiety, eco-guilt, and ecological grief. *Climate Risk Management*, 37, 100441.

Albrecht, G. A. (2019). *Earth emotions: New words for a new world*. Cornell University Press: Ithaca, NY, USA.

Albrecht, G. A., Sartore, G. M., Connor, L., Higginbotham, N., Freeman, S., Kelly, B., Stain, H., Tonna, A., Pollard, G. (2007). Solastalgia: The distress caused by environmental change. *Australasian psychiatry: Bulletin of Royal Australian and New Zealand College of Psychiatrists*, 15 (1), 95-98.

APA (2021). Mental health and our changing climate impacts, inequities, responses. 2021 Edition

Apaydın, S. (2020). *Kayıp ve Yas içinde Yas Danışmanlığı 1-50* Ed: Ö. E. Baker, İ. A. Efe. Ankara: Anı yay.

Barut, B., Kara, Y. (2020). Ekolojik sosyal hizmet perspektifinden hortikültürel terapi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31 (1), 218-240. DOI: 10.33417/tsh.681889

Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss, Vol. 3: Loss, sadness and depression*. New York: Basic Books.

Brown, B. B., Altman, I., & Werner, C. M. (2012). Place attachment. 183-188.

Burton-Christie, D. (2011). The gift of tears: Loss, mourning and the work of ecological restoration. *Worldviews: Global Religions, Culture, and Ecology*, 15 (1), 29-46.

Butler, J. (2004). *Precarious Life: The Power of Mourning & Violence*. Verso: London

Clayton, S., Manning, C.M., Krygsman, K., Speiser, M. (2017). Mental health and our changing climate: Impacts, implications, and guidance. *American Psychological Association and eco America: Washington, DC, USA*.

Comtesse, H., Ertl, V., Hengst, S. M., Rosner, R., & Smid, G. E. (2021). Ecological grief as a response to environmental change: a mental health risk or functional response? *International journal of environmental research and public health*, 18 (2), 734.

Cunsolo, A. (2018). To grieve or not to grieve? <https://niche-canada.org/2018/01/19/to-grieve-or-not-to-grieve/> (Erişim tarihi: 15.08.2022)

Cunsolo, A., Ellis, N. R. (2018). Ecological grief as a mental health response to climate change-related loss. *Nature Climate Change*, 8 (4), 275-281.

Cunsolo, A., Harper, S. L., Minor, K., Hayes, K., Williams, K. G., Howard, C. (2020). Ecological grief and anxiety: The start of a healthy response to climate change? *The Lancet. Planetary Health*, 4 (7), 261-263.

Davenport, L. (2017). *Emotional resiliency in the era of climate change: A clinician's guide*. Jessica Kingsley Publishers: London.

Dodge, K. A., Pettit, G. S. (2003). A biopsychosocial model of the development of chronic conduct problems in adolescence. *Developmental Psychology*, 39 (2), 349-371.

Doherty, T. (2019) Climate Change and Grief-A Dual Process Approach. <https://selfsustain.com/blog/climate-change-and-grief-a-dual-process-approach/> (Erişim tarihi:17.082022)

Doherty, T. J., & Clayton, S. (2011). The psychological impacts of global climate change. *American Psychologist*, 66 (4), 265.

Dominelli, L. (2018). *Yeşil sosyal hizmet çevre krizlerinden çevresel adalete*. İstanbul: Nika Yayınevi.

Edwards, S. A., & Buzzell, L. (2009). The waking-up syndrome. *Ecotherapy: Healing with nature in mind*, 123-130.

Engstrom, S. (2019). Recognising the role eco-grief plays in responding to environmental degradation. *Journal of Transdisciplinary Peace Praxis*, 1 (1), 168-186.

Er, F., Barut, B., Canatan, Ç., Kara, Y. (2020). Sosyal hizmet uygulamalarında ekopsikolojiyi düşünmek. *Aurum Journal of Social Sciences*, 5 (1), 73-82.

Foote, K. E., & Azaryahu, M. (2009). *Sense of place*. (96-100).

Frantzen, M. K. (2021). "A grief more deep than me" -on ecological grief. In *Cultural, existential and phenomenological dimensions of grief experience* (pp. 214-228). Routledge.

Freud, S. (1917). *Mourning and melancholia* (Standard ed., Vol. XIV). London: Hogarth Press.

Grose, A. (2020). *A guide to eco-anxiety: How to protect the planet and your mental health*. Watkins: London.

Hayes, K., Blashki, G., Wiseman, J., Burke, S., Reifels, L. (2018). Climate change and mental health: risks, impacts and priority actions. *International Journal of Mental Health Systems*, 12 (28), 1-12.

Humphrey, K. M. (2017). *Kayıp ve yas için danışmanlık becerileri*. Ankara: Nobel Akademik Yayınevi.

Jones, P. (2010). Responding to the ecological crisis: transformative pathways for social work education. *Journal of Social Work Education*, 46 (1), 67-84.

Kahraman, S. (2021). *Yas Süreçleri ve Kişilik*. Adıyaman: İKSAD.

Kaplan, E. A. (2020). Is climate-related pre-traumatic stress syndrome a real condition? *American Imago*, 77 (1), 81-104.

Kara, Y. (2021). Kesimsellik iklim krizinin neresinde? *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (1), 1-16.

Kara, Y. (2022). Ekolojik kriz ve anksiyete: Yeni bir kavram olarak eko-anksiyete. *Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi*, 24 (2), 891-908.

Kara, Y. (2023). Brighten up the rainbow: Ecology-based group work for LGBTQ+ people. *Journal of Homosexuality*. doi:10.1080/00918369.2023.2169852

Kubler-Ross, E. (1970). *On death and dying*. London: Tavistock.

Ojala, M., Cunsolo, A., Ogunbode, C. A., & Middleton, J. (2021). Anxiety, worry, and grief in a time of environmental and climate crisis: A narrative review. *Annual review of environment and resources*, 46, 35-58.

Parkes, C. M. (1975). *Bereavement: studies of grief in adult life*. London: Penguin.

Pihkala, P. (2022). The process of eco-anxiety and ecological grief: A narrative review and a new proposal. *Sustainability*, 14 (24), 16628.

Randall, R. (2009). Loss and climate change: The cost of parallel narratives. *Ecopsychology*, 1 (3), 118-129.

Running, S. W. (2007). The 5 stages of climate grief. *Numerical Terradynamic Simulation Group Publications*. 173.

Shaw, T. V. (2006). Social workers knowledge and attitude toward the ecological environment. University of California, Berkeley.

Stanley, S. K., Hogg, T. L., Leviston, Z., & Walker, I. (2021). From anger to action: Differential impacts of eco-anxiety, eco-depression, and eco-anger on climate action and wellbeing. *The Journal of Climate Change and Health*, 1, 100003.

Stroebe, M. and Schut. H. (1999). The Dual Process Model Of Coping With Bereavement: Rationale And Description, *Death Studies*, 23 (3), 197-224.

Thompson, N. (2002). *Loss and grief a guide for human services practitioners*. London: Palgrave.

Wallace-Wells, D. (2020). Yaşanmaz Bir Dünya Isınma Sonrasında Hayat. (E. Kılıç, Çev.). İstanbul: Domingo Yay.

Winerman, L. (2019). Mourning the land, <https://www.apa.org/monitor/2019/05/mourning-land>

Worden, J. W. (1983). *Grief counselling and grief therapy*. London: Tavistock.

Worden, J. W. (2008). *Grief counseling and grief therapy: A handbook for the mental health practitioner*. Springer Publishing Company.

Young, C. (2015). Understanding grief can help us adapt to climate change. <https://theconversation.com/amp/understanding-grief-can-help-us-adapt-to-climate-change-37518> (Erişim Tarihi: 07.07.2023).

Yayın Geliş Tarihi: 20.06.2023
Yayına Kabul Tarihi: 07.09.2023
Online Yayın Tarihi: 15.09.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1317368>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 3, Yıl: 2023 Sayfa: 1026-1058
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

SOSYAL GİRİŞİMCİLİK KAVRAMI VE TÜRKİYE GİRİŞİMCİLİK EKOSİSTEMİNDE BİR SOSYAL GİRİŞİM ÖRNEĞİ: FAZLA GIDA A.Ş.

Asiye Ayben ÇELİK*

Öz¹

İçinde yaşadığımız çağda iklim krizi, açlık, cinsiyet eşitsizlikleri, çevre kirliliği, gıda israfı gibi küresel sorunların varlığı, sadece hükümetlerin değil, girişimcilerin de sosyal fayda yaratma motivasyonu ile aksiyon aldıkları bir çevre yaratmıştır. Bu çevrede toplumsal fayda yaratma önceliğiyle kurulan sosyal girişimler, sürdürülebilir bir iş modeli kapsamında sosyal sorunlar için çözüm üreten değer önerileriyle hizmet vermektedir. Misyon odaklı bu girişimler, ölçülebilir sosyal etkiyi amaçlamakta, elde ettikleri gelir ile sürdürülebilirliği sağlarken kârlarını tekrar yatırıma döndürmektedirler. Bu çalışma ile Türkiye'deki girişimcilik ekosistemi içinde doğmuş, sürdürülebilir kalkınma amaçlarından öncelikli olarak Sorumlu Üretim ve Tüketim'e odaklanarak gıda israfına yönelik değer önerisi yaratan Fazla Gıda A.Ş., iş fikrinin doğuşu ve doğrulanması süreci, iş modeli, büyüme sürecinde ekosistem içinde yararlandığı finansman kaynakları, bir sosyal girişim olarak inovatif yönü, etki odaklı oluşu ve sürdürülebilir kalkınmaya katkısı örnek olay kapsamında incelenmektedir. Böylece çalışma ile sosyal girişimci adaylarına iş fikrinin doğuşundan ticarileşmesine deneyimleyecekleri süreçleri görmeleri ve girişimcilik ekosisteminde faydalanabilecekleri araçları tanımaları hususunda panoramik bir görünüm sunarak alana katkı sağlamak amaçlanmaktadır. Bu yönüyle özgün olan çalışmada, Fazla Gıda A.Ş.'nin, sosyal inovasyonu gerçekleştirmedi sunduğu değer önerisi, hedef müşteri segmentlerine uygun yenilikçi çözümleri, iş ve gelir modelleri, kullandığı kanallar, büyüme sürecinde aldığı yerli ve yabancı yatırımlar, girişimcilik ekosisteminde girdiği yarışmalar, hızlandırma programları ve kazandığı ödüller ve son olarak etki odaklı bir sosyal girişim olarak benimsediği sürdürülebilir kalkınma amaçları irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Girişimcilik, Sosyal Girişim, Sosyal Etki, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, İnovasyon.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Çelik, A.A. (2023). Sosyal girişimcilik kavramı ve Türkiye girişimcilik ekosisteminde bir sosyal girişim örneği: Fazla Gıda A.Ş.. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (3), 1026-1058.

* Dr. Öğretim Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme (İngilizce) Bölümü, ORCID: 0000-0002-5114-2135, ayben.celik@cbu.edu.tr.

¹ Araştırmanın etik yönden uygunluğu, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulu tarafından 31.03.2023 tarih ve 2023/04 sayılı toplantısında yapılan değerlendirmede E--050.01.04-520650 sayılı karar ile onaylanmıştır.

**THE CONCEPT OF SOCIAL ENTREPRENEURSHIP AND A SOCIAL
ENTREPRISE CASE IN TURKISH ENTREPRENEURSHIP ECOSYSTEM:
FAZLA GIDA A.Ş.**

Abstract

Global problems such as climate crisis, poverty, gender inequalities, environmental pollution, and food waste in our contemporary world have created an environment in which not only governments but also entrepreneurs take action with the motivation to create social benefit. Social enterprises, established with the priority of creating social benefit, operate in the market with a sustainable business model, serve with a value proposition that produces solutions to social problems. Those mission oriented enterprises aim at measurable social impact, while ensuring their sustainability with the income they generate, and they reinvest their profits. With this study, Fazla Gıda A.Ş, which was born in Turkish Entrepreneurial Ecosystem, offering a value proposition for food waste management focused on primarily SDG 12 Responsible Production and Consumption, was analyzed within the case study in terms of evolution and validation of business idea, business model, financial resources benefited within the ecosystem, its innovativeness, impact-orientation and commitment into SDGs. With the study, it's aimed to contribute to the field by presenting a panoramic view for social entrepreneur candidates by helping them to see the processes they will experience from the evolution of the business idea to its commercialization and to recognize the tools they can benefit from in the entrepreneurship ecosystem. In this study, which is unique in this respect, the value proposition offered by Fazla Gıda A.Ş for realising the social innovation, innovative solutions they offer for target customers, its business and income models, foreign and local investments it has received, competitions it has entered in the entrepreneurship ecosystem, acceleration programs and awards, and lastly the sustainable development goals it has adopted as an impact oriented social enterprise are examined.

Keywords: *Social Entrepreneurship, Social Enterprise, Social Impact, Sustainable Development Goals, Innovation.*

GİRİŞ

Ekonomik büyüme ve kalkınmanın önemli dinamiklerinden biri olan girişimcilik, bir iş fikrinin ticarileşerek değer ve istihdam yaratmasında gelişen ekosistem içinde sunulan desteklerle ivme kazanmıştır. Değer yaratma motivasyonu ile fırsatların araştırılarak farklı kaynakların bir araya getirildiği bu süreçte değişime aracılık eden girişimciler (Özdevecioğlu & Cingöz, 2009), Fransız iktisatçı J.Say'ın ifade ettiği üzere “daha fazla üretkenlik ve verim elde etmek üzere ekonomik kaynakları alt düzlemde bir üst düzleme kaydırarak” ekonomik gelişimin katalizörü olmaktadır (akt. Dees, 2001, s.1). Yirminci yüzyılda Joseph Schumpeter, girişimcileri “kapitalizmin yaratıcı-yıkıcı sürecine yön veren”, “üretim modelinde iyileştirmeler yapan veya devrim yaratan değişimler yapan” yenilikçiler olarak tanımlamıştır. Ekonomide adeta bir değişim ajanı olarak rol oynayan girişimciler, bunu yepyeni bir ürün/teknoloji icat ederek, yeni bir malzeme tedarik kaynağı veya ürünler için yeni bir çıkış noktası açarak, bir endüstriyi yeniden düzenleyerek gerçekleştirmektedir (akt. Dees, 2001, s.1).

Uygulamadan örneklendirilecek olursa, Avrupa Komisyonu girişimciliği, fırsatları görüp fikirler geliştirerek, bunları finansal, kültürel ve sosyal olarak değer yaratmak üzere dönüştürme eylemi olarak tasvir etmekte ve zengin bir portföy dahilinde desteklemektedir (EC, 2023a).

Çevredeki fırsatları proaktif bir şekilde değerlendirip iş fikirlerini ortaya koyarak bunların pazarda ürüne dönüşmesini amaçlayan girişimcilik türleri çeşitlilik göstermektedir. Gerek literatürde gerekse uygulamada karşılaşılan girişimcilik türleri arasında kadın girişimciliği, teknoloji girişimciliği, çevresel girişimcilik, kamu girişimciliği, yazılım/donanım girişimciliği, derin teknoloji girişimciliği, sosyal girişimcilik gibi ekonomide gelişen ihtiyaçlar ve oluşan fırsatlar doğrultusunda farklı sınıflandırmalar yapılabilmektedir. Bu bağlamda son yıllarda dikkatleri üzerine çeken sosyal girişimcilik kavramı, çıkış noktası olan toplumsal fayda yaratma hedefi ve geniş tabanı kapsayan “sosyal” boyutu ile ekonomik ve finansal yapıya odaklı bireysel “girişimci” kavramını da kapsadığından henüz üzerinde uzlaşıya varılmış bir kavram değildir (Aslan, Araza & Bulut, 2012). Ancak benimsedikleri vizyonları ve hayata geçirmek istedikleri fikirleri ile güdülenen girişimciler (Günlü, 2015) arasında sosyal girişimcilerin, finansal olarak kâr elde etmenin ötesinde, “dönüştürücü fayda yaratmak” motivasyonu ile toplumsal olarak dezavantajlı konumda bulunan, mali araçlardan veya siyasi nüfuzdan yoksun, yetersiz hizmet alan, ihmal edilen bir hedef kitle için değer önermeye odaklandıkları vurgulanmaktadır (Martin & Osberg, 2007). Sosyal girişimcilerin değişime aracılık eden bireyler olarak, “(1) toplumsal değer yaratma ve bunu sürdürme misyonunu benimseyerek, (2) bu misyona hizmet etmek üzere fırsatları takip ederek, (3) sürekli yenilik, uyum ve öğrenme süreci içinde olarak, (4) cesaretle mevcut kaynakların ötesinde kaynaklara ulaşmaya çabalayarak ve (5) hesap verebilirliğe özen göstererek sosyal fayda yaratmada ve değişimi sağlamada aktif rol oynadıkları” ifade edilmektedir (Dees, 2001, s.4).

Araştırmacılar, kâr amacı gütmeyen organizasyonların sürdürülebilir olmak üzere gelir elde etmek amacıyla yenilik yapmalarını (Austin, Stevenson & Wei-Skillern, 2012), toplumsal ihtiyaçları gidermek üzere fırsatları gözeterek kaynakları bir araya getirip, yenilikçi bir yaklaşımla üretmeyi (Mair & Marti, 2006) sosyal girişim olarak ifade etmiştir. Zahra vd. (2008) literatürde yirminin üzerinde tanımı sentezleyerek genel bir bakışla sosyal girişimciliği, “yeni girişimler yaratarak veya mevcut organizasyonları yenilikçi bir şekilde yöneterek sosyal zenginliği artırmak için fırsatları keşfetmek, tanımlamak ve kullanmak için üstlenilen faaliyetler ve süreçler bütünü” olarak tanımlamışlardır. Sosyal zenginlikle de ekonomik, sosyal, sağlık ve çevresel boyutlarını kapsayan bütüncül refahı kastetmişlerdir (Zahra vd., 2008, s.118).

Uygulamada ise sosyal girişimler, sosyal bir amaçla girişimcilik etkinliklerini birleştiren işletmeler olarak adlandırılmakta ve sosyal etki yaratma amacının, işletme sahiplerinin kârlarını maksimize etmenin önünde olduğu vurgulanmaktadır (EC, 2023b). OECD (t.y.), sosyal girişimciliği, toplum yararına

sosyal sorunların çözümü için yenilikçi bir yaklaşıma sahip, genel çıkarlara ve ortak iyiliğe hizmet eden, savunmasız gruplara ulaşma, kapsayıcı ve sürdürülebilir büyümeye katkıda bulunma çabalarında öncelikle kâr maksimizasyonu yerine sosyal faydayı gözetme olarak ifade etmektedir.

Sosyal girişimciliği araştırma konusu eden bu çalışmada da sosyal etki/fayda yaratma hedefiyle ortaya konan bir iş fikrinin sosyal bir girişime dönüşme süreçlerinin analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda şu araştırma sorularına cevap aranmaktadır:

(1) Sosyal girişim iş fikri nasıl doğmakta, problem-çözüm önerisi nasıl doğrulanmaktadır?

(2) İş fikrinin olgunlaştırılmasında, hedef pazar seçimi, değer önerisi, iş ve gelir modeli nasıl kurgulanmaktadır?

(3) Ticarileşme/büyüme sürecinde girişimcilik ekosisteminin sunduğu hangi olanaklardan faydalanılabilir?

(4) Sosyal bir girişimin (a) inovatif yönü, (b) etki odaklı yönü sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden hareketle nasıl geliştirilebilir?

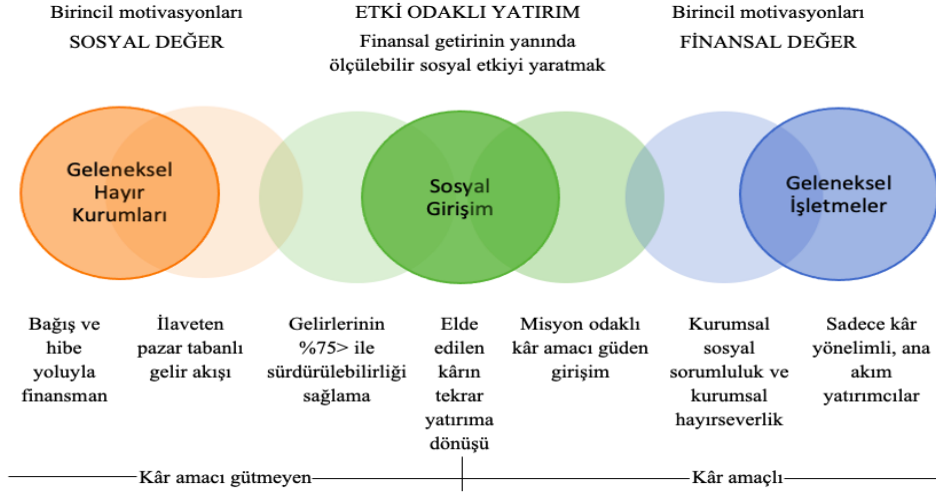
Bu ana araştırma sorularına cevap aramak üzere örnek olay tekniğine başvurularak Türkiye'deki sosyal sorunlardan biri olan gıda israfına girişimci bakış açısıyla çözüm üreten Fazla Gıda A.Ş. incelenmektedir. Geçmiş henüz on yılı bulmayan bu girişim, gıda israfına ve özellikle sürdürülebilir kalkınma amaçlarından SKA 12 Sorumlu Üretim ve Tüketime odaklanarak değer önerisi yaratmıştır. Birleşmiş Milletler 2021 Gıda İsraf Endeksi Raporu'na göre, Türkiye'de kişi başına gıda israfı 93 kilogram/yıl olup, toplamda 7,7 milyon ton gıda israf edilmekte, küresel çapta ise bu israf 1,3 milyar tona yaklaşmaktadır (Ekoiq, 2022). Bu noktada gıda israfına etkili bir çözüm üreten değer önerisiyle dikkatleri üzerine çeken bir sosyal girişim olarak Fazla Gıda A.Ş., Türkiye Girişimcilik Ekosistemi içindeki iş fikrinin doğuşu ve doğrulanması süreci, iş modeli, büyüme sürecinde ekosistem içinde yararlandığı finansman kaynakları, bir sosyal girişim olarak yenilikçi yönü, etki odaklı oluşu ve sürdürülebilir kalkınmaya katkısı nitel araştırma yöntemi ile ele alınmaktadır. Çalışmada ilk olarak kavramsal çerçeveye yer verilmekte, ardından yöntem kısmında araştırmanın metodolojisine dair ayrıntılı bilgi sunulup, bulgular kısmında elde edilen verinin analiz sonuçları paylaşılarak, çalışma tartışma ve sonuç bölümü ile tamamlanmaktadır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kâr amacı gütmeyen örgütler, kooperatifler, karşılıklı (mütüel) sigorta şirketleri ile dernek ve vakıflarla birlikte sosyal ekonominin aktörlerinden biri olarak kabul edilen sosyal girişimler, insana öncelik verip, toplum üzerinde olumlu bir etki yaratma, sosyal bir amaç peşinde koşma ve sosyal sorunla ilgili sistematik bir

değişim sağlama hedefini paylaşmaktadır (Dupain, vd., 2022; Ersen, Kaya & Meydanoğlu, 2010). Sosyal etki yaratma gayesiyle işletmecilik prensiplerinin uygulanarak sürdürülebilirliğin sağlandığı sosyal girişimler (Wolk, 2008) sayesinde, Avrupa Birliği içinde 2,8 milyon €'luk bir büyüklüğe sahip sosyal ekonomide 13,6 milyon insan istihdam edilmektedir (Dupain, vd., 2022).

Sosyal girişimler, temelde sosyal veya çevresel bir misyonu olan işletmeler olup, varlıklarını sürdürebilmek için kâr elde etme amacıyla hareket etmektedir. Kâr elde etme yönüyle hayır kurumlarından ayrılırken, kârlarını değerlendirme biçimleriyle de geleneksel işletmelerden ayrılmaktadırlar; nitekim sosyal girişimlerde elde edilen kâr pozitif sosyal değişim yaratmak için yeniden yatırım yapmak veya bağışta bulunmak üzere kullanılmaktadır (Social Enterprise UK, 2022). Bu noktada sosyal fayda yaratma önceliğiyle kurulan sosyal girişimleri, bir tarafta kâr amacı gütmeyen geleneksel hayır kurumları ile diğer tarafta kâr motivasyonu ile kurulan ticari girişimlerin arasında konumlandırmak tabloyu daha berrak hale getirmektedir. Şekil 1'de görülebileceği üzere sosyal girişimler, finansal getirinin beraberinde ölçülebilir sosyal etki yaratmayı amaçlayan etki yatırımları olarak, elde ettiği gelir ile sürdürülebilirliğini sağlayan, kârın tekrar yatırıma döndürüldüğü ve misyon odaklı kâr amacı güden kurumlar şeklinde değerlendirilmektedir (Ryder & Vogeley, 2017, s.2). Sosyal girişimlerden sosyal alanda kalıcı değer yaratmak üzere, piyasa ekonomisine katılımı sağlayan türden değer üretmeleri beklenmektedir (Surie & Ashley, 2008). Bu nedenle mikro finans kuruluşları örneğinde olduğu gibi, ekonomik değer yaratma ile sosyal değer yaratma hedefi tek bir potada birleştirilmekte ve bunun için kâra odaklı piyasa temelli örgütlenme ile kalkınmaya odaklı yardım temelli örgütlenme sentezlenmektedir (Battilana & Dorado, 2010). Bu bağlamda sosyal girişimlerin en çarpıcı boyutu, ticari işletme ve gönüllü kuruluş özelliklerini entegre edebilme kapasitesidir (Certo & Miller, 2008).

Şekil 1. Girişimcilik Ekosisteminde Sosyal Girişimlerin Konumu

Kaynak: J. Kingston Venturesome, CAF Venturesome & European Venture Philanthropy Association (2015)'ten uyarlayarak aktaran Ryder, P. & Vogeley, J. (2017). Telling the impact investment story through digital media: An Indonesian case study, *Communication Research and Practice*, s.2.

Şekilden de görüleceği üzere, sosyal sorunlara piyasa tabanlı çözümlerin üretildiği melez yapıdaki sosyal girişimlerde toplumsal yararı gözetecek şekilde değer üretilmektedir (Miller vd., 2012). Örneğin dünyanın en kalabalık ülkelerinden biri olan Hindistan'da kurulan Piramal Water Private Limited adlı şirket, yoksul kesimdeki insanların temiz içme suyuna erişimini sağlamak üzere "herkes için su" anlamına gelen "sarvajal" misyonu etrafında örgütlenerek, çok küçük bir ücret karşılığında temiz su dağıtan, güneş enerjili, insansız bir "su ATM'si" üretmiş, toplumsal fayda için sürdürülebilir bir iş modeli ile düşük ücret karşılığında temiz suya erişimi kolaylaştırmıştır (Miller vd., 2012). Bu şirket, sosyal girişimciliği, iyi bir yaşam kalitesi için gerekli kaynaklara veya yeteneklere sahip olmayan marjinal grupların ihtiyaçlarının tanımlanarak, çözümün bir şirket çatısı altında geliştirildiği sosyal girişimlere de örnek teşkil etmektedir (Peredo & McLean, 2006).

Örneklerden de görüleceği üzere gündemdeki sosyal sorunlara yenilikçi çözüm üreten sosyal girişimler, sosyal dönüşüm için fikir, kapasite ve kaynakları yenilikçi bir şekilde bir araya getirip harekete geçirmektedir (Alvord, Brown & Letts, 2004). Austin, Stevenson & Wei-Skillern (2012) sosyal girişimciliği, "kâr amacı gütmeyen, iş dünyası veya kamu sektörlerinde veya bunlar arasında gerçekleşebilecek yenilikçi, sosyal değer yaratan faaliyetler" olarak tanımlamış ve sosyal girişimciliği ticari girişimcilikle karşılaştırarak şu değişkenler üzerinden değerlendirmiştir (Austin, Stevenson & Wei-Skillern, 2012, s.371-372):

(1) *Piyasa aksaklığı/başarısızlığı*. Sosyal piyasa başarısızlığı, ticari girişimcilerin veya kamunun göz ardı ettiği veya karşılamadığı bir sosyal ihtiyacın varlığı halinde ortaya çıkmaktadır. Özellikle hedef kitledeki ödeme gücünün yoksunluğu bunu derinleştirmekte ve fakat bu durum, sosyal girişimci için bir fırsat olarak değerlendirilmektedir. Bu noktada “piyasa başarısızlığının, sosyal ve ticari girişimcilik için farklı girişimcilik fırsatları yarattığı” görülmektedir.

(2) *Misyon*. Sosyal ve ticari girişimler benimsedikleri misyonlar doğrultusunda ayrılmaktadırlar. Sosyal girişimlerde kamu yararı ve toplumsal değer yaratma öne çıkarken, ticari girişimcilikte kâr elde etme temel amaçtır. Öte yandan ticari girişimlerin de ürünleriyle dönüştürücü sosyal yarar sağlamaları mümkündür. Ancak misyon farklılıkları sosyal ve ticari girişimcilik arasında temel ayırt edici özellik olarak değerlendirilmektedir.

(3) *Kaynak hareketliliği*. Sosyal girişimler, kârlarını finansal piyasalara yöneltme ve insan kaynağına hizmetlerinin karşılığını ödeme noktasında ticari girişimlerden farklıdır. Bu anlamda iki girişim tipinin insan kaynağını ve finansal kaynakları yönetme yaklaşımları da ayrılmaktadır.

(4) *Performans ölçümü*. Ticari girişimlerin başarısının ölçümünde pazar payı, finansal göstergeler, müşteri memnuniyeti gibi somut ve ölçülebilir değişkenler kullanılırken, sosyal girişimlerin amaçladığı sosyal değişimin ölçümü zordur. Bu bağlamda sosyal girişimleri ticari girişimlerden ayırtmada girişimlerinin başarısının ölçümlerinin zorluğu ayırt edicidir.

Sosyal ve ticari girişimlerin ayırttığı noktalar bunlarken, sosyal girişimciliğe akademideki bakış da üç odak etrafında yoğunlaşmaktadır. Tablo 1’de bu yaklaşımlar özet bir biçimde sergilenmektedir (akt. Müftügil Y., Fortuna, A.S. & Ongan, G., 2020, s.23-24).

Tablo 1: Sosyal Girişimciliği Tanımlayan Yaklaşımlar

Yaklaşım 1	<p>Toplumsal değişim yaratmaya odaklanan sosyal girişimlerde “belirli toplumsal amaçlara ulaşmak için kaynakların yeniden yönetilmesi öne çıkar ve başarıları yarattıkları toplumsal değişimle ölçülür”.</p> <p>“Karşılanmamış toplumsal ihtiyaçları karşılamak için yenilikçi bir yaklaşım benimsenir”.</p> <p>Gelir modelleri bağış ya da hükümet fonlarına dayanır. “Toplumsal sorunlara ekonomik açıdan sürdürülebilir çözümler sunulmaktadır”.</p>	<p>(Pearce, 2003; Alvord, Brown ve Letts, 2004; Bornstein, 2004)</p> <p>(Alvord vd., 2004; Certo ve Miller, 2008; Dees, 2003)</p> <p>(Tracey ve Phillips, 2007)</p>
Yaklaşım 2	<p>Toplumsal değişim hedefine hizmet etmek üzere, “sosyal girişimcilerin, toplumsal amaçlara hizmet eden ürün ve hizmetler geliştirmek için pazarda var olan fırsatları belirlemesi ve kullanmasını veya tekrar toplumsal projelere yatırılabilir kârlılık sağlamasını gerektirir”.</p>	<p>(Leadbeater, 1998; Amin, Hudson ve Cameron, 2002)</p>

Yaklaşım 3	Sosyal faydayı ekonomik faydanın önüne geçirmeden, “hem sosyal hem de ekonomik değer yaratmayı eşzamanlı birer amaç olarak gören sentezci tanımlar” ile sosyal girişimler tanımlanabilmektedir.	(Austin, Stevenson ve Wei-Skillern, 2008; Light, 2006)
------------	---	--

Kaynak: Müftügil Y., Fortuna, A.S. & Ongan, G. (2020), Sosyal Girişimciliği Etki Odaklı Düşünmek: Sosyal Girişimcilik Eğitimi İçin Bir Rehber, *KUSİF*, İstanbul, s.23-24’ten aktarılmıştır.

İlk yaklaşımda sivil toplum kuruluşlarına daha yakın bir duruşla, “toplumsal değişime ve sosyal faydaya odaklı” bir sosyal girişim tasvir edilirken, ikinci yaklaşımda ticari girişimcilik prensipleriyle hareket edilerek, toplumsal sorunların çözümü için mal veya hizmetlerin üretilmesine ve edinilen kârların da yine aynı amaç üzere kullanılması öne çıkmaktadır. Üçüncü yaklaşımda ise sosyal ve ekonomik faydanın eşit önem düzeyinde değerlendirildiği, birini diğerinin ardında bırakmayan bir bakış hakimdir. Bu yaklaşımlara ilaveten, ülkemizde de sosyal girişimleri tanımlamaya yönelik unsurları ortaya çıkaran bir saha araştırmasında, “sosyal değer/etki yaratmak, sosyal ya da çevresel odaklı fayda olmak, yenilikçilik, kârın büyük kısmını misyonuna geri yatırmak, demokratik yönetim ilkelerini benimsemek” öne çıkan başlıca hususlar olmuştur (Türkiye Sosyal Girişimcilik Ağı, 2019).

Toplumsal bir sorunun çözümüne yönelik olarak bir değer önerisi sunan sosyal girişimler, sadece ekonomik büyüme ve gelişmeye değil, sosyal refaha da katkı sağlayan aktörler olarak (Dees, 2001, Schultz, 2009) şu iki soruya cevap vermek durumdadırlar:

1. Hangi toplumsal soruna yönelik, nasıl bir çözüm üretiyorsunuz?
2. İş modeliniz nedir?

Toplumsal sorunun tespitinin ardından, sosyal girişimlerin benimseyebileceği iş modelleri ile ilgili olarak Charities and Foundations (CAF), “kâr yaratan model, seçiş/vazgeçiş (ödün) modeli, baştan kararlaştırılmış model” önerilerinde bulunmuştur (CAF, 2008). Türkiye’de sosyal girişimciliği tanıtmak ve desteklemek üzere kurulmuş TÜSEV – Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı gerçekleştirdiği “Sosyal Girişimcilik: Sosyal İçerme ve Sürdürülebilir Toplumsal Gelişme Olanakları Konferansı” kapsamındaki çalıştaylarda CAF’ın çizdiği çerçeve dahilinde bu üç tip iş modelini irdelemiştir (Bknz. Tablo 2).

Tablo 2: Sosyal Girişim İş Modelleri

Model 1 Kâr yaratan model	Kâr yaratan modelde amaç; “doğrudan sosyal etkisi olmayan ticari faaliyetlerle kar sağlamak, daha sonra elde edilen karın tümünü veya bir kısmını doğrudan sosyal etki yaratabilecek başka bir faaliyete aktarmak”tır. Serbest piyasa koşullarında mal ve hizmet üretmek ticari bir girişim işlevi gören sosyal girişimler, bu faaliyetlerinden elde ettikleri gelirleri yine sosyal amaçlara yönlendirirler. Bu yöntemde söz konusu ticari faaliyet sosyal sorunla doğrudan ilişkili olabileceği gibi, aralarında hiçbir doğrudan bağlantı bulunmaması da mümkündür. Örneğin Oxfam ikinci el dükkanları gibi modeller.
Model 2 Seçiş/vazgeçiş (Ödün) modeli	Seçiş/vazgeçiş (ödün) modelinde, “doğrudan sosyal etkisi olan ticari faaliyetlerde bulunmakta, ancak finansal getiri ile toplumsal etki arasında seçim yapılarak, birini seçerken diğerinden vazgeçilmesi söz konusu olmaktadır. Örneğin mikro kredi kuruluşları, engelli bireyleri istihdam eden işletmeler.
Model 3 Baştan kararlaştırılmış model	Baştan kararlaştırılmış modelde, hem doğrudan sosyal etki sağlayan hem de yaratılan toplumsal etkiyle ilintili şekilde finansal getiri sağlayan bir ticari faaliyette bulunmaktadır. Örneğin kooperatifler, FareShare ya da justgiving.com gibi inisiyatifler

Kaynak: TÜSEV, (2014). Konferans Raporu - Sosyal Girişimcilik: Sosyal İçerme ve Sürdürülebilir Toplumsal Gelişme Olanakları. https://www.tusev.org.tr/usrfiles/images/26_Haziran_SG_Konferans_Notlari.pdf, s.10'dan doğrudan alıntılanmıştır.

Söz konusu iş modellerinden birini benimseyerek girişim yolculuğuna başlayan sosyal girişimlerin içinde buldukları ekosistem de sağlayacağı destek mekanizmalarıyla büyüme süreçlerinde rol oynamaktadır. Bu bağlamda sosyal girişimlerin desteklediği güçlü ekosistemlere sahip olan örnek ülkelerden biri İngiltere'dir. Örneğin “Buy Social Corporate Challenge” adlı bir girişim ile 2026 yılına kadar sosyal girişimlerin finansmanına yardımcı olmak üzere, toplam 30 büyük ölçekli işletmenin bir araya gelerek 1 milyar €'luk bir fon oluşturması amaçlanmıştır. Kurucu üyelerin PWC, Zurich, Johnson&Johnson ve Wates olduğu bu grubun içinde farklı sektörlerden büyük ölçekli uluslararası birçok güçlü işletme bulunmaktadır. 2016 yılında hayata geçirilen bu girişimden ilk 6 yıllık süre zarfında 255 milyon €'luk fon sosyal girişimlerin kullanımına sunulmuştur. Altı yüze yakın fonlanan sosyal girişimin 1/3'ü eğitim ve yetenek geliştirme, danışmanlık ve işletme desteği alanlarında faaliyet gösteren işletmelerdir. Fon sağlayanların, girişim seçiminde önceliklendirdiği faktörler arasında istihdam fırsatı yaratma kabiliyeti, engelli bireylerin desteklenmesi, fiziksel ve mental sağlığı ve refahı güçlendirmesi, savunmasız/kırılgan bireyleri destekliyor olması, sosyal dışlanmayı gidermeye yardımcı olması gibi faktörler bulunmaktadır, bu da sosyal girişimlerin sahip olduğu misyonlara dair bakışın ip uçlarını da vermektedir. Temel başarı faktörleri olarak “inovasyon, çeşitlilik ve sürdürülebilirlik” bulunmaktadır (Social Enterprise UK, 2022).

Ekosistem içerisinde İngiltere örneğinde olduğu gibi sosyal girişimlerin ölçeklenmesine destek olacak mekanizmaların gelişmesi umut vericidir. Bunun yanında bilimsel araştırmalarca da tespit edilen, yeni neslin *iş ve sosyal faydayı birleştirerek pozitif sosyal etki yaratma arzusu*, sosyal girişimci adaylarının potansiyeline ve bu bağlamda ekosistemdeki genişleme eğilimine işaret etmektedir (Deloitte, 2018). Ülkemizde de sosyal girişimcilik ekosisteminde kurumsal olarak

girişimcileri desteklemeye yönelik ön/kuluçka programları, hızlandırıcılar, ortak çalışma alanı, eğitim programı, mentorluk programı, Hackathon (fikir maratonu), fizibilite desteği, ödül programı gibi destek yapılarıyla sosyal girişimlerin kuruluş ve büyüme süreçlerinde destek alabileceği ve network oluşturabileceği yapılar bulunmaktadır. Bu noktada özellikle üniversitelerin, yerel yönetimlerin, bakanlıkların ve özel şirketlerin aktif olarak rol aldıkları bu çevrede, sosyal girişimcilere “çalışma alanı, ağ oluşturma, akranlar arası öğrenme, eğitim, koçluk, danışmanlık, mentorluk, prototip desteği, ekipman desteği, finansmana erişimi kolaylaştırma, network, yatırımcılarla buluşma, iletişim kapasitesini geliştirme, program ve proje hazırlamasına katkı sağlama” gibi bir dizi destek sağlanmaktadır.² Bu ekosistemde öne çıkan destekleyici aktörlere örnek olarak İmece, Simbiyoz Aktivite, Türkiye Sosyal Girişimcilik Ağı & Impact Hub İstanbul & Koç Üniversitesi Sosyal Etki Forumu, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyal İnovasyon Araştırma Merkezi verilebilir (Anonim, t.y.). Sosyal girişimleri finanse etmek üzere kuruluş ve büyüme sürecinde de (1) ön-tohum finansmanı (genellikle kamu kurumları aracılığıyla devlet hibesi), (2) tohum finansmanı (kuluçka ve/veya hızlandırıcı programlar, melek yatırımcılar, risk sermayesi şirketleri), (3) ölçek genişledikçe ağırlıklı olarak risk sermayesi şirketlerinden destek olarak Seri A ve Seri B finansmanı ve (4) Avrupa fonlarından (Başlangıç ve ölçeklendirme girişimi, Sosyal İş Girişimi (SBI), COSME, INNOVFİN -yenilikçiler için AB Finansman Programı, Creative Europe, İstihdam ve Sosyal İnovasyon Programı (EASI)) yararlanma imkanı sunulmaktadır (Acomi, Siguencia & Ochoa-Daderska, 2021, s.78-80).

11. Kalkınma Planı’nda (2019-2023) da sosyal girişimciliğe Madde 452.4 “*Sosyal girişimcilikle ilgili düzenleme yapılacak, sosyal etkinin ölçülmesine yönelik kapasite artırılacak, analiz sonuçlarına göre iyi uygulamaların topluma katkıları oranında destek miktarlarının kademeli olarak artırılması sağlanacaktır*” ve bölgesel gelişmeyi desteklemek için “*Madde 671.1. Sosyal Destek Programı, özellikle toplumun dezavantajlı kesimlerinin ekonomik ve sosyal hayata daha aktif katılımlarını sağlamak, üretkenlik ve yetenek gelişimini destekleyerek istihdam edilebilirliği artırmak amacıyla, sosyal girişimciliği ve sosyal sorumluluk faaliyetlerini de teşvik edecek şekilde yeniden yapılandırılacaktır*” şeklinde yer verilmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2019). Her iki madde de devletin sosyal girişimciliğin geliştirilmesi yönündeki olumlu bakışına işaret etmektedir. Bu bakışı doğrular nitelikte sosyal girişimciliğe yönelik merkezi ve bölgesel destekler bulunmaktadır. Bölgesel düzeyde kalkınma ajansları, belediyeler ve üniversiteler aracılığıyla, merkezi olarak da Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı ve AB fonlarının da finansal gücünü arkasına alarak Dışişleri Bakanlığı’nın destekleri sosyal girişimcilerin tasarrufuna sunulmaktadır

² Türkiye sosyal girişimcilik ekosistemi içindeki destekleyici aktörler ve destek türleri için bkz: <https://airtable.com/shrzxtg1KC7R77oRB/tblK3qF4o740u08NJ> .

(Efeoğlu, 2023). Bölgesel düzeydeki faaliyetlerden ekosistemdeki ağı güçlendirmek ve etkileşimi artırmak üzere Ankara Kalkınma Ajansı'nın "Sosyal Girişim Ankara", sosyal girişimcilğe yönelik eğitimleriyle öne çıkan Doğu Anadolu Kalkınma Ajansı'nın "SOGİP programı", sosyal girişimcilere fon sağlamak üzere İstanbul Kalkınma Ajansı'nın "Sosyal Etki Tahvili Programı" öne çıkan uygulamalar arasındadır. Merkezi düzeyde ise bakanlıkların geliştirdikleri program (Örn. İstihdam ve Sosyal Yenilik Programı, Sosyal Gelişmeyi Destekleme Programına (SOGEP)) ve AB veya Dünya Bankası destekli projeler (Örn. Sosyal satın alma, Sosyal Kooperatifçilik Tanıtım, Eğitim, Geliştirme ve Uygulama Projesi) sosyal girişimciler için faydalanılabilecek faaliyetler arasındadır (Efeoğlu, 2023).

YÖNTEM

Çalışmada toplumsal fayda sağlamak ve etki yaratmak üzere, küresel sürdürülebilir kalkınma amaçlarını benimseyerek sosyal girişimcilğe dair Türkiye'deki iyi uygulama örneği olarak gösterilebilecek Fazla Gıda A.Ş. nitel araştırma desenlerinden örnek olay kapsamında incelenmektedir (İlgar & İlgar, 2013). Literatürde örnek olay, vaka analizi ya da durum çalışması olarak da adlandırılmakta ve araştırma konusu olan olay veya olgu çok boyutlu şekilde ve birden fazla kaynaktan beslenerek elde edilen verilerle derinlemesine incelenmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2018, Gürbüz & Şahin, 2018). Örnek olay analizinin güncel bir olguyu gerçek yaşam bağlamında bütüncül bir şekilde, çoklu veri toplama tekniklerinden faydalanarak irdelemeye olanak vermesi, tanımlayıcı ve betimleyici olması yönüyle çalışmanın amacıyla da uyumlu olarak en uygun araştırma yöntemi olarak görülmüştür. Örnek olay sınıflandırmalarına bakıldığında açıklayıcı, tanımlayıcı, keşfedici, çoklu içsel ve kolektif olmak üzere farklı örnek olay türleri bulunmaktadır (Gürbüz & Şahin, 2018). Bu çalışmada Fazla Gıda A.Ş. sürdürülebilir kalkınma amaçları doğrultusunda sosyal bir soruna teknolojinin desteğini alarak bir çözüm/hizmet üreten etki odaklı bir sosyal girişim olarak Türkiye'deki girişimcilik ekosistemi bağlamında ele alınacak tanımlayıcı örnek olay türüne uygunluk göstermekte olup, bütüncül tek olay deseni kapsamında incelenmektedir.

Araştırma tasarımında Yıldırım ve Şimşek (2018) tarafından durum çalışmasında önerilen sekiz aşama takip edilerek araştırma yapılandırılmıştır. Bu doğrultuda araştırma soruları ve alt problemleri geliştirilmiş, analiz birimi ve çalışılacak durum bir sosyal girişim örneği Fazla Gıda A.Ş. olarak belirlenmiş, araştırmaya katılacak bireyler amaçlı örnekleme kapsamında belirlenen ölçüte göre tespit edilmiş, veriler problem ve alt problemler ile ilişkilendirilerek toplanıp analiz edilerek raporlaştırılmıştır (Yıldırım & Şimşek, 2018, s.292-298).

Araştırmada birincil veri toplamak üzere şirket yetkilileriyle açık uçlu sorular ile yarı-yapılandırılmış mülakatlar online olarak 2023 Nisan ayı içinde gerçekleştirilmiştir. Derinlemesine mülakat yapılacak kişiler amaçlı örnekleme ile seçilmiştir. Bu doğrultuda ölçüt olarak, "kurumun geçmişine hakim olmak, teknoloji

tabanlı bir sosyal girişimin içinde inovasyonun yaratılmasına ve müşteriden alınan geri bildirimler doğrultusunda dönüşümüne katkı sağlamak, hedef kitleyle doğrudan/dolaylı iletişim içinde bulunmak, şirketin büyüme süreçlerine şahitlik etmek” benimsenmiştir. Bu doğrultuda pazarlama bölüm yöneticisi (K1) ve biri arge mühendisi (K2), diğeri ise içerik pazarlama uzmanı (K3) olmak üzere uzmanlar ile 35-50 dakikalık mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Böylece şirket hakkında katılımcılardan sağlanan verilerin güvenilirliğinin ve temsil ediciliğinin yüksek olması hedeflenmiştir (Gerring, 2006). Çalışma kapsamında diğeri bir güvenilirlik ölçütünü karşılamak üzere mülakatçılara yöneltilen açık uçlu sorulara verdikleri yanıtların birbiriyle yakınsadığı gözlenmiş ve doyum noktasına erişilmesine dikkat edilmiştir (Yıldırım & Şimşek, 2018). Çoklu veri kaynağı kullanılarak mülakat yoluyla elde edilen verilerin yanında, şirkete dair resmi web sitesi ve basında yer alan haberlerden oluşan ikincil kaynaklarla çeşitleme/üçgenleme yapılmış, verilerin doğruluğunun çapraz sorgulaması ile ulaşılan sonuçların güvenilirliği ve geçerliğini artırmak hedeflenmiştir (Merriam, 2015, Yıldırım & Şimşek, 2018). Nitel çalışmalarda güvenilirlik ve geçerlik açısından karşılanması beklenen kriterlerden biri olan “inandırıcılığı” güçlendirmek için çeşitlendirmeye ilaveten “ulaşılan sonuçların gerçeği temsil etme yeterliliğini” sağlamak üzere katılımcı teyidi sağlanmıştır (Yıldırım & Şimşek, 2018).

Nitel araştırmalarda dış geçerlik açısından genelleme öne çıkarken, nitel araştırmalarda aktarılabirlik aranmaktadır. Aktarılabirlik, “*araştırmayı okuyacak kişilere benzer ortam ve süreçlere ilişkin anlayış oluşturmada katkı sağlama ve kendi uygulamalarını daha deneyimli ve bilinçli yaklaşma*” olanağı ile ilgilidir (Yıldırım & Şimşek, 2018, s. 281). Örnek olay tekniği ile bir sosyal girişimin incelendiği bu çalışmada edinilen bulgular çalışmanın doğası gereği genelleme yapılmasına imkan vermemekle birlikte, uygulamada girişimcilere deneyimleyecekleri süreçleri görme ve girişimcilik ekosisteminde faydalanabilecekleri araçları tanıma hususunda panoramik bir görünüm sunmaktadır. Bu husus çalışmanın özgün yönünü oluşturmaktadır.

Çalışmada elde edilen birincil ve ikincil verileri işlemek üzere betimsel analiz kullanılmıştır. Kavramsal çerçeve ile temaların/kategorilerin önceden belirlendiği araştırmada elde edilen veriler bu doğrultuda özetlenerek yorumlanmaktadır (Gürbüz & Şahin, 2018). Araştırmada betimsel analiz kapsamında, öncelikle araştırma sorularından ve kavramsal çerçeveden hareketle verilerin hangi kategori ve alt kategoriler altında düzenlenip sunulacağı belirlenerek betimsel analiz için bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu noktada öncelikle “iş fikrinin doğuşu ve doğrulanma süreci” ve sosyal iş modeli tuvalinin unsurlarından hareketle (Acomi, Siguencia & Ochoa-Daderska, 2021) “iş modeli” kapsamında girişime dair hedef pazar, sunulan değer önerisi/fayda ile kanallar ve gelir modeline odaklanılmış; ardından işletmenin büyüme gelişme süreçlerine dair girişimcilik ekosisteminde faydalandıkları finansman olanaklarının irdelenmesi planlanmıştır. Bir sosyal girişim olarak Fazla Gıda A.Ş.’nin inovatif yönü ile etki odaklı oluşu da ayrı

kategoriler olarak değerlendirilmiştir. Bu çerçeveye uygun olarak veriler işlenerek bulgular elde edilmiştir.

Son olarak araştırmanın etik yönden uygunluğu, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Etik Kurulu tarafından 31.03.2023 tarih ve 2023/04 sayılı toplantısında yapılan değerlendirmede E--050.01.04-520650 sayılı karar ile onaylanmıştır.

BULGULAR

Şirket Profili

Fazla Gıda A.Ş., o dönemdeki adıyla Fazla Gıda, Olcay Silahlı ve Arda Eren tarafından 2016 yılında etki yaratmayı hedefleyen bir sosyal girişim olarak kurulmuştur. İstanbul'da kurulan şirket, kurucularıyla birlikte çekirdek bir ekiple başlamış, daha sonra zaman içinde hizmet portföyü genişledikçe genç ve dinamik bir ekiple organizasyonun çapını büyütüştür.

Şirket iş modelinin çerçevesini belirlerken sosyal girişimciliğin temel dinamikleri olan toplumsal bir soruna çözüm üretme, sosyal fayda ve etki yaratma hususlarına ağırlık vermişlerdir. Bu bağlamda katılımcılar bir sosyal girişimin içinden sosyal/etki odaklı girişime bakışlarını şöyle ifade etmektedir:

“Sosyal girişimcilik veya etki odaklı girişim bir toplumsal sorun karşısında sistemsal bir dönüşüme ön ayak olarak çözüm bulmayı amaçlayan, bunu yaparken de sürdürülebilir bir iş modeline oturtan girişimlerdir. Yaşanan toplumsal problemi temelden çözmeye çalışırken hem çalışanları hem de faydalanıcıları için etik bir ortam oluşturur ve sosyal, çevresel ve finansal perspektiflerden pozitif etki yaratmayı gözetir.” (K1)

Sosyal girişimlerin toplumsal sorunlara yönelik farkındalıkları ve sorunun çözümü için sorumluluğu üstlenerek aksiyon almaları en belirgin özellikleridir. Fazla Gıda A.Ş. de aynı motivasyonla gıda israfı sorununa çözüm üretmek üzere, teknolojinin de desteğini alarak Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları rehberliğinde yolculuğuna başlamış etki odaklı bir sosyal girişimdir.

Şirketin kamuoyuyla iletişiminde kullandığı en önemli araçlardan biri olan internet sitesinde misyon ve vizyon ifadeleri özel olarak bu başlıklar altında belirtilmezken,

- mülakat sırasında ifade edilen misyon; *“Dünya adına etki odaklı işler yaparken sürdürülebilir bir iş modeli kurmak ve bu alanda gençlere örnek olmak”* (K3) iken,

- şirket vizyonu ise *“teknoloji tabanlı bütünsel atık yönetimi çözümlerimiz, ve izlenebilirlik ve ölçeklendirilebilirliği önceliklendiren veriye dayalı yaklaşımımız ile atık azaltımı ve yönetimi konusunda sektöre öncülük etmek ve küresel çapta lider bir marka haline gelmek”* (K3) olarak katılımcılarca ifade edilmiştir.

Fazla Gıda A.Ş.’nin “*hedef müşteri segmentleri için ortaya koyduğu değer önerisi*” sorulmuş ve katılımcılar tarafından farklı müşteri grupları için bütüncül değer önerisi şu şekilde ifade edilmiştir:

“- *Paydaşların adeta atık yönetimi / sürdürülebilirlik ekibi gibi faaliyet göstermek,*

- *Paydaşların fazla ürünlerini en yüksek çevresel, sosyal ve finansal fayda ile döngüsel ekonomiye kazandırmak ve tüm süreçleri izlenebilir, dijital bir altyapıya oturtarak elde edilen veriler ile atık oluşumunun önüne geçmek,*

- *Fazla ürünlerin tek nokta üzerinden; güvenli, kolay ve en katma değerli şekilde faydaya dönüştürmek üzere ihtiyaca özel hizmetleri kurgulamak.*” (K1)

İş Fikrinin Doğuşu ve Doğrulanma Süreci

Mülakat sırasında “*iş fikrinin nasıl doğduğu*” sorulmuş ve iş fikrinin kökeninin adresi olarak One Young World etkinliği işaret edilmiştir:

“... *kurucu ortaklardan Olcay Silahlı’nın 2014 yılında katıldığı One Young World etkinliğine dayanmaktadır. Dünyanın farklı yerlerinden genç liderlerin, ülkelerindeki sosyal etki yaratan işleri paylaştığı etkinlikte Türkiye’den örnekler olmaması Silahlı’nın dikkatini çekmiş ve ülkeye döndüğünde ‘Bu konuda neler yapabiliriz?’ diye çalışmaya başlamıştır.*” (K3)

Kurucuları gıda israfının boyutları karşısında, dünyada bu konudaki iyi uygulama örneklerini gerek masa başı araştırmalar gerekse yaptıkları saha ziyaretleri ile incelemişler, girişim yolculuklarında iş fikirlerini derinlemesine düşünme ve olgunlaştırma fırsatını bulmuşlardır. Dikkati çeken bir husus da kuruculardan Olcay Silahlı’nın özgecil değerlere sahip oluşunun, daha küçük bir çocukken şahit olduğu gıda israfına getirdiği çözümün bir anekdot ile mülakat sırasında vurgulanmasıdır.

Bir girişimin soyut haldeki fikir aşamasından, fikirlerinin somut bir iş modeli ve ürün/hizmete dönüşme sürecinde ilk adım problemin doğru şekilde tanımlanması ve ardından problem-çözüm uyumunun doğrulanmasıdır. Bu noktada Türkiye’deki gıda israfının boyutları ve israfın önlenmesinde yaratabilecekleri etkiye dair duydukları inanç, girişimcilerin iş fikirlerine dair duydukları tutkuyu derinleştirmiş ve özgün bir değer önerisi yaratmalarına vesile olmuştur. Birleşmiş Milletler Gıda İsrafı İndeksi Raporu’na (2021) göre Türkiye’de kişi başına gıda israfı 93 kg olup, bunun yıllık hane halkı başına karşılığı 7,7 milyon tonun üzerine çıkmaktadır (Ekoiq, 2022). Benzer bir tablo girişimin kuruluş dönemi için de geçerlidir ve bu konuda acil bir şekilde eyleme geçilmesinin ne denli yerinde olacağına işaret etmiştir. Mülakat sırasında şirketin odaklandığı problem için ortaya koyduğu değer önerisi üzerinden “*Dünya çapında özgün bir girişim mi yoksa Türkiye’ye adapte edilen bir girişim mi*” oldukları sorulduğunda şöyle bir yanıt alınmıştır:

“Yola çıktığımız ilk dönemlerde dünyanın dört bir yanında yaptığımız iyi örnek araştırmaları ve akademik çalışmalar sırasında benzer iş modellerine sahip olan iyi örnekler ile karşılaştık. Birleşik Devletler Çevre Koruma Ajansı tarafından hazırlanan ve çözümlerimizi geliştirirken pusula edindiğimiz Gıda Kazanımı Hiyerarşisi doğrultusunda çalışan bu örneklerin, hiyerarşinin bir ya da birkaç adımına odaklandığını ve/veya aynı zamanda çevresel etkileri sebebiyle tercih edilmemesi gereken arazi doldurma ve yakma adımlarını da portföylerine eklediklerini gördük. Buna ek olarak kurulan altyapıların dayandırıldığı teknolojinin yeterli gelişmişlik seviyesinde olmadığına da şahit olduk. Ülkemizde ise benzer bir örnek ile karşılaştığımızı söyleyemeyiz, bu alanda yapılan çalışmalar Türkiye’de çok daha yeni. Bu sebeple rahatlıkla söyleyebiliriz ki kullandığı teknoloji ve bütünsel yaklaşımı sebebiyle Fazla bu alandaki özgün bir girişimdir.” (K1)

Girişimciler, iş fikirlerini doğrulamak üzere, problemin büyüklüğünü somutlaştıracak veriler ışığında, problemin çözümü halinde yaratılabilecek etkinin büyüklüğünü de gözler önüne sererek potansiyel müşteriler açısından teknoloji destekli kolay erişilebilir bir çözüm/değer önerisi ile pazarda fikirlerinin karşılık bulup bulmayacağını saha ziyaretleri ile araştırmışlardır. Bu noktada görüşme yapılan işletmelerde aslında atık yönetimine dair farkındalık düzeyinin istenilen düzeyde olmadığını da görmüşler, “ölçemediğiniz şeyi yönetemezsiniz” ilkesinden atığın önlenmesinde ve yönetiminde ölçmenin önemine dikkatlerini çekmişlerdir. Kurumların öncelikli odağında sürdürülebilirlik anlayışının yerinin sınırlı oluşunun ve bu alana yönelik yatırım yapmadaki isteksizliklerinin süreci zorlaştırmasına rağmen, işletmeleri ikna sürecinde bu yatırımların işletmeye ve doğaya sağlayacağı çevresel, sosyal ve finansal etkilerini vurgulayarak, iyi uygulama örneklerini ve iş modellerini işletmelere anlatarak farkındalık ve talep yaratmaya çalışmışlardır (Fazla, 2023a). Problem-çözüm uyumu bu süreçte alınan geri bildirimlerle doğrulanmaya çalışılmıştır. Benzer şekilde ürün-pazar uyumu için de sürekli sahada paydaşlarla temas halinde olunmuştur.

2014 yılında tohumları atılan bu iş fikrinin yaklaşık 2 yıllık bir olgunlaşma/doğrulama sürecinin ardından, kurucular “Atarsanız atık olur, atmazsanız onun ismi fazladır” mottosuyla 2016 yılında Fazla Gıda adını verdikleri sosyal girişimi kurmuşlardır (Fazla, 2023b).

İşletmenin İş Modeli

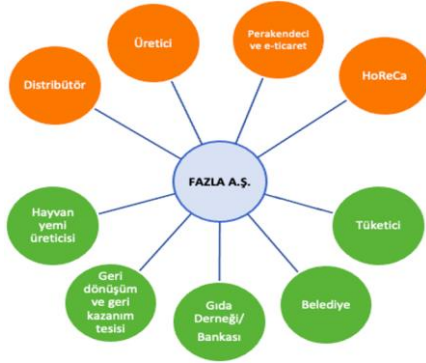
Aşağıda işletmenin sosyal iş modeli tuvalinden hareketle (Acomi, Siguencia & Ochoa-Daderska, 2021) iş modeli kategorisini oluşturan alt kategorilere dair bulgular sunulmaktadır:

Hedef Kitle ve Hedef Kitleye Özgü Önerilen Fayda/Hizmet

Mülakat sırasında katılımcılara iş modeli kapsamında, “Fazla Gıda A.Ş.’nin hedef kitlesi kimdir, hedef kitlesinde yer alan müşteri grupları için önerdiğiniz çözümler/ürünler nelerdir” diye sorulmuştur. Alınan yanıtlar ve ikincil veriler doğrultusunda şirketin iş fikri kapsamında hedef kitle olarak benimsediği paydaşlar

ve iş modeli kapsamında sundukları hizmetler Şekil 2 ve Şekil 3'te gösterilmektedir. Tablo 3'te de Paydaş – Fayda – Hizmet Eşleşmesi ile hedef müşterilere önerilen fayda ve bu doğrultuda sunulan hizmetler eşleştirilmektedir.

Şekil 2. İş Modelinde Yer Alan Paydaşlar

Şekil 3: Fazla Gıda A.Ş.'nin İş Modeli ve Sunduğu Hizmetler Sentezi

Kaynak: Yazar tarafından mülakat girdilerinden oluşturulmuştur.

Kaynak: Fazla, (2023a). Fazla: Bir girişimcilik hikayesi. <https://fazla.com/blog/fazla-bir-girisimcilik-hikayesi/>

Fazla Gıda A.Ş., Şekil 2'de gösterilen paydaş ağında “fazla ürün sağlayıcıları” ile “fazla ürünün yararlanıcıları/alıcıları” arasında kurmuş olduğu dijital altyapısı ile baştan sona izlenebilir, yaratılan sosyal, finansal ve çevresel faydanın somut bir şekilde gözlenebildiği bir tasarım kapsamında, portföyünde geliştirdiği farklı hizmet türleriyle paydaşlarına özel çözümler üretmektedir.

Bu paydaşlara sosyal, çevresel ve finansal fayda yaratmak üzere “sundukları hizmetleri tasarlamada, ABD Çevre Koruma Ajansı (EPA) tarafından tanımlanan Gıda Kazanım Hiyerarşisini temelde rehber edindikleri” (K3) ifade edilmiştir. Bu hiyerarşi altı basamaktan oluşmaktadır: “(1) Kaynağında azaltma, (2) İhtiyaç sahiplerine gıda bağışı, (3) Hayvanlar için gıda bağışı, (4) Endüstriyel kullanım için geri dönüşüm, (5) Gübreye dönüştürme/kompostlama, (6) atık gömme/yakma” (EPA, t.y.). Fazla Gıda bu modelde döngüsel ekonomi için pozitif bir çıktı yaratmayan seçenekleri eleyerek, 3 basamaklı ve her bir basamakla katma değer yaratmaya odaklı faaliyet ve hizmetleriyle kendi iş modelini geliştirmiştir (Bknz Şekil 3).

Tablo 3'te farklı hedef müşteri grupları için sundukları faydalar ve bu faydaların hizmet portföyündeki hangi hizmetlerle karşılandığı, mülakatlar sırasında elde edilen girdiler ve ikincil kaynaklardan elde edilen veriler ışığında gösterilmektedir.

Tablo 3: Paydaş – Fayda - Hizmet Eşleşmesi

	Paydaşlar	Önerilen Fayda	Paydaşa Özel Sunulan Hizmet Portföyü
1	Üretici Firmalar	Gıda, tekstil, kimya ve ambalaj sektöründeki üretici firmaların envanterlerinde yer alan, “son tüketim tarihi yaklaşmış, stok fazlası, ambalaj hasarı bulunan, iade ya da delist olan, sevk blokesine giren ya da üretim fitesi olan fazla ürünler” (K3), “uçtan uca ve takip edilebilir süreç yönetimi” (K2) ile döngüsel ekonomiye girdi olarak dönmekte ve bu sayede çevresel, sosyal ve finansal fayda sağlanmaktadır.	Fazla Market Bağış Hayvan Yemi Geri Dönüşüm Akıllı Tartı Sistemi Sürdürülebilirlik Danışmanlığı
2	Perakende ve E-Ticaret Firmaları	Perakende ve e-ticaret firmaları için sadece gıdadaki “tarih yakınlığı olan, stok fazlası ya da raftan çekme süresi yaklaşan fazla ürünler” (K3) değil, tekstil, ambalaj ve kimyasallar için de en uygun hizmet tespit edilip, “uçtan uca ve takip edilebilir süreç yönetimi” (K2) ile fazla ürünler döngüsel ekonomiye kazandırılmaktadır. Bu sayede israfın kaynağında önlenmesi sağlanarak çevresel, sosyal ve finansal fayda üretilmektedir.	Fazla Market Bağış Hayvan Yemi Geri Dönüşüm Akıllı Tartı Sistemi Fazla İyi Sürdürülebilirlik Danışmanlığı
3	Distribütör	Üretici ve tüketici arasında dağıtım kanalında aracı görevi üstlenen distribütörler de Fazla Gıda A.Ş.’nin sunduğu hizmetlerden yararlanarak çevresel, sosyal ve finansal fayda sağlayabilmektedir.	Fazla Market Bağış Hayvan Yemi Geri Dönüşüm Sürdürülebilirlik Danışmanlığı
4	HoReCa	Otel, restoran ve kafeleri içeren HoReCa kanalında Fazla Gıda A.Ş. tarafından üretilen inovatif bir ürün olan Akıllı Tartı Sistemi ile kaynağında atığı önleme prensibiyle atık takibi yapılarak gıda israfının önüne geçilmektedir. Akıllı Tartı Sistemi ve Fazla Gıda A.Ş. tarafından sunulan diğer hizmetler ile de sürdürülebilir sistemler aracılığıyla üretim ve tedarik fazlası ürünlerin döngüsel ekonomiye kazandırılması mümkün olmaktadır.	Fazla Market Akıllı Tartı Fazla İyi Sürdürülebilirlik Danışmanlığı
5	Hayvan Yemi Üreticisi	İnsan tüketimine uygun olmayan ürünler, hayvan yemi üreticilerine ulaştırılarak çevresel ve finansal fayda yaratılmaktadır.	Hayvan Yemi
6	Geri Dönüşüm ve Kazanım Tesisi	Fazla Gıda A.Ş. aracılığıyla işletmelerin gıda, ambalaj, tekstil ve kimyasal atıkları uçtan uca izlenebilir şekilde, lojistik süreçlerinin yönetimi Fazla tarafından yürütülerek geri dönüşüm ve kazanım tesislerine ulaştırılmaktadır. Söz konusu tesisler de ihtiyaç duydukları hammaddeyi tek bir kanaldan erişebilmekte ve çevresel ve finansal fayda yaratmaya devam etmektedir.	Geri Dönüşüm
7	Gıda Bankası ve Dernekler	Sosyal fayda yaratma hedefiyle gıda israfını önlemek üzere, Fazla Gıda A.Ş., Gıda Kurtarma Derneği ve 160’ın üzerindeki gıda bankasıyla iş birliği içindedir. Bu sayede düzenli bağış operasyonları ile bağışa uygun fazla gıdanın ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması mümkün olmaktadır.	Bağış
8	Belediye	Gıda israfı konusunda farkındalık yaratmak adına projeler geliştirmek isteyen ve özellikle bünyelerinde bulunan veya iş birliği halinde oldukları gıda bankalarına destek veren belediyelere Fazla Gıda A.Ş.’nin Sürdürülebilirlik Danışmanlığı servisi ile yol gösterilmekte; oluşturduğu bağış altyapısı üzerinden hizmet verilerek fazla gıdalar ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmaktadır.	Bağış Sürdürülebilirlik Danışmanlığı
9	Tüketici	Gıda işletmelerince satışa sunulmuş ancak satılmayan tüketime hazır gıdaların israfını önlemek üzere, İstanbul ili içerisinde Fazla İyi uygulaması kapsamında yer alan işletmelerin hazırladıkları sürpriz kutular içindeki yiyecek ve içecekler indirimli fiyatla tüketicinin hizmetine sunulmaktadır. Bu sayede	Fazla İyi

	hem işletmeler hem de tüketiciler gıda israfını önlemeye katkı sağlamakta, çevresel ve finansal fayda yaratmaktadır.	
--	--	--

Kaynak: Tablo şirketin kurumsal web sitesi (www.fazla.com), katılımcıların sağladığı girdiler ve Hürriyet (2018)'den derlenmiştir.

Hizmetler, Değer Önerileri ve Gelir Modelleri

Söz konusu “iş modeli doğrultusunda hedef kitleye sunulan hizmetlerin neler olduğu ve bu hizmetlerin karşılığında nasıl gelir elde edildiği” hakkında katılımcılardan açıklamada bulunmaları istenmiştir. Tablo 4’te katılımcı söylemleri doğrultusunda, sunulan hizmetlere dair tanımlayıcı bilgiler ve gelir modelleri özetlenmektedir.

Tablo 4: Portföyde Yer Alan Hizmetler ve Gelir Modelleri

Portföydeki Hizmetler	Hizmet ile Sunulan Değer Önerisi	Gelir Modeli
Bağış	“Bağış servisimiz sunduğu dijital altyapı ile paydaşların en verimli şekilde fayda yaratmasına yardımcı oluyor. Bağışta bulunmak isteyen kurumlar, bu bağışı alabilecek ve en verimli şekilde değerlendirebilecek gıda bankaları ve dernekler ile dijital platformumuz aracılığıyla eşleşiyor. İstenen bağışın durumuna, miktarına ve bağışlanan ürün tiplerine göre uygun gıda bankası lokasyonu ve bu ürünlerin ulaşımı sağlanıyor. Sağladığımız dijital altyapı ve uçtan uca takip sistemi ile kurumların güvenle bağış yapabilmeye olanak sağlıyoruz.” (K1)	Teknoloji platformu kullanım bedeli
Hayvan yemi	“Hayvan yemi hizmetimizle firmaların insan tüketimine uygun olmayan gıdalarını döngüsel ekonomiye kazandırıyoruz. Burada gıda üreticileri, distribütörler, perakende firmaları hedef kitle arasında yer almakta. Sağladığımız teknolojik altyapı ile süreci uçtan uca izlenebilir kılıyor.” (K3)	Komisyon bedeli
Geri Dönüşüm	a) Gıdanın geri dönüşümü: “Hayvan yemi için uygun olmayan fazla gıdaların ise biyogaz tesislerinde kullanılması ile elektrik enerjisi üretiminde kaynak olarak değerlendirilmesini sağlıyoruz. ... firmaların insan tüketimine uygun olmayan gıdaları (böylece) döngüsel ekonomiye kazandırılıyor. Bu gıdaları sağlayan firmalar gıda üreticileri, distribütörler, perakende firmaları olurken bu gıdaların döngüsel ekonomiye kazandırılması tarafında geri kazanım ve dönüşüm tesisleri sürece dahil oluyor.” (K1) b) Ambalajın geri dönüşümü: “Plastik, ahşap, kompozit ya da alüminyum gibi farklı ambalaj atıklarının Geri Dönüşüm servisimiz ile tek noktadan döngüsel ekonomiye kazandırılmasını ve üretim süreçlerindeki ham madde ihtiyaçlarının bu fazla ürünler ile karşılanmasını sağlıyoruz.” (K1) c) Tekstilde geri dönüşüm: “Firmaların üretimde oluşan kırpıntıları ya da topbaşı gibi atıklarını da yeniden kullanıma kazandırılmak üzere Geri Dönüşüm servisimiz ile değerlendiriyoruz.” (K1) d) Kimyasalların geri dönüşümü: “Kurumların farklı türdeki boya, kozmetik ya da deterjan gibi kimyasal atıklarını fayda odaklı Geri Dönüşüm servisimiz ile tek nokta üzerinden döngüsel ekonomiye kazandırıyor, kurumlara finansal avantaj sağlarken çevresel etkilerini pozitifçe çeviriyoruz.” (K1)	Komisyon bedeli
Fazla Market	Fazla Market, toptan alım satımın gerçekleştirildiği, B2B elektronik pazar yeridir. “Gıda, tekstil, kimyasal ve ambalaj endüstrilerinde çalışan kurumlar çeşitli sebepler ile standart satış kanallarından alıcı	Komisyon bedeli

	<i>bulamadığı fazla ürünlerini Fazla Market aracılığıyla kullanıma kazandırabiliyor.” (K1)</i>	
Fazla İyi	<i>Fazla İyi, HoReCa kanalındaki firmalar ile perakendecilerin günlük gıda stoklarını gün bitmeden iskontolu şekilde eriterek israfın önüne geçmesine ve finansal fayda yaratmasına imkan veren B2C bir uygulamadır. Tüketiciler bu uygulama sayesinde sürpriz kutular içinde uygun fiyatlı gıdalara erişim sağlarken, işletmeler de “raflarında müşteri ile buluşmayı bekleyen ve standart kanallar aracılığıyla müşteriye ulaşamamış düşük hacimli ürünlerini tüketiciler ile buluşturabiliyor. Fazla İyi uygulamamız ile tüketicileri de gıda israfıyla mücadele hareketimize dahil ediyoruz. Marketler, manavlar, kafeler, restoranlar, mezciler gibi yerel gıda işletmeleri gün içerisinde satamadığı ürünlerini tüketici ile Fazla İyi uygulamasında buluşturuyor, böylece işletmeler ve tüketiciler el ele israfın önüne geçiyor.” (K1)</i>	Komisyon bedeli
Akıllı Tartı Sistemi	<i>“Akıllı Tartı Sistemi HoReCa sektöründe kullanıcıların gıdanın hangi aşamada ve ne miktarda atığa dönüştüğünü takip edebildiği, atığı ölçerek azaltmaya ve karlılığı artırmaya yönelik önlem almalarını sağlayabildiği bir hizmet.” (K2) “Bu değer önerisi ile gıda üretiminin yapıldığı herhangi bir alanda rahatlıkla kullanılabileceğini söyleyebiliriz. Üretici firmalar şirket yemekhanelerinde atık takibi yapma imkanı bulurken HoReCa sektörü paydaşları misafirlerine açılan mutfak ve büfelerde ya da üretim alanlarında Akıllı Tartı Sistemi’ni kullanarak değer yaratabilir.” (K1)</i>	Aylık hizmet bedeli
Sürdürülebilirlik danışmanlığı	<i>“Sürdürülebilirlik Danışmanlığı servisi, barındırdığı çeşitli hizmet portföyü ile üretici firmalardan distribütörlere, perakende firmalarından HoReCa paydaşlarına ve belediyelere birçok kurum sürdürülebilirlik hedeflerini iş modellerine ve şirket aksiyonlarına entegre edebileceği süreçler geliştirme imkanı buluyor.” (K1)</i>	Danışmanlık bedeli

Kaynak: Yazar tarafından mülakat girdilerinden ve firmanın resmi internet sitesinden elde edilen verilerden oluşturulmuştur.

Yukarıdaki tablodan da gözlenebileceği üzere şirketin hizmet portföyünde çeşitlilik hakimdir. İşletmenin kuruluşunda öne çıkan ilk hizmet bağış olmuştur. Bağışlanabilir gıdanın çerçevesini çizen girişimciler, hedef kitle olarak belirledikleri paydaşların bünyelerinde açığa çıkan bağışlanabilir gıdaları tasnif edip lojistik süreçlerini yöneterek ihtiyaç sahiplerine ulaştırmışlardır. Katılımcılar Fazla Gıda A.Ş.’nin gıda bağışı ile başlayan israfı önleme yolculuğunun bugün, “*gıdadan tekstile ambalajdan kimyasala fazla ürünlerin tamamı için teknoloji tabanlı bütünsel çözümler ile her kuruma özgü hizmet sunumunu*” (K2) olarak gerçekleştirdiğini ifade etmektedir. Şirket, teknolojik altyapısı, inovatif ürünleri, deneyim ve uzmanlığıyla paydaşlarına sadece israfın yönetilmesinde değil, bütüncül bir şekilde sürdürülebilirliğin işletmeye entegrasyonunda destek verir hale gelmiştir.

Kanallar

Fazla Gıda A.Ş. teknolojiyi yoğun kullanan bir şirket olarak hedef müşterilerine sundukları ürünlere erişimlerini kurdukları dijital platformlarla (Bütünsel Atık Yönetimi Platformu, Fazla Market ve Fazla web sayfası ve Fazla İyi mobil uygulama) ve kişisel görüşmeler ile pazarladıkları akıllı tartı sisteminde olduğu gibi servis kapsamında eğitim verme ya da fazla ürünlerin lojistiğini sağlamada fiziksel olarak temas etmektedir. Şirketin ürünlerinin tutundurulmasında da web sayfasının yanı sıra sosyal medya kanalları (LinkedIn, Instagram, Facebook, Twitter), fuar, panel ve organizasyonlara katılım, STK’lar ile kurulan iş birlikleri ve

sosyal sorumluk projelerinin gerçekleştirildiği görülmüştür. Bunun yanında şirketin “pazarlama ve iletişim stratejisine/uygulamalarına” dair mülakat sırasında bilgi talep edilmiş ve 2023 yılına dair şu bilgiler verilmiştir:

“... yaptığımız işlerin farklı mecralar ile hem mevcut paydaşlarımıza hem olası paydaşlarımıza hem de bireylere ulaşmasını hedefliyoruz. Çevrim içi ve çevrim dışı farklı kanallar ile iş modelimizi tanıtmaya ve yarattığımız etkiyi büyütmeye odaklanırken aynı zamanda kurulduğumuz gündən bu yana edindiğimiz farkındalık yaratma misyonu ile ilgili de çalışmalarımızı güçlendireceğiz. Bu anlamda blog çalışmaları ile Fazla çalışanlarının kendilerini anlatabileceği bir platform sunarken aynı zamanda bu alandaki küresel ve yerel gelişmeleri aktararak bilinci artırmak için çalışacağız. Şu anda aktif olarak bir etki raporu hazırlığı içindeyiz; bu rapor ile 2016 yılından bu yana yaptığımız çalışmaları, yarattığımız etkiyi ve misyon ve vizyonumuzu paylaşmayı planlıyoruz. Bu yıl ile birlikte farklı sosyal mecralarda da varlık göstererek gıdadan tekstile, kimyasaldan ambalaja farklı endüstrilerdeki fark yaratan markalar ile bir araya gelmeyi planlıyoruz. Yaptığımız çalışmalar ve geliştirdiğimiz servisler ile etkimizi güçlendirmeye devam ederken daha fazla konuşan bir Fazla ile sürdürülebilirlik mücadelesinde daha kapsayıcı bir alan yaratmaya çalışacağız.” (K1)

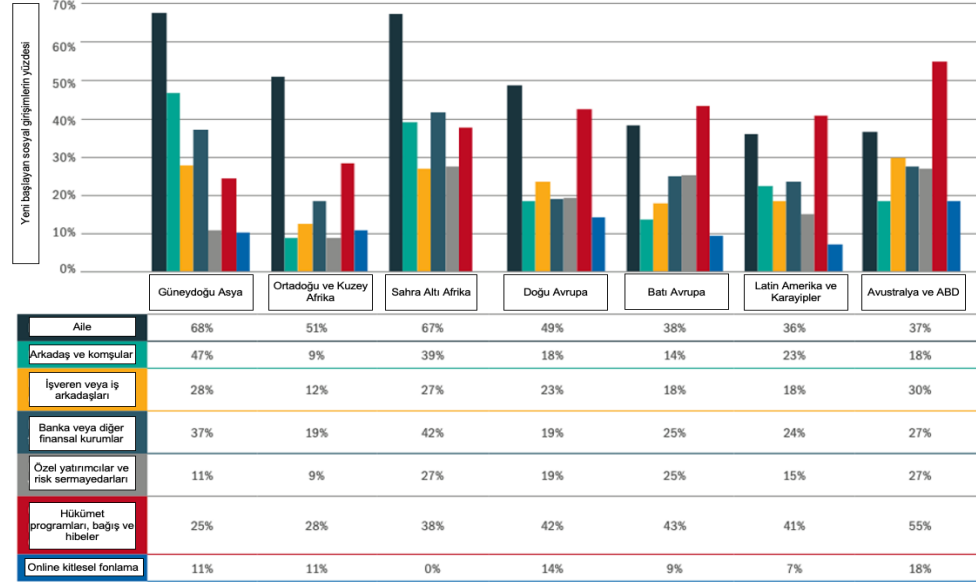
Girişimcilik Ekosisteminde Yararlanılan Finansman Kaynakları

Girişimcilik ekosisteminde girişimlerin büyüme ve gelişme süreçlerinde ekosistemdeki finansman kaynaklarının varlığı ve bu kaynaklara erişimin önemi büyüktür. Bir girişimin kuruluşundan büyüme ve olgunluk evresine kadar geçen süreçte yararlandığı kaynaklar temelde borç finansmanı ve öz sermaye ile finansman olmak üzere ikiye ayrılır (Aydın, 2015): (1) Borç finansmanında girişim, geleneksel bir girişimden ziyade teknoloji tabanlı, yenilikçi bir girişim ise, girişimin riskli olarak değerlendirilmesi veya ihtiyaç duyduğu vade yapısının gerektirdiği faiz yükünün yarattığı maliyet, kredi verenlerin girişimin yaptığı iş hakkındaki bilgi asimetrisi, vb. bu finansman yöntemini pahalı hale getirmektedir. (2) Öz sermaye ile finansmanda ise işletmenin yaşam döngüsünde bulunduğu evreye göre finansman kaynakları, kişisel/yakın çevreden elde edilen kaynaklar, melek yatırımcılar, risk sermayesi şirketleri, kurumsal yatırımcılar şeklinde çeşitlenebilmektedir. Bunların yanında girişimin ekosistem içinde bulunan hızlandırıcı programlara veya çeşitli yarışmalara katılarak aynı veya nakdi ödüller aracılığıyla da işletmeye ihtiyaç duyduğu finansmanı sağlaması da mümkündür.

Sosyal girişimlerin faydalandığı finansal kaynaklara dair Global Entrepreneurship Monitor tarafından küresel ölçekte gerçekleştirilen araştırma sonuçlarına göre, Güneydoğu Asya, Ortadoğu ve Kuzey Afrika, Sahra Altı Afrika ve Doğu Avrupa’da girişimlerin finansman ihtiyacının öncelikli olarak aileden temin edildiği, bunu devletin hibe programlarını takip ettiği görülmüştür. Ancak Avustralya ve ABD ile Batı Avrupa ülkelerinde sosyal girişimcilikle ilgili kurumsal ve hukuki altyapının güçlü olmasından ötürü girişimcilerin öncelikle devletin

sunmuş olduğu çeşitli program, hibe ve bağışlardan yararlandığı görülmüştür (Bosma, vd., 2015, s.26) (Bknz. Şekil 4).

Şekil 4: Küresel Ölçekte Sosyal Girişimlerin Başvurduğu Finansal Kaynaklar

Kaynak: Bosma, N., Schøtt, T., Terjesen, S., Kew, P. (2015), Global Entrepreneurship Monitor – Special Topic Report Social Entrepreneurship, <https://www.gemconsortium.org/report/gem-2015-report-on-social-entrepreneurship>, s. 26.

Türkiye'deki bir sosyal girişimin ekosistemdeki finansman olanakları hakkında Fazla Gıda A.Ş.'nin izlediği yol, hızlandırıcı programlar, melek yatırımcılar ve ekosistemdeki yerli ve yabancı risk sermayesi şirketlerinden aldığı yatırımlar ve katıldığı yarışmalar ile sosyal girişimcilere fikir verebilecek zenginliktir.

Fazla Gıda A.Ş. özelinde, kuruluşunda ortakların kendi kaynaklarıyla yola çıkılsa da büyüme ve gelişme süreçlerinde hızlandırıcı programlar (Accelerate 2030, Techstars Metro Accelerator, vd.), aldığı uluslararası ödüller (Alibaba Cloud Startup Yarışması, European Investment Bank, Future Unicorn, vd.) ile melek yatırımcılar (EGİAD, Galata Business Angels, vd.) ve risk sermayesi (212, Emerging Europe, vd.) şirketlerinden aldığı yatırımların öne çıktığı görülmüştür. Mülakatta "Fazla Gıda A.Ş.'nin kuruluş ve büyüme sürecinde aldığı finansman destekleri ve yatırımlar ile girişimcilik ekosistemi içinde aldığı destekler/yararlandığı programlar" sorulduğunda şu cevapla karşılaşılmıştır:

"Fazla Gıda kuruluşundan bu yana katıldığı hızlandırıcı programlar, yatırımcılar ve başvurduğu uluslararası ödüller aracılığıyla finansal büyüme göstermektedir. Çoğu girişimde görüldüğü gibi yatırımcı ekosistemi Fazla Gıda için de oldukça önemlidir. Bu zamana kadar ara yatırımlar da dahil olmak üzere 6 tur tamamlayan Fazla Gıda'nın mevcut yatırımcı ekosisteminde Türkiye'den 212,

Emerging Europe, MAP Yatırım gibi öncü isimler yer alırken Berlin merkezli Atlantic Food Labs, Frankfurt merkezli Esor Investment gibi yurtdışından da yatırımcılar bulunmakta. Bunlara ek olarak EGIAD, Galata Business Angels, LeadX, techstars, Türkiye Kalkınma Fonu ve TTGV yer almakta. Fazla aldığı bu yatırımlar ile ekibi büyütme, operasyonları artırmak ve geliştirmek, Türkiye'deki etkisini artırırken yurtdışına açılmak gibi alanlarda değerlendiriyor.” (K1)

Aldığı yatırımlara ek olarak Fazla Gıda A.Ş., ekosistem içerisinde girişimcilere yönelik hızlandırma programlarına katılmış, ayrıca başvurduğu yarışmalar ile de hem finansal hem de aynı destek almaya hak kazanmıştır. Aşağıdaki tabloda Fazla Gıda A.Ş.'nin katıldığı hızlandırma programları ve yarışmalar ile elde ettiği başarılar katılımcı girdileri doğrultusunda özetlenmektedir.

Tablo 5: Fazla Gıda A.Ş.'nin Destek/Ödül Almaya Hak Kazandığı Hızlandırıcı Programlar ve Yarışmalar

	Program/Yarışma	Başarı
1	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı - Accelerate 2030 Hızlandırma programı (2017)	“Katıldıkları yıl programa seçilen 9 girişimden biri ve ilk Türk girişimidir.” (K1)
2	Techstars Metro Accelerator Programı (2017)	“Katıldıkları yıl programdan mezun olan 10 küresel girişimden biri olmuştur.” (K1)
3	Alibaba Cloud Startup Yarışması (2018)	“Orta Doğu ve Afrika bölge birinciliğini almıştır.” (K1)
4	Uludağ Ekonomi Zirvesi Stars of Region Programı (2018)	“Program birinciliğini kazanmıştır.” (K1)
5	Tech Ankara Proje Pazarı (2019)	“Tech Ankara Proje Pazarı'nda Türkiye ikincisi olmuştur.” (K1)
6	European Investment Bank Social Innovation Tournament (2019)	“Yarışmada özel kategori birincisi seçilmiştir.” (K1)
7	European Bank for Reconstruction and Development Star Venture Startup Innovation Challenge (2020)	“Yarışmada seçilen ilk beş girişim arasına girmeyi başarmıştır.” (K1)
8	MIT Solve (2020)	“MIT Solve Sürdürülebilir Gıda Sistemleri kategorisinde seçilen 15 girişimden biri olmuş ve desteklenen ilk Türk girişim olarak MIT Solve ağına dahil edilmiştir.” (K1)
9	Entrepreneurship World Cup (2020)	“Programda 100 finalistten biri olarak seçilen Fazla süreci Türkiye finalisti olarak tamamlamıştır.” (K1)
10	Clim@ Programı (2020)	“Programda 3. sırada yer almaya hak kazanmıştır.” (K1)
11	Silahlı Meaningful Business 100 (2021)	“Fazla Kurucu Ortağı ve CEO'su Olcay Silahlı Meaningful Business 100 listesine giren liderlerden biri olmuştur.” (K1)
12	Birleşmiş Milletler Herkes için İyi Gıda En İyi Küçük İşletme Yarışması (2021)	“Küresel ölçekli bu yarışmada seçilen 50 girişimden biri olup, bu gruptaki tek Türk girişimcidir.” (K1)
13	Deloitte - Fast 50 (2021)	“Deloitte tarafından gerçekleştirilen ve en hızlı büyüyen şirketlerin belirlendiği yarışma Fast 50'de Fazla, 6. sıraya yerleşmiştir.” (K1)
14	The DO School (2021)	“The DO School tarafından düzenlenen Future of Food Fellowship ağına katılmıştır.” (K1)
15	İbrahim Bodur Sosyal Girişimcilik Ödülleri (2021)	“İbrahim Bodur Sosyal Girişimcilik Ödülleri'nin 5. yılında İş Birliği kategorisinde Gıda Kurtarma Derneği ile geliştirmiş olduğu iş birliği doğrultusunda ödül almıştır.” (K1)
16	Future Unicorn (2022)	“Finale kalan 3 girişimden biri olmuştur.” (K1)
17	Clim@ Scaler 2022	“Clim@ Scaler 2022 programında seçilen 7 küresel girişimden biri olmayı başarmıştır.” (K1)

18	Fast Company Corporate & Startup Day Startup100 (2022)	"Fast Company Corporate & Startup Day Startup100 yarışmasında 10. Sıraya yerleşmiştir." (K1)
19	Tech Rocketship (2022)	"Tech Rocketship programında ise ülke birincisi seçilmiştir." (K1)
20	Fast Company Sürdürülebilirlik Liderleri (2022)	"2022 yılında Fast Company tarafından düzenlenen Sürdürülebilirlik Liderleri listesinde 28 sırada yer almış, 2023 yılında ise 9. sıraya yükselmiştir." (K1)
21	StartupCentrum (2023)	"Halk oylaması ile belirlenen yarışmada Fazla, Yılın Çevre ve İklim Girişimi seçilmiştir." (K1)

Kaynak: Katılımcı girdilerinden derlenmiştir.

Son olarak mülakatta şirketin büyümesinin ulusal sınırları aştığı "2023 yılında şirket, iç pazarda valide ettiği iş modelini uluslararası pazarlara açılarak da büyümesinin sınırlarını genişletecektir" (K3) cümlesiyle ifade edilmiştir. Bu bağlamda hedef pazar olarak İspanya pazarının belirlenmiştir (Cankurt, 2022).

Sosyal Girişim Olarak Fazla Gıda A.Ş.'nin İnovatif Yönü

Sosyal girişimciliğin temel dinamiklerinden olan sosyal sorunlara yenilikçi çözümler getirmek beraberinde inovatif ürünlerin ortaya konmasına zemin hazırlamaktadır. Fazla Gıda A.Ş., portföyündeki bütünleşik atık yönetimi platformu, Fazla Market ve Fazla İyi gibi inovatif ürünlerinin yanında, HoReCa kanalında israfın boyutlarını ölçerek somutlaştıran ve kullanıcıyı aksiyon almaya teşvik eden Akıllı Tartı Sistemi adında bir ürün geliştirmiştir. Geliştirdikleri inovasyonu patent ile koruma altına almak üzere başvuru yapılmıştır. Otel, restoran ve kafelerin hedeflediği bu ürünle ilgili olarak katılımcılar, "Akıllı tartı sistemi ile HoReCa işletmelerine "kaynağında azaltım" ilkesine uygun olarak hizmet veriyor ve gıda israfını önlemeye yardımcı oluyoruz" (K2) şeklinde bir tanımlama yapmıştır.

Hedef pazar içinde yer alan işletmelerde atık miktarını yarı yarıya azaltma taahhüdünü veren firma, ürününü profesyonel mutfaklarda oluşan gıda atıklarını kullanımı kolay bir metotla takip ve analiz ederek "atığın izlenebilirliğini sağlayan teknolojik bir çözüm" (K2) olarak tarif etmektedir. Bu ürünün sunduğu analizler ile kullanıcıya (1) Satın Alım & Tedarik Süreci Planlaması, (2) Reçete Optimizasyonu, (3) Menü Tasarımı ve Porsiyonlama, (4) Büfe ve Üretim Yönetimi (5) Kişi Başlı Maliyet Hesaplama İmkani ve (6) Müşteri / Çalışan Memnuniyeti konularında kârlılığ artırıcı önlemler alma olanağının sunulduğu ifade edilmektedir (Fazla Gıda A.Ş., 2022).

Şekil 5. Akıllı Tartı Sistemi İş Akışı

Kaynak: Fazla Gıda A.Ş. (2022), Akıllı Tartı Sistemi şirket tanıtım materyali.

Patent süreci devam eden Akıllı Tartı Sistemi ile kullanıcı işletme aşğıdaki örnekte görüleceği üzere haftalık olarak mönüsünde atık yaratan kalemlerin hangilerini olduğunu, bunları miktar ve maliyetini görebilmekte ve bu çıktıları doğrultusunda porsiyon büyüklüklerine karar verip, mönülerini gözden geçirerek ekonomik, çevresel ve sosyal fayda yaratma fırsatına kavuşmaktadır. Böylece işletmelerin gıda israfını önlemek üzere ölçülebilir somut çıktıların da desteğini alarak rasyonel kararlar almalarına olanak sağlamaktadırlar.

Şekil 6. Akıllı Tartı Sistemi Örnek Analiz Raporu

Kaynak: Fazla Gıda A.Ş. (2022), Akıllı Tartı Sistemi şirket tanıtım materyali.

Etki Odaklı bir Sosyal Girişim Olarak Fazla Gıda A.Ş. ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları

Fazla Gıda A.Ş. etki odaklı bir sosyal girişim olarak 2022 yılında B Corp sertifikasını* almaya hak kazanmıştır. Türkiye'nin atık yönetimi sektöründeki ilk B Corp sertifikalı şirketi olarak Fazla Gıda A.Ş., kurdukları sürdürülebilir iş modeli ile paydaşlarıyla birlikte israfı izlenebilir ve ölçülebilir şekilde önemli ölçüde

* B Corp, "kâr amacı güden ancak klasik bir şirketin aksine tek amacı kâr maksimizasyonu olmayan, çevresel ve toplumsal fayda yaratmaya odaklanan şirketleri ayırtırmayı sağlayan bir sertifika" olarak tanımlanmaktadır. B Lab tarafından verilen bu sertifika, şirketleri çevresel performans, şeffaf ve hesap verebilir kurumsal yönetim, değer zincirinde yerel ekonomiye sağladığı katkı ve tedarik zincirindeki etkileri ile kurumsal vatandaşlık olmak üzere çeşitli perspektiflerden değerlendirmekte ve 200 puanlık bir not baremi üzerinden en az 80 puan şartını sağlayan şirketler bu sertifika ile etki odaklı şirket unvanını almaya hak kazanmaktadır (Kaşka, 2021).

azaltmakta, kurumların atık yönetiminden kaynaklı karbon emisyonunu minimize etmeye yardımcı olmaktadır (Cankurt, 2022). Fazla Gıda A.Ş., B Lab tarafından objektif biçimde “kurumsal yönetim, çalışanlar, yerel ekonomi ve toplum ile çevre” alanlarında tespit edilen standartlara uygun şekilde değer yarattığını ispatlamış ve bu bağlamda etki odaklı bir işletme olarak değer önerisini güçlendirmiştir (Certified B Corporation, t.y.). “Dünyanın iyiliği için etki odaklı çalışırken ihtiyaç duyulan sürdürülebilir ve adil sistem dönüşümüne öncülük etmek” (K3) üzere çalışan şirketin faaliyetlerine sürdürülebilir kalkınma amaçları da rehberlik etmektedir.

Birleşmiş Milletler, belirgin bir toplumsal fayda sağlama amacını taşıyan ve yatırımcıların maddi çıkarlarını bu yönde ikincil sırada tutan sosyal girişim modelini insani gelişmeye katkı sağlama ve sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşmada önemli bir değişim aracı olarak görmektedir (EMES & UNDP, 2008).

Sadece geleneksel girişimler için değil, etki odaklı sosyal girişimler için de rehber niteliğinde olan Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, Birleşmiş Milletler tarafından 2015 yılında küresel çapta geniş bir uzlaşa ile kabul edilmiştir. 15 yıllık zaman diliminde dünyanın başa çıkmak zorunda olduğu temel problemlerin çözümüne ilişkin, gelişmiş veya az gelişmiş hiçbir ülkenin geride bırakılmadan sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak üzere; hükümetler, işletmeler ve hatta bireysel düzeyde gerçekleştirilmesi gereken 17 hedefi ve 169 alt amaçlarıyla 2030 yılı için değişim ve gelişimin başarılması amaçlanmıştır.

Fazla Gıda A.Ş.’nin iklim kriziyle başa çıkmak üzere odağına aldığı öncelikli sürdürülebilir kalkınma amacı SKA12 Sorumlu Üretim ve Tüketim ile SKA 13 İklim Eylemi olup, SKA 12’nin alt hedeflerinden “12.3: 2030’a kadar perakende ve tüketici düzeylerinde kişi başına düşen küresel gıda atığının yarıya indirilmesi ve hasat sonrası kayıplar dahil üretimdeki ve tedarik zincirlerindeki gıda kayıplarının azaltılması” hedefine odaklanmışlardır (Duman, 2022). Bunun yanı sıra SKA 2 – Açlığa Son, SKA 11 Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar, SKA 17 Amaçlar için Ortaklıklar odaklanılan diğer sürdürülebilir kalkınma amaçları arasında yer almaktadır.

Şirketin bu amaçlar doğrultusunda gerçekleştirdikleri ana faaliyetlerin mülakat sırasında şöyle özetlendiği görülmüştür:

“2016 yılında çıktığımız yolculukta Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarını pusula edindik. İsrafin ve israf kaynaklı sosyal, çevresel ve finansal zararların azaltılması; sağlanan çözümlerin bu amaçla sürdürülebilir sistemlere ve dijital altyapılara oturtulması ve bu doğrultuda etki yaratılması için teknoloji tabanlı bütünsel atık yönetimi çözümleri geliştiriyoruz. Bu doğrultuda yaptığımız çalışmalar ile gıda israfı ve iklim krizi arasındaki ilişkiye odaklandık ve SKA 12: Sorumlu Üretim ve Tüketim amacı doğrultusunda tedarik zinciri boyunca oluşan gıda kayıp ve atıklarının azaltılması ile ilgili çalışmaya başladık. Sosyal etkiyi işin kalbine koyan bir girişim olarak SKA 2: Açlığa Son hedefi ile her kesimden insanın güvenilir, besleyici ve yeterli gıdaya ulaşabilmesi konusunda çalışıyoruz,

gıda kurtarma çalışmalarımıza da ilk olarak Bağış servisi ile başladık. İsrafın önlenmesi ile birlikte iklim krizinin en temel sebeplerinden olan karbon salınımının da önüne geçme hedefiyle SKA 13: İklim Eylemi amacı doğrultusunda servislerimizi geliştiriyoruz. Sorunların temelden çözümü adına SKA 11: Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar ve SKA 17: Amaçlar için Ortaklıklar amaçlarına da hizmet ediyoruz.” (K1)

TARTIŞMA VE SONUÇ

Fazla Gıda A.Ş. literatürde sosyal piyasa başarısızlığı olarak adlandırılan ve “ticari girişimcilerin veya kamunun göz ardı ettiği veya karşılamadığı bir sosyal ihtiyacı” fırsat olarak görmüş (Austin, Stevenson & Wei-Skillern, 2012) ve gıda israfına odaklanarak kamu yararı ve sosyal etki yaratma misyonuyla yola çıkmış başarılı bir sosyal girişimdir. Türkiye girişimcilik ekosistemi içinde ölçeklenmeyi başarmış ve kurduğu sürdürülebilir iş modelini Türkiye pazarında doğrularak artık uluslararasılaşma aşamasına gelmiştir.

Sürdürülebilir kalkınma hedeflerini yüksek bir katılım düzeyi ile benimseyen şirket, başlangıçta sadece gıdaya odaklanarak kurumlardaki olası israfı önlemeye yönelik paydaşlarına atık yönetiminde uzman desteği sağlayarak kurduğu teknolojik altyapı sayesinde baştan sonra izlenebilir bir şekilde, lojistik süreçlerin de üstlenildiği bir atık yönetimi hizmeti sunmuştur. Geniş hizmet portföyü sayesinde gıda israfıyla mücadelede teknolojinin de desteğini alarak yenilikçi yaklaşımlarla “toplumsal ihtiyaç ve sorunlara yeni çözümler icat etme, destek sağlama ve uygulama süreci (Phills, Deiglmeier & Miller, 2008, s.1)” olarak tanımlanan “sosyal inovasyonu” gerçekleştirmektedir (Acomi, Siguencia & Ochoa-Daderska, 2021). Şirket kuruluş sürecinde iş fikrini problem-çözüm uyumu ve daha sonra ürün-pazar uyumunu doğrulamak üzere paydaşlarla sürekli temaslarda bulunup farkındalık ve talep yaratmışlardır. Üreticilerden perakendecilere, HoReCa kanalındaki işletmelerden distribütörlere bir dizi işletmeyi paydaş olarak belirlemiştir. Paydaşlarına fazlalarını atığa dönüşmeden, gıda hiyerarşisi içinde kaynağında azaltım, ihtiyaç sahiplerine bağış, hayvan yemi, biyogaz, geri dönüşüm gibi hizmetlerle destek olmaktadır. Paydaşlara “kazan-kazan” ilkesiyle sorumlu üretim ve sorumlu tüketimi gerçekleştirmede, iklim üzerindeki baskıyı azaltmada, ekonomik, çevresel ve sosyal fayda sağlamada rehberlik etmektedir. Böylesi bir değer önerisi ile sosyal iş modelini literatürde CAF’ın (2008) ortaya koyduğu üç modelden - kâr yaratan model, ödün modeli ve baştan kararlaştırılmış model - biri olan “baştan kararlaştırılmış model” doğrultusunda kurgulamıştır. Böylece “hem doğrudan sosyal etki sağlama, hem de yaratılan toplumsal etkiyle ilintili şekilde finansal getiri sağlayan bir ticari faaliyet gerçekleştirme” esasıyla hareket etmektedir (TÜSEV, 2014). Hizmet portföyündeki çeşitlilik doğrultusunda gelir modelleri de çeşitlenen şirketin iş akışları içinde gelir modelleri, gıda bağışı için teknoloji platform kullanım bedeli, hayvan yemi, Fazla Market (b2b kanal) ve Fazla İyi (b2c kanal) için komisyon bedeli, akıllı tartı sistemi için aylık hizmet bedeli ve son olarak

sürdürülebilirlik danışmanlık hizmeti içinse danışmanlık bedeli talep etmek suretiyle tasarlanmıştır.

Teknoloji tabanlı sunulan hizmetler özellikle patentleme süreci başlatılmış olan nesnelerin interneti (IoT) ürünü Akıllı Tartı Sistemi, B2B e-ticaret platformu Fazla Market ve mobil uygulama Fazla İyi gibi farklı teknolojilerden güç alan servisleri ile şirket, sosyal girişimciliğin temel dinamiklerinden biri olan sosyal sorunlara yenilikçi ve yaratıcı çözümler sunma ilkesini ve sosyal inovasyonu başarılı bir şekilde karşılamaktadır (Alvord, Brown & Letts, 2004; Mair & Marti, 2006; Zahra vd., 2008, Acomi, Siguencia & Ochoa-Daderska, 2021, OECD, t.y.). Bunun yanında firmanın pazardaki ihtiyacı görüp yenilikçi hizmetleriyle pazarda değişime öncülük etmesi ve sadece gıda alanında değil, tekstil, ambalaj ve kimyasallarla da ilgili olarak atık yönetimi ve israfın önlenmesi hususunda somut çözümleriyle varlık göstermesi taraflarda farkındalık yaratmaktadır. Örneğin Fazla İyi uygulaması ile tüketicilerin de bireysel olarak sürdürülebilir kalkınma amaçlarına destek verebilecekleri, israfi önleyebilecekleri bir adım atmalarına yenilikçi bir yaklaşımla imkan verilmektedir.

Girişimcilik ekosistemi içinde büyüme sürecinde farklı finansal kaynaklardan beslenen firma, birçok başarıya da imza atarak yaptığı işlerin doğruluğunu yatırımcılardan aldığı desteklerle ve kazandığı çeşitli yarışmalarla da ispat etmiştir. Bu bağlamda girişimcilik ekosisteminde girişimcilere sunulan olanakların çeşitlendiği ülkemizde, kuluçka programları, hızlandırıcı programlar, finansman konusunda yerel ve yabancı melek yatırımcı ve risk sermayesi şirketlerinin ekosisteme hızlı entegrasyonu, bakanlıkların, kalkınma ajanslarının, üniversitelerin ve yerel yönetimlerin artan desteği girişimlerin büyümelerine ivme kazandırmaktadır. Fazla Gıda A.Ş. de bu ekosistemin içinde başarılı iş modeline sahip bir sosyal girişim olarak yerelde ve globalde yatırım ve destek almayı başararak birçok sosyal girişime örnek olabilecektir.

Sürdürülebilir kalkınma amaçlarını benimsemiş sosyal bir girişim olarak yarattığı etkinin ölçülmesi hususunda da aksiyon alan şirket, 2022 yılında B Corp sertifikasını da alarak etki odaklı sosyal girişim sıfatını resmen elde etmiştir. Fazla Gıda A.Ş. bir sosyal girişimin hedeflediği “dönüştürücü fayda yaratarak pozitif sosyal etkiyi gerçekleştirmek” üzere sadece kurumlara sunduğu hizmet paketleriyle değil, aynı zamanda kuruluşunda öncülük ettiği Gıda Kurtarma Derneği ile sivil toplum alanında da konuyla ilgili örgütlenmeye destek olmakta ve geliştirdiği teknoloji tabanlı çözümlere ek olarak gerçekleştirdiği araştırmalar ve edindiği uzmanlık ile gıda israfı, iklim krizi ve atık yönetimi gibi alanlarda karar alıcılar ile birlikte regülasyon düzenlemeleri hususunda da aktif şekilde rol almaktadır. Bu bağlamda literatürle uyumlu olarak, sosyal bir soruna çözüm üretirken bir STK iş birliği ile kurarak yarattığı sosyal etkisini güçlendirmekte ve karşılanmayan bir sosyal soruna yenilikçi bir yaklaşımla efektif çözümler üretmektedir (Alvord, Brown & Letts, 2004; Certo & Miller, 2008). İlaveten işletmelerden tüketicilere kapsadığı

tüm paydaşlarla birlikte gıda israfına yönelik sistematik değişimi sağlamaya ve çözümlerini yaygınlaştırmaya çalışmaktadır (Ersen, Kaya & Meydanoğlu, 2010).

Bir sosyal girişim olarak sadece Türkiye’de değil, dünya çapında bir iyi uygulama örneği olarak ele alınabilecek olan Fazla Gıda A.Ş., küresel çapta yönetilmesi gereken başta gıda israfı olmak üzere, döngüsel ekonomi içinde değerlendirilebilecek diğer atıkların da (ambalaj, tekstil, kimyasallar) yönetiminde inovatif çözümlerle paydaşların toplum, çevre ve ekonomi üzerinde somut/ölçülebilir etki yaratmasına aracı olmuştur. Sosyal girişimlerinin birçoğunun kendi buldukları bölge özelinde yaşanan sosyal sorunlara odaklandıkları düşünüldüğünde (Sönmez, vd. 2016), Fazla Gıda A.Ş. küresel bir sorunun çözümü için öncelikle kendi ülkesinde iş modelini ve inovatif ürünlerini test etmiş ve operasyonlarını dış pazarlara genişletme kararı almıştır.

Sonuç olarak sosyal bir girişimi konu eden bu çalışma, sosyal girişimci adaylarına, “benzer ortam ve süreçlere ilişkin anlayış oluşturmada katkı sağlama ve kendi uygulamalarını daha deneyimli ve bilinçli yaklaşımlarına” (Yıldırım & Şimşek, 2018, s. 281) hizmet etmek üzere kaleme alınmıştır. Bu bağlamda iş fikrinin doğuşundan ticarileşmesine dek yaşanan süreç ve deneyimler gözler önüne serilmeye çalışılmış ve hem uygulamadakilere hem de alana katkı sağlayacak bir yayın ortaya konması amaçlanmıştır. Çalışmanın özellikle bir sosyal girişimin deneyimlediği süreçleri gözler önüne sermesi, sosyal girişimci adaylarına yol gösterecek olması açısından anlamlı ve özgündür.

Çalışma hukuki olarak anonim şirket statüsüyle faaliyete başlamış bir sosyal girişimi konu etmektedir. Oysa ülkemizde bu alanda faaliyet gösteren sosyal girişimlere bakıldığında kooperatif, limited şirket veya şahıs şirketinin yaygın bir şekilde tercih edildiği görülmektedir (British Council, 2019). Bu bir kısıt olarak kabul edildiğinde, ileride yapılacak araştırmalarda farklı hukuki statülerde kurulmuş girişimlerin kendi yönetim dinamikleri çerçevesinde irdelenmesi, avantaj ve dezavantajlarıyla karşılaştırılması hem akademi hem de pratisyenler için anlamlı çıktılar elde edilmesine yardımcı olacaktır. Fazla Gıda A.Ş. özelinde de Türkiye pazarında çalışan iş modelinin, uluslararasılaşmayla birlikte diğer ülke pazarlarındaki dinamikleriyle uyumu, hedef ülkelerdeki ekonomik, kültürel, teknolojik, hukuki çevreye adaptasyonu, uygulayacakları pazarlama stratejileri (standardize edilmiş veya adapte edilmiş) ve pazarlardaki başarı öyküleri gelecekteki çalışmalarda araştırma konusu yapılabilecektir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100’dir ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Acomi, O., Siguencia, L.O. & Ochoa-Daderska, R. (2021). Gelecek gençlik çalışmaları için girişimci zihniyet / Sosyal girişimcilik araç kiti. Erasmus+ Projesi 2020-1-RO01-KA205-078727, doi: 10.5281/zenodo.7571350.

Alvord, S. H., Brown, L. D., & Letts, C. W. (2004). Social entrepreneurship: Leadership that facilitates societal transformation – An Exploratory Study. *Working Cambridge, MA: Center for Public Leadership*.

Anonim (t.y.), Sosyal Girişimcilik Ekosistemi Veritabanı. <https://airtable.com/shrxxtg1KC7R77oRB/tblK3qF4o740u08NJ>, (Erişim Tarihi: 01.06.2023).

Aslan, G., Araza, A. & Bulut, Ç. (2012). Sosyal girişimciliğin kavramsal çerçevesi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 7 (2), 69-88.

Austin, J., Stevenson, H. & Wei-Skillern, J. (2012). Social and Commercial Entrepreneurship: Same, Different, or Both?. *RAUSP : Revista de Administração da Universidade de São Paulo*. 47 (3), 370-384. 10.1590/S0080-21072012000300003.

Aydın, N. (2015). Büyüme potansiyeli yüksek, yenilikçi girişimlerin erken aşama finansmanı: Ciceksepeti.com Örneği. *Akademik Bakış Dergisi*, 52, 111-125.

Battilana, J. & Dorado, S. (2010). Building Sustainable Hybrid Organizations: The Case Of Commercial Microfinance Organizations. *The Academy of Management Journal*, 53 (6), 1419-1440.

Bosma, N., Schøtt, T., Terjesen, S. & Kew, P. (2015). Global entrepreneurship monitor – Special topic report social entrepreneurship. <https://www.gemconsortium.org/report/gem-2015-report-on-social-entrepreneurship>, (Erişim Tarihi: 15.01.2023).

British Council, (2019). ‘Türkiye’de Sosyal Girişimlerin Durumu’. <https://www.britishcouncil.org.tr/programmes/education/social-enterprise-research>, (Erişim Tarihi: 25.07.2023).

CAF (2008). The three model of social enterprises: creating social impact through trading activities: Part 1 – Venturesome. https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/ventursome3modelsofsocialenterprise_part1jan2008.pdf, (Erişim Tarihi: 25.01.2023).

Cankurt, A. H. (2022). B Corp statüsüne geçiş yapan Fazla, 2023 yılında İspanya’ya açılacağını duyurdu. <https://egirisim.com/2022/12/16/b-corp-statusune-gecis-yapan-fazla-2023-yilinda-ispanyaya-acilacagini-duyurdu/>, (Erişim Tarihi: 15.04.2023).

Certified B Corporation, (t.y.). B Corp sertifikası nedir?. <https://www.bcorpturkey.org/service/b-corp-sertifikasi-nedir/>, (Erişim Tarihi: 12.05.2023).

Certo, S.T. & Miller, T. (2008). Social entrepreneurship: Key issues and concepts. *Business Horizons*, 51, 267—271.

Dees, J.G. (2001). The meaning of “social entrepreneurship”. https://centers.fuqua.duke.edu/case/wp-content/uploads/sites/7/2015/03/Article_Deess_MeaningofSocialEntrepreneurship_2001.pdf, (Erişim Tarihi: 20.02.2023).

Deloitte (2018). 2018 Deloitte millennial survey millennials disappointed in business, unprepared for industry 4.0. <https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/global/Documents/About-Deloitte/gx-2018-millennial-survey-report.pdf>, (Erişim Tarihi: 18.05.2023).

Duman, K.N. (2022), Girişimcilik - İcat Çıkarıcı İşler: Fazla Gıda. *Harvard Business Review Türkiye*, <https://hburturkiye.com/roportaj/icat-cikaran-isler-fazla-gida>, (Erişim Tarihi: 06.05.2023).

Dupain, W., Scharpe, K., Gazeley, T., Bennett, T., Mair, J., Raith, M. & Bosma, N. (2022). *The state of social enterprise in europe – European Social Enterprise Monitor 2021-2022*. Euclid Network.

EC (European Commission) (2023a). Internal market, industry, entrepreneurship and SMEs - Supporting entrepreneurship. https://single-market-economy.ec.europa.eu/smes/supporting-entrepreneurship_en. (Erişim Tarihi: 15.01.2023).

EC (European Commission) (2023b). Social economy and inclusive entrepreneurship - Social entrepreneurship. <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=952&intPageId=2914&langId=en>, (Erişim Tarihi: 15.01.2023).

Efeoğlu, H.G. (2023). Türkiye’de sosyal girişimciliğin gelişimi ve kurumsallaşma önerileri, *Bölgesel Kalkınma Dergisi*, 1 (2), 214-231.

Ekoiq (2022). Türkiye’de bir yılda 147 Titanik ağırlığında gıda çöpe gidiyor!. <https://www.ekoiq.com/turkiyede-bir-yilda-147-titanik-agirliginda-gida-cope-gidiyor/>, (Erişim Tarihi: 12.01.2023).

EMES & UNDP (2008). Social enterprise: A new model for poverty reduction and employment generation - An examination of the concept and practice in Europe and the Commonwealth of Independent States. <https://www.undp.org/tr/turkiye/publications/sosyal-isletme-yoksullugu-azaltma-ve-istihdam-yaratmak-icin-yeni-bir-model>, (Erişim Tarihi: 10.03.2023).

EPA (t.y.). Food Recovery Hierarchy. <https://www.epa.gov/sustainable-management-food/food-recovery-hierarchy>, (Erişim Tarihi: 17.07.2023).

Ersen, T.B., Kaya, D. & Meydanoğlu, Z. (2010). Sosyal Girişimler ve Türkiye: İhtiyaç Analizi Raporu. Tüsev Yayınları, No:50, İstanbul.

Fazla, (2023a). Fazla: Bir girişimcilik hikayesi. <https://fazla.com/blog/fazla-bir-girisimcilik-hikayesi/>, (Erişim Tarihi: 10.03.2023).

Fazla (2023b). Hikayemiz. <https://fazla.com/hikayemiz/>, (Erişim Tarihi: 10.01.2023).

Fazla Gıda A.Ş. (2022). Akıllı Tartı Sistemi şirket tanıtım materyali.

Gerring, J. (2006). *Case study research: Principles and practices*. Cambridge University Press.

Günlü, E. (2015). Sosyal girişimcilik olgusunun kavramsal analizi ve turizmde sosyal girişimcilik. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 16 (35), 23-42.

Gürbüz, S. & Şahin F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri felsefe-yöntem- analiz*. 5. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Hürriyet, (2018). Gıda Bankası 'Fazla Gıda'yı ihtiyaç sahiplerine ulaştırıyor. <https://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/istanbul/gida-bankasi-fazla-gidayi-ihtiyac-sahiplerine-40763027>, (Erişim Tarihi: 02.02.2023).

Ilgar, M. Z. & Ilgar, S. C. (2013). Nitel bir araştırma deseni olarak gömülü teori (temellendirilmiş kuram). *İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (3), 197-247.

Kaşka, K. M. (2021). B Corp'lar: Kar elde etmekten 'daha iyisini' yapan şirketler. <https://iklimgazetesi.com/b-corplar/>, (Erişim Tarihi: 10.05.2023).

Mair, J. & Marti, I. (2006), Social entrepreneurship research: A source of explanation, prediction and delight, *Journal of World Business*, 41 (1), 36-44.

Martin, R.L. & Osberg, S. (2007). Social entrepreneurship: The case for definition. *Stanford Social Innovation Review*, Spring, 29-39.

Merriam, S.B. (2015). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber*. 3. Basımdan Çeviri, Nobel Yayıncılık: Ankara.

Miller, T., Grimes, G.M., McMullen, J. & Vogus, T. (2012). Venturing for others with heart and head: How compassion encourages social entrepreneurship. *Academy of Management Review* 2012, 37(4), 616–640.

Müftügil Y., Fortuna, A.S. & Ongan, G. (2020). Sosyal girişimciliği etki odaklı düşünmek: Sosyal girişimcilik eğitimi için bir rehber. *KUSİF*, İstanbul.

OECD, (t.y.). Social Entrepreneurship in Europe- An OECD-European Commission project. <https://www.oecd.org/cfe/leed/social-entrepreneurship-oecd-ec.htm>, (Erişim Tarihi: 10.01.2023).

Özdevecioğlu, M. & Cingöz, A. (2009). Sosyal girişimcilik ve sosyal girişimciler: Teorik çerçeve. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (32), 81-95.

Peredo, A.M. & McLean, M. (2006). Social entrepreneurship: A critical review of the concept. *Journal of World Business*, 41, 56–65.

Phills, J.A., Deiglmeier, K. & Miller, D.T. (2008). Rediscovering Social Innovation, *Stanford Social Innovation Review*, 6 (4), 34–43.

Ryder, P. & Vogeley, J. (2017). Telling the impact investment story through digital media: An Indonesian case study, *Communication Research and Practice*, doi:10.1080/22041451.2017.1387956.

Schultz, R. (2009). Preface - Social Business: Designing the possibility space for social action. In J. A. Goldstein, J. K. Hazy & J. Silberstang (Eds.), *Complexity science and social entrepreneurship: adding social value through systems thinking* (Vol. 3: Exploring organizational complexity series, pp. 1-8). Litchfield Park, AZ: ISCE Publishing.

Social Enterprise UK, (2022). Buy social corporate challenge – Year 6 report. <https://www.socialenterprise.org.uk/app/uploads/2022/09/SEUK-Buy-Social-Report-September-2022.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.05.2023).

Sönmez, A., Arıker, Ç. & Toksoy, A. (2016). Dünyada ve Türkiye’de Sosyal Girişimciliğin Gelişimi, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 17 (37), 102-121.

Surie, G. & Ashley, A. (2008). Integrating pragmatism and ethics in entrepreneurial leadership for sustainable value creation. *Journal of Business Ethics*, 81 (1), 235-246.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, (2019). 100. Yıl Türkiye Planı – 11. Kalkınma Planı (2019-2023). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf, (Erişim Tarihi: 25.07.2023).

Türkiye Sosyal Girişimcilik Ağı, (2019). Türkiye Sosyal Girişimcilik Ekosistemi Durum Analizi. <https://www.sosyalgirisimcilikagi.org/t-rkiye-sosyal-giri-imecilik-ekosistem-durum-raporu-yay-nda>, (Erişim Tarihi: 02.06.2023).

TÜSEV (2014). Konferans raporu - Sosyal girişimcilik: Sosyal içerme ve sürdürülebilir toplumsal gelişme olanakları. https://www.tusev.org.tr/usrfiles/images/26_Haziran_SG_Konferans_Notlari.pdf, (Erişim Tarihi: 05.01.2023).

Wolk, A. M. (2008). Advancing social entrepreneurship: Recommendations for policy makers and government agencies. The Aspen Institute,

<https://www.aspeninstitute.org/wp-content/uploads/files/content/docs/pubs/AdvSocEntrp%20FINAL.pdf>, (Erişim tarihi: 02.06.2023).

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*, 11. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Zahra, S.A., Rawhauser, H., Bhawe, N., Neubam, D. & Hayton, J.C. (2008). Globalization of social entrepreneurship opportunities, *Strategic Entrepreneurship Journal*, 2, 117–131, doi: 10.1002/sej.https://www.fazla.com, Erişim Tarihi:22.05.2023.

Yayın Geliş Tarihi: 12.04.2023
Yayına Kabul Tarihi: 12.07.2023
Online Yayın Tarihi: 15.09.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1281574>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 3, Yıl: 2023 Sayfa: 1059-1095
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

HABER MEDYASI OKURYAZARLIĞI DÜZEYLERİNİN İNCELENMESİ: ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ

Kenan ATEŞGÖZ*

Öz

Çalışmada lisans öğrencilerinin haber medyası okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın örneklemini Çukurova Üniversitesi'nde eğitim gören 633 lisans öğrencisi oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, çalışmada, Haber Medyası Okuryazarlığı Ölçeği veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Haber medyası okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi için kümeleme analizi tekniklerinden biri olan k-ortalamlar analizi, çeşitli değişkenlere göre incelenmesinde ise bağımsız örneklem için t-testi ve tek faktörlü ANOVA kullanılmıştır. K-ortalamlar analizi sonuçları katılımcıların öz yeterlik düzeylerinin yüksek, eleştirel performans düzeylerinin düşük, genel haber medyası okuryazarlık düzeylerinin ise orta düzeyde olduğunu göstermiştir. Katılımcıların haber medyası okuryazarlık düzeylerinin cinsiyet ve aylık gelir düzeyine göre farklılık göstermediği ancak öğrenim görülen fakülte ve haber takibinde kullanılan medya aracına göre değiştiği bulunmuştur. Araştırma bulguları, Tıp ve Mühendislik Fakülteleri'nde öğrenim gören öğrencilerin haber medyası okuryazarlık düzeylerinin benzer ve diğer fakültelerde (Eğitim, Fen-Edebiyat, Hukuk, İletişim, İktisadi ve İdari Bilimler) öğrenim gören öğrencilerden daha düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, Telegram, Twitter ve YouTube platformlarını kullanan lisans öğrencilerinin haber medyası okuryazarlık düzeylerinin benzer, haber sitesi-dijital gazete ve Instagram platformunu kullananlardan ise yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: *Haber Medyası Okuryazarlığı, Haber Medyası, Haber Okuryazarlığı, Okuryazarlık, İzlerkitle.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Ateşgöz, K. (2023). Haber medyası okuryazarlığı düzeylerinin incelenmesi: Çukurova Üniversitesi örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (3), 1059-1095.

* Arş. Gör. Dr., Çukurova Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, ORCID: 0000-0002-2771-4965, katesgoz@cu.edu.tr

Bu araştırma için Çukurova Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Alanında Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 26.12.2022 tarihli, E. 581177 sayılı yazısı ile Etik Kurul onayı alınmıştır.

EXAMINATION OF NEWS MEDIA LITERACY LEVELS: THE CASE OF ÇUKUROVA UNIVERSITY

Abstract

The study aims to determine the levels of news media literacy among undergraduate students. The sample for the study comprises 633 undergraduate students who are enrolled at Çukurova University. To achieve this objective, the researchers employed the News Media Literacy Scale as the data collection instrument. The levels of news media literacy were determined using k-means clustering analysis, which is a clustering analysis technique. To examine the levels concerning various variables, independent samples t-tests, and one-way ANOVA were conducted. The results of the k-means clustering analysis indicated that the participants exhibited high levels of self-efficacy, low levels of critical performance, and moderate levels of general news media literacy. The study found that the levels of news media literacy varied depending on the faculty of study and the media platform used for news consumption, but no significant differences were observed based on gender and monthly income level. Specifically, the research findings revealed that students studying in the faculties of Medicine and Engineering had similar levels of news media literacy, which were comparatively lower than those of students in other faculties such as Education, Arts and Sciences, Law, Communication, Economics and Administrative Sciences. Furthermore, the study concluded that undergraduate students who utilize Telegram, Twitter, and YouTube platforms demonstrated similar levels of news media literacy, while those who relied on news websites-digital newspapers, and Instagram exhibited higher levels of news media literacy.

Keywords: News Media Literacy, News Media, News Literacy, Literacy, Audience.

GİRİŞ

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen her bir yeni gelişme, kullanıcılar için öğrenilmesi ya da edinilmesi gereken becerilerin olduğu yeni bir mücadele sürecinin de başlangıcı olmaktadır. Kullanıcılar yeni teknolojiler doğrultusunda çeşitli bilgi, beceri ve yeterlilikler edinmek durumunda kalmaktadır. İlgili bilgi ve beceri gereksinimleri ise “okuryazarlık” kavramı adı altında ele alınmaktadır. Bu doğrultuda, bilgi ve iletişim teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler ve bunun medya sektörüne yansımaları sonucu dijital okuryazarlık, siber okuryazarlık, internet okuryazarlığı, ağ okuryazarlığı, bilgi ve iletişim teknolojileri okuryazarlığı, yeni medya okuryazarlığı, bilgisayar okuryazarlığı, medya okuryazarlığı ve bilgi okuryazarlığı gibi olguların gündeme gelmesi söz konusu olmuştur. Böylece, toplumun bilgi, iletişim ve medya teknolojileriyle olan ilişkisi ve meşguliyeti akademik çevrelerin araştırma konusu olarak ilgisini fazlasıyla çekmiştir (Livingstone vd., 2008, ss. 1031-105). Kaldı ki bilgi ve iletişim teknolojileri ya da medya okuryazarlığı kapsamında alanyazında birçok çalışma icra edildiği görülmektedir. Buna örnek olarak, medya okuryazarlığı (Aksu-Bektaş ve Alver, 2020; Aktı, 2011; Aktı ve Gürol, 2012; Altaş ve Ünal, 2022; Altun, 2008; Arslan, 2014; Aslan ve Tuncer-Basel, 2017; Bayraktar, 2018; Bulut-Özek, 2016; Çepni vd., 2015; Çömlekçi, 2020; Erişti ve Erdem, 2017; Hobbs, 2010; Hobbs ve Bağlı, 2004; İlkin ve Korkmaz, 2019; Karaman, 2016; Karaman ve Karataş, 2009; Karasu ve Arıkan, 2016; Korkmaz vd., 2018; Korkmaz ve Yeşil, 2011; Özsevinç ve Yengin,

2021; Pembecioğlu, 2020; Potter, 2010, 2016; Saçan ve Adıbelli, 2016; Shabani ve Keshavarz, 2022; Som ve Kurt, 2012; Yılmaz ve Aladağ, 2015); sosyal medya okuryazarlığı (Ateşgöz, 2021b; Sezgin ve Ünal, 2022; Stanoevska-Slabeva vd., 2017; Uğurhan, 2021; Vanwysberghe, 2014); yeni medya okuryazarlığı (Arsenijevic ve Andevski, 2016; Balaban-Sali, 2012; Barut-Tuğtekin, 2021; Karaduman, 2019; Kumtepe vd., 2019; Lee vd., 2015; Lin vd., 2013; Literat, 2014; Özcan, 2017; Sezer ve Sert, 2013; Tuğtekin ve Mercimek, 2022; Uğurhan vd., 2020); dijital okuryazarlık (Hamutoğlu vd., 2017; Jan, 2018); bilgi okuryazarlığı (Akdağ ve Karahan, 2004); bilgi ve iletişim teknolojileri okuryazarlığı (Lee vd., 2015; Özel, 2013; Silik ve Aydın, 2021; Teck ve Lai, 2011; Umar ve Jalil, 2012) kapsamında yapılan araştırmalar verilebilir.

Öte yandan, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin bir diğer sonucu olarak bilgi ya da haber alma pratikleri de ciddi ölçüde değişime uğramıştır. Haber odaklı bilgi alma faaliyetlerinin geleneksel medyanın tekelinden çıktığı bu dönem itibarıyla, haber kaynakları ve platformlarının sayısı ve çeşitliliği büyük bir artış göstermiştir. Böylece, gündelik olarak dolaşıma giren haber içeriklerinin sayısı artarken, haberin niteliğine ilişkin sorunların ortaya çıkışına tanıklık edilmiştir. Yalan haber ya da dezenformasyon olguları geniş çevrelerce odaklanılan tartışma konuları olarak gündemi meşgul etmeye başlamıştır (Adıyaman, 2022, s. 237). Diğer bir deyişle, güvenilir ve onaylanmış bilginin elde edilebilirliğinin zorlaştığı, onaylanmamış ve güvenilirliği kanıtlanmamış bilgiden ayırt edilebilirliğinin gittikçe zorlaştığı bir ortamda haber medyası okuryazarlığı olgusu da yine birçok çevrenin dikkatini çekmeye başlamıştır. Haber medyası okuryazarlığının tanımına ilişkin alanyazında birçok farklı yaklaşım olduğu söylenebilir. Kaldı ki, haber medyası okuryazarlığının, medya, bilgi ya da dijital gibi haber medyası okuryazarlığına yakın ve farklı okuryazarlık türlerinden çok da uzak bir yaklaşımla tanımlanamayacağı vurgulanmaktadır. Buna göre, haber medyası okuryazarlığının, sözü geçen okuryazarlık türleriyle, özellikle de medya ve bilgi okuryazarlığı başta olmak üzere, kavramsal olarak aynı alanları temsil ettiği ve paylaştığı ortaya koyulmaktadır (Maksl vd., 2017, ss. 228-229).

Medyanın kamuoyunu bilgilendirme işlevi kapsamında düşünüldüğünde, haber içeriklerinin toplum tarafından bilgi ediniminde başvurulan en önemli kaynaklardan biri olduğu söylenebilir. Bu anlamda, toplumsal dinamiklerin harekete geçmesinde ve yönlendirilmesindeki etkisi oldukça fazla olan haber olgusunun toplum üzerindeki etkisinin göz ardı edilemeyeceği düşünülebilir. Bu doğrultuda, özellikle izlerkitlenin, haber medyasıyla olan ilişkisi akademik ortamlarda ilgi çeken konulardan biri olarak ön plana çıkmıştır. Söz konusu ilişkide, izlerkitlenin haber medyasını hangi nedenlerle kullandığı, haber medyası içeriklerinden nasıl etkilendiği ve ilgili içerikleri nasıl anlamlandırıldığı sorgulanan önemli konular olarak dikkat çekmektedir (Güdekli vd., 2022, ss. 61-64). Kaldı ki, uluslararası ve ulusal alanyazında “haber medyası okuryazarlığı” ya da “haber okuryazarlığı” kavramsallaştırması altında ilgili konunun çeşitli araştırmalarda incelendiği

görülmektedir. Buna göre, medya okuryazarlığının haber medyası okuryazarlığına etkisinin sorgulandığı (Kleemans ve Eggink, 2016); haber okuryazarlığı programının incelendiği (Fleming, 2014); haber medyası okuryazarlığının kompto teorilerine yaklaşım ve taraflılık gibi konular üzerindeki etkisinin ele alındığı (Craft vd., 2017); haber medyası okuryazarlığı ile gündem birleştirme (agenda melding) arasında ilişkinin varlığının sorgulandığı (McWhorter, 2020); belirli mesajların bazı gruplara diğerlerine göre daha çok hitap edip etmediğini belirlemek için farklı haber medya okuryazarlığı mesajlarının test edildiği (Vraga ve Tully, 2016); haber sitelerine koyulan haber medyası okuryazarlığı iletilerinin siyasi enformasyona yönelik seçici maruz kalma ve seçici kaçınma eğilimlerini azaltıp azaltmadığının ele alındığı (Vraga ve Tully, 2019); sosyal medya ortamlarında yer alan haber okuryazarlığı iletilerinin haber okuryazarlığına yönelik inançlar ve bilgi güvenliğine ilişkin algılar üzerindeki etkinliğinin ele alındığı (Tully vd., 2020); Ashley vd., (2013) tarafından geliştirilen mevcut haber medyası okuryazarlığı ölçümlerinin doğrulandığı ve ilave haber medya okuryazarlığı ölçümlerinin test edildiği (Vraga vd., 2015); medya içeriklerine yönelik düşmanca yorumların haber medyası okuryazarlığı eğitimi sonrasındaki durumunun incelendiği (Vraga vd., 2012); haber medyası okuryazarlığı kamu spotunun siyasi program içeriklerinden önce sunulmasının ilgili programların güvenilirlik ve zararlılık oranlarına etkisinin değerlendirildiği (Vraga ve Tully, 2015); haber okuryazarlığının kart haberlerinden yararlanma biçimlerine olan etkisinin ele alındığı (Choi, 2019); haber medyası okuryazarlığı düzeylerinin (Maksl vd., 2015) ve haber okuryazarlığı düzeylerinin belirlendiği (Ünal, 2018); haber medyası okuryazarlığı ölçeğinin haber okuryazarlığı programının değerlendirilmesindeki yararlılığının incelendiği (Maksl vd., 2017); haber okuryazarlığı davranışlarının teorileştirildiği (Vraga vd., 2021); haber okuryazarlığı eğitim programının üniversite eğitimi seviyesinde nasıl tasarlanması gerektiği ve ilgili tasarımın öğrenciler üzerindeki etkilerini ele alan (Şencan, 2020, ss. 1-7) ya da haber medyası okuryazarlığına ilişkin ölçek geliştirme odaklı (Ashley vd., 2013; Güdekli vd., 2022) araştırmaların literatürdeki varlığı dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, haber okuryazarlığı olgusunun demokrasi ve kamusal alan üzerindeki yeni medya dolayımı etkilerinin tartışıldığı (Adıyaman, 2022) çalışmanın da alanyazındaki varlığından bahsedilebilir.

Buna göre, “haber okuryazarlığı” ya da “haber medyası okuryazarlığı” kapsamında yapılan çalışmaların uluslararası literatürde daha önce gerçekleştirildiği söylenebilir. Buna karşın, uluslararası literatürde yapılan çalışmaların sayısının yeterli ya da fazla olduğunu söylemenin uygun olmayacağı düşünülmektedir. Ulusal literatürde ise, ilgili konu kapsamında yapılan çalışmaların görece olarak daha geç başladığı ve sayısının oldukça sınırlı olduğu dikkat çekmektedir (Şencan, 2020, s. 56). Öyle ki, 2010’lu yılların sonları itibariyle haber okuryazarlığı odaklı çalışmaların ilk örneklerinin gerçekleştirilmeye başladığı (Ünal, 2018), ilerleyen yıllarda, sayıca az da olsa, ilgili konuda Türkiye’deki akademik çevrelerde farklı araştırmaların yürütüldüğü görülmektedir (Adıyaman, 2022; Güdekli vd., 2022; Şencan, 2020). Ancak, alanyazında bir haber medyası okuryazarlığı ölçeği (Güdekli

vd., 2022) kullanılarak haber medyası okuryazarlık düzeylerinin belirlendiği ve ilgili düzeylerin cinsiyet, aylık gelir düzeyi, öğrenim görülen fakülte ve haber takibinde kullanılan medya platformu gibi değişkenler üzerinden incelendiği bir araştırmanın varlığına rastlanılmamıştır. Kısacası, alanyazında, ilgili kapsamda bir boşluk olduğu tespit edilmiş ve güncel çalışmanın bu noktada önemli bir boşluğu dolduracağı değerlendirilmektedir.

Bu anlamda, izlerkitlenin yalan haber ve dezenformasyon gibi bilginin güvenilirliğini tehlikeye atan, toplumun medyaya ve daha özeldede haber medyasına, haber içeriklerine olan inancını yitirmesine neden olabilecek sonuçlar doğuran olguların olası zararlarından kendini koruyabilmesi noktasında haber okuryazarlık becerilerini edinmesi önem arz etmektedir. Bu doğrultuda, izlerkitlenin haber medyası okuryazarlık düzeylerinin belirlenerek, söz konusu düzeyin düşük olduğu bireylerin tespit edilebilmesi, ilgili bireylere haber medyası okuryazarlığı becerilerini geliştirebilecek eğitimlerin ve yönlendirmelerin yapılması ileride yaşanabilecek birçok sorunun önüne geçilebilmesi anlamında bir gereklilik olarak değerlendirilebilir.

Bu kapsamda, Çukurova Üniversitesi'nde öğrenim gören lisans öğrencilerinin haber medyası okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi ve haber medyası okuryazarlık düzeyinin cinsiyet, aylık gelir düzeyi, öğrenim görülen fakülte ve haber takibinde kullanılan medya platformuna göre farklılaşıp farklılaşmadığının ortaya koyulması bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Çalışmanın sonuçlarına göre, cinsiyet ve aylık gelir düzeyi haber medyası okuryazarlığında etkili değişkenler değildir. Buna karşın, öğrenim görülen fakülte ve haber takibinde kullanılan medya platformu haber medyası okuryazarlığında etkili değişkenlerdir. Ayrıca, çalışmada, lisans öğrencilerinin haber medyası okuryazarlık düzeylerinin orta, öz-yeterlik düzeylerinin yüksek, eleştirel performans düzeylerinin ise düşük olduğu bulgulanmıştır.

ALANYAZIN

Bilgi ve iletişim teknolojilerinde görülen gelişmeler medya sektöründe önemli değişimlerin yaşanmasına neden olmuş, sektörün dijitalleşmesini beraberinde getirmiştir. Sektörde, özellikle haber medyasının dijital teknolojileri hızla bünyesine dâhil etmesi ve söz konusu değişime kayıtsız kalmaması dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda, dijitalleşme süreciyle beraber çeşitlenen medya ortamında hem haber medyasının hem de tüketiciler olarak izlerkitlenin değiştiği, haber üretim ve tüketim pratiklerinin ön görülmesi zor bir yöne doğru evrildiği söylenilebilir. Öyle ki, dönüşen medya ortamında yanlış ve abartılı bilgilerin, çeşitli komplo teorilerinin hızla arttığı ve daha kolay ulaşılabilir olduğu gözlemlenmektedir (Craft vd., 2017, s. 388). İzlerkitlenin çeşitlenen haber medyası ve içeriklerine yönelik yaklaşımı ve bu konuda sahip olduğu bilinç düzeyi akademik çevrelerde de merak uyandırmaktadır. Güncel çalışmada, literatürde ön plana çıkan bu durum,

medya okuryazarlığının bir alt kümesi olarak kabul edilen, haber medyası okuryazarlığı (Ashley vd., 2013; Maksl vd., 2015) kapsamında incelenmektedir.

Uluslararası ve ulusal alanyazın incelendiğinde “haber okuryazarlığı” ya da “haber medyası okuryazarlığı” kavramsallaştırmasının yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Buna göre, Adıyaman (2022), Choi (2019), Şencan (2020), Tully vd. (2020), Ünal (2018), Vraga vd. (2021) haber okuryazarlığı; Ashley vd. (2013), Craft vd. (2017), Güdekli vd. (2022), Maksl vd. (2015), McWhorter (2020), Vraga ve Tully (2015), Vraga ve Tully (2016), Vraga ve Tully (2019) Vraga vd. (2012), Vraga vd. (2015) ise haber medyası okuryazarlığı kavramsallaştırmasını kullanmayı tercih etmiştir. Kleemans ve Eggink (2016), Maksl vd. (2017) ise her iki kavramsallaştırmadan da yararlanmışlardır. İlgili tüm çalışmalarda yapılan incelemeler sonucunda kavramların anlam olarak birbiri yerine kullanılabilmesi anlaşılmıştır. Ancak, yine de bu çalışmada, hem dilsel anlamda bir birlik ve bütünlük olabilmesi noktasında hem de kullanılan ölçme aracının (Güdekli vd., 2022) “haber medyası okuryazarlığı ölçeği” olarak adlandırılmasından dolayı “haber medyası okuryazarlığı” kavramsallaştırmasının kullanılmasına karar verilmiştir.

MEDYA OKURYAZARLIĞI

Medya okuryazarlığı olgusuna yönelik alanyazında pek çok tanım bulunmaktadır. Ancak genel olarak kabul edilen tanım “çeşitli biçimlerdeki mesajlara erişme, analiz etme, değerlendirme ve iletme yeteneği” şeklindedir (Aufderheide, 1993, s. 6). Livingstone (2004, s. 5) bu tanımın genel kabul görmesinin nedeni olarak tanımın kullanılan medya araçlarından bağımsız olmasını göstermektedir; çünkü medya alanında yaşanan hızlı teknolojik dönüşüm medya araçlarının da özelliklerini değiştirmektedir. Bu bağlamda, medya okuryazarlığı, medya araçları ve teknoloji gibi değişkenlerden bağımsız bir şemsiye kavram olarak değerlendirilebilir (Erişti ve Erdem, 2017, s. 251).

Bilişsel medya okuryazarlığı modelini ortaya atan Potter, modelin dört önemli bileşeni olduğunu ileri sürer. Buna göre, kişisel konum, yeterlilikler ve beceriler, bilgi yapıları ve enformasyon işleme modelin bileşenlerini temsil etmektedir. Potter’ a göre, bireyler medyanın sunduğu mesajları bilinçli olarak işlerler ve medya okuryazarlığı kişilerin bilgiyi arama, bilgiyle çalışma ve topladıkları bilgileri kendi amaçlarına uygun bir şekilde anlamlandırma becerisi ile ilişkilidir. Potter’ın ileri sürdüğü bu modelin en önemli yönü medya okuryazarlığının farklı biçimlerine de ilham kaynağı olması ve uyarlanmasıdır (Potter, 2004, ss. 68-69). Örneğin, haber medyası okuryazarlığını ölçen araştırmalarda (Maksl vd., 2015, s. 29; Maksl vd., 2017, s. 228; Vraga ve Tully, 2015, s. 422) bu teori kavramsal yapı olarak kullanılmıştır. Kaldı ki, Web 2.0 teknolojilerinin sunmuş olduğu olanaklarla medya sektöründe ve teknolojilerinde yaşanan çeşitlenmenin etkisinin medya okuryazarlığı üzerinde de görüldüğü söylenebilir. Bu doğrultuda, teknolojik gelişmelerin etkisiyle birlikte medya okuryazarlığının farklı türleri ortaya çıkmaya başlamıştır (Walsh, 2010, s. 215). Haber medyası okuryazarlığı, sosyal

medya okuryazarlığı, yeni medya okuryazarlığı ve online medya okuryazarlığı ilgili türlere örnek olarak verilebilir.

Medya okuryazarlığı alanında görülen bu çeşitlenme akademik araştırmalar özelinde de etkisini göstermiştir. Buna göre, alanyazında medya okuryazarlığının farklı türlerini temsil edebilecek nitelikte önemli çalışmalar yapıldığı dikkat çekmektedir (Aktı, 2011; Aktı ve Gürol, 2012; Balaban-Sali, 2012; Aslan ve Tuncer-Basel, 2017; Barut-Tuğtekin, 2021; Bayraktar, 2018; Bulut-Özek, 2016; Çepni vd., 2015; İlkin ve Korkmaz, 2019; Karaman ve Karataş, 2009; Karasu ve Arıkan, 2016; Som ve Kurt, 2012; Tuğtekin ve Mercimek, 2022; Yılmaz ve Aladağ, 2015). İlgili araştırmalar arasında lisans öğrencilerinin medya okuryazarlık düzeylerini ele alan araştırmaların varlığı tespit edilmiştir. Buna göre, Karaman ve Karataş (2009); Karasu ve Arıkan (2016) lisans öğrencilerinin medya okuryazarlık düzeylerinin orta düzeyde olduğunu ortaya koyarken; Aslan ve Tuncer-Basel (2017); Barut-Tuğtekin (2021); Bayraktar (2018); Som ve Kurt (2012); Tuğtekin ve Mercimek (2022) ise ilgili grubun medya okuryazarlık düzeylerinin ortalamasının üzerinde, bir başka ifadeyle, orta ile yüksek arasında bir seviyede olduğunu bulgulamıştır.

Bununla birlikte, Aktı (2011); Balaban-Sali (2012); Barut-Tuğtekin (2021); Bulut-Özek (2016); Çepni vd., (2015); İlkin ve Korkmaz (2019); Jan (2018); Korkmaz vd., (2018); Lee vd., (2015); Som ve Kurt (2012); Teck ve Lai (2011); Tuğtekin ve Mercimek (2022); Yılmaz ve Aladağ (2015) haber medyası okuryazarlığı düzeylerini cinsiyet bağlamında ele aldıkları araştırmalarında kadın ve erkek katılımcılar arasında haber medyası okuryazarlığı düzeyleri ortalamalarının farklılaşmadığını tespit etmişlerdir. Buna karşın, Aktı ve Gürol (2012); Aslan ve Tuncer-Basel (2017); Literat (2014); Saçan ve Adıbelli (2016) araştırmalarında cinsiyet bağlamında kadınların medya okuryazarlık düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğu sonucunu elde ederken; Karaman (2016) ise erkeklerin medya okuryazarlık düzeylerinin kadınlara göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Öte yandan, Umar ve Jalil (2012) bilgisayar kullanım becerilerindeki cinsiyet farklılıklarını araştırdığı çalışmada erkeklerin bilgi ve iletişim teknolojileri okuryazarlık düzeyinin kadınlara göre daha yüksek olduğunu bulgulamıştır.

Ayrıca, alanyazında, medya okuryazarlığını gelir düzeyi kapsamında ele alan çalışmaların varlığından da bahsedilebilir. Buna göre, Arsenijevic ve Andevski (2016) 726 katılımcı ile Sırbistan'da gerçekleştirdikleri çalışmada düşük gelirli bireylerle yüksek gelirli bireylerin medya okuryazarlığı alt boyutlarında farklılıklar görüldüğünü ortaya koymuşlardır. Araştırmacılar düşük gelirli bireylerin "performans ve simülasyon", "çoklu görev ve kolektif zekâ", yüksek gelirli bireylerin ise "dağıtılmış biliş" ve "yargılama" alanlarında daha iyi bir performans sergilediklerini belirtmektedir. Ancak, çalışmada, yüksek gelirli bireylerin eğitim düzeylerinin daha ileri düzeyde olduğu vurgulanmaktadır.

Yine, alanyazında, medya okuryazarlığının öğrenim görülen fakülteye göre araştırıldığı çalışmaların varlığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda, Bayraktar (2018),

alanyazında var olan medya okuryazarlığına ilişkin araştırmaların çoğunlukla Eğitim Fakültesi öğrencileri ile yapılmasını eleştirmiş ve çalışmasında fakültenin medya okuryazarlığında önemli bir değişken olduğunu ortaya koymuştur. Ancak, araştırmacı, hangi fakültelerde medya okuryazarlığının daha yüksek ya da düşük olduğuna ilişkin bir bulgu paylaşmamıştır. Barut-Tuğtekin (2021) ise, farklı fakültelerde öğrenim gören 827 üniversite öğrencisi ile gerçekleştirdiği çalışmada öğrenim görülen fakültenin yeni medya okuryazarlığında etkili bir değişken olduğu sonucuna ulaşmıştır. Araştırmacı fakülte sayısının çok olması nedeniyle fakülteleri sosyal bilimler, fen bilimleri ve sağlık bilimleri olmak üzere üç grupta incelemiştir. Araştırmanın sonunda sağlık bilimleri öğrencilerinin diğerlerine göre yeni medya okuryazarlık düzeylerinin daha ileride olduğu tespit edilmiştir.

Son olarak, haber medyası okuryazarlığının, bireylerin kullanmayı tercih ettiği medya platformlarına göre değerlendirildiği araştırmaların literatürdeki varlığına değinmenin önem arz ettiği söylenebilir. Bu anlamda, Shabani ve Keshavarz (2022); Stanoevska-Slabeva vd., (2017); Vanwysberghe, (2014) tarafından ilgili kapsamda yapılan araştırmalarda bireylerin kullandığı medya platformuna göre medya okuryazarlık düzeylerinin de değiştiği bulunmuştur.

Haber Medyası Okuryazarlığı

Haberleri ve medyanın sunduğu içeriği doğru analiz edebilmek için gerekli bilgi ve beceriler medya okuryazarlığı ile ilişkilendirilmektedir. Bu bağlamda, haber medyası okuryazarlığı, medya okuryazarlığı alanının önemli bir alt kümesi olarak kabul edilmektedir (Ashley vd., 2013; Maksl vd., 2015). Haber medyası okuryazarlığının kavramsal yapısında eleştirel bir haber tüketicisinin sahip olduğu nitelik ve yetenekler bulunmaktadır (Tully vd., 2020, s. 212). Buna göre, haber medyası okuryazarlığı kavramı açıklanırken medyaya ulaşma, analiz yapma, değerlendirme ve üretme gibi medya okuryazarlığının temel becerileri haber ile ilişkilendirilir (Craft vd., 2017, s. 391). Ashley vd. (2017, s. 79) medya okuryazarlığının sözü geçen bu becerilerini haber üretme sürecine entegre etmekte ve haber medyası okuryazarlığının içeriğini oluşturmaktadır.

Hem medya okuryazarlığının hem de haber medyası okuryazarlığının ön koşulu olarak medya mesajları ile gerçek arasında bir uyum olmaması ya da mesajların gerçeği eksik ya da yanlış bir şekilde yansıtması fikri kabul edilmektedir. Bu ön kabul, diğer medya okuryazarlığı türleri için de geçerlidir. Haber medyası okuryazarlığını diğer medya okuryazarlığı türlerinden ayıran şey, haberlerin demokrasi üzerindeki benzersiz rolü (Shoemaker ve Vos, 2009, s. 130) ve haberlerin vatandaşları bilgilendirme görevine sahip olmasıdır (Christians vd., 2009, s. 114). Dijitalleşme çağında, medya araçlarında yaşanan dönüşümle birlikte, geleneksel haber kaynaklarının izlerkitle tarafından tercihinin azalma eğiliminde olduğu, yeni medya kaynaklarının daha fazla ön plana çıktığı dikkat çekmektedir (Ateşgöz, 2021a, ss. 256-258). Bu durum, kimi zaman bilgiye ulaşmanın kolaylığını ortaya çıkarırken kimi zaman da yanlış ya da yalan haberlerin hızla artmasına neden olabilmektedir. Bu da haber kaynaklarının herhangi birine veya tümüne güveni

engelleyecek aşırı bir sinizm yaratmadan, izlerkitlenin haber üretiminin ardındaki amaçları anlamada şüpheli ve donanımlı olmasını gerektirmektedir (Craft vd., 2016, s. 143; Mihailidis, 2014, s. 1059).

Alanyazında haber medyası okuryazarlığına yönelik olarak da farklı tanımlar bulunmaktadır. Örneğin Malik vd., (2013, ss. 8-9) haber medyası okuryazarlığını haberlerin toplumdaki rolünü anlama, haber arama motivasyonu, haberleri bulma/tanımlama/tanıma yeteneği, haberleri eleştirel olarak değerlendirme yeteneği ve haber yaratma yeteneği olarak tanımlamaktadır. Holladay ve Coombs (2013, s. 126) ise haber medyası okuryazarlığını halkla ilişkiler okuryazarlığı olarak da kabul etmekte ve bu becerinin insanlara halkla ilişkilerle ilgili mesajlarla karşılaştıklarında bu mesajları nasıl inceleyecekleri ve kendilerini savunmak için nasıl mesaj oluşturacakları konusunda yardımcı olacağını belirtmektedirler. Ayrıca, araştırmacılar, medya mesajlarını değerlendirmede eleştirel becerilerin önemli bir rol oynadığını bu nedenle de haber medyası okuryazarlığı ile eleştirel düşünme becerisi arasında yüksek bir ilişki olduğunu savunmaktadırlar. Ashley vd. (2013, s. 7) ise haber medyasının sınırlamaları hakkında mevcut bilimin ampirik bulgularını göz önünde bulundurarak haber medyası okuryazarlığının, demokratik özyönetimde önemli bir rol oynadığını savunmaktadır. Toepfl (2014, s. 69) ise haber medyası okuryazarlığının bunun da ötesinde olduğunu, demokratik olmayan rejime sahip ülkelerdeki araştırmacıların ve eğitimcilerin bu konuya önem verdiklerini ileri sürmektedir.

Her ne kadar alanyazında haber medyası okuryazarlığına yönelik farklı tanımlar bulunsa da genel olarak kabul gören ve atıf alan tanımlarda, medya okuryazarlığına benzer şekilde, haberleri anlama, analiz etme ve değerlendirme becerilerine odaklanılmaktadır. Haber medyası okuryazarlığı bireylerin haber tüketimlerinde sergiledikleri davranışların nedenlerini ortaya koymada aracı bir rol üstlenmektedir. Ayrıca, haber medyası okuryazarlık düzeyi yüksek olan kişilerin diğerlerine nazaran daha şüpheli oldukları ve genel geçer komplo teorilerine uzak oldukları bilinmektedir (Craft vd., 2017, ss. 396-398). Medyanın toplumu sunulan haberler aracılığıyla yönlendirebilme gücü düşünüldüğünde izlerkitlenin medyada yer alan yanlış bilgileri ayırt edebilmesinin ve ilgili içeriklerin olası etkilerinden kaçınabilmesinin önemi ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda, izlerkitlenin medya okuryazarlığı ve özellikle de haber medyası okuryazarlığı düzeyinin yüksek olmasının gerekliliğinden bahsedilebilir.

Bu anlamda, alanyazında yapılan çalışmalara bakıldığında haber medyası okuryazarlığı düzeylerine ilişkin önemli olduğu düşünülen sonuçlar elde edildiği söylenebilir. Buna göre, Kleemans ve Eggink (2016, s. 74) tarafından medya okuryazarlığının haber medyası okuryazarlığına olan etkilerinin incelendiği araştırmada Hollanda'da ortaokulda okuyan öğrencilere anket uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, medya okuryazarlığı programlarına katılımın öğrencilerin haber medyası okuryazarlığı düzeylerine küçük de olsa olumlu bir katkı

sunduğu görülmüştür. Öğrencilerin, haber medyası okuryazarlığı düzeyleri üzerinde eğitim seviyesi ve yaş gibi değişkenlerin çok daha fazla etkili olduğu bulgulanmıştır. Vraga vd. (2012, ss. 942-943) haber medyası okuryazarlığı eğitimi aracılığıyla medya içeriklerine yönelik düşmanca yorumları ele aldıkları çalışmalarında çevrimiçi deneysel bir araştırma sürecinden yararlanmışlardır. Buna göre, katılımcılara verilen haber medyası okuryazarlığı eğitimi sonrasında, biyo-yakıt enerji ürünleri özelindeki haberler izletilerek ilgili kapsamda katılımcıların yorumları alınmış ve haber medyası güvenilirlik durumları incelenmiştir. Araştırmanın sonunda, haber medyası okuryazarlığına yönelik eğitimin katılımcıların haber medyası güvenilirlik algılarını büyük oranda etkilediği tespit edilmiştir. Buna göre, biyo-yakıt enerjilerini konu alan haber içeriklerine yönelik güvenin arttığı bulgulanmıştır. Vraga ve Tully (2015, ss. 422-438) zararlı medya etkisi üzerine yapılan araştırmaların devamı niteliğinde olan ve haber medyası okuryazarlığının ilgili kapsamdaki etkilerinin ele alındığı araştırmalarında çevrimiçi anket tekniğiyle belirli Amerikan üniversitelerinde eğitim gören lisans öğrencilerinden veri toplamışlardır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, haber medyası okuryazarlığı kamu spotu pozisyonuna göre ve izlerkitlenin sahip oldukları siyasi ideolojilere bağlı olarak etkili olabilmektedir. Vraga ve Tully (2016, s. 305), farklı haber medyası okuryazarlığı iletilerinin incelendiği araştırmalarında belli başlı iletilerin bazı gruplara görece olarak daha fazla hitap edip etmediğini sorgulamışlardır. Ayrıca, çalışmada, yine bu iletilerin tüketilen medya içeriklerine göre etkililiğinin değişip değişmediği ele alınmıştır. Araştırmada, farklı haber medyası okuryazarlığı iletilerinin siyasi katılımın artışı sağlama ve ilgili iletilerin aktarımında başarılı olduğu bulgulanmıştır. Ancak, haber medyası okuryazarlığı iletilerinin etkisinin medya içeriklerine ve izlerkitlenin karakteristik özelliklerine de bağımlı olduğu tespit edilmiştir. Tully vd. (2020, ss. 22-23), tarafından yürütülen, haber okuryazarlığı iletilerinin sosyal medyaya konumlandırılmasının etkinliğinin ele alındığı bu çalışmada haber okuryazarlığı tweetlerinin enformasyon güvenilirliğine yönelik algıları ve haber okuryazarlığına ilişkin inançları etkileyip etkilemediği sorgulanmaktadır. Çalışmanın sonucuna göre, haber okuryazarlığı iletilerinin yanlış enformasyonu değiştirebilme gücüne sahip olduğu görülmüştür. Ancak söz konusu değişim tek bir haber okuryazarlığı iletilisi ile mümkün olmamaktadır. Vraga ve Tully (2019, ss. 77, 81), haber sitelerine koyulan haber medyası okuryazarlığı iletilerinin siyasi enformasyona yönelik seçici maruz kalma ve seçici kaçınma eğilimlerini ne yönde etkilediğini araştırmıştır. 2016 ABD başkanlık seçiminden bir hafta önce, katılımcılara haber sitesini ziyaretleri öncesinde rastgele olarak bir haber medyası okuryazarlığı görseli izletilmiştir. Sonuç olarak, haber medyası okuryazarlığının seçici maruz kalma ya da kaçınma üzerinde azaltıcı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Vraga vd. (2015, s. 42), Ashley vd. (2013) tarafından geliştirilen haber medyası okuryazarlığı ölçeğinin geçerliliğini sağlamak ve ilave haber medya okuryazarlığı ölçümlerini test etmek amacıyla gerçekleştirdikleri çalışmada iki farklı araştırma ortaya koymuşlardır. Üniversite öğrencileri ve Amazon Mechanical Turk kullanıcılarının örnekler olarak seçildiği araştırmanın sonuçlarına göre haber medyası okuryazarlığı çok boyutlu bir yapı

olarak tanımlanmaktadır. Buna göre, Ashley vd. (2013) tarafından geliştirilen haber medyası okuryazarlığı ölçeğinin geçerli fakat ilave ölçümlere ihtiyacı olduğu ortaya koyulmuştur. Craft vd. (2017, s. 388), çalışmalarında, haber medyası okuryazarlığının komplo teorilerini destekleme olasılığını tahmin edip etmediğini incelemekte ve ayrıca okuryazarlığın taraflılık üzerindeki etkisini değerlendirmektedir. Bu kapsamda, 397 yetişkin üzerinden anket tekniğiyle veri toplanmıştır. Araştırma bulguları, haber medyası hakkında sahip olunan bilgi ne kadar fazla olursa bireylerin komplo teorilerini destekleme olasılığının o kadar azaldığı sonucunu ortaya koymuştur. Choi (2019, ss. 141-147), tarafından gerçekleştirilen, kart haberi kullanıcılarının bilgi arama tarzları ve haber medyası okuryazarlığı becerilerinin tavsiye niyetleri üzerindeki etkisinin Teknoloji Kabul Modeli (TKM) kapsamında ele alındığı araştırmada Güney Kore’de bir özel üniversitede 400 öğrenciye anket uygulanmıştır. Buna göre, haber okuryazarlığının teknoloji kabul modelinin “algılanan fayda” ve “algılanan kullanım kolaylığı” bileşenleri üzerinde önemli etkileri olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın, kart haberleri kapsamındaki “algılanan fayda” ya da “algılanan kullanım kolaylığı” bileşenlerinin haber medyası okuryazarlığı ile önemli bir ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Maksı vd. (2015, s. 29), gençlerin haber medyası okuryazarlık düzeylerini ortaya koymayı amaçladıkları çalışmada Potter’ın (2004) medya okuryazarlık modelini temel alarak hazırladıkları ve spesifik olarak haber medyasına uyarladıkları yeni bir ölçme aracı ile 500 kişiden veri toplamışlardır. Araştırmada elde edilen bulgulara göre, haber medyası okuryazarlığı becerilerine sahip kişilerin haber içerikleri ve ilgili etkileri hakkında temel düzeyde bir bilgi birikimine sahip olduğu görülmüştür. Bu kişilerin, sahip oldukları birikim ve beceriler doğrultusunda medyanın olası etkilerine maruz kalabileceklerinin farkında oldukları tespit edilmiştir. Özellikle haber medyası okuryazarlığı düzeyi yüksek olan gençlerin haber tüketimine karşı daha şüpheci oldukları; ancak aynı zamanda da daha istekli davrandıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte, yüksek haber medyası okuryazarlığı düzeyine sahip gençlerin güncel olaylar ve durumlar hakkında daha fazla bilgi sahibi olduğu bulgulanmıştır. McWhorter (2020, s. 145) tarafından yürütülen araştırmada genç yetişkinlerin haber medyası okuryazarlık düzeyleri ve haber medyası okuryazarlığı ile gündem birleştirme arasındaki ilişkinin varlığı sorgulanmaktadır. Araştırmada, gündem birleştirme süreçlerine katılımın haber medyası okuryazarlığı seviyesindeki artışla ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Ünal (2018, ss. 351, 361), Çukurova Üniversitesi İletişim Fakültesi’nde 1. sınıfta okuyan 103 lisans öğrencisiyle yürüttüğü betimsel çalışmada, haber medyası okuryazarlığı düzeylerinin belirlenmesine yönelik olarak seçilen bazı görseller üzerinden açık ve kapalı uçlu sorular aracılığıyla bir uygulama gerçekleştirmiştir. Uygulamada, toplam 6 görselden oluşan dijital içeriklerin, yalan haber-gerçek haber, reklam-haber ya da güvenilirlik-güvenilmezlik kriterleri bağlamında değerlendirilmesi istenmiştir. Araştırmanın bulguları dikkate alındığında, özellikle doğal reklam olarak adlandırılan ve bu yönüyle geleneksel reklamlardan ayrılan haber ya da yorum görünümü reklamların ayırımında katılımcı kitlenin önemli ölçüde zorlandığı

söylenilebilir. Benzer şekilde haberlere ilişkin değerlendirme kriterleri anlamında da katılımcı kitlenin zorluklar yaşadığı tespit edilmiştir. Şencan (2020, ss. v-vi, 60), deneysel tasarım yöntemiyle tasarladığı araştırmasında üniversite öğrencilerine yönelik olarak bir haber medyası okuryazarlığı eğitimi programı geliştirilmesini ve bu programın öğrencilerin haber medyası okuryazarlığı odaklı bilgi ve beceri düzeylerinde neden olabileceği olası değişimlerin incelenmesini amaçlamıştır. Buna göre, ilk yıl eğitim alan öğrenciler habere yönelik bilgi kaynaklarını ayırt edebilme, iddia ve doğrulama ya da kanıt ile çıkarım arasında var olan farkı ayırt edebilme hususlarında daha fazla hata yaptıkları bulunmuştur. İkinci yılda eğitim alan öğrencilerin ise kitle iletişim araçlarının ifade özgürlüğü noktasında sahip olduğu rolü değerlendirebilme hususunda daha fazla hata yaptıkları tespit edilmiştir. Öte yandan, her iki yılda da öğrencilerin aldığı eğitimin yanlış ve hatalı bilgilerin ayırt edilmesi konusunda yararlı olmadığı görülmüştür. Maksil vd. (2017, ss. 228, 233) haber medyası okuryazarlığı ölçeğinin haber medyası okuryazarlığı eğitimi ve ilgili içeriğin değerlendirilmesindeki faydasını ele alan çalışmasında 4000 üniversite öğrencisine çevrimiçi anket uygulamıştır. Buna göre, katılımcılardan haber medyası okuryazarlığı dersi alanların haber medyası okuryazarlık oranlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, dersi alanların haber tüketim motivasyonlarının daha yüksek olduğu ve güncel olaylara yönelik daha fazla bilgi sahibi oldukları görülmüştür. Haber medyası okuryazarlığı dersinin etkisi zaman içerisinde de devam ettiği, katılımcıların haberleri anlama ve yorumlamasına yönelik becerilerini arttırdığı bulunmuştur. Vraga vd. (2021, s. 1) Planlı Davranış Teorisi (PDT) temelinde bir model geliştirmiş ve haber medyası okuryazarlığını da dâhil ederek uyarlamışlardır. Model, haber medyası okuryazarlığı davranışlarının tahmin edilebilmesi amacıyla geliştirilmiştir. Ashley vd. (2013, ss. 7-15) yürütmüş oldukları çalışmada eleştirel haber medyası okuryazarlığı ölçeği geliştirmişlerdir. Lisans öğrencileri örnekleminde gerçekleştirilen araştırma sonunda geçerli ve güvenilir bir ölçek elde edilmiştir. Adıyaman (2022, s. 237) tarafından haber medyası okuryazarlığı olgusunun demokrasi ve kamusal alan üzerindeki yeni medya dolaylı etkilerinin tartışıldığı bir derleme çalışma gerçekleştirilmiştir. Son olarak, Güdekli vd. (2022, s. 61) haber medyası okuryazarlığı ölçeği geliştirmeyi amaçladıkları çalışmada 18 yaş üzeri Türk haber tüketicilerinden çevrimiçi ortamda düzenlenen anket aracılığıyla veri toplamıştır. Çalışma sonucunda geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı ortaya koymuşlardır.

Bu bağlamda, teknolojinin yönlendirmesiyle birlikte sürekli bir devinim içerisinde olduğu görülen ve gündelik yaşam pratikleri üzerinde önemli etkilerinden söz edilebilen medya ve daha özelden de haber medyasına yönelik yine toplumun en dinamik grubu olarak kabul edilebilecek üniversite öğrencilerinin sahip oldukları okuryazarlık becerilerinin ve düzeylerinin merak konusu olduğu söylenilebilir. Bu doğrultuda, çalışmada, lisans öğrencilerinin haber medyası okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi ve haber medyası okuryazarlık düzeylerinin cinsiyet, aylık gelir düzeyi, öğrenim görülen fakülte ve haber takibinde kullanılan medya platformuna göre farklılaşıp farklılaşmadığının ortaya koyulmasını

amaçlanmaktadır.

GÜNCEL ARAŞTIRMA

Bu çalışmada Çukurova Üniversitesi'nde öğrenim gören lisans öğrencilerinin haber medyası okuryazarlık düzeyi ortaya koyulmakta ve haber medyası okuryazarlık düzeyleri cinsiyet, aylık gelir düzeyi, öğrenim görülen fakülte ve haber takibinde kullanılan medya platformu açısından irdelenmektedir. Bu bağlamda, çalışmada, Haber Medyası Okuryazarlığı Ölçeği veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Haber medyası okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi için kümeleme analizi tekniklerinden biri olan k-ortalamlar analizi, çeşitli değişkenlere göre incelenmesinde ise bağımsız örneklem için t-testi ve tek faktörlü ANOVA kullanılmıştır. K-ortalamlar analizi ile ise katılımcıların öz yeterlik, eleştirel performans ve genel haber medyası okuryazarlık düzeyleri ortaya koyulmuştur. Güdekli vd. (2022, s. 65), öz-yeterlik ve eleştirel performans olgularının haber tüketme pratiklerine ilişkin eleştirel raporlama temelli anket ölçümlerindeki ölçümü amaçlanan alt boyutları temsil ettiğini vurgulamaktadır. Buna göre:

- *Öz-yeterlik*: Duyusal bir değişken olarak insanların düşünme, motivasyon ve davranış biçimlerini belirlemektedir. Bu anlamda, çalışma kapsamında, katılımcıların haber odaklı eleştirelilik düzeyleri bağlamında kendilerini nasıl değerlendirdikleri ölçülmektedir. Diğer bir deyişle, katılımcıların kendilerine yönelik bir değerlendirme yapmalarının amaçlandığı söylenebilir.
- *Eleştirel performans*: Bilgi arayışında proaktif bir davranış sergilemeye karşılık olarak gelmektedir. Çalışma kapsamında bakıldığında ise haber kaynaklarına yönelik farklı alternatifler aramak, görsellerde arama yapmak, olgu kontrol siteleri ile iletişime geçmek ya da haberin kaynak ve yazarına yönelik araştırmalar yapmak gibi davranışları temsil etmektedir.

Çalışma kapsamında bir diğer önemli olgu ise haber medyası okuryazarlık düzeyidir. Buna göre, (Craft vd., 2017, s. 392-393):

- *Haber medyası okuryazarlık düzeyi*: Haber medyası okuryazarlığı, bireylerin haber içeriklerine erişim, analiz ve yorumlama becerilerini işaret etmektedir. Haber medyası okuryazarı bireyler sahip oldukları bilgi ve becerileri, kişisel ihtiyaçları ve motivasyonları doğrultusunda ya da haber içeriklerinin yorumlanması noktasında kullanmaktadır. Bu anlamda, haber medyası okuryazarlık düzeyi yüksek olan öğrencilerin haber içeriklerine ve onların üretim ya da dağıtım gibi süreçlerine yönelik olarak daha şüpheli bir tavır ve eleştirel bir tutumla hareket ettikleri söylenebilir. Diğer bir deyişle, haber medyası okuryazarlık düzeyi haber içeriklerine ve ilgili içeriklerin üretim, dağıtım süreçlerine yönelik sahip olunan şüpheli, eleştirel tavır ve tutumu işaret etmekte, ilgili süreçlerdeki komple teorileri ve tuzaklı durumlara karşı direnci temsil etmektedir.

Alanyazın incelendiğinde haber medyası okuryazarlığının geliştirilmesine yönelik eğitim uygulamalarının faydalı olup olmadığı, yani etkilerinin, çeşitli araştırmalarda ele alındığı görülmektedir (Ashley vd., 2010, s. 37; Vraga vd., 2012, s. 942). Ancak, yapılan çalışmaların çoğunda, haber ve medya okuryazarlığı eğitimi ile tutum ve davranış değişikliği arasındaki ilişkinin net olmadığı belirtilmektedir. Bununla birlikte, bu konuda ulusal düzeyde yapılan araştırmalar oldukça sınırlıdır. Bu da, haber ve medya okuryazarlığı eğitiminin etkileri konusunda daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Bu çalışma, dinamik bir grup olan üniversite öğrencilerinin haber medyası okuryazarlık düzeyinin ortaya koyulması ve haber medyası okuryazarlık düzeylerinin cinsiyet, aylık gelir düzeyi, öğrenim görülen fakülte ve haber takibinde kullanılan medya platformu açısından incelemesi bağlamında ulusal alanyazında bir ilki oluşturacaktır. Bu anlamda çalışmanın ulusal ve uluslararası alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışma kapsamında aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Lisans öğrencilerinin haber medyası okuryazarlık düzeyi nasıldır?
2. Lisans öğrencilerinin haber medyası okuryazarlık düzeyi çeşitli değişkenlere göre farklılaşmakta mıdır?
  - a. Cinsiyete göre lisans öğrencilerinin haber medyası okuryazarlık düzeyi farklılaşmakta mıdır?
  - b. Aylık gelir düzeyine göre lisans öğrencilerinin haber medyası okuryazarlık düzeyi farklılaşmakta mıdır?
  - c. Öğrenim gördükleri fakülteye göre lisans öğrencilerinin haber medyası okuryazarlık düzeyi farklılaşmakta mıdır?
  - d. Haber takibinde kullanılan medya platformuna göre lisans öğrencilerinin haber medyası okuryazarlık düzeyi farklılaşmakta mıdır?

YÖNTEM

Araştırma Deseni

Lisans öğrencilerinin haber medyası okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesini ve haber medyası okuryazarlık düzeyinin cinsiyet, aylık gelir düzeyi, öğrenim görülen fakülte ve haber takibinde kullanılan medya platformuna göre farklılaşıp farklılaşmadığının ortaya koyulmasını amaçlayan bu nicel çalışmada tekil ve ilişkisel tarama modelinden yararlanılmıştır. Tarama modeli, araştırma örnekleminin bir duruma ve konuya ilişkin tepkilerini ya da ilgi, algı, görüş gibi özelliklerini ortaya koyma amacıyla araştırmacının veri topladığı ve var olan verilerin incelendiği bir tür çalışma modelidir (Büyüköztürk vd., 2011; Creswell, 2014). Bir değişkenin derecesinin ya da özelliklerinin incelendiği araştırmalarda tekil tarama modelinin, iki ya da daha fazla değişkenin ilişkisine yönelik araştırmalarda ise ilişkisel tarama modelinin kullanılması önerilmektedir (Karasar, 2009). Bu anlamda, güncel çalışmada, lisans öğrencilerinin haber medyası

okuryazarlığının ortaya koyulmasında tekil tarama modelinden, haber medyası okuryazarlığının çeşitli değişkenler açısından incelenmesinde ise ilişkisel tarama modelinden yararlanılmıştır.

Evren ve Örneklem

Bu çalışmanın evrenini Çukurova Üniversitesi'nde yer alan 19 fakültede 2022-2023 öğretim yılında öğrenim gören 30941 lisans öğrencisi oluşturmaktadır. Evreni temsil eden örneklemin belirlenmesinde uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Uygun örnekleme yönteminde, adından da anlaşılacağı üzere, örneklemin kolay ulaşılabilir nitelikte olması gereklidir (Fraenkel vd., 2012). Bu bağlamda, çalışmanın örneklemini Çukurova Üniversitesi'nde öğrenim gören 633 lisans öğrencisi oluşturmaktadır. Örnekleme ilişkin bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Örnekleme İlişkin Bilgiler

	Cinsiyet		Toplam
	Erkek	Kadın	
Eğitim Fakültesi	46	56	102
Fen Edebiyat Fakültesi	30	38	68
Hukuk Fakültesi	27	12	39
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	52	71	123
İletişim Fakültesi	72	64	136
Mühendislik Fakültesi	56	43	99
Tıp Fakültesi	35	31	66
Toplam	318	315	633

Çalışma örneklemini yedi farklı fakültede öğrenim gören 118 birinci, 183 ikinci, 177 üçüncü, 140 dördüncü ve 15 beşinci sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Öğrencilerin yaşları 18 ile 42 arasında değişmektedir. Öğrencilerin yaş ortalamaları ise 21.68'dir (ss= 2,98).

Veri Toplama Aracı

Araştırmada haber medyası okuryazarlık düzeyinin belirlenmesinde Güdekli vd. (2022) tarafından geliştirilen “Haber Medyası Okuryazarlığı Ölçeği” kullanılmıştır. Bu noktada, ölçek kullanımı öncesinde fikir ve sanat eserleri için telif haklarına yönelik düzenlemelere uygun olarak hareket edilmiş, ölçek sahibinden kullanım izni alınmıştır.

Ölçek, haber medyası okuryazarlık düzeyini belirlemeye yönelik 5'li Likert tipinde hazırlanmış 9 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin güvenirlik ve geçerliği 499 katılımcı ile incelenmiştir. Yapı geçerliğinin ortaya koyulması amacıyla gerçekleştirilen açımlayıcı faktör analizi (AFA) sonucunda faktör yükleri .54 ile .82

arasında değişmekte olan ve iki alt boyutta (öz yeterlik ve eleştirel performans) yer alan toplamda 10 madde olduğu gözlemlenmiştir. Maddelerin açıkladığı toplam varyans yaklaşık olarak %40'tır. Sonrasında doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılarak ölçekten bir madde çıkarılmış ve ölçeğin nihai formuna ulaşılmıştır. DFA sonucunda uyum iyiliği değerlerinin (Ki-kare/serbestlik değeri: 2.46; RMSEA: 0.084; SRMR: 0.064; TLI: 0.87; CFI: 0.91; GFI: 0.95 ve AGFI: 0.91) kabul edilebilir sınırlarda olduğu raporlanmıştır. Ölçeğin kapsam geçerliğinin ortaya koyulmasında Lawshe tekniği kullanılmıştır. Bu doğrultuda 10 uzmandan görüş alınmış ve uzmanların %80 oranda hem fikir olduğu, bir başka ifadeyle ölçeğin kapsam geçerliğinin yeterli bir düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ölçüt geçerliğinin incelenmesinde Erişti ve Erdem (2017) tarafından geliştirilmiş olan "Medya Okuryazarlığı Becerileri" ölçeği kullanılmış ve iki ölçeğin alt ölçekleri ve tüm ölçekleri arasındaki korelasyon katsayılarının .64 ile .73 arasında değiştiği bulunmuş, ölçüt geçerliği sağlanmıştır. Güvenirlilik için alt ölçekler ve tüm ölçek için Cronbach Alfa ve McDonald'ın Omega değerleri hesaplanmış, bu değerlerin .83 ile .86 arasında değişkenlik gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bütün analiz bulgularına göre, ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir. Bu çalışma kapsamında tüm ölçek için Cronbach Alfa katsayısı .80 olarak bulunmuştur.

Veri Toplama Süreci ve Veri Analizi

Veri toplama sürecinde, bu araştırma için, öncelikle Çukurova Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Alanında Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 26.12.2022 tarihli, E. 581177 sayılı yazısı ile Etik Kurul onayı alınmıştır. Sonrasında "Haber Medyası Okuryazarlığı Ölçeği" sanal ortama taşınmış ve ölçeğe erişim linki oluşturulmuştur. Veri toplama sürecinde öğrencilere ilk olarak "katılımcı rıza formu" sonrasında ise oluşturulan link aracılığıyla ölçek formu iletilmiştir. Yaklaşık bir aylık bir süreçte veri toplama süreci tamamlanmıştır.

Çalışmada lisans öğrencilerinin haber medya okuryazarlık düzeyinin incelenmesinde betimsel analizlerden ve kümeleme analizinden yararlanılmıştır. Kümeleme analizi ile evren içerisinde benzer özelliklere sahip bireyler ya da objeler gruplandırılmaktadır (Alpar, 2011). Gruplar kendi içerisinde homojen, diğer gruplarla ise heterojen bir yapı göstermektedir (Çokluk vd., 2010; Hair vd., 2011). Kümeleme analizinde farklı teknikler bulunmaktadır. Eğer bir araştırmada küme sayısı araştırmacı tarafından belirlenmişse ya da küme sayısına ilişkin bilinen bir bilgi varsa hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemleri kullanılmaktadır (Yaz, 2014). K-ortalamlar yöntemi hiyerarşik olmayan kümeleme analizlerinden biridir. Çalışmada lisans öğrencilerinin haber medyası okuryazarlık düzeyleri düşük, orta ve yüksek olmak üzere üç grupta incelenmiştir. Bu nedenle araştırmada k-ortalamlar tekniği kullanılmıştır.

Haber medyası okuryazarlığının cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak için bağımsız örneklem t -testi; aylık gelir düzeyi, öğrenim görülen fakülte ve haber takibinde kullanılan medya platformu değişkenlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak için ise bağımsız örneklem için tek

faktörlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Katılımcıların haber medyası okuryazarlık düzeyine ilişkin karşılaştırmalar için üç (haber medyası okuryazarlığı ve alt boyutları) kez tek faktörlü analiz yapılmıştır. Bu durumda istatistiksel olarak hata yapılabilmektedir. Çalışmada hataya yönelik önlem almak için Bonferroni düzeltmesi (Huck, 2012) yapılarak, anlamlılık düzeyi .05 yerine .017 (geleneksel anlamlılık düzeyi/analiz sayısı: .05/3) değeri kabul edilmiştir.

Kümeleme analizi ve tek faktörlü ANOVA gerçekleştirilmeden önce varsayımları sınanmıştır. Kümeleme analizinin varsayımları uç değerler ve değişkenler arası çoklu-bağlantıdır (Alpar, 2011; Hair vd., 2011). Tek faktörlü ANOVA'nın varsayımları ise normallik ve varyansların eşleşliğidir. Varsayımların sınanmasında öncelikle tekli ve çoklu normallik incelenmiştir. Tekli normallik için çarpıklık ve basıklık değerleri değerlendirilmiştir. Çarpıklık değerlerinin -0.24 ile +0.10 arasında değiştiği, basıklık değerlerinin -0.71 ile -0.49 arasında değiştiği bulunmuştur. Bu bağlamda tekli normallik varsayımının karşılandığı söylenebilir. Çoklu normalliğin incelenmesinde Arifin'in (2015) önerdiği yöntem kullanılmış ve kritik ki-kare değerleri ile Mahalanobis uzaklıkları karşılaştırılarak yayılım grafiği oluşturulmuştur. Grafikte doğrusal bir yapı elde edilmiştir. Dolayısıyla çoklu normallik varsayımı sağlanmıştır. Sonrasında kümeleme analizinin varsayımları olan tekli ve çoklu uç değerler incelenmiştir. Tekli uç değerler için haber medyası okuryazarlığı ölçeğinden elde edilen puan ortalamaları z puanına dönüştürülmüş ve bu değerlerin -3 ile +3 arasında olduğu bulunmuştur. Çoklu uç değerleri tespit etmek için Mahalanobis uzaklığı incelenmiş ve üç değişken için kriter olarak kabul edilen 12.84'ün (Tabachnick ve Fidell, 2013) üzerinde bir veri olmadığı bulunmuştur. Buna göre, veri setinde uç değer tespit edilmediği söylenebilir. Son olarak değişkenler arası çoklu-bağlantı varsayımını test etmek için alt ölçekler arasındaki ilişkilerin yüksek olmadığı ($r = .41$) bulunmuştur. Varsayımlar sağlanmış ve veri setinin analiz için uygun olduğuna ulaşılmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Lisans Öğrencilerinin Haber Medyası Okuryazarlık Düzeyine İlişkin Bulgular

Çalışmada lisans öğrencileri haber medyası okuryazarlık düzeyi, öz yeterlik düzeyi ve eleştirel performans düzeyine göre k-ortalamalar tekniği ile gruplandırılmıştır. Bu teknikte öncelikle küme sayısına karar verilir. Sonrasında veri setindeki her bir birey değer bakımından benzer olacak şekilde ait olduğu kümeye yerleştirilir. Bu adım hiçbir birey dışarıda kalmayacak şekilde tekrarlanır ve kümeleme işlemi nihayetlendirilir (Yaz, 2014). Çalışma kapsamında düşük, orta ve yüksek olmak üzere üç küme belirlenmiştir. Elde edilen kümelere ilişkin bulgular Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Haber Medyası Okuryazarlık Düzeyleri

Boyutlar	Kümelere					
	Düşük		Orta		Yüksek	
	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde	Frekans	Yüzde
Haber Medyası Okuryazarlık Düzeyi (Genel)	155	24,5	271	42,8	207	32,7
Öz-yeterlik Düzeyi	51	8,1	118	18,6	464	73,3
Eleştirel Performans Düzeyi	300	47,4	148	23,4	185	29,2

Tablo 2 incelendiğinde lisans öğrencilerinin haber medyası okuryazarlık düzeyinin çoğunlukla orta düzeyde olduğu ($f= 271$; %42,8) söylenebilir. Ancak yüksek düzeyde haber medyası okuryazarlık düzeyine sahip öğrencilerle orta düzeyde katılımcıların sayısının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Düşük düzeyde haber medyası okuryazarlık düzeyine sahip öğrencilerin sayısının ise diğerlerine göre daha az olduğu ifade edilebilir. Diğer taraftan lisans öğrencilerinin haber medyası okuryazarlığı kapsamında öz-yeterlik düzeylerinin oldukça yüksek olduğu söylenebilir ($f= 464$; %73,3). Orta düzeyde öz-yeterlik düzeyine sahip bireylerin sayısı da düşük düzeyde öz-yeterlik düzeyine sahip bireylerden oldukça fazladır. Eleştirel performans kapsamında değerlendirildiğinde ise lisans öğrencilerinin büyük çoğunluğunun eleştirel performans düzeylerinin düşük olduğu söylenebilir ($f= 300$; %47,4). Orta düzeyde eleştirel performans düzeyine sahip bireylerin sayısının ise düşük eleştirel performans düzeyine sahip birey sayısına yakın olduğu görülmektedir. Sonuç olarak, lisans öğrencilerinin öz yeterlik düzeylerinin yüksek, eleştirel performans düzeylerinin düşük, genel haber medyası okuryazarlık düzeylerinin ise orta düzeyde olduğu söylenebilir.

Haber Medyası Okuryazarlık Düzeyinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi

Çalışma kapsamında lisans öğrencilerinin haber medyası okuryazarlık düzeyleri çeşitli değişkenlere göre incelenmektedir. Bu değişkenler cinsiyet, aylık gelir düzeyi, öğrenim görülen fakülte ve haber takibinde kullanılan medya aracıdır.

Cinsiyete göre lisans öğrencilerinin haber medyası okuryazarlık düzeyi

Haber medyası okuryazarlığının cinsiyete göre farklılaşp farklılaşmadığını ortaya koymak için bağımsız örneklem t -testi yapılmıştır. Analiz sonuçları Tablo 3'te paylaşılmıştır.

Tablo 3. Cinsiyete Göre Haber Medyası Okuryazarlık Düzeyleri

Boyutlar	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	ss	sd	t	p
Haber Medyası Okuryazarlığı (Genel)	Erkek	318	3,74	0,64	583,7	1,32	0,188
	Kadın	315	3,68	0,48	7		

Öz-yeterlik	Erkek	318	4,12	0,54	616,6 6	2,25	0,025
	Kadın	315	4,03	0,46			
Eleştirel Performans	Erkek	318	3,26	1,00	579,5 6	0,29	0,769
	Kadın	315	3,24	0,73			

Tablo 3'te yer alan bulgular incelendiğinde kadın ve erkek katılımcıların haber medyası okuryazarlık düzeyinin istatistiksel olarak farklılaşmadığı anlaşılmaktadır ($t_{(583,77)} = 1,32, p > .017$). Bu bulguya benzer olarak, cinsiyete göre katılımcıların öz-yeterlik ve eleştirel performans düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farkın olmadığı bulgulanmıştır. Bu bağlamda, kadın ve erkek katılımcıların haber medyası okuryazarlık düzeylerinin benzer olduğu söylenebilir.

Aylık gelire göre lisans öğrencilerinin haber medyası okuryazarlık düzeyi

Çalışmada aylık gelir sınıflandırması 1250 TL ve altı, 1251-3000 TL, 3001-4750 TL, 4751-6500 TL ve 6500 TL ve üzeri olmak üzere beş grupta ele alınmaktadır. Grupların haber medyası okuryazarlıklarına ilişkin betimsel bulgularına Tablo 4'te yer verilmiştir.

Tablo 4. Aylık Gelire Göre Haber Medyası Okuryazarlık Düzeylerine İlişkin Betimsel Bulgular

	Aylık Gelir	N	$\bar{X}$	ss	En Düşük	En Yüksek
Haber Medyası Okuryazarlığı (Genel)	1250 TL ve altı	222	3.63	0.58	2.56	4.89
	1251-3000 TL	159	3.72	0.55	2.78	4.89
	3001-4750 TL	108	3.86	0.52	2.78	4.89
	4751-6500 TL	79	3.81	0.52	2.78	4.89
	6500 TL ve üzeri	65	3.59	0.61	2.78	4.89
Öz-yeterlik	1250 TL ve altı	222	3.94	0.47	2.80	5.00
	1251-3000 TL	159	4.17	0.54	3.00	5.00
	3001-4750 TL	108	4.22	0.46	3.00	5.00
	4751-6500 TL	79	4.14	0.47	3.40	5.00
	6500 TL ve üzeri	65	3.97	0.53	3.00	5.00
Eleştirel Performans	1250 TL ve altı	222	3.24	0.97	1.25	5.00
	1251-3000 TL	159	3.16	0.77	1.25	5.00
	3001-4750 TL	108	3.41	0.82	1.25	5.00
	4751-6500 TL	79	3.39	0.79	1.25	5.00
	6500 TL ve üzeri	65	3.12	0.96	1.25	5.00

Tablo 4 değerlendirildiğinde aylık gelir durumuna göre haber medyası okuryazarlığı, öz-yeterlik ve eleştirel performans düzeylerinin arasında küçük farklar olduğu görülmektedir. Bu farkların anlamlı olup olmadığını incelemek

amacıyla bağımsız örneklemeler için tek yönlü ANOVA analizi kullanılmıştır. Sonuçlarına Tablo 5'te yer verilmiştir.

Tablo 5. Aylık Gelire Göre Haber Medyası Okuryazarlık Düzeyleri

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p	η_p^2
Haber Medyası Okuryazarlığı (Genel)	Gruplar Arası	5.37	4	1.34	4.272	.002	.026
	Grup İçi	197.26	628	.31			
	Toplam	202.63	632				
Öz-yeterlik	Gruplar Arası	8.64	4	2.16	8.870	.000	.053
	Grup İçi	152.99	628	.244			
	Toplam	161.64	632				
Eleştirel Performans	Gruplar Arası	6.58	4	1.64	2.155	.073	-
	Grup İçi	479.29	628	.763			
	Toplam	485.87	632				

Analiz sonuçları lisans öğrencilerinin haber medyası okuryazarlık düzeyleri ($F_{(4, 628)} = 4.272$, $p < .017$, $\eta_p^2 = 0.026$) ve öz-yeterlik düzeyleri ($F_{(4, 628)} = 8.87$, $p < .017$, $\eta_p^2 = 0.053$) arasında aylık gelir bakımından anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle, haber medyası okuryazarlık düzeyleri ve öz-yeterlik düzeyleri katılımcının aylık gelirine göre farklılaşmaktadır. Bu farklılığın etkisi küçüktür. Diğer taraftan, lisans öğrencilerinin eleştirel performans düzeyleri ($F_{(4, 628)} = 2.115$, $p > .017$) arasında aylık gelir bakımından anlamlı bir farklılık söz konusu değildir.

Haber medyası okuryazarlık ve öz-yeterlik düzeylerinin aylık gelire göre farklılaşmasının hangi gruplarda görüldüğünü belirlemek amacıyla izleme testlerinden yararlanılmıştır. İzleme testine karar verebilmek için öncelikli olarak Levene Testi incelenmiştir. Test sonucuna ($F_{(4, 628)} = 1.474$, $p = .208$) göre varyansların eşleştiği bulunmuştur. Benzer şekilde öz-yeterlik kapsamında da yapılan Levene Testi sonucu ($F_{(4, 628)} = 2.202$, $p = .067$) varyansların eşleştiğini göstermiştir. Bu nedenle her iki boyut için de Scheffe testinin sonuçları incelenmiştir. Bu testin sonuçlarına göre, aylık geliri 1250 TL ve altı olanlarla 3001-4750 TL arasında olanların haber medyası okuryazarlık düzeyleri arasında bir farkın olduğu ($p < .05$) görülmüştür. Diğer taraftan, aylık geliri 1250 TL ve altı olanlarla 1251-3000 TL olanların öz yeterlik bağlamında farklılaştığı bulunmuştur ($p < .01$). Aylık geliri 1250 TL ve altı olanlarla 3001-4750 TL olanların arasında ise öz-yeterlik düzeyleri bağlamında anlamlı bir farkın olduğu görülmüştür ($p < .01$). Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, etki büyüklüğünün küçük olduğu göz önünde bulundurularak, farklı gelir düzeyine sahip olan öğrencilerin haber medyası okuryazarlık düzeylerinin birbirine benzer olduğu söylenebilir.

Fakülteye göre lisans öğrencilerinin haber medyası okuryazarlık düzeyi

Çalışma kapsamında Eğitim Fakültesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Hukuk Fakültesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İletişim Fakültesi, Mühendislik Fakültesi ve Tıp Fakültesi olmak üzere yedi farklı fakültede öğrenim gören lisans öğrencilerinden veri toplanmıştır. Fakülteye göre katılımcıların haber medyası okuryazarlıklarına ilişkin betimsel bulguları Tablo 6’da paylaşılmıştır.

Tablo 6. Fakülteye Göre Haber Medyası Okuryazarlık Düzeylerine İlişkin Betimsel Bulgular

	Fakülte	N	$\bar{X}$	ss	En Düşük	En Yüksek
Haber Medyası Okuryazarlığı (Genel)	Eğitim Fakültesi	102	3.70	0.57	2.78	4.78
	Fen Edebiyat Fakültesi	68	3.69	0.35	2.89	4.33
	Hukuk Fakültesi	39	4.07	0.74	3.00	4.89
	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	123	3.72	0.55	2.56	4.67
	İletişim Fakültesi	136	4.00	0.47	3.00	4.67
	Mühendislik Fakültesi	99	3.43	0.50	2.78	4.44
	Tıp Fakültesi	66	3.33	0.48	2.78	4.00
Öz-yeterlik	Eğitim	102	4.12	0.58	3.20	5.00
	Fen Edebiyat	68	4.09	0.24	3.60	4.60
	Hukuk	39	4.23	0.46	3.80	4.80
	İİBF	123	3.86	0.54	2.80	5.00
	İletişim	136	4.39	0.40	3.80	5.00
	Mühendislik	99	4.16	0.34	3.60	5.00
	Tıp	66	3.55	0.33	3.00	3.80
Eleştirel Performans	Eğitim	102	3.17	0.77	1.75	4.75
	Fen Edebiyat	68	3.19	0.74	2.00	4.00
	Hukuk	39	3.87	1.26	1.75	5.00
	İİBF	123	3.54	0.68	2.25	5.00
	İletişim	136	3.53	0.69	1.75	4.50
	Mühendislik	99	2.53	0.82	1.25	4.50
	Tıp	66	3.06	0.88	1.75	4.25

Lisans öğrencilerinin öğrenim gördükleri fakülteye göre haber medyası okuryazarlık düzeylerinin değişip değişmediğini ortaya koymak için tek yönlü ANOVA yapılmıştır. Analizden elde edilen bulgular Tablo 7’de yer verilmiştir.

Tablo 7. Fakülteye Göre Haber Medyası Okuryazarlık Düzeyleri

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p	η_p^2
Haber Medyası Okuryazarlığı (Genel)	Gruplar Arası	33.98	6	5.66	21.02	.000	.168
	Grup İçi	168.65	626	.269			
	Toplam	202.63	632				
Öz-yeterlik	Gruplar Arası	39.31	6	6.55	33.53	.000	.243
	Grup İçi	122.33	626	.19			
	Toplam	161.64	632				
Eleştirel Performans	Gruplar Arası	91.23	6	15.21			.188
	Grup İçi	394.64	626	.63	24.12	.000	
	Toplam	485.87	632				

Analiz sonuçları lisans öğrencilerinin haber medyası okuryazarlık düzeyleri ($F_{(6, 626)} = 5.66$, $p < .017$, $\eta_p^2 = 0.168$), öz-yeterlik düzeyleri ($F_{(6, 626)} = 6.55$, $p < .017$, $\eta_p^2 = 0.243$) ve eleştirel performans düzeyleri ($F_{(6, 626)} = 15.21$, $p < .017$, $\eta_p^2 = 0.188$) arasında aylık gelir bakımından anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. Bu farklılığın hangi fakültelerde görüldüğünü belirlemek amacıyla izleme testleri yapılmıştır. İzleme testi olarak Tamhane testinden yararlanılmıştır; çünkü Levene test sonuçlarına göre haber medyası okuryazarlığı ($F_{(6, 626)} = 6.62$, $p < .001$), öz yeterlik ($F_{(6, 626)} = 15.11$, $p < .001$) ve eleştirel performans ($F_{(6, 626)} = 6.16$, $p < .001$) düzeylerinde varyansların eşleşmediği bulunmuştur.

Tamhane test sonuçlarına göre Tıp Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin Mühendislik Fakültesi haricindeki tüm fakültelerde öğrenim gören öğrencilerden haber medyası okuryazarlık düzeyinin düşük ve söz konusu farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p < .05$); ancak Tıp Fakültesi ve Mühendislik Fakültesi'nde öğrenim gören öğrencilerin haber medyası okuryazarlık düzeyleri arasındaki puan farkının anlamlı olmadığı ($p > .05$) bulunmuştur. Mühendislik Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin ise Eğitim Fakültesi haricindeki ($p = .011$) diğer fakültelerde yer alan öğrencilerden ($p < .05$) haber medyası okuryazarlık düzeylerinin istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde düşük olduğu görülmüştür. İletişim Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin ise Hukuk Fakültesi haricindeki tüm fakültelerde öğrenim gören öğrencilerden haber medyası okuryazarlık düzeylerinin yüksek ve söz konusu farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p < .05$); ancak İletişim Fakültesi ve Hukuk Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin haber medyası okuryazarlık düzeyleri arasındaki puan farkının anlamlı olmadığı ($p > .05$) bulunmuştur. Fakülteler arası haber medyası okuryazarlık bağlamındaki farklılıkların ise anlamlı olmadığı bulunmuştur. Sonuç olarak Tıp Fakültesi ve Mühendislik Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin haber medyası okuryazarlık düzeylerinin benzer olduğu ve diğer fakültelerde öğrenim gören öğrencilerin haber

medyası okuryazarlık düzeylerinden daha düşük olduğu söylenebilir. Diğer taraftan, Hukuk Fakültesinde ve İletişim Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin haber medyası okuryazarlık düzeylerinin diğer fakültelerde öğrenim gören öğrencilerden daha yüksek olması önemli bir bulgu olarak dikkat çekmektedir.

Tıp Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin öz yeterlik düzeyi diğer fakültelerdeki öğrencilerden daha düşük olarak bulgulanmış ve Tamhane test sonuçlarına göre bu farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğu fark edilmiştir ($p<.001$). Diğer taraftan, öz yeterlik düzey ortalamasının en yüksek İletişim Fakültesine ait olduğu görülmüştür. İletişim Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin öz-yeterlik düzeylerinin Hukuk Fakültesi haricindeki tüm fakültelerde öğrenim gören öğrencilerin sahip olduğu öz-yeterlik ortalamasından anlamlı bir şekilde farklı olduğu söylenilebilir ($p<.007$). İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin öz-yeterlik düzeylerinin Eğitim Fakültesi haricindeki tüm fakültelerde öğrenim gören öğrencilerin öz-yeterlik ortalamalarından anlamlı bir şekilde farklı olduğu görülmüştür ($p<.007$). Fakülteler arası diğer öz-yeterlik bağlamındaki farklılıkların ise anlamlı olmadığı bulunmuştur ($p>.007$). Sonuç olarak, sözü geçen fakülteler arasından İletişim Fakültesindeki öğrencilerin öz-yeterlik düzeylerinin yüksek, Tıp Fakültesi öğrencilerinin ise diğer fakültelere göre öz-yeterlik düzeylerinin daha düşük olduğu söylenebilir.

Tamhane test sonuçlarına göre Mühendislik Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin eleştirel performans düzeyleri diğer fakültelerdeki öğrencilerinkinden anlamlı bir şekilde düşük olarak bulunmuştur ($p<.05$). Yine, Tıp Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin İktisadi ve İdari Bilimler ve İletişim Fakültelerinde öğrenim gören öğrencilerden puan ortalamaları anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır ($p<.05$). Benzer şekilde, Eğitim Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin de İktisadi ve İdari Bilimler ve İletişim Fakültelerinde öğrenim gören öğrencilerden puan ortalamaları anlamlı bir şekilde farklılaşmaktadır ($p<.05$). Fakülteler arası diğer eleştirel performans bağlamındaki farklılıkların ise anlamlı olmadığı bulunmuştur ($p>.05$).

Haber takibinde kullanılan medya platformuna göre lisans öğrencilerinin haber medyası okuryazarlık düzeyi

Çalışma kapsamında, katılımcılar, haber takibinde haber sitesi/dijital gazete, Instagram, Telegram, Twitter ve YouTube platformlarını kullandıklarını belirtmişlerdir. Bu platformlara göre katılımcıların haber medyası okuryazarlıklarına ilişkin betimsel bulgulara Tablo 8’de yer verilmiştir.

Tablo 8. Medya Platformuna Göre Haber Medyası Okuryazarlık Düzeylerine İlişkin Betimsel Bulgular

Medya Platformu	N	$\bar{X}$	ss	En Düşük	En Yüksek
-----------------	---	-----------	----	----------	-----------

Haber Medyası Okuryazarlığı (Genel)	Haber Sitesi/Dijital Gazete	207	3.63	0.55	2.56	4.89
	Instagram	104	3.47	0.50	2.78	4.78
	Telegram	24	3.96	0.26	3.56	4.44
	Twitter	271	3.82	0.58	2.78	4.89
	YouTube	27	3.88	0.58	3.00	4.56
	Toplam	633	3.71	0.57	2.56	4.89
Öz-yeterlik	Haber Sitesi/Dijital Gazete	207	3.97	0.51	2.80	5.00
	Instagram	104	3.85	0.52	3.00	5.00
	Telegram	24	4.20	0.27	3.60	4.60
	Twitter	271	4.19	0.46	3.00	5.00
	YouTube	27	4.47	0.45	4.00	5.00
	Toplam	633	4.08	0.51	2.80	5.00
Eleştirel Performans	Haber Sitesi/Dijital Gazete	207	3.21	0.82	1.25	5.00
	Instagram	104	3.00	0.78	1.25	5.00
	Telegram	24	3.67	0.34	3.50	4.50
	Twitter	271	3.36	0.96	1.25	5.00
	YouTube	27	3.16	0.80	1.75	4.00
	Toplam	633	3.25	0.88	1.25	5.00

Tablo 8 incelendiğinde, lisans öğrencilerinin haber takibinde kullandıkları medya aracına göre haber medyası okuryazarlık düzeylerine ilişkin puan ortalamalarında farklılık olduğu görülmektedir. Bu farkın istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını belirlemek için tek yönlü ANOVA yapılmıştır. Analizin sonuçları Tablo 9'da paylaşılmıştır.

Tablo 9. Haber Takibinde Kullanılan Medya Platformuna Göre Haber Medyası Okuryazarlık Düzeyleri

	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	p<	η_p^2
Haber Medyası Okuryazarlığı (Genel)	Gruplar Arası	12.91	4.00	3.23	10.68	.000	.064
	Grup İçi	189.72	628.00	0.30			
	Toplam	202.63	632.00				
Öz-yeterlik	Gruplar Arası	15.56	4.00	3.89	16.72	.000	.096
	Grup İçi	146.08	628.00	0.23			
	Toplam	161.64	632.00				

Eleştirel Performans	Gruplar Arası	14.70	4.00	3.68		
	Grup İçi	471.16	628.00	0.75	4.90	000 .030
	Toplam	485.87	632.00			

Analiz sonuçları, haber medyası okuryazarlık düzeyleri ($F_{(4,628)} = 10.68$; $p < .001$; $\eta^2 = .064$), öz-yeterlik düzeyleri ($F_{(4,628)} = 16.72$; $p < .001$; $\eta^2 = .096$) ve eleştirel performans düzeyleri ($F_{(4,628)} = 4.90$; $p < .001$; $\eta^2 = .030$) arasında haber takibinde kullanılan medya platformu bakımından anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle, lisans öğrencilerinin haber takibinde kullanmayı tercih ettikleri medya platformuna göre haber medyası okuryazarlık, öz-yeterlik ve eleştirel performans düzeyleri anlamlı bir şekilde değişmektedir. Bu farklılık ise küçük bir etkiye sahiptir. Bu farklılığın kaynağını belirlemek adına yapılan izleme testlerinin belirlenmesinde Levene test sonuçları incelenmiştir. Sonuçlar öz-yeterlik düzeyi ($F_{(4,628)} = 10.68$; $p > .05$) için varyansların eşleştiğini; ancak haber medyası okuryazarlığı ($F_{(4,628)} = 5.33$; $p < .001$) ve eleştirel performans ($F_{(4,628)} = 9.45$; $p < .001$) düzeyleri için varyansların eşleşmediğini göstermiştir. Bu nedenle, haber medyası okuryazarlık ve eleştirel performans düzeyleri için Tamhane, öz-yeterlik düzeyi için ise Scheffe kullanılmıştır.

Haber medyası okuryazarlığı kapsamında yapılan Tamhane testi sonuçları ve öz yeterlik düzeyi için yapılan Scheffe testi sonuçları Telegram, Twitter ve YouTube platformlarını kullanan lisans öğrencilerinin haber medyası okuryazarlık düzeylerinin ($\bar{X}_{\text{Telegram}} = 3.96$; $\bar{X}_{\text{Twitter}} = 3.82$; $\bar{X}_{\text{YouTube}} = 3.88$) ve öz yeterlik düzeylerinin ($\bar{X}_{\text{Telegram}} = 4.20$; $\bar{X}_{\text{Twitter}} = 4.19$; $\bar{X}_{\text{YouTube}} = 4.47$) farklılaşmadığını ($p > .05$), bir başka ifadeyle, benzer olduğunu göstermiştir. Ayrıca haber sitesi-dijital gazete ve Instagram platformlarını kullanan lisans öğrencilerinin haber medyası okuryazarlık ($\bar{X}_{\text{h.sitesi-d. gazete}} = 3.63$; $\bar{X}_{\text{Instagram}} = 3.47$) ve öz yeterlik düzeyleri ($\bar{X}_{\text{h.sitesi-d. gazete}} = 3.97$; $\bar{X}_{\text{Instagram}} = 3.85$) de farklılaşmamaktadır ($p > .05$). Ancak Telegram, Twitter ve YouTube platformlarını kullanmayı tercih eden lisans öğrencilerinin haber medyası okuryazarlık ve öz-yeterlik düzeylerinin haber sitesi-dijital gazete ve Instagram platformunu kullananlardan anlamlı şekilde yüksek olduğu bulunmuştur ($p < .05$).

Eleştirel performans kapsamında yapılan Tamhane testi sonuçları diğerlerinden farklılık göstermektedir. Analiz sonuçlarına göre, haber takibinde Telegram kullanan lisans öğrencilerinin eleştirel performans düzeyleri ($\bar{X}_{\text{Telegram}} = 3.$) diğer medya platformlarını kullanmayı tercih edenlerden anlamlı şekilde yüksektir ($p < .05$). Ayrıca, Twitter ($\bar{X}_{\text{Twitter}} = 3.36$) ve Instagram ($\bar{X}_{\text{Instagram}} = 3.00$) kullanıcılarının eleştirel performans düzeylerindeki fark anlamlı bulunmuştur ($p < .01$). Bunun dışındaki farkların ise anlamsız olduğu görülmüştür ($p > .05$).

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin damga vurduğu bu çağın en önemli gerekliliklerinden biri olan bilgiye erişimin demokratik toplumların en fazla önem verdiği konulardan biri olduğu söylenebilir. Bu anlamda, bilgi ve iletişim teknolojilerinin dünyayı adeta bir küresel köye dönüştürdüğü bu yüzyılda bilgi edinme toplumların en önemli demokratik haklarından biri olarak görülmektedir. Bu noktada, haber olgusu, toplumların gündelik bilgi alma ihtiyaçlarını karşılayan en önemli araçlardan biri olarak dikkat çekmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin yol açtığı yapısal dönüşüm süreciyle yeni medya ortamlarına hızla entegre olan medya sektöründe haber medyasının da ilgili gelişmelerden uzak kalamadığı gözlemlenebilmektedir. Öyle ki, yeni medya haberciliği geleneksel habercilik pratiklerini domine ederek yoluna hızla devam etmektedir. Öte yandan, kitlelerin yeni medya ortamlarına gösterdikleri ilginin yansımalarını haber tüketim pratiklerinde de görmenin mümkün olduğu söylenebilir. Bu kapsamda, toplumların tıpkı medya okuryazarlığı becerilerine sahip olma gereklilikleri gibi haber medyası okuryazarlığı becerilerini de kazanmalarının onlar adına önemli avantajlar sağlayabileceği düşünülmektedir.

Yeni medya ortamlarının zamandan ve mekândan bağımsız olarak sürekli enformasyon üretimi yaptıkları, kitleleri bilgi yığınlarına maruz bıraktıkları söylenebilir. Bu anlamda, bilgi niteliğinden daha çok niceliğinin ön plana çıktığı bu ortamda bilginin güvenilirliği en önemli sorunlardan biri olarak dikkat çekmektedir. Kaldı ki, doğru, yanlış, gerçek, yalan ya da çarpıtılmış bilgi arasındaki sınırların gittikçe yok olduğu bir küresel ortamın varlığından hâlihazırda bahsedilebilmektedir. Bu nedenle, kitlelerin elde ettikleri bilginin niteliğine yönelik şüpheci ve eleştirel bir tutum içerisinde olmaları beklenmektedir. Bu noktada, medya okuryazarlığı çalışmalarının bir alt dalı olarak ortaya çıkan haber medyası okuryazarlığı olgusu ve ilgili becerilerin, kitlelerin doğru ve güvenilir haber alabilmesini sağlamada kritik bir role sahip olduğu düşünülmektedir.

Kitlelerin medya okuryazarlık becerilerini ele alan çalışmaların medya sektöründeki teknoloji temelli çeşitlenmenin etkisiyle artarak devam ettiği gözlemlenmektedir. Bu doğrultuda, birçok farklı medya okuryazarlığı türünün ortaya çıktığı söylenebilir. Söz konusu türler arasında haber medyası okuryazarlığı en yoğun araştırılan alanlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumların yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik durum, eğitim düzeyi gibi farklı demografik değişkenlere sahip bireylerden oluştuğu gerçeği göz önüne alındığında, tıpkı medya okuryazarlığı becerilerinde olduğu gibi, haber medyası okuryazarlığı kapsamında da bireylerin farklı becerilere sahip olduğu düşünülmektedir. Bu anlamda, toplumun en aktif ve sosyal hayat pratikleri içerisinde bilgiye erişimi en çok önemseyen parçası olarak, üniversite öğrencilerinin, haber medyası okuryazarlık düzeylerinin ortaya koyulması toplumun izdüşümünü yakalayabilmek noktasında oldukça kritiktir.

Çukurova üniversitesi lisans öğrencileri özelinde haber medyası okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesi ve haber medyası okuryazarlık düzeyinin

cinsiyet, aylık gelir düzeyi, öğrenim görülen fakülte ve haber takibinde kullanılan medya platformuna göre farklılaşıp farklılaşmadığının ortaya koyulmasının amaçlandığı bu çalışmada öncelikle cinsiyet değişkeni ele alınmıştır. Buna göre, çalışmada, kadın ve erkek katılımcıların haber medyası okuryazarlığı ve alt boyutlarının (öz-yeterlik ve eleştirel performans) ortalamalarının farklılaşmadığı bulunmuştur. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin hüküm sürdüğü bu çağın bir gerekliliği olarak hem kadın hem de erkeklerin ilgili teknolojileri etkin bir şekilde kullanması beklenmektedir. Bu bağlamda erkeklerin ve kadınların haber medyası okuryazarlık düzeylerinin benzer olması şaşırtıcı bir sonuç değildir. Bununla birlikte, çalışma bulguları, katılımcıların eleştirel performans düzeylerinin aylık gelire göre farklılaşmadığını göstermiştir. Diğer taraftan, katılımcıların haber medyası okuryazarlık ve öz-yeterlik düzeylerinde anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür; ancak izleme test sonuçları ve etki büyüklüğü göz önünde bulundurulduğunda söz konusu farkın etkisinin küçük olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, aylık gelirin haber medyası okuryazarlık ve öz yeterlik üzerinde de etkili bir değişken olmadığı söylenebilir. Aylık gelir kapsamında katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemesinde ilgili kitlenin sosyo-ekonomik düzey olarak yakın profillere sahip olmalarından kaynaklanabilir. Diğer bir deyişle, lisans öğrencilerinin ailelerinden aldıkları finansal destek ya da burs ve kredi gibi gelirlerin en azından haber medyası okuryazarlık düzeylerini geliştirebilecek içeriklere ve bilgilere erişimlerinin önünü açtığı düşünülebilir. Yine çalışma bulguları Eğitim, Fen Edebiyat, Hukuk, İktisadi ve İdari Bilimler, İletişim, Mühendislik ve Tıp Fakültelerinde öğrenim gören katılımcıların haber medyası okuryazarlık, öz-yeterlik ve eleştirel performans düzeylerinin farklılaştığını göstermiştir. Bu fakülteler arasında haber medyası okuryazarlık düzeyi anlamlı olarak en yüksek olan fakülteler Hukuk ve İletişim iken, en düşük olanlar Tıp ve Mühendisliktir. Diğer taraftan, bu fakülteler arasında öz-yeterlik düzeyi anlamlı olarak en yüksek olan fakülte İletişim iken, en düşük olan fakülte Tıptır. Son olarak, fakülteler arasında eleştirel performans düzeyi anlamlı olarak en yüksek olan fakülte Hukuk iken, en düşük olan fakülte Mühendisliktir. Ayrıca, Tıp Fakültesi ve Mühendislik Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin haber medyası okuryazarlığının daha düşük olduğu bulgulanmıştır. Özellikle Tıp ve Mühendislik gibi fakültelerin eğitim içeriklerinin ağırlıklı olarak sayısal bilimlerden oluşması ve sosyal bilimlerde yer alan eleştirel yaklaşımların ilgili fakültelerin ders içeriklerinde daha az yer alması bu durumun ortaya çıkmasındaki temel neden olarak görülebilir. Son olarak, lisans öğrencilerinin haber takibinde Twitter, haber sitesi/dijital gazete, Instagram, YouTube ve Telegram platformlarını kullandıkları görülmüştür. Telegram, Twitter ve YouTube üzerinden haber takip eden katılımcıların haber medyası okuryazarlığı ve öz yeterlik düzeylerinin haber sitesi-dijital gazete ve Instagram üzerinden haber takip eden katılımcılarınkinden daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, Telegram kullanıcılarının eleştirel performans düzeylerinin diğer medya platformlarını kullanmayı tercih edenlerden anlamlı şekilde yüksek olduğu görülmüştür. Buna göre, eleştirel performansı yüksek olan

öğrencilerin haber takibinde daha çok Telegramı kullanmayı tercih ettiği söylenebilir. Sonuç olarak, kullanılan medya platformunun haber medyası okuryazarlığında etkili bir değişken olduğu söylenebilir. Bu durum, kullanılan medya platformlarının algoritmalarının, hizmet verme biçimlerinin ve amaçlarının birbirinden belli düzeyde farklılaşmasıyla açıklanabilir. Diğer bir deyişle, bazı platformlar yapısal ve teknik özellikler anlamında haber okuryazarlığı becerilerinin kullanımını ve gelişimini mümkün kılabilmektedir. Yine, öğrencilerin kendi amaçları ve kişisel yatkınlıklarının da ilgili platformlar arasındaki farklılığın nedenlerinden olabileceği düşünülmektedir.

Ayrıca, çalışmada, lisans öğrencilerinin haber medyası okuryazarlık düzeylerinin orta, öz-yeterlik düzeylerinin yüksek, eleştirel performans düzeylerinin ise düşük olduğu sonucu elde edilmiştir. Günümüzdeki teknolojik ilerlemeler ve sosyo-kültürel özellikler dikkate alındığında toplumun en dinamik kesimlerinden birini temsil eden lisans öğrencilerinin haber medyası okuryazarlık düzeylerinin oldukça ileri düzeyde olması beklenmektedir. Buna göre, araştırma sonunda elde edilen bulgular göz önüne alındığında lisans öğrencilerinin haber medyası okuryazarlığı konusunda daha fazla eğitime gereksinimlerinin olduğu söylenebilir.

SINIRLILIKLAR VE ÖNERİLER

Bu çalışmada bazı sınırlılıklar belirlenmiştir. Buna göre, çalışmanın örneklemini Çukurova Üniversitesi'nde öğrenim gören lisans öğrencileriyle sınırlandırılmıştır. Yine, örneklemin seçildiği fakülteler Eğitim Fakültesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Hukuk Fakültesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İletişim Fakültesi, Mühendislik Fakültesi ve Tıp Fakültesi ile sınırlıdır. Bir diğer sınırlılık ise haber medyası okuryazarlık düzeylerinin belirlenmesinde Haber Medyası Okuryazarlığı Ölçeği'nin veri toplama aracı olarak kullanılmasıyla yapılmıştır. Son olarak, medya okuryazarlığı olgusu daha spesifik bir hale getirilerek haber konusu özelinde sınırlandırılmıştır.

Öte yandan, çalışma kapsamında, ileride gerçekleştirilecek araştırmalara yol haritası olması açısından bazı öneriler getirilmiştir. Buna göre, ileride haber medyası okuryazarlığı düzeyleri üzerine yapılacak araştırmalarda farklı örneklem gruplarıyla gerçekleştirilebilir. Yine, gerçekleştirilecek yeni bir araştırmada lisans öğrencilerinin haber medyası okuryazarlık düzeyleri farklı bir haber medyası okuryazarlığı ölçeği aracılığıyla belirlenebilir. Bununla birlikte, yeni araştırmalarda veri toplama sürecine daha farklı ve fazla sayıda fakülte eklenerek güncel araştırma soruları tekrar test edilebilir. Son olarak, lisans öğrencilerinin haber medyası okuryazarlık düzeyleri farklı değişkenler kapsamında yeni bir araştırmada değerlendirilebilir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Adıyaman, F. (2022). Yeni medyada haber okuryazarlığının demokrasi ve kamusal alandaki rolü. F. Ayaz ve B. Taşdelen (Der.), *Bir yaşam alanı olarak dijital medya: Kuramlar, uygulamalar ve tartışmalar* içinde (ss. 237-253). Konya: Eğitim Yayınevi.

Akdağ, M. & Karahan, M. (2004). Üniversite öğrencilerinin bilgi okuryazarlık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 29 (134), 19-27.

Aksu-Bektaş, Y. & Alver, M. (2020). Medya okuryazarlığı dersine ilişkin öğrenci tutumları ile öğretmen ve öğretmen adayı görüşlerinin değerlendirilmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(3), 546-572. doi.org/10.17860/mersinefd.793624

Aktı, S. (2011). *İlköğretim sekizinci sınıf öğrencilerinin medya okuryazarlığı ile sosyal beceri düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.

Aktı, S. & Gürol, A. (2012). Determining the relationship between media literacy and social skills. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 64, 238-243. doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.11.028

Alpar, C. R. (2011). *Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel yöntemler*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Altaş, B. & Ünal, S. (2022). Türk akademisyenlerin Türkiye'de yükseköğretimde medya okuryazarlığı değerlendirmesine ilişkin algıları. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(1), 230-261. doi.org/10.19171/uefad.1035423

Altun, A. (2008). Türkiye'de medya okuryazarlığı. *İlköğretim Eğitimci Dergisi*, 16, 30-34.

Arifin, W. N. (2015). The graphical assessment of multivariate normality using SPSS. *Education in Medicine Journal*, 7(2), 71-75. doi.org/10.5959/eimj.v7i2.36

Arsenijević, J. & Andevski, M. (2016). New media literacy within the context of socio-demographic characteristics. *Procedia Technology*, 22, 1142-1151. doi.org/10.1016/j.protcy.2016.01.161

Arslan, H. (2014). Eleştirel medya okuryazarlığı kapsamında çocuk odaklı haber ve programlar üzerine bir değerlendirme. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 70-79. doi.org/10.30803/adusobed.188811

Ashley, S., Maksl, A. & Craft, S. (2013). Developing a news media literacy scale. *Journalism & Mass Communication Educator*, 68(1), 7–21. doi.org/10.1177/1077695812469802

Ashley, S., Maksl, A. & Craft, S. (2017). News media literacy and political engagement: What's the connection? *Journal of Media Literacy Education*, 9(1), 79-98. doi.org/10.23860/JMLE-2017-9-1-6

Ashley, S., Poepsel, M. & Willis, E. (2010). Media literacy and news credibility: Does knowledge of media ownership increase skepticism in news consumers? *Journal of Media Literacy Education*, 2(1), 37-46. doi.org/10.23860/jmle-2-1-3

Aslan, N. & Tuncer-Basel, A. (2017). Eğitim fakültesi öğrencilerinin medya okur-yazarlık düzeyleri (İzmir örnekleme). *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(4), 1353-1372.

Ateşgöz, K. (2021a). *Medyanın dijitalleşmesi sürecinde Web 2.0 kullanıcılarının haber tüketim tercihleri: Kullanımlar ve doyumlar kuramı çerçevesinde bir alan araştırması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Ateşgöz, K. (2021b). Medya okuryazarlığı olgusunun dijital ve internet teknolojileri dolayımı dönüşümü: Sosyal medya okuryazarlığı. G. D. Öztürk (Der.), *Sosyal medya okuryazarlığı içinde* (ss. 1-18). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Aufderheide, P. (1993). *Media Literacy: A report of the national leadership conference on media literacy*. Washington, DC: Aspen Institute.

Balaban-Sali, J. (2012). New media literacy of communication students. *Contemporary Educational Technology*, 3(4), 265-77.

Barut-Tuğtekin, E. (2021). Üniversite öğrencilerinin yeni medya okuryazarlığı düzeylerinin incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(3), 2431-2459. doi.org/10.17679/inuefd.1005030

Bayraktar, Ü. (2018). Medya okuryazarlığı araştırması ve Girne Amerikan Üniversitesi'nde bir uygulama. *Journal of Communication Theory & Research*, 47, 427-447.

Bulut-Özek, M. (2016). Ebeveynlerin medya okuryazarlık düzeylerinin farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 805-818.

Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F. (2011). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Yayıncılık.

Choi, M. (2019). The effect of information seeking style and news literacy of card news users on recommendation intention: Focused on Technology

Acceptance Model (TAM). *Journal of the Korea Convergence Society*, 10(1), 141-148.

Christians, C. G., Glasser, T., McQuail, D., Nordenstreng, K. & White, R. A. (2009). *Normative theories of the media: Journalism in democratic societies*. Urbana: University of Illinois Press.

Craft, S., Ashley, S. & Maksl, A. (2016). Elements of news literacy: A focus group study of how teenagers define news and why they consume it. *Electronic News*, 10(3), 143-160. doi.org/10.1177/1931243116656716

Craft, S., Ashley, S. & Maksl, A. (2017). News media literacy and conspiracy theory endorsement. *Communication and the Public*, 2(4), 388-401. doi.org/10.1177/2057047317725539

Creswell, J. W. (2014). *Educational research: Planning, conducting and evaluating quantitative and qualitative research*. Upper Saddle River, NJ: Pearson/Merrill/Prentice Hall.

Çepni, O., Palaz, T. & Ablak, S. (2015). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının medya ve televizyon okuryazarlık düzeylerinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *Turkish Studies*, 10(11), 431-446. doi.org/10.7827/TurkishStudies.8464

Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. & Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik*. Ankara: Pegem Yayıncılık.

Çömlekçi, M. F. (2020). Kamu diplomasisinin genişleyen repertuarı: Medya okuryazarlığı ve doğruluk kontrol platformları. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (33), 211-229. doi.org/10.31123/akil.696802

Erişti, B. & Erdem, C. (2017). Development of a media literacy skills scale. *Contemporary Educational Technology*, 8(3), 249-267.

Fleming, J. (2014). Media literacy, news literacy, or news appreciation? A case study of the news literacy program at Stony Brook University. *Journalism & Mass Communication Educator*, 69(2), 146-165. doi.org/10.1177/1077695813517885

Fraenkel, J. R., Wallen, N. E. & Hyun, H. H. (2012). *How to design and evaluate research in education*. New York: McGraw-Hill.

Güdekli, A., Deren-Van Het Hof, S., Eser, M. & Oruç, M. S. (2022). Haber medyası okuryazarlığı ölçeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Journal of Economy Culture and Society*, 65, 61-80. doi.org/10.26650/JECS2021-837512

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. & Anderson, R. E. (2011). *Multivariate data analysis*. Boston: Pearson.

Hamutoğlu, N. B., Canan-Güngören, Ö., Kaya-Uyanık, G. & Gür-Erdoğan, D. (2017). Dijital okuryazarlık ölçeği: Türkçe'ye uyarlama çalışması. *Ege Eğitim Dergisi*, 18(1), 408-429. doi.org/10.12984/egeefd.295306

Hobbs, R. (2010). *Digital and Media Literacy: A Plan of Action. A White Paper on the Digital and Media Literacy Recommendations of the Knight Commission on the Information Needs of Communities in a Democracy*. Washington, D.C.: The Aspen Institute.

Hobbs, R. & Bağlı, M. T. (2004). Medya okuryazarlığı hareketinde yedi büyük tartışma. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences*, 37(1), 122-141.

Holladay, S. J. & Coombs, W. T. (2013). Public relations literacy: Developing critical consumers of public relations. *Public Relations Inquiry*, 2(2), 125-146. doi.org/10.1177/2046147X13483673

Huck, S. W. (2012). *Reading statistics and research* (6th ed.). Boston: Pearson.

İlkin, A. & Korkmaz, Ö. (2019). Muhtaç aile çocuklarının teknoloji kullanımı, internet bağımlılığı ve medya-televizyon okuryazarlığının incelenmesi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38(2), 137-153. doi.org/10.7822/omuefd.506327

Jan, S. (2018). Gender, school and class wise differences in level of digital literacy among secondary school students in Pakistan. *Issues and Trends in Educational Technology*, 6(1), 15-27.

Karaduman, S. (2019). Yeni medya okuryazarlığı: Yeni beceriler/olanaklar/riskler. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6(1), 683-700. doi.org/10.17680/erciyesiletisim.484193

Karaman, M. K. (2016). Öğretmen adaylarının medya okuryazarlık düzeyleri ve eleştirel düşünme eğilimleri üzerine bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 4(1), 326-350. doi.org/10.19145/guifd.90435

Karaman, M. K. & Karataş, A. (2009). Öğretmen adaylarının medya okuryazarlık düzeyleri. *İlköğretim Online*, 8(3), 798-808.

Karasar, N. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemi* (20. baskı) Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Karasu, M. & Arıkan, Y. D. (2016). Öğretmen adaylarının sosyal medya kullanım durumları ve medya okuryazarlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, 17(2), 549-566. doi.org/10.12984/egeefd.280757

Kleemans, M. & Eggink, G. (2016). Understanding news: The impact of media literacy education on teenagers' news literacy. *Journalism Education*, 5(1), 74-88.

Korkmaz, Ö. & Yeşil, R. (2011). Medya ve televizyon okuryazarlık düzeyleri ölçeği geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(2), 110-126.

Korkmaz, Ö., Çakır, R. & Öztürk, Y. (2018). Doğru internet kullanımının bilgi okuryazarlığı, medya televizyon okuryazarlığı ve internet bağımlılığı kavramları çerçevesinde incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 27-39.

Kumtepe, E. G., Kumtepe, A., Uğurhan, Y. Z. C. & Saykılı, A. (2019). Investigating the new media literacy skills of open and distance learners. C. Erdem, H. Bağcı, & M. Koçyiğit (Der.), *21st century skills and education* içinde (ss. 112-137). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

Lee, L., Chen, D. T., Li, J. Y. & Lin, T. B. (2015). Understanding new media literacy: The development of a measuring instrument. *Computers & Education*, 85, 84-93. doi.org/10.1016/j.compedu.2015.02.006

Lee, S., Kim, J. & Lee, W. (2015). Analysis of elementary students' ICT literacy and their self-evaluation according to their residential environments. *Indian Journal of Science and Technology*, 8(1), 81-88. doi.org/10.17485/ijst/2015/v8iS1/57595

Lin, T. B., Li, J. Y., Deng, F. & Lee, L. (2013). Understanding new media literacy: An explorative theoretical framework. *Journal of Educational Technology & Society*, 16(4), 160-170.

Literat, I. (2014). Measuring new media literacies: Towards the development of a comprehensive assessment tool. *Journal of Media Literacy Education*, 6(1), 15-27.

Livingstone, S. (2004). Media literacy and the challenge of new information and communication technologies. *The Communication Review*, 7(1), 3-14. doi.org/10.1080/10714420490280152

Livingstone, S., Van Couvering, E. & Thumim, N. (2008). Converging traditions of research on media and information literacies: Disciplinary, critical, and methodological issues. J. Coiro, M. Knobel, C. Lackshear & D. J. Leu (Der.), *Handbook of research on new literacies* içinde (ss. 103-132). New York, NY: Lawrence Erlbaum.

Maksl, A., Ashley, S. & Craft, S. (2015). Measuring news media literacy. *Journal of Media Literacy Education*, 6(3), 29-45. doi.org/10.23860/jmle-6-3-3

Maksl, A., Craft, S., Ashley, S. & Miller, D. (2017). The usefulness of a news media literacy measure in evaluating a news literacy curriculum. *Journalism & Mass Communication Educator*, 72(2), 228-241. doi.org/10.1177/1077695816651970

Malik, M. M., Cortesi, S. & Gasser, U. (2013). *The challenges of defining 'news literacy'*. Cambridge: Berkman Center Research Publication.

McWhorter, C. (2020). The Role of Agenda Melding in Measuring News Media Literacy. *Journal of media literacy education*, 12(1), 145-158. doi.org/10.23860/JMLE-2020-12-1-11

Mihailidis, P. (2014). The civic-social media disconnect: Exploring perceptions of social media for engagement in the daily life of college students. *Information, Communication & Society*, 17(9), 1059-1071. doi.org/10.1080/1369118X.2013.877054

Özcan, A. (2017). Dijital medya okuryazarlığı: Sorunlar, uygulamalar ve beklentiler. *Academic Journal of Information Technology*, 8(28), 55-66. doi.org/10.5824/1309-1581.2017.3.004.x

Özel, N. (2013). *Araştırma görevlilerine bilgi ve iletişim teknolojileri bağlamında bilgi okuryazarlığı becerilerinin kazandırılması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Özsevinç, N. & Yengin, D. (2021). Dijital dünyada medya okuryazarlığı olgusu: Gelişim Evi Spor Kulübü. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 5(1), 35-48.

Pembecioğlu, N. (2020). Covid-19-medya okuryazarlığı ve çocuklar üzerine etkileri. *Çocuk ve Medeniyet*, 5(9), 73-112.

Potter, W. J. (2004). *Theory of media literacy: A cognitive approach*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Potter, W. J. (2010). The state of media literacy. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 54(4), 675-696. doi.org/10.1080/08838151.2011.521462

Potter, W. J. (2016). *Media literacy*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Saçan, S. & Adıbelli, D. (2016). Üniversite öğrencilerinin medya okuryazarlık düzeylerinin bazı faktörler ile ilişkisi. *Global Media Journal TR Edition*, 6(12), 27-43.

Sezer, N. & Sert, N. Y. (2013). Online medya okuryazarlığının yetişkinler için önemi “online haber sitelerindeki bannerlara yönelik bir inceleme”. *Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, 4(13), 63-78. doi.org/10.5824/1309-1581.2013.4.004.x

Sezgin, A. A. & Ünal, S. (2022). Sosyal medya okuryazarlığı çerçevesindeki yeni kavramlar üzerine bir haritalandırma çalışması. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli*

Üniversitesi SBE Dergisi, Dijitalleşme Özel Sayısı, 93-107.
doi.org/10.30783/nevsosbilen.1121223

Shabani, A. & Keshavarz, H. (2022). Media literacy and the credibility evaluation of social media information: Students' use of Instagram, WhatsApp and Telegram. *Global Knowledge, Memory and Communication, 71(6/7)*, 413-431. doi.org/10.1108/GKMC-02-2021-0029

Shoemaker, P. J. & Vos, T. (2009). *Gatekeeping theory*. New York: Routledge.

Silik, Y. & Aydın, F. (2021). Dijital okuryazarlık ve teknoloji okuryazarlığı: karşılaştırmalı bir inceleme. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(4)*, 17-34. doi.org/10.18026/cbayarsos.907788

Som, S. & Kurt, A. A. (2012). Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü öğrencilerinin medya okuryazarlık düzeyleri. *Anadolu Journal of Educational Sciences International, 2(1)*, 104-119.

Stanoevska-Slabeva, K., Mueller, S., Lippe, S., Seufert, S., Hagel, S., Lischeid, T., Ott, M. & Vom Brocke, J. (2017). Modeling and measuring social media literacy of digital natives in the example of the lake constance region. *38th International Conference on Information Systems (10-13 December 2017) bildirileri* içinde (ss. 1-21). Seoul. Erişim adresi: <http://aisel.aisnet.org/icis2017/IS-urriculum/Presentations/9>

Şencan, İ. (2020). *Haber Okuryazarlığı Programı: İçerik Tasarımı ve Etkililiğinin Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Boston, MA: Pearson Prentice Hall.

Teck, S. H. & Lai, Y. L. (2011). An empirical analysis of Malaysian pre-university students' ICT competency gender differences. *International Journal of Network Mobile Technology, 2*, 15-29.

Toepfl, F. (2014). Four facets of critical news literacy in a non-democratic regime: How young Russians navigate their news. *European Journal of Communication, 29(1)*, 68-82. doi.org/10.1177/0267323113511183

Tuğtekin, U. & Mercimek, B. (2022). Genç yetişkinlerin yeni medya okuryazarlık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 49*, 519-537. doi.org/10.30794/pausbed.979804

Tully, M., Vraga, E. K. & Bode, L. (2020). Designing and testing news literacy messages for social media. *Mass Communication & Society, 23(1)*, 22-46. doi.org/10.1080/15205436.2019.1604970

Tully, M., Vraga, E. K. & Smithson, A. B. (2020). News media literacy, perceptions of bias, and interpretation of news. *Journalism*, 21(2), 209-226. doi.org/10.1177/1464884918805262

Uğurhan, Y. Z. C. (2021). Sosyal medya okuryazarlığı becerilerinin ölçülmesi. G. D. Öztürk (Der.), *Sosyal medya okuryazarlığı içinde* (ss. 83-107). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Uğurhan, Y. Z. C., Genç-Kumtepe, E., Kumtepe, A. T. & Saykılı, A. (2020). From media literacy to new media literacy: A lens into open and distance learning context. *Turkish Online Journal of Distance Education, IODL*, 21 (Special Issue), 135-151. doi.org/10.17718/tojde.770953

Umar, I. N. & Jalil, N. A. (2012). ICT skills, practices and barriers of its use among secondary school students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 46, 5672 – 5676. doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.06.494

Ünal, S. (2018). Yeni medya çağında haber okuryazarlığı. *Uluslararası Dijital Çağda İletişim Sempozyumu/Mersin bildiriler e-kitabı içinde* (ss. 351-362). Mersin: İletişim Araştırmaları Derneği. Erişim adresi: https://www.academia.edu/38055930/Uluslararası%C4%B1_Dijital_%C3%87a%C4%9Fda_%C4%B0leti%C5%9Fim_Sempozyumu_18-19_Ekim_2018_Mersin.pdf

Vanwynsberghe, H. (2014). *How users balance opportunity and risk: A conceptual exploration of social media literacy and measurement*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ghent University, Faculty of Political and Social Sciences, Ghent.

Vraga, E. K. & Tully, M. (2015). Media literacy messages and hostile media perceptions: Processing of nonpartisan versus partisan political information. *Mass Communication and Society*, 18(4), 422-448. doi.org/10.1080/15205436.2014.1001910

Vraga, E. K. & Tully, M. (2016). Effective messaging to communicate news media literacy concepts to diverse publics. *Communication and the Public*, 1 (3), 305-322. doi.org/10.1177/20570473166704

Vraga, E. K. & Tully, M. (2019). Engaging with the other side: using news media literacy messages to reduce selective exposure and avoidance. *Journal of Information Technology & Politics*, 16(1), 77-86. doi.org/10.1080/19331681.2019.1572565

Vraga, E. K., Tully, M., Akin, H. & Rojas, H. (2012). Modifying perceptions of hostility and credibility of news coverage of an environmental controversy through media literacy. *Journalism*, 13(7), 942-959. doi.org/10.1177/1464884912455906

Vraga, E. K., Tully, M., Maksl, A., Craft, S. & Ashley, S. (2021). Theorizing news literacy behaviors. *Communication Theory*, 31(1), 1-21. doi:10.1093/ct/qtaa005

Vraga, E., Tully, M., Kotcher, J. E., Smithson, A. B. & Broeckelman-Post, M. (2015). A Multi-Dimensional Approach to Measuring News Media Literacy. *Journal of media literacy education*, 7(3), 41-53.

Walsh, M. (2010). Multimodal literacy: What does it mean for classroom practice? *Australian Journal of Language and Literacy*, 33(3), 211–239. doi.org/10.1007/BF03651836

Yaz, H. F. (2014). *Çok değişkenli istatistiksel yöntemlerden kümeleme analizi: SPSS ile bir uygulama*. Erişim adresi: https://www.academia.edu/7276743/%C3%87ok_De%C4%9Fi%C5%9Fkenli_%C4%B0statistiksel_Y%C3%B6ntemlerden_K%C3%BCmeleme_Analizi_SPSS_ile_bir_uygulama

Yılmaz, E. & Aladağ, S. (2015). Sınıf öğretmeni adaylarının gazete ve dergi takip etme alışkanlıkları ile medya okuryazarlık düzeyleri arasındaki ilişki. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(4), 1-16.

Yayın Geliş Tarihi: 03.03.2023
Yayına Kabul Tarihi: 04.04.2023
Online Yayın Tarihi: 15.09.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1259600>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 3, Yıl: 2023 Sayfa: 1096-1139
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

SİCİLL-İ AHVÂL DEFTERLERİNE GÖRE SÜRMENE DOĞUMLU DEVLET MEMURLARININ BİYOGRAFİLERİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME (1879-1909)

Mustafa DAĞ*

Öz

Bu çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu'nda memurluk vazifesini üstlenmiş devlet adamlarının biyografilerini içeren Sicill-i Ahvâl Defterlerinden tespit edilen Sürmene doğumlu devlet adamlarının hayat hikayeleri ele alınmıştır. Bu bağlamda, Sürmene kâza merkezi ile kâzanın idari yapısı içerisinde bulunan köylerde doğmuş yirmi beş memur tespit edilmiştir. Çalışmada bu memurların doğum yılları ve yerleri, şöhretleri, isimleri, lakapları, unvanları, eğitim durumları, vazifelendirildikleri görevler, aldıkları maaşlar, başarılarından dolayı almış oldukları ödül ile usulsüz girişimler neticesinde haklarında verilen cezalara dair bilgiler aktarılmıştır. Ayrıca babalarının isim, şöhret, unvan ve icra etmiş oldukları son görevlerine dair bilgilere yer verilmiştir. Kayıtlarda geçen bu tür bilgiler imkanlar dahilinde değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu çerçevede yürütülen çalışmada, Sürmene doğumlu memurların sosyal kökenleri, eğitim durumları, istihdam sahaları, başarı ile yasadışı girişimleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda Osmanlı Arşivinde yer alan Dâhiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Defterleri, Memur Sicil Zarfları ve Şûrâ-yı Devlet Sicillerinden istifade edilmiştir. Ayrıca çalışmada inceleme eserlerden de yararlanılarak bu alanda literatüre katkı sağlanması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sicill-i Ahvâl Defterleri, Sicil, Memur, Sürmene, Biyografi.

AN EVALUATION ON THE BIOGRAPHIES OF GOVERNMENT OFFICERS BORN IN SURMENE ACCORDING TO THE SİCİLL-İ AHVÂL REGISTERS (1879-1909)

Abstract

This study addressed the life stories of Sürmene-born statesmen identified in Sicill-i Ahvâl Defterleri (Ottoman Employment Record Books) containing the biographies of state officials who occupied the civil servant position in the Ottoman Empire. In this respect, 25 civil servants who were born in downtown Sürmene and villages located within the

---

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Dağ, M. (2023). Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Sürmene Doğumlu Devlet Memurlarının Biyografilerine Dair Bir Değerlendirme (1879-1909). *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (3), 1096-1139.

* Arş. Gör. Dr., Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ORCID: 0000-0003-4571-8115, mustafadag@harran.edu.tr.

Etik kurul onayı gerektiren bir çalışma değildir.

administrative domain of Sürmene town were identified. The study presented information about these civil servants' birth dates, birthplaces, reputations, names, nicknames, titles, and education levels as well as duties assigned to them, salaries earned by them, rewards granted to them due to their achievements, and penalties imposed on them because of their wrongful initiatives. Besides, information about their fathers' names, reputations, and titles as well as the last duties conducted by their fathers was given. Such sort of information included in the records was evaluated within the context of available means. The study performed in this framework endeavored to unveil Sürmene-born civil servants' social origins, education levels, areas of employment, achievements, and illegal initiatives. To this end, the Employment Record Books of the Ottoman Ministry of Interior, Civil Servant Record Envelopes, and Şûrâ-yı Devlet Sicilleri (Ottoman State Council Records) in Ottoman archives were utilized. The research targeted to contribute to the relevant literature in the field also by making use of review studies.

Keywords: Ottoman Employment Record Books, Employee Record, Civil Servant, Sürmene, Biography.

GİRİŞ

Sürmene'nin Kısa Tarihçesi

Sürmene'nin tarihçesine bakıldığında bölgede bulunan liman için Roma döneminde Hyssus Limen¹ (Psoron) tabirinin kullanıldığı görülmektedir. Bu tabir, Trabzon ile Rize arasında kalan limanı tanımlamak için önemlidir (Erüz vd., 2015, s. 542-543). Bir başka kaynakta Yssou Limen olarak geçen Sürmene için Bizans döneminde Sourmania, Susurmena ve Sousourmena isimleri kullanılmıştır (Aydın, 2017, s. 46). Sürmene'nin, Sinop civarlarından gelen Miletli koloniciler tarafından MÖ. 756 yılında kurulduğu görüşü genel olarak kabul görmektedir (Özsait, 1999, s. 35-45). Bu asrın sonlarına doğru ise bölge Kimmerlerin hâkimiyetine girmiştir. Ancak Kimmerlerin bölgeye yönelik akınlarının durması üzerine Miletliler MÖ. 670 yılından itibaren tekrar Karadeniz sahillerinde koloniler kurmaya başlamışlardır. Bu kolonilerden biri de MÖ. 656 yılında Trabzon'da kurulmuştur (Öksüz, 2005, s. 16-17).

Trabzon'da MÖ. 550 ile 330 yılları arasında Pers hâkimiyeti görülmüştür. MÖ. 331 yılında Büyük İskender'in idaresine giren bölge, İskender'in ölmesinden sonra (Aksoy, 1992, s. 31-32) Mitridates Ktistes'in MÖ. 298 yılında kurduğu Pontus Krallığı'nın denetimi altına girmiştir (Bilgin, 1990, s. 65-66). Daha sonra MÖ. 72 yılında Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetine girmiştir. Bir dönem bu hâkimiyet el değiştirmiş olsa bile MÖ. 63 yılında Sürmene'nin de içerisinde bulunduğu bölge kesin olarak Roma idaresine girmiştir (Lowry & Emecen, 2012, s. 296-301). 395 yılında Roma'nın ikiye ayrılmasıyla birlikte Trabzon ve çevresi Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyetine girmiştir (Trabzon, 1884, s. 7184).

¹ MS. 64 yılında doğrudan Roma merkezine bağlanan bölgede bulunan liman günümüzde Araklı ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Bkz. (Bal, 2016, s. 32).

Anadolu'ya 1071 yılında yerleşen Selçuklu Türkleri, Doğu Karadeniz sahillerini denetim altına almıştır. Lakin 1075 yılında Bizans valisi Theodore Gabras Türkleri bölgeden uzaklaştırmıştır (Tellioglu, 2018, s. 369-370; Ayönü, 2008, s. 16). Nitekim 1204 yılında bölgede kurulan Trabzon Rum İmparatorluğu'nun hâkimiyeti tesis edilene kadar bölge genel olarak Bizans'ın yönetimi altında kalmıştır (Karakök, 2017, s. 2-3; Tellioglu, 2004, s. 141). Bu hâkimiyet 1461 yılına kadar devam etmiştir. Trabzon ve çevresi 1461 yılında Hersekzade Ahmet Paşa komutasındaki ordu tarafından ele geçirilerek Osmanlı hâkimiyetine girmiştir (İnan, 2002, s. 289-291; Sakarya, 2010, s. 167; İnan, 2003, s. 74-75).

Sürmene, 1468 yılında Trabzon Sancağına bağlı bir nahiye olarak idare edilmiştir (Türkmenoğlu, 2016, s. 24). 1864 yılında çıkarılan vilâyet nizamnamesinin² ardından 1867'de düzenlenen yeni bir vilâyet nizamnamesi ile Osmanlı idari teşkilatında vilâyetler teşkilatlandırılmıştır (Değirmendere, 2015, s. 55). Bu vilâyetlerden biri de Trabzon olmuştur. Sürmene ise Of Kâzasına bir nahiye olarak bağlanmıştır. 1869 yılında nahiyenin merkezi Konakönü³ olmuştur. 1876 yılında Sürmene kâzasının merkezi Konakönü olmasına rağmen belediye binası ile diğer idari kurumların Gölansa⁴ ve Zaruha (Zarha) köylerinin birleştirilmesiyle oluşturulan Humurgan'da bulunması idari açıdan karışıklığa neden olmuştur. Bu karışıklığın çözümüne yönelik 1915 yılında atılan adımla kâzanın idari merkezi Humurgan'a⁵ taşınmıştır (Güneş, 2019, s. 14). 20. yüzyılın başlarında ise Sürmene Kâzası, Trabzon Vilâyetinin merkezine bağlı olarak idare edilmiştir (Çakıcı, 2018, s. 332).

Birinci Dünya Savaşı'nda Sürmene'de bulunan liman 30 Aralık 1915 tarihinde Ruslar tarafından bombalanmaya başlanmıştır (Bal, 2011, s. 558). 30 Mart 1916 tarihinde ise Sürmene'nin yerleşim alanı Rusların eline geçmiştir. Böylece bölge Rusların hâkimiyetine girmiştir (Bal, 2016, s. 45). Lakin 18 Aralık 1917 tarihinde Osmanlı ile Rusya arasında imzalanan Erzincan Mütarekesi (Efe & Kızıl, 2018, s. 323) doğrultusunda Rus güçleri geri çekilmiştir. Böylece Sürmene 24 Şubat 1918 tarihinde tekrar Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar geçecek zaman zarfında Sürmene Trabzon Vilâyetine bağlı olarak idare edilmiştir (Coşar, 2016, s. 168).

Sicill-i Ahvâl Defterlerinin Kısa Tarihçesi

Tanzimat döneminde Osmanlı bürokrasisinde meydana gelen gelişmelerle birlikte devletin farklı kurumlarında görev yapan memur sayısında artış sağlamıştır. Memur sayısının artışına bağlı olarak memurların seçimi ve tayini için komisyonlar

² Bu nizamnameyle birlikte Osmanlı toprakları idari taksimat açısından vilâyet, sancak, kâza ve köylerden teşekkül ettirilmiştir. Bkz. (Asoğlu, 2018, s. 23).

³ Bugünkü Araklı Konakönü Sürmene'nin ilk merkezi olarak bilinmektedir.

⁴ Bugünkü Sürmene Soğuksu Mahallesidir.

⁵ Bugünkü Sürmene merkezidir.

oluşturulmaya başlanmıştır. Aynı zamanda II. Abdülhamit döneminden itibaren bürokratik ihtiyaçların karşılanması amacıyla memurların sicil kaydının tutulmasına yönelik çalışmalara girişilmiştir (Polat, 2022, s. 613). Böylece Osmanlı Devleti'nde 1879 yılında, II. Abdülhamit döneminden itibaren Sicill-i Ahvâl⁶ Defterleri düzenlenmeye başlanmıştır (Sarıyıldız, 2004, s. 8-9). Bu yıl itibarıyla Osmanlı Devleti'nde görev yapan tüm memurlar birer özgeçmiş hazırlamakla mükellef tutulmuşlardır. Sicill-i Ahvâl,⁷ Osmanlı devlet teşkilatında görev icra etmiş memurların, görev yaptıkları süre içerisindeki hallerinin, özel veya memuriyetiyle ilgili durumlarının kayıt altına alınmasına verilen isimdir (Gazel, 2007, s. 204; Saraç, 2018, s. 233). Bu kayıtların tutulduğu defterlere ise Sicill-i Umumi Defterleri veya Künye Defterleri adı verilmiştir (Karataş, 2018, s. 3; Başaran, 2013, s. 78; Atam, 2018, s. 212).

Sicill-i Ahvâl⁸ Komisyonu'nun 5 Şubat 1879 tarihinde kurulmasıyla birlikte bu kayıtlar meydana getirilmiştir (Tekdal, 2020, s. 86; Aktürk, 2018, s. 727; Deveci Bozkuş, 2020, s. 20; Erkartal, 2007, s. 12). Ancak 24 Aralık 1896 tarihinde bu komisyon lâğvedildikten sonra (Çakaloğlu, 2004, s. 221; Bozkurt, 2011, s. 2; Çavdar & Çelikkut, 2020, s. 356) sicil kayıtları kurulan Me'mûrin-i Mülkiye Komisyonu tarafından tutulmaya başlanmıştır (Yadi, 2021, s. 16; Dağdelen, 2004, s. 3). 1908 yılında bu komisyonun kaldırılmasıyla birlikte Sicill-i Ahvâl İdaresi teşekkül ettirilmiştir (Öztürk, 2022, s. 2481; Kırıcı & Yiğit, 2011, s. 20-21; Çavdar, 2018, s. 253; Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2010, s. 241). Bundan sonra idare Dâhiliye Nezâretine bağlı olarak faaliyet göstermiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar sicil kayıtları Dâhiliye Nezâreti Memûrin Komisyonu ile Sicill-i Ahvâl İdaresi tarafından tutulmuştur (Çetin, 2005, s. 93).

Sicill-i Ahvâl kayıtları 1879 yılından Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar toplam 201 defterde arşivlenmiştir (Erdoğan, 2021, s. 122; Kütükoğlu, 1998, s. 142; Bal & Dağdelen, 2012, s. 19; Özger, 2010, s. 24). Bu defterlerde toplamda 92.137 devlet memurunun sicil kaydı tespit edilmiştir (Soyluer, 2008, s. 5; Gündüz, 2011a, s. 125; Gündüz, 2011b, s. 135; Yüksel, 2004, s. 28). Lakin mükerrerler çıkarıldığında bu rakamın 51.652 sicil kaydına düştüğü saptanmıştır (Bilirli, 2020, s. 21; Diloğlu, 2021, s. 18).

Sicill-i Ahvâl kayıtlarında çalışmamızın muhtevasını oluşturan Sürmene doğumlu yirmi beş devlet memuru tespit edilmiştir. Bu doğrultuda çalışmamın amacı, Sürmene doğumlu devlet memurlarının biyografilerine değinilerek icra etmiş oldukları vazife, görmüş oldukları eğitim, başarı karşısında almış oldukları ödüller ile yasadışı girişimler durumunda almış oldukları cezalar ortaya konulmaya

⁶ Bu kayıtlar için ilk başlarda Sicill-i Ahlâk tabiri kullanılmışsa da daha sonradan Sicill-i Ahvâl olarak dönüştürülmüştür. Bkz. (Saraç, 2019, s. 32; Uğurlu, 2013, s. 9).

⁷ Kelime manası olarak Sicill-i Ahvâl “memurların tercüme-i hallerinden resmîyete intikal eden hususlar” olarak tanımlanmıştır. Bkz. (Sarıyıldız, 2009, s. 134-136; Özdemir, 2019, s. 37).

⁸ Hâller, durumlar. Bkz. (Recaizade Mahmut Ekrem, 2018, s. 2).

çalışılmıştır. Bu çalışmanın zamanlama açısından sınırlandırılmasında sicil kayıtlarının tutulduğu tarihler etkili olmuştur. Bu doğrultuda kayıtların tutulduğu 1879 yılı çalışmanın başlangıç tarihi olarak kabul edilirken son kaydın tutulduğu 1909 yılı ise çalışmanın bu tarihle sınırlandırılmasını sağlamıştır. Böylece çalışma 1879 ile 1909 yılları arasını kapsamaktadır.

Arşiv belgeleri ışında 1879 ile 1909 yılları arasını kapsayan bu çalışmada elde edilen bulgular şu şekilde sıralanabilir; Sürmeneli memurlardan yirmisi Sürmene Kâzasının merkezinde, diğer beşi ise kâzaya bağlı köylerde dünyaya gelmiştir. Memurların 1825 ile 1886 yılları arasında dünyaya gelmiş oldukları saptanmıştır. Lakin doğum yıllarına dair bilgi verilmeyen memurlar da bulunmaktadır. Bu doğrultuda Hacı Osman Remzi Efendi örnek verilebilir. Memurların genel olarak “Hacı”, “Müstecabi”, “Hafız”, “Sedefzade” ve “Katıpzade” gibi şöhretlere, “Efendi”, “Bey” ve “Ağa” gibi unvanlara sahip oldukları tespit edilmiştir. Bu gibi tespitlerin yanı sıra memurlardan yirmi dördünün Müslüman, birinin ise gayrimüslim olduğu saptanmıştır. Gayrimüslim olan Anesti Efendi, Rum milletindedir.

Sicil kaydında memurların eğitim durumlarına dair bilgiler aktarılmıştır. Buna göre memurlar genel olarak Sürmene ve çevresi, Trabzon, Tirebolu, Ünye ve Şile gibi yerlerde bulunan sıbyân, rüştiye veya idadi mekteplerinin yanı sıra medreselerde eğitim görmüşlerdir. Bu kurumların yanı sıra özel hocalardan eğitim alan memurlar da olmuştur. Bahsedilen kurumlarda ve özel hocaların yanında eğitim gören memurlar, Arapça, Farsça, Fransızca ve Rumca alanında eğitim almışlardır. Türkçe dışında ikinci bir dile sahip olmayan yedi memur bulunmaktadır.

Sicil kayıtlarında hakkında ayrıntılı bilgilerin aktarıldığı bir diğer husus memurların icra etmiş oldukları vazifeler olmuştur. Memurlar genel olarak Sürmene Kâzasında Müftülüğün, Belediyenin, Rüsûmât Memurluğunun, Tapu Dairesinin, Tahrirat Kâtipliğinin, Nüfus Dairesinin, Vergi Dairesinin, Kaymakamlığın, Bidayet Mahkemesinin, Mal Müdürlüğünün ve Reji⁹ Memurluğunun farklı kademelerde vazife üstlenmişlerdir. Memurlar ayrıca Sürmene dışında farklı sahalarda da görev icra etmişlerdir. Bu sahalarda genel olarak çevre bölgelerde bulunan eğitim kurumları, adliye kurumları, maliye kurumları ve idare kurumları olmuştur. Memurların kayıtlarında değinilen bir diğer konu memurların vazifelerinde göstermiş oldukları başarıdan dolayı almış oldukları ödüller olmuştur. Bu bağlamda terfi, madalya, maaş zammı, nişan ve rütbe gibi ödüllendirme yöntemine başvurulmuştur. Memurların yasadışı girişimlerde bulunmaları durumunda ise görevden azledilmenin gerçekleştirildiği tespit edilmiştir.

⁹ 1883 ile 1925 yılları arasında imparatorluk genelinde tütün ile ilgili her türlü faaliyeti denetim altına alan çokuluslu şirket olarak faaliyet göstermiştir. Bkz. (Eldem, 1994, s. 76-77; Aygün, 2009, s. 53; Yurtoğlu, 2021, s. 174; Kahraman & Şişmanoğlu, 2019, s. 50).

Sürmeneli Memurların Sosyal Kökenleri

Sicill-i Ahvâl Defterlerinde Sürmene doğumlu memurlarla ilgili tutulan kayıtlar incelendiğinde memurların isimleri hakkında veriler elde edilmiştir. Bu kayıtlar beş temel kısım üzerine inşa edilmiştir (Doğantekin, 2017, s. 98). Bu kısımlardan ilkinde memurun yanı sıra babasının sosyal kökeni hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir (Başaran, 2018, s. 1-2). Esasen buna dair bilgiler sicil kaydında sorulan suallere verilen cevap sonucunda oluşmuştur. Şöyle ki, sicil kaydının sahibi ile babasının ismi, unvanı, şöhreti ve lâkabının ne olduğu, babasının icra ettiği son vazifenin ne olduğu, rütbesi, nereli olduğu, hangi sınıftan olduğu, hayatta olup olmadığı ve tabiiyetinin neresi olduğu hakkında bilgi aktarılmıştır (BOA. DH. SAİDd. 1/9). Yine memurların doğum yeri ve tarihi hakkında bilgi aktarılmıştır (BOA. DH. SAİDd. 8/13; Saylan, 2016, s. 76-77). Bu kısımda memurun şöhreti, ismi, unvanı, doğum tarihi (Hicri ve Rumi tarihlerle belirtilmiştir), doğum yeri, babasının şöhreti, ismi, unvanı ve mesleğine dair bilgiler verilmiştir (Yadi, 2012, s. 302). Bu çerçevede Sürmene doğumlu memurlara dair bilgiler tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Memurların Sosyal Kökenleri

Memur		Baba	
Şöhret/İsim/Unvan	Doğum Tarihi	Şöhret/İsmi/Unvanı	Meslek
Mustafa Vehbi Efendi	1825	Hasan Efendi	-
Hacı Ömer Efendi	1843	Mirazzade Ömer Efendi	-
Mehmed Said Efendi	1853	Hüseyin Ağa	-
Hüseyin Hasan Efendi	1855	Büyük Limanzade Cevahir Kaptan	Kaptanlık
Hacı İbrahim Efendi	1855	Mehmed Efendi	Memur
İzzet Efendi	1861	Ahmed Efendi	-
Yunus Efendi	1861	Süleyman Efendi	-
Müstecabi Abdurrahman Zeki Bey	1868	İbrahim Efendi	Daire Müdürü
İbrahim Efendi	1871	Hacı İbrahim Efendi	Tüccar
Anesti Efendi	1873	Yorgi Efendi	Metropolit Vekili
Hafiz Mehmed Efendi	1873	Hacı Yakubzade Ahmed Ağa	Meclis Azası
Hasan Tahsin Efendi	1870	Hacı Mehmed Efendi	-
Mustafa Zihni Efendi	1874	Sarı Ahmedzade Hüseyin Kaptan	Kaptanlık
Hafiz Temel Efendi	1878	Mustafa Efendi	Tüccar
Mehmed Efendi	1878	Ali Ağa	-
Yusuf Sırrı Efendi	1878	Hacı Ahmed Efendi	Tüccar
Mustafa Kazım Efendi	1879	Büyükcazade Ahmed Efendi	-
İlyas Necati Efendi	1879	İzzet Efendi	-
Sedefzade Mehmed Şükrü Efendi	1880	Hasan Efendi	Tüccar
Katıpzade Veysel Efendi	1880	Haşım Efendi	-
Yusuf Ziyaeddin Efendi	1881	Kaptan Yusuf Efendi	Kaptanlık
Ömer Behçet Efendi	1884	Mehmed Salih Efendi	Belediye Reisi
Ömer Efendi	1886	Kibar Efendi	-
Yusuf Mazhar Efendi	1886	Mustafa Hayri Efendi	Tapu Kâtibi
Hacı Osman Remzi Efendi	-	Abdülaziz Efendi	-

Kaynak: BOA.DH.SAİDd. 93/367, 13/207, 109/227, 125/165, 12/99 (11/317), 71/125, 8/621, 54/141, 118/441, 118/393, 113/397, 132/33, 134/109, 132/153, 183/131, 127/93, 128/147, 165/81, 179/331, 193/95, 165/331, 169/205, 174/321, 161/301, 129/239.

Tablo 1’de de belirtildiği gibi hakkında bilgi verilen isimlerden biri Mustafa Vehbi Efendi’dir. Mustafa Vehbi, 1825 yılında Sürmene Kâzasına bağlı Göneşara¹⁰ köyünde dünyaya gelmiştir. Mustafa’nın şöhreti bulunmazken “Efendi” unvanı ile kayda işlendiği saptanmıştır. Babası Hasan ise oğlu gibi şöhreti bulunmazken “Efendi” unvanını kullanmıştır. İcra etmiş olduğu son mesleği ve almış olduğu rütbelere dair bilgiye ise yer verilmemiştir (BOA. DH. SAİDd. 93/367). Gerek Mustafa Vehbi’nin gerekse babasının “Efendi” unvanına sahip olması her ikisinin de toplum içerisinde saygın bir kimliğe sahip olduklarını göstermektedir.

Sicil kaydında mesleği ve almış olduğu rütbeye dair bilginin aktarılmadığı bir diğer isim Ömer Efendi’dir. Ömer Efendi, Sürmene doğumlu devlet memurları arasında yer alan Hacı Ömer’in babasıdır. Baba Ömer’in şöhreti Miraszade iken unvanı ise Efendi’dir. Babası gibi “Efendi” unvanına sahip olan memur Ömer, “Hacı” şöhretiyle tanınmış olup 1843 yılında Sürmene Kâzasında dünyaya gelmiştir (BOA. DH. SAİDd. 13/207). Ömer Efendi’nin toplum içerisinde “Hacı” unvanıyla anılmış olması hac vazifesini ifa ettiğine dair bir ayrıntı olarak değerlendirilebilir.

Sürmene Kâzasında dünyaya gelen bir diğer Sürmeneli devlet adamı 1853 yılında doğan Mehmed Said’dir. Mehmed Said’in şöhreti kayıtlara işlenmezken “Efendi” unvanını almış olduğu belirtilmiştir. Babası Hüseyin’in ise “Ağa” unvanını aldığı tespit edilmiştir. Baba Hüseyin Ağa’nın şöhret ve mesleğine dair bilgiler ise sicil kaydına işlenmemiştir (BOA. DH. SAİDd. 109/227). Baba Hüseyin’in “Ağa” unvanını almış olması bölgede toprak mülkiyetine sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu durum ise toprak mülkiyetine sahip olan şahısların devlet memurluğunda vazife üstlendiklerini göstermektedir.

Sicil kayıtlarında babasının mesleği hakkında bilgi aktarılan Hüseyin Hasan, 1855 yılında Sürmene Kâzasına bağlı olan Göneşara köyünde dünyaya gelmiştir. Şöhreti bulunmazken “Efendi” unvanını aldığı sicil kaydında belirtilmiştir. Babası Cevahir ile ilgili tabloda verilen bilgilere bakıldığında ise şöhretinin “Büyük Limanzade Hacı” ve unvanın “Kaptan” olduğu anlaşılmaktadır (BOA. DH. SAİDd. 125/165). Şöhretinin “Büyük Limanzade” ve unvanının “Kaptan” olması Cevahir’in denizcilik mesleği ile meşgul olduğunu göstermektedir.

Babasının mesleği hakkında tabloda bilgi aktarılan bir diğer Sürmeneli devlet adamı İbrahim’dir. 1855 yılında Sürmene’de doğan İbrahim, “Hacı” şöhreti ve “Efendi” unvanıyla kayıtlara işlenmiştir. Babası Mehmed’in şöhretine dair bilgi aktarılmazken “Efendi” unvanı ile tanındığı ve son olarak Rüsûm-u Sitte İdaresi’nde¹¹ tuz ambar memuru olarak görev icra ettiği belirtilmiştir (BOA. DH.

¹⁰ Bugünkü Köprübaşı ilçesinin eski adı olarak kullanılmıştır.

¹¹ İç borçluların alacaklarını tahsil etmesi amacıyla 1 Ocak 1880 tarihinde faaliyete geçen Rüsûm-u Sitte İdaresi’nin denetimine Damga resmi, Müskirattan alınan bir tür ruhsatiye

SAİDd. 12/99). İbrahim Efendi'nin "Hacı" şöhretini almış olması hac vazifesini ifa ettiğini göstermekle birlikte devlet memuru olmak için "hacı" şöhretine sahip olma gibi bir zorunluluğun olduğu söylenemez.

Tablo 1'de de gösterildiği gibi babasının mesleğine dair bilgi aktarılmayan Sürmeneli devlet adamları da mevcuttur. Bunlardan biri İzzet'tir. 1861 yılında Sürmene Kâzasında dünyaya gelen İzzet'in şöhreti bulunmazken "Efendi" unvanı ile kayıtlara işlendiği saptanmıştır. İzzet Efendi'nin babası olan Ahmed ise "Efendi" unvanı ile sicil kayıtlarına işlenmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi babasının son vazifesine dair bilgi aktarılmamıştır (BOA. DH. SAİDd. 11/317). Babasının son vazifesine dair veri işlenmeyen bir diğer memur ise Yusuf'tur. 1861 yılında Sürmene'de dünyaya gelen Yusuf, "Efendi" unvanı ile anılırken şöhretine dair bilgi aktarılmamıştır. Babası da kendisi gibi "Efendi" unvanına sahip olup şöhreti bulunmamaktadır (BOA. DH. SAİDd. 71/125). Gerek İzzet gerekse Yusuf'un "Efendi" unvanıyla anılmış olmaları onların toplumdaki saygınlık statülerini göstermektedir.

Yusuf Efendi'nin aksine şöhretine dair bilgi aktarılan devlet memurlarından bir diğeri Abdurrahman Zeki'dir. 25 Mart 1868 tarihinde Sürmene Kâzasında dünyaya gelen Abdurrahman Zeki'nin, "Müstecabi" şöhretine sahip olmakla birlikte "Bey" unvanını aldığı belirtilmiştir. Babası İbrahim ise kendisi gibi "Müstecabi" şöhretine sahip olmuş ve "Efendi" unvanını almıştır. Yine baba İbrahim Efendi'nin icra etmiş olduğu son vazifenin ise Meclis-i Ayan Dairesinde müdürlük olduğu kayıtlara işlenmiştir (BOA. DH. SAİDd. 54/141). Müstecabi kelimesinin kabul olunan veya kabul görünen olduğundan hareketle ahali arasında saygınlığı kabul olunan biri olduğu söylenebilir. Ayrıca Osmanlı klasik döneminde "Bey" unvanını kullananların genel olarak seyfiye sınıfına mensup olan kişilere verilen bir sıfat olduğundan hareketle Abdurrahman Zeki'nin, "Bey" unvanını kullanmış olmasından dolayı seyfiye sınıfına mensup bir aile kökenine sahip olduğu söylenebilir.

Tabloda babasının son vazifesine dair bilgi aktarılan bir diğer memur İbrahim'dir. İbrahim, 1871 yılında Sürmene'de doğup, "Efendi" unvanıyla tanınmakla birlikte şöhretine dair bilgiler kayıtlara işlenmemiştir. Oğlunun aksine babası İbrahim'in şöhretinin "Hacı" olduğuna değinilmiştir. "Efendi" unvanı ile tanınan baba İbrahim, ticaretle iştigal etmiştir (BOA. DH. SAİDd. 118/441). Baba İbrahim'in "Hacı" şöhretine sahip olması hac vazifesini yerine getirdiğini göstermektedir.

---

resmi (gümrük resmi dâhil değil), İstanbul ve çevresindeki balık avı resmi, Edirne, Samsun, Bursa, İstanbul ve çevresinin ipek öşrü (gümrük resmi dâhil değil), tuz, tömbeki ve tütün inhisar gelirleri bırakılmıştır. Her ne kadar 10 yıllık görev süresi olduğu belirlenmiş olsa da 20 Aralık 1881 yılında dış alacaklılar tarafından kurulan Düyûn-u Umûmiye İdaresi'nin denetimine bırakılmıştır. Bkz. (Dağ, 2022, s. 62-62; Küçük & Ertüzün, 1994, s. 58-61; Erkan, 2018, s. 17)

Baba mesleğine dair tabloda bilgi aktarılan bir diğer memur Anesti'dir. Bu isim sicil kayıtlarına işlenen ilk Sürmene doğumlu gayrimüslim olmakla dikkat çekmektedir. Diğer memurlardan farklı olarak yirmi beş memur arasında tek Rum asıllı olan Anesti, "Efendi" unvanı ile tanınmakla birlikte şöhretine dair bilgi aktarılmamıştır. Kendisi gibi babası Yorgi'nin de şöhretine dair bilgi verilmemiştir. Ancak baba Yorgi'nin "Efendi" unvanı ile anıldığı ve üstlenmiş olduğu son vazifenin Sürmene Kâzası Metropolit vekilliği olduğu belirtilmiştir (BOA. DH. SAİDd. 118/393). Bu durum ise devlet memuru olabilmek için din ayırımının gözetilmediğini ve milliyet ya da inancına bakılmaksızın Osmanlı tebaası olması halinde gerekli şartları sağlaması durumunda memur olarak görevlendirilebileceğini düşündürmektedir.

Son vazifesi Sürmene Meclis-i İdaresinde azalık olan baba Ahmed'in şöhreti "Hacı Yakubzade" iken, unvanı ise Ağa'dır. 1873 yılında Sürmene Kâzasında Ahmed Ağa'nın oğlu olarak dünyaya gelen devlet memuru Mehmed'in ise şöhreti "Hafız" olup, unvanı Efendi'dir. Ağa unvanına sahip olup toprak mülkiyeti bulunan bir ailenin çocuğunun devlet memurluğu görevini icra etmesi dikkat çekmektedir (BOA. DH. SAİDd. 113/397). "Hafızlık" tıpkı "Hacı" gibi dini bir ifade olmakla birlikte devlet memurlarının dini manada ön planda olduklarını göstermektedir. Ancak devlet memuru olabilmek için dini şöhretin zorunluluğundan bahsetmek mümkün değildir.

Tablo 1'de gösterildiği üzere sicil kaydında sosyal kökeni hakkında bilgi verilen isim, Hasan Tahsin'dir. Hasan Tahsin, 1870 yılında Sürmene Kâzasına bağlı olan Vizera (Aşağı Ovalı) köyünde dünyaya gelmiştir. Şöhreti bulunmazken "Efendi" unvanına sahip olduğu sicil kayıtlarında mevcuttur. Babası Mehmed ise kendisi gibi "Efendi" unvanıyla anılırken, "Hacı" şöhretini almıştır (BOA. DH. SAİDd. 132/33). Mehmed'in "Hacı" şöhretini alması hac vazifesini ifa etmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Lakin babasının icra etmiş olduğu son vazife hakkında bilgi aktarılmamıştır.

Tabloda da belirtildiği gibi babasının mesleği hakkında bilgi aktarılan Mustafa Zihni, 13 Mart 1874 tarihinde Sürmene Kâzasına bağlı olan Zarha (Ortamahalle) Köyünde dünyaya gelmiştir. Mustafa Zihni'nin şöhretine dair bilgi verilmezken, "Efendi" unvanını aldığı ifade edilmiştir. Babası Hüseyin'in ise "Kaptan" unvanının yanı sıra "Sarı Ahmedzade" şöhretine sahip olduğuna değinilmiştir (BOA. DH. SAİDd. 134/109). Babası Hüseyin'in "Kaptan" unvanına sahip olması denizlerde kaptanlık vazifesini meslek olarak icra ettiğini göstermektedir. Nitekim sicil kayıtlarında Hüseyin Efendi'nin icra etmiş olduğu mesleğin kaptanlık olduğu belirtilmiştir.

Sürmene doğumlu devlet memurları arasında yer alan Temel'in 1878 yılında doğduğu, şöhretinin "Hafızlık", unvanının ise "Efendi" olduğu belirtilmiştir. Babası Mustafa'nın şöhreti bulunmamakla birlikte oğlu gibi "Efendi" unvanı ile tanındığı ve ticaretle iştigal ettiği ifade edilmiştir (BOA. DH. SAİDd. 132/153). Baba ile oğulun "Efendi" unvanını kullanmış olması toplumdaki

saygınlıkların yüksek olduğunu göstermekle birlikte Temel Efendi'nin "Hafız" olarak şöhret kazanması ise dini açıdan saygın bir kimliğe sahip olduğuna işaret etmektedir.

Baba mesleği tüccarlık olan bir diğer devlet memuru Yusuf Sırrı'dır. Yusuf, 1878 yılında Sürmene Kâzasında dünyaya gelmiştir. Şöhreti bulunmazken, "Efendi" unvanını aldığı sicil kaydına işlenmiştir. Babası Ahmed ise kendisi gibi "Efendi" unvanına sahip olup, "Hacı" şöhreti almış olduğu aktarılmıştır (BOA. DH. SAİDd. 127/93). Yine dini açıdan toplum içerisinde saygın bir statüye sahip olan bir aileden memurun seçilmiş olması dikkat çekmektedir.

"Efendi" unvanına sahip olan bir diğer devlet memuru Mehmed'dir. Mehmed, 19 Ağustos 1878 tarihinde Sürmene Kâzasında dünyaya gelmiştir. Şöhreti bulunmamaktadır. Babası Ali'nin de şöhreti olmamakla birlikte "Ağa" unvanına sahip olduğu belirtilmiştir. Lakin baba mesleğine dair verinin işlenmediği görülmektedir (BOA. DH. SAİDd. 183/131). "Ağa" unvanına sahip olması şahsın Sürmene'de toprak ve mülkiyet sahibi olduğunu göstermektedir.

Baba mesleğine dair sicil kaydına bilgi işlenmeyen bir diğer Sürmeneli devlet memuru Mustafa Kazım'dır. 1879 yılında dünyaya gelen Mustafa Kazım'ın şöhreti bulunmazken, "Efendi" unvanına sahip olduğu kayıt altına alınmıştır. Babası Ahmed'in, "Büyükcazade" şöhretiyle tanındığı ve "Efendi" unvanını aldığı kayıt altına alınmıştır (BOA. DH. SAİDd. 128/147). "Efendi" unvanına sahip olan İlyas Necati, 20 Haziran 1879 tarihinde Sürmene'de doğmuştur. İlyas Necati Efendi'nin şöhreti hakkında bilgi bulunmazken, babası İzzet'in de "Efendi" unvanı ile tanındığı ve şöhreti ile son vazifesine dair bilginin işlenmediği tespit edilmiştir (BOA. DH. SAİDd. 165/81). Çoğu memurun baba mesleğine dair bilginin kayıt altına alınmamış olması, gerek memurdan gerekse vazife üstlenilen kurumlardan edinilen bilgiler çerçevesinde işlenen sicil kayıtlarının bu hususta noksan kaldığını göstermektedir.

Sicill-i Ahvâl kayıtlarında sosyal kökenleri hakkında bilgi aktarılan Sürmene doğumlu devlet memurları arasında yer alan Mehmed Şükrü, 1880 yılında Sürmene'de dünyaya gelmiş olup, Sedefzade şöhreti ile "Efendi" unvanını almıştır. Babası Hasan'ın şöhreti bulunmazken, "Efendi" unvanını aldığı ve mesleğinin tüccarlık olduğu belirtilmiştir (BOA. DH. SAİDd. 179/331). Tüccar kökenli ailelerden devlet memuru olanların tespit edilmiş olması ticaretle uğraşan çevrelerin devletin farklı kurumlarında bireylerini istihdam etmeye önem verdiğini göstermektedir.

Mehmed Şükrü Efendi'nin aksine baba mesleğine dair bilgi aktarılmayan Veysel, 1880 yılında Sürmene Kâzasında doğmuştur. "Kâtipzade" şöhretine sahip olan Veysel, "Efendi" unvanını almıştır. Ayrıca Haşim'in "Efendi" unvanına sahip olduğu aktarılmıştır (BOA. DH. SAİDd. 193/95). Her ne kadar sicil kaydında babası Haşim'in şöhretine dair kayıt işlenmemiş olsa da memurun "Kâtipzade" olarak anılması ailesinin katiplik mesleğini icra ettiğini göstermektedir. Kâtiplik

mesleği ile ilgilenen bir ailenin oğlu olan Mehmed Şükrü Efendi'nin eğitim alıp gerekli şartları sağladıktan sonra devlet kademelerinde görev almasında aile yapısının bu süreçte etkili olduğunu göstermektedir.

Tabloda aktarıldığı gibi sicil kayıtlarında Yusuf Ziyaeddin'in, 1881 yılında Sürmene Kâzasında dünyaya geldiği aktarılmıştır. Memurun şöhretine dair bilgi verilmezken unvanının "Efendi" olduğu belirtilmiştir. Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin babası olan Yusuf'un ise "Kaptan" şöhretine sahip olduğu ve "Efendi" unvanını aldığı aktarılmıştır (BOA. DH. SAİDd. 167/361). Yusuf Efendi'nin "Kaptan" şöhretine sahip olması denizlerde kaptanlık yaptığına dair yorum yapmamıza imkân tanımaktadır.

Babasının vazifesi hakkında bilgi aktarılan Ömer Behçet, 26 Nisan 1884 tarihinde Sürmene Kâzasına bağlı olan Koğanıs¹² köyünde dünyaya gelmiş olup, "Efendi" unvanıyla tanınmıştır. Ancak şöhretine dair bilgi bulunmamaktadır. Babası Mehmed Salih'in de şöhreti bulunmazken "Efendi" unvanını almış olup son vazifesinin Sürmene belediye reisliği olduğu aktarılmıştır (BOA. DH. SAİDd. 169/205). Belediye reisliğinin yanı sıra "Efendi" unvanına sahip olması toplum içerisinde saygı duyulan biri olduğunu göstermektedir. Ayrıca Ömer Behçet Efendi'nin gerekli şartları sağlayarak devletin farklı kademelerinde görev almasında ailesinin yönetici kökenli olması etkili olmuştur.

Sosyal kökenleri hakkında tabloda bilgi aktarılan bir diğer devlet memuru Ömer'dir. "Efendi" unvanına sahip olan Ömer, 1886 tarihinde Sürmene Kâzasında dünyaya gelmiştir. Şöhretine dair veri işlenmemiştir. Babası Kibar ile ilgili ise sadece unvanının "Efendi" olduğu belirtilmiştir (BOA. DH. SAİDd. 174/321). Ömer Efendi'nin aksine babasının mesleği hakkında bilgi verilen Yusuf Mazhar, 1886 yılında Sürmene Kâzasında doğmuştur. "Efendi" unvanına sahip olan Yusuf Mazhar'ın şöhretine dair kayıt işlenmemiştir. Babası Mustafa Hayri ise "Efendi" unvanına sahip olup, son olarak Of Kâzası Tapu Kâtibi olarak görev icra etmiş olduğu aktarılmıştır (BOA. DH. SAİDd. 161/301). Yusuf Mazhar Efendi'nin eğitim sürecini başarılı şekilde tamamlayıp devlet kurumlarında memur olarak istihdam edilmesinde ailesinin memur kökenli bir yapıya sahip olmasının büyük etkisi olduğu çıkarımında bulunulabilmektedir.

Tablo 1'de de gösterildiği gibi sicil kayıtlarında sosyal kökenleri hakkında bilgi aktarılan son isim Osman Remzi'dir. "Hacı" şöhreti ve "Efendi" unvanıyla tanınan Hacı Osman Efendi'nin doğum yılına dair bilgi aktarılmamıştır. Babası Abdülaziz'in şöhreti bulunmazken, unvanının "Efendi" olduğu tespit edilmiştir (BOA. DH. SAİDd. 129/239). Yine Osman Remzi Efendi'nin "Hacı" şöhretine sahip olması hac vazifesini icra ettiğini göstermektedir. Hac vazifesini icra eden devlet memurlarının ise toplum içerisindeki statülerini önemli ölçüde olumlu yönde etkilediği söylenebilir.

¹² Günümüzdeki Gümüşhane'ye bağlı olan Kale köyüdür.

Sosyal kökenlerine dair sicil kayıtlarına işlenen detaylı bilgilerin yanı sıra memurlarla ilgili üzerinde durulan bir diğer husus da memurların eğitim süreçleriyle ilgili gelişmeler olmuştur. Bu bağlamda sicil kayıtlarında Sürmene doğumlu devlet memurlarının eğitim süreçleri ve öğrenmiş oldukları lisanlar hakkında veriler aktarılmıştır.

Sürmeneli Memurların Eğitim Durumları

Osmanlı Devleti'nde memurluk vazifesi üstlenmiş olan şahısların biyografilerine dair kayıtların tutulduğu Sicill-i Ahvâl defterlerinde değinilen ikinci kısım, memurların görmüş olduğu eğitim ve okudukları yabancı diller olmuştur (Kucak, 2016, s. 261). Bu kısımda sicil kayıtlarında bir memurun hangi memlekette ve hangi okullarda eğitim gördüğü, hangi derslerde eğitim tahsil ettiği, aldığı diploma, icazetname veya tasdiknamelerin neler olduğu ve bildiği lisanlar hakkında detaylı bilgiler verilmiştir (BOA. ŞD. SAİD. 7/13). Bu hususta sicil kayıtlarında tutulan veriler incelendiğinde Sürmene doğumlu devlet memurları ile ilgili kayıt altına alınan veriler tablo 2'de aktarılmıştır.

Tablo 2. Memurların Eğitim ile Lisan Durumları

Memur	Eğitim Kurumu	Lisan
Mustafa Vehbi Efendi	-	Türkçe, Arapça ve Farsça okuryazardır.
Hacı Ömer Efendi	Sürmene Sıbyân Mektebi	Türkçe okuryazardır.
Mehmed Said Efendi	Sürmene Sıbyân Mektebi Çaykara Medresesi Kâtip Ali Medresesi Darülmualimin Mektebi	Türkçe okuryazar, Farsça ve Fransızcaya aşinadır.
Hüseyin Hasan Efendi	Trabzon İptidâi Mektebi Sürmene Medresesi	Türkçe okuryazar, Arapçaya aşinadır.
Hacı İbrahim Efendi	Sürmene Sıbyân Mektebi	Türkçe okuryazar, Arapçaya aşinadır.
İzzet Efendi	Mekteb-i Nüvvâb	Türkçe okuryazar, Arapça konuşur.
Yunus Efendi	Sürmene Sıbyân Mektebi Trabzon Medresesi	Türkçe okuryazar, Arapça ve Farsça aşinadır.
Müstecabi Abdurrahman Zeki Bey	Akçabaat İptidai Mektebi Gülhane Askerî Rüştiye Mektebi Mekteb-i Mülkiye-i Şahane	Türkçe ve Fransızcaya aşina, Arapça ve Farsça okuryazardır.
İbrahim Efendi	Sürmene Sıbyân Mektebi	Türkçe okuryazar, Arapça ve Farsçaya aşinadır.
Anesti Efendi	Sürmene Rum Sıbyân Mektebi	Türkçe, Fransızca ve Rumca okuryazardır.
Hafız Mehmed Efendi	Sürmene Sıbyân Mektebi Mekteb-i Hukuk-u Şahane	Türkçe okuryazar, Arapçaya aşinadır.
Hasan Tahsin Efendi	Vizera Sıbyân Mektebi	Türkçe okuryazardır.
Mustafa Zihni Efendi	Sürmene İptidâi Mektebi Trabzon İptidâi Mektebi	Türkçe okuryazardır.
Hafız Temel Efendi	İstanbul Ayasofya Rüştiye Mektebi	Türkçe okuryazar, Farsçaya aşinadır.
Mehmed Efendi	Sürmene Sıbyân Mektebi	-
Yusuf Sırrı Efendi	Sürmene Sıbyân Mektebi Sürmene Medresesi	Türkçe okuryazardır.
Mustafa Kazım Efendi	Ünye Rüştiye Mektebi	Türkçe okuryazardır.
İlyas Necati Efendi	Sürmene Sıbyân Mektebi	Türkçe okuryazardır.

		İstanbul Numune-i Terakki Mektebi	
		Bahriye Askerî Rüştiye Mektebi	
Sedefzade Mehmed Şükrü Efendi		Sürmene Sıbyân Mektebi	Türkçe, Arapça ve Farsça okuryazdır.
		Şile Mülkiye Mektebi	
		Şile Askerî Rüştiye Mektebi	
		Darülmuallimin Rüştiye Mektebi	
Katıpzade Veysel Efendi		Sürmene İptidâi Mektebi	Türkçe okuryazar, Arapça ve Farsçaya aşınadır.
Yusuf Ziyaeddin Efendi		Sargun İptidâi Mektebi	Türkçe ve Arapça okuryazdır.
		Darülmuallimin İptidâi Mektebi	
		Darülmuallimin Rüştiye Mektebi	
		Fatih Medresesi	
Ömer Behçet Efendi		Sürmene Rüştiye Mektebi	Türkçe okuryazdır.
Ömer Efendi		Darüşşafaka Mektebi	Türkçe, Arapça ve Farsça okuryazdır.
		Hukuk Mektebi	
Yusuf Mazhar Efendi		Tirebolu Rüştiye Mektebi	Türkçe okuryazdır.
Hacı Osman Remzi Efendi		Sürmene Sıbyân Mektebi	Türkçe okuryazar, Arapça ve Farsçaya aşınadır.
		Solakhı Medresesi	

Kaynak: BOA. DH. SAİDd. 93/367, 13/207, 109/227, 125/165, 12/99 (11/317), 71/125, 8/621, 54/141, 118/441, 118/393, 113/397, 132/33, 134/109, 132/153, 183/131, 127/93, 128/147, 165/81, 179/331, 193/95, 165/331, 169/205, 174/321, 161/301, 129/239.

Tablo 2’de de belirtildiği gibi sicil kayıtlarındaki veriler incelendiğinde Mustafa Vehbi Efendi’nin eğitim sürecine dair veriler elde edilmiştir. İncelenen yirmi beş Sürmene doğumlu devlet memurları arasında sadece Mustafa Vehbi Efendi’nin eğitim gördüğü kurumlar hakkında bilgi verilmemiş olması dikkat çekmektedir. Ancak bu durum Mustafa Vehbi Efendi’nin eğitim görmediği çıkarımını yapmak için yeterli değildir. Muhtemeldir ki, eğitim gördüğü kurumlara dair veriler sehven kayıtlara işlenmemiştir. Nitekim İstanbul’da Abbaszade Hacı Mehmed Efendi’den din ve Osmanlı tarihi alanında eğitim aldığı, Türkçe, Arapça ve Farsça okuryazar olduğu saptanmıştır (BOA. DH. SAİDd. 93/367). Türkçe dışında iki yabancı dili okuyup yazıyor olması devlet memurlarında aranan dil şartını sağladığını göstermektedir.

Lakin yabancı dili olmayıp, sadece Türkçe okuryazar olan memurlar da mevcuttur. Bu bağlamda tablo 2’de de belirtildiği gibi Hacı Ömer örnek olarak incelenebilir. Hacı Ömer Efendi, Sürmene Sıbyân Mektebinde eğitim görmüştür (BOA. DH. SAİDd. 13/207). Mustafa Vehbi Efendi’nin aksine yabancı dil şartı aranmaksızın memur istihdam edilmesi devlet bürokrasisinde meydana gelen bozulmanın başladığını göstermektedir.

Hacı Ömer Efendi’nin aksine eğitim gördüğü kurumlar hakkında detaylı bilgi verilen Mehmed Said Efendi, sırasıyla Sürmene Sıbyân Mektebi, Çaykara Medresesi, Kâtip Ali Medresesi ve Darülmuallimin Mektebinde eğitim görmüştür. Bu eğitim sürecinde dil alanında tahsil etmiş olduğu eğitim neticesinde Türkçe okuryazar, Farsça ile Fransızcaya aşına olmuştur (BOA. DH. SAİDd. 109/227). Türkçe ve Farsça dışında Fransızcaya aşına olunması devlet memurları arasında bulunan bazı memurların batı dillerine de hâkim olduğunu göstermektedir. Bu dillerden birinin de Fransızca olması dönemin siyasi politikası gereği devlet yöneticilerinin Fransa ile yakın ilişkiler içerisinde bulunulmasından

kaynaklanmaktadır. Bu durum ise eğitim politikasının uluslararası siyasi politikalarından etkilendiğini göstermektedir.

Tabloda da belirtildiği gibi sicil kayıtlarında eğitim durumu hakkında bilgi aktarılan bir diğer Sürmene doğumlu devlet memuru Hüseyin Hasan Efendi'dir. Hüseyin Efendi, Trabzon İptidâi Mektebi ve Sürmene Medresesinde eğitim görmüştür. Türkçe okuryazar olmakla birlikte Arapçaya aşinadır (BOA. DH. SAİDd. 125/165). Arapçaya aşına olan bir diğer devlet memuru Hacı İbrahim Efendi'dir. İbrahim Efendi, Sürmene Sıbyân Mektebinde eğitim görmüştür (BOA. DH. SAİDd. 12/99). İbrahim Efendi dışında Arapçaya aşına olup Türkçe okuryazar olan İzzet Efendi ise diğer memurlardan farklı olarak Mekteb-i Nüvvâbda eğitim görmüştür (BOA. DH. SAİDd. 11/317). Hüseyin Hasan, İbrahim ve İzzet Efendi'nin Türkçe dışında Arapçaya hâkim olmaları imparatorluğu dini ve kültürel açıdan Arap dünyasıyla güçlü bağları olmasından kaynaklanmaktadır.

Benzer durumun Yusuf Efendi'de de gözlemlendiği tespit edilmiştir. Tabloda da aktarıldığı gibi Yusuf Efendi, Sürmene Sıbyân Mektebi ve akabinde Trabzon Medresesinde eğitim görmüştür. Türkçe okuryazar ve Arapça ile Farsçaya aşinadır (BOA. DH. SAİDd. 8/621). Yusuf Efendi'nin aksine Müstecabi Abdurrahman Zeki Bey, Arapça ve Farsçaya aşinalığı ile Türkçe okuryazarlığının yanı sıra Fransızca da bilmektedir. Akçaabat İptidâi Mektebi, Gülhane Askerî Rüştiye Mektebi ve Mekteb-i Mülkiye-i Şahanede eğitim görmüştür (BOA. DH. SAİDd. 54/141). Hüseyin Hasan Efendi'nin, İbrahim Efendi'nin, İzzet Efendi'nin, Yusuf Efendi'nin ve Abdurrahman Zeki Bey'in Türkçe dışında Arapça lisanını biliyor olmaları, Arapça eğitim görmüş olmalarından, hac vazifesini icra etmiş olmalarından veya Arap dünyasıyla iletişim halinde olduklarından kaynaklanıyor olmalıdır.

Sicil kaydında ismi tespit edilip tabloya işlenen bir diğer memur İbrahim Efendi'dir. İbrahim Efendi, Sürmene Sıbyân Mektebinde eğitim görmüş olup, Türkçe okuryazar ve Arapça ile Farsçaya aşinadır (BOA. DH. SAİDd. 118/441). Anesti Efendi Türkçe, Fransızca ve Rumca dersleri alanında eğitim almıştır. Türkçe, Fransızca ve Rumca okuryazar olan Anesti Efendi, Sürmene Rum Sıbyân Mektebinde eğitim görmüştür. Anesti Efendi, Sürmeneli devlet memurları arasında Rumca bilen tek memur olarak tespit edilmiştir. Bu özelliği ise Rum milletinden olmasından kaynaklanmaktadır (BOA. DH. SAİDd. 118/393). Sürmene Sıbyân Mektebinde eğitim gören bir diğer isim, Hafız Mehmed Efendi'dir. Mehmed Efendi, İstanbul'da Arapça alanında eğitim gördükten sonra Mekteb-i Hukuk-u Şahanede eğitim tahsil etmiştir. Türkçe okuryazar olup, Arapçaya aşinadır (BOA. DH. SAİDd. 113/397). Mehmed Efendi gibi birçok Sürmeneli devlet adamının Arapçaya aşına olması bu dönemde devlet politikasında Arapçaya verilen önemi ve Arap kültürü ile oluşan etkileşimi göstermektedir.

Sadece Türkçe lisanı olan Hasan Tahsin Efendi Sürmene Kâzasına bağlı olan Vizera Sıbyân Mektebinde eğitim görmüştür (BOA. DH. SAİDd. 132/33). Hasan Efendi gibi Mustafa Zihni Efendi de sadece Türkçe okuryazardır. Sürmene İptidâi Mektebi ve Trabzon İptidâi Mektebinde eğitim görmüştür (BOA. DH.

SAİDd. 134/109). Hasan Tahsin Efendi ile Mustafa Zihni Efendi'nin Türkçe dışında dil bilmeden devlet memurluğunda istihdam edilmiş olması devlet bürokrasisinde meydana gelen bozulmayı göstermektedir. Türkçe okuryazar olmasının yanı sıra Farsçaya aşina olan Hafız Temel Efendi İstanbul Ayasofya Rüştîye Mektebinde eğitim gördükten sonra 8 Ağustos 1895 tarihinde diplomasını almıştır (BOA. DH. SAİDd. 132/153). Osmanlı klasik döneminde Efendi sıfatını kullananların genel olarak kalemiye ve ilmiye sınıfına mensup olduklarından hareketle Hasan Tahsin, Mustafa Zihni ve Hafız Temel'in "Efendi" unvanını kullanmış olmalarından dolayı kalemiye veya ilmiye sınıfına mensup bir aile kökenine sahip oldukları söylenebilir.

Sürmene doğumlu olup Sicill-i Ahvâl kayıtlarında eğitim durumları hakkında bilgi verilen isimlerden biri Mustafa Kazım Efendi'dir. Üç sene kadar Ünye Rüştîye Mektebinde eğitim gören Mustafa Kazım Efendi, sadece Türkçe bilmektedir (BOA. DH. SAİDd. 128/147). Kendisi gibi sadece Türkçe okur yazar olan Yusuf Sırrı Efendi ise Sürmene Sıbyân Mektebinde eğitim hayatına başlamış olup Sürmene Medresesinde eğitim görmüştür (BOA. DH. SAİDd. 127/93). Yusuf Sırrı Efendi'nin aksine lisan durumu hakkında bilgi verilmeyen Mehmed Efendi, Sürmene Sıbyân Mektebinde eğitim görmüştür (BOA. DH. SAİDd. 183/131). Ancak diplomasını almak için eğitim sürecini de tamamlayamadığına değinilmiştir. Diploma sahibi olmadan ve Türkçe dışında ek bir dile sahip olmadan devlet memurluğuna atamaların yapılmış olması devlet bürokrasisinde meydana gelen yozlaşmayı açıkça ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra bölgede görev yapacak diplomalı memurun bulunmaması veya diplomasız atamanın yapılmasında adam kayırmanın gerçekleştiği yorumu da yapılabilir.

Fakat istisnâi bir durum olarak nitelendirilebilecek Mehmed Efendi'nin aksine genel olarak eğitim sürecinin tamamlanıp diploma alınmasıyla birlikte devletin farklı kademelerinde memurların istihdam edildikleri saptanmıştır. Bu bağlamda Sürmene doğumlu İlyas Necati Efendi örnek olarak incelenebilir. Sürmene Sıbyân Mektebinde ilk eğitim sürecini tamamlayan İlyas Necati Efendi, Sıbyân Mektebinden mezun olduktan sonra sırasıyla İstanbul Numune-i Terakki Mektebi ve Bahriye Askerî Rüştîye Mektebinde eğitim görmüştür. Türkçe okuryazardır (BOA. DH. SAİDd. 165/81). Bu durum ise İlyas Efendi'nin yabancı dil konusunda yetersiz olduğunu göstermektedir. Bu yetersizliğe rağmen İlyas Efendi'nin istihdam edilmiş olması devlet memuru olmakta aranan yabancı dil şartının bir kez daha göz ardı edildiğini göstermektedir.

Bu gibi istisnâi gelişmeler dışında memurların en az bir yabancı dile sahip olmaları şartının sıklıkla uygulandığı tespit edilmiştir. Bu doğrultuda Türkçe okuryazar olmanın yanı sıra Arapça ve Farsça okuryazar olan Sedefzade Mehmed Şükrü Efendi örnek gösterilebilir. Tablodaki verilerden hareketle Mehmet Şükrü Efendi, ilköğretimini Sürmene'de aldıktan sonra sırasıyla; Şile Mülkiye Mektebi, Şile Askerî Rüştîyesi ve Darülmualimin Rüştîyesinde eğitim görmüştür. 12 Ağustos 1909 tarihinde diplomasını almaya hak kazanmıştır (BOA. DH. SAİDd.

179/331). Türkçe okuryazar olup Arapça ve Farsçaya aşına olan Kâtipzade Veysel Efendi, Sürmene İptidâi Mektebinde eğitim görmüştür (BOA. DH. SAİDd. 193/95). Yusuf Ziyaeddin Efendi ise Sürmene Kâzasına bağlı olan Sargona¹³ İptidâi Mektebi, İstanbul Darülmualimin İptidâi Mektebi ve Darülmualimin Rüştîye Mektebinde eğitim görmüştür. Eğitim sürecinde Fatih Medresesi alimlerinden Mustafa Asım Efendi'den Arapça alanında ders tahsil etmiş ve icazetname almaya da hak kazanmıştır (BOA. DH. SAİDd. 167/361).

Sürmene doğumlu Ömer Behçet Efendi, Sürmene Rüştîye Mektebinde eğitim göyerek diplomasını almıştır. Türkçe okuryazardır (BOA. DH. SAİDd. 169/205). Ömer Efendi ise Darüşafaka Mektebinde eğitim göyerek yüksek derece ile mezun olarak diplomasını almıştır. Daha sonra Hukuk Mektebinde eğitim görmüştür. Türkçe'nin yanı sıra Arapça ve Farsçaya aşınadır (BOA. DH. SAİDd. 174/321). Yusuf Mazhar Efendi Tirebolu Rüştîye Mektebinde eğitim görmüştür. İlköğretim düzeyinde almış olduğu eğitim hakkında bilgi aktarılmayan Yusuf Mazhar Efendi, Türkçe okuryazardır (BOA. DH. SAİDd. 161/301). Hakkında bilgi verilen son isim olan Hacı Osman Remzi Efendi, Sürmene Sıbyân Mektebinde ilk öğrenimini tamamlamış, Solaklı (Of-Solaklı) köyünde bulunan medresede İslam dini ile ilgili eğitim almıştır. Burada Arapça ve Farsça eğitimi tahsil etmiştir. Dolayısıyla Türkçe okuryazar olan Osman Remzi Efendi, Arapça ve Farsçaya aşınadır (BOA. DH. SAİDd. 129/239). Arapça ve Farsçaya aşına olması din alanında aldığı eğitimden ileri gelmektedir. Sicill-i Ahvâl kayıtlarında memurların eğitim durumlarına dair verilen bilgilerin yanı sıra üçüncü kısımda bu memurların vazifelendirildiği görevlere dair bilgiler de aktarılmıştır.

Sürmeneli Memurların Görev Yerleri

Sicill-i Ahvâl kayıtlarının üçüncü kısımda tutulan kayıtlarda üzerinde durulan konu, memurların icra etmiş oldukları görevler olmuştur (Özger, 2015, s. 73). Bu bağlamda, memurun hangi tarihte, kaç yaşında ve ne kadar ücret karşılığında vazifeye başladığı, bu görevleri asaleten mi vekaleten mi yürüttüğü, maaşlarına dair bilgiler, bu maaşlarda yapılan zamlar ve kesintiler, işe hangi tarihte başladığı ve hangi tarihte ayrıldığı, açıkta kalıp kalmadığı, kaldıysa bu süreçte aldığı maaşın ne kadar olduğu, devlet kurumunda çalışmıyorsa çalışmış olduğu özel kuruma giriş ile çıkış tarihi, aldığı maaş, görevden azledilip edilmediği hakkındaki bilgiler ayrıntılı olarak sicil kayıtlarına işlenmiştir (BOA. ŞD. SAİD. 14/2). Benzer kayıtların Sürmene doğumlu devlet memurları ile ilgili de tutulduğu tespit edilmiştir. Bu kayıtlara dair veriler tablo 3'te yer almaktadır.

¹³ Bugünkü Sürmene'ye bağlı olan Çamburnu'dur.

Tablo 3. İstihdam Sahaları

Memur	İstihdam Sahası	Başlama Tarihi	Bitiş Tarihi	Maaş (Kuruş)
Mustafa Vehbi Efendi	Sürmene Müftülüğü	15 Mart 1879	8 Mart 1886	-
	Sürmene Harcama Memurluğu	5 Mayıs 1886	13 Nisan 1888	750
	Sürmene Müftülüğü	8 Aralık 1888	24 Mayıs 1891	-
	Sürmene Belediyesi	25 Ekim 1893	20 Mayıs 1894	1500
	Keskim Naipliği	20 Mayıs 1894	24 Ağustos 1895	1250
	Tortum Naipliği	24 Ağustos 1895	22 Ekim 1896	500
	Nemrut Naipliği	2 Haziran 1897	4 Kasım 1899	1000
	Of Kâzası Naipliği	1 Mayıs 1900	-	900
Hacı Ömer Efendi	Sürmene Rüşûmat Memurluğu	1863	Haziran 1871	200
	Trabzon Vesile-i Ticaret Tütün Fabrikası	Ocak 1878	Haziran 1878	400
	Of Rüşûmat Memurluğu	Aralık 1882	Ağustos 1883	350
	Gümüşhane Rüşûmat Müdürlüğü	Ağustos 1883	1883	350
	Rize Rüşûmat Müdürlüğü	Kasım 1884	20 Haziran 1884	250
	Yahyoli Rüşûmat Memurluğu	20 Haziran 1885	Şubat 1888	300
	Ardeşen Rüşûmat Memurluğu	Şubat 1888	12 Ekim 1892	320
	Kozağzı Rüşûmat Memurluğu	12 Ekim 1892	-	320
Mehmed Said Efendi	Canik İdadi Mektebi	24 Mayıs 1894	15 Aralık 1894	800
	Trabzon İdadi Mektebi	16 Ocak 1895	12 Nisan 1895	850
	Samsun İdadi Mektebi	13 Nisan 1895	15 Ekim 1895	800
	Trabzon İdadi Mektebi	15 Ekim 1895	16 Ağustos 1900	1000
	Bağdat İdadi Mektebi	2 Aralık 1900	-	1230
Hüseyin Hasan Efendi	Sürmene Tapu Dairesi	27 Mart 1876	Ağustos 1878	Mülâzemet
	Sürmene Tapu Emlak Kalemligi	-	-	110
	Sürmene Tahrirat Katipliği	28 Kasım 1882	16 Ağustos 1882	120
	Tirebolu Tahrirat Katipliği	16 Ağustos 1882	3 Mayıs 1896	188
	Tirebolu Hükümet Konağı İnşası	-	-	3150
	Of Tahrirat Katipliği	3 Mayıs 1896	-	188
	Sürmene Belediye Katipliği	-	-	120
Hacı İbrahim Efendi	Sürmene Rüşûmat Müdüriyeti	1873	29 Aralık 1878	95
	Of Rüşûmat Memurluğu	29 Aralık 1878	1881	200
	Rize Rüşûmat Memurluğu	13 Temmuz 1883	27 Ağustos 1884	300
	Mapavri Rüşûmat Memurluğu	27 Ağustos 1884	2 Nisan 1890	300
	Of Rüşûmat Memurluğu	2 Nisan 1890	26 Ekim 1890	400
	Terme Rüşûmat Memurluğu	26 Ekim 1890	-	500
İzzet Efendi	Osmancık Kaymakamlığı	9 Ağustos 1888	19 Temmuz 1890	750
	Şile Kaymakamlığı (Tabip)	25 Kasım 1890	3 Kasım 1892	750
Yunus Efendi	Trabzon Temyiz Mahkemesi	13 Aralık 1875	18 Mayıs 1880	30-90/150
	Trabzon Bidayet Mahkemesi	18 Mayıs 1880	25 Aralık 1884	300
Abdurrahman Zeki Bey	Defter-i Hâkâni Mektub-î Kalemî	14 Mart 1888	31 Temmuz 1893	600/620
	Mabeyn-i Hümayun	31 Temmuz 1893	27 Nisan 1909	1000/5650
İbrahim Efendi	Sürmene Nüfus Dairesi	25 Ağustos 1892	11 Mayıs 1893	Mülâzemet
	Sürmene Nüfus Dairesi	11 Mayıs 1893	-	125
Anesti Efendi	Sürmene Nüfus Dairesi	13 Ekim 1898	23 Haziran 1890	Mülâzemet
	Sürmene Kaymakamlığı	23 Haziran 1890	-	200
Hafiz Mehmed Efendi	Zihne Bidayet Mahkemesi	3 Haziran 1903	24 Nisan 1906	1200
	Muş Bidayet Mahkemesi	18 Haziran 1906	2 Haziran 1909	1440
	Kozan Bidayet Mahkemesi	2 Haziran 1909	10 Temmuz 1909	1260
	Polis Memurluğu	14 Eylül 1909	6 Ekim 1909	1500
	Canik Bidayet Mahkemesi	6 Ekim 1909	21 Ekim 1909	1600
Hasan Tahsin	Sürmene Belediyesi	13 Haziran 1887	12 Eylül 1892	150

Efendi	Sürmene Belediyesi	12 Eylül 1892	12 Nisan 1899	150
	Sürmene Bidayet Mahkemesi	12 Nisan 1899	29 Mayıs 1901	200
	Sürmene Belediyesi	14 Haziran 1901	-	220
Mustafa Zihni Efendi	Trabzon Meclis İdaresi	14 Temmuz 1900	29 Ocak 1901	Mülâzemet
	Ünye Rüştîye Mektebi	29 Ocak 1901	23 Nisan 1902	300
	Tonya Nahiye Müdüriyeti	9 Mayıs 1902	-	360
Temel Efendi	Sürmene Piyade Tahsildarlığı	17 Temmuz 1903	-	250
Mehmed Efendi	Edirne Rüsûmat Müdüriyeti	19 Şubat 1908	-	150
Yusuf Sırrı Efendi	Ordu Sandık Eminliği	13 Haziran 1896	19 Haziran 1898	350
	Ordu Sandık Eminliği	13 Ocak 1899	13 Mart 1901	350
	Ordu Baş Tahsildarlığı	14 Mart 1901	20 Ekim 1902	400
	Ordu Tahsilat Müfettişliği	20 Ekim 1902	24 Mart 1904	500
Mustafa Kazım Efendi	Of Ağnam İdaresi	1896	24 Eylül 1896	200
	Of Askerîye İane Komisyonu	13 Mart 1896	12 Mart 1898	-
	Of Mal Müdürlüğü	24 Eylül 1896	24 Ocak 1897	100
	Of Ziraat Bankası	-	27 Haziran 1897	Mülâzemet
	Of Zabıta Dairesi	27 Aralık 1897	-	130
	Of Bidayet Mahkemesi	9 Kasım 1897	12 Aralık 1898	175
	Maliye Tahsildarlığı	13 Mayıs 1898	12 Kasım 1898	100
	Ordu Ziraat Bankası	22 Temmuz 1899	14 Haziran 1903	200
	Lazistan Ziraat Bankası	14 Haziran 1903	29 Haziran 1904	250
	Atina Ziraat Bankası	29 Haziran 1904	-	400
İlyas Necati Efendi	Trabzon Rüsûmat Nezareti	4 Mayıs 1896	26 Mart 1901	Mülâzemet
	Giresun Rüsûmat Müdüriyeti	26 Mart 1901	1902	100
	Bandırma Rüsûmat Müdüriyeti	7 Nisan 1904	-	400
Sedefzade Mehmed Şükrü Efendi	Davut Paşa İdadisi	28 Kasım 1908	14 Eylül 1909	300
Katıpzade Veysel Efendi	Davut Paşa Rüştîyesi	14 Eylül 1909	27 Ekim 1909	500
	Çerkes Bidayet Mahkemesi	6 Ekim 1909	-	1200
Yusuf Ziyaeddin Efendi	Çatalca Darbend Orman Dairesi	8 Ekim 1901	12 Mart 1908	-
	Şile Vakıf Ormanlar Dairesi	14 Nisan 1908	14 Şubat 1909	500
	Vakıf Ormanlar İdaresi	14 Şubat 1909	-	550/600
Ömer Behçet Efendi	Trabzon İdadisi	14 Ekim 1906	-	430
	Samsun İdadisi	-	-	500
	Manastır Tahsilat Müdürlüğü	25 Ocak 1910	1 Temmuz 1910	1250
	Adana Muhasebe Kalemligi	8 Ağustos 1910	5 Temmuz 1911	1500
Ömer Efendi	Trabzon Aşar İdaresi	5 Temmuz 1911	-	-
	Sürmene Rüsûmat Memurluğu	4 Ekim 1905	23 Mart 1906	Mülâzemet
	İskele Rüsûmat Müdürlüğü	23 Mart 1906	-	75/150
Yusuf Mazhar Efendi	Rüsûmat İdaresi	14 Şubat 1908	14 Ağustos 1909	250
	Rüsûmat İdaresi Kontrol Dairesi	14 Ağustos 1909	-	350
	Of Tapu Dairesi	1902	14 Kasım 1908	Mülâzemet
Hacı Osman Remzi Efendi	Atina Ziraat Bankası	19 Kasım 1908	-	-
	Sürmene Tapu Dairesi	20 Nisan 1873	15 Haziran 1873	110
	Sürmene Nüfus Dairesi	13 Nisan 1875	31 Mayıs 1882	200
	Sürmene Nüfus Dairesi	31 Mayıs 1883	31 Mayıs 1886	250
	Sürmene Bidayet Mahkemesi	25 Eylül 1886	13 Mart 1889	225
	Sürmene Belediye Meclisi	13 Nisan 1891	17 Aralık 1892	200
	Sürmene Reji Memurluğu	13 Temmuz 1895	3 Mayıs 1897	500
	Sürmene Mal Müdürlüğü	10 Nisan 1899	6 Haziran 1903	500
	Of Vergi Dairesi	15 Temmuz 1903	4 Şubat 1904	500
	Sürmene Vergi Dairesi	4 Şubat 1904	19 Ocak 1910	500

Kaynak: BOA.DH.SAİDd. 93/367, 13/207, 109/227, 125/165, 12/99 (11/317), 71/125, 8/621, 54/141, 118/441, 118/393, 113/397, 132/33, 134/109, 132/153, 183/131, 127/93, 128/147, 165/81, 179/331, 193/95, 165/331, 169/205, 174/321, 161/301, 129/239.

Tablodaki verilerden hareketle Mustafa Vehbi Efendi'nin eğitim sürecini tamamlamasından sonra görevlendirildiği ilk vazifenin 15 Mart 1879 tarihinde Sürmene Kâza müftülüğü olduğu söylenebilir. Ancak görevi esnasında usulsüz davranışta bulunduğu dair yapılan şikâyetler neticesinde 8 Mart 1886 tarihinde görev yerinin değiştirilmesi yönünde karar alınmıştır. Usulsüz girişimlere dair şikâyetlerin oluşması üzerine görev yeri değişikliğine gidilmesi Osmanlı Devleti'nde sıklıkla başvurulan tedbir yöntemi olarak uygulanmıştır. Bu karar çerçevesinde 5 Mayıs 1886 tarihinde aylık 570 kuruş ücret karşılığında Sürmene Kâzası harcama memurluğu yardımcılığına getirilmiştir. Buradaki vazifesini 13 Nisan 1888 tarihine kadar icra etmiştir. 8 Aralık 1888 tarihinde ise Sürmene Kâza müftülük görevine tekrar tayin edilmiştir. 24 Mayıs 1891 tarihinde bu görevden ayrıldıktan sonra 25 Ekim 1893 tarihinde aylık 1500 kuruş maaş karşılığında Sürmene Belediyesinde memur olarak vazifelendirilmiştir. 20 Mayıs 1894 tarihinde Keskim Kâzası naipliğine atanmıştır. Burada aylık 1250 kuruş maaş almıştır. 24 Ağustos 1895 tarihinde 500 kuruş maaşla Tortum Kâzası naipliğine tayin edilmiştir. 22 Ekim 1896 tarihinde görevinden istifa ettikten sonra 2 Haziran 1897 tarihinde aylık 1000 kuruş maaş karşılığında Nemrut Kâzası naipliğinde istihdam edilmiştir. Bir önceki görevinden istifa etmesinin nedenlerinden biri de düşük maaş alıyor olması olarak yorumlanabilir. Nitekim Tortum Kâzasında aylık 500 kuruş alırken istifa ettikten sonra görevlendirildiği Nemrut Kâzasında maaşı iki kat artırılarak 1000 kuruşa çıkarılmıştır. Buradaki görevi 4 Kasım 1899 tarihine kadar devam etmiştir. 1 Mayıs 1900 tarihinde 900 kuruş aylık ücretle Of Kâzası naipliğine atanmıştır. Lakin bu görevden ne zaman ayrıldığına dair bilgiler sicil kaydına işlenmemiştir (BOA. DH. SAİDd. 93/367).

Tabloda memuriyetine dair bilgi aktarılan bir diğer Sürmene doğumlu devlet adamı olan Hacı Ömer Efendi, eğitim sürecini tamamlar tamamlamaz henüz 20 yaşındayken 1863 yılında mülâzemetle¹⁴ Sürmene Rüsûmat Memurluğuna ataması yapılmıştır. 1871 yılı mart ayı içerisinde aynı kurumda aylık 200 kuruş maaşla göreve devam etmesine karar verilmiştir. Ancak 1871 yılının haziran ayında bu vazifesinden istifa etmiştir. Bir müddet açıkta kaldıktan sonra 1878 yılının ocak ayında aylık 400 kuruş maaş karşılığında Trabzon'da faaliyet gösteren Vesile-i Ticaret Tütün Fabrikasında memur olarak göreve başlamıştır. Lakin maaşını yetersiz bularak 1878 yılı ortalarına doğru istifa etmiştir. İstifasından sonra bir müddet ticaretle uğraşan Hacı Ömer Efendi, 1882 yılının aralık ayında aylık 350 kuruş maaş karşılığında Of Rüsûmat Memurluğunda istihdam edilmiştir. 1883 yılının ağustos ayında aynı maaşla Gümüşhane Rüsûmat Müdürlüğünde göreve başlamıştır. Buradaki görevinden de istifa ettikten sonra Trabzon Rüsûmat Nezaretinde mülâzemetle muhasebe kalemliginde vazifelendirilmiştir. 1884 yılının kasım ayında aylık 250 kuruş maaş karşılığında Rize Rüsûmat Müdürlüğünde

¹⁴ Kelime manası itibarıyla bir yere veya kimseye sıkı sıkıya bağlanma, bir işe atanmak ya da sıra bekleme anlamında kullanılan mülâzemet terimi, Osmanlı idari ve askeri teşkilatında "staj" olarak tanımlanmıştır. Bkz. (Arı, 2021, s. 24; İpşirli, 2020, s. 536-537).

sandık emini olarak göreve başlamıştır. 20 Nisan 1885 tarihine gelindiğinde ise 300 kuruş maaş karşılığında Yalıyolu Rüsûmat Memurluğunda ve Şubat 1888 tarihinde 320 kuruş maaş karşılığında Ardeşen Rüsûmat Memurluğunda istihdam edilmiştir. 5 Temmuz 1890 tarihinde buradaki görevi son bulduktan sonra 29 Kasım 1890 tarihinde 320 kuruş maaşla tekrar Ardeşen Rüsûmat Memurluğunda göreve başlamıştır. Son olarak 12 Ekim 1892 tarihinde 320 kuruş aylık maaşla Kozağzı Rüsûmat Memurluğunda vazifelenirilen Hacı Ömer Efendi'nin buradaki görevinin ne zaman son bulduğunda dair bilgi kayıtlara işlenmemiştir (BOA. DH. SAİDd. 13/207).

Mehmed Said Efendi, 24 Mayıs 1894 tarihinde Canik Sancağı İdâdi Mektebinde 800 kuruş aylık ücretle muallim olarak göreve başlamıştır. İdâdide Osmanlıca, Türkçe, İnşa ve Geometri dersleri alanında eğitim vermiştir. 15 Aralık 1894 tarihinde görevi sona erdikten sonra 16 Ocak 1895 tarihinde Trabzon İdâdi Mektebinde (Trabzon Lisesi) aylık 850 kuruş maaş karşılığında kanun ve ahvâl-ı defter derslerini yürütmek için atanmıştır. 12 Nisan 1895 tarihinde bu görevi sona erdikten sonra 13 Nisan 1895 tarihinde 800 kuruş maaş karşılığında Samsun İdâdi Mektebinde muallim olarak görevlendirilmiştir. Osmanlıca, Türkçe, Genel Tarih, İnşa ve Geometri derslerini 15 Ekim 1895 tarihine kadar yürütmüştür. 15 Ekim 1895 tarihinde terfi alarak 1000 kuruş maaş karşılığında Trabzon İdâdi Mektebinde Türkçe, Ahvâl-i Defter, İnşa ile Genel Tarih derslerine girmiştir. Ayrıca burada ikinci muavinlik görevini icra etmiştir. 13 Kasım 1896 tarihinde ikinci muavinlik görevi sona erince maaşı 950 kuruşa düşürülmüştür. Ardından 15 Kasım 1896 tarihinde Genel Tarih derslerine girmeyi bırakmış, 24 Kasım 1896 tarihinde ise muavinlikten istifa etmiştir. 17 Mart 1897 tarihinde maaşı 855 kuruşa düşürülmüştür. 16 Ağustos 1900 tarihine kadar buradaki muallimlik görevine devam etmiş olsa da maaşı 135 kuruşa kadar gerilemiştir. Son olarak 2 Aralık 1900 tarihinde Bağdat İdâdi Mektebinde ikinci müdürlük görevinin yanı sıra Ahvâl-i Defter, Hesap ve Coğrafya derslerine girmiştir. Verdiği dersler karşılığında 1230 kuruş maaş almıştır. Lakin buradaki görevinin ne zaman sona erdiğine dair bilgi tespit edilememiştir (BOA. DH. SAİDd. 109/227).

Tabloda vazife durumuna dair bilgi aktarılan bir diğer isim Hüseyin Hasan Efendi'dir. Hüseyin Efendi, eğitim sürecini tamamladıktan sonra 27 Mart 1876 tarihinde Sürmene Tapu Dairesinde mülâzemetle istihdam edilmiştir. Daha sonra aynı idarede emlak kâtipliği görevini icra etmek için 110 kuruş aylık ücret bağlanmıştır. Bir buçuk sene burada görev icra ettikten sonra görev süresi bitmiş ve Ağustos 1878 tarihinde açıkta kalmıştır. 28 Kasım 1882 tarihinde 120 kuruş maaş karşılığında Sürmene Kâzası tahrirat katipliğine tayin edilmiştir. Buradaki görev süresinin dolması üzerine 16 Ağustos 1882 tarihinde 188 kuruş maaş karşılığında Tirebolu Kâzası tahrirat kâtibi olarak vazifelenirilmiştir. Tirebolu'daki vazifesini icra ederken kâzada inşa edilmekte olan hükümet konağının masraflarını idare etmekle de görevlendirilmiştir. Bu görevinden dolayı ayrıca 3150 kuruş para almıştır. 3 Mayıs 1896 tarihine gelindiğinde ise 188 kuruş maaş karşılığında Of Kâzası tahrirat kâtipliğine getirilmiştir. Of'taki göreviyle birlikte yürütmüş olduğu

belediye kâtipliği için ise ayrıca aylık 120 kuruş almıştır. Son olarak 28 Aralık 1894 tarihinde Tirebolu Kâzası tahrirat kâtipliğine atanmıştır. Buradaki görev süresinin ne zaman sona erdiğine dair bilgi ise aktarılmamıştır (BOA. DH. SAİDd. 125/165).

Hacı İbrahim Efendi, 1873 yılının başlarında henüz 18 yaşındayken mülâzemetle Trabzon Rüsûmat Nezâretine bağlı olan Sürmene Rüsûmat Memurluğunda göreve başlamıştır. 1875 yılına gelindiğinde 95 kuruş maaş karşılığında aynı idarede kolcu¹⁵ olarak görevlendirilmiştir. 29 Aralık 1878 tarihinde 200 kuruş maaşla Of Rüsûmat Memurluğunda kâtiplik görevini icra etmiştir. 1880 yılının mart ayında maaşında düşüğe gidilerek 160 kuruş olmuştur. Kolculuk görevinden istifa etmiştir (BOA. DH. SAİDd. 12/99). Bu istifadan sonra 13 Temmuz 1883 tarihinde aylık 300 kuruş maaş karşılığında Rize Rüsûmat Müdürlüğünde kâtip olarak göreve başlamıştır. Kolculuk görevinden istifa etmesinin nedenlerinden birinin almış olduğu düşük maaş olma ihtimali yüksektir. Nitekim kolculuk görevinden sonra üstlenmiş olduğu vazife karşılığında aylık 300 kuruş aldığı görülmektedir. 27 Ağustos 1884 tarihine gelindiğinde 300 kuruş maaş karşılığında Mapavri Rüsûmat Memurluğunda, 2 Nisan 1890 tarihinde 400 kuruş maaşla Of Rüsûmat Memurluğunda ve son olarak 26 Ekim 1890 tarihinde 500 kuruş aylık ücret karşılığında Terme Rüsûmat Memurluğunda göreve başlamıştır. Buradaki görevinin ne zaman sona erdiğine dair bilgi mevcut değildir (BOA. DH. SAİDd. 11/317).

İzzet Efendi, eğitim sürecini tamamlayıp diploma sahibi olmadan evvel 9 Ağustos 1888 tarihinde 27 yaşındayken 750 kuruş maaş karşılığında Osmancık Kâzasında tabip olarak görevlendirilmiştir. 19 Temmuz 1890 tarihine kadar bu görevini icra etmiştir. 25 Kasım 1890 tarihinde aynı maaş ile Şile Kâzasında tabiplik görevini yapmıştır. 2 Kasım 1892 tarihine kadar bu görevi icra etmiştir (BOA. DH. SAİDd. 71/125). Diploma sahibi olmadan devlet memurluğu ile vazifelendirilmiş olması dönemin şartları itibariyle devlet bürokrasisinde bozulmaların sonucu olarak değerlendirilebilir.

İzzet Efendi'nin yanı sıra Sürmene doğumlu devlet memurlarından biri olan Yusuf Efendi, eğitim sürecini tamamladıktan hemen sonra 13 Aralık 1875 tarihinde 22 yaşındayken Trabzon Meclis-i Temyiz Mahkemesinde kâtip olarak mülâzemetle istihdam edilmiştir. 13 Mart 1876 tarihine gelindiğinde ise aynı görevi icra etmesi için kendisine aylık 30 kuruş maaş bağlanmıştır. 13 Ekim 1879 tarihinde aynı mahkemede mukayyit memuru olarak vazifelendirilmiştir. Bu vazifenin karşılığında kendisine ayrıca aylık 150 kuruş maaş bağlanmıştır. 18 Mayıs 1880 tarihinde 300 kuruş maaş karşılığında Trabzon Bidayet Mahkemesine

¹⁵ Kolcular, devlet gelirlerinde oluşan zararların ve kaçakçılığın önlenmesi hususunda görev yapan memurlardır. Bu doğrultuda önemli güzergâhlar üzerinde bulunan, geçit noktalarını gözetleme, denizde meydana gelen kaçakçılık faaliyetlerini önleme ve takibat işlemlerini yapma gibi vazifeler üstlenmişlerdir. Kolcular; bekçi, gardiyan, dide-ban, gümrük kolcusu ve kol memurlarından oluşmaktadır. Bkz. (Karamursal, 1989, s. 136; Pakalın, 1993, s. 208).

zabıt kâtipi olarak atanmıştır. Ancak görevinin ne zaman sona erdiğine dair bilgiye yer verilmemiştir (BOA. DH. SAİDd. 8/621). Genel olarak farklı mahkemelerde kâtip olarak görev icra eden İzzet Efendi'nin aynı göreve 30 kuruş aylıkla başlamış olması ve zamanla bu maaş miktarının 300 kuruşa çıkmış olması icra etmiş olduğu vazifesinde göstermiş olduğu başarıdan kaynaklanmaktadır. Ayrıca 1876 yılında 30 kuruş olan maaşın 1880 yılında 300 kuruşa çıkarılması memurun alım gücünün artırılmasına yönelik bir adım olarak da değerlendirilebilir.

Müstecabi Abdurrahman Zeki Bey, eğitim sürecini tamamlayarak 14 Mart 1888 tarihinde aylık 600 kuruş maaş karşılığında henüz 20 yaşındayken Defter-i Hâkâni Mektubî Kalemünde istihdam edilmiştir. 31 Temmuz 1893 tarihinde ise 1000 kuruş maaş karşılığında Mabeyn-i Hümayunda kâtip olarak görevlendirilmiştir. Ancak 27 Nisan 1909 tarihinde buradaki görevi sona erdikten sonra açıkta kalmıştır (BOA. DH. SAİDd. 54/141). Her ne kadar daha sonradan açıkta kaldığına dair kayıt işlenmiş olsa da 20 yaşında devlet memuru olarak vazife üstlenmiş olması başarılı bir eğitim süreci geçirdiğini göstermektedir.

Abdurrahman Zeki Bey gibi görev sahası geniş olmayan İbrahim Efendi, 25 Ağustos 1892 tarihinde mülâzemetle Sürmene Nüfus Dairesinde memur olarak istihdam edilmiştir. 11 Mayıs 1893 tarihinde aynı dairede 125 kuruş maaş karşılığında kâtip olarak görevlendirilmiştir. Bu görevden ne zaman ayrıldığına dair bilgi aktarılmamıştır (BOA. DH. SAİDd. 118/441).

Sürmene doğumlu tek gayrimüslim Osmanlı vatandaşı olan Anesti Efendi'nin çalışma sahasının geniş olmadığı tespit edilmiştir. Anesti Efendi, eğitim sürecini tamamladıktan sonra 13 Ekim 1898 tarihinde mülâzemetle Sürmene Nüfus Dairesinde kayıt memuru olarak istihdam edilmiştir. 23 Haziran 1900 tarihinde ise 200 kuruş maaş karşılığında Sürmene Kaymakamlığında kâtiplik görevine getirilmiştir. Bu iki memuriyet dışında görev yapmadığı belirtilmiştir (BOA. DH. SAİDd. 118/393). Anesti Efendi, her ne kadar geniş bir çalışma sahasına sahip olmasa da Sürmene doğumlu tek Gayrimüslim devlet memuru olarak devletin farklı kurumlarında istihdam edilmiş olması dini inançların devlet memuru olmada kriter olarak aranmadığını göstermektedir.

Sicil kayıtlarında istihdam sahasına dair bilgi verilen bir diğer Sürmene doğumlu devlet memuru Hafız Mehmed Efendi'dir. Mehmed Efendi, 31 Ekim 1902 tarihinde diplomasını aldıktan sonra 3 Haziran 1903 tarihinde 1200 kuruş maaş karşılığında Zihne Bidayet Mahkemesinde ceza idaresi riyasetinde istihdam edilmiştir. 24 Nisan 1906 tarihinde istifa ettikten sonra 18 Haziran 1906 tarihinde 1440 kuruş maaş karşılığında Muş Bidayet Mahkemesinde vazife üstlenmiştir. 2 Haziran 1909 tarihinde 1260 kuruş aylıkla Kozan Bidayet Mahkemesinde görev yapmıştır. Ancak 10 Temmuz 1909 tarihinde sağlık durumunu gerekçe göstererek istifa etmek zorunda kalmıştır. İstifasından sonra 14 Eylül 1909 tarihinde 1500 kuruş maaş karşılığında Canik Bidayet Mahkemesinde istihdam edilmiştir. Lakin mahkemenin farklı bir yere taşınmasına karar verilmesi üzerine 21 Ekim 1909 tarihinde buradaki vazifesi son bulmuştur. Adliyede farklı bir işte istihdam

edilmesi kararlaştırılmış olsa da daha sonradan nerede görev yaptığına dair bilgi sicil kaydına işlenmemiştir (BOA. DH. SAİDd. 113/397). Bu durum ise sicil kayıtlarında memurların bazı durumlarda tüm faaliyetlerine yer verilmediğini ve vazifelendirilmeleriyle ilgili eksik verilerin olduğunu göstermektedir.

Mehmed Efendi'nin aksine çalışma sahası geniş olmayan Hasan Tahsin Efendi, 13 Haziran 1887 tarihinde Sürmene Belediyesinde kâtip olarak 150 kuruş maaş karşılığında istihdam edildikten sonra 12 Eylül 1892 tarihinde aynı belediyede aynı maaşla sandık emini olarak görevlendirilmiştir. 21 Nisan 1899 tarihine gelindiğinde ise 200 kuruş maaş karşılığında Sürmene Bidayet Mahkemesinde aza olarak vazifelendirilmiştir. 29 Nisan 1901 tarihine kadar bu görevi icra ettikten sonra istifa etmiştir. İstifasının ardından 14 Haziran 1901 tarihinde aylık 220 kuruş maaş karşılığında Sürmene Belediyesinde sandık emini¹⁶ olarak istihdam edilmiştir (BOA. DH. SAİDd. 132/33). Sandık eminliği görevine getirilmiş olması toplum arasında güvenilir kişi olduğunu göstermektedir. Fakat buradaki görevinin ne zaman sona erdiğine dair sicil kaydında bir bilgiye yer verilmemiştir.

Mustafa Zihni Efendi, 14 Temmuz 1900 tarihinde Trabzon Vilâyet-i Meclis-i İdaresine mülâzemetle atanmıştır. 29 Ocak 1901 tarihinde 300 kuruş maaş karşılığında Ünye Rüştîye Mektebinde muallimlik görevini icra etmek üzere görevlendirilmiştir. Fen ilimleri alanında eğitim verdikten sonra 23 Nisan 1902 tarihinde görevi sona ermiştir. 9 Mayıs 1902 tarihinde 360 kuruş aylıkla Tonya Nahiye Müdüriyetinde memur olarak istihdam edilmiştir. Buradaki görevinin ne zaman sona erdiğine dair bilgiye yer verilmemiştir (BOA. DH. SAİDd. 134/109). Daha önceki birçok örnekte de tespit edildiği gibi Mustafa Zihni Efendi ile ilgili tutulan sicil kaydında son görevinin ne zaman bittiğine dair bilginin işlenmemiş olması kaydın eksik tutulduğunu göstermektedir.

Tablo 3'teki verilerden hareketle Hafız Temel Efendi'nin, 17 Temmuz 1903 tarihinde 250 kuruş aylık ücretle Sürmene Kâzası Piyade Tahsildarlığına atandığı saptanmıştır. Buradaki görevinin ne zaman sona erdiğine dair bilgi mevcut değildir (BOA. DH. SAİDd. 132/153). Hafız Temel Efendi'nin sicil kaydına işlenen verilerde sadece bir vazife icra etmiş olması istihdam sahasının geniş olmadığını göstermekle birlikte aktif bir memuriyet dönemi geçirmediği söylenebilir.

Hafız Temel Efendi gibi görev sahası geniş olmayan Mehmed Efendi, 3 Kasım 1900 ile 19 Şubat 1908 tarihleri arasında askeriyede farklı görevlerde bulunduktan sonra 19 Şubat 1908 tarihinde aylık 150 kuruş maaş karşılığında Edirne Rüsûmat Müdüriyetinde muayene memuru olarak istihdam edilmiştir.

¹⁶ II. Mahmut döneminde kurulup, taşrada toplanan vergiler ile yapılan masrafların tek elden idare edilmesi hedeflenmiştir. Mal sandığı olarak da isimlendirilmiştir. Sandık anahtarlarının teslim edildiği gibi sandık emini olarak isimlendirilmiştir Bkz. (Ay, 2001, s. 185-186).

Buradaki görevinin bitiş zamanına dair kayıt bulunmamaktadır (BOA. DH. SAİDd. 183/131). Mehmed Efendi'nin 8 yıl gibi uzun bir süre askeriyede görev icra ettikten sonra Rüsûmat Müdüriyetinde muayene memuru olarak istihdam edilmiş olması kurumlar arası geçişin olduğunu göstermektedir.

Yusuf Sırrı Efendi, 13 Haziran 1896 tarihinde 350 kuruş maaş karşılığında Ordu Kâzasında sandık emini olarak vazifelendirilmiştir. Bu görevi 19 Haziran 1898 tarihinde son bulmuştur. Ancak 13 Ocak 1899 tarihinde tekrar aynı maaşla aynı göreve getirilmiştir. 13 Mart 1901 tarihinde buradaki görevi sona erdikten sonra 400 kuruş maaş karşılığında Ordu Kâzasında Baş Tahsildar olarak görevlendirilmiştir. 20 Ekim 1902 tarihinde aynı kâzada tahsilat müfettişliğine terfi etmiştir. Bu görevi için aylık 500 kuruş maaş bağlanmıştır. Vazifesi 24 Mart 1904 tarihinde son bulmuştur (BOA. DH. SAİDd. 127/93). Sicil kaydında memurun icra etmiş olduğu son vazifesinden ayrılış tarihine yer verilmiş olması Yusuf Sırrı Efendi'yi diğer Sürmeneli memurdan ayırt eden önemli bir özellik olarak gösterilebilir.

Mustafa Kazım Efendi, 1896 yılında 200 kuruş maaş karşılığında Of Kâzası Ağnam İdaresine¹⁷ kâtip olarak atanmıştır. 13 Mart 1896 ile 12 Mart 1898 tarihleri arasında Of Kâzası Askerî İane Komisyonunda fahri kâtip olarak görev icra etmiştir. 24 Eylül 1896 ile 24 Ocak 1897 tarihleri arasında 100 kuruş maaş karşılığında Of Kâzası Mal Müdürlüğünde müdür vekilliği vazifesini yerine getirmek üzere ataması yapılmıştır. 27 Haziran 1897 tarihine kadar Of Ziraat Bankası Şubesinde mülâzemetle sandık emini olarak görev icra etmiştir. 27 Aralık 1897 tarihinde ise 130 kuruş aylık ücretle Of Zabıta Dairesinde geçici zabıta sandık neferi olarak tayin edilmiştir. 9 Kasım 1897 ile 12 Aralık 1898 tarihleri arasında 175 kuruş aylık ücretle Of Bidayet Mahkemesinde¹⁸ mahkeme tahsildarı olarak vazifelendirilmiştir. 13 Mayıs 1898 ile 12 Kasım 1898 tarihleri arasında 100 kuruş maaşla Maliye Tahsildarlığında istihdam edilmiştir. 22 Temmuz 1899 tarihinde 200 kuruş maaşla Ordu Ziraat Bankasına sandık muhasebe ikinci kâtibi olarak tayin edilmiştir. 14 Haziran 1903 tarihinde 250 kuruş maaş karşılığında Lazistan¹⁹ Ziraat Bankasında sandık muhasebe kâtibi olarak vazifelendirilmiştir. Son olarak 29 Haziran 1904 tarihinde aylık 400 kuruş maaşla Atina (Rize-Pazar)²⁰ Ziraat Bankasında sandık muhasebe kâtibi olarak görevlendirilmiştir. Bu görevinin ne

¹⁷ Osmanlı resmi kayıtlarında resm-i ganem veya adet-i ağnam olarak geçen ve ağırlıklı olarak koyunlar üzerinden alınan vergileri toplamakla yükümlü kurumdur Bkz. (Emecen, 1988, s. 478-479).

¹⁸ Taşrada yetkili ilk dereceli mahkemelerdir Bkz. (Dağ, 2021, s. 215; Çoban, 2023, s. 80).

¹⁹ Rize

²⁰ Atina ismi Atinalılarla alakası olmayıp, eski çağlarda Athenai adında bir kadının bölgede hüküm sürmesi ve vefatından mezarının bölgede bulunmasından kaynaklanmaktadır. Trabzon'un fethedilmesiyle Osmanlı idaresine giren Atina, 1486-1515 yılları arasında nahiye, 1520-1566 yılları arasında kâza, 1583-1796 yılları arasında nahiye, 19. yüzyılın başlarından devletin yıkılışına kadar geçen zaman zarfında ise kâza merkezi olarak teşkilatlandırılmıştır. Bkz. (Demirci & Saraç, 2012, s. 2, 13).

zaman sona erdiğine dair bilgi aktarılmamıştır (BOA. DH. SAİDd. 128/147). Son görevinin bitiş tarihine yer verilmemiş olsa da askeriye, maliye ve kalemiye gibi farklı alanlarda uzmanlaşmış olması devlet kurumlarında geniş bir istihdam sahasında görev üstlenmesini sağlamıştır.

İlyas Necati Efendi'nin sicil kaydına bakıldığında, 4 Mayıs 1896 tarihinde mülâzemetle Trabzon Rüsûmat Nezâretine muhasebe kalemi olarak atandığı görülmektedir. 26 Mart 1901 tarihinde Giresun Rüsûmat Müdüriyetinde tezkire kâtibi olarak aylık 100 kuruş ücretle istihdam edilmiştir. 1902 yılının ortalarına doğru bu görevden istifa etmiştir. 7 Nisan 1904 tarihinde 400 kuruş maaş karşılığında Bandırma Rüsûmat Müdüriyetinde sandık emini olarak vazifelendirilmiştir. Buradaki vazifesinin ne zaman sona erdiğine dair bilgi ise sicil kaydında mevcut değildir (BOA. DH. SAİDd. 165/81). Giresun Rüsûmat Müdüriyetindeki görevinden istifa edip Bandırma Rüsûmat Müdüriyetinde göreve başlamasında daha önceki müdüriyette almış olduğu maaşın düşük olması etkili olmuştur. Bu durum da memurların alım gücünü yükseltmek için görev değişikliğine sıklıkla başvurulmasına yol açmıştır.

İlyas Efendi'ye benzer olarak istihdam sahası geniş olmayan Sedefzade Mehmed Şükrü Efendi, 28 Kasım 1908 tarihinde 300 kuruş aylık ücretle İstanbul Davut Paşa İdâdisinde öğretmen olarak vazifelendirilmiştir. 1 Aralık 1909 tarihinde 200 kuruş karşılığında aynı idâdide Tarih derslerini vermeye başlamıştır. 14 Eylül 1909 tarihinde 500 kuruş maaş karşılığında idâdiye bağlı olan rüştiyede ders vermeye başlamıştır. 6 Ekim 1909 tarihine gelindiğinde bu görevden istifa ederek 27 Ekim 1909 tarihinde 1200 kuruş maaşla Çerkes Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesinde istihdam edilmiştir. Ancak sicil kaydında buradaki görevinin ne zaman sona erdiğine dair bilgi verilmemiştir (BOA. DH. SAİDd. 179/331). İlyas Efendi'nin taşrada eğitim görüp başkentte istihdam alanı bulması alanında uzmanlaştığını göstermektedir. Bu durum ise taşrada eğitim yapan veya görev icra eden bir devlet memurunun başarılı olması halinde başkent veya vilâyet merkezlerinde rahatlıkla istihdam alanı bulabildiği yorumunda bulunulmasını sağlamaktadır.

Tabloda da belirtildiği gibi sicill-i ahvâl kayıtlarında üzerinde durulan bir diğer isim Kâtipzade Veysel Efendi'dir. Veysel Efendi, 8 Ekim 1901 tarihinde Çatalca Sancağı Büyük Derbent Orman Dairesinde ondalık memurluğuna atanmıştır. 12 Mart 1908 tarihinde bu görevinden istifa etmiştir. 14 Nisan 1908 tarihinde 500 kuruş maaş karşılığında Şile Kâzası Vakıf Ormanlar Dairesinde süvari memuru olarak istihdam edilmiştir. 14 Şubat 1909 tarihinde dairenin Vakıf Ormanlar İdaresine nakledilmesiyle birlikte memurluğuna Vakıf Ormanlar İdaresinde devam etmiştir. 6 Temmuz 1910 tarihinde 550 kuruş aylık ücret karşılığında Vakıf Ormanlar İdaresinde baş süvari memurluğuna tayin edilmiştir. Buradaki görevinin ne zaman sona erdiğine dair bilgi mevcut değildir (BOA. DH. SAİDd. 193/95). Veysel Efendi'nin memurluk hayatı boyunca Ormanlar İdaresinin

farklı kademeleri ve daireleri dışında farklı bir alanda görev icra etmemiş olması bu alanda uzmanlaşmasını sağladığı gibi alandaki mesleki yetkinliğini göstermektedir.

Yusuf Ziyaeddin Efendi, 14 Ekim 1906 tarihinde Trabzon İdâdisinde Mevâlid, Kimya, Hikmet ve Makine dersleri alanında eğitim vermiştir. Görevi karşılığında toplamda 430 kuruş maaş almıştır. Daha sonra Trabzon Maarif Müdüriyeti tarafından aylık 500 kuruş maaş karşılığında Samsun İdâdisine tayin edilmiştir. 25 Ocak 1910 tarihinde aylık 1250 kuruş maaşla Manastır Vilâyeti Tahsilat Müdürlüğüne ataması yapılmıştır. Ancak 1 Temmuz 1910 tarihinde görevinden istifa ettikten sonra bir müddet açıkta kalmıştır. 8 Ağustos 1910 tarihinde 1500 kuruş maaşla Adana Vilâyetinde muhasebe kalemi olarak çalışmaya başlamıştır. Son olarak 5 Temmuz 1911 tarihinde Trabzon Vilâyeti Aşar başkâtibi olarak görevlendirilmiştir. Fakat bu vazifesinin ne zaman sona erdiğine dair bilgi mevcut değildir (BOA. DH. SAİDd. 167/361). Daha önceki birçok örnekte olduğu gibi Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin sicil kaydında da görüldüğü gibi farklı mesleki deneyimler yaşadığı tespit edilmiştir. Nitekim memurluk vazifesine muallim olarak başlayan Yusuf Efendi'nin daha sonraki süreçlerde tahsilat müdürlüğü ve muhasebe kalemligi gibi mali alanlarla ilgili vazifeler üstlendiği görülmektedir.

Yusuf Ziyaeddin Efendi'nin aksine çalışma sahası sınırlı olan Ömer Behçet Efendi, 4 Ekim 1905 ile 23 Mart 1906 tarihleri arasında Sürmene Rüsûmat Memurluğunda görev yapmıştır. Görevi boyunca aldığı maaşa dair bilgi aktarılmamıştır. 23 Mart 1906 tarihinde 75 kuruş maaşla İskele Rüsûmat Müdürlüğünde kolcu olarak istihdam edilmiştir. Buradaki görevinin ne zaman sona erdiğine dair bilgi verilmemiştir (BOA. DH. SAİDd. 169/205).

Görev yerine dair sicil kayıtlarında bilgi verilen memurlar arasında yer alan bir diğer isim Ömer Efendi'dir. Ömer Efendi, 14 Şubat 1908 tarihinde aylık 250 kuruş maaş karşılığında Rüsûmat İdaresine bağlı olan Kalem Dairesinde istihdam edilmiştir. 14 Ağustos 1909 tarihinde 350 kuruş maaş karşılığında idareye bağlı olan Kontrol Dairesinde üçüncü sınıf katipliğine atanmıştır. Ancak buradaki görevinin ne zaman sonra erdiğine dair bilgi sicil kaydına işlenmemiştir (BOA. DH. SAİDd. 174/321).

Ömer Efendi gibi istihdam sahası geniş olmayan bir diğer isim Yusuf Mazhar Efendi'dir. Yusuf Mazhar Efendi, eğitim sürecini tamamladıktan sonra 1902 yılında Of Tapu Dairesinde mülâzemetle istihdam edilmiştir. Altı sene burada görev icra ettikten sonra 14 Kasım 1908 tarihinde Atina Kâzası Ziraat Bankasında sandık muhasebe kâtibi olarak görevlendirilmiştir. Lakin buradaki görevinin ne zaman sona erdiğine dair sicil kaydında bilgi mevcut değildir (BOA. DH. SAİDd. 161/301).

İstihdam sahasına dair hakkında bilgi verilen son Sürmene doğumlu devlet memuru Hacı Osman Remzi Efendi'dir. Osman Remzi Efendi, 20 Nisan 1873 ile 15 Haziran 1873 tarihleri arasında 110 kuruş aylık ücret karşılığında Sürmene Tapu Dairesinde yoklama kâtibi olarak görev icra etmek üzere ataması yapılmıştır. 13

Nisan 1875 tarihinde ise 200 kuruş maaşla Sürmene Nüfus Dairesinde kayıt memuru olarak istihdam edilmiştir. Buradaki görevinin sona ermesiyle birlikte 31 Mayıs 1882 tarihinde aylık 250 kuruş aylık maaşla Sürmene Nüfus Dairesinde nüfus memuru olarak istihdam edilmiştir. 31 Mayıs 1886 tarihinde nedeni belirtilmemiş bir gerekçeyi ileri sürerek istifa etmiştir. 25 Eylül 1886 tarihinde Sürmene Bidayet Mahkemesinde aza olarak aylık 225 kuruş maaş karşılığında vazife üstlenmiştir. Buradaki görevi 13 Mart 1889 tarihinde sona erdikten sonra 13 Nisan 1891 tarihinde 200 kuruş maaşla Sürmene Bidayet Meclisi riyasetinde istihdam edilmiştir. Sekiz ay kadar görev icra ettikten sonra yetersizliği gerekçesiyle 17 Aralık 1892 tarihinde görevden azledilmiştir. Ancak 13 Temmuz 1895 ile 3 Mayıs 1897 tarihleri arasında 500 kuruş maaş karşılığında Sürmene Reji Memurluğunda²¹ vazife üstlenmiştir. 10 Nisan 1899 tarihinde 500 kuruş maaşla Sürmene Kâzası Mal Müdürlüğü muavinliğine atanmıştır. Daha sonra Şiran Kâzası Vergi Dairesinde kâtip olarak görevlendirilmiş olsa da bu görevi kabul etmediğinden dolayı 6 Haziran 1903 tarihinde açıkta kalmıştır. Bir müddet açıkta kaldıktan sonra 15 Temmuz 1903 tarihinde 500 kuruş maaş karşılığında Of Kâzası Vergi Dairesinde kâtip olarak atanmıştır. Vazifesindeki başarısından dolayı 4 Şubat 1904 tarihinde ise Sürmene Kâzası Vergi Dairesinde kâtip olarak görev almıştır. 19 Ocak 1910 tarihinde emekliliğe ayrılarak toplamda 14.400 buçuk kuruş almıştır (BOA. DH. SAİDd. 129/239). Son derece geniş istihdam sahasına sahip olan Hacı Osman Remzi Efendi'nin birçok farklı kurumlarda görev alması ve daha sonra açıkta kalmasına rağmen kendisine teklif edilen bazı memurlukları da reddettiği görülmektedir. Ayrıca devlet memurluğuna başladığı ilk andan emekliliğine kadar geçen zaman zarfında meydana gelen görev değişikliklerin tümünün kayıtlara işlenmiş olması sicil kaydının eksiksiz tutulduğunu göstermektedir. Sicil kayıtlarında istihdam sahaslarına dair verilen bu tür bilgilerin yanı sıra memurların icra etmiş olduğu görevler karşısında başarı oranlarını arttırmak amacıyla verilen ödüllere dair verilere de değinilmiştir.

Memurların Başarılarının Ödüllendirilmesi

Sicill-i Ahvâl kayıtlarının dördüncü bölümünü memurların almış olduğu terfi, maaş zammı, madalya, nişan veya rütbe gibi ödüllendirmelerin bilgilerini içermektedir (Bay & Eker, 2018, s. 85; Findley, 2020, s. 427-429). Ödüller, memurların bağlı buldukları kurumlar tarafından sonradan gönderilen kayıtlardan alınarak sicil defterlerine işlenmektedir (Efe, 2013, s. 182). Bu çerçevede sicil kaydının dördüncü kısmında memurun hangi rütbe ve nişanı ne sebeple aldığı, yabancı devlet nişanını alanların nerede ve hangi sebeple bu nişanı aldıkları hakkında detaylar verilmiştir (BOA. DH.SAİDd. MEM. 29/6). Sürmene Kâzasında doğup devlet memurluğu yapan yirmi beş kişinin sicil kaydı

²¹ Reji Şirketi, Trabzon Reji İdaresi çatısı altında kurmuş olduğu dört müdürlüğün yanı sıra on üç memurluktan biri de Sürmene olmuştur. Bkz. (*Trabzon Vilâyet Salnamesi*, Hicri: 1322, s. 267-331; Akpınar, 1998, s. 541).

incelendiğinde dokuz memurun sicilinde ödüllendirmeye yönelik verilerin olduğu saptanmıştır. Bu doğrultuda tespit edilen isimler, aldıkları rütbe, nişan, madalya, maaş zammı veya terfileri ile tarihlerine dair veriler tablo 4'te aktarılmıştır.

Tablo 4. Memurların Almış Olduğu Rütbe, Nişan ve Ödüller

Memur	Terfi, Maaş Zammı, Madalya, Nişan ve Rütbe	Tarih
Mehmed Said Efendi	Terfi	15 Ekim 1895
Hüseyin Hasan Efendi	Tahlisiye Madalyası	28 Aralık 1894
Yusuf Efendi	Maaş zammı	13 Temmuz 1877
	Maaş zammı	12 Mart 1878
Müstecabi Abdurrahman Zeki Bey	Maaş Zammı	30 Mart 1893
	Maaş Zammı	5 Ağustos 1893
	Üçüncü Dereceden Rütbe	24 Ağustos 1893
	Dördüncü Dereceden Rütbe	24 Ağustos 1893
	Terfi	1 Mart 1897
	Maaş Zammı	27 Ekim 1895
	Nişan-ı Ali-i Osmani	14 Mart 1896
	Gümüş Madalyası	1 Eylül 1896
	Mecidi Nişanı	10 Şubat 1897
	Maaş Zammı	13 Mart 1897
	Terfi	1 Ağustos 1897
	Yunan Muharebe Madalyası	3 Ağustos 1897
	Maaş Zammı	5 Mart 1898
	Maaş Zammı	8 Eylül 1898
	İkinci Derece Mecidi Nişanı	20 Ocak 1899
	Terfi	Mayıs 1900
	Maaş Zammı	5 Eylül 1900
	Maaş Zammı	6 Ekim 1901
	Birinci Derece Mecidi Nişanı	1 Eylül 1902
	Maaş Zammı	22 Ağustos 1906
Yusuf Sırrı Efendi	Üçüncü Dereceden Rütbe	25 Aralık 1901
Veysel Efendi	Maaş Zammı	15 Temmuz 1910
Ömer Behçet Efendi	Maaş zammı	28 Mayıs 1906
Hacı Osman Remzi Efendi	Terfi	31 Mayıs 1882
	Terfi	4 Şubat 1904
Ömer Efendi	Maaş zammı	14 Ağustos 1911
	Maaş zammı	14 Eylül 1911

Kaynak: BOA.DH.SAİDd. 109/227, 125/165, 8/621, 54/141, 127/93, 193/95, 169/205, 129/239, 13/207.

Tablo 4'te yer alan isimlerden biri Mehmed Said Efendi'dir. Mehmed Said Efendi'nin üstlenmiş olduğu vazifede göstermiş olduğu başarılı hizmetten dolayı ödüllendirildiği tespit edilmiştir. 13 Nisan 1895 tarihinde aylık 800 kuruş ücretle Samsun Mekteb-i İdâdi muallimliğine atanan Mehmed Said Efendi'nin; Osmanlıca, Türkçe, Genel Tarih, İnşa ve Geometri derslerinde göstermiş olduğu başarıdan dolayı terfi ile ödüllendirilmesine karar verilmiştir. Bu doğrultuda 15 Ekim 1895 tarihinde Trabzon Mekteb-i İdâdisine aylık 1000 kuruş ücret karşılığında öğretmenlik yapmak üzere atanmıştır (BOA. DH. SAİDd. 109/227). Devlet kurumlarında istihdam edilen memurların görevlerinde başarılı olmaları halinde ödüllendirilmelerine yönelik sıklıkla başvuru yöntemlerinden biri terfidir. Böylece memurların başarı oranları arttırılmaya çalışılmıştır.

Terfi ile ödüllendirilen bir diğer isim Hacı Osman Remzi Efendi olmuştur. Osman Efendi, 13 Nisan 1875 tarihinde aylık 200 kuruş maaş ile atanmış olduğu Sürmene Nüfus Dairesi kayıt memurluğundaki başarısından dolayı 31 Mayıs 1882 tarihinde aylık 250 kuruş maaş karşılığında aynı dairede nüfus memurluğuna terfi ettirilmiştir. Yine 15 Temmuz 1903 tarihinde 500 kuruş maaş karşılığında atanmış olduğu Of Kâzası Vergi Dairesinde başarısını devam ettirmiş olmalı ki, 4 Şubat 1904 tarihinde terfi ettirilerek Sürmene Kâzası Vergi Dairesine kâtip olarak tayin edilmiştir (BOA. DH. SAİDd. 129/239). Terfi yoluna gidilerek memurların ödüllendirilmesi çalışma motivasyonunu arttırmaya yönelik bir girişim olarak değerlendirilebilir.

Görevinde göstermiş olduğu liyakatten dolayı terfi ile ödüllendirilen bir diğer isim Müstecabi Abdurrahman Zeki Bey'dir. Abdurrahman Zeki Bey, Mabeyn-i Hümayunda kâtip olarak vazife icra ederken göstermiş olduğu başarısından dolayı 1 Mart 1897 tarihinde terfi ettirilerek ikinci sınıf rütbe ile ödüllendirilmiştir. Yine ikinci sınıftan birinci sınıfa terfi ettirilmesi ise 1 Ağustos 1897 tarihinde gerçekleşmiştir. Mayıs 1900 yılında terfi ettirilerek birinci sınıf rütbeye layık görülmüştür. Abdurrahman Efendi'nin aldığı ödüller sadece terfilerle sınırlı kalmamakla birlikte sık sık maaş zammı ile ödüllendirildiği de saptanmıştır. Bu açıdan, 30 Mart 1893 tarihinde Defter-i Hâkâni Mektub-î Kalemde vazife icra ederken maaşının 600 kuruştan 620 kuruşa, 5 Ağustos 1893 tarihinde Mabeyn-i Hümayunda kâtip olarak vazife icra ederken maaşının 1000 kuruştan 1500 kuruşa, 27 Ekim 1895 tarihinde maaşının 1500 kuruştan 2000 kuruşa, 13 Mart 1897 tarihinde düşürülmüş olan maaşının tekrar 1900 kuruşa, 5 Mart 1898 tarihinde bu maaşın 2400 kuruşa, 8 Eylül 1898 tarihinde 2900 kuruşa, 5 Eylül 1900 tarihinde 3900 kuruşa, 6 Ekim 1901 tarihinde 4600 kuruşa ve son olarak 22 Ağustos 1906 tarihinde maaşının 5650 kuruşa çıkarılması örnek gösterilebilir (BOA. DH. SAİDd. 54/141). Müstecabi Abdurrahman Zeki Bey'in üstlenmiş olduğu vazifelerde başarı göstermesi neticesinde terfi, rütbe, nişan, madalya ve maaş zammı gibi farklı yöntemlerle ödüllendirilmesi mesleki kariyerinde son derece başarılı olduğunu göstermektedir. Ayrıca üstlenmiş olduğu görevlerde liyakatli davranıp başarı gösteren memurların birden fazla farklı yöntemlerle ödüllendirildikleri de söylenebilir.

Abdurrahman Zeki Bey dışında Veysel Efendi'nin Vakıf Ormanlar İdaresinde görev icra ederken 15 Temmuz 1910 tarihinde maaşının 550 kuruştan 600 kuruşa çıkarılması (BOA. DH. SAİDd. 193/95), Ömer Behçet Efendi'nin 23 Mart 1906 tarihinde 75 kuruşla atanmış olduğu İskele Rüsûmat Müdürlüğünde maaşının 28 Mayıs 1906 tarihinde 150 kuruşa çıkarılması (BOA. DH. SAİDd. 169/205), Yusuf Efendi'nin Trabzon Meclis-i Temyiz Kalemde görev icra ederken 13 Temmuz 1877 tarihinde önce 30 kuruş olan maaşının 60 kuruşa daha sonra ise 12 Mart 1878 tarihinde 60 kuruş olan maaşının 90 kuruşa çıkarılması (BOA. DH. SAİDd. 8/621) ve son olarak Ömer Efendi'nin Rüsûmat İdaresi Kontrol Dairesinde görev icra ederken 350 kuruş olan maaşının 14 Ağustos 1911 tarihinde 400 kuruşa, 14 Eylül 1911 tarihinde ise 450 kuruşa çıkarılması örnek

gösterilebilir (BOA. DH. SAİDd. 174/321). Verilen örneklerde de olduğu gibi memuriyette maaş zammı sıklıkla başvurulan ödüllendirme yöntemi olmuştur. Bu ödüllendirme yöntemi de tıptı terfide olduğu gibi memurların çalışma disiplinini yükseltmeye yönelik olarak uygulanmıştır.

Maaş zammı kadar yaygın olarak başvurulmasa da uygulanan bir diğer ödüllendirme yöntemi ise madalya tevcih etmektir. Bu çerçevede Sürmene doğumlu Hüseyin Hasan Efendi örnek olarak incelenebilir. Hüseyin Efendi, 28 Aralık 1894 tarihinde Tirebolu Kâzasında tahrirat memuru olarak görev icra ederken göstermiş olduğu hizmetten dolayı Tahlisiye Madalyası ile ödüllendirilmiştir. (BOA. DH. SAİDd. 125/165). Tahlisiye Madalyasının boğulma ve yangın gibi afetlerde can kurtaran kişilere verildiğinden hareketle Hüseyin Efendi'nin can kurtarma girişiminde bulunması neticesinde bu madalyayı almaya hak kazandığı söylenebilir.

Madalya ile ödüllendirilen bir diğer isim, daha önce de sıklıkla maaş zammı ile ödüllendirildiği tespit edilen Müstecabi Abdurrahman Zeki Efendi olmuştur. Abdurrahman Efendi, 1 Eylül 1896 tarihinde Gümüş İmtiyaz Madalyası, 3 Ağustos 1897 tarihinde Yunan Muharebe Madalyası almıştır (BOA. DH. SAİDd. 54/141). Gümüş imtiyaz madalyası devlet ve millete bağlılık gösteren ve verilen görevi başarılı şekilde yerine getiren kişilere verilirken Yunan Muharebe Madalyası ise Yunanlılarla yapılan savaşa katılıp başarı gösteren devlet adamlarına verilen madalyadır. Bu verilerden hareketle Müstecabi Abdurrahman Zeki Efendi'nin devlete olan bağlılığı, görevinde ve muharebede göstermiş olduğu başarının devlet makamlarınca ödüllendirildiği görülmektedir.

Müstecabi Abdurrahman Zeki Efendi, aldığı bu ödüller dışında nişanlarla da ödüllendirilmiştir. Bu çerçevede 14 Mart 1896 tarihinde almış olduğu Nişan-ı Ali-i Osmani, 10 Şubat 1897 tarihinde almış olduğu Mecidi Nişanı, 20 Ocak 1899 tarihinde almış olduğu İkinci Derece Mecidi Nişanı ve 1 Eylül 1902 tarihinde almış olduğu Birinci Derece Mecidi Nişanı örnek olarak gösterilebilir (BOA. DH. SAİDd. 54/141). Abdurrahman Efendi'nin Yunan Muharebe Madalyası dışında askeri vazifelerde gösterilen başarılar için verilen Nişan-ı Ali-i Osmani ile Mecidi Nişanını da almış olması askeri alanda göstermiş olduğu başarıların çok olduğunu göstermektedir.

Son olarak tabloda Müstecabi Abdurrahman Zeki Efendi'nin, 24 Ağustos 1893 tarihinde üçüncü ve dördüncü dereceden iki ayrı rütbeye sahip olduğu görülmektedir (BOA. DH. SAİDd. 54/141). Üçüncü dereceden rütbe ile ödüllendirilen bir diğer isim Yusuf Sırrı Efendi'dir. Yusuf Sırrı Efendi, bu ödülünü 25 Aralık 1901 tarihinde Ordu Kâzasında baş tahsildar olarak görev icra ederken göstermiş olduğu başarıdan dolayı almıştır (BOA. DH. SAİDd. 127/93). Memurların çalışma motivasyonunu yüksek tutmak için başarı karşısında ödüllendirildikleri gibi suç veya kanun dışı girişimde bulunmaları durumunda cezalandırıldıklarına dair sicil kayıtlarına işlenen verilerin Sürmeneli devlet adamları için de tutulduğu tespit edilmiştir.

Memurların Usulsüz Davranışları ve Cezalandırılması

Sicill-i Ahvâl defterlerinde memurların sicil kayıtlarına dair bilgi verilen son konu ise beşinci kısımda ele alınmıştır. Buna göre şahsın devlet memurluğuna atandığı ilk vazifeden icra ettiği son göreve kadar hakkında şikâyet ve şüphenin olup olmadığı, işten el çektirilmişse hangi tarihte ve ne sebeple çektirildiği, açıkta kaldıktan sonra tekrar bir işe başlayıp başlamadığı, açıkta kaldığı süreç zarfında maaşını alıp almadığı, muhakeme süreci yaşayıp yaşamadığı ve beraat etmesi halinde beraat evrakının olup olmadığına dair veriler aktarılmıştır (BOA. DH. SAİDd. MEM. 1/3). Sicil kaydının beşinci bölümünü oluşturan bu suallere Sürmene doğumlu olup görev icra eden yirmi beş memurdan sadece üçünün sicil kaydında cevap bulunmuştur. Bu doğrultudaki veriler tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5. Ceza Yaptırımına Tabi Tutulan Sürmeneli Memurlar

Memur	Suç Türü	Yaptırım	Tarih
Mustafa Vehbi Efendi	Görevi Suiistimal Etmek	Görev Azli	8 Mart 1886
Yusuf Efendi	Görevi Suiistimal Etmek	Görev Azli	25 Aralık 1884
İlyas Necati Efendi	Zimmete Para Geçirme	-	14 Temmuz 1910

Kaynak: BOA.DH.SAİDd. 93/367, 8/621, 165/81.

Tablo 5'teki verilerden hareketle hakkında görevini suiistimal ettiğine dair şikâyet bulunan isimlerden birinin Mustafa Vehbi Efendi olduğu söylenebilir. Mustafa Vehbi Efendi, eğitim sürecini tamamladıktan sonra 15 Mart 1879 tarihinde Sürmene Kâzasında müftü olarak vazifelendirilmiştir. Lakin görevi esnasında birtakım usulsüz davranışlarda bulunduğuna dair şikâyetler meydana gelmiştir. Şikâyetler doğrultusunda hakkında icra edilen muamele neticesinde suçlu bulunarak görev yerinin değiştirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu doğrultuda yer değişikliği yapılana kadar görevden el çektirilmesine karar verilmiştir (BOA. DH. SAİDd. 93/367). Mustafa Vehbi Efendi örneğinde olduğu gibi hafif suç işleyen memurların bölge ahalisi ile iç içe olmasının önüne geçmek ve birtakım usulsüzlükleri önlemek adına memurun yer değişikliği uygulaması sıklıkla başvurulmuş cezalandırma yöntemi olduğu söylenebilir.

Görevden azledildiğine dair tabloda veri işlenen bir diğer memur, Yusuf Efendi'dir. Yusuf Efendi, 18 Mayıs 1880 tarihinde aylık 300 kuruş maaş karşılığında Trabzon Bidayet Mahkemesinde zabıt kâtibi olarak göreve başlamıştır. Bu görevi icra etmesi sırasında usulsüz davranışta bulunduğuna dair suçlamalar meydana gelmiştir. Yapılan suçlamalar doğrultusunda harekete geçen Adliye Nezâreti, Trabzon Valiliğinden bilgi istemiştir. Trabzon Valiliğinden gelen bilgiler her ne kadar Yusuf Efendi hakkında isnat edilen iddiaların asılsız olduğu, görevini layıkıyla yerine getirdiği belirtilmiş olsa da Adliye Nazırı Hasan Fehmi Efendi'nin incelemeleri neticesinde Yusuf Efendi hakkında soruşturmanın yapılması kararlaştırılmıştır. Yapılan soruşturma neticesinde Yusuf Efendi'nin 13 Ekim 1879 ile 18 Mayıs 1880 tarihleri arasında icra etmiş olduğu Trabzon Meclis-i Temyiz Kalemî mukayyitlik görevi sırasında hasılat gelirlerini eksik olarak kayıtlara işlediği tespit edilmiştir. Bu gerekçe doğrultusunda 25 Aralık 1884 tarihinde

Adliye Müfettişliği tarafından görevi suiistimal etme gerekçesiyle Yusuf Efendi'ye görevden el çektirilmiştir (BOA. DH. SAİDd. 8/621). Bu örnekten hareketle suç işlediği isnat edilen devlet memurlarının suçunun sabit olup olmadığının anlaşılması için soruşturma sürecinin yürütüldüğü ve bu süreç zarfında sanığın suçlu olarak görülmediği söylenebilir. Bu durum ise Osmanlı bürokrasisinde hukuki uygulamalara verilen önemi göstermektedir. Soruşturma neticesinde ise suçu sabit görülen devlet memurunun cezalandırılması ise devlet bürokrasisinin işleyiş fonksiyonunu olumsuz etkilememesi adına atılmış önemli adım olarak yorumlanabilir.

Yusuf Efendi örneğinde olduğu gibi görevi suiistimal etmekten dolayı yargılanan isimler dışında zimmete²² para geçirmek veya yolsuzluk²³ yapmak gerekçesinden dolayı hakkında yasal işlem başlatılan memurlar da olmuştur. İlyas Necati Efendi örnek olay olarak incelenebilir. 1896 ile 1910 yılları arasında Giresun ve Bandırma Rüsûmat Müdüriyetlerinde görev icra eden İlyas Efendi hakkında her ne kadar vazifesini icra ederken herhangi bir suçtan ve suçlamadan dolayı yargılanmadığı, görevini layıkıyla yerine getirdiği belirtilmiş olsa da memur hakkında sicil kaydı düzenlendiğinde vazifesi karşılığında almış olduğu maaş tutarları dışında 14 Temmuz 1910 tarihinde zimmetinde 500 kuruşun fazla çıktığı saptanmıştır. Bu karar doğrultusunda cezalandırılması doğrultusunda gerekli işlemler yapılmıştır (BOA. DH. SAİDd. 165/81). Zimmete para geçirme suçunun cezalandırılması ve bu tür girişimlere müsamaha göstermemesi devletin kayıt dışı ekonomik girişimlere karşı göstermiş olduğu tepkiyi açıkça ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Sicil kaydı veya bir diğer ifadeyle biyografi, devlet memurlarının faaliyetleri bakımından önemli kaynaklar arasında yer almıştır. İslam dünyasında yaygın olarak tutulan hâl tercümeleleri Osmanlı Devleti'nde de; padişahlar, devlet erkani, ulema, sanatkârlar ve diğer memurlar ile ilgili tutulmuştur. Bu gibi kayıtlar devletin farklı kurum ve kademelerinde görev icra etmiş olan memurlarla ilgili de tutulmuştur.

Makalenin konusu olan Sürmeneli memurların sosyal kökenlerine dair bilgi veren sicil kayıtları incelendiğinde yirmi beş memurdan yirmisi Sürmene Kâzasının merkezinde, diğer beşi ise kâzaya bağlı köylerde doğmuşlardır. Bu isimlerden Ömer Behçet Efendi Koğans köyü, Mustafa Zihni Efendi Zarha köyünde, Hasan Tahsin Efendi Vizera köyünde, Hüseyin Hasan Efendi Gölansa köyünde ve son olarak Mustafa Vehbi Efendi Günşarki (Gönoşara) köyünde

²² Bir devlet veya özel kurumda görev yapan memurun kamu kaynağını veya parasını kendi çıkarları ve menfaatleri doğrultusunda kullanmak üzere yasadışı yollarla şahsi bütçesine katmasıdır. Bkz. (Özsemerci, 2003, s. 20).

²³ Şahsi çıkarlar uğruna kamu yararının zarara uğratılması şeklinde tanımlanabilir. Bkz. (Kırlı, 2015, s. 9).

dünyaya gelmiştir. Memurların 1825 ile 1886 yılları arasında dünyaya gelmiş oldukları saptanmıştır. Ancak Hacı Osman Remzi Efendi'nin doğum tarihine dair sicil kaydında bilgi bulunmamaktadır. Memurların genel olarak Hacı, Müstecabi, Hafız, Sedefzade ve Kâtipzade gibi şöhretlere, Efendi gibi unvanlara sahip oldukları görülmektedir. Lakin sadece Müstecabi Abdurrahman Zeki, Bey unvanıyla kayıtlara işlenmiştir. Sosyal köken bakımında memurların babalarının isim, şöhret, unvan ve mesleklerine dair bilgiler de kayıtlara işlenmiştir. Buna göre Kaptan, Büyükcazade, Hacı, Sarı Ahmedzade, Yakubzade, Büyük Limanzade ve Mirazade gibi şöhretlere sahip oldukları saptanmıştır. Memurlara nazaran babalarının kullanmış oldukları unvanlar arasında Efendi ve Bey dışında Ağa ve Kaptan da yer almıştır. Babaların icra etmiş oldukları son görevlerine dair verilen bilgilere bakıldığında ise kaptanlık, devlet memurluğu, daire müdürlüğü, tüccarlık, meclis azalığı ve katiplik gibi vazifeler üstlendikleri görülmektedir. Yirmi beş memurun yirmi dördü Müslüman iken sadece Anesti Efendi'nin gayrimüslim ve Rum milletinden olduğu saptanmıştır.

Sicil kaydında memurların eğitim durumlarına dair bilgiler aktarılmıştır. Buna göre memurlar genel olarak Sürmene ve çevresi, Trabzon, Tirebolu, Ünye ve Şile gibi yerlerde bulunan sıbyân, rüştiye veya idâdi mekteplerinin yanı sıra medreselerde eğitim görmüşlerdir. Diğer taraftan Mehmed Said Efendi, Darümuallimin Mektebinde, İzzet Efendi Mekteb-i Nüvvâb'da, Hafız Mehmed Efendi Mekteb-i Hukuk-u Şahanede, Müstecabi Abdurrahman Efendi Mekteb-i Mülkiye-i Şahanede, İlyas Necati Efendi İstanbul Numune-i Terakki Mektebinde, Sedefzade Mehmed Şükrü Efendi Şile Mülkiye Mektebinde ve Ömer Efendi Darüşsafaka Mektebinde eğitim görmüştür. Anesti Efendi'nin Sürmene Rum Sıbyân Mektebinde eğitim gördüğüne dair kayıttan hareketle bölgede bir Rum mektebinin eğitim verdiği söylenebilir. Bu durum ise bölgede Rum mektebinde ihtiyaç duyulacak kadar gayrimüslim nüfusun varlığını göstermektedir. Bahsedilen türdeki kurumlarda eğitim alan yirmi beş memurun bildiği lisanlara bakıldığında ise on bir memurun Arapça, dokuz memurun Farsça, iki memurun Fransızca ve bir memurun Rumca okuryazar veya bu lisanlara aşina olduğu saptanmıştır. Hasan Tahsin Efendi, Mustafa Zihni Efendi, Yusuf Sırrı Efendi, Mustafa Kazım Efendi, İlyas Necati Efendi, Ömer Behçet Efendi ve Yusuf Mazhar Efendi Türkçe dışında ikinci bir dile sahip olmayan yedi memurdur.

Sicil kayıtlarında hakkında ayrıntılı bilginin aktarıldığı bir diğer husus memurların istihdam sahaları olmuştur. Çalışmanın üçüncü başlığı altında ayrıntılı şekilde ele alınan memurların istihdam sahaları, atanma tarihleri, görevden ayrılış tarihleri ile aldıkları maaşlara dair detaylı bilgi aktarılmıştır.

Memurların genel olarak Sürmene Kâzasında Müftülükte, Belediyede, Rüşûmat Memurluğunda, Tapu Dairesinde, Tahrirat Katipliğinde, Nüfus Dairesinde, Vergi Dairesinde, Kaymakamlıkta, Bidayet Mahkemesinde, Mal Müdürlüğünde ve Reji Memurluğunun farklı kademelerinde vazife üstlenmişlerdir. Sürmene Kâzası dışında memurların farklı sahalarda görev icra ettikleri

saptanmıştır. Bu sahalardan biri eğitim kurumlarıdır. Canik Sancağı Mekteb-i İdâdisi, Trabzon Mekteb-i İdâdisi, Samsun Mekteb-i İdâdisi, Bağdat Mekteb-i İdâdisi, Trabzon İdâdisi, Samsun İdâdisi, Davut Paşa İdâdisi, Davut Paşa Rüştiyesi ve Ünye Mekteb-i Rüştiyesi bu kurumlara örnek olarak verilebilir. Eğitim sahası dışında adliyeye bağlı kurumlarda da görev üstlenmiş memurlar olmuştur. Bu kurumlara Çerkes Bidayet Mahkemesi, Of Bidayet Mahkemesi, Zihne Kâzası Bidayet Mahkemesi, Muş Sancağı Bidayet Mahkemesi, Kozan Sancağı Bidayet Mahkemesi, Canik Sancağı Bidayet Mahkemesi, Trabzon Temyiz Mahkemesi ve Trabzon Bidayet Mahkemesi örnek olarak verilebilir. Sürmeneli memurların yoğun olarak istihdam edildikleri bir diğer kurum ise Rüsûmat Nezâreti olmuştur. Adı geçen memurların bir kısmı; nezârete bağlı olan Of Rüsûmat Memurluğu, Gümüşhane Rüsûmat Müdürlüğü, Rize Rüsûmat Müdürlüğü, Yahyolu Rüsûmat Memurluğu, Ardeşen Rüsûmat Memurluğu, Kozagzı Rüsûmat Memurluğu, Of Rüsûmat Memurluğu, Rize Rüsûmat Memurluğu, Mapavri Rüsûmat Memurluğu, Terme Rüsûmat Memurluğu, İskele Rüsûmat Müdürlüğü, Trabzon Rüsûmat Nezâreti, Giresun Rüsûmat Müdüriyeti, Bandırma Rüsûmat Müdüriyeti ve Edirne Rüsûmat Müdüriyetinde görev icra etmişlerdir.

Maliye'de görev üstlenen memurların ise Tirebolu Kâzası Tahrirat Kâtipliği, Of Kâzası Tahrirat Kâtipliği, Of Kâzası Vergi Dairesi, Ordu Kâzası Sandık Eminliği, Ordu Kâzası Baş Tahsildarlığı, Ordu Kâzası Tahsilat Müfettişliği, Of Kâzası Ağnam İdaresi, Of Askerîye İane Komisyonu, Of Kâzası Mal Müdürlüğü, Of Kâzası Mal Müdürlüğü, Manastır Tahsilat Müdürlüğü, Adana Muhasebe Kalemligi ve Trabzon Vilâyeti Aşar İdaresi gibi kurumlarda vazife icra etmişlerdir. Ziraat Bankasına bağlı olan Of Kâzası Ziraat Bankası, Atina Ziraat Bankası, Lazistan Sancağı Ziraat Bankası ve Ordu Kâzası Ziraat Bankasında görev yapmışlardır. Orman İdaresinde istihdam sahası bulan memurlar ise Çatalca Derbent Orman Dairesi, Şile Kâzası Vakıf Ormanlar Dairesi ve Vakıf Ormanlar İdaresinde vazife üstlenmişlerdir. Naiplik yapan memurlar bulunmakla birlikte bunlar Keskim, Tortum, Nemrut ve Of gibi kâzalarda görev yaparken Osmancık ve Şile Kaymakamlığı da memurlar için istihdam sahası olmuştur. Memurların görev icra ettiği diğer kurumlar ise Defter-i Hâkânî Mektub-î Kalemi, Mabeyn-i Hümayun, Trabzon Vesile-i Ticaret Tütün Fabrikası, Trabzon Vilâyet-i Meclis-i İdaresi, Of Zabıta Dairesi ve Of Tapu Dairesidir.

Memurların sicil kayıtlarına dair tutulan verilerde değinilen bir diğer konu memurların vazifelerinde göstermiş oldukları başarıdan dolayı almış oldukları ödüller olmuştur. Bu bağlamda Mehmed Said Efendi terfi, Hüseyin Hasan Efendi Tahlisiye Madalyası, Yusuf Efendi, maaş zammı, Müstecabi Abdurrahman Zeki Bey maaş zammı ve terfiinin yanı sıra Üçüncü Dereceden Rütbe, Dördüncü Dereceden Rütbe, Nişan-ı Ali-i Osmani, Gümüş Madalyası, Mecidi Nişanı, Yunan Muharebe Madalyası, İkinci Derece Mecidi Nişanı ile Birinci Derece Mecidi Nişanı, Yusuf Sırrı Efendi Üçüncü Dereceden Rütbe, Veysel Efendi, Ömer Efendi ile Ömer Behçet Efendi maaş zammı ve son olarak Hacı Osman Remzi Efendi ise terfiıyla ödüllendirilmiştir. Bu gibi ödüllendirme yöntemiyle memurların çalışma

motivasyonları yükseltmeye çalışılmıştır. Memurların motivasyonunu yükseltmeye yönelik bu gibi ödüllendirmelerin yanı sıra yasadışı girişimlerde bulunan memurların cezalandırıldığına dair kayıtlar da hâl tercümelerine işlenmiştir. Bu çerçevede Sürmene doğumlu Mustafa Vehbi Efendi ile Yusuf Efendi hakkında icra edilen muhakeme neticesinde görevi suiistimal etme gerekçesiyle görevden azledilmişken, İlyas Necati Efendi hakkında ise zimmete para geçirme gerekçesiyle dava açılmıştır. Lakin davanın ne yönde seyrettiği ve yaptırımın ne olduğuna dair sicil kaydında bilgi işlenmemiştir.

Yazar Katkı Oranları ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup yazar katkısı %100'dür. Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Devlet Arşivleri (Osmanlı Arşivi-BOA)

Dâhiliye-Defterler (DH. SAİDd.): 1/9, 8/13, 8/621, 11/317, 12/99, 13/207, 54/141, 71/125, 93/367, 109/227, 113/397, 118/441, 118/393, 125/165, 127/93, 128/147, 129/239, 132/33, 132/153, 134/109, 161/301, 165/81, 167/361, 169/205, 174/321, 179/331, 183/131, 193/95.

Dâhiliye-Memur Sicil Zarfları (DH. SAİDd. MEM.): 1/3, 29/6.

Şurâ-yı Devlet Sicilleri (ŞD. SAİD.): 7/13, 14/2.

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

Arı, F. (2021). *Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Kadı ve Müderrislerin İstihdamı (1756-776)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.

Aksoy, F. (1992). *Doğu Karadeniz Bölgesinde Bir Kıyı Yerleşiminin İncelenmesi Sürmene*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Aktürk, S. (2018). Sicill-i ahval kayıtlarına göre Midyatlı memurlar, *Tarih Okulu Dergisi*, 11(XXXV), 726-748.

Akpınar, M., (1998). *Reji İdaresi (1908-1925)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Asoğlu, İ. (2018). Osmanlı son döneminde Urfa'da bir Ermeni yerleşkesi: Telfutur mahallesi ve sakinleri, *Turkish Studies History*, 13 (24), 17-32.

Atam, Ş. (2018). Osmanlı Devleti'nde Niğdeli gayr-i müslim memurlar, *Toros Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 211-228.

Ay, N. (2001). Tanzimattan sonra mali hukukumuzda meydana gelen gelişme ve değişimler, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 9 (3-4), 173-188.

Aygün, N. (2009). Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında Karadeniz'in güney kesiminde iktisadi faaliyetler, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 6 (23), 41-76.

Aydın, Y. E. (2017). 19. yüzyıl'da Doğu Karadeniz'in küçük limanlarındaki ve iskelelerindeki ticari faaliyetler, *VIII. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu*, 33-50.

Ayönü, Y. (2008). Türkiye Selçuklu Devleti ile Trabzon İmparatorluğu arasında Karadeniz bölgesindeki hakimiyet mücadeleleri (1204/1243), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 23 (1), 15-36.

Bal, M. A. (2011). Trabzon'un Rus donanmasıyla bombardımanı ve bombardımanın Trabzon'a etkileri (1914-1916), *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 27 (81), 545-576.

Bal, M. A. (2016). Birinci Dünya savaşı'nda Trabzon araklı'da yaşanan işgal olayları ve işgal acıları (1914-1918), *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 15 (30), 31-58.

Bal, M. A. & Dağdelen, İ. (2012). *Osmanlı Arşiv Belgelerindeki Trabzonlu Devlet Adamları ve Bürokratlar (1879-1909)*. İstanbul: Trabzon Kitaplığı.

Başaran, M. (2013). Sicill-i ahval defterlerine göre Bergama doğumlu memurlar (1827-1892), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVIII(1), 77-103.

Başaran, M. (2018). Sicill-i ahval defterlerinde kuşadası doğumlu memurlar (1826-1885), Mustafa Yıldırım, Kemal Ramazan Haykıran, (Ed.), *Çaka Bey'den Günümüze Kuşadası ve Çevresinde Türk Tarihi*, İçinde, Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi (2010). İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları.

Bay, A. & Eker, O. (2018). Sicill-i ahval defterlerine göre Batumlu Osmanlı alimleri, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 83-114.

Bilgin, M. (1990). *Sürmene Tarihi*. İstanbul: Sürmene Belediyesi Kültür Yayınları.

Bilirli, T. (2020). *Bolulu Devlet Adamları Sicill-i Ahval Defterlerine Göre*. İstanbul: ARK Kitapları.

Bozkurt, N. (2011). Sicill-i ahval defterlerine göre Simavlı memurlar, *Akademik Bakış Dergisi*, 27, 1-12.

Coşar, M. (2016). Bir kıyamet provası: göçe sürgün hayatlar, *Göç Dergisi*, 3 (2), 166-174.

Çakaloğlu, C. (2004). Sicill-i ahval kayıtlarına göre Osmanlı Devleti'ndeki Manisalı mülki amirler, *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 25, 221-242.

Çakıcı, N. (2018). Cumhuriyet'in ilk yıllarında Trabzon'un nüfusuna dair bir değerlendirme, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 4 (6), 331-345.

Çavdar, N. (2018). Sicill-i ahval defterlerine göre Osmanlı Devleti'nin son döneminde Muşlu memurlar (1879-1909), 203-213. *Tarih ve Kültür Bağlamında Muş Uluslararası Sempozyumu*, 10-12 Mayıs 2018, Haz. Arzu Güneç Saygın, Murat Saygın, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Çavdar, N. & Çelikkut, E. (2020). XIX. yüzyıl'ın ikinci yarısında Kıbrıslı memurlar örneğinde prosopografik bir değerlendirme, *ÇAKÜK Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (1), 353-375.

Çetin, A. (2005). Sicill-i ahval defterleri ve dosyaları hakkında bir araştırma, *Vakıf Dergisi*, 29, 87-104.

Çoban, H. (2023). Osmanlı taşrasında mahkûm olmak: Ergani Madeni Umumi hapishanesi üzerine bir inceleme (1850-1920), *Asia Minor Studies*, 11 (1), 70-90.

Dağ, M. (2021). XX. yüzyıl başlarında Reji İdaresi'nde kayıt dışı ekonomi davası: Menbiç Reji Memurluğu örneği (1910-1911), *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (2), 207-228.

Dağ, M. (2022). Osmanlı taşrasında yabancı sermaye yatırımı: Siverek Düyûn-ı Umûmiyye Müdürlüğü ile Reji Memurluğu (1881-1925), *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 8 (2), 59-78.

Dağdelen, İ. (2004). *Sicill-i Ahval Defterlerinde Ünye Doğumlu Osmanlı Devlet Adamları*. İstanbul: Ünyeliler Derneği Yayınları.

Değirmendere, M. (2015), *Osmanlı Devleti Taşra İdaresindeki Dönüşümün Valilik Kurumu Üzerindeki Yansımaları (Hüdavendigar Eyaleti Örneği 1839-1908)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Demirci, S. & Saraç, H. (2012). XIX. yüzyılda Trabzon eyaletinin idari birimi olarak Atina/Pazar kazası, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, 1-14.

Deveci Bozkuş, Y. (2020). Sicill-i Ahval kayıtlarına göre Afyonkarahisar doğumlu Ermeni memurlar, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6 (1), 13-25.

Diloğlu, H. (2021). *Sicill-i Ahval Kayıtlarına Göre Üsküp Doğumlu Memurlar*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Doğantekin, R. (2017). Sicill-i ahval kayıtlarına göre Kars doğumlu memurlar (1879-1909), *Kafdağı Dergisi*, 2 (2), 97-125.

Efe, A. (2013). Sicill-i ahval kayıtlarına göre Payaslı memurlar, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (23), 181-194.

Efe, H. & Kızıl, M. (2018). Osmanlı'nın kuzey ve doğu politikası ve Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası kapsamında şekillenen doğu politikası, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 (17), 197-334.

Emecen, F. (1988). Ağnam Resmi, 1, 478-479, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Yayınları, Ankara: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.

Erdoğan, S. (2021). Sicill-i ahval defterlerine göre Hakkâri doğumlu memurlar, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIV(1), 122-138.

Erkan, Ü. (2018) Türk Yurdu Dergisinde iktisat yazılarının analizi (1911-1931), *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1), 13-30.

Eldem, V. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Erüz, C., Peşman, E. & Köse, E. (2015). Trabzon Hyssus Limanı (Sürmene-Araklı) ve Paraskalmion (Çapar) teknesinin zamansal değişimi, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5 (12), 542-552.

Erkartal, A. (2007). *Sicill-i Ahval Defterlerindeki Safranbolulu (Zağfiranbolulu) Memurlar (1879-1909)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Findley, C. V. (2020). *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*. (Çev. Gül Çağalı Güven). İstanbul: ALFA Yayınları.

Gazel, A. A. (2007). Sicill-i ahval defterlerine göre Osmanlı dönemi'nde görev yapan Anamurlu memurlar, *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 32, 203-213.

Gündüz, A. (2011a). Sicill-i ahval defterlerine göre Kayserili müslim ve gayrimüslim memurların aldıkları madalya, rütbe ve nişanlar, *History Studies*, 3 (3), 123-145.

Gündüz, A. (2011b). Sicill-i ahval defterlerine göre Kırşehir doğumlu memurlar (1879-1909), *History Studies*, 3 (1), 131-154.

Güneş, E. (2019). *1147 Numaralı Sürmene Kazası Nüfus Defteri Değerlendirmesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karabük.

İnan, K. (2002). Fatih Sultan Mehmed İstanbul'un fethi ve etkiler 9, 279-311, Ankara: *Türkler Ansiklopedisi*,

İnan, K. (2003). Trabzon'un Osmanlılar tarafından fethi, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (14), 71-84.

İpşirli, M. (2020). Mülâzemet, 31, 536-537, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Yayınları, Ankara: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.

Karataş, Y. (2018). Sicill-i ahval defterlerine göre Bayezidli devlet memurları, *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (1), 1-24.

Kırlı, C. (2015). *Yolsuzluğun İcadı-1840 Ceza Kanunu, İktidar ve Bürokrasi*. İstanbul: Verita Yayınları.

Kırıcı, A. Ö. & Yiğit, İ. (2011). *Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Çorumlu Devlet Adamları (1830-1909 yılları arası)*. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.

Kucak, Ö. (2016). Sicill-i ahval defterlerine göre Siirt doğumlu gayr-i müslim memurlar (1879-1909), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (47), 260-268.

Küçük, C. & Ertüzün, T. (1994). Düyun-u Umumiye. Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA). Cilt: 10: 58-61. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.

Kütükoğlu, M. S. (1998). Sicill-i ahval defterleri'ni tamamlayan arşiv kaynakları, *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 12, 141-157.

Lowry, H. W. & Emecen, F. (2012). Trabzon, 41, 296-301, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Yayınları, İstanbul: *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.

Öksüz, M. (2005). Kuruluşundan 19. yüzyıla kadar Trabzon tarihine kısa bir bakış, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 5, 11-25.

Özdemir, S. (2019). *Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Kozan ve Cebel-i Bereketli Memurlar*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

Özger, Y. (2010). *Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Osmanlı Bürokrasisinde Yozgatlı Devlet Adamları*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Özger, Y. (2015). Sicill-i ahval defterlerinde kayıtlı Bayburtlu Osmanlı Devlet memurları, *History Studies*, 7 (4), 69-85.

Özsait, M. (1999). Eskiçağ Tarihinde Trabzon ve Çevresi, 35-45. *Trabzon Tarihi Sempozyumu*, 6-8 Kasım 1998, Trabzon.

Özsemerci, K. (2003). *Türk Kamu Yönetiminde Yolsuzluklar, Nedenleri, Zararları ve Çözüm Önerileri*. İstanbul: Araştırma, İnceleme, Çeviri Dizisi Yayınları.

Öztürk, İ. (2022). Sicill-i ahval defterlerine göre Develili memurlar, *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 21 (4), 2479-2499.

Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. Cilt: II, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Polat, M. (2022). Sicill-i Ahâl Defterlerine Göre Osmanlı Bürokrasisindeki İnegöllü Memurlar, *International Journal Of Social Inquiry*, 15 (2), 611-625.

Recaizade Mahmut Ekrem, (2018). *Araba Sevdası*, (Çev. Halit Biltekin), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Sakarya, T. M. (2010). Trabzon İmparatorluğu'nda gemicilik, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29 (48), 22-33.

Saraç, H. (2018). Sicill-i ahval kayıtlarına göre Osmanlı bürokrasisinde istihdam edilen Kayseri doğumlu gayrimüslim devlet adamları (1839-1883), *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, XV(59), 232-260.

Saraç, H. (2019). *Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Osmanlı'nın son Devri'nde Rizeli Devlet Adamları*. Ankara: Eğitim Yayınevi.

Sarıyıldız, G. (2004), *Sicill-i ahvâl komisyonu'nun kuruluşu ve işlevi (1879-1909)*, İstanbul: DER Yayınları.

Sarıyıldız, G. (2009). Sicill-i Ahval Defterleri, 37, 134-136, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*.

Saylan, K. (2016). Sicill-i ahvâl defterlerine göre Gümüşhane doğumlu memurlar hakkında bazı tespitler, *Mavi Atlas Dergisi*, 7, 76-94.

Soyluer, S. (2008). *Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Osmanlı Döneminde Muğlalı Devlet Memurları (1879-1909)*. Muğla: Muğla Belediyesi Yayınları.

Karakök, T. (2017). Trabzon Rum İmparatorluğu hakkında bir bibliyografya denemesi, *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 2 (1), 1-17.

Karamursal, Z. (1989). *Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kahraman, S. & Şişmanoğlu, G. (2019). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Devralınan iktisadi yapı, *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 1 (2), 40-52.

Tekdal, D. (2020). Osmanlı taşrasında görevli memurları durumuna dair bir örnek: sicill-i ahval kayıtları ışığında Malatya doğumlu memurlar, *Tarih Okulu Dergisi*, 13 (XLIV), 83-128.

Tellioglu, İ. (2004). Trabzon Rum Devleti'nin kuruluşu hakkındaki tartışmalar, *Erdem Dergisi*, 14 (41), 139-146.

Tellioğlu, İ. (2018). Selçuklulardan Osmanlılara Trabzon, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 72, 367-398.

Trabzon (1884), 10, 7169-7280, Anadolu Yayıncılık, *Yurt Ansiklopedisi*.

Trabzon Vilâyet Salnamesi, Hicri: 1322.

Türkmenoğlu, M. A. (2016). *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon (Şer'îye Sicillerine Göre)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Uğurlu, Ü. (2013). *Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Osmanlı Döneminde Tokatlı Devlet Memurları*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.

Yadi, A. (2012). Sicill-i ahval defterlerine göre Ordu doğumlu memurlar, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (6), 300-312.

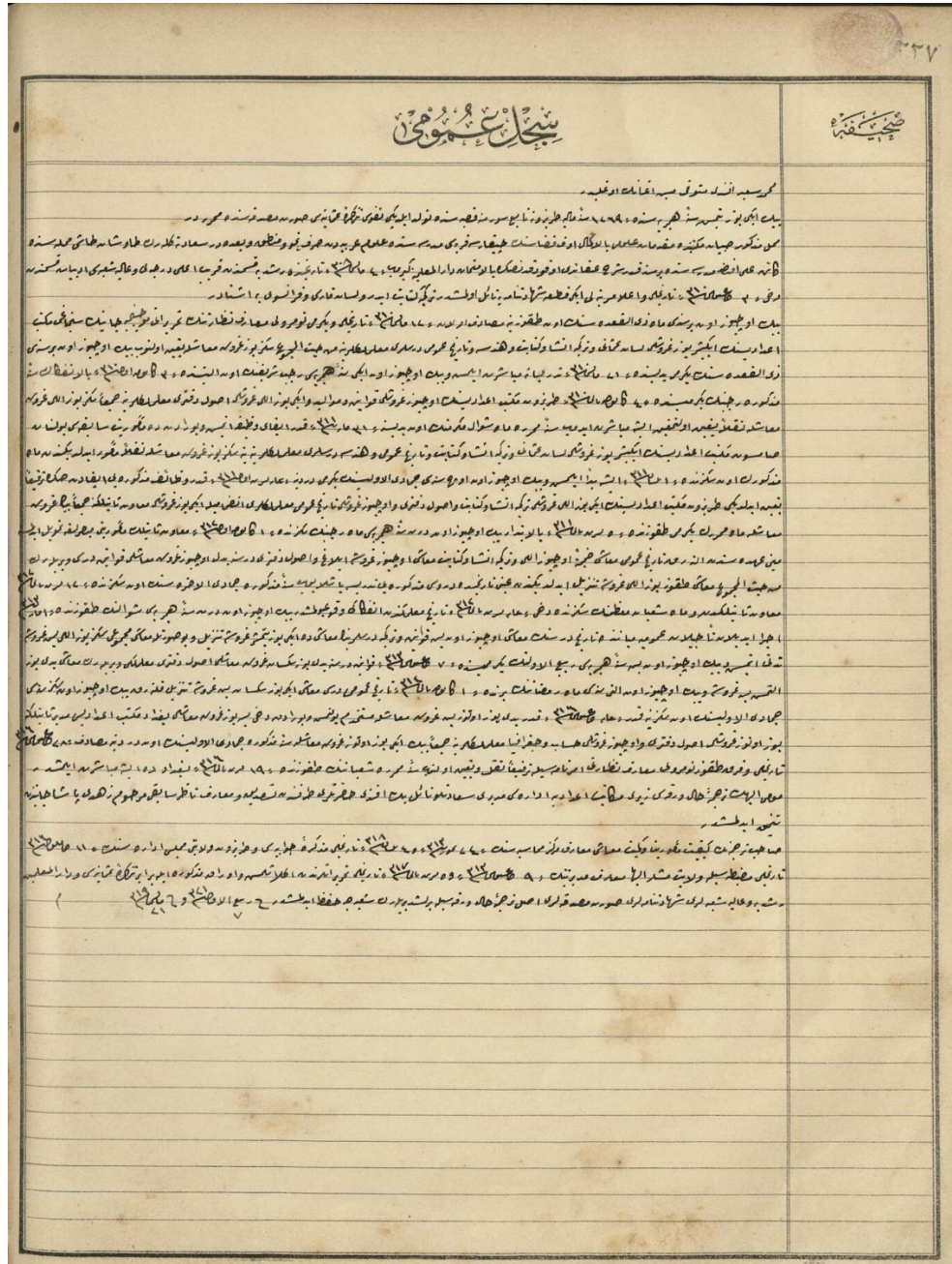
Yadi, A. (2021). *Sicill-i Ahval Kayıtlarına Göre Giresunlu Memurlar (1879-1909)*. İstanbul: Arı Sanat Yayınları.

Yurtoğlu, N. (2021). Atatürk dönemi'nde Türkiye'de tütün yetiştiriciliği ve politikası (1923-1938), *Belgi Dergisi*, 22, 2021, 151-194.

Yüksel, A. (2004). *Sicill-i Ahval Defterlerine Göre Osmanlı Döneminde Tirebolulu Memurlar (1879-1909)*. İstanbul: Kitabevi, İstanbul.

EKLER

EK 1. Sürmene Doğumlu Mehmed Sait Efendi'nin Sicill-i Ahvâl Kaydı

Kaynak: BOA. DH. SAİDd. Dosya No: 109, Gömlek No: 227.

Mehmed Said Efendi, müteveffa Hüseyin Ağa'nın oğludur.

Bin iki yüz yetmiş sene-i hicriyyesinde, 1269 sene-i mâliye Trabzon'a tabi Sürmene kasabasında tevellüd ettiği, nüfûs tezkire-i osmâniyyesi suret-i musaddakasında muharrerdir. Mahallî mezkûr sıbyân mektebinde mûkaddimât ulûmu bila kâmil Of kazâsının Çaykara karyesi medresesinde ulûm-ı Arabîyyeden sârf ederek bâ'de Dersâ'âdet'e gelerek Tavşantaş mahallesinde Kâtip Ali Efendi medresesinde bir sene kadar şerh okuduktan sonra bala muteman Dârümuallîmeye girip 4 Mayıs 1308 tarihinde Rüşdîyye kısmından alıyyü'l-a'lâ derecede 3 Ağustos 1310 tarihli ve ilâm iki kıta şehâdetnâmeye nâ'il olmuştur. Türkçe kitâbet eder ve lisânı Fârisi ve Franseviye aşınadır. Bin üç yüz on bir senesi mâh-ı Zilkâ'de'sinin on dokuzuna müsâdîf olan 12 Mayıs 1310 tarihli ve yirmi numaralı Maarif Nezâretinin tahriratı mucibince Canik Sâncâğı Mekteb-i İ'dâdisinin ikişer yüz kuruşla lisân-i Osmani ve Türkçe inşa ve kitâbet ve hendese ve tarih umûmi dersleri muâllimliklerine, sekiz yüz kuruş maaşla tayin olunup bin üç yüz on bir senesi Zilkâ'de'sinin yirmi yedisinde 21 Mayıs 1310 mübâşeret etmiş ve bin üç yüz on iki sene-i hicriyyesi Receb-i şerifin on altısında 3 Kânûn-i evvel 1310 bil'â infikâk-ı sene-i mezkûre Receb'in yirmisinde 4 Kânûn-i sâni 1310 Trabzon Mekteb-i İ'dâdisinin üç yüz kuruşla Kavânin ve iki yüz elli kuruşla ahvâl-i defteri muallimliklerine cem'an sekiz yüz elli kuruş maaşla nâklen tâyin el tahkik işe mübâşeret edip sene-i muharer mâh-ı Şevvâl'in on yedisinde 31 Mart 1311 tarihine kadar ifâ-i vâzife etmiş ve burada memuriyet sabıkası bulunan Samsun Mekteb-i İ'dâdisinin ikişer yüz kuruşla Lisân-i Osmâni ve Türkçe inşa ve kitâbet ve tarih-i umûmi ve hendese dersleri muallimliklerine, yine sekiz yüz kuruş maaşla naklen memur edildiğinden mâh-ı mezkûrun on sekizinde 1 Nisan 1311 mübâşeret etmiş ve bin üç yüz on üç senesi Cemaziy'l-evvel'inin yirmi dördünde 3 Teşrin-i evvell'in 1311 kadar vezâ'if mezkûreyi ifadan sonra terfi'en tâ'yin edildiği Trabzon Mekteb-i İ'dâdisinin iki yüz elli kuruşla Türkçe inşaat ve kitâbet ve ahvâl-i defteri ve üç yüz kuruşla tarihi umum-i muallimleri inzihama iki yüz kuruşla mu'âvin-i sâniligine cem'an bin kuruş maaşla mâh-ı Muharrem'in yirmi dokuzunda 5 Teşrin-i sâni 1311 bilâ ibtidâr bin üç yüz on dört sene-i hicriyyesi mâh-ı Receb'in sekizinde 1 Kânûn-i evvel 1312 mu'âvin sâniligine memuriyeti mübâşirliğe tâhvil edilmiş yani uhdesinden alınarak tarihi umûm-i maaşı cem'an üç yüz elli ve Türkçe inşa ve kitâbet maaşı üç yüz kuruşa iblâğı ve ahvâl-i defteri dersin bedeli üç yüz kuruş maaşla Kavânin dersi verilerek maaşı dokuz yüz elli kuruşa tenzil edildiğinden aynı tarihi mezkûrede ba tedrise başlayıp sene-i mezkûre Cemaziye'l-âhire'sinin on sekizinde 12 Teşrin-i sâni 1312 muavin sâniliginden ve mâh-ı şubatın sekizinde dâhi 3 Teşrin-i sâni 1312 tarihi muallimliğinden infikâk vuku bulmuştur. Bin üç yüz on dört sene-i hicriyyesi Şevvâl'in dokuzunda 1-5 Mart 1313 tarihinde icra edilen tadilât-ı umûmiye meyanına tarih dersinin maaşı üç yüz on beş Kavânin ve Türkçe derslerine maaşı da iki yüz yetmiş kuruşa tenzil ve bu sûretle maaşı cem'an sekiz yüz elli beş kuruşa tedni etmiş ve bin üç yüz on beş sene-i hicriyyesi Rabiu'levvel'in yirmisinde 7 Ağustos 1313 Kavânin dersine bedeli yüz seksen kuruş maaşla ahvâl defteri muallimliği verilerek maaşı bedeli

yüz altmış beş kuruşa ve bin üç yüz on altı senesi mâh-ı Ramazân'ın birinde 1 Kânûn-i sâni 1314 tarihi umûmi ders maaşı iki yüz seksen beş kuruşa tenzil kılınarak bin üç yüz on sekiz senesi Cemazeyi'l-evvel'isinin on sekizine kadar 3 Ağustos 1316 kadar bedeli yüz otuz beş kuruş maaşla müstâhdim bulunmuş ve buradan dâhi beş yüz kuruş maaşla Bağdat Mekteb-i İ'dâdisi müdür-ü sâniligine yüz otuz kuruşla ahvâll-i defteri ve üç yüz kuruşla hesap ve Coğrafya muallimliklerine cem'ân bin iki yüz otuz kuruş maaşla sene-i mezkûre Cemazeyi'l-evvel'isinin on dördüne müsâdif 28 Ağustos 1316 tarihli ve kırk dokuz numaralı Maarif Nezâreti emirnamesiyle terfi'en nâkil ve tâ'vin olunup sene-i mezkûrun Şa'bân'ın dokuzunda 19 Teşrîn-i-sâni 1316 Bağdat'ta işe mübâşeret etmiştir. Mumâ İleyhin tercüme-i hâl varakası ziri Mukâyit İ'dâdi İdaresi müdürü sâadetli Nail Bey Efendi hazretleri tarafından tasdik ve Maarif nazır sâbıkı merhum Zühdü Paşa cânibinden tâsdik edilmiştir. Sahib-i tercümesinin keyfiyeti memuriyet ve kıymet maaşı Maarif merkezi muhasebesinin 24 Temmuz 1313 ve 4 Nisan 1318 tarihli mezkûre-i cevabiyesi ve Trabzon Vilâyeti Meclisi İ'dâresi'nin 11 Eylül 1313 tarihli mazbatasıyla vilâyeti müşârûl ileyhin Maarif Müdürlüğünün 9 Ağustos 1313 ve 5 Teşrîn-i sâni 1317 tarihli tahriratlarından anlaşılmiş ve evrak-ı mezkûre ile beraber tezkire-i osmâniyesi muallimin rüşdiyyede ve âli'ye şubeleri şehâdetnâmeleri sûreti musaddakaları asıl tercüme-i hâl varakasıyla birleştirilerek şubece hafz edilmiştir. 7 Râbiu'l-evvel 1321/21 Mayıs 1319.

Yayın Geliş Tarihi: 27.04.2023
Yayına Kabul Tarihi: 27.07.2023
Online Yayın Tarihi: 15.09.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1281717>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 3, Yıl: 2023 Sayfa: 1140-1161
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

MEKAN ALGISI İLE KENTSEL KİMLİK: PAZAR İLÇESİ ÖRNEĞİ

Yeşim TANRIVERMİŞ*

Parla GÜNEŞ**

Öz

Kent mekânı dinamik ve değişken bir yapıya sahiptir. Mekânın çözümlenmesi, geçmişten bugüne değişkenlik göstermektedir. Bu değişimler fiziksel, toplumsal, tarihsel, kültürel, ekonomik, politik ve idari faktörlerin bir arada değerlendirilmesi ile mümkündür. Faktörlerin tamamı ise mekânın asıl aktörleri olan bireyler, sivil toplum kuruluşları, sektörel bileşenler ve yerel yönetim erkleri ile şekillenmektedir. Mekânın kimlik algısı geçmişten geleceğe uzanan bütünlük ile analiz edilebilmektedir. Kenti doğru okuyabilmek ve aynı zamanda okutabilmek mekânın kültürel değerlere uygun olarak şekillenmesi, halkın yönetime katılımı, şehir planlama ilkeleri ve planlama çalışmaları, kentlilik bilinci, aidiyet olgusu gibi kavramların büyük rol üstlenmesi ile mümkün kılınmaktadır. Mekânın yönetim erkleri ise kültürel mirası korumak ve kent dokusunun katılımcı yaklaşımlar ile desteklenmesi konusunda ön plana çıkmaktadır.

Çalışma kapsamında mekânın okunması amaçlanarak kentlinin mekân-kimlik algısı çözümlenmiştir. Mekânda öne çıkan alanlar, siyasi ve kültürel kırılma dönemleri, planlama çalışmaları ile mekândaki odak noktalarının yer değiştirmesi ve mekânın aktörlerinin kentsel algısı irdelenmiştir. Rize ili Pazar ilçesi örneği ele alınarak yapılan çalışmada geçmişten bugüne fiziki değişiklik gösteren mekân ele alınırken soyut anlamda mekân aktörlerinin algısı da anket çalışması ile desteklenmiştir. 1970'li yıllarda ilk çalışmalardan günümüze kadar süren planlama süreci mekânda fiziki değişimler gerçekleşmiştir. Planlama çalışmaları ile alınan kararlar doğrultusunda ticaret merkezi çevresinde yoğunlaşan kentin, sahil aksı boyunca doğu-batı doğrultusunda geliştiği görülmüştür. Yapılan ankette ise planlama döneminin hareketlilik gösterdiği 1980'li yıllar

---

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Tanrıverdi, Y. & Güneş, P., (2023). Mekan algısı ile kentsel kimlik: Pazar ilçesi örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (3), 1140-1161.

* Doç. Dr. Yeşim Tanrıvermiş, Ankara Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Bölümü, 0000-0002-0859-7150, aliefendioglu@ankara.edu.tr.

** Arş. Gör. Parla Güneş, Ankara Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi; Gayrimenkul Geliştirme ve Yönetimi Bölümü, 0000-0003-0356-2044, parlagunes@ankara.edu.tr.

Makale çalışmamızda anket verisi ve analizi yer almadığından etik kurulu onay belgesi yüklenmemiştir.

başlangıç alınarak; döneme tanıklık eden kişilerle mekân-kimlik algısı ölçülmüş, kentin kimliğini oluşturan unsurlar tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Mekan algısı, Kentsel kimlik, Kentsel odak değişimi, Kent formu; Kent merkezleri.*

URBAN IDENTITY WITH PERCEPTION OF SPACE: THE EXAMPLE OF PAZAR DISTRICT

Abstract

Although urban space is a living and continuous space, it is also seen as a tool that reflects all developments in the city. The analysis of space is possible by evaluating the physical, social, historical, cultural, economic, political and administrative factors that vary from past to present. All of the factors are shaped by individualistic, non-governmental organizations, sectoral components and local government powers, which are the main actors of the space. The identity perception of the place can be analyzed with the integrity extending from the past to the future, and it is possible to read the city correctly and at the same time to be able to read it at the same time by shaping the space in accordance with cultural values, the participation of the people in the administration, city planning principles and planning studies, urbanity awareness, and the fact of belonging to play a major role. The management powers of the space come to the fore in terms of protecting the material-spiritual cultural heritage and supporting the urban texture with participatory approaches.

Within the scope of the study, the perception of space-identity of the urban is analyzed by aiming to read the space. The prominent areas in the space, the periods of political-cultural breakdown, the displacement of the focal points in the space with planning studies and the urban perception of the biggest actors of the space were examined. In the study conducted by considering the example of the Pazar district of Rize province, the space that has changed physically from past to present is discussed, and the perception of the space actors in the abstract sense is supported by the survey study. Over the years, physical changes have taken place in the management processes, the first of which was in the 1970s, but with the planning works that have continued until today, it has caused the focal points to change. In line with the decisions taken with the planning studies, it was seen that the city, which was concentrated around the trade center, developed in an east-west direction along the coastal axis. In the survey, starting from the 1980s, when the planning period was active; The perception of space-identity was measured with the people who witnessed the period and the elements that make up the identity of the city were determined.

Keywords: *Perception of space, Urban identity, Urban focus change, Urban form; Urban centers.*

GİRİŞ

İnsanoğlunun var oluşundan bu yana mekan analizi çalışmaları devam etmektedir. 1960 yılı planlama sürecinin başladığı yıllara kadar insan ve doğal çevre ilişkisi, çevre algısının oluşması ve mekan organizasyonu konuları araştırılmaktadır. Araştırmalar kapsamında kent bilimlerine yönelik farklı alanların

çalışmaları bulunmakta olup, her birinin mutlaka bireyleri kapsadığı ve çok boyutluluk kavram çerçevesi açısından karmaşıklık oluşturduğu dikkati çekmektedir.

İnsanın çevre algısı mekan okumaları ile mümkün olabilmekte ve farklı disiplinler tarafından mekanda algı, aidiyet, kontrol alanı ve kimlik kavramları geliştirilmektedir. Çalışmada kavram çerçevesi kişilere bağlı olmakla birlikte zamanla da gelişen dönüşümleri ele almaktadır. Bu kapsamda her bir kavram kişilere yönelik anket çalışması ile detaylandırılmıştır. Mekan algısı, bireylerin yer seçimleri, yer seçimlerine bakış açıları, sosyal bellek etkisi ve aidiyet kavramı anket kapsamında ele alınmıştır. Seçilen bireylerin en az 20 yıllık dönemde mekanla etkileşimde olması öncelikli seçilerek; Rize ili Pazar ilçesi içerisinde merkez ve yakın mahalleler ile kentsel gelişim algısı ölçülmüştür.

Kamu yatırımları doğrultusunda bölgelerde gelişmişlik farkı oluşabilmekte ve bu değişim kent mekanına yansımaktadır. Mekandaki değişkenlik planlamadaki yatırım kararları ile revize olmaktadır. Rize’de son 50 yıllık dönemde yapılan planlama sürecine bakıldığında pandemi sonrası gerçekleşen yatırım kararları ile merkez algısı değişimi dikkati çekmektedir. Çalışma kapsamında Rize ili Pazar ilçesinin örnek alan olarak seçilmesinin sebebi büyük kamu yatırımlarının bölgede tercih edilmesi ve yeni çekim noktası olarak Artvin-Rize-Trabzon illeri içerisinde öne çıkması olmaktadır. Planlama kararı neticesinde 2020 yılından bu yana Pazar ilçesinde tanımlanan merkez alanı kamu yatırımları doğrultusunda değişkenlik göstermekte ve çalışma amacı bu değişimlerin bireylerdeki algısının analizini yapabilmektir. Çalışma ile bireylerin mekandaki değişimi algılama düzeyleri ile merkez algısını yönetebilme biçimleri tespit edilmek istenmektedir.

Kentsel gelişim süreci tek bir olguya bağlı kalmamaktadır. Ele alınan çalışmada ise kentsel gelişim sürecinin sosyal ve birey ağırlıklı alanı vurgulanmaktadır. Mekan, sosyal ilişkilerin merkezi olarak kabul edilmekte ve bu kabul ile kişilerdeki sosyal ilişkiler mekana birebir yansımaktadır. Kentte planlama döngüsü ile toplumsal değişkenlikler de mekan ağlarının oluşumunda önem kazanmaktadır. Toplumdaki öncelikler yer seçim kararlarını birebir etkilemekte ve merkez algısını tamamlayabilmektedir. Kentteki ayak izleri kişilerin birbiri ile ilişki ağlarını oluşturmakta ve mekandaki yaşam izlerinin devamlılığını sağlamaktadır. Mekanlara yönelik plan yapabilmek; siyasi, sosyal ve ekonomik kararlar verebilmek için mekan-insan ilişkilerinin incelenmesi gerekmektedir.

Mekan değişken bir olgu olması itibarıyla bu bağlamda kentteki tüm değişkenlerin okunabildiği bir düzlemde yer almaktadır. Mekanın en önemli ögesi olan kişiler mekan kurgusunun da en önemli aktörü konumundadır. Yer seçiminde en önemli kriterler ulaşım, hizmete erişebilirlik ve temel ihtiyaçların varlığı olmaktadır. Buna bağlı olarak mekandaki okumaların aynı doğrultuda yapılması gerekmektedir (Haznedar & Kiper, 2022, ss. 153-174). Kişilerin yer değişimine

bağlı kriterler, oluşan yoğunluklar, ekonomik kurgu, mekan organizasyonu ve gayrimenkul değişkenlikleri ancak mekan okumaları ile mümkün kılınabilmektedir.

Mekan algısının çalışma kapsamında kavram kabulü “yaşayan ve sürdürülebilir mekanlar” olarak kullanılmaktadır. Her bir yaşayan mekan psikolojik etkilere ve davranış bilimlerine dokunmaktadır. Bu alanların yaşayan mekanlar olması geçmişten bugüne süregelmesi ve bir kültür oluşturması kabulü ile ilerlemiştir. Her bir mekanın karakteri ile mekanın mantığı birlikte düşünülmektedir (Arayıcı 2018). Mekanların her bir yıla dair değişim sebebi farklılaşmaktadır.

MEKAN VE MEKAN ALGISI KAVRAMLARINA YÖNELİK LİTERATÜR TARAMASI

Mekan kavramı tanımı birden çok olmakla birlikte çalışma kapsamında mekanın sosyal anlamı ağırlıklandırılmaktadır. Mekanın ana aktörü olan bireye yönelik çalışmalar bu kapsamda değerlendirilecek olup bu kapsamdaki yaklaşımlar öncelikle ele alınmaktadır. Mekan Arapça kökenli bir kelime olup insanlarla etkileşimin gerçekleştiği mekan organizasyonu içerisindeki elemanlarla birlikte bir bütün olarak tanımlanmaktadır (Altan 1993).

Mekan kavramları literatürde birden çok tanıma sahip olmakla birlikte “yer” içinde özgünlük barındırması ve değişkenlikleri gözlemlemek için bir araç olması itibarıyla büyük önem taşımaktadır (Oktay 2011). Yerleşim dokusunun oluşması bireylerce gereksinimden başlamaktadır. Her bir gereksinime karşılık olarak yeni alanlara tanımlamalar yaparak deneyimlerini oluşturmakta ve bu alanlarla bireylerin deneyimleri sonucu etkileşimler oluşmaktadır. Her bir birey için alan tanımı/kullanım şekli/algısı/etkileşim düzeyleri farklılaşmaktadır (Öktem 2005). Bireylerin mekanı deneyimleme düzeyi algılama biçimlerini şekillendirmektedir. Her bir deneyim düzeyi mekana dair aidiyet oluşturmaktadır (Low 1997). Mekanın algılanmasında deneyimler, gözlemler ve farkındalıklar söz konusu olmaktadır. Mekanın algısı ise ancak bireyin mekanı okuması ile mümkün kılınmaktadır. Birey mekanlarla sosyal, kültürel, ekonomik ve psikolojik bağlantılar kurabilmekte ve her birinin mekandaki baskınlık düzeyi mekanı tanımlamaya imkan sağlamaktadır (Asar 2013).

Mekana yönelik yapılan çalışmalar kapsamında sosyal alanda değişkenliğin yıllar içinde sürecini izleyen (Hamurcu 2021); değişimlerin dinamiklerini ve parametrelerini tespit ederek mekan okuması yapmıştır. Kent merkezinde aktörlerin kültürel dönüşümlerini göz önünde bulundurarak bağımlı/bağımsız değişkenlerle analiz edilmiştir. Farklı sosyal sınıfların bulunması ile mekânsal izlerin değişkenlik gösterdiği mekan okuma çalışmaları yaygın olmaktadır. Bu çalışmalarda kültürel birikimin mekan yansıması irdelenmekte ve yıllar içerisinde bina tipolojilerinde dahil olmak üzere değişkenlikler görülmektedir (Özbek 2007).

Mekanların kültürel birikimle değişmesi ile ortak alan kullanımlarının ise aynı bağlamda buldukları alan bireyler bazında kimlik algısında değişim göstermektedir. Kamusal alan kullanım sıklıklarının bireylerde cinsiyete bağlı değişimini irdeleyen çalışmalarda ise kültür birikimi, cinsiyet, sosyal bakış açısı, kullanım sıklığı ve ekonomik dönüşümler kentsel davranışlara etki ederek mekan olgusunu değiştirmektedir (Beste 2023). Mekanların kullanım sıklıkları ile gün içerisinde kullanım zamanları da önem kazanmaktadır. Her bir alanın güzergah kullanım sıklıkları ulaşım hatları ile ilişkilendirilerek gün içi kullanım saatleri tespit edilebilmektedir. Mekânsal istatistiksel teknikler aracılığıyla mekan davranış biçimleri izlenebilmekte olup mekan okumaları yapmak mümkün olmaktadır (Tükel 2021).

Lefebvre mekanı bir ürün olarak tanımlamakta olup sosyal değişkenlerle birlikte farklı anlamlar barındırmaktadır (Hillier ve Hanson 1984). Bu farklı anlamlar için sosyal anlam taşıyan olgular ise çalışma kapsamında öne çıkmaktadır. Sosyal anlamlar ise bireye yönelik mekan izlerini beraberinde getirmektedir (Hiller 1996). Mekanın yaşaması sosyal olgularla mümkün olmakta ve her bir değişiklik sosyal alanın aktörü olan bireyleri etkilemektedir. Bireylerin kültürleri ve mekana yükledikleri anlamlar değişkenlik göstermektedir. Her bir mekanın anlamı ile ise mekanların kimlikleri oluşmaktadır. Çalışma kapsamında baş aktör olan bireylerin bu değişimleri görülmektedir (Peatross ve Hansel 1992). Bu değişimler bireylerin mekan kullanım sıklıkları, mekan hareketlilikleri ve birey davranışlarının düzleme dökülmesi ile mümkün olmaktadır. Bu çözümleme ise mekan analizinde mekânsal dizim kuramına yönlendiren bir kapsam halini almaktadır (Zevi 1990).

Mekan analizi çalışmalarında bireylerin katılım düzeyleri gerek anket çalışmaları ile gerekse mekan okumaları ile mümkün olabilmektedir. Her bir çalışma özgünlüğüne göre yöntemi değişkenlik göstermektedir. Altuğ vd 2021 çalışmasında Giresun şehri örneğinden mekan analizi tespitinde bireylere yönelik anket uygulanmıştır. Anket kapsamında bilişsel haritalar üretilmiş ve bireylerin mekanı anlama, okuma ve algı düzeyleri ölçülmüştür. Asar (2013) benzer bir çalışmada bireylerin mekan organizasyon algı düzeylerini ölçmek için anket çalışması uygulamış olup değişkenliklere bireylerin karşılıklarını ölçmüştür. Her bir bireyin mekan dokusundaki değişkenliklerle algısının değişimini gözlemleyerek etki düzeylerinin büyüklüklerini tespit etmiştir. Sağlık ve Kelkit 2019 çalışmasında ise kentsel kimlik kavramı ile bireylere anket çalışması uygulamış olup kentsel kimlik bileşenlerine yönelik detaylı bir çalışma yapmıştır. Bireylerin kimlik algısında hangi bileşenleri belirttiği tespit edilerek zaman içerisindeki önemli değişkenlikler vurgulanmıştır.

Çalışmanın özgünlüğü ve literatüre katkısı ise çalışmada belirlenen zaman içerisinde mekan algısının belli bir yaş aralığında kişiye uygulanarak; mekanın değişimine şahitlik etmesi önemsenmiş olup mekanlardaki merkez değişiminin

Pazar ilçesi için yıllar içerisinde yapılan plan dönemleri ile birlikte değerlendirilmiş olmasıdır. Her bir plan dönemi plan kararlarının bireyler üzerindeki mekan algısını etkileme düzeyleri tespit edilerek mekanın aktörü olan bireylerin bu değişkenliklere yer seçim kararları ile etkileşimleri gözlenmektedir.

Mekan algısının anket çalışmaları ile değerlendirilmesi birden çok sosyal çalışmalar ile çözümlenmektedir. Bu çalışma kapsamında da mekan algısı ve mekanların dönüşümü bireylerin algı düzeyleri ile ölçülmektedir. Benzer çalışmalarda anket çalışmaları ile irdelenmekte ve bilişsel haritalarda mekanların değişkenlikleri gözlenmektedir (Altuğ vd 2021; Asar 2013; Sağlık ve Kelkit 2019). Her bir çalışma kendi içerisinde kent formundaki farklı değişkeni ortaya koymaktadır. Bu çalışmada ise anket çalışmasından çıkan sonuç ile gayrimenkul sahipliği neticesinde bireylerin yer seçim kararları birlikte irdelenmektedir. Her bir merkez değişim etkisinin algı düzeyi tespit edilmektedir. Mekanların uzun dönem baz alınarak asli kullanıcıları ile irdelenmesi bu amaçla yapılmaktadır. Mekan kullanıcıları aidiyet kurduğu çevreler ile yer seçimlerini belirlemekte ve çalışmaya yön verebilmektedir (Tükel 2021).

MEKAN ALGISI VE KENTSEL KİMLİK

Mekanda kişilerin yaşam örüntüsü oluşurken her bir mekanda karakteristik özellikler oluşmaktadır. Çevre ve insan etkileşimi içerisinde olması ile bulunduğu mekana değer katmaktadır. Değerin sadece fiziki karşılığı olmamakla birlikte mekan algısının yoğunlaştığı alanlar mekana olumlu/olumsuz etki etmektedir. Etkileşimin temel öğelerinden biri algı değişimi olarak mekanın gelişiminde gözlenmektedir. Mekan algıları kişilere dair o alandaki bilgi düzeyleri, tecrübeleri, yer seçimleri ve yoğunluk algıları ile örtüşebilmektedir. Bellek algısının mekandaki davranışlar ile bellek ise kişilerde mekan üzerindeki birikimlerinin sonucu ilerleme kaydetmesi ile oluştuğu görülmektedir.

Mekandaki algı ile mekandaki deneyimi eş tutabilen Merleau-Ponty “yaşantı” kavramının tanımı içerisinde; kişilerin deneyimleri doğrultusunda bilgiye dönüşen kavramlar çerçevesinde ilerlemektedir. Her bir bilginin ise belirli referansların bağlantılı olması ile ilişkilendirerek geçmişten bugüne mekan bellek kavramının da temelini oluşturduğunu açıklamaktadır. Mekân algısı kavramlarının temelini oluşturan Lynch; kentteki gelişim dokusunun kentin okunması ve bağlantıların kurulması ile ileri geldiğini açıklamaktadır. Kentteki mekan okumasının değişkenleri arasında sınır noktaları, odak noktaları, yollar ve kent imgelerini kabul ederek mekan-insan kurgusunun mekan organizasyonundaki yerini tanımlayabilmektedir (Lynch, 2010, pp. 51-87).

İnsan olgusu mekandaki algıyı oluşturabilmek adına bilgi toplayabilmeli, üretebilmeli ve yorumlayabilmelidir. Kişiler bağ kuramadıkları, etkileşim sağlayamadıkları mekanları tercih etmemekte ve mekan algısından bahsedilememektedir. Algı kavramı kişilerin mekandan toplayabildikleri veriler

doğrultusunda beynin bilgileri etkileşim ile örgütlemesi, anlam kazanması ve yorum katabilmesi anlamına gelmektedir. Kenti anlamak ancak mekan ve insan etkileşimi temelinde ilerleyebilmektedir. (Cüceloğlu, 1997, ss. 32-35). Mekan algısının oluşum aşamaları kapsamında kişilerin çevreden gelen bilgileri topladığı, sosyal ve kültürel değişimlere göre şekillendirdiği olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Algı kişilere göre değişkenlik göstermekte olup kişilerin sosyal birikimleri, yaşları, deneyimleri, etkileşim düzeyleri ve talepleri ile birikim sağlamaktadır.

Her bir mekanda kimlik kurgusu, bireyler tarafından o alana kazandırdığı, anlam yüklediği ve geleceğe yönelik planları ile şekil verdiği ölçüde ilerlemektedir. Mekanda zamanla deneyimler kişileri algı kurgusunda etkilemekte ve kent kimliği ise var olunan çevrenin doğru yönetilerek algılanması ile mümkün olmaktadır. Kentlerdeki mekan organizasyonu kent kimliğini çözümlenmede yardımcı olmakta ve organizasyon parçacıl değil bütüncül olarak gözlemlenmelidir. Kişilerin mekandaki konumu mekan kimliği oluşumunda da etkin rol oynamaktadır. Süreçlerin gelişim döngüsünden bugüne bütüncül bakılarak yorumlanması ile çözümlenecektir. (Güvenç, 1991, ss. 78-82). Aldo Rossi (2006), kentlerin gelişimleri boyunca kent mekanı ve kentsel bellek algısının birikimli şekilde ilerlediğini; bir bütünden oluşan her kent etkileşimini kurgunun içerisine dahil etmek gerekmekte olduğunu ifade etmektedir (Bayraktar, 2013, ss. 32-35). Kentlerin gelişim döngüsünde “kentsel bellek” kavramı ile literatür algısı gelişim ve değişimden ibaret olup mekandaki tarihsel birikim ile kişilerin yer seçimini etkilemektedir. Kentsel bellek kavramı toplumsal bellek kavramında ayrı düşünülmemeli ve her iki olgunun birlikte ilerlediği şekillendiği gözlenmektedir. Toplumsal bellek sosyal, kültürel ve siyasi birikimler sonucu oluşmaktadır. Her iki olgu birlikte gelişip şekillenmektedir, etkileşim tarih boyunca süregelen mekan organizasyonunu da sonuçlandırmaktadır.

Mekanlar bireylerin bakış açıları ile şekillenerek yer seçiminde önem arz etmekte ve kişiler dönemlere göre birikimlerini mekana yansıtmak istemektedirler. Mekanların şekillenmesi kişilerle uyumalı ya da ayrık olmamalıdır. Sürdürülebilir mekan kavramı ele alındığında kişilerin mekandaki sürdürülebilir gelecek öngörülerini ile ancak mümkün kılınmaktadır. Bu bağlamda incelendiğinde, kentin sahip olduğu fiziksel dokunun, toplumsal değerleri, gerçekleri, yaşanmışlıkları, deneyimleri içerdiği ve dolayısıyla mekânda gerçekleşen değişimlerin, kentsel belleği şekillendirdiği sonucuna varılabilmektedir.

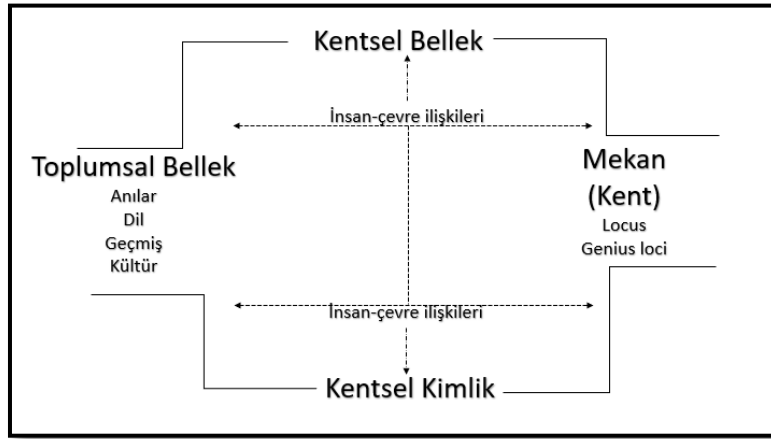
Kişiler mevcut durumdaki tercihlerini kentteki mekan kurgusu ve yer seçim kararları ile değiştirebilmektedir. Toplumsal değerlerin korunması kişilerde yer değişim ihtiyacı oluşturmayacağı gibi mekanda da bir anlam oluşturmaktadır (Jaśkiewicz, 2015, ss. 573-578). Her bir mekan tasviri mekan vasıtasıyla farklı türde mekan şekillenmesini oluşturmuştur. Çeşitlenmeler ise mekan karakterini beraberinde getirmekte olup mekanın kazanımları ele alınabilmekte ve incelenebilmektedir. Kişilerin buldukları mekana dair yaptıkları faaliyetler,

yaşanılan tecrübeler, katılımcı yaklaşım ve sosyal etkinlikler bir arada düşünülmelidir.

Toplum hem kent belleğini hem de kent kimliğini oluştururken kentler mekan üzerindeki olgular itibariyle farklı disiplinlerce araştırma konusu olmaktadır (Tekeli, 1991, ss. 79-89). Mekanda bellek tek başına kavram araştırmalarında yer almaktadır ve bellek kavramı ise birden çok farklı alt disiplince ele alınmaktadır. Şehirleşme ile ele alınan gelişmeler zamanla mekan kimliğinde yer edinmektedir. Tarihin mekan üzerindeki izleri birebir mekan bellek kavramını oluştururken; kentin kimlik kazanmasına da yardımcı olmaktadır. Kültürel birikimler, siyasi kararlar ve ekonomik süreç kente etki eden olguların başında gelmekte olup, bu olguların mekandaki etki derecesi de değişkenlik göstermektedir. Bir mekan üzerinde aidiyet oluşmuş ise mekanın kimliği de bireylerle örtüşmüş anlamına gelmektedir. Bireyler mekanda aidiyet algısını oluşturduğunda yer seçiminde en önemli etkenlerden biri olarak kabul görmektedir. Kişiler öngöründe bulunamadığı ve algılayamadığı mekanlarda yerleşim kararı verememektedir (Assmann, 2011, ss. 12-15).

Kentsel bellek kavramı mekan, kent ve toplumsal bellek kavramları ile iç içe geçmektedir. Her bir kavram insan çevre ilişkileri temelinde ilerlemekte olup farklı temeller ile birleşerek mekanın okunmasına yardımcı olmaktadır. Kentsel bellek kentsel kimlik ile aynı doğrultuda ilerlerken toplumsal bellek her iki algının birlikteliği sonucu doğmaktadır (Şekil 1). Mekan her bir kavramın bütünlük içerisinde mekan organizasyonunda yer alması ile oluşmakta, mekan okumaları ise geçmişten bugüne doğal örüntüler ile yerleşim dokusuna yansımaktadır.

Şekil 1. Kentsel Bellek Algısı ve Kavramsal Şeması

Kaynak: (Ünlü, 2017, s.23)

Mekan kimliğini oluşturması ile bireylerin mekan algısı belirginleşmektedir. Belirginleşen bu noktada mekânsal kodlama kavramı oluşmaktadır. Mekânsal kodlama kişilerin her bir mekan için ayrı ayrı anlamlandırma düzeyine karşılık gelmektedir. Bellekte yer eden tüm olguların biriktiği düzeyde ileri gelen ve adlandırılan konumuna “kalıcılık” ile yaklaşmaktadır. Bireyler mekanda süregelen birikimlerini yansıttığı, bellekte kabul ettiği ve uzun dönemde alışıla gelmiş tutumların sergilenebildiği ilişkinin kurulması olarak tanımlanmaktadır. Her bir mekan kodlaması her bir mekanın ayrı ayrı bireyde bıraktığı izlerin takibi ile ele alınabilmektedir. Bireyler uzun süreli bir yer edinme süresi ve adlandırma ile ancak kodlama yapabilmektedir. Kısa vadeli yerleşimler bireyde kodlama oluşturmamakta olup, bu mekanlar kimlik kazanmamış; bellekte yer edecek birikimde olmamış yerler olarak gözlenmektedir (Özak, 2008, ss. 56-58).

Mekandaki algının bütüncül olması ve bireyde mekan organizasyonun birleşmesi ile ele alınması gerektiği gestalt kuramı ile ele alınmaktadır. Kuram mekanın bütüncül olarak algılanmasının bireylerde mekan algısını oluşturduğunu tanımlamaktadır. Her bir parça ayrı ayrı ele alındığında tanımlama yapılamamakta olup bütüncül parçaların ise kişilerde algıda anlam kazandığını göstermektedir. Kuramın temelinde her bir problemin bütüncül bakıldığında anlam kazanarak çözümcül yaklaşılabilirliği öngörüsü yer alırken mekanda bütünlük bir tanım getirememekte ise kişide bellekte yer etmeyeceği tanımlanmaktadır. Tanımlama yapılamayan parçacıl yerler ise bireylerin yer seçiminde öncelik olarak alınmamakta olup kentsel gelişim dokusunu da zedelemektedir. Gestalt kuramı mekanda bütünlük algısı tanımlamakta, kuram içerisinde parçacılığı kabul etmemektedir. Kuram ilkeleri temelinde bütüncül; tümden gelim var olurken arka plan ilişkisi, denge, uyumlu olma, algı grupları, benzerlik ve ayrışma ilkeleri de yer almaktadır (Derman, 2010, ss. 23-25).

RİZE İLİ PLANLAMA KURGUSU

Çalışma kapsamında seçilmiş olan Rize ili, 2006-2010 yılı stratejik planı temel alınarak gelişim göstermektedir. Plan temelde sosyo-ekonomik yapının gelişim göstereceği alanların belirlendiği, kentte ekonomik altyapının oluşturulmasının amaçlandığı ve alanda yer alan tarım faaliyetlerinin kontrollü yapılarak üretime katkısının olması için gerekli plan öngörülerini içermesi yönünden dikkat çekmektedir. Kentte 1980 yılı başlarında doğal yapının kullanımı ve mevcut dokunun varlığı ile yapılarak turizm faaliyetleri gelişim göstermiş, uzun süredir yaşayan kişilerin belleklerinde yer eden alanların turizm faaliyetlerine açılması turizm beraberinde tarımsal faaliyetleri de geliştirmektedir. Rize kentinin ekonomik anlamda güçlü olmaması ek kentsel hizmetlere yönelimi de aynı dönemlerde geliştirmektedir. Rize'nin kentleşme olguları yerleşim dokusu, demografik yapı, ekonomik döngü ve sosyo-kültürel dengesi dört ana başlıkta toplanabilmekte ve kentte anlam kazanmaktadır.

Rize ili plan çalışmaları açısından irdelendiğinde üst ölçekli planlar dikkate alınmaktadır. 2011 yılı yapılmış olan 1/100.000 ölçekli çevre düzeni planı Ordu-Giresun-Trabzon-Rize-Gümüşhane-Artvin illerini kapsamakta olup plan kararları Rize ili için ekonomik süreçlerin başlangıcı olarak vurgulanmaktadır. Türkiye’de plan süreçleri içerisinde mekânsal planlara dair yeni gelişmeler gözlemlendiğinden yerel yatırımlar da buna bağlı değişim göstermektedir. Rize ili için istihdam alanları yaratılarak iş gücü potansiyeli artmış ve mekanın tercihleri de bu yönde olmaktadır. DOKAP bünyesinde ise bölge planları ölçeğinde plan kararları birbirini destekler nitelikte olmaktadır ve kırsal alanlara yönelik gelişin sağlanması amaçlanmaktadır. DOKAP ile 1997 yılı itibariyle mevcut nüfusun 1.5 katı 2020 tarihinde öngörülerek 3.447.000 kişi olarak belirtilmektedir (Sulak ve Erdoğan, 2015, ss. 311-338).

Rize ili içerisinde yapılan bir çalışma kapsamında ise planlama yapılan ve kentteki dokuda değişkenlik gösteren yıllar belirlenmiştir. Bu kapsamda 1959-1989-2009 yılları baz alınarak uydu görüntüleri taranmıştır. Kentsel dokudaki nüfus değişkenliği mekanda gözlenerek plan çalışmalarının etkisi gözle görülebilmektedir. Alınan mekan görüntüleri ARCGIS programında analiz edilerek Rize ili içerisinde belli bölgelerdeki yoğunluklar ele alınmıştır. Mekan izlerinin plan kararları ile birebir tespiti her bir planda gözlenmemekle birlikte zaman aralıkları belirlendiğinde ve plan kapsamı genişlediğinde mekanda okumaların kolaylaştığı görülmüştür (Sıpaşi ve Yılmaz, 202 ss. 397-405).

Türkiye’de Karadeniz bölgesinde yer alan Rize kentsel dokusunun izin verebildiği sınırlı ölçüde gelişim göstermektedir. Kentsel kısıtlar bireyleri tarımsal faaliyetler ve turizm alanına yönlendirmektedir. Kent, kısıtları itibariyle doğrusal bir gelişim göstermiş ve kentsel ulaşım ağları da bu gelişim yönünde oluşmuştur. Kentlerde ulaşım kentsel gelişmeleri de beraberinde getirmekte ve kentsel doku ulaşım dokusu ile iç içe ilerlemektedir. Cumhuriyet’in ilan edildiği yıl itibariyle ulaşım hatlarında düzenleme yapılmaya başlanmış olup, karayolu projesi ele alınmıştır. Rize’nin kalkınma planları içerisinde önemli bir paya sahip olan yol kurgusu başlangıç olarak kabul görmektedir. 1945-1950 yıllarına kadar planlanan yolun ilçeler bazında bir kısmı tamamlanmış olup 2010 yıllarında da projeye eklemeler yapılarak devam etmiştir (Anonim, 2006, ss. 53-56). Kamusal yatırımlar sadece ulaşım projeleri ile sınırlanmış olup mekanda gayrimenkul gelişimi de gerekli görülmüştür. Bireylerin konut ihtiyacı, kentsel arazinin kullanımı ve ekonomik döngünün birlikte düşünülmesi gerekli kılınmıştır.

3030 Sayılı Kanun Kapsamı Dışında Kalan Belediyeler Tip İmar Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik ile mekanda yerleşim dokusu belirlenerek yerleşim kararları verilmiştir. Rize kentsel gelişim süreçlerinde bölgesinde yer alan diğer illere göre kısıtlı gelişim göstermiştir. Türkiye’deki bölgeler olarak bakıldığında ise Marmara Bölgesi 1940’da % 35,1, 1960’da % 3,3, 1980’de % 68,7, 2000’de % 77,9, 2007’de % 90,5 ve 2022 yılı içerisinde

kentleşme sürecini tamamlamışken; Karadeniz Bölgesi için kentleşme sürecini yıllara göre tamamlanma oranı 1940'da % 7,2, 1960'da % 11,4, 1980'de % 24,0, 2000'de % 41,2, 2007'de % 48,2 ve 2022'de ise % 62,3 olmaktadır (Anonim, 2022).

Rize içerisinde kentli nüfus oranına bakıldığında ise değişimin 1950, 1965 ve 2022 yıllarında öne çıktığı gözlenmekte ve bu incelendiğinde kamusal yatırımların arttığı dönemler görülmektedir. Kamusal yatırımlar bölgede iş gücü imkanı oluşturduğundan beraberinde nüfusun artışında etkisini göstermektedir (Tablo 1).

Tablo 1: Rize İli Kentsel Nüfus Oranları Değişimi (1927-2022)

<u>Yıl</u>	<u>Toplam Nüfus</u>	<u>Rize ili Kentli Nüfus Oran (%)</u>	<u>Türk iye Kentli Nüfus Oranı (%)</u>	<u>Rize Kent Merkezi Nüfusu</u>
1927	171.667	10	24	13.88
1935	169.913	20	24	7
1940	172.764	10	24	6
1945	171.929	14	25	6
1950	181.512	14	25	7
1955	211.967	18	29	1
1960	248.930	22	32	1
1965	281.099	23	34	8
1970	315.700	23	38	2
1975	336.278	25	42	4
1980	361.258	27	44	7
1985	374.206	30	53	1
1990	348.776	38	59	1
2000	365.938	56	65	4
2010	319.637	62	76	0
2022	344.016	67	79	66

Kaynak: (Keleş, 2010; Sümer 2014)

Kentleşme oranları birebir kentlerin gelişimlerini de etkilemekte ve gelişim kısıtlılığı mekanların küçük alanda az faaliyet gösterebilmelerine sebep olmaktadır. Kentsel gelişim yönleri ulaşım güzergahları ile uyum içerisinde yer almaktadır. Ulaşım hatları için yapılan kamusal yatırımlar yerleşim dokusunun da yönelimini gösterebilmektedir.

RİZE İLİ PAZAR İLÇESİ KENTSEL KİMLİK ANALİZİ

Kentleşmenin ölçütleri birden fazla etken barındırmakta ve kentte yaşayan nüfusun iş gücü yoğunluğuna göre değişim göstermektedir. İşgücünün yoğunlaşmış olduğu alan aynı zamanda o kentin hangi ekonomik işleve sahip olduğunu da ortaya koymaktadır. Bir yerleşim yerinin, tarım kenti, sanayi kenti veya hizmet kenti olma özelliğini, bu sektörlerde istihdam edilen kişilerin sayısı belirlemektedir. Kentleşmenin sosyal ve kültürel anlamda ulaştığı boyutun ortaya konulmasında kullanılan bazı ölçütler bulunmakta, bunlar ekonomik ve demografik ölçütlerden bağımsız olarak değerlendirilememektedir (Sümer 2014, ss. 163-183).

Rize’de tarımsal faaliyetlere yapılan yatırımlar neticesinde sosyal ve kültürel anlamda gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Tüm ilçelere aynı oranda etki etmese de faaliyetlerin istihdam oranlarındaki olumlu etkisi ile kişilerin yer seçimleri kalıcı olarak değişkenlik göstermektedir. Yer seçim kriterlerini etkileyen mekan dokusu aynı zamanda istihdam ile orantılı olarak ilerlemektedir. Kişiler istihdam edebilme yetisi ile gayrimenkullerindeki yer seçim kararlarını verebilmekte ve mekana dair aidiyet algısı oluşabilmektedir. Her bir yaşam olgusu beraber ilerleyen mekan dokusunda aynı zamanda sabitlik kazanması açısından da kuramdan yola çıkarak bütüncül yaşam örüntüleri kurgulanmaktadır. Kişiler mekanda öngörülebilir bulunabilmekte ve mekan birikimlerini yapmak adına kentleşme eğilimini desteklemektedir (Özyurt 2007, ss. 111-126).

Kentleşme sürecinde Rize ve ilçelerinde aynı şekilde gelişim göstermemekte ve kentsel gelişim ve yerleşim dokusu farklılaşmaktadır. Yerleşim dokusu doğrusal ilerlemekte olup yapılaşma ise yatayda ilerlememektedir. Kentte çok katlı yapılar bulunmakta olup, kısıtlı yerleşim dokusu ile planlama alanı çakışmaktadır. Mekanda yoğun yapılaşma, bakımsız yapılaşma şeklinde ilerleme göstermekte ve kentte istihdam sağlanması ile nüfus yoğunluğuna da etki etmektedir. Nüfusun artması kentin altyapısını etkileyerek; kentsel işlevleri tetiklemektedir. Kamusal yatırımların nüfusun artışı ile çeşitlendiği, kentte merkez ve ilçelerde üniversiteler ve sosyal alanların arttığı ve buna bağlı olarak mekanların algısının da değiştiği dikkati çekmektedir. Yerleşim dokusunun çeşitlenmesinin, mekan organizasyonunu değiştirdiği ve mekandaki bireylerin yönelimlerini etkilediği, üniversitelerin kurulması ile öğrencilerin yoğunlaştığı; öğrenciler için yapılan yeni alanların arttığı ve gayrimenkul yapılarının çeşitlendiği vurgulanmalıdır. Ayrıca eğitim yatırımlarının Rize’de 1993 yılında temellerinin atıldığı ve ilçelere doğru kentsel gelişim alanının büyüdüğü görülmektedir.

Pazar İlçesi Mekan Organizasyonu ve Mekan Algısına Yönelik Anket Çalışması

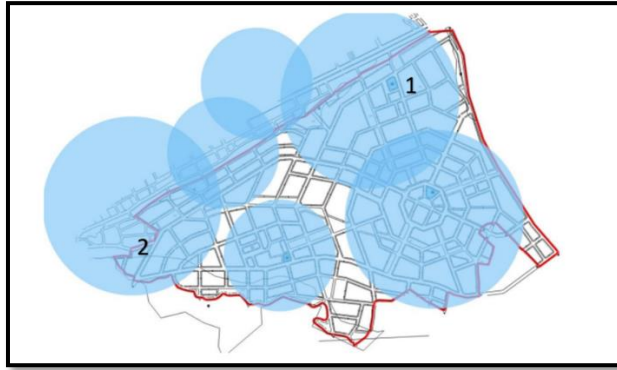
Pazar ilçesi için örneklem büyüklüğünü belirlemek adına mekanda bireylerin yaşam süreleri temel alınmıştır. Anket uygulanacak kişilerin yaşadıkları alanda en az 40-50 yıl öncesine dair öngörüler ile anket yapılması amaçlanmıştır. Bireylerde mekan algısının oluşması kısa süreli yaşanan alanların birikimi ile kabul edilmemiş ve kentsel gelişimin başlangıcından bugüne geçen sürenin kabulü temel alınmıştır. Bu çalışmanın uygulama kapsamında bireye yönelik mekan algısı anket yöntemi ile ölçülmüştür. Sağlık ve Kelkit 2019 çalışması kapsamında olduğu gibi bireyler mekanın odağına alınmakta ve mekandaki değişkenliklere verdikleri yer seçim kriterleri ile değerlendirilmektedir. Bireylerin zaman içerisinde Rize’de değişen mekanlara bakış açıları ve mekanlara yönelik algı düzeyleri tespit edilmiştir. Mekan algısının sosyal açıdan tespit edilmesi amaçlanan bu çalışmada; mekan algı düzeyleri, mekan tanımlama biçimleri, mekan kimliği ve bireylerin yer seçim kriterleri anket çalışması kapsamında değerlendirilmiştir. Asar 2013 çalışmasında mekan organizasyonu ile bireylerin mekana dair bakış açılarını irdelemekte ve bu çalışmada öncelik mekan sahibi bireyler olarak öne çıkmaktadır ve plan çalışmaları doğrultusunda mekan kullanımlarının çeşitlenmesi analiz edilmektedir.

Ele alınan çalışma mekanın okunmasına yardımcı olacak bireyler tarafından değerlendirmeye alınmış olup belirlenen yıllar içerisinde mekanda yaşayanların seçimi önemsenmiştir. 110 kişiye yapılan anket kapsamında mekandaki değişimin doğru analiz edilmesine yönelik mekanda bulunma süreleri, gayrimenkul sahipliği, gayrimenkul hareketliliğine etkileri ve istihdam etkisi öncelik alınmıştır. 80 erkek ve 30 kadına yönelik yapılan anket çalışmasında 80 erkek bireylerin % 78,2 oranı ile gayrimenkul sahipliği öne çıkarken; 30 kadın bireyin ise % 10,3 oranına sahip olduğu gözlenmiştir. Çalışmada bireylerin mekana aidiyet algısı temel alınması sebebiyle belirli süre bulunması gerekli kılınmıştır. Beste 2023 çalışmasında mekânsal cinsiyetin değişkenliğini irdelemiş ve mekan organizasyonundaki etkisini gözlemektedir. Bu bağlamda bu çalışma kapsamında Rize ili içerisinde cinsiyet kavramının mekana yansması anketin analizi ile mümkün kılınmaktadır. Mekan kullanımı bireylere göre ağırlıklandırılmakta ve etkisi mekanda gözlenmektedir. Kırsal ve kentsel alan ayrımları yapılan Rize ili içerisinde kentsel alanda oluşan değişkenlikler büyük oranda görülürken seçilen mahalleler 2022 yılı içerisinde nüfus verileri ile öne çıkan alanlar olmuştur. Bu çerçevede; örneklem büyüklüğünü veren formül ile popülasyon büyüklüğü belirlenmiştir. Popülasyon büyüklüğü Pazar ilçesinin nüfusunun % 8,2’si yaşlı nüfusu (Anonim 2022) (60-75 yaş) olarak; 2022 yılı toplam nüfus verisine (31.678) göre ele alınmış olup, örneklem hacmi %95 güven sınırlarında % 5 hata payı ile 102 kişi olarak bulunmuştur. Sonuçların güvenilirliğini artırmak için 120 kişiye anket yapılmış ve 110 anket değerlendirilmeye alınmıştır. Uygulanan 110 anketin 60-75 yaş aralığı bireylere yapılması önemsenmiştir. Anket çalışması yapılan 80

erkek 30 kadının % 82,3 (91 kişi) oranı ise gayrimenkul sahiplerinden oluşmaktadır. 1 Gayrimenkul yer seçim kararlarının bireylerdeki etkisi incelemek açısından gayrimenkul sahipliği bu çalışmada önem kazanmaktadır.

Mekan algısı kentleşme sürecinde birden çok etkenle değişmiş olup anket çalışmasında kentteki kırılım noktalarını ele alarak bireylere sorular yöneltilmiştir. Kişilerin mekanla ilişkisi birikimleri ile oluştuğu ilkesi ile mekan okuması yapılmıştır. Pazar ilçesinin geçmişten bugüne merkez algısının değişimi, merkez algısının somutlaşması ve ilçelerin birbirine göre niteliklerinin değişkenliği gibi mekan organizasyon tanımları ile mekan soyut düzlemden çıkarıldığı görülmüştür. Mekan organizasyonu yoğunluk kazandığı alanlar ile nitelik değiştirerek Pazar ilçesinde yer etmiş ve geçmişte ticaret aksları yoğun olan kentte zamanla turizm ve tarım faaliyetleri hakim olmuştur. Bireyler ise yapılan anket kapsamında 110 anket içerisinden % 30 oranında (33 kişi) Pazar ilçesi mahalleleri arasında geçmişten bugüne ortak özellikler sorulduğunda ticaretin hakim olması ve istihdam değişimi olarak tanımlama yapmışlardır. Mekan algısının ölçülmesi için merkez/odak noktası tanımını sorgulamak ve bireylerin tanımını çözümlenmek istendiğinde ise 1 nolu merkez alanı ilk merkez olarak tarihten bu yana kalıntıları olan, mekanda yoğun yapılaşmaya ait bölge olarak tanımlanırken 2 nolu merkez alanı ise kamusal yatırımlar neticesinde kentin yönelim gösterdiği, kişilerin istihdam alanlarına yakın yerlerde yer seçimi ile gelişim gösteren ve ulaşım hatlarının odağında olan merkeze çekim noktası tanımını yapılmıştır (Şekil 2).

Şekil 2: Mekanın Anket Sonucu Tanımlandığı Merkez Bölgeleri

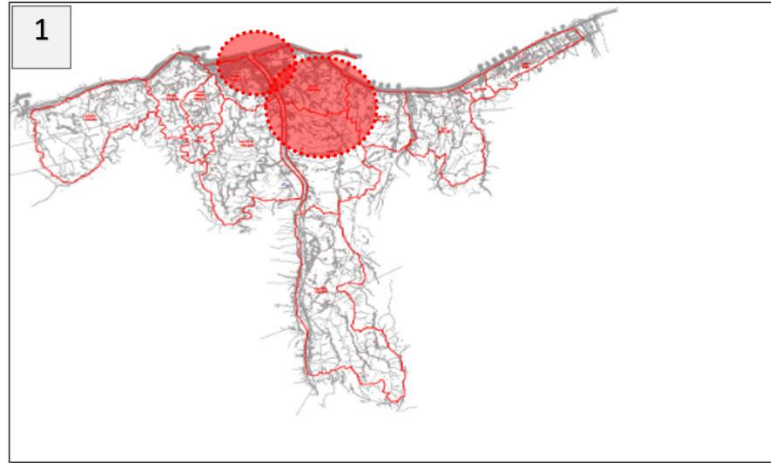

Kişilerde 1 ve 2 nolu merkez alanlarının oluşma ve tanımlama sebepleri farklı olmuştur. Pazar ilçesinde Kirazlık, Soğuksu, İkiztepe, Cumhuriyet ve Yeşilköy Mahallerinde yapılan anket çalışması değerlendirilirken 1 nolu merkezin; Kirazlık Mahallesi ve sahil alanının geçmiş olgulardan kaynaklı; ticaretin başladığı, ilk yerleşimlerin konumlandığı ve ortak alanların ilk oluştuğu mekan olarak okunduğu tespit edilmiştir. Kişilerde mekan algısı geçmişten bugüne geçerliliğini korumuştur. 2. merkez alanı ise eğitim ve ulaşım kamu yatırımlarının yapıldığı;

kentin yöneldiği alanın doğal örüntüler olmadan gerçekleşmesi ile dikkat çekmektedir.

Kişilere mekanların tercih edilme nedenleri sorulmuş ve her bir mekanın ayrı yapılanması olduğu gözlenmiştir. Mekandaki bireylerin mekanda yaşadığı uzun dönemler boyunca mekanda bulunma sebepleri irdelendiğinde % 47,7 oranında istihdam alanı; % 38,5 oranında aidiyet olgusu ve % 13,8 ise gayrimenkul sahipliği olarak belirlenmiştir. Yer seçimi kararlarında % 59,2 oranında merkez olgusunun algılandığı alanlara yönelim olduğu, % 38,3 oranında ise istihdam alanına yakınlık tercih edildiği dikkati çekmektedir. 2 nolu merkez alanı kabul edilen bölgelerde yoğunluk görülmüş, bu alanların kişilerde % 82,3 oranında aidiyet algısı oluşturduğunu ve % 62,1 oranında ise ulaşım güzergahlarına yakınlığı mekanların hatırlanmasını sağladığı ile açıklanmıştır (Şekil 3).

Şekil 3: Mekanda Yoğunluk Alanlarının Anket Sonucu Analizi

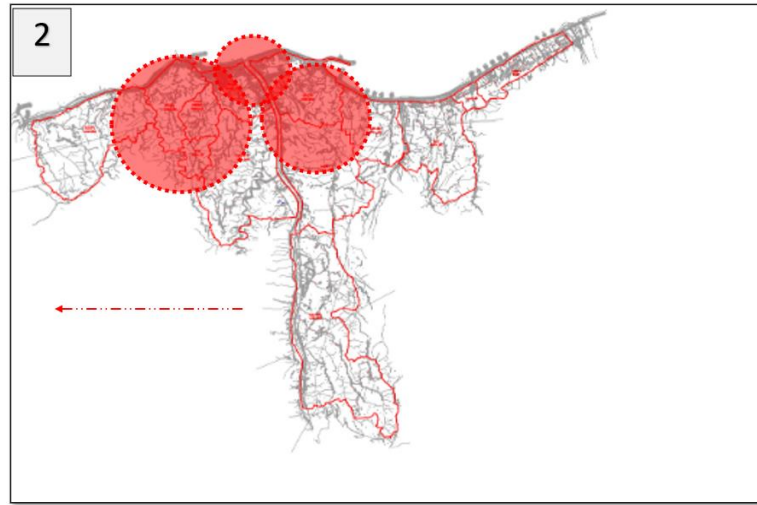

Ankette kişilere mekandaki değişikliklerin algılandığı alanları sorulduğunda ise Batı bölgesine yönelimin arttığı yönelimin ana sebepleri arasında ise % 62,5 oranında mekanlara alt merkez alanı oluşması tanımlanırken, % 36,2 oranında kamusal yatırımlara yönelik istihdam ihtiyacı olduğu tespit edilmiştir. Pazar ilçesi içerisinde mekan organizasyonu kapsamında yerleşim kısıtlı olması sebebiyle doğrusal gelişim gösteren kentte bireylerin sahil güzergahında yerleşime yöneldiği dikkati çekmektedir.

Yoğun yapılaşmanın ve tek merkezin oluşmasının sebepleri % 56,2 oranında belirlenen merkez mahallelerde hizmete yakın olan noktalar olarak görülmekte ve % 38,4 oranında ise eğitim ve sağlık alanlarının yerleşim dokusuna yakınlığı göz önüne alındığı belirlenmiştir. Kentte gözlenen yatırım çeşitliliği mekanın batıya doğru yönelmesini desteklemiş olup göç etkisinin de % 26,1 oranında etkili olduğu tespit edilmiştir.

Aidiyet algısının mekanlara yönelik tespitinde bireylerin seçtikleri alanda alan büyüklüğünün önemli olup olmadığı irdelenmek istenmiştir. Bireyler ait olduğu alanlara yönelirken dikkat ettikleri fiziksel özellikler arasında ise % 42,6 oranında sahil alanına yakınlık; % 38,6 oranında var ise gayrimenkul sahipliği ve % 18,8 oranında ise yeşil alan varlığı olarak belirtilmiştir. Kişilerin yeşil alan ihtiyacına olan yönelimi sonucu bu alanların rekreasyon amaçlı kullanmak istediklerini % 49,3 oranında görüldüğü; % 36,5 oranında ise geçim kaynağı olarak gereklilik belirttikleri öne çıkmıştır.

Şekil 4: Kentsel Alanın Merkez Yönelimi Analizi

Uygulanan anket mekan okuması ve mekanın çözümlenmesi amaçlı yapılmıştır. Her bir soru mekandaki izlerin takibine yönelik olarak hazırlanmış olup mekandaki değişimlerin sebebi bireylere sorulmuştur. Bu değişimler bireylerde mekan tercihlerinde etkili olmuş ve merkez değişimini de etkilemiştir. Bireyler işgücü alanlarına ve kırsala bağlılıkları sebebiyle ikiye bölünmüş olup kent mekanında kır/kent ayrımı 2023 yılında dahi net bir şekilde okunmaktadır. Kırsala bağlılık gayrimenkul sahipliğini etkilemiş olup kent merkezinde yer edinen bireylerin kırsal alana bağlılığı da geçim kaynağı sebebiyle olmuştur.

Kırsal alan Karadeniz kentlerinde süregelen bir mekan kurgusu olmuş ve bireylerin bağı bu alanla kesilmemiştir. Anket sonucu ise kır/kent ayrımının varlığını göstermiş olup merkez kavramının merkezi iş alanı ile bağı % 86,3 oranında güçlü bir şekilde ilişkilendirmiştir. Kırsal alanın bireyler nezdinde geçim

kaynağı sebebiyle merkez tanımı %76,2 oranı ile nitelendirmiştir. Çalışma kapsamında mekan algısı, aidiyet düzeyi ve yer seçim kararları irdelenmekte olup tek olgunun tek sonuç vermediği; bireylerin algı düzeyleri ile ölçülebilmektedir. Asar 2023 çalışmasında mekan algısını ölçebilmekte ve gelişen zaman dilimlerinde plan çalışmalarına katılımcı yaklaşımlar önerebilmektedir. Bu çalışma kapsamında ise mekana yapılan yatırımların kamu otoriteleri ile bireyler arası etkileşimin güçlenerek ilerlemesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Aynı şekilde Sağlık ve Kelkit 2019 odak noktasını bireylerin algısı olarak öngörmekte ve bu bağlamda ilerlenmesini gözlemlemektedir. Çalışmanın özgünlüğü ayrı çalışmalardan bütüncül yaklaşım çıkararak; bireylerin mekandaki yaşam sürelerinin önemi, cinsiyetin mekana yansması, gayrimenkul sahipliği ve yer seçimine etkisi birlikte irdelenerek sürdürülebilir mekanların yaratılması gerekliliğini öne çıkarmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Mekanalarda geçmişten bugüne bağlantı kurulmakta olup mekanda oluşan değerlerin kent kimliğini tamamladığı görülmektedir. Mekan kullanıcıları kentlerdeki deneyimlerini mekana yansıtarak o alanlarda belirli kimlikler oluşturabilmektedir. Bu kimliklerin değişkenliği birebir kullanıcılar tarafından yönetilmektedir. Kullanıcıların kültürel değişimi, ekonomik döngüsü ve bilgi birikimi mekanda yer seçimlerinin farklılaşmasını sağlamaktadır. Her bir alanın seçiminde o alanın özgünlüğü ve karakteristik özellikleri ile mekan değer kazanmaktadır. Çalışmanın mekan kullanıcıları ile analiz edilmesi, mekan kimliğinin tek bir olgu ile değişmemesi ve plan çalışmalarının beraberliği ile değerlendirilmesi özgün bir kapsam oluşturabilmiştir. Mekan kimliğinin tespitinde kullanıcılar ile birlikte değerlendirilmesi gerekliliği; gelecek kamusal yatırımlarının doğru ve etkin şekilde yapılmasını sağlayabilecek olup mekanlar arasındaki farklılıkların dengeli dağılımına imkan verecektir.

Her bir mekanın özgünlüğü çalışma kapsamında temel alınmıştır. Mekanların değişimlerinin sebeplerini irdelemek; mekana yansımalarını analiz etmek ve merkez değişimini gözlemlemek amaçlanmıştır. Mekandaki dönüşümleri gözlemlemek amaçlı yapılan planların incelenmesi, her bir büyük ölçekli plan kararının bireylerdeki yer seçim kararlarının etkilerini tespit etmek büyük önem taşımıştır. Sosyal mekan teorisinin temelinde mekanın düzenli kullanıcıları arasında bilgi paylaşılması ve tanımlanması olarak görülmüştür. Çalışma kapsamında mekan algısı ve mekan bellek kavramlarının kentlerdeki tarihsel ilişkisi, birikim tabanlı olması ve gelişerek ilerlemesi kabulü ile çalışmada mekanda uzun vadeli dönüşümler incelenmiştir. Mekan organizasyonu içerisinde çalışmayı etkileyen plan öngörülleri ve yerleşim kararları değerlendirilmesi için bireylerin yaşam alanlarının özgün olarak elde edilmesi vurgulanmış, her bir birey yaşadığı mekanı uzun süreden beri özümsemiş ve yaşam döngüsünde yer etmiş olması amaçlanarak Pazar ilçesinde 110 adet anket çalışması uygulanmıştır.

Çalışmada kavramların karmaşasını önlemek amaçlı iç içe geçmiş ve birbirini takip eden kavramlar olduğu dikkati çekmektedir. Kentsel kimlik, kent algısı ve kentsel bellek kavramları tarihsel süreçte birbirini geliştirerek ilerlemiş ve kent kimliği mekan okumasında yardımcı olacak kavramların başında gelmiştir. Kent formu soyut bir olgu olarak ele alındığında geçmiş izleri gözlenememektedir ve somutlaştırma, analiz imkanı tanıma için mekan okuması yapılması gerekmektedir. Mekan okuması için ise kişilerdeki kentsel bellek çözümlenmeli ve bellekte yer eden mekanların önemi plan çalışmalarında farklılaşmalıdır. Her bir mekan kent formunda kullanıcılar tarafından eşit algıda ve önemde olmadığından ayrı ayrı çözümlenmek kentsel kararlarda büyük önem taşımaktadır.

Araştırma için Pazar ilçesi seçilerek kentte uzun süredir yer eden ve yerli kişilerin (göç edenler dahil edilmemiş) seçilmesi önemsenmiştir. Anket çalışmasında amaç 40-50 yıllık süreçte mekana şahitlik eden bireylerin gözlemlerinin analiz edilmesi olmuştur. Bireylerin mekana dair aidiyetlerini ölçebilmek, mekan tanımının ortak algısının yönetilmesi ve yaşam döngülerindeki asli yerlerin tespiti amaçlanmıştır. Rize ili tek sosyal kültürel olgulardan oluşmaması ve çeşitlik barındırması sebebi ile çok yönlü gelişimin irdelenmesi gerekmektedir. Merkez olgusunun Pazar ilçesine yönelmesi ve kentsel yatırımların bölgede istihdam sağlaması sebebi ile mekan kullanıcıları için yer seçiminde öne çıkmıştır.

Mekanların yaşanabilir olması sebebiyle tek bir süre esas alınarak gözlem yapmak yanlış sonuçlar verecektir. Mekanların kabul edilebilirliği ancak bireylerin yaşam tercihlerine bağlı olarak gelişim göstermektedir. Kişilerin yer seçim tercihleri için ankette belirlenen sorular neticesinde merkez olgusunun vurgusu gözlenmiş, kişiler istihdam alanı ve sosyalleşme amaçlı merkez olgusunun tanımına yönelmiş olup % 59,2 oranı ile bireylerin yer seçimini merkezlere çekmiştir. Merkez kavramını sosyal algı ile bütünleştiren bireyler odak noktasından uzaklaşmamak, istihdam alanı ile yakın mesafede yer seçimi yapabilmek ve ticari faaliyetlerle iç içe olmak amaçlı yer seçim kriterlerini belirlemişlerdir. Mekanda tek merkez olmaması ve ikincil merkezin istihdam ve eğitim kaynaklı oluşması ile ise % 38,2 oranında kentsel gelişimde aynı yönde gelişim gösterdiği gözlenmiştir.

Çalışma sonucunda gözlenen 1950-1960 yıllarından bu yana kent merkezinin değişiminin ekonomik odaklı olması ve bireylerin yer seçimi kriterlerinin ise aynı ekonomik döngü ile ileri geldiği görülmüştür. Merkez kavramı kişilerde istihdam alanı ile iç içe geçmiş olup kentteki yoğunluk alanları buna bağlı değişkenlik göstermiştir. Tarım odaklı bir kent olan Rize ilçelerindeki yatırım kararlarına bağlı olarak karakterize olmuştur. Seçilen Pazar ilçesi ise son 5 yıl içerisinde büyük kamusal yatırımlar ile diğer ilçelere göre öne çıkmıştır. Anket sonuçlarında bireylerin algısında da yerleşimin düzenli ve sürekli olduğu bölgelerin değişmesi buna bağlı olarak şekillenmiştir.

Örnek saha çalışması sonuçlarına göre mekan algısının kişilerde aidiyet algısı ile bir bütün şekilde ilerleme göstermesi; mekanın sürdürülebilir olması ile eşleştirilmiştir. Yaşayan mekanların okunması ve sürdürülebilir olması kentsel gelişimde önem taşımaktadır. Belirlenen alanların planlama kararlarında farklılaşması ve yapılacak tasarımların bu yönlü olması vurgulanmalıdır. Kentlerin tarihsel öneme sahip mekanlarının dönüşüm kapsamında değerlendirilirken nitelik değiştirmeden ilerlemesi kentsel bellek için önem arz etmektedir. Mekanın nitelik kaybetmesi birebir bireylerdeki aidiyet algısının değişmesi şeklinde gözlenmiştir. Plan kararlarında da mekanın niteliğinin korunarak dönüşüme konu olması gerektiği dikkat çekmektedir.

Çalışma süresince yapılan anket ve yerinde incelemeler neticesinde bireylerin mekan değiştirmeme sebeplerinin başında yaşadıkları alanların çokça değişmemesi, istihdam sağlamaları, tanınmışlık hissi ve kültürel birikimler ön plana çıkmaktadır. Yerel yönetimlerin planlama süreçlerinin döngüsünde yer alan kamusal altlığı desteklemesi ve katılımcı yaklaşımlarla ilerlemesi gereklidir. Her bir kamu otoritesi çalışma kapsamında bireylerin öncelikli ele alınmasını; mekana katılımın sağlanmasını ve mekandaki talepleri toplamasını beklemelidir. Kamusal yatırımlar bireylerin talepleri doğrultusunda olduğu durumlarda sürdürülebilir mekanlar haline gelebilmektedir. Kişilerin mekanlarla bütünleştikleri ve yabancılaşmadıkları tanımını yapmakta ve yerel yönetimlerin katılımcı planlama ile plan çalışmalarını ilerlettikleri gözlenmektedir. Mekanların yaşanabilir olması ve uzun dönemde plan kararlarının geçerliliği için yerel yönetimlerin plan çalışmalarının tamamında katılımcı planlama yaklaşımını benimsemeleri gerekmektedir. Kentsel bellek birikimli ilerleme gösterecek ve ekonomik döngüde bölgelerin eşit şekilde değer kazandığı gözlenebilecek her bir mahalle, her bir bölge ve alan özgünde yer etmekte ve bireyler yer seçimlerinde hizmete yakınlığı önemsemektedir. Katılımcı planlama yaklaşımı ile kentlerin bireysellikten bütüncül yaklaşımla korumacı sürece dahil olması sağlanmalıdır. Kentlerde bu bağlamda yapılacak olan plan çalışmalarında kentsel izlerin takip edilmesi ve plan kararlarının doğru yönetilmesi mümkün olabilecektir. Mekanların asli kullanıcıları bireylerin talepleri, ihtiyaçları ve mekanın getirileri beraber değerlendirilerek hiyerarşi kurgulanmalıdır.

Mekanların kamusal yatırımlar, plan kararları ve ekonomik değişimler ile farklılaştığı görülen her bir alanda özgün olguların bulunması önem kazanmıştır. Bu özgünlük mekanlara karakter kazandırarak gelişim göstermekte ve bireylerin yer seçimini etkilemektedir. Yer seçim kararları bireylere göre değişkenlik gösterirken aynı zamanda yerleşim dokusunu ve kentsel formu da beraberinde şekillendirmektedir. Mekanları bireylerden bağımsız kurgulamak mekânsal boşlukları oluşturmakta ve kimliksiz alanlar inşa edilmesine sebep olmaktadır. Çalışma bu kapsamda mekan ve insan olgusunun varlığı ile bir bütünlük içerisinde kurgulanmasının önemini vurgulamaktadır.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit katkı vermiştir ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Altan, İ. (1993). Mimarlıkta Mekan Kavramı. *İstanbul Üniversitesi Psikoloji Çalışmaları Dergisi*. 19 (1). 78-88.

Altuğ, F. Turan, İ. D. ve Aktaş, C. (2021). Mekan Algısını Etkileyen Parametrelerin CBS ve İstatiksel Tekniklerle İncelenmesi: Giresun Şehri Örneği. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*. (44), 377-395.

Anonim. (2006). Rize ili Durum Rapor Analizi. *Rize Belediyesi Dergisi*, 12 (23), 53-56.

Anonim. (2022). Ovit Tüneli İçin Çalışmalar Başladı. *Dünya Ekonomi Dergisi*. <http://www.dunyaekonomi.com/ovit-tuneli-icin-calismalar-basladi.pdf>, (Erişim Tarihi: 08.03.2022).

Arayıcı, O. (2018). Mekan Algısının ve Anlatımının Subjektif Yapısı. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication (TOJDAC)*. 8 (3). 560-564.

Asar, H. (2013). *Mimari Mekan Okumasında Algısal Deneyim Analizinin Bir Yöntem Yardımıyla İrdelenmesi*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.

Bayraktar, N. (2013). Başkent Ankara' da Cumhuriyet Sonrası 'Modern' Yaşam ve Mekânsal Kurgu. *Kontrast Fotoğraf Dergisi*, (37), 32-35.

Assmann, J. (2011). Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance and Political Imagination, *Cambridge University Press*. New York.

Beste, K. (2023). *The Impact of Spatial Factors on The Use of Public Space From Gender Perspective: A Comparative Study on Ulus Atatürk Square and Kuşulu Park*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Cüceloğlu, D. (1997). *İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları*. İstanbul. Remzi Kitabevi.

Derman, H. (2010). *Haliç Bütünü İçinde Fener-Balat Yerleşiminin Kentsel Tasarım İlkeleri ve Gestalt Kuramı Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Kentsel Tasarım Programı, İstanbul.

Güvenç, B. (1991). Kentlerin Kimliği ve Antalya Üzerine Notlar, Öneriler, Örnekler. *Mimarlık Dergisi*, (1), 78-82.

Haznedar, K. ve Kiper, T. (2022). COVID-19 Sürecinde Bireylerin Yeşil Alan Kullanımı ve Gereksinimi: Fındıklı, Rize Örneği. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 153-174.

Jaśkiewicz, M. (2015). "Place Attachment, Place Identity and Aesthetic Appraisal of Urban Landscape. *Polish Psychological Bulletin*, 4 (46), 573–578.

Hamurcu, A. U. (2021). *Modeling Socio-Spatial Change: Impact of Socio-Technological Factors on Future Urban Space Configuration*. İstanbul Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı. Doktora Tezi. İstanbul.

Hillier, B., and Hanson J., (1984). *The Social Logic of Space*, Cambridge University Press, Cambridge.

Hillier B. (1996). *Space is the Machine*, Cambridge University Press, Cambridge.

Keleş, R. (2010). *Kentleşme Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi.

Low, S. (1997). Urban Fear: Building Fortress America. *City and Society*, 8 (11).

Lynch, K. (2010). *Kent İmgesi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Oktay, D. (2011). Kent Kimliğine Bütüncül Bir Bakış. *İdealKent Dergisi*. (3). 8-19.

Öktem, B. (2005). Küresel Kent Söyleminin Kentsel Mekanı Dönüştürmedeki Rolü. İstanbul'daki Kentsel Ayrışma. *Bağlam Yayınları*. İstanbul.

Özak, N. (2008). *Bellek ve Mimarlık İlişkisi: Kalıcı Bellekte Mekânsal Öğeler*. Doktora Tezi. İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Özbek, M. Ö. (2007). *Fizik Mekan Kurgularının Sosyal İlişkiler Üzerinden Arnavutköy Yerleşimi Bütününde Mekan Dizimi (Space Sntax) Yöntemi ile İncelenmesi*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehircilik Anabilim Dalı, Kentsel Tasarım Bilim Dalı. Doktora Tezi, İstanbul.

Özyurt, C. (2007). Yirminci Yüzyıl Sosyolojisinde Kentsel Yaşam. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 10 (18), 111-126.

Peatross, F. D. and Hansell, M. J. (1992). Changing Lives/Changing Spaces: An Investigation Between Gender Orientation and Behaviors and Spatial Preferences in Residential Kitchens. *Journal of Architectural and Planning Research*. (9), 239-257.

Rossi, A. (2006). *Şehrin Mimarisi*. İstanbul: Kanat Yayıncılık.

Sağlık, E. ve Kelkit, A. (2019). Kentsel Kimlik Bileşenlerinin Kent Kullanıcıları Tarafından Belirlenmesi: Örnek Kent Çanakkale. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*. 5 (1). 63-79.

Sıpahi, M. ve Yılmaz, H. (2022). Planning Experience on the Factors Affecting the Physical Land Use Change and Temporal Change in the Eastern Black Sea Coastal Settlements: The Case of Çayeli. *Journal of Anatolian Environmental and Animal Sciences*, 7 (4), 397-405.

Sulak, B. ve Erdoğan, A. (2015). Bölgesel Ölçekli Plan Kararları ile Alt Ölçekli Kentsel Gelişmeler Arasındaki Uyumun İrdelenmesi: Trabzon Örneği. 15. *Ulusal Bölge Bilimi/ Bölge Planlama Kongresi, Bölge Bilimi Türk Milli Komitesi&KTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü*. 311- 338. Trabzon.

Sümer, G. Ç. (2014). Rize’de Kentleşme Süreci. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 10 (10), 163-183.

Tekeli, İ. (1991). Bir Kentin Kimliği Üzerine Düşünceler. *Kent Planlaması Konuşmaları. TMMOB Mimarlar Odası Yayınları*. (1), 79-89.

Tükel, E. (2021). *Assessing Spatial Behavior Focusing on the Day and The Night Differences Using Social Media, GIS, and Spatial Statistics*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Coğrafi Bilgi Sistemleri Ana Bilim Dalı, Coğrafi Bilgi Sistemleri Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. İzmir.

Ünlü, T. S. (2017). Kent Kimliğinin Oluşumunda Kentsel Bellek ve Kentsel Mekan İlişkisi: Mersin Örneği. *Planlama Dergisi*. 27 (1), 75-93.

Zevi, B. (1990). *Mimariyi Görmeyi Öğrenmek*. Birsen Yayınevi. İstanbul.

Yayın Geliş Tarihi: 17.05.2023
Yayına Kabul Tarihi: 05.07.2023
Online Yayın Tarihi: 15.09.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1298211>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 3, Yıl: 2023 Sayfa: 1162-1181
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

KAPSAYICI LİDERLİK VE PROAKTİF DAVRANIŞLAR: PSİKOLOJİK GÜVENLİĞİN ROLÜ

İlkay GÜLERYÜZ*

Lütfi SÜRÜCÜ**

Öz

İşletmelerin etkinliğini artırarak daha iyi bir işleyişe sahip olmaları için liderlik yaklaşımlarını yerinde ve hedefe yönelik kullanmaları önem taşımaktadır. Bu araştırma, kapsayıcı liderliğin çalışanların proaktif davranışlarına ve psikolojik açıdan güvenli hissetmelerine olan etkisine odaklanmaktadır. Bu maksatla kapsayıcı lider, proaktif davranış ve psikolojik güvenlik değişkenlerini içeren bir model önerilmiştir. Bu modelin test edilmesi için de İstanbul ve Ankara illerinde çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren çalışanlardan anket aracılığıyla veriler toplanmıştır (N=381). Elde edilen veriler, SPSS- 27 ve AMOS-22 yazılımları kullanılarak analiz edilmiştir. Analizler sonucunda, kapsayıcı liderliğin hem proaktif davranışlar hem de psikolojik güvenlik üzerinde ayrı ayrı anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisinin olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca literatürde daha önce ele alınmamış olan, psikolojik güvenliğin, kapsayıcı liderliğin proaktif davranışlara etkisindeki aracı rolü de test edilmiş olup, aracı (mediate) rolün olduğu gözlemlenmiştir. Böylece önerilen model literatürde özgün bir konuma gelmektedir. Analizler sonucunda elde edilen bulgular, kapsayıcı liderliğin başta proaktif davranışlar olmak üzere etkilediği örgütsel davranış başlıklarını zenginleştirmektedir. Ayrıca bu bulguların hem akademik literatüre hem de işletme yöneticilerine uygulamalar esnasında katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Kapsayıcı Liderlik, Proaktif Davranışlar, Psikolojik Güvenlik.*

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Güteryüz, İ. & Sürücü, L. (2023). Kapsayıcı liderlik ve proaktif davranışlar: Psikolojik güvenliğin rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (3), 1162-1181.

* Dr. Öğr. Üyesi, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi Başkanlığı, Güvenlik Bilimleri Fakültesi, ORCID: 0000-0002-4700-3386, ilkayguleryuz@yahoo.com

** Doç. Dr., World Peace University Cyprus, Faculty of Business and Economics, Department of Business Administration, ORCID: 0000-0002-6286-4184, lutfi.surucu@wpu.edu.tr

Bu araştırma için World Peace University Etik Kurulu'ndan 26.04.2023 tarih ve WPU-ETK-2023-08 sayılı kararla etik kurul onayı alınmıştır.

INCLUSIVE LEADERSHIP AND PROACTIVE BEHAVIORS: THE ROLE OF PSYCHOLOGICAL SAFETY

Abstract

It is important for organizations to use leadership approaches appropriately and target-oriented so that they can operate more efficiently by increasing their effectiveness. This research focuses on impact of inclusive leadership on employees' proactive behavior and feeling psychologically safety. For this purpose, a model including inclusive leader, proactive behavior and psychological safety variables has been proposed. In order to test this research model, data were collected from employees working in various sectors in the provinces of Istanbul and Ankara through questionnaires (N=381). The obtained data were analyzed using SPSS-27 and AMOS-22 software. As a result of the analyzes, it has been revealed that inclusive leadership has a significant and positive effect on both proactive behaviors and psychological safety. In addition, the mediating role of psychological safety in the effect of inclusive leadership on employees' proactive behaviors, which has not been discussed in the literature before, has also been tested and it has been observed that there is a mediate role. Thus, the proposed model has a unique position in the literature. The findings obtained as a result of the analyzes enrich the organizational behavior titles that inclusive leadership affects, especially proactive behaviors. In addition, it is considered that these findings will contribute to both the academic literature and business managers during the work process.

Keywords: *Inclusive Leadership, Proactive Behaviors, Psychological Safety.*

GİRİŞ

Değişim hızının ve karmaşıklığın giderek arttığı günümüzde örgütler için problem çözmeye, bilgiye erişim ve erişilen bilginin işlenmesi konusu da giderek zorlaşmakta ve önem kazanmaktadır. Bu durum, yöneticilerin tek başına karar vermelerini güçleştirmekte ve astların kendilerini özgür ve güvende hissederek, yeni fikirler üretmeleri ve karar mekanizmasına dahil olmaları ihtiyacını doğurmaktadır (Elsaied, 2019). Bu zor ve karmaşık süreçlerin yönetilmesinde lidere ve uygulanacak liderlik tarzlarına büyük görevler düşmektedir.

İlişkisel bir liderlik tarzı olan ve takipçilerinin fikirlerine değer vererek onları dinlemeyi ve ihtiyaçlarını takip etmeyi esas alan kapsayıcı liderliğin, onların yaratıcı ve yeni fikirler üretmelerini teşvik etmede önemli rol oynadığı belirtilmektedir (Parker & Collins, 2010; Jafri vd., 2016). Literatür incelendiğinde, kapsayıcı liderliğe yönelik olarak özellikle ulusal literatürde yer alan çalışmaların oldukça kısıtlı olduğu görülmektedir. Bu durum, kapsayıcı liderlik yaklaşımının örgütsel davranış konularını ne yönde etkilediğine dair ortaya konulan çalışmaların kısıtlılığını da beraberinde getirmektedir. Bu açıdan bakıldığında, bu çalışmanın kapsayıcı liderlik konusunda literatüre önemli bir katkı sağlaması beklenmektedir. Kısaca, araştırmanın temel amacı, kapsayıcı liderliğin öncüllerini daha iyi anlayarak bu kavrama yönelik olan literatürü genişletmektir. Özellikle kapsayıcı liderlik yaklaşımının örgütsel davranış başlıklarıyla olan etkileşimine yönelik nicel

tespitler yaparak, bu yönde ortaya konulmuş olan teorik çalışmaların da desteklenmesi beklenmektedir.

Bireylerin veya grupların inisiyatif olarak örgütün mevcut koşullarını iyileştirme ve yenilikler yaratma çabaları olarak tanımlanan proaktif davranış (Elsaied, 2019), karmaşıklaşan bu iş ortamlarındaki problemlerin çözümünde lidere önemli ölçüde destek sağlamaktadır. Kapsayıcı liderliğin açıklık yönü ve erişilebilir olmasının, bu konuda büyük avantaj sağladığı literatür tarafından desteklenmektedir (Zeng vd., 2020; He vd., 2021; Chang vd., 2022; Kuknor & Bhattacharya, 2022; Shore & Chung, 2022). Ayrıca, çalışanların proaktif davranabilmesi için ihtiyaç duydukları en önemli unsurlardan birisinin de herhangi bir itibar veya statü kaybı yaşama korkusu olmadan fikirlerini ortaya atabilecekleri bir örgüt ikliminin olması gerektiği ifade edilmektedir (Edmondson & Lei, 2014; Frazier vd., 2016). Psikolojik güvenlik olarak ifade edilen bu kavram, örgüt içerisinde hissedilen bir iklim olduğu kabulüyle kapsayıcı liderliğin proaktif davranışa yönlendirmesine zemin oluşturmaktadır. Literatür incelendiğinde kapsayıcı liderlik, proaktif davranış ve psikolojik güvenlik değişkenlerinin birlikte ele alındığı bir çalışmaya rastlanmamıştır. Her ne kadar bu değişkenlerin herhangi ikisinin birlikte yer bulduğu az sayıda çalışmaya rastlansa da, bu üç değişken arasındaki ilişkinin belirlenmesi açısından bu çalışma, literatür için özgün bir anlam taşımaktadır. Ayrıca, örneklemin çoğu çalışmada (Minehart vd., 2020; Guo vd., 2020) olduğu gibi tek bir işletme veya tek bir sektör üzerinden seçilmesi yerine farklı sektör ve işletmelerden belirlenmesinin, konuya sektörelenden öte genel bir bakış açısı getirebileceği de değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada kapsayıcı liderliğin psikolojik güvenlik ve proaktif davranış üzerindeki; psikolojik güvenliğin proaktif davranış üzerindeki etkisi incelenecektir. Araştırmanın özgünlük boyutunu ise kapsayıcı liderliğin proaktif davranış üzerindeki etkisinde psikolojik güvenliğin aracılık rolünün incelenmesi oluşturmaktadır. Çalışma kapsamında belirtilen bir araştırma modeli geliştirilerek; öncelikle kapsayıcı liderliğin, çalışanların proaktivitesini ne yönde ve ne düzeyde etkilediğinin ve bu iki değişken arasındaki ilişkinin psikolojik güvenliğin aracılığında nasıl ve ne yönde seyrettiğinin resmedilmesi amaçlanmıştır.

Özellikle kapsayıcı liderlik ve proaktif davranış arasındaki ilişkinin belirlenmesinde liderlerin üyeler arasında farklı ilişkiler kurabildiğini belirten lider üye etkileşimi (LÜE) (Sürücü, 2021) teorisi baz model olarak alınmıştır. Bu yönde geliştiren hipotezler test edilerek araştırmanın LÜE teorisiyle eşgüdümü de izlenmiştir. Ancak daha önce de vurgulandığı üzere, belirlenen değişkenlere yönelik araştırmaların kısıtlı olması, bu çalışma ile literatürün genelinin kıyaslanması konusunda da yetersizlik doğurmaktadır. Çalışma sonuçlarının, LÜE teorisi ile benzerlik göstereceği beklentisiyle; kapsayıcı liderliğin psikolojik güvenliği ve proaktif davranışları olumlu yönde etkilemesi ve psikolojik güvenliğin kapsayıcı liderlik ile proaktif davranış ilişkisine tam aracılık etmesine yönelik bir model önerilmektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Kapsayıcı Liderlik

Günümüzde liderlerin odak noktası, farklılıklardan yararlanmak ve katılımı teşvik etmektir. Liderler açık diyalogu teşvik etmeli, kabul edilebilir davranışlar için kurallarda esnekliği benimsemeli, gelişme ve öğrenmeye büyük ilgi göstermeli ve bireyler ve grupların çeşitli ve kapsayıcı bir kültürün faydalarından yararlanmaları için bir ortam yaratmalıdır (Wasserman vd., 2008).

Kapsayıcı liderlik, insanların psikolojik olarak farklı oldukları bilinciyle hareket ederek; çalışanlar tarafından ortaya atılan yeni fikirlere açık, ulaşılabilir ve erişilebilir olan kişi olarak tanımlanmaktadır (Carmeli vd., 2010). Operasyonel olarak bakıldığında ise kapsayıcı liderlik, organizasyon için gerekli ekipler oluşturmak, krizleri tedavi etmek, değişimi yönetmek, eşitsizlikleri ve baskıları ele almak gibi bir liderin günlük faaliyetlerinde harekete geçirilen bir eylem olarak ifade edilmektedir. Bu liderlik davranışlarının ise öncelikle çalışanlara saygı, fikirlerine değer verme ve onlara karşı duyarlı olma eylemleri ile başladığı vurgulanmaktadır (Kuknor & Bhattacharya, 2022).

Kapsayıcı liderliğin en belirgin özelliği, çalışanlar arasında aidiyet ve benzersizliği kolaylaştırmak ve desteklemektir (Randel vd., 2018). Kapsayıcı liderlik, dönüşümcü liderliğin aksine kolektif ihtiyaçlara veya hedeflere yönelik ihtiyaçları vurgulamak yerine, ekip üyelerinin farklılıklarını göz önünde bulundurarak, her ekip üyesinin katkılarını kolaylaştırmak için aidiyetlerini desteklemektedir (Randel vd., 2018). Kapsayıcı liderlik, ekip üyelerini farklı fikirleri tartışmaya ve paylaşmaya açıkça teşvik etmektedir. Bu durum verimli bir işbirliğini de beraberinde getirmektedir. Kapsayıcı liderlik, hem farklılığı teşvik etmeye ve değer vermeye hem de ekip üyelerinin aidiyetini sağlamaya odaklanması yönüyle dönüşümcü ve otantik liderlik gibi diğer liderlik tarzlarından farklılık göstermektedir. (Randel vd., 2018).

Kapsayıcı liderlik, bu bağlamda, ekiplerin benzersizlik ve aidiyet için bireysel ihtiyaçları dengelemesi için gerekli koşulları sağlar ve ekip çeşitliliğinin hem olumlu hem de olumsuz sonuçlarını yönetmeyi amaçlar (Ashikali vd., 2021).

Kapsayıcı liderliği diğer liderlik yaklaşımlarından ayıran önemli özelliklerinden birisi de farklılıklara yaklaşımı olmaktadır. Kapsayıcı liderler, organizasyon içindeki farklılıklara açık ve onlara değer veren bir örgüt iklimi oluşturmaktadır. Ayrıca farklılıkların değerli olduğu vurgulanarak, her türlü farklılığa saygı duymayı teşvik ederek, gruplar arası önyargının olumsuz etkileri ortadan kaldırılmaktadır (Randel vd., 2018). Böylece, tüm ekip üyeleri grubun dışından değil, grubun içinden biri olarak kabul edilerek tüm üyelerin örgütsel aidiyet düzeyleri artırılmaktadır (Ashikali vd., 2021).

Psikolojik Güvenlik

Psikolojik güvenlik kavramı, Schein ve Bennis (1965) tarafından örgütsel değişim üzerine yürütülen ve literatürde ciddi bir eksiği gideren çalışmaya dayanmakta olup, bireylerin değişimi yönetme becerileri konusunda kendilerini güvende ve kendinden emin hissetme derecesi olarak tanımlanmaktadır (Newman vd., 2017). Kahn (1990) ise psikolojik güvenliği, bireyin kendi imajına, kariyerine veya statüsüne yönelik ortaya çıkabilecek olumsuz sonuçlardan dolayı korku veya kaygı duymaksızın kendini gösterme ve çalıştırma konusunda rahat olup olmadığına ilişkin algıları olarak ifade etmektedir. Kahn (1990) bu tanımlamada bireysel algıya vurgu yaparken, Edmondson (1999) “ekip üyeleri tarafından, ekibin kişiler arası risk alma konusunda güvenli olduğuna dair paylaşılan inanç” olarak yaptığı tanımlamada psikolojik güvenliğin bireysel değil ekip algısı olması gerektiğine dikkat çekmektedir. Örneğin, belirli bir ekipte, ekip üyeleri "ekibi utandırmayacağına, reddetmeyeceğine veya cezalandırmayacağına dair bir güven duygusu" algıladığında psikolojik güvenlik düzeyinin yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bu güven, ekip üyeleri arasındaki karşılıklı saygı ve güvenden kaynaklanır (Kolbe vd., 2020).

Psikolojik güvenlik, sabit olmayan, dinamik ve kırılabilir bir algıdır. Özellikle meslekler arası ve disiplinler arası bağlamlarda, bir ekibin tüm üyeleri aynı zamanda aynı derecede psikolojik güvenlik hissetmeyebilmektedir. Örneğin, aynı ekipte yer alan hekimler, hemşirelere kıyasla birbirleri arasında daha güçlü bir psikolojik güvenlik duygusuna sahip olabilmekte veya bunun tersi de geçerli olabilmektedir (Roussin vd., 2016). Bu yüzden örgütsel davranış araştırmaları, psikolojik güvenliğin çeşitli faktörlerin etkileşimine bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Literatürde bu faktörler birey, ekip ve kurum olmak üzere üç seviyede ele alınmaktadır (Kolbe vd., 2020; Edmondson & Lei, 2014). Ayrıca yalnızca psikolojik güvenliğin değil, örgüt içerisindeki genel güven duygusunun gelişimi, tüm çalışanlar üzerinde pozitif etki yaratmaktadır (Ayça, 2023).

Proaktif Davranışlar

Proaktivite, en basit haliyle; kendi kendine başlatılan davranış olarak tanımlanmaktadır (Crant, 2000). Proaktif davranış ise, “örgütsel veya takım işleyişinin yapıcı gelişimini amaçlayarak, örgüt içerisinde kontrolün ele alınarak bu çevrede değişiklik yapmak (Parker & Collins, 2010; Meyers, 2020)” veya “mevcut koşulları iyileştirmek veya yenilerini yaratmak için inisiyatif almak; mevcut koşullara pasif bir şekilde uyum sağlamak yerine statükoya meydan okumak” olarak ifade edilmektedir (Crant, 2000). Bu yüzden kendi kendine başlatılan farklı davranışlar, proaktif çalışma davranışı şemsiyesi altına girmektedir. Bunlar, iş prosedürlerini daha verimli ve etkili hale getirmeye yönelik (sorumluluk üstlenme) davranışlar (Morrison & Phelps, 1999) ve işle ilgili sorunların tekrar oluşmasını önlemeye yönelik (problem önleme) davranışlar olmak üzere iki farklı başlık altında incelenmektedir (Parker & Collins, 2010).

Değişim hızının giderek arttığı iş dünyasında, organizasyonlar çok çeşitli durum ve ortamlarla karşı karşıya gelmektedir. Beklenmedik bu rutin olmayan durumlarla mücadele için proaktif davranışlar, organizasyonlara büyük avantaj sağlamaktadır. Örneğin, hizmet kuruluşları, tatmin edici bir hizmet sunumuna ulaşmak için çok sayıda beklenmedik müşteri talebiyle başa çıkmak zorunda kalmaktadır. İmalat kuruluşları ise, endüstri rekabetinde önde olmak için hızlı güncellemelere ayak uydurmak zorunda kalmaktadır. Bahsedilen bu iki farklı sektör ve durumda da başarıyı yakalamak için proaktif davranışın oldukça kritik rolleri bulunmaktadır (Parker vd., 2006; Wu vd., 2019).

Kapsayıcı Liderlik ve Proaktif Davranış

Kapsayıcı liderlik (IL), psikolojik olarak güvenli bir çalışma ortamı sağlayarak astların proaktif davranışını kolaylaştıran farklı bir ilişkisel liderlik tarzıdır. Kapsayıcı liderler, öncelikle takipçilerine destek sağlayarak onları cesurca konuşmaya teşvik etmekte ve bu konuşmanın sonucunda ortaya çıkan hususları takdir etmektedir. Böylece çalışanların psikolojik güvenliğinin yanı sıra örgütsel bağlılıklarını da sağlamaktadır (Nishii & Mayer, 2009; Avery vd., 2008).

Kapsayıcı liderler, astlarıyla etkileşimde bulunurken sergilediği açıklık, ulaşılabilirlik ve erişilebilirlik davranışları sayesinde onlara örgütün işleyişine dahil olduklarını ve kendisinin de adil bir yönetici olduğu mesajını vermektedir. Araştırmalar, bu mesajların takipçilerin proaktif davranışlarını olumlu yönde etkileyerek onların yenilikçi davranışlar, sorumluluk alma, öz yeterlilik ve yaratıcılık gibi aktif davranışlarını da geliştirdiğini ifade etmektedir (Fang vd., 2019; Wang vd., 2020; Zeng vd., 2020; He vd., 2021; Chang vd., 2022).

Chang vd. (2022) tarafından yapılan çalışma, kapsayıcı liderlerin varlığının, çalışanlara elde ettikleri faydaların ve ödüllerin hedefleriyle tutarlı olduğunu hissettirdiği, bunun da onların proaktif davranış motivasyonlarını artırdığını ortaya koymaktadır. Yukarıda belirtilen literatür özeti ve LÜE teorisi gözönüne alınarak aşağıdaki hipotez üretilmiştir.

H1: Kapsayıcı liderlik proaktif davranışları anlamlı ve pozitif yönde etkiler.

Kapsayıcı Liderlik ve Psikolojik Güvenlik

Edmondson (2004), psikolojik güvenlik ile güvenmek kavramlarının birbirlerinden tamamen farklı olduğunu, psikolojik güvenliğin benliğe odaklanırken, güvenmek eyleminin odağının başkası olduğunu ifade etmektedir. Diğer bir farkın ise, psikolojik güvenliğin dar ve kısa bir zaman çerçevesiyle ilgiliyken, güvenin geniş bir zamansal aralığı kapsaması olarak ifade edilmektedir (Edmondson, 2004; Nembhard & Edmondson, 2006). Bu noktadan hareketle Edmondson (2004), liderlerin açık ve erişilebilir bir tutum sergilediklerinde, işyerindeki çalışanlar arasında psikolojik güvenliğin gelişiminin kolaylaştığını ileri sürmektedir. Liderler, takipçilerinin fikirlerini açıkça sergilemelerinin hiç bir

olumsuz yönü olmadığını onlara ileterek ve onlara güvence vermekte ve böylece onları yeni fikirler üretmeye ve risk almaya teşvik etmektedir (Carmeli vd., 2010). Kapsayıcı liderliğin unsurları arasında yer alan; çalışanların dinlenmesi, onların iş hedeflerine ulaşmaları için yeni yolları tartışmaya istekli olmaya teşvik edilmesi, takipçilerin yeni fikirler ortaya atmanın risk oluşturmayacağı bilincine ulaştırılması, çalışanları psikolojik olarak güvende hissettirmektedir. Böylece liderler çalışanlarına yaklaşımlarının güvenli olduğu ve sorunları yaratıcı bir şekilde ele almaya çalışan çalışanlara açık ve erişilebilir olacağına dair açık bir sinyal göndermektedir. Edmondson'ın (2004) kapsayıcı liderliğe yönelik yürüttüğü bu çalışmanın diğer liderlik araştırmalarının sonuçları ile de benzerlik gösterdiği gözlemlenmektedir (Burke vd., 2007).

Kapsayıcı liderliğin, kişiler arası ilişkileri düzenleme yönü, örgüt içerisinde psikolojik güvenliğin gelişimini kolaylaştıran diğer bir etken olduğu da ifade edilmektedir (Carmeli & Gittell, 2009; Carmeli vd., 2009; Nembhard & Edmondson, 2006). Takipçilerin, liderlerinin katılımcılığı destekleyen ve takdir eden yönünü hissettiklerinde, kendilerini ifade etmekte daha rahat oldukları ve psikolojik bir güvenlik duygusu geliştirdiklerini vurgulamaktadır (Carmeli vd., 2010).

Literatürde yer alan çalışmalar ve LÜE teorisinden yola çıkarak aşağıdaki hipotez oluşturulmuştur.

H2: Kapsayıcı liderlik psikolojik güvenliği anlamlı ve pozitif yönde etkiler.

Psikolojik Güvenlik ve Proaktif Davranış

İşletmelerin istikrarlı bir çalışma ortamı oluşturarak yeni fikirler üretebilmeleri için yenilikçi davranışlar oluşturmaları ve risk almaları gerekmektedir. Psikolojik güvenliği yüksek olan çalışanlar, olumsuz geri bildirim kaygısı yaşamadan daha iyi performans sergilemek için düşüncelerini dile getirebilmekte ve gerekli kaynakları talep edebilmektedir. Bu da onların yaratıcılıklarının gelişerek yeni fikirler geliştirmelerini kolaylaştırmaktadır (Carmeli vd., 2010). Frazier vd. (2016), psikolojik güvenlik algısının, başarısızlık korkusu olmadan kendi inisiyatifleriyle çalışmalarını sağladığını belirtmektedir. Böylece, psikolojik olarak güvenli bir ortamda çalışanların, proaktif davranışlarının ve yaratıcı çabalar gösterme olasılıklarının daha yüksek olduğunu ifade etmektedir. Jiang ve Gu (2016), psikolojik güvenliğin çalışanların yaratıcılığı üzerinde ve proaktif davranışlarının gelişiminde önemli bir etkisi olduğunu vurgulamaktadır.

Proaktif açıdan yaratıcı çalışanlar, bu davranışlarının meslektaşları ve liderleriyle çatışmaya neden olabileceğinden de endişe duymaktadırlar (Duan, 2011). Çalışanlar psikolojik olarak ne kadar güvende hissederse, riskleri o kadar kolay aşarak inisiyatif kullanmaya istekli olmaktadır (Liang vd., 2012).

Özetle, araştırmaların nerdeyse tamamında, proaktif çalışma davranışlarının, fazladan çaba gösterme, yaratıcı eylemler ve yenilikçi davranışlarla

doğrudan ilişkili olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca psikolojik güvenliğin, proaktif davranışlar da dahil olmak üzere bu davranışların öncülü olduğu vurgulanmaktadır (Kim, 2021). Yukarıda belirtilen açıklamalardan yola çıkarak aşağıdaki hipotez belirlenmiştir.

H3: Psikolojik güvenlik proaktif davranışları anlamlı ve pozitif yönde etkiler.

Psikolojik Güvenliğin Aracı Rolü

İşyerindeki kişiler arası risk algısı olarak tanımlanan psikolojik güvenlik, (Edmondson, 1999, 2004) göreceli bir rahatlık ve güvenlik algısıdır. Bireyler bir iş ortamında kendilerini güvende hissettiklerinde, kendilerini ifade etmenin, yöneticilerine meydan okumanın veya kişilerarası çatışmaların neden olduğu olumsuz etkiler hakkında endişelenmemektedir (Kahn, 1990). Bu tür çalışanların proaktif düşünerek değişim için inisiyatif almaları veya dile getirmeleri daha kolay gerçekleşmektedir. Aksi durumda, çalışanlar kendilerini korumak için sessiz kalma, kaçma ve pasif davranışlarda bulunma eğilimine girmektedir (Zeng vd., 2020).

Liderlik tarzı ile psikolojik güvenlik arasında da önemli bir ilişki bulunmaktadır. Liderlerin davranışları daha açık ve anlaşılır oldukça ve liderler daha kolay erişebilir oldukça, çalışanların psikolojik güvenliği önemli ölçüde iyileşmektedir (Carmeli vd., 2010).

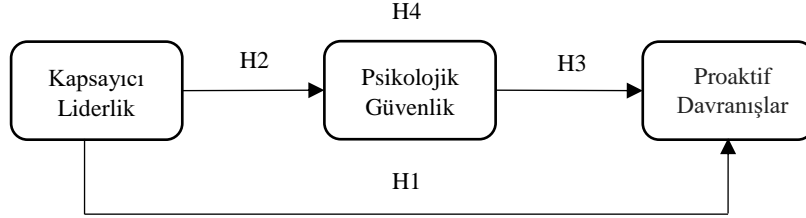
Zeng vd. (2020) tarafından yapılan çalışmada, kapsayıcı liderliğin bireylerin psikolojik güvenliği üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu ve bunun da iş yerinde proaktif davranarak başarılı olma üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu vurgulanmaktadır.

H4: Psikolojik güvenliğin kapsayıcı liderliğin proaktif davranışlar üzerindeki etkisinde aracı rolü vardır.

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı ve Modeli

Bu çalışmada kapsayıcı liderliğin proaktif davranışlar üzerindeki etkisi ve bu etkide psikolojik güvenliğin aracı rolünün tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın amaçları doğrultusunda oluşturulan araştırma modeli Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1: Araştırma Modeli**Araştırmanın Yöntemi**

Araştırma için nicel veri toplama yöntemi tercih edilmiştir. Bunun için kapalı uçlu anket formu hazırlanmış ve katılımcılara gönüllülük esasına dayalı olarak uygulanmıştır. Bu araştırmada yer alan anketlerin uygulanması için World Peace University Etik Kurulu'ndan 26.04.2023 tarih ve WPU-ETK-2023-08 sayılı kararlar ile etik kurul onayı alınmıştır. Kolayda örneklem yöntemi tercih edilerek uygulanan anketler aracılığıyla elde edilen veriler, SPSS-27 ve AMOS-22 istatistik paket programları kullanılarak analiz edilmiştir. Analizlerde öncelikle ölçeklerin güvenilirliği ve geçerliliği test edilmiş daha sonrasında ise normallik testi yapılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişki korelasyon analizi ile, hipotezlerin testi ise Process Macro (Model 4) ile kullanılarak yapılmıştır. Analizlerin sonuçları %95 güven aralığı ve $p < 0.05$ anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir.

Araştırma Evren ve Örneklemi

Araştırmanın örneklemini, İstanbul ve Ankara illerinde çeşitli sektörlerde çalışan 381 katılımcı oluşturmaktadır. Araştırma çeşitli sektörler de çalışan katılımcılara uygulandığı için araştırma evrenini net olarak ifade etmek mümkün değildir. Bununla birlikte literatürde %95 güven aralığı ve %5 hata payı düzeyinde 384 örneklem büyüklüğünün 100.000 ve daha fazlası olan evreni temsil edebileceği belirtilmektedir (Sürücü, Şeşen & Maslakçı, 2023). Katılımcıların 255'i erkek, 126'sı ise kadındır. Bu katılımcılardan 221'i bekâr, 160'i evlidir. 12 katılımcı lisansüstü, 220 katılımcı lisans, 88 katılımcı ön lisans ve 61 katılımcı ise lise eğitim seviyesine sahiptir.

Araştırmada Kullanılan Veri Toplama Araçları

Kapsayıcı Liderlik Ölçeği: Katılımcıların yönetici/liderlerine yönelik kapsayıcı liderlik algılarını belirlemek için Carmeli vd. (2010) tarafından geliştirilen ve Sürücü ve Maslakçı (2020) tarafından Türkçeye uyarlanan ölçek kullanılmıştır. 9 maddeden oluşan ölçekte, verilen yanıtlar 1 (Hiç Katılmıyorum) ile 5 (Tamamen Katılıyorum) arasında değişmektedir. Katılımcıların ölçekten aldıkları puanlar yükseldikçe yönetici/liderlerine yönelik kapsayıcı lider olduğu algısının yüksek olduğu değerlendirilmiştir. Ölçeğe ait örnek maddeler "Yöneticim yeni fikirleri duymaya açıktır." ve "Yöneticim, iş süreçlerini iyileştirmek için yeni fırsatlara dikkat ediyor." şeklindedir.

Proaktif Davranışlar Ölçeği: Katılımcıların proaktif davranışları, Griffin vd. (2007) tarafından geliştirilen ölçek ile belirlenmiştir. Ölçeğe ait maddeler Brislin vd. (1973) tarafından önerilen yöntem kullanılarak Türkçeye çevrilmiştir. 3 maddeden oluşan ölçekte verilen yanıtlar, 1 (çok az) ile 5 (çok fazla) arasında değişmektedir. Katılımcıların ölçekten aldıkları puanlar yükseldikçe proaktif davranış sergileme düzeylerinin de yüksek olduğu değerlendirilmiştir. Ölçeğe ait maddeler “Görevlerimi yaparken kullandığım yöntemleri geliştirmek için yeni fikirler üretebilirim.”, “Görevlerimi yapabilmek için en iyi yöntemi bulabilirim” ve “Görevlerimi yaparken kullandığım yöntemlerde değişiklik yapabilirim” şeklindedir.

Psikolojik Güvenlik Ölçeği: Katılımcıların çalıştıkları iş yerinde psikolojik olarak güvenli hissetme derecesi, Edmondson (1999) tarafından geliştirilen ve Yener (2015) tarafından Türkçeye uyarlanan ölçek ile belirlenmiştir. 7 maddeden oluşan ölçekte verilen yanıtlar, 1 (Kesinlikle Katılmıyorum) ile 5 (Kesinlikle Katılıyorum) arasında değişmektedir. Ölçekteki 1., 3. ve 5. ifadeler ters kodludur. Katılımcıların ölçekten aldıkları puanlar yükseldikçe psikolojik güvenlik algısının yüksek olduğu değerlendirilmiştir. Ölçeğe ait örnek maddeler “Bu işyerinde çalışanlar karşılaştıkları problemleri ve çözülmesi zor sorunları açıkça dile getirirler.” ve “Bu işyerinde hiç kimse benim çabalarımı kasıtlı olarak engelleyecek şekilde davranmaz.” şeklindedir.

Ortak Yöntem Yanlılığı

Literatürde tek kaynaktan veri toplanmasının analizlerde ortak yöntem yanlılığı sorununu oluşturabileceği belirtilmektedir (Sürücü, Şeşen, & Maslakçı, 2023). Bu nedenle ortak yöntem yanlılığı sorununun olup olmadığı ve bulgularının yorumlanmasını tehdit edip etmediğinin kontrol edilmesi gerekmektedir (Sürücü, Şeşen & Maslakçı, 2023). Bu araştırmada ortak yöntem yanlılığı sorununun varlığını belirlemek için Harman'ın tek faktörlü testi yapılmıştır. Yapılan analizler %50 varyans eşliğini açıklayan tek faktörlü bir yapının oluşmadığı ve araştırmada ortak yöntem yanlılığı sorununun olmadığını göstermektedir.

BULGULAR

Demografik yapının tespit edilmesinden sonra araştırmada yer alan değişkenlerin geçerlik ve güvenilirlikleri kontrol edilmiştir. Yapılan analizlerde ölçeklerdeki faktör yüklerinin; kapsayıcı liderlik ölçeği için 0.729 – 0.825, proaktif davranışlar ölçeği için 0.821 - 0.907, psikolojik güvenlik ölçeği için ise 0.602 – 0.855 olduğu tespit edilmiştir. Bu değerler ölçekte yer alan ifadelerin ilgili faktörleri iyi temsil edebilme yeteneğinin olduğunu göstermektedir (Sürücü, Yıkılmaz & Maslakçı, 2022).

Kapsayıcı liderlik, proaktif davranışlar ve psikolojik güvenlik ölçeklerinin geçerliliğini test etmek için yakınsak ve iraksak geçerliliklerine bakılmıştır. Tablo 1'deki sonuçlar ölçeklerin açıklanan ortalama varyans (AVE) değerlerinin sırasıyla

0.609, 0.765 ve 0.520 olduğunu, birleşik güvenilirlik değerlerinin ise sırasıyla 0.933, 0.907 ve 0.882 olduğunu göstermektedir. AVE değerlerinin 0.5'den, CR değerlerinin ise 0.7'den büyük olması ölçeklerin yakınsak geçerliliğini doğrulamaktadır.

İraksak geçerliliğin kontrolü için Fornell ve Larcker (1981) tarafından önerilen yöntem kullanılmıştır. Buna göre ölçeklerin $\sqrt{AVE}$ değerinin değişkenler arasındaki korelasyon yüklerinden büyük olması gerekmektedir. Değişkenlerin $\sqrt{AVE}$ değerleri sırasıyla 0.780 (kapsayıcı liderlik), 0.875 (proaktif davranışlar) ve 0.721'dir (psikolojik güvenlik). Tablo 3'deki bulgular incelendiğinde ölçeklerin iraksak geçerliliği doğrulamaktadır.

Tablo 1: Ölçeklerin Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi

Ölçekler ve İfadeler	λ	α	Cr	AVE
Kapsayıcı Liderlik				
1 Yöneticim, yeni fikirleri duymaya açıktır.	0.755	0.920	0.933	0.609
2 Yöneticim, iş süreçlerini iyileştirmek için yeni fırsatlara dikkat ediyor.	0.806			
3 Yöneticim, istenen hedefleri ve bunları başarmanın yeni yollarını tartışmaya açıktır.	0.759			
4 Yöneticim, sorunları çözmek için hazırdır	0.729			
5 Yöneticim, takımdan biri olarak görülür ve kolayca ulaşılabilir.	0.745			
6 Yöneticim, kendisine danışılacak profesyonel sorular için hazırdır.	0.789			
7 Yöneticim, talep ve isteklerimi dinlemeye hazırdır.	0.813			
8 Yöneticim, ortaya çıkan sorunlarda kendisine danışmamı veya erişmemi teşvik ediyor.	0.799			
9 Yöneticim, ortaya çıkan sorunları tartışmaya açıktır.	0.825			
Proaktif Davranışlar				
1 Görevlerimi yaparken kullandığım yöntemleri geliştirmek için yeni fikirler üretebilirim.	0.893	0.899	0.907	0.765
2 Görevlerimi yapabilmek için en iyi yöntemini bulabilirim	0.907			
3 Görevlerimi yaparken kullandığım yöntemleri değiştirebilirim	0.821			
Psikolojik Güvenlik				
1 Bu işyerinde bir hata yaparsanız, bu genellikle tüm çalışanlar tarafından aleyhinizde kullanılır.	0.725	0.860	0.882	0.520
2 Bu işyerinde çalışanlar karşılaştıkları problemleri ve çözülmesi zor sorunları açıkça dile getirirler.	0.723			
3 Bu işyerinde çalışanlar, diğer çalışanların fikirlerine sırf farklı (yaş, ırk, dil, din) oldukları için karşı çıkarlar.	0.855			

4	Bu işyerinde işlerin yürütmesi için hesaplı risk alınabilir. Sonuç olumsuz olsa da çalışan zarar görmez.	0.612
5	Bu işyerinde çalışanlardan kolay kolay yardım istenmez.	0.759
6	Bu işyerinde hiç kimse benim çabalarımı kasıtlı olarak engelleyecek şekilde davranmaz.	0.741
7	Bu işyerinde insanlar ile çalışırken, bana özel beceri ve yeteneklerime değer verilir ve bu yeteneklerim kullanılır.	0.602

Ölçeklerin güvenilirliği CR ve Cronbach alfa (α) değerleri kontrol edilerek test edilmiştir. Literatür, bu değerlerin 0.7'den büyük olması durumunda ölçeklerin güvenilir olduğunu belirlemektedir. Tablo 1'deki bulgular CR değerlerinin sırasıyla 0.933, 0.907 ve 0.882 olduğunu, α değerlerinin ise sırasıyla 0.920, 0.899 ve 0.860 olduğunu göstermektedir. Elde edilen bu değerler, ölçeklerin güvenilir olduğunu göstermektedir (Hair vd., 2009; Sürücü & Maslakçı, 2021; Sürücü, Şeşen & Maslakçı, 2023).

Modelin uyum indeksleri için AMOS-22 istatistik paket programı kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır.

Tablo 2: Uyum İyilik Değerleri

Uyum İndeksleri	Uyum İndeks Değerleri	Kabul Edilebilir Uyum
χ^2/df	4.259	$3 \leq \chi^2/df \leq 5$
GFI	0.920	$0.90 \leq CFI \leq 0.95$
CFI	0.901	$0.85 \leq GFI \leq 0.90$
AGFI	0.895	$0.85 \leq AGFI \leq 0.90$
RMSEA	0.071	$0.05 \leq RMSEA \leq 0.08$

Kaynak: Şimşek (2007)

Yapılan analizler araştırma modelinin kabul edilebilir uyum indekslerine sahip olduğunu göstermektedir (CMIN/df=4.259, CFI=0.920, GFI=0.901, AGFI=0.895, RMSEA=0.07).

Verilerin dağılımın tespit edilmesi için dağılım analizi, değişkenler arasındaki ilişkinin tespit edilmesi için korelasyon analizi yapılmıştır. Yapılan analizlerde kapsayıcı liderlik ölçeği için çarpıklık değeri 1.098, basıklık değeri 0.593, proaktif davranışlar ölçeği için çarpıklık değeri 0.965, basıklık değeri -0.425, psikolojik güvenlik ölçeği için çarpıklık değeri 0.215, basıklık değeri -0.687 olarak ölçülmüştür. Bu değerler verilerin normal dağılıma sahip olduğunu göstermektedir (Tabachnik & Fidell, 2013).

Tablo 3: Korelasyon Analiz Sonuçları

Değişkenler	Ort.	Sh.	Kapsayıcı Liderlik	Proaktif Davranışlar	Psikolojik Güvenlik
Kapsayıcı Liderlik	3.34	1.341	1		
Proaktif Davranışlar	3.56	0.763	0.455**	1	
Psikolojik Güvenlik	3.06	1.324	0.383**	0.409**	1

Korelasyon analizi sonuçları, kapsayıcı liderliğin proaktif davranışlar ($r=0.455$, $p<0.05$) ve psikolojik güvenlik ($r=0.383$, $p<0.05$) ile anlamlı ve pozitif bir ilişkiye sahip olduğunu göstermiştir. Ayrıca psikolojik güvenlik ile proaktif davranışlar arasındaki ilişki de ($r=0.383$, $p<0.05$) anlamlı ve pozitif yönlüdür.

Araştırma hipotezlerini test etmek için SPSS Process Macro eklentisi kullanılarak en küçük kareler regresyonuna dayalı regresyon analizi yapılmıştır. Hayes (2018) tarafından geliştirilen regresyon temelli analizler 5000 yeniden örneklem ve %95 güven aralığında yapılmış ve Model 4 kullanılmıştır.

Tablo 4: Regresyon Analizi Sonuçları

Regresyon Yolu	β	Sh	%95 CI
Kapsayıcı Liderlik ----> Proaktif Davranışlar	0.246**	0,055	0.138; 0.354**
Kapsayıcı Liderlik ----> Psikolojik Güvenlik	0.259**	0.028	0.203; 0.315**
Psikolojik Güvenlik ----> Proaktif Davranışlar	0.511**	0.096	0.322; 0.702**
Kapsayıcı Lider ----> Psikolojik Güvenlik ----> Proaktif Davranışlar	0.133*	0.027	0.080; 0.184**

%95 güven aralığında, $p<0.05$ anlamlılık

Regresyon analiz sonuçları, kapsayıcı liderliğin proaktif davranışları ($\beta = 0.246$; %95CI= 0.138; 0.354) ve psikolojik güvenliği ($\beta = 0.259$; %95CI= 0.203; 0.315) pozitif yönde etkilediğini, psikolojik güvenliğin de proaktif davranışlarını pozitif yönde etkilediğini göstermektedir ($\beta = 0.511$; %95CI= 0.322; 0.702). Ayrıca kapsayıcı liderliğin psikolojik güvenlik aracılığıyla proaktif davranışlar üzerindeki dolaylı etkisi de anlamlı ve pozitif yönlüdür ($\beta = 0.133$; %95CI= 0.080; 0.184). Bu bulgu, kapsayıcı liderliğin proaktif davranışlar üzerindeki etkisinde psikolojik güvenliğin kısmi aracı rolünün olduğunu doğrulamaktadır. Tüm bulgular birlikte değerlendirildiğinde araştırılmak üzere test edilen H_1 , H_2 , H_3 ve H_4 desteklenmiştir.

SONUÇ ve TARTIŞMA

Kapsayıcı liderlik davranışının benimsediği işletmelerde çalışanlar, proaktif düşünerek bu yönde hareket etmektedir (Fang vd., 2019; Wang vd., 2020; Zeng vd., 2020; He vd., 2021; Chang vd., 2022). Bu iki değişken arasındaki ilişkinin itici güçlerinden birisi ise psikolojik güvenliktir (Carmeli vd., 2010). Bu çalışma, kapsayıcı liderliğin esaslarını belirleyerek, bu liderlik yaklaşımının örgütsel davranış üzerindeki etkilerini incelemeye odaklanmaktadır. Bu kapsamda çalışmada; (1) kapsayıcı liderliğin çalışanların proaktif davranışlarının üzerinde etkisi olduğu önerilmiş ve test edilmiştir. Kapsayıcı liderlerin çalışanların proaktif davranışlarını anlamlı ve pozitif yönde etkilediğine dair bulgular elde edilmiştir. Bunun LÜE teorisi ve literatürde yer alan benzer çalışmalarla (Fang vd., 2019; Wang vd., 2020; Zeng vd., 2020; He vd., 2021; Chang vd., 2022) uyumlu olduğu gözlemlenmiştir. Araştırmada test edilen diğer bir husus ise (2) kapsayıcı liderliğin

psikolojik güvenlik üzerindeki etkisi olmuştur. Bu test sonucunda elde edilen bulgular da literatürün geneli (Edmondson, 2004; Nembhard & Edmondson, 2006; Carmeli vd., 2009; Carmeli & Gittell, 2009) ile benzerlik göstermiş ve kapsayıcı liderlik anlayışını benimseyen liderlerin çalışanların kendilerini psikolojik yönde güvende hissetmeleri üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu ortaya konulmuştur. Çalışmada (3) kullanılan ölçekler, kapsayıcı liderliğin üzerindeki etkileri araştırılan iki bağımsız değişkenin kendi aralarındaki etkilerinin test edilmesine de imkan tanımıştır. Bu sayede psikolojik güvenliğin proaktif davranışlar üzerindeki etkisi test edilmiştir. Bunun sonucunda literatürde yer alan benzer çalışmalarda (Liang vd., 2012; Kim, 2021) olduğu gibi, çalışanların kendilerini psikolojik güvende hissederek yeni fikirlerini ve yaratıcı düşüncelerini korkusuzca ifade edebilmelerinin onların proaktivite düzeylerini yükselttiği gözlemlenmiştir. Yani psikolojik güvenliğin proaktif davranışlar üzerinde anlamlı ve pozitif yönlü bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın daha önce test edilmemiş ve aynı zamanda özgünlüğünü ifade eden diğer bir tespit ise (4) psikolojik güvenliğin, kapsayıcı liderlik ve proaktif davranışlar arasındaki ilişkide aracılık rolünün test edilmesi olmuştur. Bu test sonucunda psikolojik güvenliğin, kapsayıcı liderlik ile proaktif davranışlar arasındaki ilişkide kısmi aracı rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre psikolojik güvenli değişkeni kapsayıcı liderlik ile proaktif davranışlar arasındaki ilişkiyi tam olarak ölçmemektedir. Her ne kadar kapsayıcı liderlik ile proaktif davranışlar arasındaki ilişki anlamlılığını sürdürse de fakat anlamlılık düzeyinde bir düşüş gerçekleştiği görülmektedir.

Böylece araştırmanın tüm hipotezleri (H1, H2, H3 ve H4) kabul edilmiştir. Daha önce test edilmemiş olan bu model, araştırmacıların kapsayıcı liderliğin ilişkide olduğu durumsal değişkenlerin araştırılması yönündeki tavsiyelerine de cevap niteliği taşımaktadır (Choi vd., 2017).

Ampirik olarak ortaya konulan kapsayıcı liderliğin proaktif davranışlar üzerinde pozitif yönlü bir etkisinin olması, araştırmanın beklenen sonuçları arasındadır. Faaliyetlerinde açık ve şeffaf bir tutum sergileyen, takipçileri tarafından erişilebilir olan ve katılımcı bir yönetim tarzı belirleyerek çalışanların karar mekanizmasına dahil olmasına imkan sağlayan bir yaklaşım olan kapsayıcı liderliğin, çalışanların yaratıcı düşüncelerini ve işletme süreçlerinde yeni fikir üretmelerini desteklemesi kaçınılmazdır. Ayrıca böylesi katılımcı ve şeffaf bir liderlik yaklaşımının, çalışanların kendilerini ve fikirlerini kaygı duymadan ifade edebilmelerini desteklemesi de beklenmektedir. Psikolojik güvenlik olarak da ifade edilen bu çalışanların kendilerini güvende ve kendilerinden emin hissetme duygusunun, kapsayıcı liderlik ile olan ilişkisi gerek literatür gerekse lider ve üye arasındaki farklı durumlardaki etkileşimleri destekleyen LÜE teorisi ile yüksek seviyede benzerlik göstermektedir. Özetle bu çalışma sürecinde elde edilen bulguların hem literatür hem de teorik çerçeveyi desteklediği açıkça söylenebilmektedir.

Araştırmanın özgünlüğünü ve etkisini artıran en önemli bulgu, kapsayıcı liderliğin proaktif davranışlara olan etkisinde psikolojik güvenliğin aracının rolünün tespit edilmesi olmuştur. Böylece kapsayıcı liderliğin psikolojik güvenlik yoluyla proaktif davranışları etkileyeceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu, doğası gereği açıklık, erişilebilirlik ve katılımcılığı destekleyen kapsayıcı liderliğin, proaktif davranışları etkilerken psikolojik güvenliği de kullanmasının çalışanların yaratıcı ve inovatif fikirlerini kendilerinden daha emin ve güvende hissederek ortaya koyabileceklerini vurgulamaktadır. Literatüre özellikle bu kapsamda yenilik getirecek olan araştırma modelimizin, bu konuda gelecekte yapılacak çalışmalara da rehberlik edebileceği değerlendirilmektedir. Ayrıca organizasyonların kapsayıcı liderlik tarzına önem vermelerinin, gerek kurumsal açıdan gerekse çalışanların bireysel motivasyon ve gelişimi açısından önemli rol oynayacağı da ortaya konulmuştur. Bu yüzden organizasyon ve bireylerin, gerek bu çalışma gerekse literatürdeki benzer çalışmaların ışığında belirleyecekleri hareket tarzlarının olumlu sonuçlar doğuracağı değerlendirilmektedir.

Her ne kadar psikolojik güvenliğin kapsayıcı liderliğin proaktif davranışlar üzerindeki etkisine aracılık ettiği belirlenmiş olsa da bu etkinin ortaya çıkabileceği özel şartların da (bağlamsal faktörler) ortaya konulması gerektiği, gelecekte bu konuyu ele alacak araştırmacılara yapılacak önemli bir çağrı niteliği taşımaktadır. Kapsayıcı liderlik konusunda gelecekte yürütülecek çalışmaların, bu liderlik yaklaşımının farklı örgütsel davranış başlıklarıyla etkileşimini belirlemeye odaklanması, bu kavrama ait literatürün zenginleşmesinde önemli rol oynayacaktır. Ayrıca bu çalışmaların farklı örneklem düzeylerinde ve farklı sektörlerde uygulanmasının da gerek bu çalışmanın desteklenmesini, gerekse literatürün geliştirilmesini sağlayacağı değerlendirilmektedir. Bu açıdan bakıldığında tüm evrene ulaşmanın güçlüğünden dolayı araştırmanın yeterli örneklem düzeyine göre yapılması çalışmanın kısıtları arasında gösterilebilir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit katkı vermiştir ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Ashikali, T., Groeneveld, S. & Kuipers, B. (2021). The role of inclusive leadership in supporting an inclusive climate in diverse public sector teams. *Review of Public Personnel Administration*, 41 (3), 497-519.

Avery, D. R., McKay, P. F., Wilson, D. C. & Volpone, S. (2008, August). Attenuating the effect of seniority on intent to remain: The role of perceived inclusiveness. In *meeting of the Academy of Management, Anaheim, CA*.

Ayça, B. (2023). Association between Authentic Leadership and Job Performance—The Moderating Roles of Trust in the Supervisor and Trust in the Organization: The Example of Türkiye. *Sustainability*, 15 (8), 6539.

Brislin, R. W., Lonner, W. J. & Thorndike, R. M. (1973). *Cross-Cultural Research Methods*, New York, John Wiley - SonsPub.

Burke, C. S., Sims, D. E., Lazzara, E. H. & Salas, E. (2007). Trust in leadership: A multi-level review and integration. *Leadership Quarterly*, 18, 606–632.

Carmeli, A. & Gittell, J. H. (2009). High-quality relationships, psychological safety, and learning from failures in work organizations. *Journal of Organizational Behavior*, 30, 709–729.

Carmeli, A., Brueller, D. & Dutton, J. E. (2009). Learning behaviors in the workplace: The role of high-quality interpersonal relationships and psychological safety. *Systems Research and Behavioral Science*, 26, 81–98.

Carmeli, A., Reiter-Palmon, R. & Ziv, E. (2010). Inclusive leadership and employee involvement in creative tasks in the workplace: The mediating role of psychological safety. *Creativity Research Journal*, 22 (3), 250-260.

Chang, P. C., Ma, G. & Lin, Y. Y. (2022). Inclusive Leadership and Employee Proactive Behavior: A Cross-Level Moderated Mediation Model. *Psychology Research and Behavior Management*, 1797-1808.

Choi, S. B., Tran, T. B. H. & Kang, S. W. (2017). Inclusive leadership and employee well-being: The mediating role of person-job fit. *Journal of Happiness Studies*, 18, 1877-1901.

Crant, J. M. (2000). Proactive behavior in organizations. *Journal of management*, 26 (3), 435-462.

Duan, J. Y. (2011). The research of employee voice in Chinese context: Construct, Formation Mechanism and Effect. *Advances in Psychological Science*, 19, 185–192.

Edmondson, A. (1999). Psychological Safety and Learning Behavior in Work Teams. *Administrative Science Quarterly*, 44 (2), 350–383. <https://doi.org/10.2307/2666999>.

Edmondson, A. C. (2004). Psychological safety, trust, and learning in organizations: A group-level lens. In R. M. Kramer & K. S. Cook (Eds.), *Trust and distrust in organizations: Dilemmas and approaches* (pp. 239–272). New York: Russell Sage Foundation.

Edmondson, A. C. & Lei, Z. (2014). Psychological safety: The history, renaissance, and future of an interpersonal construct. *Annu. Rev. Organ. Psychol. Organ. Behav.*, 1 (1), 23-43.

Elsaied, M. M. (2019). Supportive leadership, proactive personality and employee voice behavior: The mediating role of psychological safety. *American Journal of Business*, 34 (1), 2-18.

Fang, Y. C., Chen, J. Y., Wang, M. J. & Chen, C. Y. (2019). The impact of inclusive leadership on employees' innovative behaviors: the mediation of psychological capital. *Frontiers in psychology, 10*, 1803.

Fornell, C. & Larcker, D. F. (1981). Structural equation models with unobservable variables and measurement error: Algebra and statistics.

Frazier, M. L., Fainshmidt, S., Klinger, R. L., Pezeshkan, A. & Vracheva, V. (2016). Psychological safety: a meta-analytic review and extension. *Personal Psychology, 70*, 113–165.

Griffin, M. A., Neal, A. & Parker, S. K. (2007). A new model of work role performance: Positive behavior in uncertain and interdependent contexts. *Academy of Management Journal, 50*, 327–347.

Guo, Y., Zhu, Y. & Zhang, L. (2020). Inclusive leadership, leader identification and employee voice behavior: The moderating role of power distance. *Current Psychology, 1-10*.

Hair, J. F., Anderson, R. E., Tatham, R. L. & Black, W. C. (2009) *Multivariate Data Analysis*. Prentice Hall.

Hayes, A. F. (2018). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*- 2nd Edition. New York: The Guilford Press.

He, B., He, Q. & Sarfraz, M. (2021). Inclusive leadership and subordinates' pro-social rule breaking in the workplace: mediating role of self-efficacy and moderating role of employee relations climate. *Psychology research and behavior management, 1691-1706*.

Jafri, M. H., Dem, C. & Choden, S. (2016). Emotional intelligence and employee creativity: Moderating role of proactive personality and organizational climate. *Business Perspectives and Research, 4* (1), 54-66.

Jiang, W. & Gu, Q. (2016). How abusive supervision and abusive supervisory climate influence salesperson creativity and sales team effectiveness in China. *Management Decision, 54*, 455–475.

Kahn, W. A. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work. *Academy of management journal, 33* (4), 692-724.

Kim, J. E. (2021). Paradoxical leadership and proactive work behavior: The role of psychological safety in the hotel industry. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business, 8* (5), 167-178.

Kolbe, M., Eppich, W., Rudolph, J., Meguerdichian, M., Catena, H., Cripps, A., ... & Cheng, A. (2020). Managing psychological safety in debriefings: a dynamic balancing act. *BMJ simulation & technology enhanced learning, 6* (3), 164.

Kuknor, S. C. & Bhattacharya, S. (2022). Inclusive leadership: new age leadership to foster organizational inclusion. *European Journal of Training and Development, 46* (9), 771-797.

Liang, J., Farh, C. I. C. & Farh, J. L. (2012). Psychological antecedents of promotive and prohibitive voice: A two-wave examination. *Academy of Management Journal, 55*, 71–92.

Meyers, M. C. (2020). The neglected role of talent proactivity: Integrating proactive behavior into talent-management theorizing. *Human Resource Management Review, 30* (2), 100703.

Minehart, R. D., Foldy, E. G., Long, J. A. & Weller, J. M. (2020). Challenging gender stereotypes and advancing inclusive leadership in the operating theatre. *British Journal of Anaesthesia, 124* (3), 148-154.

Morrison, E. W. & Phelps, C. C. (1999). Taking charge at work: Extrarole efforts to initiate workplace change. *The Academy of Management Journal, 42* (4), 403–419. <https://doi.org/10.2307/257011>.

Nembhard, I. M. & Edmondson, A. C. (2006). Making it safe: The effects of leader inclusiveness and professional status on psychological safety and improvement efforts in health care teams. *Journal of Organizational Behavior, 27*, 941–966.

Newman, A., Donohue, R. & Eva, N. (2017). Psychological safety: A systematic review of the literature. *Human resource management review, 27* (3), 521-535.

Nishii, L. H. & Mayer, D. M. (2009). Do inclusive leaders help to reduce turnover in diverse groups? The moderating role of leader–member exchange in the diversity to turnover relationship. *Journal of applied psychology, 94* (6), 1412-1426.

Parker, S. K. & Collins, C. G. (2010). Taking stock: Integrating and differentiating multiple proactive behaviors. *Journal of Management, 36* (3), 633–662. <https://doi.org/10.1177/0149206308321554>

Parker, S. K., Williams, H. M. & Turner, N. (2006). Modeling the antecedents of proactive behavior at work. *Journal of Applied Psychology, 91* (3), 636–652.

Randel, A. E., Galvin, B. M., Shore, L. M., Ehrhart, K. H., Chung, B. G., Dean, M. A. & Kedharnath, U. (2018). Inclusive leadership: Realizing positive outcomes through belongingness and being valued for uniqueness. *Human Resource Management Review, 28* (2), 190–203.

Roussin, C. J., MacLean, T. L. & Rudolph, J. W. (2016). The safety in unsafe teams: a multilevel approach to team psychological safety. *Journal of management*, 42 (6), 1409-1433.

Shore, L. M. & Chung, B. G. (2022). Inclusive leadership: How leaders sustain or discourage work group inclusion. *Group & Organization Management*, 47 (4), 723-754.

Sürücü, L. (2021). Lider Üye Etkileşimi: Literatür Taraması. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17 (1), 257-277.

Sürücü, L. & Maslakçı, A. (2020). Validity and reliability in quantitative research. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8 (3), 2694-2726.

Sürücü, L. & Maslakçı, A. (2021). Kapsayıcı Liderlik Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması: Geçerlik Ve Güvenirlik Çalışması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 22 (2), 201-215.

Sürücü, L., Şeşen, H. & Maslakçı, A. (2023). *Regression, Mediation/ Moderation, and Structural Equation Modeling with SPSS, AMOS, and PROCESS Macro*, Livre de Lyon, France

Sürücü, L., Yıkılmaz, İ. & Maslakçı, A. (2022). *Exploratory Factor Analysis (EFA) in Quantitative Researches and Practical Considerations* (No. fgd4e). Center for Open Science.

Şimşek, Ö. F. (2007). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş, temel ilkeler ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Ekinoks.

Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.), Boston: Allyn and Bacon.

Wang, Q., Wang, J., Zhou, X., Li, F. & Wang, M. (2020). How inclusive leadership enhances follower taking charge: the mediating role of affective commitment and the moderating role of traditionality. *Psychology research and behavior management*, 1103-1114.

Wasserman, I.C., Gallegos, P.V. & Ferdman, B.M. (2008), "Dancing with resistance", *Diversity Resistance in Organizations*, pp. 175-200.

Wu, X., Lyu, Y., Kwan, H. K. & Zhai, H. (2019). The impact of mentoring quality on protégés' organization-based self-esteem and proactive behavior: The moderating role of traditionality. *Human Resource Management*, 58 (4), 417-430.

Yener, S. (2015). Psikolojik rahatlık ölçeğinin türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(13), 280-305.

Zeng, H., Zhao, L. & Zhao, Y. (2020). Inclusive leadership and taking-charge behavior: roles of psychological safety and thriving at work. *Frontiers in psychology*, 11, 62.

Yayın Geliş Tarihi: 20.04.2023
Yayına Kabul Tarihi: 14.06.2023
Online Yayın Tarihi: 15.09.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1286117>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 3, Yıl: 2023 Sayfa: 1182-1217
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

YÖNETİCİLERİN BİLGİ UÇURMA'NIN TÜRKİYE'DEKİ İŞLETMELERDE RESMİ OLARAK KULLANILABİLİRLİĞİNE YÖNELİK DEĞERLENDİRMELERİ: KOBİ VE BÜYÜK İŞLETMELERDE ÇALIŞAN TEPE VE ÜST DÜZEY YÖNETİCİLER KAPSAMINDA NİTEL BİR ÇALIŞMA

Onur KAZANCI*

Öz

Bu çalışma, üst düzey ve tepe yöneticiler bilgi uçurmanın Türkiye'deki işletmelerde resmi olarak uygulanabilirliğini, bu durumun yaratabileceği olası faydalar ile zararları ve böyle bir uygulamanın ihtiyaç duyacağı bilgi uçurucuların sahip olması gereken özellikleri tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda farklı sektörlerde ve işletmelerde çalışan üst düzey ve tepe yönetici ile mülakatlar yapılmıştır. Bulgular ham halleriyle sunulmuş ve yorumlanmıştır. Elde edilen veriler ışığında üst düzey ve tepe yöneticilerin, bilgi uçurmanın (BİU) Türkiye iş hayatında resmi olarak kullanılmasına dair çekinceleri olduğu göstermektedir. Katılımcıların genel görüşü Türk iş hayatı kültürünün, çalışanların bireysel özelliklerinin ve kural koyucu kurumların yetersizliğinin buna neden olduğudur. Benzer şekilde resmi bilgi uçurmanın uygulanmasının yaratacağı yararlar ve zararlar da bu açıdan değerlendirilmiştir. Bilgi uçuruculardan beklenen özellikler ise ağırlıklı olarak dürüstlük, iletişimi, farkındalık ve sorumluluk alabilme temalarında toplanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Whistleblowing, Bilgi Uçurma, İhbarcılık, İşsa, Etik, Yöneticiler.

JEL Sınıflandırması: J50, L21, M10, M14, M54, M59.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Kazancı, O. (2023). Yöneticilerin Bilgi Uçurma'nın Türkiye'deki işletmelerde resmi olarak kullanılabilirliğine yönelik değerlendirmeleri: Kobi ve büyük işletmelerde çalışan tepe ve üst düzey yöneticiler kapsamında nitel bir çalışma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (3), 1182-1217.

* Dr. Öğretim Üyesi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0002-5187-2699, onur.kazanci@ikcu.edu.tr.

İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Araştırmalar Etik Kurulu'nun 2023/09-08 numaralı ve 11.04.2023 tarihli kararına istinaden gerçekleştirilmiştir. Bilgilendirilmiş olur/onam formu katılımcılara imzalatılmıştır.

MANAGERS' ASSESSMENTS OF THE FORMAL APPLICABILITY OF WHISTLEBLOWING IN TURKISH ORGANIZATIONS: A QUALITATIVE STUDY OF TOP AND SENIOR EXECUTIVES WORKING IN SMES AND LARGE ENTERPRISES

Abstract

This study aims to determine the feasibility of the formal implementation of whistleblowing by senior and top managers in Turkish organizations, the potential benefits and harms that this may create, and the characteristics of whistleblowers that such a practice would require. In this context, interviews were conducted with senior and top managers working in different sectors and organizations. The findings are presented and interpreted in their raw form. In the light of the data obtained, it is seen that senior and top managers have reservations about the official use of whistleblowing in Turkish business life. The general view of the participants is that the Turkish business culture, individual characteristics of employees and the inadequacy of rule-making institutions are the reasons for this. Similarly, the benefits and harms of the implementation of formal whistleblowing were also evaluated from this perspective. The expected characteristics of whistleblowers were mainly katerde un der the teme of honesty, communication, awareness and taking responsibility.

Keywords: Whistleblowing, Denouncement, Disclosure, Ethics, Managers.

JEL Codes: J50, L21, M10, M14, M54, M59.

GİRİŞ

Bilgi teknolojilerindeki gelişmeler ve bu teknolojilerin artık toplumun her kesimince kolayca kullanılıyor olması tüm dünya genelinde etik ve yasa dışı işletme eylemlerinin daha fazla görünür ve gün yüzüne çıkar hale gelmesine neden olmaktadır. Kimi işletmeler hem sosyal sorumluluk faaliyetleri hem de etik stratejiler ile bu durumun önüne geçmeye çalışmaktadırlar. Diğer taraftan günümüz iş dünyasının sürekli karlılık ve verimlilik dayatması karşısında çalışanlar, kurumların kendilerinden yüksek beklentilerini karşılayabilmek için hem fiziksel hem de psikolojik sınırlarını zorlamak durumunda kalmaktadırlar. Kurumların öznelerden daha kutsal addedildiği ve neredeyse tanrılaştırıldığı global ekonomik sistemde başarı (yani işletme için karlılık ve sürdürülebilirlik) diğer tüm unsurların önüne geçmektedir.

Ancak günümüzde tüketicilerin ve kamuoyunun işletmelerden beklentileri değişmektedir. Ürünlerin sadece kaliteli, uygun fiyatlı ve dayanıklı olmaları tüketicilerin tek seçim nedeni olmaktan çıkmıştır. Özellikle nihai tüketiciler için ürünlerin, markanın ve üreticinin etik itibarı da tüketim davranışını etkileyen bir faktör halini almıştır.

Benzer şekilde hem iç hem de dış paydaşları tarafından etik davranma konusunda baskı gören büyük işletmeler de tüm bu paydaşlarıyla ilişkilerinde etiği ön plana çıkarmaya başlamışlardır. İşletmelerde etik uygulamalar ne yazık ki halen daha sadece insan kaynakları departmanına delege edilen bir faaliyettir. İş etiği

anlayışı özensizce hatta başka işletmelere ait olan etik normların kopyalanarak oluşturulup sonra da bunların resmi olarak yayınlanmasıyla sınırlı kalmaktadır. Diğer taraftan günümüzdeki işletme paydaşlarının beklentilerini karşılayabilmek adına, etiğin bir işletme stratejisi haline getirilmesi ve etik uygulamalardan işletmenin tümünü sorumlu tutan yaklaşımlar da uygulanmaya başlamıştır.

Bu uygulamalardan bir tanesi de Whistleblowing'dir. İşletmelerin etik faaliyetleri tespit etmek adına işletme içinde, üst düzey ve tepe yönetim tarafından resmi olarak belirlenen çalışanların denetimine dayanan bu kavram, Türkçe alanyazında ihbarcılık, ifşa, bilgi uçurma, izharcılık vb. pek çok farklı kavram ile ifade edilmeye çalışılmakta ve bu durum da kavramın kendisinin anlaşılabilirliği bağlamında karışıklığa neden olmaktadır (Ünsal, 2021). Bu çalışmada Whistleblowing'in Türkçe karşılığı olarak Sayğan Tuncay ve Sayğan Yağız (2020) tarafından alanyazında en fazla kullanıldığı tespit edilen "bilgi uçurma" (BİU) terimi kullanılacaktır.

Özellikle Kuzey Amerika kıtasında Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'da kanunlarla da desteklenmekte olan bu uygulama Kuzey Avrupa ve Almanya gibi gelişmiş Avrupa ülkelerinde de yaygınlaşmaya başlamıştır. Ancak gelişmekte olan ülkelerde resmi bir uygulama olarak yer aldığı nadir olarak görülmektedir.

Gelişmekte olan ülkeler sınıfında bulunan Türkiye'de de iş etiğinin öneminin kavranmaya başladığı görülmektedir. Bu nedenle çalışmada bir iş etiği uygulaması olan bilgi uçurmanın Türkiye'de resmi olarak uygulanıp uygulanamayacağı, eğer uygulanamazsa bunun nedenleri eğer uygulanabilirse olası faydaları ve zararları tartışılmıştır.

Çalışmanın amacı resmi bilgi uçurmanın Türkiye iş hayatına uygunluğuna yöneticilerin bakış açılarını ortaya çıkarmak ve bu uygulamanın getireceği zararlar ile faydaları tespit etmektir. Bunun yanı sıra resmi bilgi uçurmanın en önemli elemanlarından olan bilgi uçuruculardan da beklenen özelliklerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu nedenle de bilgi uçurma uygulamasının şirkette resmi olarak işleme alınmasında görevli ve sorumlu olan üst düzey ve tepe yöneticilerin görüşlerine başvurulmuştur.

Elde edilecek bulguların alanyazında karanlıkta kaldığı düşünülen bilgi uçurmanın Türkiye iş hayatına etkilerine dair bir ışık tutacağı düşünülmektedir. Bununla birlikte uygulamada hem sektörel hem de işletme kapsamında bilgi uçurmanın resmi olarak uygulanabilirliğine dair yönetici görüşleri elde edilmiştir. Elde edilen bulgular bilgi uçurmanın yanı sıra Türk iş hayatının iş etiğine bakışı ve verdiği önem hakkında ipuçları vermektedir.

BİLGİ UÇURMA (BİU) VE BİLGİ UÇURUCULAR (BİUR)

Günümüz iş hayatında her geçen gün ortaya çıkan etik ve yasal skandallarla karşılaşmaktadır. Duska (2000) iş dünyasının, insanların tüm zamanını ve yaşamlarının büyük bir bölümünü ele geçirmiş olan ve yaptığı yanlışları umursamadan, nadiren sorgulanan doğal bir yaşam biçimi halini aldığını söylemiştir. Yasa dışılık ülkelerin ve birliklerin kanunları ile resmi olarak belirlenmiştir. Ancak etik ve etik dışılık, doğası gereği, bir muğlaklık barındırmaktadır. BİU kavramı, kamu ya da özel, iş hayatının dinamikleriyle ortaya çıkmıştır. Bu nedenle hakkında bahsedilecek olan etik de iş etiği olacaktır. İş etiği filozofların ve bireylerin gündelik yaşamlarında karşılaştıkları problemlerden türce daha farklıdır ve mesleği icra eden her bireyin, her ortamda eylemlerini belirlemesi beklenen özel türde normlar içermektedir (Kuçuradi, 2003).

Yozlaşmanın kurumsallaşması, örgüt hafızası ve süreçlerine gömülme suretiyle, yozlaşmışlığın o örgütte rutinleşmiş bir faaliyet halini almasına neden olabilir (Ashforth & Anand, 2003). Bu nedenle özellikle gelişmiş ekonomilerde faaliyet gösteren işletmeler yozlaşmanın önüne geçebilmek amacıyla çeşitli uygulamalara yönelmektedir. Bilgi uçurma (BİU) de bunlardan bir tanesidir. Özellikle üretim sektöründe faaliyet gösteren firmaların kamuoyuna görünürlüğünün düşük olması ve modern bürokrasilerdeki karmaşıklık BİU'yu işletmelerdeki etik ve yasa dışı faaliyetlerin ortaya çıkarılması için en geçerli seçeneklerden birisi haline getirmektedir (Miethe & Rothschild, 1994).

BİU bir kurumun bilgilerine erişimi olan kişiler tarafından bu kurumla ilgili olan gerçek, şüpheli veya öngörülen etik ya da yasa dışı bir durumu, zorunlu olmadan, ifşa etme, suçlama ya da ihtilaf içeren bir bilgilendirme eylemidir (Jubb, 1999). İç ya da dış bir paydaş, bir diğer paydaşın etik ya da yasal olmayan davranışını üçüncü kişilere ihbar etmektedir. BİU hem resmi hem de gayri resmi yollardan gerçekleştirilebilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve bazı Avrupa Birliği ülkelerinde BİU kurumların resmi yapılarının içinde tanımlanmış bir unsur olarak göze çarpmaktadır. Bunlar aynı zamanda devlet kurumlarınca da teşvik edilmektedir. 1935 Ulusal Çalışma İlişkileri Yasası (National Labor Relations Act), 1964 Sivil Haklar Yasası (Civil Rights Act), 1972 Temiz Su Yasası (Clean Water Act) ve 1978 Kamu Hizmeti Reform Yasası (Civil Service Reform Act) ile etik ve yasa dışı faaliyetlerin ihbar edilmesi özendirilmiş ve ihbarcılar güvence altına alınmaya çalışılmış olsa da bu yasaların yeterli etkinliği sağlamamaları nedeniyle 1989'da ABD Kongresi tarafından İhbarcı Koruma Yasası (Whistleblower Protection Act) kanunlaştırılmıştır (Miceli vd., 2008, s. 154). Ancak özellikle Enron ve Worldcom skandallarından sonra 30 Temmuz 2002 tarihinde Sarbanes-Oxley Yasası (SOX)'nın kanunlaştırılmasıyla birlikte BİU faaliyetlerinin ABD tarafından kurumsal olarak somutlaştırıldığı söylenebilir (Hassink vd., 2007). BİU örgüt içinden ve örgüt dışından olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilmektedir. Üstlerin desteği ve dıştan gelecek ihbarları değerlendirme konusunda örgütün gayri resmi bakış açısının olumlu olması dışsal BİU'yu artıran

bir etmendir (Sims & Keenan, 1998). İçsel uygulamalar kurum çalışanlarının etik ya da yasa dışı durumu üstlerine ya da üst düzey yöneticilere ihbar etmesini ifade etmektedir. Dışsal uygulamalar ise kurum çalışanlarının üstlerini ve kurumun üst düzey yöneticilerini atlayarak doğrudan kurum dışı paydaşlara (devlet kurumları, sendikalar, sivil toplum kuruluşları vb.) ihbarda bulunmasını tanımlamaktadır. Diğer taraftan günümüzde sadece kurum içindeki değil kurum dışındaki bireylerin de kurumların etik ve yasa dışı faaliyetlerini tespit etme ve bunları ihbar etme iradesine ve araçlarına sahip olduğu söylenebilir (Ayers & Kaplan, 2005).

BİU uygulamasında resmi ya da gayri resmi olarak ihbarda bulunan bireyler Whistleblower (BİUR) olarak adlandırılmaktadır. BİUR'lar BİU sürecinin en önemli aktörleridir. Etik ya da yasa dışı faaliyeti gözetleyecek ya da bu duruma şahit olacak, onu tespit edecek ve raporlayacak kişi BİUR'lardır. Bu nedenle sürecin etkinliği BİUR'ların niteliğiyle doğrudan bağlantılıdır. Bu nedenle BİUR'ların seçimi ve ilerleyen süreçte eğitimlerle özellikle etik niteliklerinin artırılması BİU'nun kalitesini artıracaktır. BİUR'ların anonimliği ve güvenliğini sağlamak da onların bu faaliyeti daha verimli ve olumsuz etkilere maruz kalmadan yapmalarını sağlayacaktır. Finansal teşvikler de BİUR'ın motivasyonunu artıran ve ihbarı özendirilen unsurlardan bir tanesidir (Butler vd., 2020). Ancak etik kaygı ve niyet bir BİUR'da olması beklenen en temel niteliktir. İhbarın nedeninin kişisel husumetlere ve bireysel çıkarlara hizmet etmemesi gereklidir.

BİUR bireyler, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, özel sektör tarafından çoğunlukla dışlanıyor olsalar da günümüz sosyo-ekonomik konjonktürü şirketleri özellikle etik dışı faaliyetlerin ihbar edilmesini sağlayan uygulamaları kullanmaya ve bunları desteklemeye zorlamaktadır (Barnett vd., 1993). Ancak bu durumun bireylerde bir ikilem yaratabileceğini söylemek hatalı olmaz. Çünkü BİU bir taraf için adaletin tecellisini temsil etmekteyken diğer taraf içinse çok ağır bir ihaneti ifade edebilmektedir (Dungan vd., 2015). BİU örgüt içindeki tüm çalışanların katkı sağlayabileceği bir faaliyettir. BİU davranışı sadece alt kademe çalışanlardan beklenmemelidir. Alt, orta ve üst düzey yöneticiler de etik ve yasa dışı faaliyetleri ihbar etmektedirler. Bununla birlikte işletmenin en tepesinde yer alan üst düzey yöneticilerin daha fazla güce ve yetkiye sahip oldukları için ihbar konusunda kendilerini daha özgür hissettikleri ancak kaynaklar bakımından örgüte daha bağımlı olan orta ve alt düzey yöneticilerin ihbar faaliyetleri konusunda daha çekimser davrandıkları söylenebilir (Keenan, 2002a). Bu durum örgüt hiyerarşisinde aşağılara indikçe yöneticiler bağlamında BİU faaliyetinin git gide azalma eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Özellikle iletişim teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde diğer örgütsel etik ve yasa dışı davranışların da gün yüzüne çıkma olasılıkları artmaktadır. Bu ve benzeri durumlar işletmelerin adıyla anılıyor olsa da bu faaliyetleri gerçekleştirenler aslında kurum içinde çalışan bireylerdir. İşletmeler kurumsal olarak etik normlar oluştursalar ve bunları kültürel olarak destekleseler de insan faktörünü dışlamaları olası değildir. Bu nedenle örgüt içindeki etik ya da yasa dışı

faaliyetlerin tespitinde yine örgüt içinde çalışanların gözetimi önemli bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Örgüt içindeki sapkın davranışların önlenmesi için etik değerlerin ön planda tutulduğu, örgütün bütünü tarafından paylaşılan ve etik dışı uygulamaların ihbar edilmesinin teşvik edildiği bir örgütsel kültür oluşturulmalıdır (Appelbaum vd., 2007). Benzer şekilde kurum dışından yapılan ihbarların da potansiyel birer etik ve yasa dışı faaliyet önleyici unsur olduğu işletmelerce değerlendirilmelidir (Culiberg & Mihelic, 2017). Ancak BİU'nun her ne kadar dışsal bir yönü olsa da dışsal BİU uygulamaları işletmenin kurumsal itibarını zedeleyici sonuçlar doğurabilmektedir. Benzer şekilde dışsal BİU kurumsal ve gizli bilgilerin açığa çıkmasına da neden olabilmektedir (Ting, 2008). Dışsal olarak yapılan bildirimlerin çoğu önceden kurum içinden bildirilmiş olsa da çalışanlar kurum aleyhine doğrudan hukuki yollara da başvurabilmektedirler (Miceli & Near, 1994a). Bu nedenle kurum içi BİU uygulamaları etik ve yasa dışı davranışın tespit edilip kurumsal itibarı zedelemekten önlem alınması açısından önemlidir (Dasgupta & Kesharwani, 2010). Bu bağlamda üst düzey ve tepe yöneticiler tarafından, kurum içindeki ihbarlara dair iddiaları soruşturmak, soruşturmanın sonuçlarını taraflara bildirmek ve tespit edilen sorunun düzeltilmesini sağlamak kurum için ciddi maliyetler getirebilecek dışsal BİU'den kaçınmak için faydalı olacaktır (Near & Miceli, 2016). Öz yeterliliği yüksek olan çalışanlarda kurum içi BİU davranışı gösterme eğiliminin güçlendiği görülmektedir (MacNab & Worthley, 2008). Benzer şekilde örgüt içinde açık şekilde tanımlanmış ve bireyleri birbirine bağlayan etik bir yaklaşıma sahip olmak dışsal BİU'yu aza indirecek bir uygulama olabilir (Ray, 2006). Buna ek olarak sendikalaşma da dışsal BİU'yu artıran bir etki yaratmaktadır (Barnett, 1992).

BİLGİ UÇURMAYI ETKİLEYEN UNSURLAR

BİU'nun kalitesi ve güvenilirliğinin örgütsel hiyerarşik yapıdan etkilendiğini söylemek hatalı olmayacaktır. Etik ve yasa dışı davranışların ifşa edilmesi için açık bir iletişimin ve uygun iletişim kanallarının bulunduğu örgütsel yapıların varlığı teşvik edicidir (King, 1999). Örgütün etik kültürü, deontolojik ve teleolojik yapısı da BİU niyetini etkileyen unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır (Zakaria, 2015).

Global ekonomi tüm ulusal ekonomileri ve işletmeleri birbirine sıkı sıkıya bağlamış olmasına karşın iş yapma yöntemleri hala daha kültürlere göre farklılık göstermektedir. Özellikle işletmelerin ekonomik birer birim olduğu kadar sosyal birer birim de oldukları düşünüldüğünde uluslararası işletmeler bile faaliyet gösterdikleri ülkelerin kültürlerine uyum sağlamaya çalışmaktadırlar. Kültürel farklılıklar BİU'nun kabul edilebilirliğini ve etkinliğini doğrudan etkileyen faktörler olarak görülebilir. Yeterli dışsal ve içsel desteği göremeyen çalışanların BİU kurumunu kullanma olasılıklarının düşük olduğunu söylemek hatalı olmayacaktır. Çin Halk Cumhuriyeti'nde dışsal BİU davranışı açık bir şekilde istenmeyen bir durum olduğu gibi çalışanların da içsel BİU davranışı gösterme olasılıklarının oldukça düşük olduğu görülmektedir (Chiu, 2003). Yine Çin'de

örgütün etik kültürüne olan algının bireylerde ihbarda bulunma ya da bulunmama davranışını etkilediği görülmüştür (Zhang vd., 2009). Ancak yine Çin toplumunda bireysel ilişkileri yücelten “*guanxi*”, misillemeyle karşılaşma korkusu ve medyada yer alma endişesi BİU’yu caydırıcı bir etkiye neden olabilmektedir (Hwang vd., 2008). Güney Kore’de yapılan bir araştırmada ise Konfüçyüs Etiği ve özellikle dikey bireycilik gibi kültürel olguların BİU üzerinde güçlü etkileri olduğuna dair bulgular elde edilmiştir (Park vd., 2005). Benzer şekilde Güney Kore, Türkiye ve Birleşik Krallık’ta yapılan bir araştırmada, milliyetin BİU üzerinde önemli etkileri olduğuna dair bulgular elde edilmiş ve bu bağlamda BİU uygulamalarının başarılı olmasını bekleyen kurumların kullandıkları politika ve uygulamaları faaliyet gösterdikleri ülkeye özgü bir şekilde düzenlemeleri gerektiği ifade edilmiştir (Park vd., 2008).

Hırvatistan ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) kapsamında yapılan bir başka çalışmada ise siyasi, sosyal ve ekonomik değişkenlerin ülkeler arasında farklı BİU dinamiklerinin ve boyutlarının ortaya çıkmasına neden olduğu tespit edilmiştir (Tavakoli vd., 2003). Amerikalı yöneticiler Hintli yöneticilere kıyasla BİU konusunda daha olumlu algılara sahip iken diğer taraftan Hintli yöneticiler Amerikalı yöneticilere kıyasla daha küçük boyutlu etik ve yasa dışı faaliyetleri daha fazla önemsemektedirler (Keenan, 2002b). Çinli ve Amerikalı yöneticiler arasında da benzer bir durum mevcuttur. Çinli yöneticiler Amerikalı yöneticilere nazaran BİU uygulaması söz konusu olduğunda daha olumsuz bir algıya sahiptirler ve Amerikalı emsallerine nazaran ihbarlama konusunda çekimserdirler (Keenan, 2007). Çin ve Hint kültürlerinin benzer toplumsal mekanizmalara sahip olması bu durum için açıklayıcı olabilir. Nijerya’da ise kurumsal ihbarcılık faaliyetleri ölümle sonuçlanacak derecede büyük misillemelerle karşılaşabildiğinden dolayı çalışanlar, sisteme ve kurumlara inanç duymadıkları için, etik ve yasadışı faaliyetlere şahit olsalar da sessiz kalmayı tercih etmektedirler (Okpor & Dikmen, 2021).

İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi, bazı maddeleri tartışmalı da olsa, Guja içtihatında belirlenen bazı temel kriterlerin sağlanması durumunda bir kişinin BİUR olarak tanımlanabileceğini ve ihbarcılık faaliyeti nedeniyle bilgi sızdırma suçu işlemiş sayılamayacağını ifade etmektedir (Kapucu & Kocatepe, 2022). Yine 2019 yılında yürürlüğe giren Avrupa Birliği İhbarcılık Direktifi uyarınca Avrupa Birliği’ne üye ülkelerden ihbarcılığın uygulanması ve teşvik edilmesi konusundaki kararları iç hukuklarına aktarmaları istenmiştir (Konyalı, 2021). Fransa’da 2016’da kabul edilen Sapin II Kanunu ile koruma altına alınan ve içtihatları düzenlenen ihbarcılık faaliyeti 2019 AB İhbarcılık Direktifi’ne uygunluk adına 2022 yılında daha ayrıntılı olarak düzenlenmiştir (Tansuğ, 2022).

Türkiye iş hayatında BİU kavramı sıklıkla bilinmekte olan bir kavram değildir. Bu durumun nedenlerinden bir tanesinin, bu konuyla ilgili, özellikle özel sektör işletmeleri bağlamında, fazla sayıda ve çeşitli örneklemeler içeren çalışmanın bulunmaması olduğu söylenebilir. Bir diğer nedenin ise ülkemizin kültürel değişkenleri olduğu ifade edilebilir (Gökçe, 2013). Türkiye’de BİU üzerine yapılan

çalışmaların genellikle kamu, sağlık, eğitim ve muhasebe kapsamlarıyla sınırlı kaldığı görülmektedir.

Türkiye'deki kamu kurumlarında BİU'nun, gayri resmi olarak da olsa, daha fazla karşılaşılan bir durum olduğunu söylemek hatalı olmaz. Bunun nedeni yasal mevzuatların ihbarcılık faaliyetini kamu görevlileri için zorunlu tutuyor olmasıdır. Yalnız yasal mevzuatlarda etik dışı ve yasa dışı faaliyetlerin ihbar edilmeleri bağlamında "yükümlülük" ayrımı mevcuttur. Yasa dışı faaliyete şahit olan bir kamu görevlisi bu faaliyeti ihbar etmekle yükümlüdür ve aksi şekilde davranması Türk Ceza Kanunu uyarınca suç olarak kabul edilmektedir (Sarı, 2022). Etik dışı davranışın ihbarı ise, yine mevzuatlarca teşvik ediliyor olsa da, bireysel ahlaki tercihe bırakılmaktadır (Şen, 2020).

Türkiye'de öğretmenlerin genellikle gayri resmi BİU'yu tercih ettikleri ve içsel ihbarları üst kademelere, dışsal ihbarları ise velilere yaptıkları belirlenmiştir (Gökçe, 2014). Öğretmenler, algılanan kurumsal yozlaşmaya karşın muhalefet ederek ve ihbarlarda bulunarak mücadele etmeyi tercih etmektedirler (Özdemir, 2014). Türkiye'deki öğretmenler kimliklerinin açıklanması suretiyle içsel BİU'yu, dışsal ve anonim BİU'ya tercih etme eğilimindedirler (Gökçe, 2015).

Kamu kurumları özelinde yapılan bir araştırma, kamuda çalışanların %3 kadar bir kısmının ihbarcılık faaliyetini, gayri resmi olarak, gerçekleştirdiğini göstermiştir (Akıllı vd., 2013). Maliye çalışanları arasında yapılan bir araştırma üst yönetimin BİU'ya verdiği destek yüksek olduğunda kamu çalışanlarının ihbarcılık niyetlerinin artma eğiliminde olduğunu göstermektedir (Candan & Kaya, 2016).

Kamu hastanelerinde çalışan hemşireler, özel hastanelerde çalışan hemşirelere oranla daha fazla içsel ve anonim BİU tercih etmekteyken, özel hastanelerde çalışan hemşireler ise daha relativist bir yaklaşımı tercih etmektedirler (Taş & Antalyalı, 2015). Yine sağlık sektöründe yapılan bir araştırma, üniversite hastanelerinde çalışan hemşire ve sekreterlerin içsel ihbarcılığı, ahlaki ve mesleki değerleri gözettiği için tercih etme eğiliminde olduklarını göstermektedir (Aydan & Kaya, 2018). Sağlık kurumlarına ve yöneticilerine güven de hemşirelerde etik sorunun ihbar edilmesi davranışını artırmaktadır (Işık vd. 2021). Türkiye'deki sağlık çalışanlarının özellikle kurum içi ihbarcılık niyetlerinin diğer mesleklerden daha yüksek olduğu söylenebilir (Filiz, 2022).

Bu bağlamda BİU'nun kültürel farklılığı bulunan ülkelerde farklı algılandığı ve uygulandığı söylenebilir. Aslında BİU uygulamalarının örgütsel düzeyde de genellemelerden arınmış ve biricik olması gereklidir (Near ve Jensen, 1983). Kültürel farklılıkların BİU konusunda bir ikilem yarattığını söylemek hatalı olmayacaktır. Bazı kültürlerde bu davranış kahramanca görülürken bazılarında ise kınanabilmektedir. Bu farka neden olan faktörün adalet ve sadakat arasındaki tercih olduğu söylenebilir.

Açık iletişimi tercih eden, BİUR'ları destekleyen ve yaptırım uygulama konusunda taviz vermeyen örgüt kültürlerine sahip işletmelerde BİU

uygulamalarının başarılı olma olasılığının daha yüksek olduğu görülmektedir (Kaptein, 2011). Prosedürlerin tutarlı olması, hatalı kararların düzeltilmesi, prosedürlerin etik uygunluğu, prosedürlerin uygulanması esnasında ortaya çıkan ast – üst ilişkilerinin kalitesi ve prosedürlerin sonuçlarının adil olması BİU'nun etkinliğini artıran bir başka unsurdur (Seifert vd., 2010). Yüksek örgütsel ve mesleki bağlılık da bireylerin hem kendi iyilikleri hem de kurumun iyiliği adına BİU konusunda istekli ve ısrarcı olmalarını sağlamaktadır (Taylor & Curtis, 2010). Bireylerin tutumları ve davranışsal farkındalığının yarattığı duygusal kontrol hissi de içsel BİU'yu destekleyici roller üstlenmektedir (Park & Blenkinsopp, 2009). Otantik liderliğin yarattığı güven iklimi, BİUR'lerin birer hain olarak damgalanmasını engelleyerek içsel BİU'nun önündeki engelleri ortadan kaldırmaktadır (Liu vd., 2015). Örgüt içindeki tüm çalışanların neyin etik, neyin etik dışı olduğu ve etik dışı bir faaliyetle karşılaştıklarında nasıl bir raporlama prosedürü izleyecekleri konusunda bilgilendirilmesi, içsel ihbarcılığı güçlendirmektedir (Miceli & Near, 1994a).

Sadakatin etik dışı davranışları ihbar etme davranışını azalttığını buna karşın adillığın bu davranışını artırdığı söylenebilir (Waytz vd., 2013). Ancak BİU'nun örgütün çıkarlarını korumayı amaçlayan bir uygulama olduğu ve herhangi bir sadakatsizlik içermediği bilinmelidir (Larmer, 1992). Kendisini azınlıkta hissetmek de çoğunluk olanların etik ve yasa dışı davranışlarını ihbar etme davranışını artıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Cross & Tiller, 1998). Kişinin eyleminin mevcut etik standartlara uygunluğunu gerekçelendirdiği rasyonelleştirme de etik ve yasa dışı faaliyetleri raporlama konusunda BİUR'ların karşı karşıya kalabileceği etik ikilemleri çözen bir unsur olduğundan dolayı ihbar kararında önemli bir rol oynamaktadır (Latan vd., 2019).

BİU uygulaması, tüm stratejik uygulamalarda olduğu gibi, üst düzey ve tepe yönetim tarafından hazırlanmalı ve sürdürülmelidir. Bunun yanı sıra bu uygulamaya dahil olan bireylerin açık şekilde tanımlanması, uygulamaya katılan çalışanların ayrımcılık ve misillemeden kurumsal olarak korunmaları, katılımcıların gizliliklerinin ihlal edilmemesi ve tüm süreçlerde iletişimin kalitesinin artırılması BİU uygulamasının başarısını artıran diğer faktörlerdir (Eaton & Akers, 2007). Bunun yanı sıra BİU'nun uygulandığı ülkelerde içsel BİU prosedürlerinin gün geçtikçe daha fazla gündeme geldiği düşünüldüğünde bu kapsamda kişilerin yanı sıra sürecin kendisine de odaklanılması etkinliği artırıcı bir unsur olacaktır (Vandekerckhove & Lewis, 2012).

BİU'nun kişisel bir maliyet olarak algılanması bireylerde ihbar niyetini azaltmaktayken, BİU eğitimleri, örgütsel destek ve koruma ise ihbar niyetini artıran birer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Cho & Song, 2015). Her ne kadar bireyler BİUR olarak büyük kişisel maliyetleri yükleniyor olsalar da etik kaygılara sahip olmanın ihbarcılık davranışının altında yatan önemli bir psikolojik motivasyon kaynağı olduğu ifade edilebilir (Dungan vd., 2019). Bu bağlamda

algılanan fayda – maliyet farkının bireylerin BİU niyetini etkileyen önemli bir unsur olduğu söylenebilir (Keil vd., 2010).

Kanıtların güçlü olması ihbar davranışını artıran, kanıtların zayıf olması ise ihbar davranışını azaltan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Brink vd., 2013). Örgütün ihbarlara karşı reaksiyonu güçlü olduğunda şahitler ihbarı yöneticilere yapma eğilimindeyken söz konusu reaksiyonun zayıflığı şahitleri yöneticilerden çok kendi seviyesindeki çalışanlara raporlamaya yöneltmektedir (Taylor & Curtis, 2013). Örgütün BİUR'lar ile ilgili olumsuz bir geçmişe sahip olması şahitlerin içsel değil daha çok dışsal ihbarlarda bulunmasına neden olmaktadır (Zhang vd., 2013).

Tüm bu bilgiler ışığında BİU'nun niteliğinin BİUR'ın kişilik özellikleri tarafından doğrudan etkilendiği ifade edilebilir. Ancak belirli kişilik özelliklerine sahip kişilerin BİUR olma olasılığı daha yüksek görünüyor olsa da BİU'nun hem resmi hem de gayri resmi olarak uygulanmasının aşağıdaki faktörler tarafından etkilendiği görülmektedir:

- Kurum kültürü ve iklimi,
- Üst düzey ve tepe yönetimin bakışı,
- Ülkesel ve kültürel farklılıklar,
- Kanun koyucuların ihbarcılığa verdiği destek ve teşvik,
- İhbarcılarının anonimliği
- Örgüt tarafından ihbarcılara sağlanan güvenlik,
- Eylemin ciddiyeti,
- İhbarcının ödüllendirilmesi,
- İhbar edilenlerin cezalandırılması,
- BİU sonrası sürecin açık şekilde yürütülmesi ve sonucunun ilan edilmesi

BİLGİ UÇURMA'NIN SAĞLADIĞI BİREYSEL, ÖRGÜTSEL VE TOPLUMSAL FAYDALAR

Etik ve yasa dışı davranışlar sadece bireysel ya da örgütsel değil, toplumsal hatta günümüz ekonomisinde küresel etkilere neden olabilmektedir. Ekonominin küreselleşmesi ile dünya üzerindeki pek çok işletme ve dolayısıyla ulusal ekonomiler de birbirleriyle etkileşim içindedirler. Yüksek risk faizli ipotek kredilerinin (subprime mortgage) kontrolsüzce dağıtılması ile fitili ateşlenen 2008 ABD ekonomik krizi, ABD kredi sisteminin kendi içindeki yozlaşmanın da etkisiyle sadece ABD vatandaşlarını ve şirketlerini vurmakla kalmamış, tüm dünyayı derinden sarsan küresel bir ekonomik krize dönüşmüştür (Andrade, 2015). Benzeri büyüklükte olmasa da ulusal ve yerel ekonomileri etkileyen pek çok etik ve yasa dışı faaliyet kamuoyuna sızmıştır.

BİU bu tür etik ve yasa dışı faaliyetlerin ölçüğü büyümeden raporlanabilmesi açısından önemli bir uygulamadır. Her ne kadar karlılık ve verimlilik baskısı nedeniyle bireyler ve kurumlar bu tür etik ve yasa dışı faaliyetlere yöneliyor olsalar da en az onlar kadar etik kaygılara sahip çalışanlar ve örgüt dışı paydaşlar olduğunu söylemek hatalı olmayacaktır.

Ne yazık ki işletmeler BİUR'ları korumak konusunda her zaman yeterli çabayı göstermemektedirler (Alnaqi vd., 2017). BİUR'ların kanunlar tarafından korunması ve kanun düzenleyicilerin bu programları teşvik etmeleri, çalışanların etik ve yasa dışı durumları ihbar etme olasılıklarını artırmakta, dolayısıyla yanlış finansal raporların oluşturulması ve vergiden kaçınma/vergi kaçırma davranışları üzerinde önemli ölçüde caydırıcı etki yaratmaktadır (Wilde, 2017).

Etkin BİU uygulamaları astlar ve üstler arasındaki ilişkileri geliştiren ve güçlendiren bir unsur olmaktadır (Stewart, 2006). Ast ve üst arasında BİU sayesinde oluşan güven ortamının iki taraf için de motivasyonu, iş tatminini, örgütsel bağlılığı artıran kişisel ve örgütsel bir fayda sağladığı söylenebilir.

BİLGİ UÇURMA'NIN EKSİK VE SORUNLU YÖNLERİ

Near ve Miceli (1995) yaptıkları bir meta-analiz çalışmasında BİU'nun her zaman etkin bir uygulama olduğu konusunda yeterli ampirik verinin elde edilemediğini ve BİU'de yaşanacak sorunların hem kurumlara hem kişilere önemli zararlar verebileceğini öne sürmüşlerdir.

Kurumsal etik ya da yasa dışı eylemlere dair ihbarlar son dönemlerde daha fazla kamuoyuna yansıyor olsa da, birçok işletme BİU uygulamalarını teşvik edici ve güçlendirici iletişim programları yürütmediği için, BİUR'lar birçok misilleme davranışı ile karşı karşıya kalmaktadırlar (Mesmer-Magnus & Viswesvaran, 2005). Kimi zaman etik dışı faaliyetleri ihbar eden çalışanlar işlerini dahi kaybedebilmektedirler (Dworkin & Baucus, 1998). Kabahatli davranışları ihbar etmeyenlerin, edenlere kıyasla çok daha az mesleki misilleme ile karşılaştıkları bu nedenle ihbarcılığın mesleki açıdan oldukça zarar verici olabileceği söylenebilir (McDonald & Ahern, 2000). Yasal ya da kurumsal makamlardan destek almayan BİUR'ların hem kendilerinin hem de ailelerinin uzun süreli fiziksel ve psikolojik sağlıklarını tehdit edecek, finansal yönden onlara zarar verebilecek olumsuz etkilerle karşılaşmaları mümkündür (Lennane, 1993). Bu nedenle misilleme yaşama ihtimali, bireylerin, proaktif birer BİUR olabilmeleri için bir sorun teşkil etmeyebilirken diğer taraftan benzer bir olaya şahit olmasına rağmen kimi bireylerin sessiz kalmasında önemli bir etken de olabilmektedir (Cassemetis & Wortley, 2013). Bununla birlikte etik ya da yasa dışı faaliyet örgütün kültürüne ve iklimine zarar verse de performansını olumsuz etkilemeyeceği öngörüldüğü durumlarda BİUR'ların daha fazla misilleme ile karşılaşabildikleri söylenebilir (Miceli & Near, 1994b).

BİUR'ların kurum içindeki anonimlikleri onların olumsuz etkilerden korunmalarını sağlayan bir unsur olsa da kimi zaman etik sorunların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Bu anonimlik ve ispat yükünün tarafının net şekilde belirli olmaması, ihbarcıların asılsız ve kişisel çıkarlarını önceleyen ihbarlarda bulunmalarına neden olabilmektedir (Elliston, 1982). Bu durumda hem örgütsel hem de bireysel hatalı uygulamalar ortaya çıkabilmektedir. En azından bu tür asılsız ihbarlar zaman maliyetine neden olabilmektedir. Benzer şekilde bireylerin ve örgütlerin BİU uygulamaları bağlamında olumsuz imajlara sahip olmaları bu ve benzeri etik ve yasa dışı faaliyet önleyici programların faydalarını sorgulatabilmektedir.

Sadece özel kurumlarda değil devlet kurumlarında da BİU faaliyetlerine rastlanmaktadır. Ancak devlet kurumlarında görülen özellikle dışsal BİU faaliyetlerinin, devlet veya hükümet ile ilgili gizli bilgilerin izinsiz olarak elde edilmesi ve ifşa edilmesiyle sonuçlanabileceğinden dolayı etik olarak faydaları tartışmalıdır (Delmas, 2015).

BİU genellikle yozlaşmanın ve etik dışılığın gerçek nedeni olan kapitalist ekonomik sistemin doğasından ziyade sistemin içindeki faaliyetlerde karşılaşılan suistimallerin engellenmesine odaklanmaktadır (Hersh, 2002). Bu açıdan BİU'nun, etik ve yasa dışı faaliyetlerin ortaya çıkarılması ve caydırıcılık açısından fayda sağlayan bir uygulama olsa da sistemin doğasındaki yozlaşmışlıkla sürekli mücadele etmek için ihtiyaç duyulacak bir araç olmaktan öteye gidemediği söylenebilir.

ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Kültürel farklılıkların BİU faaliyetlerini ve sonuçlarını doğrudan etkileyen birer unsur olduğu söylenebilir. Bu bağlamda çalışmada Türkiye'deki iş hayatında BİU'nun resmi bir uygulama olarak yer almasının getirebileceği faydalar ve olası zararlar tartışılmaktadır. Üst düzey ve tepe yöneticilerin BİU'ya ve BİUR'lara bakış açısını ve bu uygulamanın Türkiye'de kullanılabilirliği bağlamında bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmanın buradan sonraki kısmında üst düzey ve tepe yöneticiler için sadece "yöneticiler" ifadesi kullanılacaktır.

Örnekleme olarak sadece yöneticilerin seçilmesi çalışmanın bir kısıtı olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan yöneticiler kurumların kültürel, finansal ve sosyal dinamiklerini daha geniş bir bakış açısıyla değerlendirebilen ve hatta bunların stratejik olarak planlamasını yapan kişilerdir. Bu nedenle yöneticilerin BİU'ya bakışları sektörel ve kültürel bir değer taşımaktadır.

Çalışmada farklı sektörlerde ve işletmelerde çalışan 28 yönetici ile 15-20 dakika süren video konferans görüşmeleri yapılmıştır. Araştırma İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Araştırmalar Etik Kurulu'nun 2023/09-08 numaralı ve 11.04.2023 tarihli kararına istinaden gerçekleştirilmiştir.

Bir karşılaştırma yapılabilmesi adına katılımcı yöneticilerin çalıştıkları işletmeler “KOBİ” ve “Büyük İşletme” ayrımına tabi tutulmuştur. 500’den daha az çalışanı olan işletmeler KOBİ, 500’den daha fazla çalışanı olan işletmeler ise büyük işletme olarak değerlendirilmiştir.

Tablo.1’ de katılımcıların çalıştıkları kurumlardaki çalışan sayılan yer almaktadır:

Tablo 1. İşletmedeki Çalışan Sayıları

	İşletmedeki Çalışan Sayısı
K1	500’den fazla
K2	500’den fazla
K3	500’den fazla
K4	1-50
K5	1-50
K6	50-100
K7	100-500
K8	1-50
K9	1-50
K10	1-50
K11	500’den fazla
K12	500’den fazla
K13	1-50
K14	100-500
K15	1-50
K16	100-500
K17	500’den fazla
K18	1-50
K19	500’den fazla
K20	500’den fazla
K21	1-50
K22	1-50

K23	500'den fazla
K24	500'den fazla
K25	500'den fazla
K26	50-100
K27	500'den fazla
K28	500'den fazla

Mevcut katılımcıların 13 tanesi büyük işletmelerde geriye kalan 15 tanesi ise KOBİ'lerde çalışmaktadır.

Katılımcılara, uzman bir psikiyatrist ve onun önderliğinde psikologlardan oluşan bir komitenin nezaretinde hazırlanmış olan sorular sorulmuştur:

1) Bilgi uçurma (Whistleblowing) kavramı hakkında bilgi sahibi misiniz? Eğer bilgi sahibiyse ikinci soruya geçebilirsiniz. Değilseniz lütfen aşağıdaki tanımı okuyunuz.

Bilgi uçurma, örgüt/işletme içindeki etik dışı ya da yasal sorunların gözden kaçmaması ve bu tür sorunların ortaya çıkmasının engellenmesi amacıyla kullanılan bir ön uyarı sistemidir. Bu sistemde çalışanlar karşılaştıkları etik dışı ya da yasal sorunları üstlerine bildirmektedirler. Doğrudan üst düzey ya da tepe yöneticiye iletilebildiği gibi kendisinin amiri konumundaki yöneticiye de bu bilgiler verilebilmektedir. Bu sistem örgütün/işletmenin resmi (formal) yapısında bulunabildiği gibi informal (gayri resmi) yollarla da yürütülebilmektedir. Resmi yollarla yürütülen bilgi uçurma uygulamalarında bilgi uçurucu olacak kişiler üst düzey ve tepe yöneticiler tarafından seçilmektedir. Bu kişiler karşılaştıkları etik dışı ve yasal sorunları üstlerine (kendi amiri, üst düzey ya da tepe yönetici) raporlamakla sorumludurlar. Böyle bir uygulama yapıldığından örgütün/işletmenin tüm unsurlarının resmi olarak bilgisi vardır. Sadece bilgi uçurucuların kimler olduğu üst düzey ve tepe yöneticiler dışındaki çalışanlarca bilinmemektedir. Gayri resmi yollarla yürütülen uygulamalarda ise çalışanlar tamamen kendi inisiyatifleri ile karşılaştıkları etik dışı ya da yasal sorunları üstlerine bildirmektedirler.

2) Kurumunuzda doğrudan bilgi uçurma ya da benzeri bir uygulama mevcut mudur? Mevcut ise ne şekilde uygulanmaktadır? Eğer böyle bir uygulama mevcut değilse kurumunuzda uygulanması mümkün müdür? Bu uygulama kurumunuzda nasıl değerlendirilir?

3) Resmi olarak yapılacak bir bilgi uçurma uygulaması için seçilecek bilgi uçurucuların hangi niteliklere sahip olmalarını istersiniz? Neden?

4) Böyle bir uygulamanın hem işletmeniz hem de Türkiye'deki iş hayatında resmi (formal) şekilde gerçekleştirilmesinin faydaları ve zararları ne olabilir?

5) Türkiye'deki iş hayatını göz önüne aldığımızda bilgi uçurma uygulamasının ülkemiz işletmelerinde resmi (formal) olarak uygulanması mümkün müdür? Neden?

Katılımcılara öncelikle BİU kavramıyla ilgili bilgileri olup olmadığı sorulmuş eğer yok ise kavram açıklanmıştır Daha sonra çalıştıkları kurumlarda BİU ya da benzeri bir uygulamanın mevcut olup olmadığı sorulmuştur. Eğer mevcut ise ne şekilde uygulandığı, eğer mevcut değil ise kurumlarında uygulanmasının imkan dahilinde olup olmadığını belirtmeleri ve nedenlerini açıklamaları istenmiştir. Bunu takiben BİU uygulamasının Türkiye iş hayatında resmi bir şekilde bulunmasının mümkün olup olmadığını ve yaratabileceği olası faydalar ve zararların neler olabileceğini yorumlamaları istenmiştir. Son olarak resmi bir BİU uygulaması yapılması durumunda BİUR'larda hangi niteliklerin var olması gerektiğini düşündükleri sorulmuştur.

Mülakat kayıtlarının raporlanması ile elde edilen verilerin ve yapılan yorumların doğruluğunu ve bütünlüğünü kontrol etmek amacıyla katılımcılarla ikincil toplantılar yapılmıştır. Mülakatlardan daha kısa süren bu toplantılarda katılımcılardan, ifadelerine karşılık gelen kodlamaların tutarlı olup olmadıklarını belirtmeleri istenmiştir.

Mülakatlar ve katılımcıların teyidini içeren ikincil görüşmeler sonucunda ortaya çıkan verilerin çözümlenmesi ile ana ve alt temalar kesinleştirilmiştir. (Bkz. Tablo 2).

Tablo 2. Ana ve Alt Temalar

ANA TEMALAR	ALT TEMALAR
İşletmede BİU ya da Benzeri Uygulama Mevcudiyeti	<ul style="list-style-type: none"> • Resmi • Gayri Resmi • Mevcut değil
Bir BİUR'da Bulunması Beklenen Nitelikler	<ul style="list-style-type: none"> • Yüksek İletişim Yeteneği • Dürüstlük ve Güvenilirlik • Etik Bakış Açısı • Farkındalık Sahibi Olma • Sorumluluk Alma • Liyakatli Davranma
Türkiye'de Resmi BİU'nun Yaratacağı Faydalar	<ul style="list-style-type: none"> • Etiğe Uygunluğu Artırır • Güvenli ve Denetlenebilir Bir Yöntem Olur • Liyakati Artırır • Örgüt İçi Adaleti Sağlar

Türkiye'de Resmi BİU'nun Neden Olacağı Zararlar	<ul style="list-style-type: none"> • Misilleme • Menfaat • Kötü Niyetli Zarar • Asılsız İhbarlar • Huzursuzluk • Bilgi Kirliliği
Türkiye'de Resmi BİU Mümkün mü?	<ul style="list-style-type: none"> • Resmi Olarak Mümkün • Gayri Resmi Olarak Mümkün • Mümkün Değil
Türkiye'de BİU'nun Resmi Olarak Uygulanmasını Engelleyen Nedenler	<ul style="list-style-type: none"> • Yetersiz Örgütsel Destek • Kültürel Yapı • Yetersiz Kanuni Destek • Duygusalık • Eleştiriye Kapalılık • Öznellik • Şeffaflık Eksikliği • Olumsuz Bakış • İşletmenin Ölçeğinin Küçük Olması

Mülakatlar sonucunda elde edilen bulgular belirlenen ana ve alt temalar ile eşleştirilerek MAXQDA yazılımına işlenmiştir. Yazılımın ortaya çıkardığı dağılımlar tablolar halinde sunulmuştur. Bulguları oluşturan ham veriler de çalışmanın aktarılabilirliğini sağlamak amacıyla çalışmada sunulmuştur. Bu bulgular ışığında oluşturulan modeller ve mülakat raporlarında kodlanmamış ek veriler de yorumlamaya dahil edilmiştir.

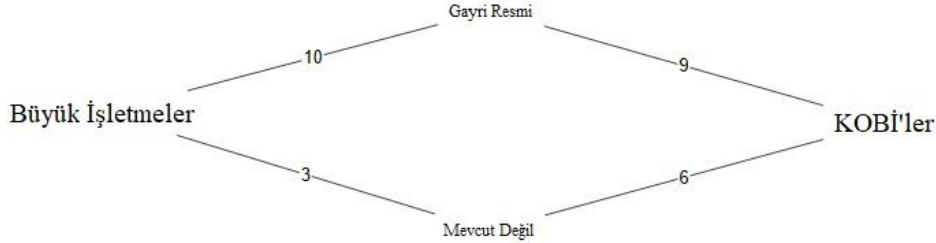
Çalışmamızda örneklem sadece üst düzey ve tepe yöneticiler ile sınırlı tutulmuştur. Bunun temel nedeni Türkiye iş dünyası dinamiklerine çalışanlardan ve orta/alt düzey yöneticilerden nispeten daha hakim bir kesimin görüşlerini almak ve BİU gibi stratejik uygulamaların planlanması ve sürdürülmesi görevlerinin üst ve tepe düzey yöneticilere ait olmasıdır.

BULGULAR

28 katılımcının 15 tanesi 250'den az çalışanı olan KOBİ'lerde çalışmaktayken kalan 13 katılımcı ise 500'den fazla çalışanı olan büyük işletmelerde çalışmaktadır.

Bu işletmelerin hiçbirinde BİU, resmi bir statüde yer almamıştır. 19 işletmede gayri resmi olarak etik ihbar uygulamaları yer almaktayken geri kalan 9 işletmede ise herhangi bir etik ihbar uygulamasının yer almadığı görülmektedir. Katılımcılardan sadece 8 tanesi BİU'nun resmi olarak Türkiye'de uygulanabileceğini ifade etmiştir. Bunlardan bir tanesi KOBİ, diğer 7 tanesi ise büyük işletme yöneticisidir.

Diğer taraftan bu gayri resmi uygulamaların hemen hepsi sadece etik hat ve benzeri uygulamalardır. Bu hatlar hem işletme çalışanlarına hem de kamuoyuna açıktır. Özellikle belirlenmiş BİUR'ların bulunduğu herhangi bir gayri resmi uygulama da bildirilmemiştir.

Şekil. 1 İşletmede BİU ya da Benzeri Uygulama Mevcudiyeti Dağılımı

KOBİ'ler özelinde 15 işletmenin sadece 9 tanesi gayri resmi ihbar uygulaması barındırmaktayken kalan 6 tanesinde herhangi bir ihbar uygulaması mevcut değildir (Bkz. Şekil 1).

- K5: Gayri resmi olarak kendi aramızda uyguluyoruz. Ama resmi bir uygulama değil.
- K6: Evet mevcut, her işe giren etik anlaşması imzalar ve şirket politikaları ile çalışana bunu esnetecek hiçbir fırsat vermez, şirketin çıkarına bile olsa üst yöneticiler kabul etmez.
- K7: Resmi olarak böyle bir uygulama bulunmamakta. Benzer içerikler performans görüşmelerinde konuşuluyor.
- K15: Gayri resmi olarak iş hayatında kendi inisiyatifli ile bildirim yapan çalışanlarımız oldu.
- K9: Gayri resmi olarak var denebilir. Ancak bir sistemden söz etmek mümkün değil. Küçük bir ekip olduğu için direk bize raporluyorlar.
- K18: Kuruluşumuzda bu tür bir uygulama başka bir yöntemle uygulanıyor diyebilirim. Yazılımcı olmamızın avantajıyla her çalışanın her an her yerden kullanabileceği, direk üst yönetime ulaşan bir uygulamamız mevcut bu uygulama ile tüm ekip aslında bilgi uçurucu olarak görev alabiliyor diyebilirim.
- K21: Yukarıdaki tanımdan yola çıkacak olursak, gayri resmi olarak bu uygulama kurumumuzda mevcut.
- K22: Benzeri bir uygulama olarak stajyerlerimizden birinin bir işi de bu. Kurumda bu uygulama kanunlarla pekiştiğinde daha iyi karşılanır.
- K26: İşyerinde karşılaşılan herhangi bir usulsüzlük, etik ve yasal olmayan durumları bir üst merciye ya da duruma göre bir üst merciye bildirilir.

Büyük işletmelerde ise 13 işletmenin 10 tanesi gayri resmi bir ihbar hattı bulundurmaktayken kalan 3 tanesinde herhangi bir ihbar hattı uygulamasının bulunmadığı görülmektedir (Bkz. Şekil 1).

- *K1: Mevcut. Kişiler karşılaştıkları etik dışı durumları / sapmaları amirlerine bildirip çözüm sürecini başlatırlar.*
- *K2: Global bir şirket olduğu için her dilde Hizmet veren “etik hat” mevcuttur. Burada yapılan uyarılar gerekli seviyedeki üst düzey yöneticilerle paylaşılır. Bazen çalışanlar yöneticileriyle ilgili şikayette bulunabiliyor.*
- *K3: Ancak etik dışı ve yasa dışı işlemleri önlenmesi için bizde de İç Kontrol Bölümü, Teftiş Kurulu, Risk Yönetim Bölümü gibi çeşitli birimler mevcut.*
- *K11: Firmamızda buna benzer bir uygulama vardır. En ufak bir etik dışı, sistem dışı, yasal sorunları ya da içerde kurallara uyulmayan durumlar için Firma Alert&İhbar telefonu/emaili var. Herkes (isteyen anonim olarak) mail atıp bilgi verebilmektedir.*
- *K12: Fiilen uygulanmaktadır.*
- *K19: Online portal üzerinden dilersen kimliğin gizli kalacak şekilde uygunsuz davranışları raporlayabiliyorsun.*
- *K20: Şirketimizde Etik ve Disiplin Kurulu uygulaması var. Etik Kurulu'nun “Whistle me” uygulaması ile şirketin belirlediği mail adreslerine şirket etik kurallarına aykırı gördükleri tüm tespitlerini paylaşmaları için imkan sağlar. Şirket kültürümüzde doğal karşılanan bir uygulamadır.*
- *K24: Etik ihbar bildirim hattı var.*
- *K27: Bizde ihbar hattı/maili var. Oraya mail atıyorsunuz ve soruşturma yapılıyor. Eğer ilettiğiniz uygunsuzluklar gerçek ise korumaya alınıyorsunuz. Üstleriniz sizi işten çıkaramıyorlar.*
- *K28: Kurumumuzda bu veya benzeri bir uygulama mevcut değildir.*

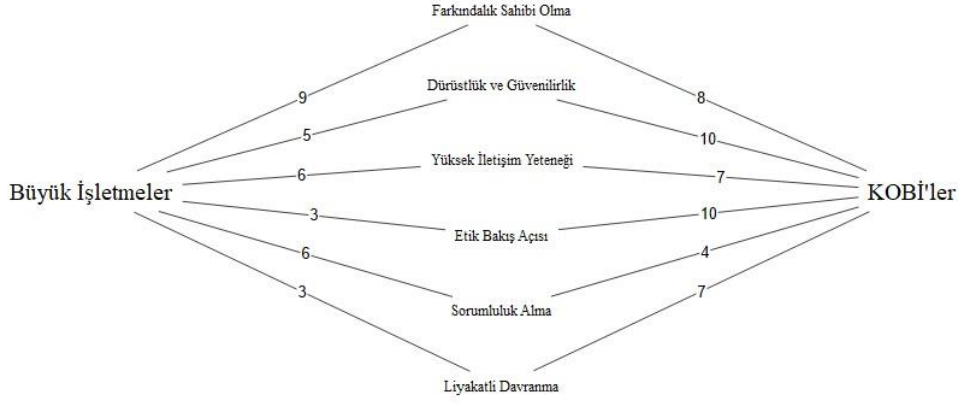
KOBİ'lerde çalışan yöneticilerden sadece 1 tanesi BİU ve benzeri bir uygulamanın Türkiye'de gayri resmi olarak uygulanabileceğine dair bir görüş belirtmiştir.

- *K16: Mevcut durumda bu uygulama yoktur. Ancak resmi olarak uygulanması mümkündür. Bilinçli olarak yasa ihlali yapan bir şirket olmadığımızdan ve etik değerlere önem verdiğimizden farkındalığımızın artması olarak bakar ve kendimizi düzeltme fırsatı olarak görürüz.*

Büyük işletmelerde çalışan yöneticilerde ise bu sayı 7 olarak görülmektedir.

- *K2: Ülkemizde yönetici baskı ve korkusu fazla olduğu için kişiler bağımsız bir organizasyon ile temasa geçenlerde daha açık ve korkusuzca karşılaştıkları yolsuzluk uygunsuzluk ve ahlaka uygun olmayan davranışları bildirebilirler.*
- *K11: Sistem kurulursa tabi ki mümkün ancak kötü niyetli kişilerin şirketlerinde çalışan bilgi uçurucuları kendileri seçemeyeceği bir sistem kurulabilir.*
- *K19: Onun yerine tüm çalışanlara bu sorumluluğu vererek, kolay bir uygulama ile kimlikleri de gizli kalabilecek şekilde uygunsuzluk tespitleri yapılabilir.*
- *K20: Kurumsal firmalarda yaygın olarak kullanılabileceğini düşünüyorum.*
- *K23: Daha önce çalıştığım şirketlerde uygulama mevcuttu. İstihdam aşamasından itibaren bilgilendirilen çalışan özellikle üst yönetimin hassas olduğu konular (sendikalaşma hareketi, yönetime karşı örgütlenme, suiistimal ve kanuna aykırı oluşum ve uygulamalar) hakkında kendisine tanımlanan yöneticiye raporlama yapmaktaydı. Raporlanan durumun aciliyetine göre raporlamada kullanılan yöntem (mail, yazılı not, cep telefonu iletisi) değişmekte idi.*
- *K25: Yasal zeminde böyle bir uygulama için kanıt mekanizmasının iyi işlerlikte olması gerekir ve çalışanlar üzerinde önemli bir baskı oluşturacağı beklenebilir.*
- *K27: Uygulanabilir ama diğer kontrol araçları kullanılırsa*

Şekil. 2 Bir BİUR'da Bulunması Beklenen Nitelikler

KOBİ'lerde çalışan yöneticilerin olası bir resmi ya da gayri resmi BİU uygulamasında bulunacak BİUR'ların taşımaları bekledikleri nitelikler frekanslarına göre Şekil 2'deki gibi oluşmuştur. Bu frekansların elde edildiği katılımcı görüşleri şu şekildedir:

- K1: Girişkeni, ortama ayak uydurabilen. Zira bu nitelikteki insanlar tüm sohbet ortamlarına girip günlük muhabbet / dedikodu niteliğindeki güncel içeriğe ulaşabilirler.
- K2: İnsan kaynakları ya da hukuk departmanlarındaki kişilerden oluşmalıdır.
- K3: Atatürk'ün kurduğu ve tamamen etik değerlerle idare edilen bir kurumda çalıştığım için önce ülke menfaatine olacak kararlar alınır ve uygulanır burada. Çalışanlarımızı da bu yönde eğitiriz ve asla kişisel veya hedeflere ulaşmak adına etik dışı kararlar almayız/almam.
- K4: Öncelikle iyi ahlaklı ve etik değerlere sahip bir kişi olmalı. Kendisine verilen görev sonucunda ortaya çıkaracağı durumlardan ötürü üstleri ile farklı çıkar ilişkilerine girmeye meyilli olmamalı.
- K5: Dürüst ve tüm işletmenin güveneceği birisi olmalı. Etik bakış açısına sahip olmalı. Etik dışı olaylara karşın hassas ve dikkatli olmalı.
- K6: Geçmiş iş sicil kayıtlarının temiz olması, karar alabilen ya da sahada aktif olan eleman olması gereklidir. Aktif eleman, müşteriye temas eden eleman işin tamamlanması için her şeyi yapacağı için daha etkin rol oynar.
- K7: Etik kavramına hakim, iletişimi kuvvetli, iyi bir dinleyici ve güçlü sorular soran bir profil olmalı.

- *K8: Kurumda min.5 yıl tecrübesi olmalı. Hakkaniyeti herkes tarafından kabul edilen, özel hayatı ve iş hayatında örnek bir insan olan kişiler arasından seçilmeli.*
- *K9: Gözlem yeteneği yüksek, farkındalığı yüksek, çevresine duyarlı, kuvvetli iletişim kurabilen.*
- *K10: Objektif bakabilen, yönetici/şirket sahibine samimiyetle güven ilişkisi kurabilen.*
- *K11: İletişime açık, dürüst, farkındalığı yüksek, adaletli, cesur.*
- *K12: Kurnaz olmalı, Empati ile işin hinliğini düşünebilmeli.*
- *K13: Güvenilir birisi olmasını isterdim.*
- *K14: Konuya hakim olmalı. Objektif olmalı.*
- *K15: Şirkete bağlılığı konusunda şüphe uyandırmayacak, en az 5 yıldır firmada görev almış, liyakat sahibi, üstleri ve astları arasında saygı gören, kişisel olarak yakın çalıştığı kimse ile bir problemi olmayan, mevki hırsı olmayan, erdemli, evrensel ahlak anlayışına sahip, adalet duygusu sağlam.*
- *K16: Dürüst, eğitilmiş, farkındalığı yüksek, iletişim becerisi yüksek. Güvenirliğinin ve niyetinin hem çalışanlar hem de şirket olarak sorgulanmaması gerekiyor o nedenle.*
- *K17: Muhakeme, ifade. Seçilmiş kişilerin uygulamada ortaya koyacakları asil amaçlarının şirket menfaati mi yoksa aleyhe hususlar mı olduğu da önemli bir kriterdir.*
- *K18: Duyduklarını doğru yorumlayabilen, etki altında kalmayan, gözlem yetenekleriyle elde ettiklerini doğru ifade edebilen.*
- *K19: Kurumda en az 5 senesini doldurmuş olmalı. Çapraz fonksiyonlar ile aktif çalışan bir departmanda görevli olmalı ki farklı departmanlar hakkında da yorum yapabilsin.*
- *K20: Kişisel seçimlerden ziyade şirket çalışanlarının her biri yöneticilerine taşıdıkları uygunsuzluklara bir çözüm bulunmazsa her biri konuyu üst yönetime taşımakla yükümlüdür.*
- *K21: Nesnel yaklaşımları benimsemiş, şirket kültürünü, ilkelerini benimsemiş, deneyimli.*
- *K22: Etik bilgisi olan, kendine yalan söylemeyen kişiler olmalı.*
- *K23: Etik olmalı. Olaylara objektif yaklaşmasının yanında sürecin sonraki adımlarında kendisini de etkileyebilecek sonuçlar olsa dahi olumsuzlukları doğru şekilde aktarması gerekmektedir. Diğer olması gereken özellik ise raporlama kabiliyeti olup olumsuzluğun etkisi ve*

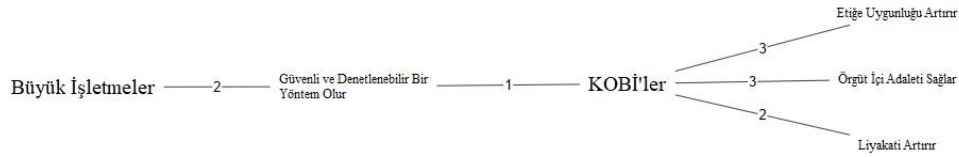
aciliyetine göre doğru kişiye, zamanında raporlama yapılmasının da büyük önem taşıdığı düşünüyorum.

- K24: Herkes ile bağlantısı olan, çok dürüst, konulara objektif yaklaşabilen.
- K25: Tam bir tarif yapamayacağım.
- K26: Etiğe uygun olmalı. Yasal olmayan, şirket politikasına uymayan davranışları raporlamaya istekli olmalı.
- K27: Monitoring yapabilen, veri erişimi olan, güvenilir, denenmiş ve tartılmış kişilerden seçilmeli.
- K28: Gözlem kabiliyeti gelişmiş, güvenilir ve ağzı sıkı olmalı.

Bu kapsamda KOBİ'lerdeki yöneticilerin dürüst, güvenilir ve etik olmayı öncelikledikleri ancak sorumluluk almayı ön plana çıkarmadıkları söylenebilir. Bunun nedeninin KOBİ'lerin neredeyse tamamının aile şirketi olması ve büyük çoğunluğunun kurumsallaşma konusunda yeterli niteliğe sahip olmamaları nedeniyle kişisel ilişkilerin kalitesini ön plana almaları olduğu ifade edilebilir. KOBİ'lerde yetki devri çok sık karşılaşılan bir durum değildir. Bu nedenle sorumluluk almanın KOBİ yöneticileri için en son sırayı alması anlamlı karşılanabilir. Benzer şekilde liyakatin de son sıralarda bulunmasının nedeni olarak bu durum gösterilebilir. KOBİ'lerin yapısı gereği iletişim ve kişisel güvenilirlik, liyakatten daha önemli bir unsur olarak düşünülebilir.

Ayrıca büyük işletmelerdeki yöneticilerin farkındalık sahibi olma özelliğini en üst sıraya, liyakat, etik ve güvenilirliği son sıralara koymalarının nedeni büyük işletmelerin kurumsallaşmış yapıları gereği kişisel özellikleri kontrol etme ve denetleme ve personel seçimi sürecini yürütenlerin, başvuran adayların liyakatini belirleme konusundaki yeteneğine güvenmeleri olduğu söylenebilir.

Şekil. 3 Türkiye'de Resmi BİU'nun Yaratacağı Faydalar

Bir başka tema grubu da katılımcıların BİU'nun resmi olarak uygulanması durumunda ortaya çıkmasını bekledikleri faydalardır (Bkz. Şekil 3). Bu veriler büyük işletmelerde çalışan 13 yöneticinin sadece 2 tanesinin BİU'nun olumlu bir yönü olacağından bahsettiğini ve bunun da güven ve denetlenebilirliği artıracığı beklentisi olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan KOBİ'lerde çalışan 15 yöneticiden 9 tanesi BİU'nun resmi olarak uygulanmasıyla ortaya çıkabilecek faydaların varlığından bahsetmiştir. "Etiğe uygunluğu artırması" ve "örgüt içi

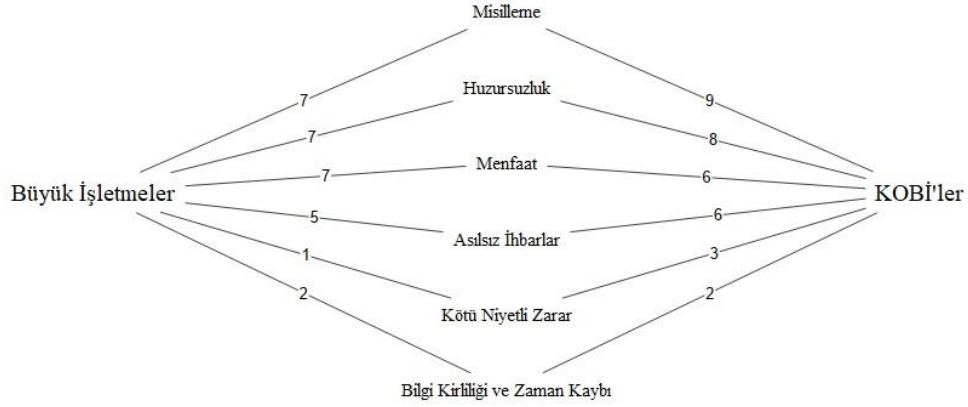

adaleti sağlaması” ilk iki sırayı alırken “liyakati artırma” ile “güvenli ve denetlenebilir bir yöntem olma” ise onları takip etmiştir. Katılımcı değerlendirmeleri şu şekildedir:

- *K2: Zararlı bir uygulama olduğunu düşünmüyorum ama çalışanların fikirlerini ve tespit ettikleri uygunsuz durumları üst yönetime taşımak için doğru ve kendileri için güvenli bir yöntem olduğunu düşünüyorum.*
- *K4: Faydası; resmi olarak böyle bir uygulamanın yapıldığını bilen işçiler daha dikkatli ve özenli davranışlar sergilerler.*
- *K5: Şirkette adaletli bir çalışma ortamı sağlar.*
- *K6: Şirket içi adalet sağlanır*
- *K9: İç denetim mekanizmasının varlığı kurumları daha disipline ve organize edebilir*
- *K13: Şirketlerin çevreye ve insan sağlığına zararlı faaliyetlerinin bir nebze de olsa önüne geçilmesi açısından yararlı olabileceği düşüncesindeyim.*
- *K14: Faydaları; olası yasal eksiklerin tamamlanması. Oluşabilecek cezaların ortadan kalkması.*
- *K16: İş ortamlarında adaletin ve çalışan huzurunun artmasını sağlayacaktır. İşe aidiyeti arttıracaktır.*
- *K21: Kurum içi kültürünün gelişmesi liyakatin değer kazanması için bu uygulamanın faydalı olacağını düşünüyorum.*
- *K23: Uygulamanın faydası; çalışanlar arasında huzursuzluk yaratan konular daha ilk aşamada tespit edilmekteydi. Yönetim tarafından değerlendirilen konulara ise gerekli ise küçük müdahaleler yapılarak, sorunlar krize dönüşmeden çözülmekteydi.*
- *K26: Şirketin çıkarları göz edileceği için daha verimli bir iş ortamı olur.*

Bu bağlamda büyük işletmelerde çalışan yöneticilerin büyük kısmının resmi BİU uygulamasının faydalı olacağını düşünmedikleri, düşünenlerin ise hali hazırda mevcut olan gayri resmi ihbar uygulamalarını için daha güvenli ve denetlenebilir bir yol olarak değerlendirdikleri söylenebilir. KOBİ yöneticileri ise resmi BİU uygulamasının faydalarından daha fazla beklenti içerisindedir. KOBİ yöneticilerinin, resmi BİU uygulamasından etik ve adaletin tahsis etmesini bekledikleri ifade edilebilir.

Şekil. 4 Türkiye’de Resmi BİU’nun Neden Olacağı Zararlar

Resmi BİU uygulamasının olası zararlarına dair katılımcı yöneticilerin düşüncelerini belirten temaların dağılımları ise hem KOBİ hem de büyük işletmelerde benzer bir şemayı izlemektedir. Tüm işletmelerdeki yöneticilerin en çok belirttikleri alt tema “misilleme” davranışı olarak görülmektedir. Onu “huzursuzluk” ve “menfaat” alt temaları takip etmektedir (Bkz. Şekil 4). Katılımcılar düşüncelerini şu şekilde ifade etmişlerdir:

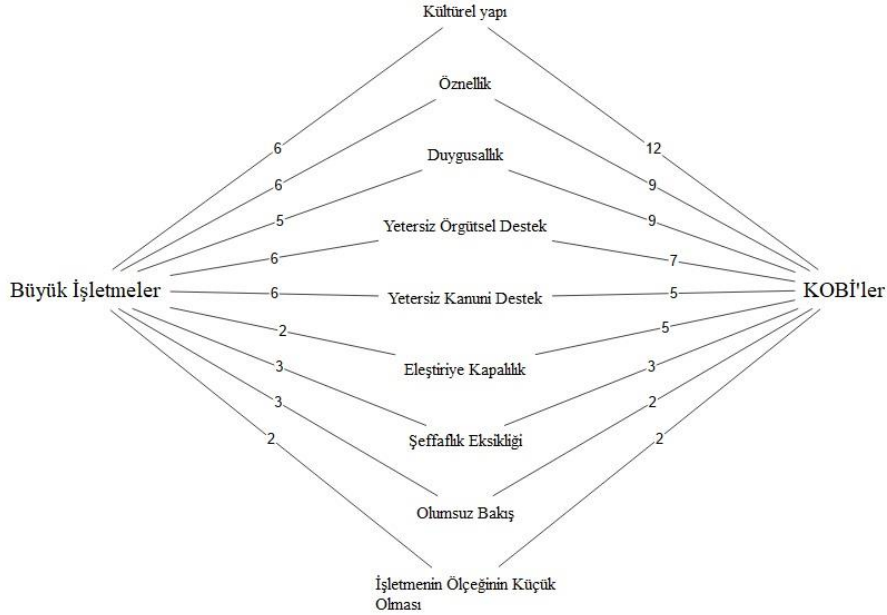
- K1: Resmi ve belirli kişilerin atamasıyla bu kişilere karşı güvensizlik ve dışlama ile karşılaşılacağını düşünüyorum. Çünkü herkesin kendince saklanması gereken bir konusu vardır. Bu çalışanları atanmış kişilere karşı tedirgin eder, uygulama amacına hizmet edemeden işe yaramaz hale gelir.
- K4: Türk insanının genel yapısında ötürü, özellikle küçük işletmelerde huzursuz bir çalışma ortamına sebebiyet verebilir.
- K5: Herkes birbirini şikayet eder. İçerde huzursuzluk olur. İnsanlar kendi menfaati için kullanır. Olur olmaz yere birbirlerini ihbar edip dururlar.
- K6: sınırları iyi belirlemek gerekli yoksa çalışanların devamlı birbirini ihbar ettiği güvensiz bir ortam şirketi daha başka sorunlara götürür.
- K7: Nesnel davranışlar yerine öznel hareket edileceğinden sonuçlar kişiselleştirilmiş olacaktır.
- K8: İspiyoncu diye tabir edilip hatalar yapan kişiler tarafından saygınlıkları düşürülmeye çalışılabilir. Gizli olduğunda da herkes birbirinden şüphelenip dedikodu körüklenebilir.
- K9: Şirket yöneticileri bu kişilerden gelen taleplere maddi kaygılar, hukuksal kaygılar sebebiyle kayıtsız kalabilir. Bu ihbar için seçilen kişilerin her türlü bilgiyi aktarması mümkün olabilir.

- *K10: Çalışanlar kendi deneyim ve bilgi kapasitelerinden dolayı yanlış değerlendirmeler yapabilir. Şirkete karşı bir tehdit gibi saklayabilir ya da yöneltebilir.*
- *K11: Kasıtlı olarak birbirlerine zarar verebilirler. Bilgi uçuran kişi kişiye misilleme yapılı. Bilgi uçuranlar da menfaat sağlamak amacıyla kullanabilirler.*
- *K12: Hain, ispiyoncu damgası yer, dışlanma maalesef kaçınılmaz.*
- *K13: Türkiye’de bu uygulama insanların aklında muhbirlik, gammazlık gibi olumsuz ifadeler çağrıştırabileceği için uygulanmasının mümkün olmayacağı düşüncesindeyim.*
- *K14: İhbarcının kim olduğunun bilinmesi Türkiye’de uygulanmasını mümkün kılmıyor.*
- *K15: Yönetimsel anlamda adam kayırma, şirket kaynaklarını kullanarak kendine menfaat yaratma, kendi klanını kurmaya teşebbüs etme, ucu açık ithamlar.*
- *K17: İşletmelerin asil amaçlarının karlılık olduğu düşünülürse, önceliğin hizmet kalitesi mi, şirket itibarı mı, karlılık mı yoksa personel memnuniyeti mi olduğu konusunda kararsızlık ortaya çıkabilir.*
- *K18: Şikayet mekanizması gibi görüldüğünden birlik sağlanması zorlaşabilir. Öfkeli rekabeti arttırabilir.*
- *K19: Huzursuzluk olur. İnsanlar birbirine güvenmez. Herkes olur olmaz birbirini ihbar eder. İnsanlar birbirine düşer.*
- *K20: Etik kuruluna taşınmaya değmeyecek konuların gündemi meşgul etmesi olarak belirtebilirim. Birbirlerine karşı kullanırlar.*
- *K21: Adalet sağlanmazsa bu sistemin varlığına duyulan güven sarsılacak ve itibar görmeyecektir.*
- *K22: İş ortamları karşılıklı güven, dedikodu esasına dayanır. “Şirketteki ihbarcı kim acaba”ya döner iş.*
- *K23: Espiyonaj, fişleme, yalakalık.*
- *K24: Kişisel çıkarlar ön plana gelir. Şirketin açık iletişimine gölge düşürür. Herkes diğerinin ihbarcı olduğunu düşünerek tüm açık fikir ve görüşlerini de saklayabilir.*
- *K25: Herkesin yükümlü olduğu bir konuyu belirli sayıda kişiye görev olarak vermek zaman zaman belki etkinliği arttırabilir ama şirket kültürünün sorumluluk alma ve açıklık konusunda geriye düşmesine sebep olacaktır diye düşünüyorum.*

- K27: Trafikteki fahri müfettişlik işi ile benzer bir iş. Bu yetkiye sahip insanlar trafikte takıştıkları kişileri cezalandırmak için bu trafik cezası kesebiliyorlar. Bazen yanlış uygulamalar oluyor.
- K28: Şirketimizde etik anlamında karar noktalarında hep aile bireyleri yer almaktadır. Bu sebeple sistem uygulanıyor olsa bile ihbarcının şikayetini yani gözlemine dile getirmesi çok da kolay olmayacaktır. Çalışanı görevini yerine getiremeyeceği bir noktaya getirmek iç huzursuzluk yaratacaktır.

Bu bilgiler ışığında hem KOBİ hem de büyük işletme yöneticileri resmi BİU uygulamalarının en fazla misilleme davranışını ortaya çıkaracağını düşünmektedir. KOBİ'lerde huzursuzluk ve menfaat zararları beklentisi misilleme davranışının ortaya çıkması beklentisini takip ederken büyük işletmelerde ise bu üç alt tema eşit frekansta oluşmuştur. Bu bağlamda KOBİ'lerde çalışan sayısının az ve dolayısıyla ikili gayri resmi ilişkilerin kimi zaman resmi ilişkilerden daha fazla önem arz edebiliyor olmasının etkisi olduğu düşünülebilir. Büyük işletmelerde ise hiyerarşik yapı daha karmaşık ve yatay birimler arasındaki ilişkiler birbirinden KOBİ'lere nazaran daha uzak olabildiği için bireysel davranışlar olan misilleme ve menfaat, bir grup davranışı olan huzursuzluk ile birbirine yakın frekanslarda görülmektedir.

Şekil. 5 Türkiye'de BİU'nun Resmi Olarak Uygulanmasını Engelleyen Nedenlerin Dağılımı

Son tema ise yöneticilerin Türkiye'de BİU'nun resmi olarak uygulanmasını engelleyeceğini düşündükleri nedenlerdir. Katılımcıların görüşleri şu şekildedir:

- *K1: Duygusal ve eleştiriyi kaldıramayan bir toplumuz. Kendimize göre yorumluyoruz. Bu nedenle bizde uygulanması mümkün değil.*
- *K2: Ülkemizde yönetici baskısı ve korkusu fazla olduğu için kişiler bağımsız bir organizasyon ile temasa geçerse daha açık ve korkusuzca karşılaştıkları yolsuzluk uygunsuzluk ve ahlaka uygun olmayan davranışları bildirebilirler.*
- *K3: Bizim kurumumuzda banka hisselerinin yönetim hakkına sahip bir sendika olduğu için kurum içi kişisel uygunsuzluklar da çok çabuk fark ediliyor ve gereği yapılıyor.*
- *K4: Türk insanının genel yapısında ötürü, özellikle küçük işletmelerde huzursuz bir çalışma ortamına sebebiyet verebilir. İşletmenin kurumsallığı ile doğru orantılı olarak uygulanabilirliğin artabileceğini düşünüyorum.*
- *K5: Duygusal insanlar olduğumuzdan ne raporlama düzgün işler ne de değerlendirme. En ufak eleştiride kavgalar çıkar.*
- *K6: Çok mümkün değil çünkü sistem ihbar edeni cezalandırmak üzerine kurulu.*
- *K7: Mümkün değildir. Bu kültürün oluşması için birey henüz çocuk yaşlarda ailesinden başlayarak aldığı tüm eğitimlerde etik anlayışın ve yorumunun bilincinde olmalıdır. Henüz bu seviyede bir bilinç sistemimiz bulunmuyor.*
- *K8: Türk insanı yapacağından geri kalmaz. Bir şekilde ihbarcılarının saygınlıklarına odaklanıp zarar vermeye çalışılacaktır.*
- *K9: Şirket yöneticileri bu kişilerden gelen taleplere maddi kaygılar, hukuksal kaygılar sebebiyle kayıtsız kalabilir. Duygularla düşünmek yerine verilerle düşünürsek belki olabilir.*
- *K10: Çalışan disiplini, iş disiplini ve aile eğitimimiz buna müsait değil. Yeterli değil.*
- *K11: İhbarların adil olacağını düşünmüyorum. Belki devlet desteğiyle böyle bir sistem kurulabilir. Ama işletmelere bırakılırsa yürütülemez.*
- *K12: Bizim kültürümüze uygun değil.*
- *K13: Orta ölçekli bir aile şirketi olan ve proje bazlı personel çalıştıran kurumumuzda bunun uygulanmasının bir yarar sağlamayacağı düşüncesindeyim.*
- *K14: Kabul göreceğini zannetmiyorum. İşletmeler toplanan verilere bakmayacaktır bile.*

- *K15: Mevcut personel yapısını düşününce bunun mümkün olmadığını söyleyebilirim.*
- *K16: Hem çalışanlar hem de şirket bu olgunluğa sahip değil. Şu anki düzen çıkarıcılık üzerine kurgulanmış.*
- *K17: Kültürel yapıya geçerli olduğunu düşünmüyorum. Duruma pragmatik yaklaşımların eylemleri sonucunda rahatsızlık duymayacaklarını düşünüyorum.*
- *K18: Biz formal olarak buna hazır değiliz. Hem kültürel hem toplumsal eğitimimizin bunun doğru anlaşılmasına izin vereceğini sanmıyorum.*
- *K19: Ne kültürümüze ne de işletmelere uygun olduğunu düşünmüyorum. Kanunen de korunacağını zannetmiyorum.*
- *K20: Belki KOBİ seviyesinde olabilir. Ama yine de muhbirlik olarak görülür.*
- *K21: Adalet sağlanmayacağı için bu sistemin varlığına duyulan güven sarsılacak ve itibar görmeyecektir. Akdeniz toplumunun bir parçası olduğumuz için duygularımız çoğunlukla düşüncelerimizin önüne geçiyor. Burada en önemli sorumluluk sahibinin yöneticinin aldığı kararın arkasında durabilecek bir patron. Kurallara uyan bir şirket ortamı oluştursa, nesnel bir değerlendirme ortamının varlığına inanılıyorsa bahsettiğimiz uygulama resmi olarak da hayata geçebilir.*
- *K22: Sadece bizde değil bence Akdeniz ülkelerinde zor. Etik öğrenmemiz gereken en önemli konu. Eğitimde bunun yeri ve önemi artırılmalı. Özellikle ilk 3 yıl okuma yazmayı öğrettikten sonra bütün eğitim modeli bunun üzerine olmalı.*
- *K23: Kişinin zamanla kendi üzerinde gördüğü güç nedeniyle objektiflikten ayrılacağını düşünüyorum. Bir diğer gözlemediğim olumsuzluk ise üst yönetim ile doğrudan iletişim kurmanın verdiği özgüven ile yönetici olma ya da terfi hakkı kazanma hakkına sahip olduğu düşüncesiyle üst amirlerinin çalışmalarına daha fazla odaklanıp kendisine alan açma çabasıdır.*
- *K24: Yönetici ön yargıları ve sübjektif değerlendirmeler ile çok objektif yönetilebileceğini düşünmüyorum. Geri bildirim vermek yerine şikayete dönüşür. Herkes birbirinin kuyusunu kazma moduna geçecektir. Ben şirket içi motivasyonu neşeyi, keyfi kaçıracağını düşünüyorum. Şeffaf olma konusunda sıkıntılarımız var zaten. Aktif bir denetim yeterli olacaktır.*
- *K25: Yasal zeminde böyle bir uygulama için kanıt mekanizmasının iyi işlerlikte olması gerekir ve çalışanlar üzerinde önemli bir baskı oluşturacağı beklenebilir.*

- K26: Çalışan bu uygulamayı yaptığında işini kaybetmekten korkabilir. Kimi kime raporladığını bilemeyebilir. Başına ne geleceği olmaz. Bazı durumlarda da raporlasa dahi herhangi aksiyon alınmadan dosya genelde kapanır.
- K27: Uygulanabilir ama diğer kontrol araçları kullanılırsa. Kural uygulanmayınca ceza sistemi çalışmaz ise monitoring yapılmaz ise sadece bilgi uçurma bizim insanımızda çalışmaz. İhbarcılar kendilerini bir her şeye muktedir zanneder. Yetkiyi kötü kullanabilirler.
- K28: Şirket yönetimi olarak gerekli ve yararlı görülmeyecektir. Aile şirketlerinin çokluğu sebebiyle uygulama yaygınlaşması zordur.

Bu bağlamda hem KOBİ hem de büyük işletme yöneticileri için, Türkiye'deki iş yapma kültürünün resmi BİU uygulamasının önünde en önemli engel olarak görüldüğü ifade edilebilir. KOBİ yöneticilerinde bu kültürel yapı temasının frekansı diğer alt temaların frekansından daha yüksektir. Ancak büyük işletme yöneticilerinde kültürel yapı alt teması, öznellik, yetersiz örgütsel destek, yetersiz kanuni destek temalarıyla aynı frekansa sahiptir. KOBİ yöneticilerinde ise yetersiz örgütsel destek ve yetersiz kanuni destek alt temaları daha düşük frekanslarda görülmektedir. KOBİ ve büyük işletme yöneticilerinin kurumsal bakışları arasındaki farkı işaret eden bir başka durum da KOBİ yöneticilerinin kültürel yapıdan sonra öznellik ve duygusallık gibi kişilik özelliklerine birer engel olarak daha fazla ağırlık vermeleridir.

Bu farklılıkların nedeni KOBİ'lerin örgütsel sorunları görmek konusunda büyük işletmeler kadar yeterli kurumsal yeteneğe sahip olmamaları şeklinde düşünülebilir. Büyük işletmelerin kurumsal hafızaları özellikle üst düzey ve tepe yöneticilerin örgütü bir bütün olarak görebilme yetilerini güçlendirmektedir. Bu nedenle büyük işletme yöneticilerinin BİU'nun Türkiye'de resmi olarak uygulanmasının önünde kişisel özellikler kadar örgütsel ve kanuni engelleri de benzer düzeyde değerlendirdiği söylenebilir. Ancak KOBİ yöneticileri de kişisel özelliklerden hemen sonra örgütsel ve kanuni engellerin öneminden bahsetmişlerdir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Çalışmaya katılan yöneticilerin çalıştıkları kurumlarda herhangi bir resmi BİU uygulamasının bulunmaması ve katılımcıların bu uygulamanın Türkiye'de resmi olarak kullanılmasına olumlu bakmadıkları görülmüştür. Bu durum resmi BİU'nun Türkiye iş dünyasına uygun bir uygulama olmadığını düşündürmektedir. Hem KOBİ hem de büyük işletme yöneticileri bu uygulamanın gayri resmi olarak yürütülmesine daha sıcak bakmaktadır. Zaten bazı katılımcıların çalıştıkları kurumlarda bu uygulamanın gayri resmi bir şekilde mevcut olduğu görülmektedir.

Gayri resmi BİU'ya benzer ihbar uygulamalarına büyük işletmelerde sıklıkla rastlanmaktadır. Bu uygulamalar çoğunlukla etik hat olmak suretiyle hem

çalışanlara hem de tüm kamuoyuna açık şekilde çalışmaktadır. Bu nedenle büyük işletme yöneticilerinin önemli bir kısmının BİU uygulamasının Türkiye’de gayri resmi olarak kullanılabilmesini ifade ettikleri söylenebilir. Bu bağlamda görevlendirilecek BİUR’ların ise dürüst, güvenilir, etik, farkındalık sahibi ve iletişim yeteneği yüksek olmalarının önem arz ettiği söylenmiştir.

Üst düzey ya da tepe yönetim tarafından belirlenen resmi BİUR’ların varlığının işletmelerdeki çalışma huzuruna zarar verebileceği, işletmelerde misilleme ve bu durumu bir menfaat unsuru olarak kullanma eğiliminin artabileceği ifade edilmiştir. Asılsız ihbarların örgütsel ahenge zarar verebileceği ve bu durumun yaratacağı bilgi kirliliğinin de zaman kaybına yol açabileceği belirtilmiştir.

BİU’nun resmi olarak uygulanması sonucunda neden misilleme, çalışan arası karşılıklı ilişkilerde bozulma, örgüt içindeki huzursuzluk ortamı, durumu kişisel menfaati için kullanma gibi zararların ortaya çıkmasının, yöneticiler tarafından beklenen bir durum olduğu değerlendirilebilir.

Toplum için esas önem arz eden konu etik dışılığın önlenilmesidir. BİU ise bunun sağlanabilmesi için geliştirilen uygulamalardan bir tanesidir. Resmi olarak uygulanabilmesi hem sosyal hem de iş hayatına dair kültürel kodlarla uyumlu olmasına bağlıdır. Bu uyumun sağlanamayacağı kültürlerde resmi BİU’nun yarardan fazla zarar getirebileceği düşünülebilir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100’dür. Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Akıllı, H. S., Çam, S., Kılınc, S. & Kızılboga, R. (2013). *Kamu personelinin etik ihlallerine verdikleri önem derecesi ve etik ihlallerin bildirim konusundaki görüşleri. Sayıştay Dergisi*, (89), 5-33.

Alnaqi, H., McIntosh, B., & Lancaster, A. (2017). *Cultures of fear: Perspectives on whistleblowing. British Journal of Mental Health Nursing*, 6 (3), 134-137.

Andrade, J. A. (2015). *Reconceptualising whistleblowing in a complex world. Journal of Business Ethics*, 128, 321-335.

Appelbaum, S.H., Iaconi, G.D. & Matousek, A. (2007), *Positive and negative deviant workplace behaviors: Causes, impacts, and solutions. Corporate Governance*, Vol. 7 No. 5, pp. 586-598.

Ashforth, B. E. & Anand, V. (2003). *The normalization of corruption in organizations*, in R. M. Kramer and B. M. Staw (eds.), *Research in Organizational Behavior*.

Aydan, S. & Kaya, S. (2018). Sağlık sektöründe ihbarcılık: bir üniversite hastanesinde çalışan hemşire ve sekreterler üzerine bir uygulama. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 21 (1), 41-63.

Ayers, S., & Kaplan, S. E. (2005). *Wrongdoing by consultants: An examination of employees' reporting intentions*. *Journal of Business Ethics*, 57 (2), 121-137.

Barnett, T. (1992). *A preliminary investigation of the relationship between selected organizational characteristics and external whistleblowing by employees*. *Journal of business Ethics*, 11, 949-959.

Barnett, T., Cochran, D.S. & Taylor, G.S. (1993). *The internal disclosure policies of private-sector employers: An initial look at their relationship to employee whistleblowing*. *J Bus Ethics* 12, 127-136.

Brink, A. G.; Lowe, D. J. & Victoravich, L. M. (2013). *The effect of evidence strength and internal rewards on intentions to report fraud in the dodd-frank regulatory environment*. *AUDITING: A Journal of Practice & Theory*, 32 (3), 87-104.

Butler, J. V., Serra, D. & Spagnolo, G. (2020). *Motivating whistleblowers*. *Management Science*, 66 (2), 605-621.

Candan, H. & Kaya, T. (2016). *İhbarcılık (whistleblowing) ve algılanan örgütsel destek arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik bir kamu kurumunda araştırma*. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 305-330.

Cassematis, P. G. & Wortley, R. (2013). *Prediction of whistleblowing or non-reporting observation: The role of personal and situational factors*. *J Bus Ethics* 117, 615-634.

Chiu, R. K. (2003). *Ethical judgment and whistleblowing intention: Examining the moderating role of locus of control*. *Journal of Business Ethics*, 43 (1/2), 65-74.

Cho, Y. J., & Song, H. J. (2015). *Determinants of whistleblowing within government agencies*. *Public Personnel Management*, 44 (4), 450-472.

Cross, F. B., & Tiller, E. H. (1998). *Judicial partisanship and obedience to legal doctrine: Whistleblowing on the federal courts of appeals*. *The Yale Law Journal*, 107(7), 2155-2176.

Culiberg, B., & Mihelič, K. K. (2017). *The evolution of whistleblowing studies: A critical review and research agenda*. *Journal of Business Ethics*, 146, 787-803.

Dasgupta, S., & Kesharwani, A. (2010). *Whistleblowing: A survey of literature*. *The IUP Journal of Corporate Governance*, 9 (4), 57-70.

Delmas, C. (2015). *The ethics of government whistleblowing. Social Theory and Practice, 41* (1), 77-105.

Dungan, J., Waytz, A., & Young, L. (2015). *The psychology of whistleblowing. Current Opinion in Psychology, 6*, 129-133.

Dungan, J. A., Young, L., & Waytz, A. (2019). *The power of moral concerns in predicting whistleblowing decisions. Journal of Experimental Social Psychology, 85*, 103848.

Duska, R. (2000). *Business ethics: Oxymoron or good business? Business Ethics Quarterly, 10* (1), 111–129.

Dworkin, T. M., & Baucus, M. S. (1998). *Internal vs. external whistleblowers: A comparison of whistleblowing processes. Journal of business ethics, 17* (12), 1281-1298.

Eaton, T. V., & Akers, M. D. (2007). *Whistleblowing and good governance. The CPA journal.*

Elliston, F. A. (1982). *Anonymity and whistleblowing. Journal of Business Ethics, 1*, 167-177.

Filiz, M. (2022). *Sağlık çalışanların ihbarcılık eğilimlerini belirlemeye yönelik yapılan çalışmaların sistematik derleme yöntemi ile analizi. Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 8* (1), 74-86.

Gökçe, A. T. (2013). *Relationship between whistle-blowing and job satisfaction and organizational loyalty at schools in Turkey. Educational Research and Reviews, 8*, 1186-1197.

Gökçe, A. T. (2014). *Okullarda bilgi uçurma: iş doyumunu ve örgütsel bağlılık ilişkisi. Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, (22)*, 261-282.

Gökçe, A. T. (2015). *Öğretmenlerin farklı bilgi uçurma tercihlerinde belirleyici olan değer yönelimleri. Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 5* (1), 1-11.

Hassink, H., De Vries, M., & Bollen, L. (2007). *A content analysis of whistleblowing policies of leading European companies. Journal of business ethics, 75*, 25-44.

Hersh, M. A. (2002). *Whistleblowers—heroes or traitors?: Individual and collective responsibility for ethical behaviour. Annual reviews in Control, 26* (2), 243-262.

Hwang, D., Staley, B., Te Chen, Y. & Lan, J. (2008), *Confucian culture and whistle-blowing by professional accountants: an exploratory study. Managerial Auditing Journal, Vol. 23 No. 5*, pp. 504-526.

Işık, O., Karaman, S. & Balas, S. (2021). Örgütsel güvenin ihbarcılık (whistleblowing) üzerine etkisi: Hemşireler üzerinde bir çalışma. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 29 (6), 381-395.

Jubb, P. B. (1999). *Whistleblowing: A restrictive definition and interpretation. Journal of Business Ethics*, 21, 77-94.

Kaptein, M. (2011). *From inaction to external whistleblowing: The influence of the ethical culture of organizations on employee responses to observed wrongdoing. J Bus Ethics* 98, 513–530.

Kapucu, G. & Kocatepe, M. (2022). İnsan hakları avrupa mahkemesi'nin halet vs. lüksemburg kararı: Vergi hukukunda bilgi sızdırma (whistleblowing). *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12 (2), 1451-1487.

Keenan, J. P. (2002a). *Whistleblowing: A study of managerial differences. Employee Responsibilities and Rights Journal*, 14 (1), 17-32.

Keenan, J. P. (2002b). *Comparing Indian and American managers on whistleblowing. Employee Responsibilities and Rights Journal*, 14 (2-3), 79-89.

Keenan, J. P. (2007). *Comparing Chinese and American managers on whistleblowing. Employee Responsibilities and Rights Journal*, 19 (2), 85-94.

Keil, M., Tiwana, A., Sainsbury, R., & Sneha, S. (2010). *Toward a theory of whistleblowing intentions: A benefit-to-cost differential perspective. Decision Sciences*, 41 (4), 787-81.

King, G. (1999). *The implications of an organization's structure on whistleblowing. Journal of Business Ethics*, 20, 315-326.

Konyalı, G. (2021). Uluslararası hukukta ihbarcılık kavramı ve ihbarcılığın korunması. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12 (1), 412-428.

Kuçuradi, I. (2003). *Etik ve "Etikler"*. Çotuksöken, B. (Ed.), *Felsefi söyleşiler I-II* (ss. 23-26). İstanbul Marmara Eğitim Vakfı. Maltepe Üniversitesi. Dragos- İstanbul.

Larmer, R. A. (1992). *Whistleblowing and employee loyalty. Journal of Business Ethics*, 11, 125-128.

Latan, H., Chiappetta Jabbour, C. J., & Lopes de Sousa Jabbour, A. B. (2019). 'Whistleblowing triangle': Framework and empirical evidence. *Journal of Business Ethics*, 160, 189-204.

Lennane, K. J. (1993). *Whistleblowing: a health issue. British Medical Journal*, 307 (6905), 667-670.

Liu, S., Liao, J. & Wei, H. (2015). *Authentic leadership and whistleblowing: mediating roles of psychological safety and personal identification. J Bus Ethics*, 131, 107–119.

McDonald, S., & Ahern, K. (2000). *The professional consequences of whistleblowing by nurses. Journal of Professional Nursing*, 16 (6), 313-321.

MacNab, B. R., & Worthley, R. (2008). *Self-efficacy as an intrapersonal predictor for internal whistleblowing: A US and Canada examination. Journal of Business Ethics*, 79, 407-421.

Mesmer-Magnus, J. R., & Viswesvaran, C. (2005). *Whistleblowing in organizations: An examination of correlates of whistleblowing intentions, actions, and retaliation. Journal of business ethics*, 62, 277-297.

Miceli, M. P., & Near, J. P. (1994a). *Whistleblowing: Reaping the benefits. Academy of Management Perspectives*, 8 (3), 65-72.

Miceli, M. P. & Near, J. P. (1994b). *Relationships among value congruence, perceived victimization, and retaliation against whistle-blowers*, 20 (4), 773–794.

Miceli, M. P., Near, J. P., & Dworkin, T. (2008). *Whistle-Blowing in organizations*. Routledge. New York.

Miethe, T. D., & Rothschild, J. (1994). *Whistleblowing and the control of organizational misconduct. Sociological Inquiry*, 64 (3), 322-347.

Near, J. P. & Jensen, T. C. (1983). *The Whistleblowing Process: Retaliation and Perceived Effectiveness. Work and Occupations*, 10 (1), 3–28.

Near, J. P., & Miceli, M. P. (1995). *Effective Whistle-Blowing. The Academy of Management Review*, 20 (3), 679–708.

Near, J. P., & Miceli, M. P. (2016). *After the wrongdoing: What managers should know about whistleblowing. Business Horizons*, 59 (1), 105-114.

Okpor, S. O. & Dikmen, F. (2021). *A comparative analysis of the media coverage of whistleblowing cases. Antalya Bilim Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 24-41.

Özdemir, M. (2014). *The relationship of organizational corruption with organizational dissent and whistleblowing in turkish schools. Cukurova University Faculty Of Education Journal*, 42 (1), 74-84.

Park, H. V& Blenkinsopp, J. (2009). *whistleblowing as planned behavior – a survey of south korean police officers. J Bus Ethics*, 85, 545–556.

Park, H., Blenkinsopp, J., Oktem, M.K. & Omurgonulsen, U. (2008). *Cultural orientation and attitudes toward different forms of whistleblowing: A comparison of south korea, Turkey, and the U.K. J Bus Ethics*, 82, 929–939.

Park, H., Rehg, M.T. & Lee, D. (2005). *The influence of confucian ethics and collectivism on whistleblowing intentions: A study of south korean public employees. J Bus Ethics* 58, 387–403.

Ray, S. L. (2006). *Whistleblowing and organizational ethics. Nursing ethics*, 13 (4), 438-445.

Sarı, C. (2022). *Kamu görevlilerinin sır saklama yükümlülüğü ve yasa dışı eylemleri bildirilme zorunluluğu ikilemi: Bir örnek olayda avukatın tanıklığı. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (2), 441-452.

Sayğan Tunçay, S. & Sayğan Yağız, F. N., (2020). *Türkiye’deki “bilgi uçurma (whistleblowing)” makalelerinin bibliyometrik profili, BMIJ*, 8 (4): 266-295,

Seifert, D. L., Sweeney, J. T., Joireman, J. & Thornton, J. M. (2010). *The influence of organizational justice on accountant whistleblowing*, 35 (7), 0–717.

Sims, R. L., & Keenan, J. P. (1998). *Predictors of external whistleblowing: Organizational and intrapersonal variables. Journal of business ethics*, 17 (4), 411-421.

Stewart, L. (2006). *“Whistle blowing”: Implications for organizational communication. Journal of Communication*, 30, 90-101.

Şen, M. L. (2020). *Yolsuzluğun önlenmesinde etkili bir araç: İhbarcılık. Sakarya İktisat Dergisi, Sakarya İktisat Dergisi* 100. Yıl Milli Egemenlik Özel Sayısı, 90-109.

Tansuğ, Ç. (2022). *Kamu görevlileri ve idare bakımından vicdani uyarı. Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19 (2), 941-989.

Taş, F. & Antalyalı, Ö. L. (2015). *Kamu hastanelerinde ve özel hastanelerde çalışan hemşirelerin izharcılık (whistleblowing) tutumları. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 34-54.

Tavakoli, A.A., Keenan, J.P. & Cranjak-Karanovic, B. (2003). *Culture and whistleblowing an empirical study of croatian and united states managers utilizing hofstede's cultural dimensions. Journal of Business Ethics* 43, 49–64.

Taylor, E.Z. & Curtis, M.B. (2010). *An examination of the layers of workplace influences in ethical judgments: whistleblowing likelihood and perseverance in public accounting. J Bus Ethics* 93, 21–37.

Taylor, E. Z., & Curtis, M. B. (2013). *Whistleblowing in audit firms: Organizational response and power distance. Behavioral Research in Accounting*, 25 (2), 21–43.

Ting, M. M. (2008). *Whistleblowing. American Political Science Review*, 102 (2), 249-267.

Ünsal, A. (2021). “Whistleblowing” kavramının türkçeye aktarımında asemantik sorunların meta etik analizi ve bir semantik öneri. *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives*, 9 (2), 188-196.

Vandekerckhove, W., & Lewis, D. (2012). *The content of whistleblowing procedures: a critical review of recent official guidelines. Journal of Business Ethics*, 108 (2), 253–264.

Waytz, A., Dungan, J. & Young, L. (2013). *The whistleblower's dilemma and the fairness–loyalty tradeoff. Journal of Experimental Social Psychology*, 49 (6), 1027–1033.

Wilde, J. H. (2017). *The deterrent effect of employee whistleblowing on firms' financial misreporting and tax aggressiveness. The Accounting Review*, 92 (5), 247–280.

Zakaria, M. (2015). *Antecedent factors of whistleblowing in organizations. Procedia Economics and Finance*, 28, 230-234.

Zhang, J., Chiu, R. & Wei, L. (2009). *Decision-making process of internal whistleblowing behavior in china: Empirical evidence and implications. J Bus Ethics* 88 (Suppl 1), 25–41.

Zhang, J., Pany, K. & Reckers, P. M. (2013). *Under which conditions are whistleblowing “best practices” best? Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 32 (3), 171-181.

Yayın Geliş Tarihi: 03.03.2023
Yayına Kabul Tarihi: 29.08.2023
Online Yayın Tarihi: 15.09.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1259867>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 3, Yıl: 2023 Sayfa: 1218-1248
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

THE EFFECT OF COLLEAGUE ARROGANCE PERCEPTION ON INTRA-ORGANIZATIONAL FEELINGS AND BEHAVIORS

Emre YAŞAR*

Harun Reşit GÜNDOĞAN**

Bilal Nadir ALKAN***

Nesrin AYDIN ALAKUŞ****

Abstract¹

Arrogant behaviors negatively affect relations and communication within the organization. The primary purpose of the research is to determine the effects of colleague arrogance on collaboration, organizational gossip, and emotional exhaustion. Quantitative research method was adopted. Within the scope of the research, a questionnaire form was prepared on an online platform and applied between 16 January-10 February 2023. The questionnaire was sent to the academicians via e-mail, and 391 academicians participated. Looking at the results of the regression analysis, the perception of colleague arrogance has a negative and significant effect on the collaboration of academicians. The perception of colleague arrogance positively and significantly affects the emotional exhaustion of academicians. When we look at another finding, colleague arrogance positively and significantly affects negative work gossip. At the same time, the perception of colleague arrogance does not have a significant effect on positive work gossip. In conclusion, we think this research has brought a different and vital perspective to the perception of colleague

---

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Yaşar, E., Gündoğan, H.R., Alkan, B.N. & Aydın Alakuş, N. (2023). The effect of colleague arrogance perception on intra-organizational feelings and behaviors. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (3), 1218-1248.

*Arş, Gör., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, ORCID: 0000-0003-1573-0930, emreyasar1852@gmail.com

** Dr., ORCID: 0000-0001-9053-162X, hrngundogan@gmail.com

*** Doktora Öğrencisi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Turizm Araştırmaları Enstitüsü, ORCID: 0000-0002-4330-3613, bilalnadiralkan@hotmail.com

**** Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, ORCID: 0000-0001-7263-4457, nesrin.aydin52@gmail.com

¹Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 30.01.2023 tarihli, 02 sayılı kararla etik kurul onayı alınmıştır.

arrogance. In organizational arrogance research, the importance of investigating the emotions and behaviors that occur in individuals has been put forward first.

Keywords: *Organizational arrogance, Organizational gossip, Collaboration, Emotional exhaustion, Academicians.*

ÖRGÜTSEL KIBİRLİLİK ALGISININ ÖRGÜT İÇİ DUYGU VE DAVRANIŞLARA ETKİSİ

Öz

Kibirli davranışlar, örgüt içerisinde ilişkileri ve iletişimi olumsuz etkilemektedir. Araştırmanın temel amacı meslektaş kibirliliğinin iş birliği, örgütsel dedikodu ve duygusal tükenme üzerindeki etkilerini belirlemektir. Nicel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Araştırma kapsamında online platformda anket formu hazırlanmış ve 16 Ocak-10 Şubat 2023 tarihleri arasında uygulanmıştır. Anket akademisyenlere e-posta yolu ile gönderilmiş ve 391 akademisyen katılmıştır. Regresyon analizi sonuçlarına bakıldığında meslektaş kibirlilik algısının akademisyenlerin iş birliği yapmaları üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Meslektaş kibirlilik algısı akademisyenlerin duygusal tükenmelerini pozitif ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Bir başka bulguya baktığımızda ise meslektaş kibri, olumsuz iş dedikodularını pozitif yönde ve anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Aynı zamanda meslektaş kibirlilik algısının olumlu iş dedikodusu üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Sonuç olarak, bu araştırmanın meslektaş kibirlilik algısına farklı ve önemli bir bakış açısı getirdiğini düşünüyoruz. Örgütsel kibirlilik araştırmalarında öncelikle bireylerde oluşan duygu ve davranışların araştırılmasının önemi ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Örgütsel kibirlilik, Örgütsel dedikodu, İş birliği, Duygusal tükenme, Akademisyenler.*

INTRODUCTION

It is acknowledged that arrogance has existed in every period of human nature. Besides human nature, arrogance is a phenomenon encountered in almost all organizations. Even though it is known to have devastating consequences, it still exists today (Milyavsky et al., 2017). To such an extent that today each individual is confronted by arrogant actions in the life of work and society. A person who acts with arrogance can cast aspersions on an opinion in the community (Cowan et al., 2019). Individuals exposed to arrogance can be ridiculed for their professional performance in work (Johnson et al., 2010). Organizations may also have individuals demonstrating arrogant behavior at various times. Organizations with arrogant individuals face negative aspects regarding the work environment and organizational behavior (Clear et al., 2015).

It is challenging to communicate with someone arrogant in any environment. Because the arrogant person fails to communicate and constantly creates tensions; moreover, it is hard for other individuals sharing thoughts with arrogant individuals. As it is unclear how an arrogant person will interpret spoken words and how they will answer, it is difficult to communicate with these people. (Leary et al., 1997).

Because in the definitions of arrogance, the individual is defined as a person who distinguishes himself by approaches that reach an arrogant dimension, regards themselves as superior to others, and attaches importance to their qualities. (Kowalski et al., 2003). Therefore, arrogance is accepted as undesirable (Einarsen et al., 2007). Arrogance is the reason why people fail, especially in their working lives (Toscano et al., 2018). The main reason for assessing arrogance in this way is that arrogant behavior is seen as behavior that causes organizational problems (Lin et al., 2022).

Arrogance is a dangerous condition that negatively improves the behavior of other individuals (Borden et al., 2018). Arrogant behaviors negatively affect relations and communication within the organization. Being exposed to arrogant behavior causes an increase in the stress level of individuals (Das, 2015). In a working environment where arrogant behaviors are frequently observed, individuals experience increased stress levels, low morale, and decreased job satisfaction (Herbin III, 2018). In a work environment where arrogant behaviors are high, the possibility of exhibiting counterproductive work behaviors is relatively high (Forsyth et al., 2012). Arrogance disrupts the working order by negatively affecting the positivity of the working environment (Thong and Ying-Leh, 2020).

Studies on arrogance also emphasize the adverse effects of arrogant behavior. Johnson et al. (2010) found that arrogant behavior has a negative relationship with the individual's self-assessed performance and the performance evaluated by others. Kleitman et al. (2019) concluded that arrogant individuals have as much confidence as truly competent individuals, but this trust is separate from performance and ability. Bauer et al. (2008) state that arrogant behaviors negatively affect organizational performance and citizenship. In addition, arrogant behaviors negatively affect the organizational climate. Haan et al. (2007), the presence of individuals displaying arrogant behaviors negatively affects the organizational commitment and happiness of other individuals. In an organization where arrogant behavior is exhibited, individuals talk about each other, and this reduces the work efficiency of individuals (Herbin III, 2018). When these studies are examined, it is seen that the studies generally focus on the relationship between arrogance and performance. However, arrogance does not only have a negative effect on the organizational behavior of individuals.

One of the negative effects experienced by individuals exposed to arrogance behavior is emotional exhaustion (Aslam and Siddiqui, 2023). Conservation of Resources (COR) may help explain why individuals experience emotional exhaustion due to being exposed to arrogance behaviors. According to the COR theory, individuals attach importance to having specific resources and feeling secure within the organization (Hur et al., 2023). These resources can be any object, condition, or feature that individuals attribute value (Hobfoll, 1989). The COR theory emphasizes that these resources will be lost by being exposed to incivility and

arrogance behaviors in the organization. Emotional exhaustion increases when the resources individuals value is unfairly limited by others in the organization (Neveu, 2007). Similarly, the Affective Events Theory (AET) explains that individuals may experience emotional exhaustion with exposure to arrogance behaviors. According to the AET, the events that individuals are exposed to in the organization affect their emotional responses (Weiss and Cropanzano, 1996).

In addition to emotional exhaustion, individuals exposed to arrogant behaviors show behaviors such as gossiping (De Clercq et al., 2021) and reducing collaboration (Toscano et al., 2018). Individuals who have the perception that they are in a lower position than individuals who exhibit arrogant behaviors have negative opinions about arrogant individuals (Kouzes and Posner, 2005). The reason for this situation is that individuals feel that their resources are under threat, according to the COR theory. Individuals who do not want to lose their resources and space to individuals with arrogant behavior develop negative feelings and thoughts (De Clercq et al. 2021). For this reason, individuals whose feelings and thoughts about arrogant individuals become negative increase their negative gossip about arrogant individuals and decrease their positive gossip (Dijkstra et al., 2014). At the same time, collaboration between individuals reduces (Cleary et al., 2015). The gossip and collaboration behaviors of individuals exposed to arrogant behaviors go through an emotional decision process. Within the scope of AET, individuals are affected by the events and situations they experience during the decision-making process (Paulus and Angela, 2012).

These negative consequences can happen in any organization. One such organization is the universities. Academicians with a higher level of talent and knowledge than other professional groups are expected to be arrogant (Demirbilek et al., 2022). It is said that academicians think they are superior and better informed than other academicians due to their specialization in a field (Padua et al., 2010). Because of the high demand from individuals working in higher education institutions, and universities, individuals in those institutions are supposed to be arrogant. In today's competitive world, arrogant academicians are more common (Sim and Ling, 2020). Arrogant academicians believe that only their research is precious and that other academicians are not (Friedman and Friedman, 2019). Also, arrogant academicians praise journals in which their research is published and despise journals by other academicians (Friedman and Friedman, 2019).

Showing arrogant behaviors among academicians in the university environment can cause some negativities. In particular, the arrogant behavior of academicians who train and graduate future generations negatively affects their intra-organizational relations with other scholars and their attitudes toward students (Thong and Ying-Leh, 2020). Various negativities are also mentioned in the research on academicians within the scope of arrogance. Sim and Ling (2020) state that arrogant behaviors in higher education institutions affect individuals' job commitment and satisfaction. Demirbilek et al. (2022) state that the individual

arrogance tendencies of academicians negatively affect the organizational climate. Kacay et al. (2021) concluded that academicians' perceptions of colleague arrogance negatively affect their academic performance. In studies on arrogance among academicians, collaboration, organizational gossip, and emotional exhaustion, which have essential roles in organizational emotions and behaviors, are not examined. In this regard, the aim of the research is to determine the effects of academicians' perceptions of colleague arrogance on collaboration, organizational gossip, and emotional exhaustion. This research is aimed to bring a different perspective to the study of arrogance. Another goal is to show the adverse effects of arrogant behaviors within the scope of internal emotions and behaviors.

CONCEPTUAL FRAMEWORK

Arrogance

Arrogance has a long history, conceptually emerging in different cultures (Bollaert and Petit, 2010). Arrogance, as a concept, was first derived in the English language and was transferred from Latin. Semantically, it expresses arrogance, an arrogant claim to superiority, emotions, and behaviors (Mish, 1998). Arrogance begins with an individual's perception of themselves as superior to others. After this beginning, the arrogant individual tries not to show respect to other individuals and not to listen to different ideas (Hareli and Weiner, 2000). There is resistance to new information and thoughts in the arrogant behavior of the individual. Individual thinks that their knowledge and ideas are more critical (Cowan et al., 2019) because individuals exhibiting arrogant behavior feel that they have the best information on every subject (Lynch, 2017).

It is seen that various definitions have been made of arrogance. In these definitions, arrogance is defined differently. Arrogance is an exaggerated self-confidence and ability (Dunning et al., 2003) or an individual's seeing and evaluating their situation as superior (Kleitman et al., 2019). The individual's liking for himself (Cleary et al., 2015) or the individual's effort to stand out and show himself in interpersonal relationships or an environment is also arrogance (Silverman et al., 2012). In addition, an exaggerated sense of superiority, the lack of self-evaluation of the individual, and the tendency to underestimate other individuals are also arrogant (Akhtar, 2018). In summary, arrogance is considered an erroneous behavior resulting in the individual seeing himself as perfect (Tiberius and Walker, 1998) or glorifying himself (Jakovljević, 2011; Tamzini and Ayed, 2018).

Different features are also emphasized in arrogant behaviors. In arrogant behavior, creating superiority by underestimating other individuals (Johnson et al., 2010), perceiving as omnipotent and knowing everything better (Ma and Karri, 2005), underestimating the mistakes or knowledge of others (Friedman and Friedman, 2019), and an exaggerated belief in knowledge (Meagher et al., 2015). This belief prevents reaching a common consensus in an environment (Samuelson

et al., 2015). In addition, arrogant behavior refers to the act in which the feeling of superiority results in humiliation behavior (Zohaib Khan, and Batool, 2022) and individual behaviors that lack respect (Poggi and D'Errico, 2011). It is effective for arrogant individuals to believe they have a higher intelligence level, but success is not related to high intelligence (Hareli and Weiner, 2000). Therefore, arrogant individuals exaggerate their abilities and achievements more and attribute their failures to different reasons (Picone et al., 2014).

There are specific differences between arrogance and incivility, and rudeness. In arrogant behavior, the individual considers their abilities, characteristics, success, and thoughts more valuable (Tiberius and Walker, 1998). Seeing oneself as superior and behaving in this way constitutes arrogance. Incivility is an individual's violation of respect rules (Pearson et al., 2000). Behaviors such as spreading rumors about individuals in the organizational environment, addressing individuals informally, such as brother or sister, withholding information, and using other individuals' belongings without permission are given as examples of impolite behaviors (Andersson and Pearson, 1999). On the other hand, rudeness is when an individual puts pressure on different individuals based on their power (Salin, 2003). As can be seen, in arrogant behavior, the individual considers themselves superior, while in incivility and rudeness, there is a direct violation of the rights of other individuals.

There may be various reasons for an individual to show arrogant behavior. Situations such as seeing oneself as superior or wanting to see oneself as excellent (Johnson et al., 2010), overconfidence in oneself (Silverman et al., 2012), having narcissistic characteristics (Uysal & Çelik 2018), having indifferent and compulsive personality traits (Bektaş, 2016), the individual's effort to suppress their inadequacy and seeing other individuals as risky for themselves (Avcı, 2023) cause arrogant behaviors.

Within the scope of the research, it has been observed that employees feel unhappy, insecure, and tense in organizations where arrogant behavior is exhibited. In addition, it has been observed that their commitment to the organization decreases, and employee's intention to leave their jobs increases. In business environments where arrogance behavior is present, it causes a toxic organizational environment as well as damaging bilateral relations, teamwork, and partnerships (Li and Tang, 2010; Yoon and Kim, 2010; Pañares et al., 2013; Esen, 2020; Kaçay et al., 2021).

Organizational Gossip

Gossip is an informal conversation about another person (Ellwardt et al., 2012). Beersma and Van Kleef (2012) report that gossip happens most of the time. Gossip plays a large part in socialization. (Michelson and Mouly, 2002). Gossip is a factor in organizational behavior (Grosser et al., 2010). Gossip may be positive and negative. Positive gossip is an informal way of talking about a person who is not there at the moment (Tian et al., 2019). Positive gossip implies flattering discussions

about other people. Supportive behavior is exhibited, or the individual is defended on a subject (Brady et al., 2017). Positive gossip enhances and maintains organizational coherence (McAndrew et al., 2007). Moreover, positive gossip reinforces organizational cohesion and creates organizational commitment (Ribeiro and Blakeley, 1995). Positive gossip fosters interpersonal relationships (Brady et al., 2017).

Negative gossip is negative talk about other individuals (Yao et al., 2020). Negative gossip in the study area harms interpersonal relations (Ellwardt et al., 2012) because negative gossip negatively affects individuals' thoughts and behaviors (Ye et al., 2019). The intense occurrence of negative gossip wastes time and energy of individuals. Therefore, individuals are emotionally worn out (Halbesleben et al., 2014). Negative gossip prevents the establishment of interpersonal relationships, and emotional belonging is damaged (Zhang et al., 2014). After negative gossip, anger, resentment, and disappointment may occur in individuals (Khan et al., 2022).

Another factor that influences people's positive or negative behavior in the workplace is the behavior of arrogant people. In COR theory, the willingness of individuals to protect their resources and rights determines their behavior (Hobfoll, 1989, 2001). People's desired behaviors in the work environment may need to maintain self-esteem (Borden et al., 2018). Individuals who behave arrogantly in the workplace continually put their rights and thoughts first. By ignoring the rights and opinions of other individuals, individuals can show that they believe in protecting their resources. After developing this belief, individuals begin to talk about individuals acting with arrogance (Dijkstra et al., 2014). There is no positive content to these conversations. So, there isn't any positive gossip.

Emotional Exhaustion

Burnout is a psychological syndrome (Lee and Ashforth, 1990) and consists of three dimensions. These; emotional exhaustion, depersonalization, and diminished personal accomplishment. However, emotional exhaustion is seen as the basic element of the concept of burnout (Maslach and Jackson, 1981). In general, the individual experiencing burnout feels indifferent to other individuals, deprived of success and unproductive (Demerouti et al., 2001). Emotional exhaustion occurs as a result of individuals' hard work. In other words, it is the lack of energy and emotional power of the individual due to the increasing demands and working conditions in the working environment (Bacharach et al., 1991; Maslach et al., 2001). In general, emotional burnout is an important and serious problem in working life. Job satisfaction and performance of an individual experiencing emotional exhaustion decreases, and their commitment to work weakens (Golembiewski et al., 1998; Rutherford et al., 2009). The professional continuity of the individual is endangered (Khan et al., 2014). It also negatively affects organizational commitment (Wu et al., 2014). In addition, it causes a decrease in the morale of individuals and absenteeism (Grandey, 2003).

Increased work stress and burden are the main factors that cause emotional exhaustion (Lee and Ashforth, 1993). In addition, the absence of a social support environment in the working environment is also an essential factor (Halbesleben, 2006). Competition in the working environment and unfair evaluations can also cause emotional exhaustion (Alarcon, 2011). The decreased resources that individuals will use to fulfill their duties also lead to emotional exhaustion (Bahrer-Kohler, 2013). Reduced opportunities for individuals to participate in decisions and not paying attention to their thoughts are also among the causes of emotional exhaustion (Schaufeli and Bakker, 2004).

Collaboration

The fact that individuals act within the scope of a common goal means collaboration (Fu et al., 2019). When we look at the literature, we see various definitions of collaboration. Collaboration in these definitions; a behavior focused on maximizing the benefits of both themselves and other individuals, protecting the rights of both sides (Cyr and Choo, 2010), working towards a common goal (Ferrin et al., 2007), solving an individual's problem, helping the individual, working together it is expressed as developing new ideas (Wang and Noe, 2010). Learning and decision-making of individuals together in the working environment is also within the scope of collaboration (Miller and Lee, 2001). Sharing something is at the center of collaboration behavior (Llopis and Foss, 2016). In particular, collaboration develops more as a result of individuals sharing information (Scott and Bruce, 1994).

The basic conditions for collaboration between individuals in the organization are a safe (Tan, 2016) and participatory work environment (Vincent and Ahmad, 2021). Collaboration behavior increases in a work environment where the opinions and suggestions of individuals are valued, information is shared mutually, and individuals are encouraged (Bowen and Lawler, 1992). Such a working environment is necessary for effective collaboration. Because the individual infers that the help they make in such a working environment will also be given to them in the future and trusts collaboration (Luft, 2016). In summary, it is necessary for individuals to ensure integrity and a sense of trust in the working environment (Lin, 2008).

Hypothesis Development

Individuals exposed to arrogant behavior develop a negative attitude as soon as they think their rights are diminished. As a result of this attitude, the behaviors, thoughts, and performance of individuals who behave arrogantly are questioned more frequently. A behavioral belief is developing towards arrogant individuals. Along with this belief, individuals tend to gossip about arrogant individuals (De Clercq et al., 2021). According to our assumption, positive gossip decreases with the increase of negative gossip about arrogant individuals. Because as individuals encounter the behaviors of an arrogant individual, their positive thoughts about this individual decrease, and their negative thoughts increase. As can be seen, arrogance

affects individuals' collaboration and emotional exhaustion and causes organizational gossip.

Conversations constitute negative gossip behavior. Because individuals start to talk about the poor performance, skills, and irresponsibility of individuals who behave arrogantly (De Clercq et al., 2021), however, individuals must reveal negativities, such as arrogant behavior in the work environment, and talk about them (Hobfoll et al., 2018). This need of individuals is evaluated as a reaction within the scope of AET. Individuals can develop reactions to situations and events they encounter emotionally (Weiss and Cropanzano, 1996). Gossip behavior is also within this scope. Based on this information, research hypotheses were formed. These:

H1: Perception of colleague arrogance significantly affects positive work gossip.

H2: Perception of colleague arrogance significantly affects negative work gossip.

Arrogance can occur not only by the individual themselves but also through the evaluation of other individuals (Haan et al., 2007). Individuals working in an organization may think that any individual is arrogant, and they may perceive that the individual has arrogant behaviors. This situation affects the emotions and behaviors of individuals within the organization. In this context, arrogant behaviors negatively affect the morale of other individuals. As a result of negatively affecting the morale of individuals within the organization, the emotional states of individuals are also negatively affected (Borden et al., 2018). Therefore, the emotional condition of individuals deteriorates (Allen and Meyer, 1996). In addition to the emotional state, individuals' performance, attendance, and perspective become negative (Harrison et al., 2006). On the other hand, Borden et al. (2018) concluded that individuals with arrogant managers experience a loss of morale and higher burnout. Gürer et al. (2018) perceived that managerial arrogance negatively affects the burnout levels of employees.

Another factor that causes emotional exhaustion is working in the same environment with individuals who display arrogant behaviors. Individuals exposed to arrogant behaviors lose their morale in the work environment, and their emotional state worsens (Allen and Meyer, 1996). According to the AET, individuals develop emotional reactions depending on the conditions and relationships in the work environment (Weiss and Cropanzano, 1996). AET suggests that the emotions of an individual with a good working environment and no problems will be positive. However, individuals who experience negativities such as arrogant behavior in the working environment are likely to experience unhappiness, feeling tired and emotional exhaustion (Hur et al., 2015). The research has determined that individuals who encounter arrogant behaviors experience more intense emotional exhaustion

(Borden et al., 2018; Güner et al., 2018). Based on this information, a research hypothesis was formed. Hypothesis:

H3: Perception of colleague arrogance significantly affects emotional exhaustion.

Arrogant behaviors adversely affect professional personality and reputation, collaboration within the organization, and the organization's outputs in work life (Padua and Lerin, 2010). Arrogant behavior mainly affects collaboration. Within the scope of arrogance, individuals' anger, jealousy, blaming, and belittlement of other individuals, while acting in line with their pride and goals, cause the formation of in-organizational groups as a result of the individual's disturbing behaviors (Godkin and Allcorn, 2009). In a work environment with these behaviors, collaboration does not develop and weakens (Clear et al., 2015). Arrogance prevents the sharing and implementing of different views (Rosenthal and Pittinsky, 2006). Arrogant behavior reduces individuals' establishing relationships and sharing of information (Tiberius and Walker, 1998). Arrogance prevents other individuals from expressing their thoughts. This situation causes damage to interpersonal communication and collaboration (Tanesini, 2016). Toscano et al. (2018) concluded that arrogant individuals' collaboration levels decreased. Arrogant individuals prevent other individuals' desire to collaborate and prevent them from communicating (Salanova et al., 2012; Silverman et al., 2012). Because arrogant individuals do not want to listen to others (Trumpeter et al., 2006). In summary, arrogant behaviors in the work environment harm interpersonal collaboration (Panares et al., 2013).

Collaboration is reduced in work environments where there is no participatory decision making, where the opinions of individuals are ignored and underestimated. Another factor that negatively affects collaboration is the presence of individuals exhibiting arrogant behavior (Braun et al., 2016). Because individuals who perform arrogant behavior do not feel the need to collaborate with other individuals (Toscano et al., 2018). Collaboration and bilateral relations do not develop in a work environment where arrogant individuals despise and care about other individuals (Cleary et al., 2015). Individuals who are exposed to arrogant behaviors move away from collaboration. According to the AET, the reason for disengagement is the development of a negative reaction against arrogant individuals (Weiss and Cropanzano, 1996). Individuals do not want to collaborate with arrogant individuals who ignore their own thoughts and communicate little with them (Panares et al., 2013). Based on this information, the research hypothesis was determined. Hypothesis:

H4: Perception of colleague arrogance significantly affects collaboration.

RESEARCH MODEL

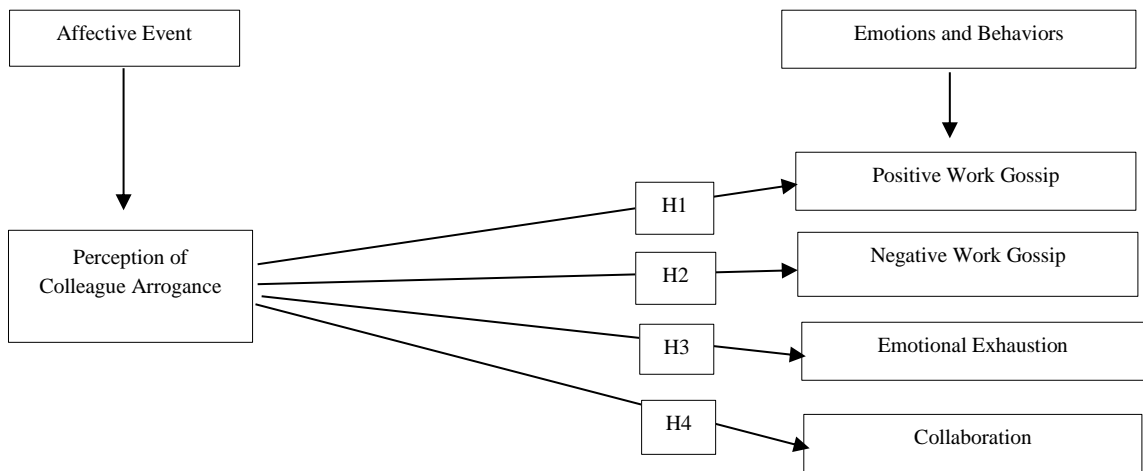
Emotions are feelings that individuals experience towards objects or situations and that prepare the individual to behave (Doğan and Özdevecioğlu,

2009). Emotions and moods are emotional states, but psychologists have rarely attempted to distinguish them (Weiss and Cropanzano, 1996). AET, which examines the effects of affective states and events on the actions of individuals, argues that the affective events that individuals have previously experienced and been under the influence of affect their behaviors in business and organizational life (Weiss and Cropanzano, 1996). The events that individuals have experienced in the past and the emotions they perceive in this experience affect their behaviors (Büyükgöze and Özdemir, 2017). For this reason, the affective events that the individual is under the influence of that day or that they have experienced in the past and whose effects are still continuing play an important role in the behaviors of the individual in the organization (Özdevecioğlu, 2004). While events that create negative emotions cause negative attitudes and behaviors, events that create positive emotions reveal positive attitudes and behaviors (Fisher and Ashkanasy, 2000).

According to the AET, people develop emotional reactions according to the circumstances and behaviors encountered in the work environment. They determine their behavior based on those responses. In this way, emotions and behaviors are presented according to the development of the work environment (Weiss and Cropanzano, 1996). Behavioral dimensions among people in the workplace impact relationships. Individuals who encounter negative behaviors of individuals will determine their behaviors by feeling unhappiness and sadness (Hur et al., 2015). Within this framework, we developed our research model based on the AET. Based on this model, our basic assumption is that academicians' perceptions of colleague arrogance will shape their collaboration, emotional exhaustion, and organizational gossip.

Figure 1. Conceptual model

METHOD

Sample and data collection

Academicians specialize in one or more fields as a professional requirement and conduct various publications and research in these fields. Arrogant behaviors can be observed due to specialization and the belief that their knowledge is excellent (Padua et al., 2010). With the contribution of the competitive nature of the university environment, it is considered normal for academicians to behave arrogantly (Sim and Ling, 2020). For these reasons, the research universe consists of academicians working in tourism departments at universities in Turkey. Before the data collection phase of the research, the number of tourism academicians was learned from the Higher Education Information Management System. According to the information obtained as of the 2022-2023 academic year, the number of academicians in the tourism departments of universities (including faculties, colleges, and vocational schools) is 2366 (Higher Education Information Management System, 2023). Since it was only possible to reach some academicians, sampling was carried out from the population. The academicians who were reached with the convenience sampling method and participated in the survey formed the research sample. Within the scope of the research, a questionnaire form was prepared on an online platform and applied between 16 January-10 February 2023. The questionnaire was sent to the academicians via e-mail, and 391 academicians participated. Ethics committee approval was obtained from the Scientific Research and Publication Ethics Committee of Isparta University of Applied Sciences with the decision dated 30.01.2023 and numbered 02. The demographic characteristics of the participants are shown in Table 1.

Table 1. Demographic characteristics of the participants

Demographic characteristics		Ratio	%	Demographic characteristics		Ratio	%
Gender	Male	211	54	Department	Tourism management	178	45,5
	Female	180	46		Tourism Guidance	55	14,1
Age	21-30	59	15,1		Gastronomy and culinary arts	114	29,2
	31-40	182	46,5		Recreation Management	13	3,3
	41-50	93	23,8		Other	31	7,9
	50 and above	57	14,6	Title	Research Assistant	72	18,4
Marital Status	Married	259	66,2		Instructor	141	36,1
	single	132	33,8		Doctor Lecturer	99	25,3
Educational Status	Undergraduate	9	2,3		assistant professor	59	15,1
	Master's Degree	111	28,4	Professor	20	5,1	
	Doctorate	271	69,3				

MEASURES

The colleague arrogance scale was used to measure the perceptions of the arrogance of fellow academicians. The Colleague Arrogance Scale was designed by Herbin III (2018). Kaçay et al. (2021) adapted the scale of colleague arrogance to Turkish. After this adaptation, the scale was designed as five statements and one dimension. For example, some statements indicate the arrogant behavior of fellow academicians, such as "My fellow academicians exhibit behaviors that make other colleagues feel worthless." The reliability of the colleague arrogance scale in its Turkish version is 0.92.

The Organizational Gossip scale was used to measure the gossip behavior of academics. The Organizational Gossip scale was developed by Kuo et al. (2015). The Organizational Gossip scale was adapted into Turkish by Şantaş et al. (2019). As a result of this adaptation, the scale was shaped as 20 statements and two dimensions. Dimensions are work gossip and non-work gossip. In our study, the dimension of work-related gossip was examined. The work-related gossip dimension consists of 10 statements. For example, there are work gossip statements about colleague academics, such as "I comment on the excellent job performance of my fellow academicians." The reliability level of the work-related gossip dimension is .87.

Maslach Burnout Scale was used to measure the emotional exhaustion levels of academicians. The Maslach Burnout scale was developed by Maslach and Jackson (1981). Maslach Burnout scale was adapted to Turkish by Ergin (1992). As a result of this adaptation, the scale consists of 22 statements and three dimensions. The dimensions are emotional exhaustion, depersonalization, and personal failure. In our study, the emotional exhaustion dimension was used. In the dimension of emotional exhaustion, the survey of Güler and Veysikarani (2019) was used. The emotional exhaustion dimension consists of 5 statements. For example, expressions such as "I feel cold from my job." The reliability of the emotional exhaustion dimension was determined as 0.83 in Ergin (1992) study and 0.70 in Güler and Veysikarani (2019) study.

A collaboration scale was used to measure the collaboration behaviors of academicians. The collaboration scale was developed by Bettencourt and Brown (1997). The collaboration scale used by Bardakoğlu and Akgündüz (2016) was taken as an example. The scale consists of 5 statements and one dimension. The reliability level of the scale is .83. For example, there are statements such as "I help my fellow academicians with their work-related problems."

RESULTS

In this section, firstly, explanatory factor analysis was applied for each scale to determine the factor structure levels of the scales used in the research. Then, correlation analysis was performed respectively to determine the relationships between the variables. Finally, regression analysis was performed to determine the effect of colleague arrogance perception on emotional exhaustion, collaboration, and work-related gossip. Analyzes were made with SPSS 22 statistical program.

Explanatory factor analysis (EFA) was implemented to identify the validity of the scales. Before using the exploratory factor analysis, the eigenvalue must be greater than 1 in determining the number of factors, it must have a load of at least 0.500 with the relevant factor, if the expressions load two dimensions, the overlap value must be at least 0.100, the homogeneity value must be 0.50, and above, the use of the Varimax rotation technique was considered for the process (Hair et al., 2010). In addition, importance was given to the significance of the Bartlett Sphericity test, which shows that the scale expressions are suitable for explanatory factor analysis and that the Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) value, which indicates that there is a normal distribution between the statements, is more significant than 0.50 (Hair et al., 2010).

The Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) and Bartlett Sphericity Test were implemented to show the suitability of conducting an EFA on the Colleague Arrogance Scale dataset. It was identified that the KMO value on the scale was 0.890 and that the Bartlett sphericity was significant. The five statements were distributed under one factor, and the variance ratio (AVO) explained by these terms was 71%. This factor is called Colleague Arrogance. The overall reliability ratio of the scale (global α) is 0.901.

Table 2. Colleague arrogance scale explanatory factor analysis results

Colleague Arrogance Scale	Factor Loading	Rate of Variance Explained	Eigenvalue	Reliability
Colleague Arrogance		71,935	3,597	,901
My fellow academicians exhibit behaviors that make other colleagues feel worthless	,874			
My fellow academicians do not take into account the feelings and thoughts of other colleagues.	,868			
The attitudes of my fellow academicians towards other colleagues prevent them from using their talents.	,839			
My fellow academics humiliate other colleagues.	,838			
My fellow academics tend to ignore the advice of other colleagues.	,821			
KMO Value: 0,890; Bartlett Test: 1147,459; Rate of Variance Explained: %71,93				

The KMO and Bartlett Sphericity Test were implemented to show the suitability of conducting an EFA on the Collaboration Scale dataset. It was identified that the KMO value on the scale was 0.765 and that the Bartlett sphericity was significant. The five statements were distributed under one factor, and the variance

ratio (AVO) explained by these terms was 58%. This factor is called Collaboration. The overall reliability ratio of the scale (global α) is 0.806.

Table 3. Collaboration scale explanatory factor analysis results

Collaboration Scale	Factor Loading	Rate of Variance Explained	Eigenvalue	Reliability
Collaboration		58,840	2,942	,806
I am eager to help my fellow academics.	,839			
I help my fellow academicians with their work-related problems	,825			
I help my academic friends who have a heavy workload.	,786			
I am usually ready to extend my helping hand to my fellow academicians around me.	,781			
I help my new academic friends even if they don't need it.	,574			
KMO Value: 0,765; Bartlett Test: 767,694; Rate of Variance Explained: %58,84				

The KMO and Bartlett Sphericity Test were implemented to show the suitability of conducting an AFA on the Organizational Gossip Scale dataset. It was identified that the KMO value on the scale was 0.861 and that the Bartlett sphericity test was significant. Ten statements were distributed under two factors, and the variance ratio (AVO) explained by these statements was 71%. These factors are called "Negative Work Gossip, Positive Work Gossip." The overall reliability ratio of the scale (overall α) is 0.886.

Table 4. Organizational gossip scale explanatory factor analysis results

Organizational Gossip Scale	Factor Loading	Rate of Variance Explained	Eigenvalue	Reliability
Negative Work Gossip		49,569	4,957	,912
I comment on the insufficient work information of my fellow academicians.	,881			
I comment on the poor academic performance of my fellow academics.	,843			

I comment on the lack of work ethic of my fellow academics	,843			
I comment on the poor interpersonal relationships of my fellow academics.	,836			
I comment on the carelessness of my fellow academics.	,818			
Positive Work Gossip		21,783	2,178	,863
I comment on the dedication of my fellow academicians to their work.	,890			
I comment on the excellent job performance of my fellow academicians.	,862			
I comment on the work credibility of my fellow academicians.	,803			
I comment on the skills of my fellow academicians in interpersonal relations.	,719			
I comment on my academic colleagues showing work ethic.	,611			
KMO Value: 0,861; Bartlett Test: 2554,087; Rate of Variance Explained: %71,352; Overall Reliability: ,886				

The KMO and Bartlett Sphericity Test were implemented to show the suitability of conducting an EFA on the Emotional Exhaustion Scale dataset. It was identified that the KMO value on the scale was 0.757 and that the Bartlett sphericity was significant. The five statements were distributed under one factor, and the variance ratio (AVO) explained by these statements was 54%. This factor is called Emotional Exhaustion. The overall reliability ratio of the scale (global α) is 0.788.

Table 5. Emotional exhaustion scale explanatory factor analysis results

Emotional Exhaustion Scale	Factor Loading	Rate of Variance Explained	Eigenvalue	Reliability
Emotional Exhaustion		54,697	2,735	,788
I think my job is limiting me.	,875			
Returning from work I feel spiritually drained	,850			
I feel cold from my job	,786			
I feel that the people I meet in my work act as if I am the cause of some of their problems.	,615			
I think I work too much at my job.	,505			
KMO Value: 0,757; Bartlett Test: 664,648; Rate of Variance Explained: %54,697				

Depending on the results of explanatory factor analysis and reliability analysis, it is possible to say that all four scales used in the research are valid and reliable (Hair et al., 2010). The results of the correlation analysis performed to determine the relationship between the independent variables and the dependent variable are shown in Table 6.

Table 6. Correlation analysis results

Variables	1	2	3	4	5
1- Colleague Arrogance	1				
2- Collaboration	-,226**	1			
3- Negative Work Gossip	,225**	-,018	1		
4- Positive Work Gossip	,025	,373**	,423**	1	
5- Emotional Exhaustion	,443**	-,052	,145**	,107*	1

*p<0.05 **p<0.01

According to the results of the correlation analysis, it was determined that there is a negative and meaningful relationship between the perception of colleague arrogance and collaboration ($r=-.226$; $p<0.01$). There is a positive and meaningful relationship between the perception of colleague arrogance and negative work gossip ($r=.225$; $p<0.01$). There is no significant relationship between the perception of colleague arrogance and positive work gossip. There is a positive and meaningful relationship between the perception of colleague arrogance and emotional exhaustion ($r=.443$; $p<0.01$). It can be stated that an academician's perception of colleague arrogance increases negative job gossip and emotional exhaustion. The perception of colleague arrogance mainly affects the emotional exhaustion of academicians. Exposure of academics to arrogant behaviors can cause emotional exhaustion. In addition, the perception of colleague arrogance increases the negative work gossip among academicians. Academicians can talk about the negativities and shortcomings of individuals who behave arrogantly. Finally, the perception of colleague arrogance reduces the collaboration between academicians. It is not desired to collaborate with academicians who act arrogantly.

Regression analysis was conducted to determine whether colleague arrogance, which is the independent variable of the research, has an effect on the dependent variables, organizational gossip, emotional exhaustion and collaboration. Regression analysis results are shown in Table 7.

Table 7. Regression analysis results

Independent variable	B	Std. Error	Beta	T	P
Constant	4,380	,102		42,954	,000
Colleague Arrogance	-,171	,037	-,226	-4,576	,000
Dependent Variable: Collaboration F=20,942; R=,226; R ² =.051 Adjusted R ² =.049					
Constant	1,495	,121		12,392	,000

Colleague Arrogance	,432	,044	,443	9,743	,000
Dependent Variable: Emotional Exhaustion F=94,928; R=,443; R ² =.196 Adjusted R ² =.194					
Constant	1,643	,149		11,011	,000
Colleague Arrogance	,249	,055	,225	4,551	,000
Dependent Variable: Negative Work Gossip F=20,714; R=,225; R ² =.051 Adjusted R ² =.048					
Constant	3,340	,140		23,877	,000
Colleague Arrogance	0,25	0,51	0,25	,489	,625
Dependent Variable: Positive Work Gossip F=,239; R=,025; R ² =-,001 Adjusted R ² =-,002					

Looking at the results of the regression analysis, the perception of colleague arrogance has a negative and significant effect on the collaboration of academicians ($\beta=-.226$; $p<0.01$). This finding supports the results of the correlation analysis. The thought of collaborating with academics who exhibit arrogant behavior is decreasing. The perception of colleague arrogance positively and significantly affects the emotional exhaustion of academicians ($\beta=.443$; $p<0.01$). Emotional exhaustion can occur in academicians due to arrogant academicians constantly belittling other academicians, considering their thoughts unimportant, and bringing themselves to the fore. When we look at another finding, colleague arrogance positively and significantly affects negative work gossip ($\beta=.225$; $p<0.01$). At the same time, the perception of colleague arrogance does not have a significant effect on positive work gossip. Academicians do not give excellent and good speeches about arrogant academicians. There is talk about the shortcomings, failures, and wrong sides of arrogant academicians. There are no remarkable and laudatory speeches about arrogant academicians. In line with these results, hypotheses H1, H2, H3, and H4 were accepted.

DISCUSSION

In this research, within the scope of the research model we developed based on the AET, the effects of tourism academicians' perceptions of colleague arrogance on positive and negative work gossip, emotional exhaustion, and collaboration were examined. COR theory was also used in the creation of some hypotheses of the research. In these hypotheses, the effectiveness between the perception of colleague arrogance and positive and negative work gossip was examined. According to the result of the H1 hypothesis, the perception of colleague arrogance does not significantly affect the positive work gossip. On the contrary, as a result of the H2 hypothesis, the perception of colleague arrogance affects negative work gossip positively and significantly. These results are compatible with both the COR theory and similar studies in the literature.

According to the COR theory, individuals who want to protect their rights and interests need to have various conversations about individuals with arrogant behavior. These conversations are negative, such as the failures, lack of work ethic,

and incompetence of arrogant individuals (Borden et al., 2018; Dijkstra et al., 2014). According to Johnson et al. (2010) and Silverman et al. (2012), individuals exposed to arrogant behaviors feel insignificant and experience a loss of value. Individuals resist these feelings and situations by making negative gossip to prevent them (Grosser et al., 2010). De Clercq et al. (2021) states that individuals who are exposed to arrogant behaviors in the work environment increase negative gossip. Ellwardt et al. (2012) state that individuals relax by making negative gossip about individuals who display arrogant behavior, and they feel better. Therefore, negative work gossip is perpetuated.

According to the H3 hypothesis of the research, the perception of colleague arrogance positively and significantly affects emotional exhaustion. According to the correlation results, the perception of colleague arrogance has a higher relationship with emotional exhaustion. The morale and happiness level of individuals exposed to arrogant behaviors decrease because arrogant individuals show contempt for other individuals and consider them unimportant. Hur et al. (2015) state that individuals will be unhappy and experience emotional exhaustion due to encountering negativities such as arrogant behaviors in the working environment. There are studies with similar results in the literature. Borden et al. (2018) state that individuals who encounter arrogant behaviors experience more emotional exhaustion. Gürer et al. (2018), on the other hand, argue that arrogant behaviors increase the general burnout level of individuals. Laschinger et al. (2009) state that negativities such as arrogant behavior in the working environment cause individuals to experience negative consequences such as burnout and stress.

According to the H4 hypothesis, which is the last hypothesis of the research, the perception of colleague arrogance affects collaboration negatively and significantly. Arrogant individuals are far from communicating and establishing relationships because they see themselves as better and more successful. In addition, individuals exposed to arrogant behavior develop an attitude of not collaborating with arrogant individuals. According to the AET, individuals develop negative feelings towards arrogant individuals who belittle themselves and ignore them (Panares et al., 2013). It is seen that there are similar results in the literature. Cleary et al. (2015) state that there will be no collaboration between individuals due to arrogant behaviors in the work environment. Toscano et al. (2018) state that arrogant behaviors affect the decrease in collaboration. Braun et al. (2018) suggest arrogant behaviors as the reason for the reduction of interpersonal collaboration

CONCLUSION

Arrogance, a subject that has been discussed and studied often since the past, has been approached from a different angle. As a result of this research, we have provided inferences about how perceptions of colleague arrogance negatively impact individuals' emotions and behaviors. In the past, arrogant behavior was related to

performance, organizational citizenship, engagement, happiness, productivity, and job satisfaction. But there is a point that has been neglected.

Colleague arrogance or the presence of individuals displaying arrogant behavior does not directly cause these negativities. At this point, we argued that arrogant behaviors first affected individuals' internal feelings and organizational behaviors. And this is how we created the research model. Because for arrogant behaviors to negatively affect individuals' performance, productivity, and satisfaction levels, they must cause certain behaviors and emotions in individuals before. These behaviors and emotions were identified in this research as emotional exhaustion, decreased collaboration, and increased negative work gossip. Research results also showed that arrogant behaviors significantly affected them. In conclusion, we think this research has brought a different and vital perspective to the perception of colleague arrogance. In organizational arrogance research, the importance of investigating the emotions and behaviors that occur in individuals has been put forward first.

In this research, the relationship between the variables and the effect status were examined with the basic research model. This can be expressed as the main limitation. In addition, in this research, only an examination was carried out on tourism academicians. In this context, we have some suggestions for future research. In organizational arrogance research, various models can be created and relationships can be examined by adopting the AET. Variables used in our research can be re-explored in figures. Models can be created with the same variables. For example, a model can be created in which emotional exhaustion plays a mediating role. It is also important to examine the subject in different research universe and sample groups. Organizational arrogance literature can be broadened by obtaining similar or different results.

Conflict of Interest and Contribution Rate: The authors contributed equally to the study.

REFERENCES

Akhtar, S. (2018). "The Realm of Arrogance". In Akhtar, S. and A. Smolen (eds). *Arrogance: Developmental, Cultural, and Clinical Realms*. New York: Routledge.

Alarcon, G. M. (2011). A meta-analysis of burnout with job demands, resources, and attitudes. *Journal of vocational behavior*, 79 (2), 549-562. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2011.03.007>

Allen, N. J., and Meyer, J. P. (1996). Affective, continuance, and normative commitment to the organization: An examination of construct validity. *Journal of vocational behavior*, 49 (3), 252-276. <https://doi.org/10.1006/jvbe.1996.0043>

Andersson, L. M., and Pearson, C. M. (1999). Tit for tat? The spiraling effect of incivility in the workplace. *Academy of management review*, 24 (3), 452-471. <https://doi.org/10.5465/amr.1999.2202131>

Aslam, S., and Siddiqui, D. A. (2023). How Leader's Arrogance affects Subordinates' Morale, Burnout, Emotional Exhaustion, and wellbeing: The Mediatory Role of Feedback Environment complemented by Organizational Support and Feedback orientation. *Burnout, Emotional Exhaustion, and wellbeing: The Mediatory Role of Feedback Environment complemented by Organizational Support and Feedback orientation*.(April 28, 2023).

Avcı, N. (2023). Çalışanların Örgütsel Kibirlik ve Kayırmacılık Algı Düzeylerinin Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Üzerindeki Etkileri. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (1). 95-114.

Bacharach, S. B., Bamberger, P., and Conley, S. (1991). Work-home conflict among nurses and engineers: Mediating the impact of role stress on burnout and satisfaction at work. *Journal of organizational Behavior*, 12 (1), 39-53. <https://doi.org/10.1002/job.4030120104>

Bährer-Kohler, S. (2013). *Burnout for experts: Prevention in the context of living and working*. New York: Springer.

Bardakoğlu, Ö., and Akgündüz, Y. (2016). Otel çalışanlarının örgütsel prestij ve psikolojik güçlendirme algılarının işbirliği davranışlarına etkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12 (30), 145-158. <https://doi.org/10.17130/ijmeh.20163024229>

Bauer, J., Cho, E., Johnson, R. E., and Silverman, S. B. (2008). Acting superior but actually inferior? Relationships of arrogance with motivation and cognitive ability. In *The 2008 Southern Management Association Meeting, St. Pete Beach, Florida*.

Beersma, B., and Van Kleef, G. A. (2012). Why people gossip: An empirical analysis of social motives, antecedents, and consequences. *Journal of Applied Social Psychology*, 42 (11), 2640-2670. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2012.00956.x>

Bektaş, Ç. (2016). Liderlik yaklaşımları ve modern liderden beklentiler. *Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (7), 43-53.

Bettencourt, L. A., and Brown, S. W. (1997). Contact employees: Relationships among workplace fairness, job satisfaction and prosocial service behaviors. *Journal of retailing*, 73 (1), 39-61. [https://doi.org/10.1016/S0022-4359\(97\)90014-2](https://doi.org/10.1016/S0022-4359(97)90014-2)

Bollaert, H., and Petit, V. (2010). Beyond the dark side of executive psychology: Current research and new directions. *European Management Journal*, 28 (5), 362-376. <https://doi.org/10.1016/j.emj.2010.01.001>

Borden, L., Levy, P. E., and Silverman, S. B. (2018). Leader arrogance and subordinate outcomes: The role of feedback processes. *Journal of Business and Psychology*, 33, 345-364. <https://doi.org/10.1007/s10869-017-9501-1>

Bowen, D. E., and Lawler III, E. E. (1992). Total quality-oriented human resources management. *Organizational dynamics*, 20 (4), 29-41. [https://doi.org/10.1016/0090-2616\(92\)90073-V](https://doi.org/10.1016/0090-2616(92)90073-V)

Brady, D. L., Brown, D. J., and Liang, L. H. (2017). Moving beyond assumptions of deviance: The reconceptualization and measurement of workplace gossip. *Journal of applied Psychology*, 102 (1), 1-25. <https://doi.org/10.1037/apl0000164>

Braun, S., Aydin, N., Frey, D., and Peus, C. (2018). Leader narcissism predicts malicious envy and supervisor-targeted counterproductive work behavior: Evidence from field and experimental research. *Journal of business ethics*, 151, 725-741. <https://doi.org/10.1007/s10551-016-3224-5>

Büyükgöze, H., and Özdemir, M. (2017). İş doyumunu ile öğretmen performansını ilişkisinin duygusal olaylar kuramı çerçevesinde incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 311-325. <https://doi.org/10.17679/inuefd.307041>

Cleary, M., Walter, G., Sayers, J., Lopez, V., and Hungerford, C. (2015). Arrogance in the workplace: Implications for mental health nurses. *Issues in mental health nursing*, 36 (4), 266-271. [10.3109/01612840.2014.955934](https://doi.org/10.3109/01612840.2014.955934)

Cowan, N., Adams, E. J., Bhangal, S., Corcoran, M., Decker, R., Dockter, C. E., ... and Watts, A. L. (2019). Foundations of arrogance: A broad survey and framework for research. *Review of General Psychology*, 23 (4), 425-443. <https://doi.org/10.1177/1089268019877138>

Cyr, S., and Wei Choo, C. (2010). The individual and social dynamics of knowledge sharing: an exploratory study. *Journal of documentation*, 66 (6), 824-846. <https://doi.org/10.1108/00220411011087832>

Das, M. (2015). Impact of Perceived Workplace Arrogance on the Stress levels. *PhD diss., Christ.*

De Clercq, D., Fatima, T., and Jahanzeb, S. (2021). Gossiping about an arrogant leader: Sparked by inconsistent leadership, mitigated by employee resilience. *The Journal of Applied Behavioral Science*, 57 (3), 269-289. <https://doi.org/10.1177/0021886320917520>

Demerouti, E., Bakker, A. B., De Jonge, J., Janssen, P. P., and Schaufeli, W. B. (2001). Burnout and engagement at work as a function of demands and control. *Scandinavian journal of work, environment and health*, 27 (4), 279-286. <https://www.jstor.org/stable/40967145>

Demirbilek, M., Keser, S., and Akpolat, T. (2022). An Evaluation of Arrogance Orientations of Academicians in Higher Education According to Student and Alumni Opinions. *Higher Education Studies*, 12 (1), 84-95.

Dijkstra, M., Beersma, B., and van Leeuwen, J. (2014). Gossiping as a response to conflict with the boss: alternative conflict management behavior? *International Journal of Conflict Management*, 25 (4), 431-454. <https://doi.org/10.1108/IJCMA-08-2014-0059>

Doğan, Y., and Özdevecioğlu, M. (2009). Pozitif ve negatif duygusallığın çalışanların performansları üzerindeki etkisi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9 (18), 165-190.

Dunning, D., Johnson, K., Ehrlinger, J., and Kruger, J. (2003). Why people fail to recognize their own incompetence. *Current directions in psychological science*, 12 (3), 83-87. <https://doi.org/10.1111/1467-8721.01235>

Einarsen, S., Aasland, M. S., and Skogstad, A. (2007). Destructive leadership behaviour: A definition and conceptual model. *The leadership quarterly*, 18 (3), 207-216. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2007.03.002>

Ellwardt, L., Labianca, G. J., and Wittek, R. (2012). Who are the objects of positive and negative gossip at work?: a social network perspective on workplace gossip. *Social Networks*, 34 (2), 193-205. <https://doi.org/10.1016/j.socnet.2011.11.003>

Ergin, C. (1992). Doktor ve hemşirelerde tükenmişlik ve Maslach tükenmişlik ölçeğinin uyarlanması. VII. *Ulusal psikoloji kongresi bilimsel çalışmaları*, 22 (25,143-154).

Esen, Ü. B. (2020). Liderlikte kibir ve aşırı pozitiflik: bir literatür incelemesi. *İş ve İnsan Dergisi*, 7 (2), 295-309. <https://doi.org/10.18394/iid.648961>

Ferrin, D. L., Bligh, M. C., and Kohles, J. C. (2007). Can I trust you to trust me? A theory of trust, monitoring, and cooperation in interpersonal and intergroup relationships. *Group and Organization Management*, 32 (4), 465-499. <https://doi.org/10.1177/1059601106293960>

Fisher, C. D., and Ashkanasy, N. M. (2000). The emerging role of emotions in work life: An introduction. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 21 (2), 123-129.

Forsyth, D. R., Banks, G. C., and McDaniel, M. A. (2012). A meta-analysis of the Dark Triad and work behavior: a social exchange perspective. *Journal of applied psychology*, 97 (3), 557. <https://doi.org/10.1037/a0025679>

Friedman, H. H. and Friedman, L. W. (2019). A Treatise on the Jackass in Academe: How Arrogance and Self-Centeredness Destroy the Credibility of Higher Education. *Journal of Intercultural Management and Ethics*, 2, 9-27. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3362634>

Fu, K. J., Hsieh, J. Y., and Wang, T. K. (2019). Fostering employee cooperation behavior in the federal workplace: Exploring the effects of performance management strategies. *Public Personnel Management*, 48 (2), 147-178. <https://doi.org/10.1177/0091026018801038>

Godkin, L., and Allcorn, S. (2009). Institutional narcissism, arrogant organization disorder and interruptions in organizational learning. *The Learning Organization*, 16 (1), 40-57. <https://doi.org/10.1108/09696470910927669>

Golembiewski, R. T., Boudreau, R. A., Sun, B. C., and Luo, H. (1998). Estimates of burnout in public agencies: worldwide, how many employees have which degrees of burnout, and with what consequences?. *Public Administration Review*, 58 (1), 59-65. <https://doi.org/10.2307/976890>

Grandey, A. A. (2003). When “the show must go on”: Surface acting and deep acting as determinants of emotional exhaustion and peer-rated service delivery. *Academy of management Journal*, 46 (1), 86-96. <https://doi.org/10.5465/30040678>

Grosser, T. J., Lopez-Kidwell, V., and Labianca, G. (2010). A social network analysis of positive and negative gossip in organizational life. *Group and Organization Management*, 35 (2), 177-212. <https://doi.org/10.1177/1059601109360391>

Güler, E. Ö., and Veysikarani, D. (2019). Tükenmişlik ve iş doyumunun akademisyenler üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33 (3), 829-848.

Gürer, A., Bozacı, İ., and Çiftçi, G. E. (2018) Algılanan yönetici kibrinin, satış elemanlarının tükenmişlik ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisine yönelik bir alan araştırması. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11 (1), 205-226. <https://doi.org/10.17218/hititsosbil.418939>

Haan, P., Britt, M. M., and Weinstein, A. (2007). Business students' perceptions of arrogance in academia. *College Student Journal*, 41 (1), 82-93.

Hair, J. F. JR., Black, W. C., Babin, B. J. and Anderson, R. E. (2010). *Multivariate data analysis*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Halbesleben, J. R. (2006). Sources of social support and burnout: a meta-analytic test of the conservation of resources model. *Journal of applied Psychology, 91* (5), 1134. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.91.5.1134>

Halbesleben, J. R., Neveu, J. P., Paustian-Underdahl, S. C., and Westman, M. (2014). Getting to the “COR” understanding the role of resources in conservation of resources theory. *Journal of management, 40* (5), 1334-1364. <https://doi.org/10.1177/0149206314527130>

Hareli, S., and Weiner, B. (2000). Accounts for success as determinants of perceived arrogance and modesty. *Motivation and Emotion, 24*, 215-236. <https://doi.org/10.1023/A:1005666212320>

Harrison, D. A., Newman, D. A., and Roth, P. L. (2006). How important are job attitudes? Meta-analytic comparisons of integrative behavioral outcomes and time sequences. *Academy of Management journal, 49* (2), 305-325. <https://doi.org/10.5465/amj.2006.20786077>

Herbin III, C. V. (2018). *Measuring organizational arrogance: Development and validation of a theory-based instrument* (Doctoral dissertation, Regent University).

Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources. A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist, 44* (3), 513-524. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.3.513>

Hobfoll, S. E. (2001). The influence of culture, community, and the nested-self in the stress process: Advancing conservation of resources theory. *Applied psychology, 50* (3), 337-421. <https://doi.org/10.1111/1464-0597.00062>

Hobfoll, S. E., Halbesleben, J., Neveu, J.-P., and Westman, M. (2018). Conservation of resources in the organizational context: The reality of resources and their consequences. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior, 5* (1), 103-128. <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-032117-104640>

Hur, W. M., Kim, B. S., and Park, S. J. (2015). The relationship between coworker incivility, emotional exhaustion, and organizational outcomes: The mediating role of emotional exhaustion. *Human Factors and Ergonomics in Manufacturing and Service Industries, 25* (6), 701-712. <https://doi.org/10.1002/hfm.20587>

Jakovljević, M. (2011). Hubris syndrome and a new perspective on political psychiatry: need to protect prosocial behavior, public benefit and safety of our civilisation. *Psychiatria danubina, 23* (2.), 136-138.

Johnson, R. E., Silverman, S. B., Shyamsunder, A., Swee, H. Y., Rodopman, O. B., Cho, E., and Bauer, J. (2010). Acting superior but actually inferior?:

Correlates and consequences of workplace arrogance. *Human Performance*, 23(5), 403-427. <https://doi.org/10.1080/08959285.2010.515279>

Kaçay, Z., Damar, A., Eskiler, E., and Soyer, F. (2021). Örgütsel kibirliliğin küresel akademik performans üzerindeki etkisinin araştırılması. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (46), 1059-1071. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.827318>

Khan, A. G., Li, Y., Akram, Z., and Akram, U. (2022). Why and how targets' negative workplace gossip exhort knowledge hiding? Shedding light on organizational justice. *Journal of Knowledge Management*, (ahead-of-print). <https://doi.org/10.1108/JKM-12-2020-0930>

Khan, F., Yusoff, R. M., and Khan, A. (2014). Job demands, burnout and resources in teaching a conceptual review. *World Applied Sciences Journal*, 30 (1), 20-28. <https://doi.org/10.5829/idosi.wasj.2014.30.01.21029>

Kleitman, S., Hui, J. S. W., and Jiang, Y. (2019). Confidence to spare: individual differences in cognitive and metacognitive arrogance and competence. *Metacognition and Learning*, 14, 479-508. <https://doi.org/10.1007/s11409-019-09210-x>

Kouzes, J. M., and Posner, B. Z. (2005). Leading in cynical times. *Journal of Management Inquiry*, 14 (4), 357-364. <https://doi.org/10.1177/1056492605280221>

Kowalski, R. M., Walker, S., Wilkinson, R., Queen, A., and Sharpe, B. (2003). Lying, cheating, complaining, and other aversive interpersonal behaviors: A narrative examination of the darker side of relationships. *Journal of Social and Personal Relationships*, 20 (4), 471-490. <https://doi.org/10.1177/02654075030204003>

Kuo, C. C., Chang, K., Quinton, S., Lu, C. Y., and Lee, I. (2015). Gossip in the workplace and the implications for HR management: A study of gossip and its relationship to employee cynicism. *The International Journal of Human Resource Management*, 26 (18), 2288-2307. <https://doi.org/10.1080/09585192.2014.985329>

Laschinger, H. K., Leiter, M., Day, A., and Gilin, D. (2009). Workplace empowerment, incivility, and burnout: Impact on staff nurse recruitment and retention outcomes. *Journal of nursing management*, 17 (3), 302-311. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2834.2009.00999.x>

Leary, M. R., Bednarski, R., Hammon, D., and Duncan, T. (1997). Blowhards, snobs, and narcissists: Interpersonal reactions to excessive egotism. In R. M. Kowalski (Ed.), *Aversive interpersonal behaviors* (pp. 111–131). Plenum.

Lee, R. T., and Ashforth, B. E. (1990). On the meaning of Maslach's three dimensions of burnout. *Journal of applied psychology*, 75 (6), 743. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.75.6.743>

Lee, R. T., and Ashforth, B. E. (1993). A longitudinal study of burnout among supervisors and managers: Comparisons between the Leiter and Maslach (1988) and Golembiewski et al.(1986) models. *Organizational behavior and human decision processes*, 54 (3), 369-398. <https://doi.org/10.1006/obhd.1993.1016>

Lin, C. J., Pauleen, D., and Li, C. R. (2022). Perceived abusive leadership, narcissistic personality, and employee's political behaviors: A moderated-mediation model. *Journal of Leadership and Organizational Studies*, 29 (4), 409-423. <https://doi.org/10.1177/15480518211041632>

Lin, C. P. (2008). Clarifying the relationship between organizational citizenship behaviors, gender, and knowledge sharing in workplace organizations in Taiwan. *Journal of Business and Psychology*, 22, 241-250. <https://doi.org/10.1007/s10869-008-9067-z>

Li, J., and Tang, Y. I. (2010). CEO hubris and firm risk taking in China: The moderating role of managerial discretion. *Academy of Management Journal*, 53 (1), 45-68. <https://doi.org/10.5465/amj.2010.48036912>

Llopis, O., and Foss, N. J. (2016). Understanding the climate–knowledge sharing relation: The moderating roles of intrinsic motivation and job autonomy. *European Management Journal*, 34 (2), 135-144. <https://doi.org/10.1016/j.emj.2015.11.009>

Luft, J. (2016). Cooperation and competition among employees: Experimental evidence on the role of management control systems. *Management Accounting Research*, 31, 75-85. <https://doi.org/10.1016/j.mar.2016.02.006>

Lynch, M.P. (2017), “Teaching humility in an age of arrogance”, *Chronicle Review*, B10-B11.

Ma, H. A. O., and Karri, R. (2005). Leaders Beware: Some Sure Ways to Lose Your Competitive Advantage. *Organizational dynamics*, 34 (1), 63-76. <https://doi:10.1016/j.orgdyn.2004.11.002>

Maslach, C., and Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of organizational behavior*, 2 (2), 99-113. <https://doi.org/10.1002/job.4030020205>

Maslach, C., Schaufeli, W. B., and Leiter, M. P. (2001). Job burnout. *Annual review of psychology*, 52 (1), 397-422.

McAndrew, F. T., Bell, E. K., and Garcia, C. M. (2007). Who do we tell and whom do we tell on? Gossip as a strategy for status enhancement 1. *Journal of*

Applied Social Psychology, 37 (7), 1562-1577. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2007.00227.x>

Meagher, B. R., Leman, J. C., Bias, J. P., Latendresse, S. J., and Rowatt, W. C. (2015). Contrasting self-report and consensus ratings of intellectual humility and arrogance. *Journal of Research in Personality*, 58, 35-45. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2015.07.002>

Michelson, G., and Mouly, V. S. (2002). 'You didn't hear it from us but...': Towards an understanding of rumour and gossip in organisations. *Australian Journal of Management*, 27 (1), 57-65. <https://doi.org/10.1177/031289620202701S07>

Miller, D., and Lee, J. (2001). The people make the process: commitment to employees, decision making, and performance. *Journal of management*, 27 (2), 163-189. <https://doi.org/10.1177/014920630102700203>

Milyavsky, M., Kruglanski, A. W., Chernikova, M., and Schori-Eyal, N. (2017). Evidence for arrogance: On the relative importance of expertise, outcome, and manner. *PloS one*, 12 (7), e0180420 <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0180420>

Mish, F. C. (1998). *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary*. Springfield, MA: Merriam-Webster.

Neveu, J. P. (2007). Jailed resources: Conservation of resources theory as applied to burnout among prison guards. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 28 (1), 21-42. <https://doi.org/10.1002/job.393>

Özdevecioğlu, M. (2004). Duygusal Olaylar Teorisi Çerçevesinde Pozitif ve Negatif Duygusalığın Alınan Örgütsel Adalet Üzerindeki Etkilerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Ankara üniversitesi SBF dergisi*, 59 (03). 181-202.

Padua, R. N., Lerin, M. M., Tumapon, T. T., and Panares, Z. A. (2010). Patterns and dynamics of an arrogance-competence theory in organizations. *Liceo Journal of Higher Education Research*, 6 (2), 76-98.

Pañares, Z. A., Tumapon, T. T., Padua, R. N., and Lerin, M. M. (2013). Patterns and Dynamics of an Arrogance-Competence Theory in Organizations. *Liceo Journal Higher Education Research*, 6 (2), 173. <http://dx.doi.org/10.7828/ljher.v6i2.66>

Paulus, M. P., and Angela, J. Y. (2012). Emotion and decision-making: affect-driven belief systems in anxiety and depression. *Trends in cognitive sciences*, 16(9), 476-483. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2012.07.009>

Pearson, C. M., Andersson, L. M., and Porath, C. L. (2000). Assessing and attacking workplace incivility. *Organizational dynamics*, 29 (2), 123-137.

Picone, P. M., Dagnino, G. B., and Minà, A. (2014). The origin of failure: A multidisciplinary appraisal of the hubris hypothesis and proposed research agenda. *Academy of Management Perspectives*, 28 (4), 447-468. <https://doi.org/10.5465/amp.2012.0177>

Poggi, I., and D'Errico, F. (2011). Types of pride and their expression. In *Analysis of Verbal and Nonverbal Communication and Enactment. The Processing Issues: COST 2102 International Conference, Budapest, Hungary, September 7-10, Revised Selected Papers* (pp. 434-448). Springer Berlin Heidelberg.

Ribeiro, V. E., and Blakeley, J. A. (1995). The proactive management of rumor and gossip. *The Journal of Nursing Administration*, 25 (6), 43-50.

Rosenthal, S. A., and Pittinsky, T. L. (2006). Narcissistic leadership. *The leadership quarterly*, 17 (6), 617-633. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2006.10.005>

Rutherford, B., Boles, J., Hamwi, G. A., Madupalli, R., and Rutherford, L. (2009). The role of the seven dimensions of job satisfaction in salesperson's attitudes and behaviors. *Journal of business research*, 62 (11), 1146-1151. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2008.10.019>

Salanova, M., Llorens, S., Cifre, E., and Martínez, I. M. (2012). We need a hero! Toward a validation of the healthy and resilient organization (HERO) model. *Group and Organization Management*, 37 (6), 785-822. <https://doi.org/10.1177/1059601112470405>

Salin, D. (2003). Bullying and organisational politics in competitive and rapidly changing work environments. *International Journal of management and decision making*, 4 (1), 35-46. <https://doi.org/10.1504/IJMDM.2003.002487>

Samuelson, P. L., Jarvinen, M. J., Paulus, T. B., Church, I. M., Hardy, S. A., and Barrett, J. L. (2015). Implicit theories of intellectual virtues and vices: A focus on intellectual humility. *The Journal of Positive Psychology*, 10 (5), 389-406. <https://doi.org/10.1080/17439760.2014.967802>

Schaufeli, W. B., and Bakker, A. B. (2004). Job demands, job resources, and their relationship with burnout and engagement: A multi-sample study. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 25 (3), 293-315. <https://doi.org/10.1002/job.248>

Scott, S. G., and Bruce, R. A. (1994). Determinants of innovative behavior: A path model of individual innovation in the workplace. *Academy of management journal*, 37 (3), 580-607. <https://doi.org/10.5465/256701>

Silverman, S. B., Johnson, R. E., McConnell, N., and Carr, A. (2012). Arrogance: A formula for leadership failure. *The Industrial-Organizational Psychologist*, 50 (1), 21-28.

Sim, J. P. T., and Ling, Y. L. (2020). The relationship of arrogance leadership, job commitment, and job satisfaction in higher educational organisations in sarawak. *Online Journal for TVET Practitioners*, 5 (2), 42-56.

Şantaş, G., Akbolat, M., and Sağlam, H. (2019). Sağlık çalışanlarında örgütsel affetme ve örgütsel dedikodunun intikam niyeti üzerindeki etkisi. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute/Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (36). 131-148. <https://doi.org/10.30794/pausbed.527068>

Tamzini, K., and Ayed, T. L. (Eds.). (2018). Analyzing Workplace Arrogance and Organizational Effectiveness: Emerging Research and Opportunities: Emerging Research and Opportunities. IGI Global.

Tan, C. N. L. (2016). Enhancing knowledge sharing and research collaboration among academics: the role of knowledge management. *Higher education*, 71, 525-556. <https://doi.org/10.1007/s10734-015-9922-6>

Tanesini, A. (2016). "Calm down, Dear": Intellectual arrogance, silencing and ignorance. *Proceedings of the Aristotelian Society, Supplementary*, 90 (1), 71–92. <https://doi.org/10.1093/arisup/akw011>

Thong, J. S. P., and Ying-Leh, L. (2020). Arrogance leadership in higher educational organisations. *Journal of Social Sciences and Technical Education (JoSSTEd)*, 1 (1), 44-52.

Tian, Q. T., Song, Y., Kwan, H. K., and Li, X. (2019). Workplace gossip and frontline employees' proactive Service Performance. *The Service Industries Journal*, 39 (1), 25-42. <https://doi.org/10.1080/02642069.2018.1435642>

Tiberius, V., and Walker, J. D. (1998). Arrogance. *American Philosophical Quarterly*, 35 (4), 379-390. <https://www.jstor.org/stable/20009945>

Toscano, R., Price, G. and Scheepers, C. (2018), "The impact of CEO arrogance on top management team attitudes", *European Business Review*, 30 (6), 630-644. <https://doi.org/10.1108/EBR-12-2016-0156>

Trumpeter, N., Watson, P. J., and O'Leary, B. J. (2006). Factors within multidimensional perfectionism scales: Complexity of relationships with self-esteem, narcissism, self-control, and self-criticism. *Personality and individual differences*, 41 (5), 849-860. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2006.03.014>

Uysal, Ş. A., and Çelik, R. (2018). Sağlık meslek gruplarında hubris sendromunun varlığına ilişkin keşfedici bir çalışma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 103-118. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.432134>

Wang, S., and Noe, R. A. (2010). Knowledge sharing: A review and directions for future research. *Human resource management review*, 20 (2), 115-131. <https://doi.org/10.1016/j.hrmr.2009.10.001>

Weiss, H. M., and Cropanzano, R. (1996). Affective events theory. *Research in organizational behavior*, 18 (1), 1-74.

Wu, S., Lin, S., Li, H., Chai, W., Zhang, Q., Wu, Y., and Zhu, W. (2014). A study on workplace violence and its effect on quality of life among medical professionals in China. *Archives of environmental and occupational health*, 69 (2), 81-88. <https://doi.org/10.1080/19338244.2012.732124>

Vincent, R. J., and Ahmad, F. S. (2021). Gen-Z Effect: New Opportunities of Employee Collaboration and Knowledge Sharing on Service Innovation in Malaysia. *Journal of Advanced Research in Business and Management Studies*, 25 (1), 6-16.

Yao, Z., Luo, J., and Zhang, X. (2020). Gossip is a fearful thing: The impact of negative workplace gossip on knowledge hiding. *Journal of Knowledge Management*, 24 (7), 1755-1775. <https://doi.org/10.1108/JKM-04-2020-0264>

Ye, Y., Zhu, H., Deng, X., and Mu, Z. (2019). Negative workplace gossip and service outcomes: An explanation from social identity theory. *International Journal of Hospitality Management*, 82, 159-168. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2019.04.020>

Yoon, G. S., and Kim, S. Y. (2010). Influences of job stress and burnout on turnover intention of nurses. *Journal of Korean Academy of Nursing Administration*, 16 (4), 507-516. <https://doi.org/10.1111/jkana.2010.16.4.507>

Zhang, S., Chen, G., Chen, X. P., Liu, D., and Johnson, M. D. (2014). Relational versus collective identification within workgroups: Conceptualization, measurement development, and nomological network building. *Journal of Management*, 40 (6), 1700-1731. <https://doi.org/10.1177/0149206312439421>

Zohaib Khan, M., and Batool, I. (2022). Workplace Arrogance, Need for Power, and Counterproductive Work Behaviors in Corporate Managers: The Mediating Role of Humility. *International Journal of Organizational Leadership*, 11 (4), 462-482. [10.33844/ijol.2022.60345](https://doi.org/10.33844/ijol.2022.60345)

Yayın Geliş Tarihi: 16.08.2023
Yayına Kabul Tarihi: 14.09.2023
Online Yayın Tarihi: 15.09.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1344389>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 3, Yıl: 2023 Sayfa: 1249-1276
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

LİDERLİKTE MADALYONUN ÖTEKİ YÜZÜ: İKİ FARKLI KUŞAĞIN YIKICI LİDERLİK HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Benan KURT YILMAZ*

Öz

Bu çalışmanın amacı yıkıcı liderlik davranışları olarak sınıflandırılan kötü niyetli denetim, baskı ve zorbalık, engelleme, hiyerarşik istismar, kendini öne çıkarma ve olumsuz mentorluk davranışlarını Y ve Z kuşağı gözüyle anlamaya çalışmaktır. Başka bir deyişle yıkıcı liderlik davranışlarının kuşaklar arasında nasıl çalıştığını ve takipçilerin söz konusu olumsuz davranışları nasıl algıladığını ortaya koymaktır. İlave olarak Y ve Z kuşak takipçilerin bireysel özelliklerinin, çevrelerinin ve bağlamsal özelliklerinin algı, deneyim ve davranışlarını nasıl etkilediğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaca uygun olarak araştırmada nitel araştırma yöntemi, olgu bilim deseni ve odak grup görüşme tekniği benimsenmiştir. Araştırma kapsamında 7 Y kuşak takipçi, 5 Z kuşak takipçi olmak üzere toplamda 12 katılımcının görüş ve deneyimleri irdelenmiştir. Araştırmada öne çıkan yıkıcı liderlik davranışlarının başında kötü niyetli denetim gelmektedir. Başka bir deyişle her iki kuşak katılımcı da kötü niyetli denetim deneyimine maruz kalmıştır. Bununla birlikte kuşakların kötü niyetli denetim algısı birbirinden farklıdır. Baskı ve zorbalık öne çıkan ikinci yıkıcı liderlik davranışı olurken, liderin kendini öne çıkarma davranışı üçüncü yıkıcı davranış olarak belirmektedir. Çalışmada katılımcılar, olumsuz liderlik davranışlarına ilişkin görüş ve deneyimlerini ortaya koyarken; Y kuşağı ve Z kuşağı katılımcıların söz konusu davranış algılama ve yönetme biçiminin de farklı olduğu ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle Y kuşağı karakteristik özellikleri çalışma yaşamına ve liderlik algısına etki ederken, benzer biçimde Z kuşağının karakteristik özellikleri de söz konusu kuşağın iş yapış biçimine ve liderlik algısına doğrudan etki etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Yıkıcı liderlik, Y Kuşağı, Z Kuşağı, Odak Grup Görüşmesi.*

THE OTHER SIDE OF THE COIN IN LEADERSHIP: A STUDY ON THE PERSPECTIVES OF TWO DIFFERENT GENERATIONS ON DESTRUCTIVE LEADERSHIP

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Kurt Yılmaz, B. (2023). Liderlikte madalyonun öteki yüzü: iki farklı kuşağın yıkıcı liderlikte hakkındaki görüşleri üzerine bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (3), 1249-1276.

*Dr.Öğrt.Üyesi, Sinop Üniversitesi, Ayancık Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon A.B.D., bkurt@sinop.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1265-7136,

Bu çalışma için Sinop Üniversitesi 2023/59 sayılı Etik Kurul Onayı alınmıştır.

Abstract

The aim of this study is to try to understand close supervision, pressure and bullying, blocking, hierarchical abuse, self-promotion and negative mentoring behaviors classified as destructive leadership behaviors through the eyes of generation Y and Z. In other words, it is to reveal how destructive leadership behaviors work between generations and how followers perceive these negative behaviors. In addition, it aims to reveal how the individual characteristics, environmental and contextual characteristics of generation Y and Z followers affect their perception, experience and behavior. In accordance with this purpose, qualitative research method, phenomenologic design and focus group interview technique were adopted in the research. Within the scope of the research, the opinions and experiences of a total of 12 participants, including 7 Y generation followers, 5 Z generation followers, were examined. Leadership behaviours emerged in the research is close supervision. In other words, both generations of participants were exposed to the experience of close supervision. However, the perception of close supervision of generations is different from each other. Pressure and bullying are the second prominent destructive leadership behavior, while the leader's self-promotion behavior appears as the third destructive behavior. In the study, while the participants revealed their opinions and experiences about negative leadership behaviors, it turned out that the way generation Y and generation Z participants perceive and manage this behavior is also different. In other words, while the characteristic features of generation Y affect the working life and the perception of leadership, similarly, the characteristic features of generation Z directly affect the way this generation does business and the perception of leadership.

Keywords: *Destructive Leadership, Generation Y, Generation Z, Focus Group Interview.*

GİRİŞ

Yıkıcı liderlik davranışları takipçiler ve kuruluşlar üzerindeki sürekli zararlı sonuçları nedeniyle (Mackey vd., 2021; Schyns & Schilling, 2013) ilginin arttığı bir konu olarak öne çıkmaktadır (Zhu vd., 2019). Uzun bir süre boyunca yıkıcı liderliğin odağında sadece liderler olmuştur (Thoroughgood vd., 2018). Ancak geçen zaman içinde liderliğin karanlık yüzü üzerine yapılan çalışmalarda takipçilerin liderlik algıları, deneyimleri ve görüşleri de araştırmalara konu olmaya başlamıştır (Uhl-Bien vd., 2014).

Yıkıcı liderlik örgütün hedeflerini, görevlerini, kaynaklarını ve etkinliğini baltalayarak örgütün meşru çıkarlarını ihlal eden veya astlarının motivasyonunu, refahını ve iş tatminini sabote eden sistematik ve tekrarlanan lider/yönetici davranışları olarak tanımlanmaktadır (Einarsen vd., 2007). Örgütler potansiyellerini geliştirmek, takipçileri birleştirmek ve çatışmayı azaltmak için uzun uğraşlar vermektedir. Bu bağlamda çalışanların, örgütlerin ve toplumların gelişmesini sağlamak için olumlu liderlik biçimleri var olmakla birlikte (Antonakis vd., 2003) yıkıcı liderlik davranışlarının sonuçları çok olumsuz olabilmektedir (Schyns & Schilling, 2013). Bu olumsuz etki, insanların olumsuz deneyimi olumlu deneyimden daha yoğun algılamaları ve işlemeleri nedeniyle psikolojik olarak büyümektedir (Unkelbach vd., 2008). Ayrıca, olumsuz davranış genellikle bir eşdeğer olumlu

davranışın sağladığı faydadan çok daha fazla zarara neden olmaktadır (Baumeister vd., 2001). Başka bir deyişle birey olumsuz davranışı daha yoğun algıladığından söz konusu davranış karşısında geliştireceği olumsuz tutum ve davranışlar (çatışma, direnç vb.) örgüt için maliyetli sonuçlar doğurmaktadır. Ayrıca, birçok formu bulunan yıkıcı liderlik, yalnızca doğrudan hedefi olumsuz etkilememekte, aynı zamanda hedefin çevresini de dolaylı olarak etkilemektedir (Hoobler & Brass, 2006). Bu nedenle farklı yıkıcı liderlik davranışlarının farklı takipçiler tarafından nasıl algılandığı ve nasıl yönetildiği konusunda daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir.

Günümüzde örgütler daha önce olmadığı kadar küresel, hızlı, rekabetçi ve teknoloji odaklıdır. Söz konusu örgütlerde çalışan mevcut işgücü de hiç olmadığı kadar heterojendir. Farklı kuşaklardan oluşan söz konusu işgücü, farklı beklenti ve ihtiyaçlar ile motive olan bir görünüm sergilemektedir. Bebek patlaması kuşağının emekli olduğu, X kuşağının yönetsel basamaklarda yer aldığı, Y kuşağının kısmen yönetsel basamaklarda yer aldığı kısmen de kariyer basamaklarını tırmandığı, Z kuşağının ise iş yaşamına henüz dahil olduğu bir süreç gözlemlenmektedir (Stillman vd., 2017). Söz konusu kuşakların çalışma yaşamından beklentileri farklı olduğundan, liderlik konusundaki bakış açıları da birbirinden farklıdır. Bu bağlamda alanyazında önemli bir yer tutan yıkıcı liderlik davranışlarının söz konusu kuşaklar arasında nasıl algılandığını ve değerlendirildiğini araştırmak önemlidir. Nitekim mevcut alanyazında yıkıcı liderlik davranışlarının farklı kuşaklar tarafından nasıl değerlendirildiği ve/veya algılandığını araştıran bir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle bu araştırmanın yıkıcı liderlik alanına kuşakların bakış açısıyla bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

YIKICI LİDER

Lider-takipçi çalışma yaşamındaki en önemli ilişkilerden biridir. Liderlerin yön verme, görev atama ve çatışmayı ele alma biçimlerinin takipçiler üzerinde güçlü bir etkisi bulunmaktadır (Yukl, 2002). Bununla birlikte, liderlerin davranışları dikkatle ele alınması gereken, özel bir önem sahiptir. Baumeister vd. (2001) yaptığı araştırmada organizmanın kendisini tehlikelerden ve tehditlerden korumak için olumsuz bilgileri olumlu bilgidan daha güçlü bir şekilde tanıdığını ve hatırladığını ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle, olumsuz bilgilerin duygusal ve motivasyonel önemi daha yüksektir. Bu durumun liderlik çalışması için önemli etkileri bulunmaktadır çünkü yıkıcı liderlerin takipçilerinin duygusal durumları üzerinde güçlü bir etkisi bulunmaktadır. Alanyazın incelendiğinde yıkıcı liderlik üzerine çok sayıda tanım bulunmaktadır. Benzer bir biçimde söz konusu farklı tanımları ve yaklaşımları bütünleştirmek, organize etmek ve sınıflandırmak için de önemli bir çaba görülmektedir. (Krasikova vd., 2013; Einarsen vd., 2007; Thoroughgood vd.,2012; Schyns & Schilling, 2013). Bu araştırma kapsamında söz konusu farklı tanımları ve atıfta buldukları yapıları ortaya koymak yıkıcı liderlik olgusunun anlaşılması bakımından önemlidir.

Takipçilere yönelik yıkıcı lideri tanımlayan davranışlar genellikle zorbalık alanyazınından beslenmekte (Tepper,2000); düşmanlığı yüksek, kötü niyetli (istismarcı) denetim biçimlerine atıfta bulunmaktadır. Bu noktada en çok araştırılan yıkıcı liderlik davranışı kötü niyetli (istismarcı) denetim olarak öne çıkmaktadır (Schyns & Schilling, 2013). Kötü niyetli denetim, “astların, denetçilerinin fiziksel temasları olmadan, düşmanca sözlü ve sözsüz davranışların sürekli sergilenmesine ne ölçüde maruz kaldıklarına dair algılarını” ifade etmektedir (Tepper, 2000: 178). Bu düşüncenin diğer varyantları yönetsel tiranlık (Ashforth, 1994), sosyal baltalama (Duffy vd., 2002), stratejik zorbalık (Ferris vd., 2007) veya despotik liderlik (De Hoogh & Den Hartog, 2008) şeklinde kavramsallaştırılmaktadır.

Yönetsel tiranlık yöneticilerin güç ve otoriteyi baskıcı ve kaprisli bir biçimde kullanmaları şeklinde tanımlanmaktadır (Ashforth, 1994). Sosyal Baltalama olumlu kişilerarası ilişkiler kurma ve sürdürme yeteneğini engellemek olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca işle ilgili başarıyı ve olumlu itibarı engellemeyi amaçlayan yönetici davranışları da sosyal baltalama olarak değerlendirilmektedir (Duffy vd., 2002). Stratejik zorbalık, hedef kişinin kendisini olumsuz eylemlere karşı savunmakta zorlandığı durumlarda ortaya çıkmaktadır. Birey kendisini, bir veya birkaç kişinin olumsuz eylemlerinin hedefi olarak algıladığında ve söz konusu olumsuz eylemlere karşı savunmasız olduğunda stratejik zorbalıktan söz edilmektedir (Einarsen vd., 2003). Ferris vd. (2007) zorbalık davranışının nedenleri ve sonuçları bakımından taktiksel olabileceğini öne sürmektedir. Başka bir deyişle, belirli koşullar altında zorbalığın -iddialı, stratejik bir etki biçimi olarak kullanılmasında olduğu gibi- etkili bir yönetim aracı olabileceğine de dikkat çekmektedir. Bu bakış açısına göre, takipçiler bazen zorbalık mesajı ileten güçlü, baskın ve kontrol sahibi lidere hayranlık duyabilmektedir. Böyle bir durumda lider zorbalığı, belirli bir imajı iletmek ve kişisel ve/ veya örgütsel hedeflere ulaşmak için takipçilerini daha kolay etkilemek ve kontrol etmek için kullanabilir.

Despotik liderlik ise liderin kendini yüceltme, takipçileri sömürme ve onlara karşı duyarsızlık gösterme eğilimi yükseldiğinde ortaya çıkmaktadır. Despotik lider kendi yetenek ve başarılarına ilişkin abartılı bir duyguyu, sürekli bir dikkat, onaylama ve övgü ihtiyacı ile birleştirir. Despotik lider katkılarını abartarak sunar ve çeşitli konularda uzmanlık bilgisine sahip olduğunu iddia eder. Despotik liderin kendisi ve fikirleri hakkında gerçekçi olmayan olumlu bir görüşü bulunmaktadır. Fikir kendisine ait değilse, söz konusu fikrin iyi olmadığını varsayarak, çalışanlarının önerilerini genellikle görmezden gelir veya en aza indirir. İzleyicilerine karşı çok az empati kurar veya hiç empati kurmaz (Olalekan & Babatunde, 2020). Despotik lider egemenliğini korumak için kötü niyetli denetimi kullanmaktan çekinmemektedir. Bununla birlikte despotik liderin ahlaki standartları da düşüktür (De Hoog & Den Hartog, 2008). Bu yapıların hiçbiri takipçiye yönelik yıkıcı liderliği tam olarak aynı şekilde kavramsallaştırmasa da hepsinin ortak noktası, takipçilere karşı düşmanca ve saldırgan (ancak fiziksel olmayan) bir şekilde davranan liderleri tanımlamalarıdır.

Schyns & Schilling (2013:141) yıkıcı liderlik davranışını "*Üstleri tarafından düşmanca ve / veya engelleyici olarak algılanan, tekrarlanan uzun vadeli bir etki yaşayan astların süreci*" olarak tanımlamaktadır. Bu tanım, Schilling (2009) tarafından önerilen yıkıcı liderlik davranışının sınıflandırılmasına vurgu yapmakta ve yıkıcı liderlik davranışını aktif (düşmanca) ve pasif (engelleyici) davranışlara ayırmaktadır. Aktif veya doğrudan davranışlar küfürlü, saldırgan, düşmanca ve medeni olmayan davranışları içerirken, pasif veya dolaylı davranışlar sorumsuz, hesaplanamayan, kaçınmacı ve engelleyici davranışları yansıtmaktadır (Schilling, 2009; Schyns & Schilling, 2013).

Yıkıcı lider ayrıca, öncelikle örgütü etkileyecek şekilde yıkıcı davranabilmekte, potansiyel olarak görevlerin yerine getirilmesi, iş kalitesi, verimlilik ve müşteri ilişkileri gibi konularda olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir. Bu tür davranışları tanımlamak için sıklıkla kullanılan kavramlar 'kusurlu liderlik', 'raydan çıkmış liderlik', 'liderliğin karanlık yüzü', 'toksik liderlik' şeklindedir. Bu tür liderler, örneğin astların görevlerini yerine getirmelerini sabote ederek, örgütün hedeflerinden farklı hedeflere doğru çalışarak; malzeme, para veya zaman çalarak veya çalışanları bu tür faaliyetlerde bulunmaya teşvik ederek örgütün hedefini ihmal eder ve hatta aktif olarak engeller (Tepper, 2000).

Yıkıcı liderlik davranışlarının aktif ve pasif biçimlerini çalışan deneyimlerine ve sonuçlarına bağlayan ampirik çalışmalar sınırlıdır. Bununla birlikte araştırmalar şu ana kadar saldırganlık veya kabalık dahil olmak üzere aktif yıkıcı davranış biçimlerinin takipçiler arasında düşük güvene yol açtığını (Klasmeier & Rowold, 2022) ve bunun da takipçilerin psikolojik güvenlik algısını azalttığını ortaya koymaktadır (Liu vd., 2020). Ayrıca bu çalışmalar düşük psikolojik güvenlik, psikolojik sıkıntı, duygusal tükenme ve işe katılım dahil olmak üzere çalışanların olumsuz sağlık sonuçlarıyla ilişkilerini de tespit etmektedir (Dollard & Bakker, 2010; Newman vd., 2017). Öte yandan, liderlikten kaçınma veya yok olma gibi pasif yıkıcı davranışlar rol netliğini azaltmakta (Doherty & Russell, 2011; Lundmark vd., 2021) ve kronik psikolojik sıkıntılara neden olarak (Cicero vd., 2010), takipçilerin duygusal tükenmişliğine zemin hazırlamaktadır (Vullinghs vd., 2018).

KUŞAKLARIN ÇALIŞMA YAŞAMI VE LİDERLİK ALGISI: HOLİSTİK BİR BAKIŞ

Toplumsal bir varlık olan insanın en temel gerekliliği diğer insanlarla birlikte olmak ve birlikte hareket etmektedir. Bu nedenle aynı dönemde yaşayan aynı koşulları ve hatta aynı deneyimleri paylaşan insanlar birbirlerinden etkilenmektedir. Bu durum aynı veya yakın dönemlerde doğan ve büyüyen bireylerin benzer özelliklere sahip olması ile sonuçlanır. Başka bir deyişle doğup büyüdüğü çevreye göre şekillenen bireylerin sahip olduğu sosyal, ekonomik ve kültürel koşulların tüm insanlığı ilgilendiren benzer özelliklere sahip olması normaldir. Bu noktadan hareket eden bilim insanları, bireyleri ve özelliklerini tanımlamak için "kuşak" terimini

ortaya atılmış ve bu terim üzerinde çalışmalar yapmışlardır. Çeşitli bilimlerden tarafından incelenen kuşak terimi temel olarak bir grup insanın doğum tarihleri dizisi olarak tanımlanmaktadır (Jopling, 2004). Bir başka tanıma göre kuşak, aynı yaş grubuna mensup insanların, yaşamlarını şekillendirebilecekleri yıllarda benzer yaşam deneyimini paylaşması olarak ifade edilmektedir (Hung vd., 2008). Söz konusu tanımlardan hareketle kuşak belirli bir süre içinde doğan, büyüyen ve yaşamını sürdüren, anılan dönemde meydana gelen olaylardan etkilendiği için ortak özelliklere ve bakış açılarına sahip olması beklenen insan grupları olarak tanımlanır. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere kuşak kavramı ile ilgili önemli nokta, söz konusu grubun üyelerinin tarihin belirli bir döneminde hangi olaylardan etkilendiği ve söz konusu olayların üzerlerinde ne gibi izlenimler bıraktığıdır.

Günümüzde küreselleşen ve uluslararası düzeyde rekabet eden örgütler, farklı kuşaklara mensup, dolayısıyla farklı özellik ve yapıya sahip bireyleri tek bir yerde istihdam etmek zorundadır. Hızla değişen dünyanın hızla değişen kuşaklarını tek bir çatı altında istihdam etmek, motivasyonlarını yüksek tutmak ve onlardan verimlilik elde etmek; nesilleri tanımak, özelliklerini öğrenmek ve bu özelliklere göre hareket etmekle mümkündür. Bu bağlamda Y ve Z kuşağının karakteristik özellikleri birçok disiplinin odağı haline gelmektedir. Araştırmalar, Y ve Z kuşağının benzerlikler göstermesine rağmen önemli farklılıkları olduğunu da ortaya koymaktadır. Çalışma yaşamında işbirliği sürecinde- özellikle bilgi paylaşımı ve bilgi aktarımı alanında - iki kuşağın özelliklerine ilişkin çeşitli sorular ortaya çıkmaktadır. Be nedenle söz konusu kuşakların sahip olduğu özellikleri detaylı olarak tartışmak gerekmektedir. İlave olarak Y ve Z kuşağını daha iyi anlayabilmek için onları yetiştiren ve aynı zamanda çalışma yaşamında birlikte buldukları çeşitli kuşak üyelerinin özelliklerini de irdelemek gerekmektedir. Bu bağlamda çalışmanın bu bölümünde kuşaklar, içine doğdukları sosyo-kültürel ve ekonomik ortamlar, yetiştirilme biçimleri ve iş yaşamından beklentileri bir bütün olarak ele alınmaktadır.

Geleneksel Kuşak:

1925-1945 yılları arasında doğan kuşak geleneksel kuşak olarak adlandırılmış ve büyük etkisi olmayan bir kuşak olarak kabul edildiğinden çok fazla araştırmaya konu olmamıştır. Geleneksel kuşak, çeşitli kaynaklarda sessizler veya radyo bebekleri olarak da adlandırılmaktadır (Kaapor & Solomon, 2011; Berkup, 2014). Söz konusu kuşağın kişiliğinin şekillenmesinde sosyo-kültürel, politik ve ekonomik olaylardan bazıları önemli roller üstlenmiştir. Örneğin I. ve II. Dünya Savaşı, 1929'daki Büyük Buhran, Pearl Harbor'a Saldırı, Hiroşima'nın Atom Bombalamaları, Mccarthyçilik ve Kore Savaş bunlar arasında değerlendirilmektedir. Savaşlar ve ekonomik zorluklar, gelenekçilerin hayatlarının önemli bir bölümünü etkileyen iki temel olay olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle geleneksel kuşak, tasarruf etmeyi ve fazla harcamadan mütevazı bir hayat sürmeyi seven, tutumlu, işlerinde kalıcılık isteyen insanlardan oluşmaktadır. Çünkü finansal güvenlik bu insanlar için hayati önem taşımaktadır. Gelenekselciler, kendilerini belirsiz olaylardan korumak için otoriteye güvenmeyi tercih ederler. Otorite sever tavırları

sayesinde iş hayatında talep görmekteyler. Savaş yıllarını ve Büyük Buhran'ı yaşayan bireyler olarak, iş dünyasındaki temel yaklaşımları 'çok çalışmak', 'yaşamak için çalışmak' ve 'zevkten önce çalışmak' olan bu kuşağın üyeleri çok çalışma eğilimindedir (Weingarten, 2009).

Bebek Patlaması Kuşağı:

II. Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre doğan bu kuşak, yaklaşık 1 milyar bebekten oluşmaktadır. Sınıflandırılan kuşaklar arasında en büyük kuşak olarak kabul ediliyor. 1946 ve 1964 yılları arasında yaşanan sosyal, kültürel, coğrafik, politik ve ekonomik olaylar, söz konusu kuşağın diğer kuşaklardan farklı özellikler taşımasına yol açmıştır. Örneğin İkinci Dünya Savaşı, Soğuk Savaş, Medeni Haklar Hareketleri, İlk Uzay Yürüyüşü, Vietnam Savaşı, İlk Ay Yürüyüşü, Watergate Skandalı, 1973 Petrol Krizi bu döneme rastlamaktadır. Watergate Skandalı gibi olaylar, bu kuşağın üyelerinin otoriteye karşı şüpheli olmalarına neden olmuştur. Bununla birlikte geleneksel kuşağın çocukları olan bebek patlaması kuşağı tıpkı ebeveynleri gibi saygı temelli ilişkiler geliştirmiştir. Bu kuşak ailelerinden çok ilgi görmüş, "çocuk merkezli" ailelerde büyümüş bireylerden oluşmaktadır. Bu nedenle "Ben kuşağı" olarak da adlandırılan bu kuşağın üyeleri bireyci ve bencildir. Bu kuşağın çok kalabalık olması, üyelerinin her zaman rekabetçi olmasına neden olmuştur. Bu nedenle bebek patlaması kuşağı için "çaba" ve "çalışmak için yaşamak" iki temel prensiptir (Olson, 2011; Buahene & Kovary, 2003).

Bebek patlaması kuşağı doğdukları dönemin özelliklerine uygun olarak, çalışma yaşamında rekabet etmeyi severler. Bununla birlikte hedeflerine ulaşabilmek için takım çalışmasına önem verirler. Her zaman beklenenden daha başarılı olmayı hedefleyen bu kuşak üyeleri için mükemmel bir kariyer ve bu kariyeri sağlamak için çalışmak son derece önemlidir (Zemke vd., 2002). Kariyerlerini ve konumlarını güç ve otoriteye bağlarlar. Tek bir kurum için çalışmanın başarı getireceğine inanırlar (Timmermann, 2007)

Bebek patlaması kuşağı çalışanlarını motive eden faktörler takdir edilmek, para ve ikramiyelerle ödüllendirilmek, unvan ve park yeri gibi prestij ve statü sembolleri kazanmaktır. Motivasyonları tatmin ve başarı yoluyla kendini tanımlama ve sürekli kendini geliştirmektir (Olson, 2011; Buahene & Kovary, 2003). Bebek patlaması kuşağının temsilcileri bugün çalışma yaşamından emekli olan/ ayrılan veya emekli olmak üzere/ayrılmak üzere olan bireylerdir.

X Kuşağı

Sayısız çoklukları, işkolik olmaları gibi özellikleriyle tarihe geçen bebek patlaması kuşağının çocukları X kuşağı olarak adlandırılmaktadır. 1965-1979 yılları arasında doğan bu kuşağın sadece babaları değil, anneleri de çalışma yaşamına katılmış bireylerdir. Bu nedenle bu kuşağın üyeleri çalışan ebeveyn çocuğunu tarif

etmek için kullanılan “Latkey Child[†]” olarak da adlandırılmaktadır (Leung vd., 1996).

X Kuşağı, eski ile yeni arasında bir geçiş kuşağı olarak kabul edilmektedir. Karakterlerinin ve yaşam biçimlerinin üzerlerinde iz bırak olaylar arasında Watergate Skandalı, Vietnam Savaşı, kişisel bilgisayarlar, ilk AIDS vakaları, Uzay Mekiği Challenger Felaketi, Berlin Duvarı'nın Yıkılması, Körfez Savaşı ve bu savaşın televizyonda canlı yayınlanmasını sağlayabilecek hızla ilerleyen teknoloji örnek gösterilebilir. Yaşanan küresel olaylar nedeniyle bu kuşağın üyeleri küresel düşünmektedirler. Önceki nesillerle karşılaştırıldığında, daha az ebeveyn ilgisiyle yetiştirildikleri için yüksek özgüvenleri vardır ve birçok konuda yeteneklidirler. Sürekli değişmeye başlayan bir dünyada doğan X kuşağı üyeleri, ebeveynlerinin aksine otoriteyi sorgulamayı tercih etmektedir. Değişen dünya nedeniyle farklılıklara tahammül etmeyi öğrenen ve kendilerinden sonraki nesillere kıyasla daha yaratıcı, analiz yeteneği güçlü, aradıklarını kolayca bulabilen ve yaratıcı kişilerden oluşmaktadır. X Kuşağının yaşadığı dönemin küresel olaylarının ve aile yapılarının iş hayatlarına etkileri gözlemlenmektedir. X kuşağı iş-yaşam dengesine önem vermektedir (Leung vd., 1996).

X kuşağının iş hayatında en önem verdiği önemli nokta kariyerlerini geliştirmektir. Kariyerlerini geliştiremeyeceklerini düşündükleri örgütten ayrılma kararı alabilirler. X Kuşağının iş hayatındaki en büyük avantajı ise değişime açık olmalarıdır. Bu neslin temsilcileri günümüzde iş yaşamında ve sosyal yaşamda aktif rol oynamaktadır (Schroder & Zeller, 2005).

Y Kuşağı

1980-1995 yılları arasında doğan ve daha çok bilinen adıyla ‘Y kuşağı’ olarak adlandırılan kuşak küreselleşmenin çocuklarıdır. 'Y', gençlik (young) kelimesinden gelmektedir. Bu kuşak dünyanın ilk küresel ve teknolojik kuşağı olarak anılmaktadır. Y Kuşağı, milenyum kuşağı, sonraki kuşak, dijital kuşak olarak da adlandırılmaktadır (Jain & Pant, 2012). Söz konusu genç kuşak teknoloji dünyasında doğan dijital neslin ilk dalgasını oluşturmaktadır. Bu kuşağın en belirgin özelliği teknoloji ile birlikte yaşamalarıdır. Bu nedenle ‘en teknolojik kuşak’ olarak hatırlanmaktadır. İlk küresel kuşak olarak Y kuşağını etkileyen temel faktör bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla ilerlemesidir. Bu temel dinamiklerin yanı sıra Y kuşağının kişilik oluşumunda rol oynayan unsurlar arasında Sovyetler Birliği'nin dağılması, 11 Eylül terör saldırıları, doğal afetler, siyasi skandallar, Ortadoğu'daki savaş ve ırkçılığın azalması yönündeki faaliyetlerdir. Y kuşağı dijital bilgi konusunda oldukça niteliklidir. Gerçek arkadaşlıklarından daha çok sanal arkadaşlıkları olan Y kuşağı üyeleri, çoğunlukla sosyal sitelerdeki ilişkilere önem

---

[†] Evin anahtarını taşıyan çocuk anlamına gelir. Sadece X Kuşağının babaları değil, anneleri de çalıştığı için çocukla evde buluşacak ebeveyn yoktur. Böylece anahtar çocuğun boynuna asılmaktadır ve bu çocuklar Mandallı Çocuk olarak tanımlanmaktadır.

vermektedir. Bununla birlikte Y kuşağı kültürel farklılıkları kolayca kabul etmekte ve hızlı bir yaşam sürmeyi talep etmektedir (Eisner, 2005; Krishnan vd., 2013).

Y kuşağının karakteristik özelliği neden sorusuna cevap aramasıdır (Schroder & Zeller, 2005). Bu yüksek eğitilmiş kuşak, gelenekten yeni döneme bir geçiş yaşamış ve kendilerini 'özgür ruhlar' olarak tanımlamıştır.

Y kuşağı çalışma yaşamında genellikle teknolojiyi kullanır. Y'ler erken yaşlardan itibaren değişime uyum sağlayabilmektedir. Bu nedenle uyum kapasitelerinin yüksek olduğu söylenebilir. Y kuşağı değişime ayak uydurabilen, hatta onu seven ve isteyen bir kuşaktır. Bununla birlikte değişim hızının farkındadır. Her türlü işlerini çok hızlı bir şekilde yerine getirebilir. Farklılıklara saygı duyarlar ve yaptıkları her şeyin de verimli ve farklı olmasını isterler. Azimli oldukları için motivasyonlarını yüksek tutarlar. Çocuk merkezli ailelerden geldikleri için birden fazla kursa veya aktiviteye katılmaya alışkındırlar. Bu durum onlara aynı anda birden fazla işe odaklanma becerisini kazandırmıştır. Eğitimi iş hayatında başarılı olmanın anahtarı olarak görürler (Fleschner, 2007). Aldıkları eğitimler ve kurslar, katıldıkları stajlar ve yaşamları boyunca yaptıkları yarı zamanlı işler ile kendilerini iş hayatına hazırlarlar. Yaşam boyu öğrenmenin önemine inandıkları için işyerini öğrenme fırsatı olarak görürler. Bu kuşak, bilginin onları güçlü kılacağını umarak çalışmayı sever. Teknolojik yetkinlikleri sayesinde bilgiye kolayca erişebilir ve örgütsel sorunlarını çözmek için kullanabilirler (Buckley vd., 2001). Otoriteye meydan okuyan, emirleri ve hiyerarşiyi sevmeyen, unvan ve konumdan etkilenmeyen Y kuşağı destekleyici bir lidere ve huzurlu bir çalışma ortamına ihtiyaç duyar. Sabırsız kişilikleri nedeniyle hızlı terfi bekleyen Y kuşağı, terfi alamaması durumunda işini kolayca değiştirebilir.

İş değiştirmek bu nesil için normal bir şey gibi görünmektedir. Değişime açık karakteri ile Y Kuşağı, istihdam edildiği yeni şirketlere uyum sağlamakta zorluk çekmez. Sadece evde değil kariyerleri boyunca kendilerini destekleyen ailelerini önemsedikleri için iş ve aile hayatı arasında bir denge kurmaya çalışırlar. Bu nedenle çalışmak için yaşamayı tercih ederler. Bu kuşağın üyeleri yaptıkları işle değil, kariyerleriyle tanınmak ister. Onlar için başarı, kariyer ve para kavramı önemlidir, çünkü tüketim toplumunda onları ilerletebilecek tek şeyin bu olduğunu öğrenmişlerdir. Bununla birlikte işyerinde görüşlerinin sorulmasını talep eden Y Kuşağı çalışanları kurumlarında her zaman aktif olmak isterler (Schawbel, 2012).

Modern teknolojik cihazları kullanarak iletişimlerini esas olarak sanal alanda gerçekleştirir ve çevrimiçi varlıkları hiç bitmez. Yaşam kalitesindeki başarı açısından çalışmaları önemlidir ve rahatlamalarında da belirgin bir şekilde ortaya çıkar. Bu kuşağın arzuları ve hırsları kapsamlıdır, genellikle yeteneklerinden ve olanaklarından büyür, bu nedenle ihtiyaçları da çeşitlilik gösterir.

Z Kuşağı

Z kuşağı, 1995-2020 yılları arasında doğan son nesil teknoloji kuşağıdır. İnternet çocukları, dijital yerliler, medya üretimi, anında çevrimiçi bu kuşağın diğer isimleri olarak ifade edilmektedir (Levickaite, 2010). Z Kuşağının karakteristik özellikleri teknoloji bağımlılığı, hız, özgüven, bireycilik ve özgürlüktür. Bu kuşağın X Kuşağı ile arasında teknolojiyi kullanma açısından büyük farklar bulunmaktadır. Teknolojinin gelişimine ve kolaylığına erişen bu kuşağın çocukları için teknoloji hayatın temel taşlarından biridir. Yaşları çok genç olan Z kuşağını hangi sosyal, siyasi ve ekonomik olayların etkilediğini söylemek için erken olmakla birlikte Facebook, Twitter ve özellikle gençlerin kullandığı sosyal medya araçlarından etkilendiklerini söylemek mümkündür.

Sosyal medyanın Z kuşağı üyeleri üzerinde etki bırakacağı ve bağımlılıklara neden olacağı tahmin edilmektedir. Çünkü tekno-küresel bir dünyada doğan Z kuşağının üyeleri, dünyanın herhangi bir yerindeki herhangi bir kişiyle saniyeler içinde iletişime geçebilmekte ve bilgi paylaşabilmektedir. Teknoloji bağımlısı olarak adlandırılacak Z'ler internet teknolojisine hakim, internet tabanlı oyunlar oynayan, internet ortamında sosyalleşen, 7/24 çevrimiçi olmayı seven, internette bilgi alan ve orada sürekli paylaşım yapan bireylerdir. Teknolojiyi vazgeçilmez olarak gören bu nesil henüz iş hayatında oldukça yenidir (Salleh vd., 2017).

Z kuşağının normları, önceki kuşağın normlarından farklıdır. Z kuşağının kullandığı kelimeler, ifadeler, argo söylemler ebeveynleri için oldukça gariptir ve bu nedenle iki taraf bazen birbirinden ayrılmaktadır. Z kuşağı teknoloji dünyasında doğduğundan ve kendilerini o dünyada iyi hissettiklerinden, öncelikle o çevreyle çevrili olmaya önem vermektedir. Herhangi bir teknolojik cihazda neredeyse hiç durmadan çevrimiçi olabilirler. Diğer sosyalleşme biçimleri onlar için çok zordur. Y kuşağı ile karşılaştırıldığında, Z kuşağı mücadele kavramının farkında değildir. Pratikçiler, bilgelikten çok zekidirler ve cesur oldukları için liderliği ele geçirmeyi istemektedir. Önceki kuşaklarla kıyaslandığında daha sabırsız ve çeviktirler; sürekli yeni zorluklar ve dürtüler ararlar. Sürekli değişimlerden korkmazlar ve internet dünyası nedeniyle çok fazla bilgiye sahiptirler. Bu nedenle sorunları çözmek için internette çözüm yolları bulmaya çalışırlar (Schroth, 2019).

Forbes Dergisi Kuzey ve Güney Amerika, Afrika, Avrupa, Asya ve Orta Doğu olmak üzere toplam 49.000 Z kuşağı katılımcısı ile bir araştırma gerçekleştirmiştir (Dill, 2015). Bu araştırmaya göre, Z kuşağının ilk gerçek küresel nesil olduğu ifade edilmektedir. Yüksek teknoloji Z kuşağının yaşam biçimidir. İş, eğitim ve dünya hakkındaki bakış açılarını belirleyen karmaşık bir ortamda büyümüş olan Z kuşağı farklı alışkanlıklara ve bu alışkanlıklardan doğan farklı beklentilere sahiptir. Z kuşağı üyeleri profesyonel olarak hırslı ve bir o kadar da teknik ve dil bilgisi yüksek düzeyde bireylerdir. Bu nedenle, mükemmel bir iş gücü olarak değerlendirilmektedir. Örgütler ve liderler bu kuşağın, herhangi birinin taleplerini karşılamak istedikleri için değil, kendi çıkarları doğrultusunda bir kariyer seçme eğiliminde olduğunu bilmelidir. Bu davranışın nedeni içsel bir motivasyon, girişimci

ruh ve dünyayı etkileme isteğidir. Z kuşağının diğer beklentileri kariyer hedefi, iş-yaşam dengesi ve işyeri istikrarıdır. Z kuşağı, kendilerinden önceki kuşaklar gibi işyeri açısından iyimser değildir.

Teknolojinin ilerlemesinin yarattığı etkiden dolayı her şeyin hızlı ve anında olmasını isteyen Z Kuşağı, tıpkı Y Kuşağı gibi sabırsız ve dikkat süreleri kısa bireylerdir. İnternet teknolojisinin bu kuşağa katkıda bulunduğu olumlu özelliklerden biri aynı anda birden fazla konuya ilgi duyabilmeleridir. Birden fazla konuyla ilgilenme yetenekleri oldukça gelişmiş olduğundan, insanlık tarihinde el, göz ve kulak için en yüksek motor beceri senkronizasyonuna sahip kuşak oldukları düşünülmektedir. Z'ler yaratıcılığa izin veren etkinlikleri ve oyunları severler. Z kuşağı internet üzerinden sosyalleşir. En belirgin özellikleri hızlı tüketim alışkanlıkları, pratiklik, memnuniyetsizlik ve sonuç odaklı olmalarıdır.

Z kuşağı bireyleri arasında akıllı uygulamaları kullanmak oldukça yaygındır ve bu uygulamalar günlük yaşamlarını hem hızlandırmakta hem de kolaylaştırmaktadır. Z Kuşağı işgücü piyasasında kısmen mevcuttur, ancak meslektaşlarını ve İK yöneticilerini şaşırtmaktadırlar (Elmore, 2014). Bu nedenle örgütlerin önümüzdeki 10 yıl içinde bu kuşağa yönelik hazırlık yapmak zorunda kalacağı ifade edilmektedir. (Gordon & Steele, 2005).

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmanın amacı Y ve Z kuşak takipçilerin yıkıcı liderlik davranışları ile ilgili görüşlerini öğrenmek ve söz konusu görüşleri kuşakların sahip olduğu karakteristik özellikleri bağlamında değerlendirmek ve takipçilerin gözüyle yıkıcı liderlik algısını ortaya koymaktır. Bu nedenle bu çalışmada yöntem olarak nitel araştırma yöntemi, fenomenolojik desen ve veri toplama aracı olarak odak grup görüşme tekniği belirlenmiştir.

Nitel araştırmalar sosyal dünyayı katılımcılar açısından anlama çabasıdır ve bu nedenle deneyimlerin oluştuğu ve anlam taşıdığı bağlamı vurgulamaktadır. Başka bir deyişle nitel araştırma, anlam arayışıdır ve bu nedenle bir olgunun ve deneyimin derinlemesine araştırılmasını içermektedir. Nitel bir çalışmada araştırma tasarımı, bir projenin her aşamasında işleyen dönüşlü bir süreç olmalıdır (Hammersley & Atkinson, 1995). Başka bir deyişle veri toplama ve analiz etme, teoriyi geliştirme ve değiştirme, araştırma sorularını detaylandırma veya yeniden odaklama, geçerlilik tehditlerini belirleme ve bunlarla başa çıkma faaliyetleri genellikle aynı anda devam eder ve her biri diğerlerini etkiler. Ek olarak, araştırmacının yeni gelişmelere veya tasarımın başka bir yönündeki değişikliklere yanıt olarak çalışma sırasında herhangi bir tasarım kararını yeniden gözden geçirmesi veya değiştirmesi de gerekebilmektedir. Son yüzyılda ortaya çıkan ve felsefi bir bakış açısı olarak fenomenoloji, insan deneyimlerinin göz ardı edilen tarafına ışık tutmaktadır (Tymieniecka, 2003). Fenomenolojinin özünde, belirli bir deneyimi yaşamış (örneğin savaş) bireylerin yaşadığı deneyimleri tanımlama ve

anlama girişimi yatmaktadır. Bu nedenle ortak bir fenomen (olgu) hakkında ortak deneyimlere sahip bireylerin deneyimlerini keşfetmeyi amaçlamaktadır (Grady & Wallston, 1988). Öte yandan odak grup, katılımcıların seçildiği derinlemesine grup görüşmelerinin kullanımını içeren bir tekniktir. Çünkü seçilen katılımcılar belirli bir popülasyonun temsili olmasa da amaçlı bir örneklemedir ve bu grup belirli bir konuya 'odaklanmıştır' (Lederman, 1995). Bu nedenle katılımcıların araştırılan olgu hakkında deneyim sahibi olup olmadıkları, hangi yaş aralığında oldukları, benzer sosyo-kültürel özelliklere sahip olup olmadıkları ve hem görüşmeci hem de birbirleriyle rahatça konuşabilecekleri kriterlere göre seçilerek odak gruplar oluşturulmalıdır (Richardson & Rabiee, 2001).

Seçime yönelik bu yaklaşım, katılımcıların çalışma alanı hakkındaki bilgileri nedeniyle seçildiği 'uygulanabilirlik' kavramıyla ilgilidir (Burrows & Kendall, 1997). Odak grup görüşmelerinin ayırt edici özelliklerinden biri grup dinamikleridir, bu nedenle grubun sosyal etkileşimi yoluyla üretilen verilerin türü ve aralığı genellikle bire bir görüşmelerden elde edilenlerden daha derin ve zengindir (Thomas vd., 1995).

Odak grupları, bireylerin belirli konular hakkında sahip oldukları bir dizi fikir ve duygu hakkında bilgi sağlayabilir ve birey grupları arasındaki perspektif farklılıklarını aydınlatılabilir (Rabiee, 1999). Odak grupları nispeten kısa bir zaman diliminde büyük miktarda veri üretebilir. Krueger & Casey (2000), odak gruplarının avantaj ve dezavantajlarını ayrıntılı olarak açıklarken, odak grup görüşmelerinin ne zaman kullanılacağına ve ne zaman kullanılmayacağına dikkat çekmektedir.

Bir odak grubunun benzersizliği, grup etkileşiminin sinerjisine dayalı veri üretme yeteneğidir (Green vd., 2003). Bu nedenle grup üyeleri birbirleriyle kendilerini rahat hissetmeli ve tartışmaya katılmalıdır. Bazı bireyler için kendini açıklamak ve anlatmak doğal ve rahat iken, bazıları için ise güven ve çaba gerektirmektedir (Krueger & Casey, 2000). Bu nedenle grup üyelerini seçmek için zaman ve çaba harcanması gerekmektedir. Zengin veriler gruptaki bireylerin tartışmaya tam olarak katılmaya hazır olması ve bu nedenle homojen bir grubun oluşturulması durumunda üretilmektedir. Bu nedenle incelenen konuya dayanarak katılımcıların cinsiyet grubu, yaş aralığı, etnik ve sosyal sınıf geçmişi gibi benzer özellikleri paylaşmaları gerekmektedir. Çoğu araştırmacı, homojenlik kavramına katılmasalar da, katılımcıların birbirlerini tanımamalarını tavsiye eder, böylece görüşlerin daha dürüst ve kendiliğinden ifade edilmesi ve daha geniş bir yanıt yelpazesinin oluşması teşvik edilmektedir (Krueger, 1995).

Amaçlı örnekleme yönteminin benimsendiği araştırmada evren Türkiye'de çeşitli kurum ve kuruluşlarda çalışan Y ve Z kuşağı üyeleridir. Birbirinden farklı kurumlarda çalışan Y ve Z kuşak üyeleri ile yapılan görüşmelerden sonra araştırmada gönüllü olarak yer alacak katılımcılar belirlenmiş ve araştırmanın örneklemini oluşturmuştur. Katılımcıların tamamı beyaz yakalı çalışanlardan oluşmaktadır.

Tablo 1: Örneklem Bilgileri

Katılımcı	Doğum Tarihi	Cinsiyet	Meslek	Toplam Deneyim
Y1	1982	Kadın	Finansman Müdürü	17
Y2	1986	Kadın	Grafik tasarım Uzmanı	15
Y3	1983	Erkek	İnşaat Mühendisi	15
Y4	1982	Kadın	Kurumsal Eğitim Danışmanı	17
Y5	1988	Kadın	Öğretmen	10
Y6	1983	Erkek	Makine Mühendisi	15
Y7	1982	Erkek	Akademisyen	16
Z1	1998	Erkek	Elektronik Ticaret Uzmanı	5
Z2	1997	Erkek	Perakende Mağaza Müdürü	4
Z3	1997	Kadın	Perakende Mağazacılık Kasa Sorumlusu	4
Z4	1998	Erkek	Lojistik Saha Uzmanı	4
Z5	1996	Kadın	Satış Pazarlama Uzmanı	3

Görüşmeler 01.04.2023-01.05.2023 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar Y ve Z kuşağı olmak üzere katılımcılar iki ayrı gruba bölünmüştür. Görüşmelerin her birine araştırmacı eşlik etmiştir. Her görüşme ortalama 60-75 dakika sürmüştür. Görüşmeler, katılımcıların izni ile kayıt altına alınmıştır. Araştırmacı, görüşmeler sırasında ses kayıtlarına ek olarak notlar almıştır. Çalışmada yarı-yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Katılımcıların Türkiye'nin farklı illerinde yaşıyor olması nedeniyle görüşmeler katılımcıların uygun olduğu gün ve saatlerde çevrimiçi olarak gerçekleştirilmiştir. Odak grup görüşmesi yapılmadan önce onam formu katılımcılara çevrimiçi ortamda gönderilerek, onayları alınmıştır. Çalışmada kullanılan sorular, ilgili alanyazından yola çıkılarak hazırlanmıştır (Aasland vd., 2010; Brett vd., 2016; De Hoogh & Den Hartog, 2008; Einarsen vd., 2003; Einarsen vd., 2007; Klasmeier vd., 2022; Mitchell & Ambrose, 2007; Schilling, 2009; Schyns & Schilling, 2013; Illies & Reiter-

Palmon, 2008; Reed & Bullis, 2009; Tepper vd., 2006; Tepper vd., 2001; Tepper & Lockhart, 2005).

Tablo 2: Katılımcılara Yöneltilen Görüşme Soruları ve Tematik Dağılım

1. Kötü Niyetli denetim	Fiziksel temas olmadan yöneticilerinizin sözlü veya sözsüz biçimde davranışlarınızı kontrol ettiği olur mu, nasıl?
2. Hiyerarşik İstismar	Hiyerarşik olarak üstün iş arkadaşlarınızı tarafından düşmanca davranışlara maruz kaldınız mı, nasıl?
3. Baskı ve Zorbalık	Yöneticilerin güç ve otoriteyi baskıcı, kaprisli bir şekilde kullandığı olur mu, nasıl?
4. Engelleme	Zaman içinde olumlu kişilerarası ilişkiler kurma ve sürdürme yeteneğini, işle ilgili başarıyı ve olumlu itibarı engellemeyi amaçlayan yönetici davranışı yönetici engeli olarak tanımlanmaktadır. Böyle bir davranışa maruz kaldınız mı, nasıl?
5. Kendini Öne Çıkarma	Yöneticiniz ekibin ve/veya sizin başarılı ve olumlu eylemleri sonrasında takdir ve teşekkür ifadesini kullanır mı? Söz konusu olumlu ve başarılı işlerin mimarı olarak kimi görür?
6. Olumlu Mentorluk Deneyimi	Yöneticiniz size rehberlik ve/veya akıl hocalığı yapar mı? Olumlu/olumsuz deneyimlerinizi paylaşır mısınız?

Yukarıda belirtilen sorular eşliğinde katılımcılar ile görüşme sağlanmıştır. Görüşme odak grup görüşmesi şeklinde gerçekleştiğinden, katılımcıların etkileşimi nedeniyle ortaya çıkan ek bilgileri netleştirmek amacıyla “nasıl, biraz daha açar mısınız?” şeklinde ek sorular da sorulmuştur. Çalışmada kullanılan soruların kapsam geçerliğine ve uygunluğuna yönelik olarak iki uzman görüşü alınmıştır. Uzmanlar, Y ve Z kuşağının yıkıcı liderlik algılarını anlamaya yönelik olarak hazırlanan soruları uygun bulmuştur. İlave olarak, amaçlı sohbet sırasında ihtiyaç duyulduğunda araştırmacının ek sorular sorması konusunda hemfikir oldukları görülmüştür. Ayrıca araştırma kapsamında kullanılması planlanan temalar için de uzman görüşüne başvurulmuştur. Araştırmaya katkı veren katılımcıların gizliliğini sağlamak ve kimliklerini anonimleştirmek amacıyla her birine birer sayı ataması yapılmıştır. Y ve Z ifadeleri katılımcıların kuşaklarını ifade etmekte olup, ekinde gelen sayı söz konusu katılımcıyı anonimleştirmek için kullanılmıştır. Bu bağlamda çalışmada katılımcıların Y kuşak üyelerine Y1, Y2, Y3...Y7 isimleri verilirken Z kuşak üyelerine Z1, Z2, Z3, Z4 ve Z5 isimleri verilerek katılımcılar anonimleştirilmiştir.

Çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme formu ve kayıtlar ile toplanan veriler araştırmacı tarafından MS Office Word programına aktarılarak word metin dosyaları haline getirilmiştir. Metin haline getirilen veriler araştırmacı tarafından belirlenmiş temalar eşliğinde kodlanmıştır. Daha sonra sürecin kolaylaştırması ve sistematik biçimde yönetilmesi için MAXQDA Analytics Pro 2020 programına geçilmiştir.

BULGULAR

Bu çalışma kapsamında Y kuşak üyesi 7 katılımcı ve Z kuşak üyesi 5 katılımcı olmak üzere toplam 2 ayrı grupta toplam 12 kişi ile odak grup görüşmesi gerçekleştirilmiştir. Söz konusu görüşmelerde odak gruplara yöneltilen sorulara karşılık alınan cevaplar tematik kodlama ile dağıtılmıştır. Söz konusu tematik kodlamada ön plana çıkan tema kod bulutu ile okuyucuya görselleştirilerek sunulmaktadır.

Şekil 1: Tema Bulutu

BASKI VE ZORBALIK
OLUMSUZ MENTORLUK ENGELLEME
KÖTÜ NİYETLİ DENETİM
KENDİNİ ÖNE ÇIKARMA
HİYERARŞİK İSTİSMAR

Araştırmaya katkı veren 12 katılımcının en çok vurgu yaptığı yıkıcı liderlik davranışı “*kötü niyetli denetim*” olarak tespit edilmektedir. Başka bir deyişle katılımcıların tamamı kuşaklarından bağımsız olarak kötü niyetli denetime maruz kaldıkların ifade etmektedir. Bununla birlikte söz konusu farklı kuşak üyesi katılımcıların “kötü niyetli denetim” algısının farklılık gösterdiğini söylemek mümkündür. Örneğin Y1 kötü niyetli denetim için özellikle Covid-19 pandemi dönemine vurgu yapmakta ve şu ifadeleri kullanmaktadır. “*Pandemi döneminde evden çalıştığımız dönemde yöneticim ipad üzerinden görüntülü arar ve sorularını oradan sorardı. Böylece nerede olduğumu, işimle ilgili olup olmadığını anlamaya çalışırdı. Bunu bir kere değil, defalarca yaptı. Hatta tüm pandemi dönemi boyunca böyle davrandı. Öncesinde de buna benzer davranışları vardı. Müşteri ziyaretlerimizi sırasında ipad üzerinden müşterinin adresinde check-in yapmamızı isterdi (Y1).*” Söz konusu kötü niyetli denetimin salgın döneminde uzaktan çalışma

sistemi içinde belirginleştiğini ifade eden Y1 gibi Y2 de buna benzer davranışları şu sözlerle ifade etmektedir. “Pandemi döneminde dönüşümlü olarak ofisten çalışıyorduk. Hepimizi aynı anda ofise gitmiyorduk ama iş yerinden aniden çağrılıyorduk. Yöneticim şehir dışında olup olmadığımızı kontrol ediyordu. Hemen gelmen gerekiyor, 1 saat içinde gelmen gerekiyor gibi cümleler çok kullanılıyordu. Bir de benim kurumum evime yakın diyebilirim. Araçla 15 dakikada varabiliyorum. Bu kolaylığı kötüye kullandığını düşünüyorum. Her arandığımda, evde misin diye başlıyordu diyalog. Bu beni çok rahatsız ediyordu. Nerde olduğum önemli değil. İşimi yapmam önemli bence. Ama yöneticime göre işimi takip edilebilecek bir konumda olup olmadığımı o benden daha iyi biliyor. Fiziksel ve sözlü kontrol çok yakından devam diyordu (Y2)”. Bu söylem ile Y kuşağının yakından denetimi ağırlıklı olarak salgın dönemimde uzaktan çalışma sistemi içinde deneyimlediğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla Y kuşak, güvenlik kameralarını, mesai giriş-çıkış imzalarını yakın denetim olarak değerlendirmeme eğilimindedir. Ancak Z kuşak için durum bunun tam tersi olarak görünmektedir. Nitekim Z1 yakından denetimi “Çalışma alanında güvenlik kameraları var. Bu kameralar özellikle bilgisayarlarımıza bakacak şekilde konumlandırılıyor. Buna şiddetle karşı çıkmama rağmen sorunu çözemedik. İdari işlere itirazımı ilettim ama sonuç alamadım. Bu yakın takip benim ev arama sürecimde sorun haline geldi. Ben İstanbul’dan bu iş için taşınarak buraya geldim. Yeni bir düzen kurmam gerekiyordu ve bu nedenle ev arıyordum. Bilgisayarım ev ilanları aradığım için eleştiriye maruz kaldım (Z1).” ifadesini kullanmıştır.

Benzer biçimde Z4 “Ofise gitmek çok mantıksız, önemli olan işimizi yapmak ve işimizi mail ile yapıyoruz. İlerleyen süreçte bence bu yaygınlaşacak. Bakış açısı değiştiğinde bu süreç de değişecek. Birçok uluslararası lojistik şirketi şu anda bunu uyguluyor. Eskiden muhasebeci günlerce defter kalem muhasebe tutuyordu. Şimdi basit bir excel programı ile 3 günlük işi 1 saatte yapıp çıkıyoruz. Bizim işimiz de aslında çok benzer. Ofiste 8 saat geçiriyoruz ama aktif mail okumamız, yanıt yazmamız, araç yönlendirmemiz araç bulmamız toplamda 3 saat alan bir iştir. Dolayısıyla kuşak gençleştikçe, teknoloji kullanımı arttıkça; pratik uygulamalar da artacak ve ofisten çalışma sistemi giderek azalacak diye düşünüyorum. Mevcut yöneticiler bizi takip ediyor, giriş-çıkış saatleri kontrol ediliyor, imzalar kontrol ediliyor. Oysa bence bu verimlilik değil. Bu anlayış değişmeli. İnternetin olduğu her yerde çalışabiliriz. Dolayısıyla çatışmaların azalması, verimliliğin artması, maliyetlerin düşmesi için ofisten bağımsız çalışmak bence son derece olması gereken bir durum. Pandemi de bunu yaşadık ve gördük. Hibrit olması gerekir bence. Daha teknoloji yoğun, daha dengeli dağılımların olduğu, daha hibrit bir çalışma yaşamı hayal ediyorum (Z4)”. Yakın denetimi ve olması gereken çalışma yaşamını tanımlamıştır. Söz konusu söylemlerde Z kuşağının içine doğduğu teknoloji ve hız olgularının hakim olduğu görülmektedir. Standart iş yapış biçimlerine meydan okuyan Z kuşağı, bu konuda öneri de geliştirmektedir. Bu bağlamda kötü niyetli yakından denetim deneyimine her iki kuşağın da maruz kaldığı düşünülmektedir. Bununla birlikte söz Y ve Z kuşağı üyelerinin algıladıkları ve önerdikleri çalışma

yaşamı birbirinden farklılık göstermektedir. Nitekim Z kuşağının vurgusu sadece pandemi dönemi için geçerli değildir. Çalışma yaşamının yeniden tasarlanmasına yönelik vurgular yapılmaktadır.

Araştırmaya katkı veren 12 katılımcının en çok vurgu yaptığı ikinci yıkıcı liderlik davranış teması ise **“baskı ve zorbalık”** olarak tespit edilmektedir. Y4 bu konudaki deneyimlerini şu sözlerle ifade etmektedir. *“Bir hatırlatma maili durumu vardı. Bana verilen işi takip edip etmediğimi öğrenmek için daha önce mail aracılığı ile takip ettiğimiz konuyu, aynı maile sadece bir soru işareti koyarak gönderirdi. Hatırlatma mailinde bunu yapardı. Çok rahatsız oluyordum. İçine günaydın yazmak yok, iyi çalışmalar yazmak yok. Bunu sonuçlandırabilirdik mi yazmak yok. Sadece bir “?” İlk çalışma zamanlarımızdan itibaren bu böyleydi. Sonrasında bu rahatsızlığı gidermeye karar verdim ve önden bilgilendirme mesajı atmaya başladım. O sormadan ona bilgi dönüyordum (Y4).* Bu noktada kendi çözüm yöntemlerini oluşturmaya çalışan Y4 kuşağının karakteristik özelliklerini göstermektedir. Başka bir deyişle sorun çözme, alternatif üretme; sorumluluklarını ve görevlerini yerine getirmek için teknolojiyi kullanma becerilerini öne çıkarmaktadır. Bununla birlikte Z2 baskı ve zorbalık ile ilgili olarak şu sözleri kullanmaktadır. *“Mevcut şirketimdeki ilk yöneticim çok insani özelliklere sahipti. Benim çalışma motivasyonumu gördüğü için çok olumlu yaklaştı. Her konuda destek verdi diyebilirim. Bu destekle birlikte ilerleme sürecim de hızlandı. Terfi ettim. Sonraki yöneticim ise çok başkaydı. Hızlı terfi ettiğimi bildiğinden ve daha fazlasını da istediğimden çok sıklıkla “dünkü çocuk” ifadesini kullandı. Sen daha dünkü çocuksun derdi (Z2).”* Bu söylem Z kuşağının önceki kuşaklarla kıyaslandığında daha sabırsız ve çevik olduğunu kanıtlamaktadır; sürekli yeni zorluklar ve başarılar arayan Y’ler değişimin hızlı olmasını beklemektedir (Schroth, 2019).

Katılımcıların en çok vurgu yaptığı üçüncü yıkıcı liderlik davranışı **“kendini öne çıkarma”** olarak tespit edilmektedir. Söz konusu tema en çok vurgulanan üçüncü tema olmakla birlikte Z kuşak üyeleri bu konuda herhangi olumsuz bir deneyim paylaşmamıştır. Başka bir deyişle bu temanın altında yer alan tüm deneyimler Y kuşak odak grup görüşmesinden gelmektedir. Örneğin kamuya ait bir ilkokulda öğretmen olarak görev yapan Y5 *“Ben sadece dört duvarı olan başka hiçbir şeyi olmayan bir köy okuluna öğretmen olarak atandım. Fakat aklımda çok güzel projelerim vardı hepsini müdürümle paylaştım. Sonrasında zaten okulda idareci eksikliği olduğu için ben müdür yardımcısı olarak atandım ve aklımdaki tüm projeleri tek tek gerçekleştirdim. Okulum öğrencilerim için muhteşem bir yere dönüştü. Benim müdürüm benim yaptığım bütün işleri kendisi yapmış gibi ilçe milli eğitime sunarak, ilçe milli eğitimden başarı belgesi almaya hak kazandı ve benim bundan çok sonra tesadüfen haberim oldu. Odasına girdiğimde masasında gördüm. O güne kadar benim ilçe milli eğitime gitmeme izin vermez, oradaki idarecilerle iletişime geçmemi istemez ve beni tanıtmazdı. O gün tüm bunların sebebini anladım. Motivasyonum düştü, koşu koşu gittiğim okulumdan soğumaya başladım. Daha az proje üretmeye başladım. Sonrasında zaten tayin hakkımı elde edince tayin istedim*

ve ayrıldım (Y5).” sözleriyle Y kuşak özelliği olarak ortaya çıkan yaratıcılık, azim ve yeniliğe uyum sağlama örneği olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte tatmin olamadığı işyerini değiştirmekte sorun yaşamayan Y kuşak üyesi Y5 kurum değişikliğini tercih etmiştir.

Benzer bir deneyim de Y6 tarafından şu sözlerle paylaşılmaktadır. “Biz üretim sektöründeyiz kurumsal bir müşteri bizden bir makine parçası talebinde bulundu. Şöyle örnek vereyim elimizde hazır A ve B gibi iki seçenek var ve müşterinin talebini karşılıyor. Bu edenle müşterimize bunu satmamız çok kolay ve uygun. Ancak yöneticim müşteriye C gibi bir başka kalıp önerdi ama o kalıp bizde yok. Onu üretmemiz için önce onun için gerekli olan başka kalıpları ithal olarak tedarik etmemiz lazım ve bu ithalat 20.000 EUR maliyetinde. Ben bunu özellikle dile getirdim. Söz konusu maliyetin bize baskı yaratacağını ve gereksiz bir gelir kaybına neden olacağını söylememem rağmen, sırf kendi istediği olsun diye o ithalatı yaptırdı ve yeni kalıbı üreterek müşteriye sundu. Bu işten kar etmediğimiz gibi 20.000 EUR maliyet üstlendik (Y5).” Bu deneyimde yöneticinin kendini öne çıkarma davranışı sadece takipçiye değil, ilave olarak kuruma da zarar vermiştir. Dolayısıyla yıkıcı liderlik davranışı kuruma yönelmiş ve maddi gelir kaybına neden olmuştur.

Bu tema altında Z kuşak katılımcılarının hiçbir deneyim paylaşmamış olması iki nedenle açıklanabilir. Birincisi henüz iş hayatına girmiş olan Z kuşak yönetsel basamaklara doğru ilerlemediğinden, yönetici için “rekabet edilmesi gereken kişi” olarak görülmemektedir. İkinci olarak Z kuşağın üyeleri rekabeti daha çok kendi aralarında hız, verimlilik, teknoloji gibi alanlarda sürdürdüğünden yöneticilerin bu tip davranışlarının kendilerine yöneltildiğini düşünmemekte ve bunu bir kuşak sorunu olarak algılamaktadırlar. Örneğin Z1 bu durumu “Bazen acil dağıtım çıkması gereken ürünler olabiliyor, böyle bir durumda dağıtım çıkan ek bir araç olduğunu bilen iş arkadaşlarım bunu benimle paylaşmayabiliyor. Burada iki temel neden var. İlki iletişimsizlik. Çünkü şirket yöneticileri güçlü bir iletişim ağı kurmakta başarısız kalıyorlar. İkincisi ise rekabet. Bana doğrudan bağlı olan müşterilerin ürünü teslim almada gecikme yaşamaları ve memnuniyetsizlik ortaya çıkmasını sağlamak. Oysa şirket sahibi, kurucuları, yöneticileri güçlü bir iletişim ağı kurmuş olsalar bunlar hiç yaşanmaz. Dolayısıyla burada temel sorun biz değiliz, daha yaşlı olan yönetici kuşağın güçlü iletişim sistemlerini şirkete kazandırmakta ve kullandırmadaki eksikliği (Z1).” şeklinde ifade etmektedir.

Y kuşağının hiçbir deneyim paylaşmadığı ancak Z kuşağının birden fazla deneyim paylaştığı bir diğer yıkıcı liderlik davranış teması da “**olumsuz mentorluk deneyimi**” olarak karşımıza çıkmaktadır. Z3 bu konudaki deneyimlerini şöyle ifade etmektedir. “Müdürüm öğretiyormuş gibi yapıyor ama aslında öğretmiyor. Benim yaptığıma bakın görün, öğrenirsiniz diyor. Birlikte yapalım, ben yapayım siz yanlışı düzeltin dediğimde, uygulayalım dediğimde buna zamanım yok diyor ve beni geri gönderiyor. Bu nedenle birçok şeyi internetten öğrendim. Youtube kanallarında birçok video var, mağaza için görsel yapmayı; satıp-pazarlama sunum becerilerini, ürünleri sistemden takip etmeyi ben hep youtube kanalından öğrendim

(Z3).” Söz konusu ifade Z kuşağının yöneticisi konumunda olan X ve Y kuşak üyelerinin eksik mentorluk yaptığını teyid etmektedir. Bilgi ve yetkinliklerin paylaşmayan lider sahte dönüşümcü lider olarak ifade edilmektedir. Dönüşümcü liderler, takipçilerini birer lidere dönüştürmeye önem verirken, sahte dönüşümcü liderler dürüstlükten yoksundurlar. Lider, dönüşümcü özelliklere sahip olmasına rağmen yalnızca kendi çıkarlarına ve kişisel tatmine eğilimli ise sahte dönüşümcü lider olarak ifade edilmektedir (Barling vd., 2008; Bass & Steidlmeier, 1999). Söz konusu liderler, liderliğin karanlık yönünü temsil etmekte olup takipçileri manipüle edip kontrol altında tutmaya çalışmaktadır.

Z1 de Z3’ün deneyimlerine benzer deneyimler yaşadığını belirtmektedir. *“Bir diğer konu da kesinlikle iş öğretmiyorlar. Ben elektronik ticaret uzmanı olarak işe başladım fakat kimse bana elektronik ticaret öğretmedi. Tek bir eğitim, tek bir seminere bile katılmadım. Baktım olacak gibi değil, kendim araştırıp öğrenmeye karar verdim. Youtube’da bu alanın uygulamasını anlatan hocaların ders videolarını buldum. Akşamları eve gidince youtube’den ders çalıştım. Gördüm ki bilgi paylaşımı kesinlikle yok. İnsanlar bilgisini kendisine saklamak istiyor. Ama ekibe yeni biri katılınca ben tüm bilgimi ona aktarıyorum. Bana yapılabilecek yeni gelene yapmıyorum. Bunun ne denli zor olduğunu biliyorum (Z1)”*. Bununla birlikte Z1 ve Z3’ün sorunu çözme yöntemi de benzerlik göstermektedir. Başka bir deyişle teknolojinin içine doğan Z kuşağının karakteristik özelliklerinden biri de her an çevrimiçi olabilmesi ve sorularına teknoloji aracılığı ile çözüm bulma isteği olarak bilinmektedir. Söz konusu özellikler paralelinde her iki katılımcı da yaşadıkları eksik, olumsuz mentorluk deneyiminin etkisini sanal platformlardan edindikleri bilgilerle gidermektedirler.

Hiyerarşik istismar bir diğer yıkıcı liderlik davranışı olarak ön plana çıkmaktadır. Hiyerarşik olarak üstün iş arkadaşları tarafından işlenen düşmanlığa maruz kalma şeklinde tanımlanan bu deneyim hem Y hem Z kuşak katılımcılar tarafından deneyimlenmektedir. Z1 bu konudaki deneyimini şu sözlerle ifade etmektedir. *“Rahatsız olduğum bir başka konuyu da paylaşmak isterim. Bizim şirkette çok fazla toplantı yapılır. Yöneticim kahveyi çok iyi yaptığını söyleyerek neredeyse tüm kahveleri bana yaptırıyordu. Benim terfi etmemden sonra yerime başlayan arkadaşım için de aynı şeyi yapmaya çalıştı. O arkadaş işi bıraktı, ben kahve yapmaktan işimi yapamıyorum dedi (Z1).”*

Y4 ise yöneticisinin davranışını şu sözlerle ifade etmektedir *“Bundan önceki şirketimde ise şöyle bir deneyimim oldu. Yöneticim merkez ofisle görüşürken, hedefler tuttuğunda başarıyı kendisine mal ederek terfi ve prim aldı. Ben 2 yıllık bir sözleşme ile işe başlamıştım. Sözleşmem bittiğinde üst yönetime sözleşme yenilemesi için çok ısrar ettiğini ama sözleşmemin yenilenmediğini bana ağlayarak bildirmişti. Hatta onun bu gözyaşları için çok üzülmiştim. Ancak sonradan öğrendim ki benim sözleşmem biterken, benim yıllık maaşım kadar prim almış ve benim hedefe olan katkımı ihmal etmişti. Yani tüm hedefi kendisi tek başına gerçekleştirmiş gibi*

sunmuştu ve bu nedenle şirket benim primimi ona ödemiş ve beni de işten çıkarmıştı (Y4).” Söz konusu deneyimler katılımcıları rencide ettiği gibi, motivasyonlarını düşürmekte, işe olan bağlılıklarını azaltmakta ve yöneticilerine duydukları güvenin de azalmasına neden olmaktadır. Nitekim yıkıcı liderlik davranışlarının sonuçlarını araştıran çalışmalar, genel bir yapı olarak yıkıcı liderliğin, takipçilerin stresi ve bitkinliği, düşük katılım, düşük psikolojik güvenlik, lidere karşı takipçi direnci, azalan iş tatmini ve artan işgücü devir oranı ile güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu göstermektedir (Almeida vd., 2021; Scheuer vd., 2016; Schyns ve Schilling, 2013).

Araştırma kapsamında engelleme davranışı ile en çok karşılaşan katılımcı kuşağı ise Y olarak tespit edilmektedir. Başka bir deyişle, yıkıcı liderlik davranışları arasında kabul edilen **“engelleme”** davranışı Y kuşak üzerinde daha baskındır. Katılımcı Y4 bu konudaki deneyimlerini şu sözlerle aktarmaktadır. *“Mesleğe başladığım ilk yıllarda, hem eğitimimiz hem hizmet sürecimiz devam ediyordu. Dönemin bölüm başkanı çok zorluklarla mücadele etmemize neden oldu. Doktora yapmak istediğim üniversitede doktora yapmamı tüm idari ve hiyerarşik gücünü kullanarak engelledi, onun istediği yerde ve koşullarda doktora eğitimimi tamamladım (Y7).”*

Söz konusu deneyim Y kuşak katılımcılarda daha yaygın olarak görülmektedir. Bu durumun temel nedeni ise Y kuşak katılımcıların önemli bir bölümünün yöneticisi X kuşak üyesidir. Söz konusu X kuşak üyeleri doğdukları bağlam gereği daha otoriter, baskıcı, yaşamak için çalışmak ve itaat sözleriyle tanımlanmaktadır. Bu özellikler X kuşağının iş yapış biçimine ve liderlik davranışlarına da doğrudan etki etmektedir.

SONUÇ

Yıkıcı liderlik takipçilerini engelleyerek, küçük düşürerek, ötekileştirerek, korkutucu ve moral bozucu davranışlarda bulunarak, haklarından mahrum etmek ve verimsiz hale getirmek tanımlanmaktadır. Yıkıcı liderler takipçileri üzerindeki gücünün ve etkisinin artmasını sağlayacak eylemlerde bulunarak, izleyicilerinin kapasitelerini kısıtlayarak kendisine bağımlı hale getirebilmektedir. Benzer bir biçimde kendilerini takipçilerinin gözünde onları savunup koruyabilecek tek kişi olarak gösterebilmektedir.

Çalışanlar üzerinde korku inşa ederek, itaat etmelerini sağlamak, takipçilerinin motivasyonunu yükseltmek yerine baskı kurarak onları kontrol etmek yıkıcı liderlik davranışları arasında kabul edilmektedir (Seeger vd.,2005; Indradevi, 2016). Böyle bir lider takipçilerinin başarısını ve olumlu çıktılarını kendisi alır (Olalekan & Babatunde, 2020). Yıkıcı liderler özellikle üst yönetime ve çevresine elde edilen iyi sonuçlardan tamamen kendisinin sorumlu olduğunu empoze etmeye çalışır.

Yıkıcı liderler takipçilerini sürekli olarak sözlü veya sözlü olmayan düşmanca davranışlara maruz bırakmaktadır (Tepper vd., 2004). Yıkıcı lider

takipçilerine kötü davranarak, onları küçük düşürmekte ve duygusal olarak hırpalamaktadır. Saldırganlıkla pozitif ilişkisi bulunan bu davranışlar (Aryee vd., 2007), takipçilerin motivasyonunu düşürmekte, kendisini gerçekleştirmesini engellemekte ve hatta iş değiştirmeye zorlamaktadır.

Bu çalışmada yıkıcı liderlik davranışları olarak kabul edilen kötü niyetli denetim, baskı ve zorbalık, kendini öne çıkarma, hiyerarşik istismar, engelleme ve olumsuz mentor davranışlarının Y ve Z kuşak takipçileri tarafından nasıl algılandığını ve nasıl yönetildiği araştırılmaktadır. Bu bağlamda Y ve Z kuşak takipçiler ile yapılan odak grup görüşmelerinde takipçilerin bu olumsuz deneyimlere maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte kuşaklar arası farklılıklar yıkıcı liderlerin davranışlarını algılama, değerlendirme ve yönetme noktasında da kendisini göstermektedir. Başka bir deyişle kuşakların ortak inançları yıkıcı liderliği algılama ve buna karşı direnme noktasında belirgin farklara neden olmaktadır. Başka bir deyişle Y kuşağının sahip olduğu uyum, esneklik, yaratıcılık, çözüm üretme becerisi, teknolojiyi kullanabilme yetisi, yüksek düzeydeki eğitim bilgileri söz konusu yıkıcı liderlik davranışlarının etkilerini azaltma noktasında ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte Y kuşağının liderleri ağırlıklı olarak X kuşağı üyeleridir. Bu nedenle söz konusu X kuşak liderler daha otokratik, daha sert, daha güçlü ve daha yakın kontrol mekanizmaları ile çalışan bir liderlik profili sergilemektedir. Bununla birlikte Y kuşak üyeleri söz konusu liderlerin olumsuz davranışlarını yönetmekte ustalık göstermektedir.

Z kuşak üyeleri ise çalışma yaşamında çok yenidir. Katılımcıların en deneyimli olanları yaklaşık 5 yıldan beri çalışma yaşamında aktif var olmaktadır. Bu nedenle çalışma yaşamına ve liderlik algısına yönelik görüşleri Y kuşak katılımcılara göre daha kısıtlıdır. Bununla birlikte yıkıcı liderlik davranışlarının olumsuz etkilerini azaltabilmek için teknolojiye yardım aldıkları, hızlı ve pratik oldukları görülmektedir. İlave olarak baskı ve zorbalık davranışının altında yatan temel dinamiğin kendileri değil; liderin geçmiş yaşam tecrübeleri olduğu konusunda hemfikirdirler. Dahası Y kuşak ilerdeki çalışma yaşamını tasarlamak istemektedir. Başka bir deyişle iş yapma biçimlerinin daha teknolojik, çalışma gruplarının dağılımının daha dengeli (cinsiyet, yaş vb.), kullanılan makine, araç, bilgisayar vb. aletlerin daha dijital olması gerektiğini savunmaktadırlar. İlave olarak ofis çalışma düzeninin terk edilmesi, hibrit çalışma sisteminin benimsenmesi, denetimin verim ve etkinlik üzerine kurgulanması konusunda hemfikirdirler.

İlerideki çalışmalar için Z kuşağı özelinde daha fazla çalışma yaşamı deneyimi olan takipçilerle farklı bağlamlarda araştırma yapılması önerilebilir. Çünkü yaklaşık 10 yıl sonra çalışma yaşamının önemli bir parçası haline gelecek olan Z kuşağının algı, görüş, istek ve ihtiyaçları konusunda liderlerin farklı bakış açıları kazanmaları gerekmektedir. İlave olarak Y ve Z kuşağının temel motivasyon kaynakları ele alınarak Y kuşağının lider, Z kuşağının takipçi olduğu durumlarda

belirli liderlik davranışlarının farklılaşmasına ilişkin mevcut odak noktaları araştırılmalıdır.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Bu çalışma tek yazarlı olup, yazarın katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Aasland, M. S., Skogstad, A., Notelaers, G., Nielsen, M. B., & Einarsen, S. (2010). The prevalence of destructive leadership behaviour. *British Journal of management*, 21 (2), 438-452.

Almeida, T., Ramalho, N.C. & Esteves, F. (2021). Can you be a follower even when you do not follow the leader? Yes, you can. *Leadership*, 17 (3), 336-364.

Antonakis, J., Avolio, B. J., & Sivasubramaniam, N. (2003). Context and leadership: An examination of the nine-factor full-range leadership theory using the Multifactor Leadership Questionnaire. *The leadership quarterly*, 14 (3), 261-295.

Aryee, S., Chen, Z. X., Sun, L. Y., & Debrah, Y. A. (2007). Antecedents and outcomes of abusive supervision: test of a trickle-down model. *Journal of applied psychology*, 92 (1), 191.

Ashforth, B. (1994). Petty tyranny in organizations. *Human Relations*, 47, 755-778.

Baumeister, R. F., Bratslavsky, E., Finkenauer, C., & Vohs, K. E. (2001). Bad is stronger than good. *Review of General Psychology*, 5 (4), 323-370.

Berkup, S. B. (2014). Working with generations X and Y in generation Z period: Management of different generations in business life. *Mediterranean journal of social Sciences*, 5 (19), 218.

Buahene, A. K., & Kovary, G. (2003). The road to performance success: Understanding and managing the generational divide. *N-Gen People Performance Inc*, 1-18.

Buckley, M. R., Beu, D. S., Novicevic, M. M., & Sigerstad, T. D. (2001). Managing generation neXt: Individual and organizational perspectives. *Review of Business*, 22.

Burrows D & Kendall S (1997). Focus groups: What are they and how can they be used in nursing and health care research? *Social Sciences in Health*, 3, 244-253.

Brett, J.F., Uhl-Bien, M., Huang, L. & Carsten, M. (2016). Goal orientation and employee resistance at work: implications for manager emotional exhaustion with the employee. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 89 (3), 611-633.

Cicero, L., Pierro, A., & van Knippenberg, D. (2010). Leadership and uncertainty: How role ambiguity affects the relationship between leader group prototypicality and leadership effectiveness. *British Journal of Management*, 21, 411–421.

De Hoogh, A. H. B., & Den Hartog, D. N. (2008). Ethical and despotic leadership, relationships with leader's social responsibility, top management team effectiveness and subordinates' optimism: A multi-method study. *The Leadership Quarterly*, 19 (3), 297–311.

Dill, K. (2015). 7 Things Employers Should Know About The Gen Z Workforce, *Forbes Magazin*, 11.6. Erişim adresi: <http://www.forbes.com/sites/kathryndill/2015/11/06/7-things-employers-should-know-about-the-gen-z-workforce/print/>

Doherty, A. & Russell H. (2011). Role Ambiguity and Volunteer Board Member Performance in Nonprofit Sport Organizations. *Nonprofit Management & Leadership*, 22, 107–28.

Dollard, M. F., & Bakker, A. B. (2010). Psychosocial safety climate as a precursor to conducive work environments, psychological health problems, and employee engagement. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 83 (3), 579-599.

Duffy, M. K., Ganster, D. C., & Pagon, M. (2002). Social undermining in the workplace. *Academy of Management Journal*, 45, 331-351.

Einarsen, S., Hoel, H., Zapf, D., & Cooper, C. L. (2003). The concept of bullying at work: The European tradition. (Eds. S. Einarsen, H. Hoel, D. Zapf, & C. L. Cooper). *Bullying and emotional abuse in the workplace. International perspectives in research and practice* (3–30). London: Taylor&Francis.

Einarsen, S., Aasland, M. S., & Skogstad, A. (2007). Destructive leadership behaviour: A definition and conceptual model. *The leadership quarterly*, 18 (3), 207-216.

Eisner, S. P. (2005). Managing generation Y. *SAM advanced management journal*, 70 (4), 4.

Elmore, T. (2014). *How Generation Z Differs from Generation Y*. Erişim Adresi: <http://growingleaders.com/blog/generation-z-differs-generation-y/>.

Ferris, G. R., Zinko, R., Brouer, R. L., Buckley, M. R., & Harvey, M. G. (2007). Strategic bullying as a supplementary, balanced perspective on destructive leadership. *Leadership Quarterly*, 18, 195-206.

Fleschner, S. (2007). Counseling across generations: bridging the Baby Boomer. *Generations X, and Generations Y Gap, American Counselling Outfitters*.

Gordon, V. N., & Steele, M. J. (2005). The advising workplace: Generational differences and challenges. *NACADA journal*, 25 (1), 26-30.

Grady, K. E., & Wallston, B. S. (1988). *Research in health care settings*. Newbury Park, CA: Sage.

Green, J.M., Draper, A.K. & Dowler, E.A. (2003). Short cuts to safety: risk and ‘rules of thumb’ in accounts of food choice. *Health, Risk and Society* 5, 33–52.

Hammersley, M., & Atkinson, P. (1995). *Ethnography: Principles in practice* (2nd ed.). London: Routledge.

Hoobler, J. M., & Brass, D. J. (2006). Abusive supervision and family undermining as displaced aggression. *Journal of Applied psychology*, 91 (5), 1125.

Hung K., F. Gu, & C. Yim,(2008). A Social Institutional Approach to Identifying Generation Cohorts in China with a Comparison of American Consumers, *Journal of International Business Studies*, 38, 836-853.

Illies, J. J., & Reiter-Palmon, R. (2008). Responding destructively in leadership situations: The role of personal values and problem construction. *Journal of Business Ethics*, 82, 251-272.

Indradevi, R. (2016). Toxic leadership over the years—a review. *PURUSHARTHA-A journal of Management, Ethics and Spirituality*, 9 (1), 106-110.

Jain, V., & Pant, S. (2012). Navigating Generation Y for Effective Mobile Marketing in India: A Conceptual Framework. *International Journal of Mobile Marketing*, 7 (3).

Jopling, J. (2004). *Understanding Generations*, West Virginia University, Extension Service.

Kapoor, C., & Solomon, N. (2011). Understanding and managing generational differences in the workplace. *Worldwide hospitality and tourism themes*, 3 (4), 308-318.

Klasmeier, K. N., & Rowold, J. (2022). A diary study on shared leadership, team work engagement, and goal attainment. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 95 (1), 36-59.

Krasikova, D. V., Green, S. G., & LeBreton, J. M. (2013). Destructive leadership: A theoretical review, integration, and future research agenda. *Journal of Management*, 39 (5), 1308–1338.

Krishnan, S. K., Bopaiah, S., Bajaj, D., & Prasad R. (2013). Organization, Generation, and Communication – Infosys Experience. *NHRD Journal*, 10, 85-93.

Krueger R.A. (1995). *Focus Groups: A Practical Guide for Applied Research*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Krueger R.A. & Casey M.A. (2000). *Focus Groups: A Practical Guide for Applied Research*, 3rd ed. Thousand Oaks, CA: Sage Publications

Lederman, N. G. (1995). Translation and Transformation of Teachers' Understanding of the Nature of Science into Classroom Practice.

Leung, A. K., Robson, W. L. M., Cho, H., & Lim, S. H. (1996). Latchkey children. *Journal of the royal society of health*, 116 (6), 356-359.

Levickaite, R. (2010). Generations X, Y, Z: How social networks form the concept of the world without borders (the case of Lithuania). *LIMES: Cultural Regionalistics*, 3 (2), 170-183.

Liu, C., Yu, S., Chen, Y., & He, W. (2020). Supervision incivility and employee psychological safety in the workplace. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17 (3), 840.

Lundmark, R., Richter, A., & Tafvelin, S. (2021). Consequences of managers' laissez-faire leadership during organizational restructuring. *Journal of Change Management*, 22 (1), 40-58.

Mackey, J.D., Ellen, B.P., Mcallister, C.P. & Alexander, K.C. (2021). The dark side of leadership: a systematic literature review and meta-analysis of destructive leadership research, *Journal of Business Research*, 132, doi: 10.1016/j.jbusres.2020.10.037

Mitchell, M.S. & Ambrose, M.L. (2007). Abusive supervision and workplace deviance and the moderating effects of negative reciprocity beliefs. *Journal of Applied Psychology*, 92 (4), 1159-68.

Newman, A., Donohue, R., & Eva, N. (2017). Psychological safety: A systematic review of the literature. *Human Resource Management Review*, 27 (3), 521-535.

Olalekan, O. N. & Babatunde, M. O. (2020). Influence of toxic leadership behaviour on teachers' diligence and productivity in lagos state senior secondary schools, Nigeria. *International Journal of Education and Evaluation*, 6 (2), 36-46.

Olson, P., & Brescher, H. (2011). The power of 4. The four generations: who they are. *Journal of business and management studies*, 1 (2), 1-13.

Rabiee, F. (1999). Evidence based practice: its relevance to nutritional intervention programmes. *Proceedings of Nutrition Society* 58, 50A

Reed, G. E., & Bullis, R. C. (2009). The impact of destructive leadership on senior military officers and civilian employees. *Armed Forces & Society*, 36 (1), 5-18.

Richardson CA & Rabiee F (2001). A Question of Access – an exploration of the factors influencing the health of young males aged 15–19 living in Corby and their use of health care services. *Health Education Journal*, 60, 3–6.

Salleh, M. S. M., Mahbob, N. N., & Baharudin, N. S. (2017). Overview of “generation Z” behavioural characteristic and its effect towards hostel facility. *International Journal of Real Estate Studies*, 11 (2), 59-67.

Seeger, M. W., Ulmer, R. R., Novak, J. M., & Sellnow, T. (2005). Post-crisis discourse and organizational change, failure and renewal. *Journal of Organizational Change Management*, 18 (1), 78-95.

Schawbel, D. (2012). Millennials vs. baby boomers: Who would you rather hire. *Time Magazine*, 29.

Scheuer, M. L., Burton, J. P., Barber, L. K., Finkelstein, L. M., & Parker, C. P. (2016). Linking abusive supervision to employee engagement and exhaustion. *Organization Management Journal*, 13 (3), 138-147.

Schilling, J. (2009). From ineffectiveness to destruction: a qualitative study of the meaning of negative leadership", *Leadership*, 5 (1), 102-28.

Schroder, S., & Zeller, W. (2005). Get to Know Gen X—and Its Segments. *Multichannel News*, 26 (12), 55.

Schroth, H. (2019). Are you ready for Gen Z in the workplace?. *California Management Review*, 61 (3), 5-18.

Schyns, B., & Schilling, J. (2013). How bad are the effects of bad leaders? A meta-analysis of destructive leadership and its outcomes. *The Leadership Quarterly*, 24 (1), 138-158.

Stillman, D., Stillman, J., & Stillman, J. (2017). *Gen Z@ Work: How the next generation is transforming the workplace*. Blackstone Audio.

Tepper, B. J. (2000). Consequences Of Abusive Supervision. *Academy Of Management Journal*, 43, 178-190.

Tepper, B. J., Duffy, M. K., Henle, C. A., & Lambert, L. S. (2006) Procedural Injustice, Victim Precipitation, And Abusive Supervision. *Personnel Psychology*, 59, 101-123.

Tepper, B. J., Duffy, M. K., Hoobler, J. M., & Ensley, M. D. (2004). Moderators Of The Relationship Between Coworkers’ Organizational Citizenship Behavior And Fellow Employees’ Attitudes. *Journal Of Applied Psychology*, 89, 455-465.

Tepper, B. J., Duffy, M. K., & Shaw, J. D. (2001). Personality Moderators Of The Relationships Between Abusive Supervision And Subordinates’ Resistance. *Journal Of Applied Psychology*, 86, 974-983.

Tepper, B. J., & Lockhart, D. (2005). Abused Subordinates' Upward Maintenance Communication: A Coping Perspective. In E. Weatherly (Ed.), *Proceedings Of The Annual Meeting Of The Southern Management Association*, Charleston, SC. Clearwater, FL: Southern Management Association.

Thomas, L., MacMillan, J., McColl, E., Hale, C., & Bond, S. (1995). Comparison of focus group and individual interview methodology in examining patient satisfaction with nursing care. *Social Sciences in Health 1*, 206–219.

Thoroughgood, C.N., Sawyer, K.B., Padilla, A. & Lunsford, L. (2018). Destructive leadership: a critique of leader-centric perspectives and toward a more holistic definition. *Journal of Business Ethics*, 151, 627-649, doi: 10.1007/s10551-016-3257-9.

Thoroughgood, C. N., Tate, B. W., Sawyer, K. B., & Jacobs, R. (2012). Bad to the bone: Empirically defining and measuring destructive leader behavior. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 19 (2), 230-255.

Timmermann, S. (2007). What a difference a generation makes: How our life experiences shape our viewpoints and behaviors. *Journal of Financial Service Professionals*, 61 (3), 25.

Tymieniecka, A. T. (2003). The Human Soul in the Metamorphosis of Life. In *The Passions of the Soul in the Metamorphosis of Becoming* (3-13). Dordrecht: Springer Netherlands.

Vullingsh, J. T., de Hoogh, A. H. B., den Hartog, D. N., & Boon, C. (2018). Ethical and passive leadership and their joint relationships with burnout via role clarity and role overload. *Journal of Business Ethics*, 165 (4), 719-733.

Weingarten, R. M. (2009). Four Generations, One Workplace: A Gen X-Y Staff Nurse's View Of Team Building in The Emergency Department. *Journal Of Emergency Nursing*. 35 (1), 27-30.

Uhl-Bien, M., Riggio, R.E., Lowe, K.B. & Carsten, M.K. (2014). Followership theory: a review and research agenda. *Leadership Quarterly*, 25 (1), 83-104.

Unkelbach, C., Fiedler, K., Bayer, M., Stegmüller, M., & Danner, D. (2008). Why positive information is processed faster: the density hypothesis. *Journal of personality and social psychology*, 95 (1), 36.

Yukl, G. (2002). *Leadership in organizations*. New Jersey: Prentice Hall.

Zemke R., Raines C., & Filipczak B. (2002). *Generations At Work: Managing the Clash of Veterans, Boomers, Xers and Nxters in Your Workplace*, AMA Publications, New York.

Zhu, J., Song, L.J., Zhu, L. & Johnson, R.E. (2019). Visualizing the landscape and evolution of leadership research. *Leadership Quarterly*, 30 (2), 215-232.

Yayın Geliş Tarihi: 13.04.2023
Yayına Kabul Tarihi: 31.07.2023
Online Yayın Tarihi: 15.09.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1282604>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 3, Yıl: 2023 Sayfa: 1278-1307
E-ISSN: 1308-0911

Derleme Makalesi

ÇOCUKLUK DÖNEMİNDE MARUZ KALINAN İSTİSMAR NEDENİYLE TRAVMA SONRASI STRES BOZUKLUĞU YAŞAYAN BİREYLERE ÖZGÜ ETKİLİ PSİKOLOJİK TEDAVİLER

Melek Sever*
Fatima Zehra Allahverdi**

Öz¹

Çocukluk döneminde yaşanan duygusal, fiziksel, cinsel ve ekonomik istismar kişiyi ruhsal yönde olumsuz olarak etkilemektedir. Bu istismarları yaşayan kişiler birden fazla psikopatolojiyi aynı anda geliştirebilirken bu kişilerde en sık rastlanan psikopatoloji Travma Sonrası Stres Bozukluğu (TSSB)'dir. Özellikle fiziksel ve cinsel istismar yaşayan çocukların bu bozukluğu geliştirme riski daha yüksektir. Bu çalışmanın amacı çocukluk döneminde maruz kalınan istismardan dolayı TSSB geliştiren bireyler için etkili, kanıtlanmış, güncel psikolojik tedavileri araştırmaktır. Cinsel istismardan dolayı TSSB geliştiren bireyler için kanıtlanmış müdahale teknikleri: Travma Odaklı Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT), Diyalektik Davranış Terapi (DDT), Duygu ve Kişilerarası İlişkiyi Düzenleme Becerisi Eğitimi (STAIR), Travma için Duygu Odaklı Terapi (DOT), Göz Hareketleriyle Duyarsızlaştırma ve Yeniden İşleme (EMDR), Yeniden Senaryolaştırma (Imagery Rescripting, IR)'dir.

Anahtar kelimeler: Cinsel İstismar, Toplum Ruh Sağlığı, BDT, DDT, EMDR, Fiziksel İstismar, STAIR, Travma Sonrası Stres Bozukluğu.

EFFECTIVE PSYCHOLOGICAL TREATMENTS SPECIFIC TO INDIVIDUALS SUFFERING FROM POST-TRAUMATIC STRESS DISORDER DUE TO CHILDHOOD ABUSE

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Sever, M. & Allahverdi, F. Z. (2023). Çocukluk Döneminde Maruz Kalınan İstismar Nedeniyle Travma Sonrası Stres Bozukluğu Yaşayan Bireylere Özgü Etkili Psikolojik Tedaviler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (3), 1278-1307.

*Psikolog, Seydişehir Adliyesi, ORCID: 0009-0003-5681-2817, meleksever68@gmail.com

**Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-9599-6407, zehra.allahverdi@gmail.com

Bu çalışma, 2022 yılında tamamlanmış yüksek lisans projesinden elde edilmiştir. Etik kurul onayı gerektiren bir çalışma değildir.

Abstract

Abuse experienced during childhood, whether it is emotional, physical, sexual, or economic, has an impact on an individual's mental well-being. Those who experience these abuses may develop multiple psychopathologies simultaneously, with the most common psychopathology observed being Post-Traumatic Stress Disorder (PTSD). Particularly, children who experience physical and sexual abuse are at a higher risk of developing this disorder. The aim of this study is to explore effective, evidence-based, and up-to-date psychological treatments for individuals who develop PTSD due to the abuse endured during childhood. Proven intervention techniques for individuals developing PTSD as a result of sexual abuse are Trauma-Focused Cognitive Behavioral Therapy (CBT), Dialectical Behavior Therapy (DBT), Skills Training in Affect and Interpersonal Regulation (STAIR), Emotion-Focused Therapy for Trauma (EFT), Eye Movement Desensitization and Reprocessing (EMDR), and Imagery Rescripting (IR).

Keywords: *Sexual Abuse, Community Mental Health, CBT, DBT, EMDR, Physical Abuse, STAIR, PTSD.*

GİRİŞ

Çocuk istismarı; çocuğun fiziksel, ruhsal, cinsel, duygusal ya da sosyal açıdan zarar görmesi, fiziksel veya psikolojik sağlığının ve güvenliğinin tehlikeye girmesi, ekonomik çıkarlar için çocuğun kullanılması şeklinde tanımlanmıştır (DSÖ, Zoroğlu vd., 2001; Raabe vd., 2015). Çocuk istismarı fiziksel, cinsel, duygusal ve ekonomik olarak dörde ayrılmaktadır (Taner & Gökler, 2004). Fiziksel istismar en sık rastlanılan ve fark edilmesi diğerlerine oranla daha kolay olan istismar türüdür. Fiziksel istismar fiziksel şiddet uygulanması sebebiyle gerçekleşir. 18 yaşın altındaki çocuğu cinselliğe zorlamak veya cinselliğe yönelik aktivitelerde bulunmak ise cinsel istismardır (Borg vd., 2014). Her iki istismar türünde de çocuk psikolojik ve fiziksel olarak olumsuz etkilenirken özellikle cinsel istismarın psikolojik olarak bireyi etkileme düzeyi diğerlerinden daha fazladır. Aralarında en zor tanımlanan, fark edilen veya yasal işlem yapılan istismar türü duygusal istismardır. Duygusal istismar; çocuğun sürekli küçük düşürülmesi, aşağılanması, içinde bulunan toplum kurallarına uygun bir şekilde yetiştirilmemesi, tehdit edilmesi, yalnız bırakılması, aşırı baskı kurulması veya bir çıkar için kullanılması olarak tanımlanabilir (Öztürk, 2007). Son olarak çocuğun gelişim düzeyine uygun olmayan işlerde çalıştırılması, çocuk işçi olarak çalıştırılıp ücretin düşük verilmesi ekonomik istismardır. Bu istismar türü genellikle gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerde yoğun olarak görülmektedir (Yalçın, 2011). Araştırmacıların en çok çalıştığı istismar türü fiziksel ve cinsel istismardır. Fiziksel ve cinsel istismarın somut bir çıktısının olmasından dolayı ve alan yazında diğer istismar türlerine göre daha fazla araştırılması ve buna istinaden daha fazla nicel veriye sahip olmasından dolayı bu çalışmada istismar çeşitlerini sınırlayarak sadece fiziksel ve cinsel istismarı incelenmiştir.

Çocuk istismar vakalarının sayısını, sıklığını tespit etmek çok zordur. Fiziksel ve cinsel istismar duygusal istismara oranla daha fazla tespit edilmekte,

duygusal istismar vakalarının çoğu gizli kalmaktadır. Fakat yapılan çalışmalar, tüm dünyadaki istismar vakalarının tahmin edilenden daha fazla olduğunu göstermektedir (Öztürk, 2007). Örneğin, Dünya Sağlık Örgütü'ne (2022) göre; dünyadaki 4 çocuktan üçü 2 ve 4 yaş aralığında fiziksel istismar yaşarken 13 erkekten biri ve 5 kadından birini cinsel istismara maruz kalmaktadır.

Çocuklukta yaşanan fiziksel ve cinsel istismar, çocuğu derinden etkilemekte özellikle akıl ve ruh sağlığını tehdit etmekte ve yaşam boyu ruhsal bozukluğa sahip olma riski içermektedir (SHÇEK & UNICEF, 2010; Gilbert vd., 2009; Van Vliet vd., 2021). İstismarın kronik olması ve erken yaşta başlaması yaşanan ruhsal rahatsızlığın düzeyini de etkilemektedir. Başlangıç yaşı daha düşük olduğunda yaşanan psikolojik problemin daha kronik ve rahatsız edici olma ihtimali fazladır (Cloitre vd., 2013). Çocuklukta yaşanan bu istismar nedeniyle birey; depresyon, bipolar bozukluk, yeme bozukluğu, travma sonrası stres bozukluğu, intihar eğilimi, disosiyasyon, kişilik bozuklukları, madde kötüye kullanımı ve saldırganlık gibi psikolojik bozukluklara sahip olabilmektedir (Gilbert vd., 2009; Norman vd., 2012; Briere vd., 2016; Lanius, 2010; Jakubczyk vd., 2014). Kişi tek bir bozukluk geliştirebileceği gibi birden fazla bozukluk da geliştirebilmektedir. Çocukluğunda cinsel veya fiziksel istismar gibi travmatik bir olaya maruz kalan bireylerin en fazla geliştirdiği psikopatoloji; TSSB'dir (De Vries & Olf, 2009; Cloitre & Koenen, 2001; Dong vd., 2004). Çocuklukta istismar yaşayan bireylerin %22 ila 49'u yaşam boyu TSSB kriterlerini karşılamaktadır (Kesler vd., 1995). Daha kompleks TSSB belirtileri gösteren bireylerde komorbid bozukluk görülme oranı yüksektir. Özellikle kişilik bozukluklarıyla komorbid olma ihtimali yüksektir. (Cloitre & Koenen, 2001; Lau & Kristensen, 2007; Bohus vd., 2013). Yani, çocukluk istismarı genel olarak karmaşık psikopatolojiyle ilişkiliyken istismarı yaşayan kişiler bir veya daha fazla bozuklukla ruh sağlığı hizmetlerine başvurma olasılığı fazladır. (Cutajar vd., 2010; Raaba vd., 2015).

Alan yazında istismar yaşayan bireylerin en fazla TSSB tanısı aldığı görülmektedir. Ayrıca istismar yaşayıp TSSB tanısı alan bireylerin oluşturduğu bu özel gruplara yönelik müdahale çalışmaları uygulanan araştırmalara da rastlanmaktadır (Ehring vd., 2014). İstismar yaşayan bireylerde sık karşılaşılan bir diğer bozukluk ise kişilik bozukluğu olup kişilik bozukluğu nedeniyle psikolojik destek almak isteyen bireylerin sayısının çok az olduğu, kişilik bozukluklarının genel olarak depresyon, TSSB gibi klinik bozukluklarla komorbid ilerlediği, birçok kişinin de kişilik bozukluklarından dolayı değil, komorbid olan diğer klinik bozukluk nedeniyle sıkıntı çektiği için psikoterapiye başvurdukları görülmektedir (Kleindienst vd., 2021; Ertan & Cankorur, 2017). İstismar yaşayan bireylerin depresyon ve kaygı yaşadıkları, genel olarak da bu iki bozukluğun komorbid şekilde görüldüğü alanyazındaki çalışmalar tarafından kanıtlanmıştır (Hovens vd., 2010). Ayrıca tanılarda ortak semptomlar (transdiagnostik) bulunmaktadır. Bu tanılara uygulanan müdahaleler ortak semptomlara etki edebilir (Varkovitzky vd., 2018) Bu

nedenle bu çalışmada TSSB dışındaki tanı kriterlerinin karıştırıcı değişken olmaması ve müdahalelerin TSSB üzerinde nasıl değişiklik yarattığına odaklanılması istendiği için diğer tanı kriterleri dışlanmıştır. İstismarı yaşayan kişilerin en fazla TSSB'yi deneyimlemesi, TSSB tanısı ortadan kalkmadıkça kişinin işlevselliğinden fiziksel veya psikolojik sağlığına kadar her alanda büyük sorunlar gözlemlenmesi, TSSB'nin diğer bozukluklarla komorbid olmadan görülmesi nedeniyle bu çalışma psikolojik bozukluklar arasından sadece TSSB'ye odaklanmıştır.

Çocukluk istismarı, kişinin sahip olduğu güvensizlik hissi nedeniyle kişilerarası ilişkilerini etkileyen, aşırı uyarılma, travmatik olayı yeniden yaşıyormuş gibi hatırlama ve travmayı tetikleyen uyarılardan kaçınma gibi semptomlara neden olan, öfke, utanç, suçluluk gibi duyguları hissettiren, bellekle ilgili sıkıntılar yaşatan, somatizasyon gibi şikayetlere neden olan TSSB'ye neden olabilir (APA, 2013; Herman, 1992). TSSB'deki bu semptomlar, işlevsel olmayan bilişler, kendine zarar verme ve intihar düşünceleri nedeniyle kişinin işlevselliğini ve hayat kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir (Bohus vd., 2013). Ayrıca haksız suçluluk, utanç, iğrenme ve kendini küçümseme gibi duygular, çocukluk istismarı sonrası görülen TSSB'nin bir başka semptomlarıdır (Rüsch vd., 2007; Steil vd., 2011b; Jung & Steil, 2012). TSSB, kişinin duygusunu, düşüncesini ve davranışını etkileyerek hayat kalitesinin düşmesine ve işlevselliğinin bozulmasına yol açan kompleks bir bozukluktur.

TSSB'nin bireye birçok yönden sıkıntı verdiği bu sıkıntı nedeniyle kişinin yaşam kalitesini azalttığı, işlevselliğini düşürdüğü görüldüğü için alan yazında müdahale çalışmaları TSSB'ye odaklanılmış olup TSSB'ye müdahale konusunda birçok psikoterapi tekniğinin etkililiği kanıtlanmıştır. TSSB tanılı bireylerde Uzun Süreli Maruz Bırakma Terapisinde (Prolonged Exposure - PE) kişiler koşullu korku tepkilerini azaltan travmatik anılara ve travmayla ilgili uyarılara tekrar tekrar ve sistematik olarak maruz kalırlar (Bisson vd., 2007; Powers vd., 2010). Alan yazında, uzun süreli maruz bırakmanın etkili olduğu kanıtlanırsa da son çalışmalarda etkililiği konusunda tartışmalara rastlanmaktadır. Bu nedenle son çalışmalar güncel psikoterapi ekollerinin istismar nedeniyle psikopatoloji geliştiren bireyler üzerinde etkili olup olmadığını araştırmaktadır. Özetle, bu çalışma istismar nedeniyle TSSB yaşayan bireylerde güncel psikoterapilerin etkisine odaklanmıştır.

Güncel müdahalelerden Diyalektik Davranış Terapisi (DDT) kişilere travmayla ilgili korkularını azaltmada, korkudan kaçınmayı azaltmada, suçluluk ve utanç gibi duyguları sorgulamada, travmanın gerçeklerini tamamen kabul etmede kişilere yardımcı olur. Özellikle korku duygusundan kaçmaya çalışanlar için burada da maruz bırakma tekniğini kullanılır (Bohus vd., 2013). Ayrıca davranışsal analizlere dayanan DDT, TSSB semptomlarını sürdüren duygulara odaklanır (Harned vd., 2010). Genel olarak DDT, psikoeğitim programı, beceri eğitimi, farkındalık seansları ve maruz kalmaya dayalı bireysel seansları içeren kapsamlı bir modüler tedavi programıdır (Bohus vd., 2013). TSSB'nin semptomlarının yoğunluğu ve çeşitliliği bireyler arasında değişiklik göstermektedir. Bu nedenle

bireye özgü müdahale benimsemek daha etkili olmaktadır. Örneğin suçluluk ve çaresizlik gibi duyguları aktaran kişi ile BDT'nin bilişsel yeniden yapılandırma tekniğini kullanması fayda sağlarken, öfke, iğrenme ve utanç gibi duyguları benimseyenlerle DDT tekniklerini kullanmak daha etkili olabilmektedir (Steil vd., 2011b; Jung & Steil, 2012).

Çocukluk istismarı geçmişi olan kişiler için aşama temelli bir müdahale olarak geliştirilen Öyküsel Terapi (ÖT), TSSB'ye sahip olan kişiler için uygulanan bir tedavidir. Öyküsel Terapi, travmatik anılarla ilişkili duyguları işlemeye ve travmatik deneyimlerden türetilen kişilerarası şemaları tanımlamaya odaklanan, uzun süreli maruz kalmanın değiştirilmiş bir versiyonudur (Niwa vd., 2022).

Travmatik çocukluk anılarından kaynaklanan anlamları ve şemaları hedef alıp onları olumlu yönde değiştirmeyi planlayan teknik, İmgeleme ile Yeniden Senaryolaştırma (IR)'dır (Arntz, 2012). Bu teknikte kişi travmatik deneyimin başlangıcını hayal eder ve ardından farklı müdahaleleri ve sonuçları hayal ederek olayların orijinal seyrini değiştirir. Böylece kişi olumsuz şemalarını ve bilişlerini değiştirebilir (Arntz, 2012; Hackmann, 2011).

TSSB'ye sahip olan bireylerin duygu düzenleme ve kişilerarası zorluk yaşama ihtimali fazladır (APA, 2013). Bu noktalarda kişiye Duygu ve Kişilerarası İlişkiyi Düzenleme Becerisi Eğitimi (STAIR) verildiğinde etkili sonuçlar alındığı görülmüştür (Cloitre vd., 2002). Travma için Duygu Odaklı Terapi'nin (DOT) özellikle çocukluk döneminde istismara maruz kalan hem kadın hem erkeklerde etkili bir müdahale olduğu kanıtlanmıştır (Paivio & Nieuwenhuis, 2001; Paivio vd., 2010). TSSB tanısını alan bireylerin en sık rahatsızlık ve sorun yaşadığı durum; duygularını ve kişilerarası ilişkilerini düzenleyememesidir. Travma odaklı BDT'de beceri geliştirmekten ziyade travmanın yoğun duygularıyla baş etme ve olumsuz düşünceleri değiştirme hedeflenmektedir (Dorrepaal vd., 2010). Olumsuz duygu ve düşüncelere odaklanmak kişinin duyguları ve kişilerarası ilişkilerini düzenleyemediği bu nedenle bu konuya odaklanan ayrı bir müdahale yaklaşımı geliştirilmiştir. Bu müdahale ile kişinin işlevselliğini artırıp sosyal ilişkilerini artırarak psikolojik olarak sağlıklı bir hayat sunma hedeflenmektedir. İstismar yaşayan bireyler de duyguları düzenlemekte güçlük çektiği, istismarın bir kişi tarafından gerçekleştirildiği için kişilerarası ilişkilerinde bozulmalar meydana geldiği bu da kişinin işlevselliğini düşürdüğü görülmektedir (Cloitre vd., 2010). Alan yazında son 10 yıldır STAIR'in istismar yaşayan bireylerde etkililiğinin incelendiği görülmüş olup bu çalışmada STAIR'in farklı psikoterapi ekolleriyle birlikte kullanılmasının TSSB semptomlarını azaltmada veya tanıyı ortadan kaldırmada etkili olup olmadığı hangi psikoterapi ekolu ile birleştiğinde etkili sonuçlar verdiği incelenmiştir.

Göz Hareketleriyle Duyarsızlaştırma ve Yeniden İşleme (EMDR) sırasında, hastalar travmatik belleğe odaklanırken, aynı anda harici bir uyarana

(genellikle iki taraflı göz hareketleriyle) odaklanır, bu da belleğin duygusal sıkıntısını azalttığı için TSSB’de etkili bir müdahale tekniğidir (Hoeboer vd., 2021). Genel olarak TSSB semptomlarını iyileştiren bu müdahalelerin çocuklukta istismar yaşayan bireylerin TSSB semptomlarını iyileştirmede nasıl bir rol oynadıklarını bu çalışmada incelenmesi hedeflenmiştir.

Çalışmanın amacı çocukluğunda istismar yaşayan bireylerin ileriki hayatlarında geliştirmiş olduğu TSSB’ye etkili güncel müdahale tekniklerini araştırmak ve STAIR uygulayan araştırmaları karşılaştırmaktır. Ekonomik ve duygusal istismarın saptanmasının zor olduğundan dolayı (Öztürk, 2007) daha objektif verilerin incelenmesi adına bu makalede fiziksel ve cinsel istismara odaklanılmıştır. Ehring ve arkadaşları (2014) yayınladığı bir metaanaliz çalışmasında 2013’e kadar yayınlanan çocukluk istismarının neden olduğu TSSB’ye müdahaleyi amaçlayan deneysel desen araştırmaları (seçkisiz kontrollü ve yarı-deneysel araştırmalar) incelemiştir. Ayrıca depresyon, anksiyete, disosiasyon gibi komorbid bozuklukların da etki büyüklüklerini görmek adına analizine dahil etmişlerdir. Bu çalışma TSSB’ye ek bir başka komorbid bozukluğa odaklanan makaleleri dışlamıştır. Çünkü komorbid tanının varlığında tedaviye cevap verme oranı düşmektedir (Taylor vd., 2003; Bohus vd., 2013). Ayrıca bu dışlama kriterinin bir başka nedeni psikolojik bozuklukların ortak semptomlarının olması ve bu ortak semptomdaki iyileşmenin TSSB’nin diğer semptomları üzerinde etkili olup olmadığını saptamak zorlaşabilir. Bunun dışında 2022 yılına kadar çocuklukta yaşanan istismarın neden olduğu TSSB üzerinde etkililiği kanıtlanmış müdahaleleri inceleyerek diğer metaanaliz çalışmasından farklı olarak güncel müdahalelere yer verilmiş ve STAIR uygulayan çalışmaları karşılaştırılmıştır. Genel olarak güncel müdahalelere ve sadece TSSB’ye odaklanıldığı için bu çalışma bir önceki çalışmalardan farklıdır. Sonuç olarak, istismara maruz kalan bireylerdeki travma ile ilgili akademik literatürün çoğunlukla farmakoterapiye odaklandığı, psikoterapi tedavi seçenekleriyle ilgili ise sınırlı araştırmaların bulunduğu görülmüştür. Bununla birlikte, istismar sonucu oluşan Travma Sonrası Stres Bozukluğu'nun (TSSB) olumsuz semptomlarını en aza indirme veya ortadan kaldırma konusunda etkili tedavileri araştıran çalışmalara ülkemizde rastlanmamıştır. Bu bağlamda, çalışmamızın klinik psikoloji alanındaki hem akademik hem de uygulamalı yönleriyle araştırmacılara ve klinisyenlere rehberlik edeceği düşünülmektedir.

YÖNTEM

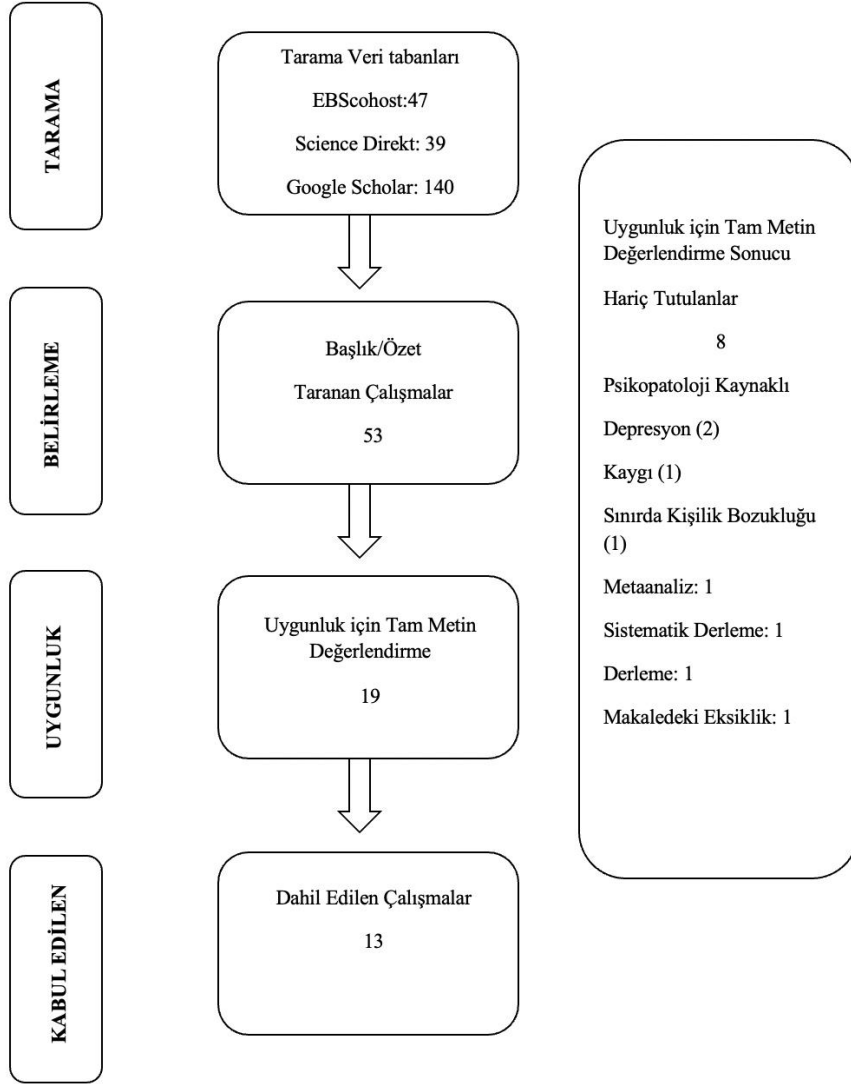
Çalışmada “child abuse treatment”, “PTSD related to child abuse” anahtar kelimeleri kullanılarak Ebscohost (47) Google Scholar (140) ve Science Direct (39)’den (en sık kullanılan veri tabanları oldukları için) 2010 ve 2022 yılları arasında yayınlanmış tam metin İngilizce araştırma makaleleri kısıtlamasında sistematik bir alan yazın taraması yapılmıştır (Şekil 1). Minimum yılın 2010 seçilmesinin nedeni, 2010’dan önceki istismar nedeniyle TSSB’ye müdahale çalışmaları yoğun olarak BDT’ye odaklanmaktadır. 2010 yılından sonra güncel psikoterapi ekollerinin yer

aldığı çalışmalar görüldüğünden bu çalışmada da güncel psikoterapi ekollerine odaklanıldığından 2010 alt limit olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada önceki sistematik derleme olan (Ehring vd., 2014) çalışmadan farklı olarak neden sonuç ilişkisini açıklayabildiğimiz diğer deneysel desenlere de odaklanılmıştır. Toplamda 226 sonuç bulunmuştur. Bunlardan yalnızca 19 tanesi sadece travma sonrası stres bozukluğunda psikoterapiye odaklanmıştır. Fakat bu 19 makaleden dört tanesi TSSB'ye ek depresyon, kaygı ve sınırdaki kişilik bozukluğu gibi komorbid bozuklukları dahil ettiği için bu dört makale dışlanmıştır. Bunların dışında bir makalenin sonuç kısmına ulaşamadığı için, bir makale metaanaliz çalışması, bir makale sistematik derleme ve bir makale de derleme olduğu için incelemeye dahil edilememiştir. Cloitre ve arkadaşlarının (2012) yürütmüş olduğu bir çalışma TSSB'nin sadece disosiyasyon semptomuna odaklanmıştır. TSSB'nin her semptomunun değerlendirilmesinin gerekli olduğu, bir semptomundaki iyileşmeden dolayı bozukluğun ortadan kalkma ihtimali kesin olmadığı için bu makale de dışlanmıştır. Böylece toplamda 13 makale incelenmiştir.

Bu çalışmada 13 araştırma makalesi incelenmiştir. Çalışmaların biri Norveç, biri Japonya ikisi Kanada, ikisi Almanya, sekizi Hollanda'da yapılmıştır. Makaleler üzerinde yapılan incelemelere göre psikoloji alanında yüksek lisans ve doktora öğrencileri tarafından farklı psikoterapi ekollerine dayanak çalışmalar yürütülmüş olup öğrenciler araştırmaya başlamadan önce uygulanacak psikoterapi ekolünün eğitimini almışlardır. Çalışmalardan elde edilen bulgular Tablo 1 ve Tablo 2'de sunulmuştur.

ŞEKİL 1. PRISMA Akış Şeması

BULGULAR

İstismar Tanımı

Kimi araştırmacılar çocukluk istismarından sadece cinsel istismara (MacIntosh vd., 2018) bakarken kimisi fiziksel veya cinsel istismarı ayırt etmeksizin

birlikte incelemiştir (Raabe vd., 2015; Dorrepaal vd., 2010). Steil ve arkadaşları (2011a) ise sadece cinsel istismarı tanımını yapmışlardır. Diğer makalelere (Hoeboer vd., 2021; Cloitre vd., 2010; Paivio vd., 2010; Wagenmans vd., 2018; Oprel vd., 2021; Raabe vd., 2022; Niwa vd., 2022; Bækkelund vd., 2021; Van Vliet vd., 2021; MacIntosh vd., 2018) özgül bir tanım bulunmamaktadır (Tablo 1).

Araştırma Grupları ve Özellikleri

Çalışmalardaki katılımcıların fiziksel ve cinsel istismara maruz kalma oranlarının değişkenlik gösterdiği, kimi çalışmalarda fiziksel istismar daha fazla görülürken (Raabe vd., 2022; MacIntosh vd., 2018) kimi çalışmalarda cinsel istismar (Hoeboer vd., 2021; Oprel vd., 2021; Cloitre vd., 2010; Paivio vd., 2010; Bækkelund vd., 2021) daha yoğunlukta görülmektedir. Raabe ve arkadaşlarının (2015) çalışmasındaki katılımcılardan üç hasta fiziksel istismar, bir hasta cinsel istismar ve dört hasta hem fiziksel hem de cinsel istismar yaşamıştır. Hoeboer ve arkadaşları (2021) ve Oprel ve arkadaşlarının (2021) çalışmalarındaki PE grubundaki fiziksel istismara maruz kalan hastaların ortalaması 13.09 (S.S. = 6.97), cinsel istismara maruz kalanların ortalaması ise 15.48 (S.S. = 7.12)'dir. STAIR + PE grubundaki fiziksel istismara maruz kalanların ortalaması 15.48 (S.S. = 7.12), cinsel istismara maruz kalanların ortalaması ise 15.62 (S.S. = 7.68)'dir. Cloitre ve arkadaşlarının (2010) çalışmasındaki STAIR + PE grubundakilerin %90'ı cinsel istismar, 81.8'i fiziksel istismara maruz kalmıştır. STAIR + destekleyici grubundaki katılımcıların %89.5'i cinsel istismara maruz kalırken %76.3'ü fiziksel istismara maruz kalmıştır. Destekleyici + PE grubundakilerin ise %87.5'i cinsel istismarı, %84.4'ü fiziksel istismarı deneyimlemiştir. Paivio ve arkadaşlarının (2010) çalışmasındaki katılımcıların %13.3'ü çocukluğunda fiziksel istismara maruz kalırken %55.6'sı cinsel istismara maruz kalmıştır. Raabe ve arkadaşlarının (2022) katılımcılarının %52,5'i fiziksel ve cinsel istismar, %31,1'i sadece cinsel istismar ve %16,4'ü sadece fiziksel istismar bildirmiştir. Bækkelund ve arkadaşlarının (2021) çalışmasındaki katılımcıların en yaygın çocukluk istismarı biçimi cinsel istismar (%75) olarak açıklanırken MacIntosh ve arkadaşlarının (2018) çalışmasındaki katılımcıların %60'ı çocuklukta fiziksel istismar öyküsü olduğu görülmüştür. İstismarın türü, şekli ile ilgili en geniş açıklamayı yapan Dorrepaal ve arkadaşlarının (2010) çalışmasındaki katılımcıların %72'si üvey/koruyucu ebeveyn tarafından fiziksel istismar, %69'u cinsel istismar ve %44'ü her iki istismar türüne de maruz kalmıştır. Fiziksel istismara maruz kalan katılımcıların çoğunda (%83) bu istismar sistemattiktir. İstismarın %57'si aile içindeki bireyler tarafından uygulanmıştır. Penetrasyon ile istismara uğrayanlar %60 iken %70'inde bu istismar kroniktir.

Raabe ve arkadaşlarının (2015) çalışmasındaki katılımcıların ortalama yaşı 34.4 (S.S. = 8.2; 23-46 yıl aralığı), Paivio ve arkadaşlarının (2010) çalışmasındaki katılımcıların yaş ortalaması 45.62 (S.S. = 12.99), Bækkelund ve arkadaşlarının (2021) çalışmasındaki katılımcıların yaş ortalaması 39.15 (S.S. = 9.9), Raabe ve

arkadaşlarının (2022) katılımcılarının yaş ortalaması 35.99 (S.S = 17)'dur. Niwa ve arkadaşlarının (2022) çalışmasındaki katılımcılar, 21-54 yaş arasında olup yaş ortalaması 29.1 (S.S. = 10.7) iken MacIntosh ve arkadaşlarının (2018) çalışmasındaki katılımcıların yaşları 18 ile 66 arasında değişmekte olup yaş ortalaması 43'tür (S.S.= 11).

Steil ve arkadaşları (2011a) tarafından yapılan çalışmanın katılımcıları çocukluk çağında yaşanan cinsel istismarın başlangıcı ile tedavi alımı arasındaki süre 9 ila 44 yıl arasında (Ort. = 27.4, S.S. = 9.8) olduğu, Dorrepaal ve arkadaşlarının (2010) çalışmasındaki katılımcıların yaşadığı fiziksel istismarın ortalama başlangıç yaşı 6 ve ortalama süresi 11 yıl iken birden fazla failin bulunduğu istismarın ortalama başlangıç yaşı 7 ve ortalama süresinin de 7 yıl olduğu, Raabe ve arkadaşlarının (2015) çalışmasındaki katılımcıların istismar başlangıç yaşı ortalama 4,5 yıl (S.S. = 4.1) ortalama sürenin 11.6 yıl (S.S = 4.4) olduğu bulunmuştur. Van Vliet ve arkadaşlarının (2021) çalışmasında katılımcıların demografik özelliklerine ait bilgi yer almamaktadır.

Araştırmalardaki yaygın rastlanan komorbid tanılar; majör depresif bozukluk ve kişilik bozukluklarıdır (Steil vd., 2011a; Dorrepaal vd., 2010; Raabe vd., 2015; Hoeboer vd., 2021; Cloitre vd., 2010; Wagenmans vd., 2018; Oprel vd., 2021; Raabe vd., 2022; Niwa vd., 2022; Bækkelund vd., 2021). Ek olarak, yaşamı tehdit eden kendine zarar verme veya intihar etme riski ve madde kullanım bozukluğu en sık belirtilen dışlama kriteridir (Tablo 1).

Müdahaleler

Araştırmaya katılan kişilere planlanan müdahale verilmeden önce TSSB ve/veya müdahale teknikleri ile ilgili psikoeğitim verilmiştir (Steil vd., 2011a; Dorrepaal vd., 2010; Wagenmans vd., 2018; Bækkelund vd., 2021; Van Vliet vd., 2021).

Dorrepaal ve arkadaşlarının (2010), Bækkelund ve arkadaşlarının (2021) çalışmalarında duygu düzenleme ve kişilerarası ilişkileri iyi yönde düzenleme BDT tekniği ile verilmiştir. Bunun yanında duyguları ve kişilerarası ilişkileri düzenlemeyi STAIR tekniği ile uygulayan araştırmaların sayısının daha fazla olduğu görülmüştür (Hoeboer vd., 2021; Oprel vd., 2021; Cloitre vd., 2010; Raabe vd., 2022; Niwa vd., 2022; Van Vliet vd., 2021; MacIntosh vd., 2018). MacIntosh ve arkadaşları bu tekniği tek başına kullanmış olup diğer araştırmacılar bir başka teknikle birlikte vermeyi daha çok tercih etmişlerdir (Tablo 2). Maruz bırakma tekniği ise araştırmalarda STAIR'den sonra en çok kullanılan tekniktir (Hoeboer vd., 2021; Oprel vd., 2021; Cloitre vd., 2010; Steil vd., 2011a; Wagenmans vd., 2018; Niwa vd. 2022). Son olarak araştırmacıların bazıları katılımcılara ev ödevi vermeyi tercih etmişlerdir (Dorrepaal vd., 2010; Bækkelund vd., 2021; MacIntosh vd., 2018)

Cloitre ve arkadaşlarının (2010) çalışması STAIR + PE grubu, STAIR + Destekleyici grubu ve Destekleyici + PE grubu şeklinde üç müdahaleye ayrılmıştır.

STAIR grubu, sekiz seans beceri eğitimi ve sekiz seans maruz bırakma olmak üzere toplamda 16 haftalık süren bir psikoterapidir. STAIR seansları ile duyguların ve kişilerarası ilişkinin düzenlenmesi hedeflenir. STAIR'ın ilk dört seansında duygu düzenleme ile ilgilidir. Bu dört seans duyguları tanımlama, etiketleme, duygu yönetimi, sıkıntı toleransı, duyguların kabulü ve olumlu duyguları deneyimlemeye odaklanır. Sonraki dört oturum kişiler arası sorunlarla ilgilidir. Son dört seans; uyumsuz şemaların keşfedilmesi, gözden geçirilmesi, etkili girişkenlik, sosyal bağlamın farkındalığı, kişilerarası beklenti ve davranışlarda esneklik konularına odaklanılmıştır. PE müdahalesinde ilk olarak kişi travma uyaranlarına in-vivo maruz kalırken kişilerarası beceri pratiği de uygulanmıştır. İkinci olarak, katılımcı istismar ile ilgili travmatik anılara şemaların tanımlandığı ve değerlendirildiği şekilde maruz kalmıştır. Maruz kalma hem çocukluk hem de yetişkinlik travmalarının anlatılarını içermektedir. Ayrıca travmanın sıkıntı derecesine ve katılımcı için önemine göre gözden geçirilmiştir. STAIR + Destekleyici ve Destekleyici + PE koşullarındaki destekleyici bileşeni, istismar geçmişiyle ilgili yaşam sorunlarının konuşulmasını içermektedir.

Hoeboer ve arkadaşlarının (2021) ve Oprel ve arkadaşlarının (2021) çalışmasında hastalar PE, iPE ve STAIR + PE gruplarına seçkisiz olarak atanmışlardır. Klasik STAIR ve PE seansları içeriğine sahiptir (Cloitre vd., 2010). PE seansları 90 dakika ve toplamda 16 hafta sürmüştür. iPE seansları; haftada üç kez (toplam 4 hafta) 12 seans sürmüş, ardından bir ve iki ay sonra iki takviye seansları düzenlenmiştir. PE ve iPE'nin tedavi protokolleri aynıydı. Bu iki tedavi protokolünde hastalar, travmatik anıya hayali veya in-vivo şekilde maruz bırakılmıştır. STAIR + PE seanslarında, hastalara seansın ilk yarısı 60 dakikalık STAIR ve ikinci yarısı 90 dakikalık maruz bırakma tekniği uygulanmış ve toplam 16 hafta sürmüştür.

Wagenmans ve arkadaşlarının (2018) çalışmasında hastalar sabah 90 dakikalık PE seansı ve öğleden sonra 90 dakikalık EMDR terapi seansı olmak üzere günde 1.5 saatlik iki ayrı tedavi seansı almıştır. Program toplamda 16 seanstan (24 saat) travma odaklı psikoterapiden oluşmaktadır. Klasik yürütülen PE (Cloitre vd., 2010) seanslarında travmatik anıların işlenmesine de yer verilmiştir. Ayrıca katılımcılar, PE ve EMDR dışında spor egzersizleri yaparken travmatik olayı hatırlatan resim, video, ses parçası, giysi gibi in-vivo materyal kullanmıştır.

Van Vliet ve arkadaşları (2021) çalışmasında her iki tedavi koşulundaki katılımcılara bir psikoeğitim seansından sonra hem STAIR hem de EMDR terapisi haftada iki kez 90 dakika süreyle uygulanmıştır. Bir grup 8 seans STAIR+ 16 seans EMDR alırken diğer grup 16 seans EMDR almıştır. MacIntosh ve arkadaşlarının (2018) çalışmasındaki seanslar 2 yıl boyunca, her grupta 4-10 katılımcı bulunan altı grup ile gerçekleştirilen seanslarda sadece STAIR kılavuzu (Cloitre vd., 2010)

uygulanmıştır. Tedavi, 10 haftalık bir süre boyunca verilip toplamda 10 seanstan oluşmaktadır.

Niwa ve arkadaşlarının (2022) çalışmasında, haftalık 60 dakikadan oluşan toplamda 16 seans süren Öyküsel Terapiye ek STAIR tekniği kullanılmıştır. İlk modül STAIR içerirken ikinci modül Öyküsel Terapiyi içermektedir. Ayrıca semptomlarını hafifletmek için maruz bırakma ve bilişsel yeniden yapılandırma tekniklerini kullanılmıştır. İlk 8 seans STAIR kullanılmış olup daha sonra 25. seansa kadar öyküsel terapi teknikleri kullanılmıştır. Burada travmatik anıya ve kişilere ait şemalara odaklanılmıştır.

Steil ve arkadaşlarının (2011a) çalışmasında katılımcılar DDT'yi yatılı şekilde almışlardır. Haftada iki kez 35 dakikalık bireysel tedavi ve haftalık grup tedavilerini uygulanmıştır. 90 dakikalık beceri eğitimi, 60 dakikalık benlik saygısına odaklanan grup müdahalesi, 25 dakikalık üç farkındalık seansı verilmiştir. Bireysel seansların yaklaşık dörtte biri maruz bırakma tekniklerine ayrılmıştır. Ortalama olarak, hastalar 23 seans bireysel tedavi, 11 seans beceri eğitimi / özsayı müdahalesi / psikoeğitim ve 35 seans farkındalık eğitimi almıştır. Hastalar ayrıca üç adet 90 dakikalık spesifik olmayan haftalık grup müdahalelerine (müzik terapisi, sanat terapisi ve egzersiz terapisi) katılmıştır.

Dorrepaal ve arkadaşlarının (2010) ve Bækkelund ve arkadaşlarının (2021) çalışmalarında katılımcılara öz-düzenlemeyi artırma, kişilerarası ilişkilerde pozitif yönde ilerleme, inançlarını uyarlayabilme ve istikrarı artırabilmek için psikoeğitim, bilişsel davranış becerileri eğitimi ve ev ödevleri kullanılmıştır. Dorrepaal ve arkadaşlarının (2010) çalışmasındaki müdahalede yaklaşık 2 saatten oluşan 20 haftalık programda 8-12 kişiden oluşan gruplardaki hastalara umut aşılama ve hastaların semptomlarını travmaya normal tepkiler olarak yeniden çerçevelendirmeyi, böylece utancı, suçluluğu ve izolasyonu azaltmayı amaçlanmışlardır. Bækkelund ve arkadaşlarının (2021) çalışmasındaki müdahale hem bireysel hem 9 kişilik grup seanslarında yeni bir konu, rahatlama ve farkındalık egzersizleri içeren 90 dakikalık yirmi seanstan oluşmaktadır. Tedavinin odak noktasına şu ana odaklanmayı koymuşlardır.

Raabe ve arkadaşlarının (2015) çalışmasındaki İmgelem ile Yeniden Senaryolaştırma (IR) tedavisi, 90 dakika süren 16 seanstan ve haftada iki seanstan oluşmaktadır. Ayrıca her IR oturumu üç aşamadan oluşmaktadır. Aşama 1'de hastadan gözlerini kapatması ve (travmatik) bir çocukluk deneyimini çocuğun bakış açısından olabildiğince canlı bir şekilde hayal etmesi istenmiştir. Travmayla ilgili güçlü duygular tetiklenir tetiklenmez aşama 1 durdurulmuştur. Aşama 2'de hasta, duruma tanık olan bir yetişkin olarak görüntüye girip müdahale etmesi ve gerekli olduğunu düşündüğü her şeyi yapması istenmiştir. Aşama 2, yetişkin müdahalelerinden memnun kaldığında durmuştur. Aşama 3'te hastadan sahneyi tekrar bir çocuk olarak hayal etmesi, aşama 2'de geliştirilen yetişkin müdahalesini çocuğun bakış açısından deneyimlemesi ve gerekirse ek müdahaleler talep etmesi

istenmiştir. Kişi müdahalelerden memnun kaldığında yeniden yazma işlemi durdurulmuştur. Travmatik deneyimleri temalar halinde düzenlemiştir (örn. sözlü taciz, aşağılama, duygusal ihmâl, fiziksel taciz vb.). Daha sonra hangi travmaların ele alınacağına karar verilmiştir. Travmalar herhangi bir hiyerarşi doğrultusunda yapılmamış ve tedavi sırasında danışanın önerileri doğrultusunda sıra değiştirilebilmiştir. İlk olarak “en kötü” hatırlayabileceği travmatik anı deneyimlenmiştir. En kötüye karar veremiyorsa en eski anı istenmiştir. Raabe ve arkadaşlarının (2022) çalışmasında STAIR müdahalesi haftalık 8 seanstan oluşup klasik STAIR kılavuzu (Cloitre vd., 2010) izlenirken, IR seansları, haftada iki kez 90 dakikalık 16 seanstan oluşan kılavuz (Raabe vd., 2015) takip edilmiştir.

Paivio ve arkadaşlarının (2010) çalışmasındaki travma için DOT müdahalesi 16 ila 20 haftalık 1 saatlik seanslardan oluşmaktadır. Tedavi; ittifak geliştirmeye, uyumsuz korku ve utancı azaltmaya, faillele sorunları çözmeye ve TSSB'nin neden olduğu olumsuz semptomları bitirmeye odaklanmıştır. Danışanın duygularına ve anlamlarına empatik yanıt vermek, psikoterapi boyunca kullanılan birincil müdahale olmuştur. Ayrıca, yaygın olarak kullanılan kaygı yönetimi stratejileri (nefes almaya dikkat, gevşeme, şimdiki zamana odaklanma) şiddetli duygu düzenleme bozukluğu olanlar için kullanılmıştır. Travma için DOT'un hayali yüzleşme grubundakilere teknikler 4. seansta tanıtılmıştır. Danışanlardan istismarcı kişiyi boş bir sandalyede hayal etmeleri, içsel deneyimleriyle ilgilenmeleri ve doğrudan bu kişiye duygu ve düşüncelerini ifade etmeleri istenmiştir. Böylece, temel duygusal süreçlere (korku, kaçınma ve kendini suçlama dahil) hızlı bir şekilde erişilmiş ve onları keşfetmek için uygun hale getirilmiştir. Hayal etme tekniğinin sıklığı ve uzunluğu, danışanın bireysel süreçlerine ve tedavi ihtiyaçlarına göre değişmektedir. Bu teknik, hayal edilen kişiyle psikolojik teması teşvik etmekte, istismarla ilişkili epizodik anıları uyandırmakta, duyguların ifadesini desteklemekte ve travmatik anıların üstesinden gelmelerine yardımcı olmaktadır. Empatik Keşif grubundakiler, istismarcı kişilerle ilgili sorunları çözmeye odaklanmaktadır. Bu müdahalenin süreç adımları, müdahale ilkeleri ve terapist operasyonları daha önce açıklanan müdahale tekniği ile aynıdır. Sorunlar, danışanın kendisi, diğerleri ve travmatik olaylarla ilgili duygularını ve anlamlarını keşfetmek için empatik tepkiyi kullanan terapistle etkileşim halinde keşfedilmektedir. 4. oturumdan itibaren danışanlar taciz deneyimlerine derinlemesine odaklanması için teşvik edilmektedir. Buradaki süreç, hayal etmeden farklıdır çünkü danışanlar, boş bir sandalyede hayali bir kişiyle diyaloga girmek yerine, istismarcı kişiyi canlı bir şekilde hatırlamaya, düşünce ve duygularını terapistte ifade etmeye teşvik edilmektedir.

Tablo 1. İncelemeye Alınan Araştırmaların Özellikleri

Yayın	Kişi Sayısı / Cinsiyeti	Tanım	Dışlama Kriterleri	Yöntem	Uygulanan Müdahale	Araçlar	Sonuç
-------	-------------------------	-------	--------------------	--------	--------------------	---------	-------

(Steil vd., 2011a)	29 Kadın	<i>Cinsel İstismar:</i> Resit olmayan veya çocuğa yönelik cinsel saldırısıdır.	A	Yarı Deneysel Çalışma	Diyalektik Davranış Terapisi (DDT)	I, II, III, X, XI	Danışanların DDT tedavisi sonrası PDS skorları tedavi öncesi PDS skorlarına göre anlamlı bir düşüş kaydedilmiştir (F (1, 28) = 33.83, p < .001). Skordaki bu düşüş hastalar taburcu olduktan sonra da gerçekleşmiştir (F (1, 26) = 14.54, p < .001).
(Dorrepaal vd., 2010)	36 Kadın	<i>Çocukluk İstismarı:</i> fail Tarafından tekrarlanan zorla cinsel temas, hapsedme, fiziksel şiddet, merdivenden itme gibi kötü muamelelerin tamamıdır.	B, D, F, G, H	Yarı Deneysel Çalışma	Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT)	I, II, IV, V, X, XI	Katılımcıların yeniden deneyimleme (t = 4.05; df = 20; p = 0.001), kaçınma (t = 3.42; df = 19; p = 0.003) ve aşırı uyarılma (t = 6.43; df = 21; p = 0.000) gibi TSSB semptomları müdahaleden sonra düşüş sergilemiştir.
(Raabe vd., 2015)	6 Kadın 2 Erkek	<i>Cinsel İstismar:</i> 15 yaşının altındaki çocuğa veya ergene en az 5 yaş büyük bir bakıcı veya yetkili kişi tarafından başlatılan, kişinin isteği dışında gerçekleştirilen ve tekrarlayan cinsel temastır. <i>Fiziksel İstismar:</i> 15 yaşından önceki bir çocuğa, çocuktan sorumlu kişinin, çocuğa kasten vurma, boğazını sıkma, yumruklama veya kesme, yara, bere, kırık kemik veya kanayan yaralar bırakan eylemlerdir.	C, D, E, F, G, H, J	Yarı Deneysel Çalışma	İmgeleme ile Yeniden Senaryolaştırma (IR)	I, II, VI, VII, VIII, X, XII, XIII	Katılımcılar müdahale sonrasında (p = .02) ve 3 aylık takipte (p = .01) TSSB semptomlarında (IES-R skoru) anlamlı bir düşüş sergilerken bu düşüş en fazla aşırı uyarılma (p = .01) semptomunda gözlenmiş olup kaçınma semptomunda anlamlı bir düşüş puanı kaydedilmemiştir. TSSB'nin başlangıçtaki şiddeti tedavi sonucuyla ilişkili olmadığı görülmüştür (0.14 r.44, tümü p's 0.27).
(Hoeboer vd., 2021)	116 Kadın 33 Erkek	18 yaşından önce cinsel veya fiziksel istismara maruz kalma	D, E, H	Seçkisiz Kontrollü Çalışma (RCT)	Uzun Süreli Maruz Bırakma (PE) (n = 48)	I, II, VI, X, XII, XIII, XV	STAIR+PE, PE, iPE koşulundaki hastaların TSSB semptomlarında başlangıçtan tedavi sonrasına kadar düşüş gerçekleşmiştir (PE =

					Yoğunlaştırılmış Uzun Süreli Maruz Bırakma (iPE) (n = 51)		%71, iPE = %73, STAIR+PE = %70). Özellikle maruz bırakma grubundaki daha şiddetli depresif belirtiler ve daha az sosyal desteğe sahip kişilerin olumsuz tedavi sonuçlarıyla ilişkilendirilmiştir.
					Duygu ve Kişilerarası İlişkileri Düzenleme Becerisi Eğitimi (STAIR) + PE (n = 50)		
(Cloitre vd., 2010)	104 Kadın	18 yaşından önce cinsel veya fiziksel istismara maruz kalma	C, D, E, G, H, J	Seçkisiz Kontrollü Çalışma (RCT)	STAIR + PE (n = 38)	I, II, IX, X, XIV	STAIR + PE durumundaki bireylerin TSSB semptomlarındaki azalma diğer gruplardan önemli ölçüde daha yüksektir (c ² =4.37, df=1, p=0.04; tek oran = 5.67, %95 güven aralığı [CI]= 1.11-28.81). TSSB semptomlarının negatif çıkma durumunu sürdürme olasılığı, STAIR + PE durumundaki bireylerde daha yüksektir (c ² =6.72, df=1, p=0.01; olasılık oranı=4.23, %95 CI=1.42-12.59) TSSB'nin kalıcı tam düzelme oranı üç grup arasında farklılık gösterilmemiştir (STAIR + PE: N=%24, STAIR + PE: N=%13, Destekleyici + PE: N=%0).
					STAIR + Destekleyici (n = 33)		
					Destekleyici + PE (n = 33)		
(Paivio vd., 2010)	24 Kadın 21 Erkek	18 yaşından önce cinsel veya fiziksel istismara maruz kalma	C, D, H, J	Yarı Deneysel Çalışma	Travma için Duygu Odaklı Terapi (DOT) Hayali Yüzleşme (HY) Tekniği (n = 20)	I, II, X, XIV, XV	Empatik Keşif grubundaki hastaların travma semptomları diğer gruba oranla daha fazla azalmıştır (F(1, 54) 3.97, p < .05.). Her iki gruptaki hastalar 1 yıllık takip sonunda tedavi kazanımlarını korumuşlardır (F(7, 48) 15.93, pB.001).
					Travma için Duygu Odaklı Terapi (DOT)		

(Wagenmans vd., 2018)	118 kadın 47 erkek	18 yaşından önce cinsel veya fiziksel istismara maruz kalma	H	Yarı Deneysel Çalışma	Empatik Keşif (EK) tekniği (n = 25)	Uzun Süreli Maruz Bırakma (PE) EMDR	VI, VII XVI	EMDR ve maruz bırakma seanslarının harmanlanarak verilmesi çocukluk istismarının neden olduğu TSSB'yi önleme etkilidir (Cohen's d = 0.43. F(5.79, 712.52) = 64.17, p < .001, η ² p = .34).
(Oprel vd., 2021)	116 Kadın 33 Erkek	18 yaşından önce cinsel veya fiziksel istismara maruz kalma	D, E, H	Seçkisiz Kontrollü Çalışma (RCT)	Yoğunlaştırılmış Uzun Süreli Maruz Bırakma (iPE) (n = 51)	Uzun Süreli Maruz Bırakma (PE) (n = 48)	I, II, VI, X, XII, XIII, XV	iPE ve STAIR+PE'nin başlangıçtan 1 yıllık takibe kadar PE'ye kıyasla daha büyük TSSB semptomlarında azalma sağlanmıştır. iPE'nin PE ve STAIR +PE'den daha hızlı semptom iyileşmesine yol açmıştır. Tedavi sonrası veya 1 yıllık takipte PE ve iPE/STAIR+PE arasında anlamlı fark yoktur.
(Raabe vd., 2022)	45 Kadın	15 yaşından önce cinsel veya fiziksel istismara maruz kalma	C, D, E, F, G, H, J	Seçkisiz Kontrollü Çalışma (RCT)	IR (n = 22) STAIR+IR (n = 23) Bekleme listesi (WL)	IR (n = 22) STAIR+IR (n = 23)	I, II, III, VI, X, XII, XIII	Hem IR'de hem de STAIR+IR'de TSSB semptomlarında önemli ölçüde azalma olmuştur (tedavi sonrası: OR, 0.41; %95 GA, 0.122-1.39; p = .15; Takip: OR, 0.36; %95 GA, 0.08-1.63; p = .19).
(Niwa vd., 2022)	7 kadın	18 yaşından önce cinsel veya fiziksel istismara maruz kalma	A, C, D, E, H	Yarı Deneysel Çalışma	STAIR + Öyküsel Terapi (Narrative Therapy, NT-ÖT)	STAIR + Öyküsel Terapi (Narrative Therapy, NT-ÖT)	II, III, X, XII, XIII, XV, XVI	TSSB şiddet skorları tedavi sonunda düştüğü için büyük etki boyutları bulunmuştur (p = .002).
(Bækkelund vd., 2021)	52 Kadın 11 Erkek	18 yaşından önce cinsel veya fiziksel istismara maruz kalma	A, D, G, H,	Seçkisiz Kontrollü Çalışma (RCT)	Grup terapisi (BDT) Bireysel Terapi (BDT)	Grup terapisi (BDT) Bireysel Terapi (BDT)	II, XV, XVI, XVII, XVIII	Hastaların tedavi süresince iyileşmeler yaşamasına rağmen, stabilizasyon grubu tedavisinin, tek başına bireysel psikoterapiye kıyasla TSSB semptomlarındaki azalma anlamlı değildir

(Van Vliet vd., 2021)	40 Kadın	18 yaşından önce bir bakıcı veya bir kişi tarafından tekrarlanan cinsel ve/veya fiziksel istismar kurbanı olmak	A, D, H	Seçkisiz Kontrollü Çalışma (RCT)	STAIR + EMDR (n=15)	II, VI, X, XII, XIII, XV, XVI, XVII	Her iki tedavi grubu da TSSB semptomlarının iyileştirme de etkilidir. İki tedavi grubu arasında TSSB semptomlarının iyileşmesi yönünden anlamlı bir fark bulunamamıştır (EMDR grubunda %66,7 ve STAIR + EMDR grubunda %68,9; $\chi^2(2, 96) = 0,05, P = 0,816$).
(MacIntosh vd., 2018)	23 Erkek 62 Kadın	18 yaşından önce cinsel veya fiziksel istismara maruz kalma	Dışlama kriteri yok.	Yarı Deneysel Çalışma	STAIR	XII, XIII, XIX	STAIR tedavisi sonrasında kişilerarası sorunlarda önemli derecede azalma olmuştur ($t(84) = 3,18, p = .002$).

Birincil Ölçümler. I: SCID-I (Wittchen vd., 1996; Spitzer vd., 1994); II: SCID-II (Wittchen vd., 1996; Spitzer vd., 1994); III: Travma Sonrası Tam Ölçeğini (PDS; Griesel vd., 2006); IV: Davidson Travma Ölçeği (DTS: Davidson vd., 2002); V: Yapılandırılmış Travma Görüşmesi (STI: Draijer, 1989; Draijer & Langeland, 1999); VI: Klinisyen Tarafından Uygulanan TSSB-Ölçeği (CAPS, Weathers vd., 2001); VII: TSSB Semptomlarının Öz Bildirim Ölçümleri Olay Ölçeği (IES-R, Weiss & Marmar, 1997); VIII: DSM-5 için Travma Sonrası Stres Bozukluğu Kontrol Listesi (PCL-5; Blevins vd., 2015); IX: TSSB Belirti Ölçeği (Resick vd., 1992).

İkincil Ölçümler. X: Beck Depresyon Envanteri (Beck vd., 1961); XI: Genel psikopatolojinin şiddeti Semptom Kontrol Listesi (SCL-90: Derogatis vd., 1973; Franke, 1995); XII: Duygu Düzenlemede Zorluklar Ölçeği (DERS, Gratz & Roemer, 2004); XIII: Kişilerarası Sorunlar Envanteri-32 (IIP-32, Horowitz vd., 2000); XIV: Durumluk Sürekli Kaygı Envanteri (Spielberger vd., 1970); XV: Çocukluk Travması Anketi (CTQ; Bernstein & Fink, 1998); XVI: Mini Uluslararası Nöropsikiyatrik Görüşme (MINI; Lecrubier vd., 1997; Overbeek vd., 1999); XVII: Travma Sonrası Semptom Ölçeği – Görüşme (PSS-I; Foa vd., 1993); XVIII: Genel İşlevsellik Değerlendirmesi (GAF-S; Karterud vd., 1998); XIX: Uluslararası Hastalık Sınıflandırması (ICD-11) Travma Anketi (ICD:PTSD; Cloitre vd., 2015)

Araştırmaların Dışlama Kriterleri; A: Zihinsel gerilik veya şizofreni tanısı B: Disosiyatif bozukluk; C: Bipolar bozukluk; D: Madde kullanım bozukluğu; E: Önemli bilişsel bozukluk; F: Antisosyal kişilik bozukluğu; G: Psikotik bozukluk; H: Yaşamı tehdit eden kendine zarar verme veya intihar etme riski; J: İlaç kullanımı.

Tedavilerin Etkililiği

STAIR müdahalesini tek başına kullanmak etkili bir tedavi yöntemi değilken (MacIntosh vd., 2018) STAIR ile ÖT, IR ve EMDR'nin herhangi birini kullanmanın etkili tedavi sonuçlarıyla ilişkisi bulunmuştur (Tablo 2). MacIntosh ve arkadaşlarının (2018) çalışmasındaki katılımcıların STAIR tedavisi sonrası duygu düzenleme güçlüğü, kişilerarası sorunlar ve travma semptomları olmak üzere üç sorun alanında önemli ilerleme kaydetse ($84 = 4.31, p < .001$) de TSSB semptomlarını tamamen ortadan kaldırmak için yeterli olmamıştır. Öte yandan Niwa ve arkadaşlarının (2022) çalışmasındaki STAIR + ÖT müdahalesini alan 7 katılımcıdan 6'sı tedavi sonunda ($d = 1.69$) ve takip sırasında ($d = 2.14$) TSSB tanı kriterlerini karşılamadığı için iki müdahalenin birlikte kullanılmasının TSSB semptomlarını azaltmada etkili olduğu görülmüştür. Raabe ve arkadaşlarının (2022) çalışmasındaki hem IR (%50) hem de STAIR + IR (%70) grubundaki katılımcıların da TSSB semptomlarında önemli ölçüde azalma olmuştur. Müdahale sonrası 12 haftalık takipte bile IR durumunun %70'i (23 kişinin 16'sı) ve STAIR + IR durumunun %86'sı (21 kişinin 18'i) negatif bir TSSB tanı durumu elde etmiştir. Son olarak Van Vliet ve arkadaşları (2021) çalışmasındaki hem EMDR (%28.8) hem de STAIR + EMDR (%22.2) tedavi grupları TSSB semptomlarını iyileştirme noktasında etkili bulunmuştur. ($d = 0,50-1,70$). Gruplar arasındaki tek fark, 8 seans içinde EMDR terapi grubunda kişinin kendi bildirdiği TSSB belirtileri, kişiler arası sorunlar ve travma sonrası bilişler üzerindeki daha hızlı iyileşme bulunmasıdır.

STAIR + EMDR (Van Vliet vd., 2021), STAIR + PE (Hoeboer vd., 2021; Oprel vd., 2021; Cloitre vd., 2010) çocukluk istismarının neden olduğu TSSB semptomlarını azaltmada etkili tedavi iken EMDR + PE tedavi sürecindeki hastaların TSSB semptomları tedavi öncesine göre azalma ($F(3, 160) = 1.53, p = .21, \eta^2 p = .031$) olduğu görülmüştür (Wagenmans vd., 2018). Öte yandan STAIR + IR (Raabe vd., 2022) etkili bir tedavi iken sadece IR (Raabe vd., 2015) müdahalesinin verildiğinde rahatsız edici düşünceler ($p \frac{1}{4} .03$), kaçınma ($p \frac{1}{4} .01$) ve aşırı uyarılma ($p \frac{1}{4} .001$) gibi TSSB semptomlarında tedavi öncesinden 3 aylık takibe kadar önemli bir azalma olmuştur. Ayrıca sadece IR tedavisini alan katılımcıların 3 aylık takipte, TSSB tanısı negatif çıkmıştır (Raabe vd., 2015).

STAIR + PE'yi kullanan (Hoeboer vd., 2021; Oprel vd., 2021; Cloitre vd., 2010) araştırmacılar bu iki tekniğin birlikte verilmesinin diğer müdahale koşullarına kıyasla daha etkili bir tedavi yöntemi olduğunu söylemişlerdir (Tablo 1 ve Tablo 2). Cloitre ve arkadaşlarının (2010) çalışmasındaki katılımcıların önemli bir oranı her tedavi koşulunun sonunda TSSB semptomları iyileşmiştir (STAIR + PE: $N=\%61$, STAIR + Destekleyici: $N=\%47$, Destekleyici + PE: $N=\%33$). 3 aylık takip değerlendirmesinde STAIR + PE durumunun Destekleyici + PE durumundan daha düşük puanlar sahip olduğu bulunmuştur (Cohen's $d=0.76, p<0.001$). STAIR+ PE durumu, 3 aylık (Cohen's $d=0,73, p<0,001$) ve 6 aylık (Cohen's $d=0,95, p<0,001$) takip değerlendirmelerinde önemli ölçüde daha düşük TSSB semptomlarına sahip olmuştur. STAIR+PE durumundaki katılımcılar, 6 aylık takipte düşüş gösterirken (Cohen's $d=0,34, p<0,001$), diğer iki koşuldaki katılımcılarda herhangi bir değişiklik

gözlenmemiştir. Hoeboer ve arkadaşlarının (2021) çalışmasındaki PE, iPE ve STAIR + PE koşulundaki hastaların da TSSB semptomlarında başlangıçtan tedavi sonrasına kadar düşüş gerçekleşmiştir (PE = %71, iPE = %73, STAIR+PE = %70). Başlangıçtan tedavi sonrasına STAIR + PE grubundakiler (M = 20.16; SD = 9.29) PE koşullarındakilere kıyasla (M = 25.82; SD = 10.14) önemli ölçüde daha fazla iyileşme göstermiştir. Öte yandan Oprel ve arkadaşlarının (2021) çalışmasında PE'ye kıyasla iPE'de 4. haftadan tedavi sonrasına kadar semptomlarda düşüş bulunmuştur (b = 3.92, t120 = 2.41, p = .02 d = .44). Tedavi sonrasından 1 yıllık takibe kadar STAIR+PE grubu, TSSB semptomlarında PE'den daha fazla iyileşme görülmüştür (b = 2.77, t175 = 2.16, p = .03, d = .33). Kısaca, STAIR + PE hem tedavi sonuna kadar hem de tedaviden sonraki takip değerlendirmelerine kadar en fazla düşüşü gösteren müdahale grubu olmuştur (Cloitre vd., 2010; Hoeboer vd., 2021; Oprel vd., 2021). Özetle, STAIR tek başına kullanıldığında etkili bir tedavi olmazken IR, EMDR, ÖT gibi alternatif psikoterapiler ile kullanıldığında daha etkili olmakta, en etkili kombinasyonun da STAIR + PE ile görülmektedir.

Tablo 2. STAIR Kullanan Araştırmaların Karşılaştırması

Yayın	Kullanılan Teknik	Sonuç
(Hoeboer vd., 2021; Oprel vd., 2021)	PE (n = 48) iPE (n = 51) STAIR + PE (n = 50)	STAIR + PE grubundakiler (M = 20.16; SD = 9.29) PE koşullarındakilere kıyasla (M = 25.82; SD = 10.14) önemli ölçüde daha fazla iyileşme göstermiştir.
(Cloitre vd., 2010)	STAIR + PE (n = 38) STAIR + Destekleyici (n = 33) Destekleyici + PE (n = 33)	TSSB semptomlarında en fazla düşüş STAIR + PE grubundakilerdir (Cohen's d=0.76, p<0.001).
(Raabe vd., 2022)	IR (n = 22) STAIR + IR (n = 23) Bekleme listesi (WL)	Tedavi sonrası STAIR + IR durumundaki 23 hastanın 16'sına (%70) kıyasla, IR durumundaki 22 hastanın 11'inin (%50) artık TSSB kriterlerini karşılamadığı gösterilmiştir. STAIR'ın IR'ye ek olması daha üstündür.

(Niwa vd., 2022)	STAIR + Öyküsel Terapi (Narrative Therapy, NT-ÖT) (n = 7)	STAIR + Öyküsel Terapinin birlikte kullanılması TSSB semptomlarını azaltmada etkili olmuştur (d = 1.69).
(Van Vliet vd., 2021)	STAIR + EMDR (n= 15) EMDR (n = 25)	EMDR grubunun TSSB semptomlarını iyileştirme oranı %66,7 iken STAIR + EMDR grubunda bu oran %68,9'dur. Kısmen de olsa STAIR + EMDR grubu daha üstündür.
(MacIntosh vd., 2018)	STAIR (n= 85)	Tek başına TSSB semptomlarını azaltmada STAIR'in etkisi küçük bulunmuştur (t(84) ¼ 2.99, p ¼.004).

Çocukluk çağı istismarının neden olduğu TSSB için BDT, DDT ve travma odaklı DOT gibi müdahale teknikleri de kullanılmaktadır. Dorrepaal ve arkadaşlarının (2010) çalışmasındaki katılımcıların stabilizasyon grup BDT müdahalesinden sonra hastaların %64'ü ve 6 ay sonra hastaların %78'i artık çocukluk istismarının neden olduğu TSSB kriterlerini karşılamamaktadır. Buna karşılık Bækkelund ve arkadaşlarının (2021) çalışmasındaki stabilizasyon grup BDT müdahalesindekiler, tek başına bireysel psikoterapi alanlara kıyasla benzer etkide iyileşme göstermiştir (t = -2.81, p > .05), PSS-SR: t = 0,34, p = ,97). Steil ve arkadaşlarının (2011a) çalışmasında katılımcıların aldığı DDT müdahalesi ile tedavinin sonuna kadar TSSB semptomlarının azaldığı (F (1, 28) = 33.83, p < .001), hatta tedaviden sonraki takiplerde alınan ölçümlerde dahi bu düşüşün gerçekleştiği görülmüştür (F (1, 26) = 14.54, p < .001). Son olarak, Paivio ve arkadaşlarının (2010) çalışmasındaki Empatik Keşif (EK) grubundaki hastaların büyük bir oranı Hayali Yüzleşme (HY) grubundaki hastalara kıyasla daha büyük bir iyileşme oranı görülmüştür (%88'e karşı %78). Özellikle son test ve takip ölçümlerinde HY'nin avantajı EK'ye göre daha küçüktür (%79'a karşı %77 iyileşme; %67'ye karşı %64 iyileşme, %6'ya karşı %13 kötüleşme). HY grubundaki hastalar ve ön testte TSSB teşhisi konan hastalar için takip değerlendirmelerine daha düşük yanıt vermiştir.

TARTIŞMA

Bu sistematik derlemede çocuklukta istismar yaşayan bireylerin ileriki hayatlarındaki geliştirdiği TSSB'de etkili tedavilerin araştırılması STAIR uygulayan çalışmaların karşılaştırılması hedeflenmiştir. Çalışmaya 13 araştırma makalesi dahil edilmiştir.

Alan yazında çocukluk istismarından kaynaklı TSSB semptomlarını azaltmada etkili tedavi yöntemleri tanımlanmıştır. Travma odaklı BDT'nin TSSB semptomlarını azalttığı, özellikle istismar yaşayan grupta da bu azalmanın yaşandığı bilinmektedir. BDT her kişiye aynı etkililiği göstermemektedir. Bu nedenle alternatif tedavilere ihtiyaç duyulmuş, bireye özgü tedavinin daha etkili olduğu savunulmuştur (Dorrepaal vd., 2010). Çocukluk istismarı ile ilişkili TSSB'si olan bu bireylere uygulanan sadece maruz bırakma seansları kişinin semptomlarını azaltabildiği gibi

aynı zamanda artırabilir. Eğer kişinin tetiklenen duyguyla başa çıkma becerisi düşükse burada uzun süreli maruz bırakmanın etkili olamayacağı görülebilir (Raabe vd., 2015). Maruz bırakma tedavisine ek olarak Arntz ve Weertman (1999)'nın geliştirmiş olduğu İmgeleme ile Yeniden Senaryolaştırma (IR) ile kişi travma ile ilgili korkunç ayrıntıları, çaresizlik, utanç ve suçluluk duygularını hatırlamak zorunda kalmayabilir. IR çocukluk dönemi istismarı ile ilişkili TSSB tanısı için tek başına bir tedavi olarak uygulanabilir. Öte yandan STAIR + IR birlikte kullanılması travmatik anıya düzeltici bir deneyim yaratıp hem olumlu hem de olumsuz duyguların ifadesini kolaylaştırarak, bu duyguların kabulünü geliştirerek ve olumsuz duygulardan olumlu duygulara geçişi kolaylaştırarak duygu düzenlemeyi geliştirebilir (Raabe vd., 2022). Bu nedenle IR, kişinin TSSB semptomlarını artırmak yerine azaltmış ve çocukluk istismarının neden olduğu travmanın tedavisinde maruz bırakmaya alternatif tedavi olarak yerini alırken (Raabe vd., 2015) STAIR ile birlikte kullanılması TSSB semptomunu azaltmada daha etkili tedavi sonucu verecektir (Raabe vd., 2022). Bunun yanında PE seanslarına ek olarak EMDR (Wagenmans vd., 2018), Destekleyici (Cloitre vd., 2010) veya STAIR (Cloitre vd., 2010; Hoeboer vd., 2021) gibi tekniklerle birleşirse daha etkili olduğu özellikle STAIR + PE birlikte verildiğinde en etkili sonuçlara ulaşıldığı görülmüştür (Hoeboer vd., 2021; Oprel vd., 2021; Cloitre vd., 2010). Sadece STAIR'ın (MacIntosh vd., 2018) kullanılması TSSB semptomlarını azaltmada etkili bulunmazken STAIR + ÖT, STAIR + IR, STAIR + Destekleyici, STAIR + EMDR tekniklerinin birlikte uygulanması kişilerarası sorunları iyileştirmede, duygu düzenlemede, öfke ifadesini, kaygı problemlerini ve TSSB semptomlarını azaltmada etkili olduğu kanıtlanmıştır (Cloitre vd., 2010; Niwa vd., 2022; Van Vliet vd., 2021; Raabe vd., 2022). Bir başka müdahale olan DDT, psikoeğitim programı, beceri eğitimi, farkındalık seansları ve maruz kalmaya dayalı bireysel seansları içeren kapsamlı bir modüler tedavi programı olmasından dolayı çocukluğunda istismar yaşayan bireylerde travmatik semptomları azaltmada bir başka etkili yöntemdir (Bohus vd., 2013). Son olarak güncel tedavilerden biri olan travma odaklı DOT'un hayali yüzleşme ve empatik keşif versiyonu da istismar nedenli TSSB'de etkili bulunurken en etkili olan, yani tedaviye en çok cevap veren, bırakma oranı en düşük olan ve en az nükseden versiyonu empatik keşiftir (Pavio vd., 2010).

Alan yazında özellikle maruz bırakma tekniği ile ilgili çelişkili sonuçlar yer almaktadır. Daha temel düzeyde TSSB semptomları yaşayan bireylerde maruz bırakma tekniği etkili iken öfke gibi karmaşık duygulara sahip olan bireylerde bu tekniğin başarısız olduğu görülmektedir (Foa vd., 2000; Oprel vd., 2021). Çünkü maruz bırakma olumsuz duygulanımı artıracaktır ve öfkesi yoğun olan kişi olumsuz duygulanıma karşı hassas olduğu için uzun süreli maruz bırakma tekniğini kullanmak riskli olabilmektedir.

Çocukluğunda cinsel istismar yaşayan bireylerin sıklıkla sahip olduğu tanı TSSB olduğu için TSSB'de etkili müdahale yöntemlerini araştıran Ehling ve

arkadaşlarının (2014) çalışmasından başka bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu araştırma, Ehling ve arkadaşlarının (2014) yapmış olduğu metaanaliz çalışmadan farklı olarak, araştırmamıza komorbid tanılarının olduğu makaleler dahil edilmemiş, araştırmamız sadece TSSB için etkili tedaviler incelenmiş ve araştırmada maruz bırakma BDT dışında EMDR, STAIR, DDT, IR, DOT, ÖT gibi güncel etkililiği kanıtlanmış tedaviler incelenmiştir. Bu çalışmalara bakıldığında TSSB'nin duygu ve kişilerarası ilişkileri düzenlemede sıkıntı yarattığı bu nedenle son yıllarda sıklıkla STAIR'in etkililiği konusunda çalışmalar yapıldığı, STAIR'in tek başına kullanılması çok etkili olmazken, IR, DOT, ÖT, EMDR gibi farklı psikoterapilerle birlikte kullanılması etkili sonuçlar verdiği, en etkili sonucu STAIR + PE ile ortaya çıktığı görülmüştür. Alan yazında böyle bir çalışmaya rastlanılmadığı, cinsel istismar gibi özel bir grupta çalışılabilecek TSSB'de etkili tedavileri gösterildiği ve STAIR'in önemi vurguladığı için bu araştırmanın özgün olduğu düşünülmüştür. Özetle, mevcut çalışmanın sonuçları, kabul ve kararlılık terapisi, üstbilişsel (meta-cognitive) terapi ve farkındalık temelli müdahaleler gibi üçüncü dalga terapilerin bakış açısını desteklemektedir. Bu terapiler, sadece ne düşündüğümüze ve ne hissettiğimize odaklanmak yerine ne düşündüğümüz ve hissettiğimizle nasıl ilişki kurduğumuza odaklanmaktadır. Bu yaklaşım, duygu düzenlemeye ve sosyal becerilere odaklanan STAIR ile uyumludur.

Araştırmamızın sınırlılıkları; araştırmaların çoğu fakat özellikle Raabe ve arkadaşlarının (2015), Niwa ve arkadaşlarının (2022) çalışmalarındaki örneklemin az olması, katılımcıların travmanın neden olduğu rahatsızlıklara katlanamayıp araştırmaya katılmaması veya yarıda bırakması sonuçların genellebilirliğini düşürmüştür. Bu nedenle her ne kadar sonuçlar etkili bulunsun da daha geniş bir örnekleme incelemesi gerektiği düşünülmüştür. Sadece fiziksel ve cinsel istismarın neden olduğu TSSB ile kısıtlanması, ekonomik ve duygusal istismar boyutuna yer verilmemesi araştırmanın bir diğer kısıtlılığıdır. Alan yazında istismara maruz kalan bireylerdeki travma ile ilgili çalışmaların farmakoterapi şeklinde olduğu görülmüş, psikoterapi ile tedavi seçenekleri ile ilgili sınırlı araştırmalara rastlanılmıştır. Ayrıca araştırmalardaki katılımcıların büyük oranı kadın olması, erkeklerle çok az sayıda çalışılması da bir başka kısıtlılıktır. Son olarak, araştırmalar uzun süreli maruz bırakma tedavisine daha fazla yer vermiştir.

Güncel psikoterapilerden farkındalık temelli bilişsel davranışçı terapi, üstbilişsel terapilerin TSSB'de etkililik çalışmaları yapılmış (King vd., 2013; Brown vd., 2022) olup istismar nedeniyle TSSB tanısı alan kişilere yönelik etkililik çalışmalarına rastlanmamıştır. Gelecek çalışmalarda TSSB'de etkililiği kanıtlanmış güncel psikoterapilerin istismar gibi özel gruplarla etkililik çalışmaları yapıp tüm bu müdahalelerin sistematik derlemelerinin yapılması ve alternatif tedavilerin belirlenmesi önerilmektedir. Ek olarak, bireysel psikoterapilerin yüksek maliyetli olduğu bilindiği, bireylerin psikoterapi almaları noktalarında kısıtlılıklarının olduğu bu nedenle gelecek araştırmaların istismarın neden olduğu TSSB'de etkili tedavilerin grup ve bireysel uygulamalarının etkililik açısından karşılaştırmalarına

odaklanması önerilmektedir. Ülkemizde istismar yaşayan bireylerin yaşadığı psikolojik sıkıntılara yönelik psikolojik tedavilerle ilgili çalışmalar görülmemiş olup istismarın tanımı, sıklığı, yoğunluğu, istismarla ilişkili değişkenler ve istismarın çıktıkları ile ilgili çalışmalar bulunmaktadır. İstismarın neden olduğu TSSB gibi olumsuz deneyimleri en aza indirme veya ortadan kaldırma noktasında etkili tedavileri araştıran bir çalışmaya ülkemizde rastlanmamıştır. Bu noktada çalışmamız hem akademik hem de uygulamalı olarak araştırmacılara ve klinisyenlere rehberlik sağlayacaktır. Araştırmacıların ülkemizde istismara maruz kalan gruplara özgü tedavi yaklaşımlarının etkinliğini araştırması ve aynı şekilde klinisyenlerin de istismar mağduru gibi özel gruplara özelleştirilmiş bireysel tedavi yöntemleri uygulaması, tedavi başarısını artırmada önemli bir rol oynayacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak, TSSB’de etkililiği kanıtlanmış birçok tedavi bulunmaktadır. Bu tedavilerin cinsel istismar yaşamış ve TSSB geliştirmiş bir grupta etkililiğini inceleyen çalışmalar nispeten daha azdır. Genel olarak bakıldığında bu grupla TSSB konusunda maruz bırakma en sık uygulanan psikoterapi iken, özellikle duygusal ve kişilerarası problemi olanlar ile maruz bırakmaya ek STAIR kullanılması tercih edilmiştir. STAIR + PE, STAIR’e ek diğer kullanılan tedavilere kıyasla daha fazla etkili sonuçlar verdiği görülmüştür. Alternatif tedavilerden ÖT, EMDR, DOT (hayali yüzleşme ve empatik keşif), DDT ve BDT istismar mağduru bu özel grup ile TSSB’nin semptomlarını azaltmak için çalışılmış ve etkili tedavi oldukları kanıtlanmıştır. Bu noktada etkililiği kanıtlanan bu tedavilerden bireye özgü tedavi yöntemlerini kullanmak kişi için daha etkili bir tedavi sunacaktır.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit katkı vermiştir ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Amerikan Psikoloji Birliği (2013). *DSM-5 tanı ölçütleri başvuru el kitabı*. (E., Köroğlu, Çev.). Ankara: Hekimler Yayın Birliği

Arntz, A. (2012). Imagery rescripting as a therapeutic technique: Review of clinical trials, basic studies, and research agenda. *Journal of Experimental Psychopathology*, 3(2), 189-208.

Arntz, A., & Weertman, A. (1999). Treatment of childhood memories: Theory and practice. *Behaviour Research and Therapy*, 37(8), 715-740.

Bækkelund, H., Karlsrud, I., Hoffart, A., & Arnevik, E. A. (2021). Stabilizing group treatment for childhood-abuse related PTSD: A randomized controlled trial. *European Journal of Psychotraumatology*, 12(1), 1859079.

Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu & UNICEF-Türkiye (2010). *Türkiye’de çocuk istismarı ve aile içi şiddet*

araştırması. <https://www.unicef.org/turkey/raporlar/türkiyede-çocuk-istismari-ve-aile-içi-şiddet-araştırması-özet-raporu-2010>

Beck, A. T., Ward, C. H., Mendelson, M., Mock, J., & Erbaugh, J. (1961). An inventory for measuring depression. *Archives of General Psychiatry*, 4(6), 561–571.

Bernstein, D., & Fink, L. (1998). *Manual for the Childhood Trauma Questionnaire*. San Antonio, TX: Psychological Corporation.

Bisson, J. I., Ehlers, A., Matthews, R., Pilling, S., Richards, D., & Turner, S. (2007). Psychological treatments for chronic post-traumatic stress disorder: Systematic review and meta-analysis. *The British Journal of Psychiatry*, 190(2), 97–104.

Blevins, C. A., Weathers, F. W., Davis, M. T., Witte, T. K., & Domino, J. L. (2015). The posttraumatic stress disorder checklist for DSM-5 (PCL-5): Development and initial psychometric evaluation. *Journal of Traumatic Stress*, 28(6), 489–498.

Bohus, M., Dyer, A. S., Priebe, K., Krüger, A., Kleindienst, N., Schmahl, C., Niedfeld, I., & Steil, R. (2013). Dialectical behaviour therapy for post-traumatic stress disorder after childhood sexual abuse in patients with and without borderline personality disorder: A randomised controlled trial. *Psychotherapy and Psychosomatics*, 82(4), 221–233.

Borg, K., Snowdon, C., & Hodes, D. (2014). Child sexual abuse: Recognition and response when there is a suspicion or allegation. *Pediatrics and Child Health*, 24(12), 536–543.

Briere, J., Madni, L. A., & Godbout, N. (2016). Recent suicidality in the general population: Multivariate association with childhood maltreatment and adult victimization. *Journal of Interpersonal Violence*, 31(18), 3063–3079.

Brown, R. L., Wood, A., Carter, J. D., & Kannis-Dyand, L. (2022). The metacognitive model of post-traumatic stress disorder and metacognitive therapy for post-traumatic stress disorder: A systematic review. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 29(1), 131–146.

Cloitre, M., & Koenen, K. C. (2001). The impact of borderline personality disorder on process group outcome among women with posttraumatic stress disorder related to childhood abuse. *International Journal of Group Psychotherapy*, 51(3), 379–398.

Cloitre, M., Garvert, D. W., Brewin, C. R., Bryant, R. A., & Maercker, A. (2013). Evidence for proposed ICD-11 PTSD and complex PTSD: A latent profile analysis. *European Journal of Psychotraumatology*, 4(1), 20706.

Cloitre, M., Koenen, K. C., Cohen, L. R., & Han, H. (2002). Skills training in affective and interpersonal regulation followed by exposure: A phase-based treatment for PTSD related to childhood abuse. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 70*(5), 1067-1074.

Cloitre, M., Petkova, E., Wang, J., & Lu, F. (2012). An examination of the influence of a sequential treatment on the course and impact of dissociation among women with PTSD related to childhood abuse. *Depression and Anxiety, 29*(8), 709-717.

Cloitre, M., Roberts, N. P., Bisson, J. I., & Brewin, C. R. (2015). *The ICD-11 Trauma Questionnaire (ICD-TQ)*. [Unpublished Measure].

Cloitre, M., Stovall-McClough, K. C., Noonan, K., Zorbas, P., Cherry, S., Jackson, C. L., Weijin Gan, E.P., & Petkova, E. (2010). Treatment for PTSD related to childhood abuse: A randomized controlled trial. *American Journal of Psychiatry, 167*(8), 915-924.

Cutajar, M. C., Mullen, P. E., Ogloff, J. R., Thomas, S. D., Wells, D. L., & Spataro, J. (2010). Psychopathology in a large cohort of sexually abused children followed up to 43 years. *Child Abuse & Neglect, 34*(11), 813-822.

Davidson, J. R. T., Tharwani, H. M., & Connor, K. M. (2002). Davidson Trauma Scale (DTS): Normative scores in the general population and effect sizes in placebo-controlled SSRI trials. *Depression and Anxiety, 15*(2), 75-78.

De Vries, G. J., & Olf, M. (2009). The lifetime prevalence of traumatic events and posttraumatic stress disorder in the Netherlands. *Journal of Traumatic Stress, 22*(4), 259-267.

Derogatis, L. R., Lipman, R. S., & Covi, L. (1973). SCL-90: An outpatient psychiatric rating scale-preliminary report. *Psychopharmacology Bulletin, 9*(1), 13-28.

Dong, M., Anda, R. F., Felitti, V. J., Dube, S. R., Williamson, D. F., Thompson, T. J., Clifton, M.L., & Giles, W. H. (2004). The interrelatedness of multiple forms of childhood abuse, neglect, and household dysfunction. *Child Abuse & Neglect, 28*(7), 771-784.

Dorrepal, E., Thomaes, K., Smit, J. H., Van Balkom, A. J., van Dyck, R., Veltman, D. J., & Draijer, N. (2010). Stabilizing group treatment for complex posttraumatic stress disorder related to childhood abuse based on psycho-education and cognitive behavioral therapy: A pilot study. *Child Abuse & Neglect, 34*(4), 284-288.

Draijer, N. (1989). *Structured Trauma Interview*. Amsterdam: Free University, Department of Psychiatry.

Draijer, N., & Langeland, W. (1999). Childhood trauma and perceived parental dysfunction in the etiology of dissociative symptoms in psychiatric inpatients. *American Journal of Psychiatry*, *156*(3), 379–385.

Ehring, T., Welboren, R., Morina, N., Wicherts, J. M., Freitag, J., & Emmelkamp, P. M. (2014). Meta-analysis of psychological treatments for posttraumatic stress disorder in adult survivors of childhood abuse. *Clinical Psychology Review*, *34*(8), 645-657.

Ertan, E. A., & Cankorur, V. Ş. (2017). Kişilik bozukluklarının tanısı: yeni bulgular ile tanıda kullanılan anket ve ölçekler. *Kriz Dergisi*, *25*(1).

Foa, E. B., & Tolin, D. F. (2000). Comparison of the PTSD symptom scale-interview version and the clinician-administered PTSD scale. *Journal of Traumatic Stress*, *13*(2), 181–191.

Foa, E. B., Riggs, D. S., Dancu, C. V., & Rothbaum, B. O. (1993). *PTSD Symptom Scale-Interview Version (PSS-I)* [Database record]. PsycTests. <https://doi.org/10.1037/t05176-000>

Franke, G.H. (1995). *SCL-90-R: Die Symptom-Check Liste Von Derogatis-Deutsche Version*. Göttingen: Belz Test Gesellschaft.

Gilbert, R., Widom, C. S., Browne, K., Fergusson, D., Webb, E., & Janson, S. (2009). Burden and consequences of child maltreatment in high-income countries. *The Lancet*, *373*(9657), 68-81.

Gratz, K. L., & Roemer, L. (2004). Multidimensional assessment of emotion regulation and dysregulation: development, factor structure, and initial validation of the difficulties in emotion regulation scale. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, *26*(1), 41-54.

Griesel, D., Wessa, M., & Flor, H. (2006). Psychometric properties of the German version of the posttraumatic diagnostic scale (PDS). *Psychological Assessment*, *18*(3), 262-268.

Hackmann, A. (2011). Imagery rescripting in posttraumatic stress disorder. *Cognitive and Behavioral Practice*, *18*(4), 424-432.

Harned, M. S., Rizvi, S. L., & Linehan, M. M. (2010). Impact of co-occurring posttraumatic stress disorder on suicidal women with borderline personality disorder. *American Journal of Psychiatry*, *167*(10), 1210-1217.

Herman, J. L. (1992). Complex PTSD: A syndrome in survivors of prolonged and repeated trauma. *Journal of Traumatic Stress*, *5*(3), 377-391.

Hoeboer, C.M., Oprel, D.A., De Kleine, R.A., Schwartz, B., Deisenhofer, A.K., Schoorl, M., Lutz, W. (2021). Personalization of treatment for patients with

childhood-abuse related posttraumatic stress disorder. *Journal of Clinical Medicine*, 10(9), 4522.

Horowitz, L. M., Alden, L. E., Wiggins, J. S., & Pincus, A. L. (2000). *Inventory of Interpersonal Problems*. San Antonio, TX: The Psychological Corporation.

Hovens, J. G., Wiersma, J. E., Giltay, E. J., Van Oppen, P., Spinhoven, P., Penninx, B. W., & Zitman, F. G. (2010). Childhood life events and childhood trauma in adult patients with depressive, anxiety and comorbid disorders vs. controls. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 122(1), 66-74.

Jakubczyk A, Klimkiewicz A, Krasowska A, Kopera M, Sławińska-Ceran A, Brower KC, & Wojnar M. (2014). History of sexual abuse and suicide attempts in alcohol-dependent patients. *Child Abuse & Neglect*, 38(9), 1560-1568.

Jung, K., & Steil, R. (2012). The feeling of being contaminated in adult survivors of childhood sexual abuse and its treatment via a two-session program of cognitive restructuring and imagery modification: A case study. *Behavior Modification*, 36(1), 67-86.

Karterud, S., Pedersen, G., Loevdahl, H., & Friis, S. (1998). *Global Assessment of Functioning-Split Version (S-GAF): Background and Scoring Manual*. Oslo, Norway: Ullevaal University Hospital, Department of Psychiatry.

King, A. P., Erickson, T. M., Giardino, N. D., Favorite, T., Rauch, S. A., Robinson, E., Kulkarni, M., & Liberzon, I. (2013). A pilot study of group mindfulness-based cognitive therapy (MBCT) for combat veterans with posttraumatic stress disorder (PTSD). *Depression and Anxiety*, 30(7), 638-645.

Kleindienst, N., Steil, R., Priebe, K., Müller-Engelmann, M., Biermann, M., Fydrich, T., Schmahl, C., & Bohus, M. (2021). Treating adults with a dual diagnosis of borderline personality disorder and posttraumatic stress disorder related to childhood abuse: Results from a randomized clinical trial. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 89(11), 925-936.

Lanius, R. A., Vermetten, E., Loewenstein, R. J., Brand, B., Schmahl, C., Bremner, J. D., & Spiegel, D. (2010). Emotion modulation in PTSD: Clinical and neurobiological evidence for a dissociative subtype. *American Journal of Psychiatry*, 167(6), 640-647.

Lau, M., & Kristensen, E. (2007). Outcome of systemic and analytic group psychotherapy for adult women with history of intrafamilial childhood sexual abuse: A randomized controlled study. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 116(2), 96-104.

Lecrubier, Y., Sheehan, D.V., Weiller, E., Amorim, P., & Bonora, I., Sheehan, K.H., Janavs, J., & Dunbar, G.C. (1997). The Mini International

Neuropsychiatric Interview (MINI). A short diagnostic structured interview: Reliability and validity according to the CIDI. *European Psychiatry*, 12(5), 224–231.

MacIntosh, H. B., Cloitre, M., Kortis, K., Peck, A., & Weiss, B. J. (2018). Implementation and evaluation of the skills training in affective and interpersonal regulation (STAIR) in a community setting in the context of childhood sexual abuse. *Research on Social Work Practice*, 28(5), 595-602.

Niwa, M., Kato, T., Narita-Ohtaki, R., Otomo, R., Suga, Y., Sugawara, M. & Kim, Y. (2022). Skills training in affective and interpersonal regulation narrative therapy for women with ICD-11 complex PTSD related to childhood abuse in Japan: A pilot study. *European Journal of Psychotraumatology*, 13(1), 2080933.

Norman, R. E., Byambaa, M., De, R., Butchart, A., Scott, J., & Vos, T. (2012). The long-term health consequences of child physical abuse, emotional abuse, and neglect: A systematic review and meta-analysis. *PLoS Medicine*, 9(11), e1001349.

Oprel, D. A., Hoeboer, C. M., Schoorl, M., Kleine, R. A. D., Cloitre, M., Wigard, I. G., Minnen, A.V., & Van Der Does, W. (2021). Effect of prolonged exposure, intensified prolonged exposure and STAIR+ prolonged exposure in patients with PTSD related to childhood abuse: a randomized controlled trial. *European Journal of Psychotraumatology*, 12(1), 1851511.

Overbeek, T., Schruers, K., & Griez, E. (1999). *Mini International Neuropsychiatric Interview*. Maastricht: University of Maastricht.

Öztürk, S. (2007). *Çocuklarda duygusal istismar*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Paivio, S. C., & Nieuwenhuis, J. A. (2001). Efficacy of emotion focused therapy for adult survivors of child abuse: A preliminary study. *Journal of Traumatic Stress*, 14(1), 115-133.

Paivio, S. C., Jarry, J. L., Chagigiorgis, H., Hall, I., & Ralston, M. (2010). Efficacy of two versions of emotion-focused therapy for resolving child abuse trauma. *Psychotherapy Research*, 20(3), 353-366.

Powers, M. B., Halpern, J. M., Ferenschak, M. P., Gillihan, S. J., & Foa, E. B. (2010). A meta-analytic review of prolonged exposure for posttraumatic stress disorder. *Clinical Psychology Review*, 30(6), 635-641.

Raabe, S., Ehring, T., Marquenie, L., Arnoud, A., & Kindt, M. (2022). Imagery rescripting as stand-alone treatment for posttraumatic stress disorder related to childhood abuse: A randomized controlled trial. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 77, 101769.

Raabe, S., Ehring, T., Marquenie, L., Olf, M., & Kindt, M. (2015). Imagery rescripting as stand-alone treatment for posttraumatic stress disorder related to childhood abuse. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 48(1), 170-176.

Resick, P. A., & Schnicke, M. K. (1992). Cognitive processing therapy for sexual assault victims. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 60(5), 748–756.

Rüsch, N., Corrigan, P. W., Bohus, M., Kühler, T., Jacob, G. A., & Lieb, K. (2007). The impact of posttraumatic stress disorder on dysfunctional implicit and explicit emotions among women with borderline personality disorder. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 195(6), 537-539.

Spielberger, C. D., Gorsuch, R. L., & Lushene, R. E. (1970). *STAI Manual for the State-Trait Anxiety Inventory*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.

Spitzer, R. L., Williams, J. B., Gibbon, M., & First, M. B. (1994). *Structured Clinical Interview for DSM-IV—Patient Edition*. New York: New York State Psychiatric Institute Biometrics Research Department.

Steil, R., Dyer, A., Priebe, K., Kleindienst, N., & Bohus, M. (2011a). Dialectical behavior therapy for posttraumatic stress disorder related to childhood sexual abuse: A pilot study of an intensive residential treatment program. *Journal of Traumatic Stress*, 24(1), 102-106.

Steil, R., Jung, K., & Stangier, U. (2011b). Efficacy of a two-session program of cognitive restructuring and imagery modification to reduce the feeling of being contaminated in adult survivors of childhood sexual abuse: A pilot study. *Journal of Behavior Therapy and Experimental Psychiatry*, 42(3), 325-329.

Taner, Y., & Gökler, B. (2004). Çocuk istismarı ve ihmali: Psikiyatrik yönleri. *Acta Medica*, 35 (2), 82–86.

Taylor, S., Thordarson, D. S., Fedoroff, I. C., Maxfield, L., Lovell, K., & Ogradniczuk, J. (2003). Comparative efficacy, speed, and adverse effects of three PTSD treatments: Exposure therapy, EMDR, and relaxation training. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 71 (2), 330–338.

Van Vliet, N. I., Huntjens, R. J., Van DIjk, M. K., Bachrach, N., Meewisse, M. L., & De Jongh, A. (2021). Phase-based treatment versus immediate trauma-focused treatment for post-traumatic stress disorder due to childhood abuse: Randomised clinical trial. *BJPsych Open*, 19(1), 138-145.

Varkovitzky, R. L., Sherrill, A. M., & Reger, G. M. (2018). Effectiveness of the unified protocol for transdiagnostic treatment of emotional disorders among

veterans with posttraumatic stress disorder: A pilot study. *Behavior Modification*, 42(2), 210-230.

Wagenmans, A., Van Minnen, A., Sleijpen, M., & De Jongh, A. (2018). The impact of childhood sexual abuse on the out- come of intensive trauma-focused treatment for PTSD. *European Journal of Psychotraumatology*, 9(1), 1430962.

Weathers, F., Keane, T., & Davidson, J. (2001). Clinician-administered PTSD scale: A review of the first ten years of research. *Depression and Anxiety*, 13(3), 132-156.

Weiss, D. S., & Marmar, C. R. (1997). The Impact of Event Scale-Revised. In J. P. Wilson & T. M. Keane (Eds.), *Assessing Psychological Trauma and PTSD* (pp. 399-411). New York: Guilford Press.

Wittchen, H.U., Wunderlich, U., Gruschwitz, S., & Zaudig, M. (1996). *Strukturiertes Klinisches Interview Für DSM-IV (SKID)*. Goettingen: Beltz Test.

World Health Organization (2022). *Child maltreatment*. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/child-maltreatment>

Yalçın, N. (2011). *Türkiye’de Çocuk İstismarı ve Çözüm Önerileri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Zoroğlu, S. S., Tüzün, Ü., Şar, V., Öztürk, M., Kora, M. E., & Alyanak, B. (2001). Çocukluk dönemi istismar ve ihmalinin olası sonuçları. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 2(2), 69-78.

Yayın Geliş Tarihi: 26.04.2023
Yayına Kabul Tarihi: 07.09.2023
Online Yayın Tarihi: 15.09.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1287937>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 3, Yıl: 2023 Sayfa: 1308-1327
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

ALGILANAN ANNE BABA TUTUMLARI İLE KARAR VERME STİLLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN KANONİK KORELASYON ANALİZİ İLE İNCELENMESİ

Şahabettin MUTLU*

Yavuz KOŞAN**

Öz

Karar verme stilleri ile ilgili literatürde farklı kategorilendirmeler bulunmaktadır. Bu durum karar verme stillerinin diğer değişkenlerle ilişkilerinde karmaşık sonuçlara yol açmaktadır. Özellikle karar verme stillerinin şekillendiği aile ortamında bu stillerin anne baba tutumları ile ilişkileri yeterince açığa çıkarılmamıştır. Mevcut çalışmada bu iki değişken arasındaki karmaşık ilişkileri açığa çıkarmak için çok değişkenli ilişkileri açığa çıkarmada kullanılan Kanonik Korelasyon Analizi kullanılmıştır. Bu doğrultuda çeşitli üniversitelerden uygun örnekleme yöntemi ile 378 (302 kadın ve 76 erkek) katılımcıdan veri toplanmıştır. Toplanan veriler, Kanonik Korelasyon Analizi ile analiz edilmiştir. Kanonik Korelasyon analizi sonucunda, algılanan anne baba tutumu ve karar verme stilleri veri setlerinin %8.1'lik bir varyansı paylaştıkları belirlenmiştir. Araştırmada ayrıca karar verme stilleri veri setinin % 40'ının kendi alt boyutları, %3'ünün ise anne baba tutumları alt boyutları tarafından açıklandığı; anne baba tutumları veri setinin ise % 67'sinin kendi alt boyutları, % 6'sının da karar verme stilleri alt boyutları tarafından açıklandığı bulgulanmıştır. Bu bulgular neticesinde anne baba tutumları ile karar verme stilleri arasında çok değişkenli yaklaşımın, basit korelasyondan daha fazla açıklayıcı bir güce sahip olduğu, bu iki değişken kümesi arasındaki doğrudan ilişkilerin zayıf olduğu ve dolaylı ilişkilerin araştırılması gerektiği sonuçlarına ulaşılmıştır.¹

Anahtar Sözcükler: Karar Verme Stilleri, Anne Baba Tutumları, Karar Verme, Kanonik Korelasyon.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Mutlu, Ş. & Koşan, Y. (2023). Algılanan anne baba tutumları ile karar verme stilleri arasındaki ilişkilerin kanonik korelasyon analizi ile incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (3), 1308-1327.

*Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, ORCID: 0000-0002-5521-2022, s.mutlu@alparslan.edu.tr.

**Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, ORCID: 0000-0003-4118-4777, y.kosan@alparslan.edu.tr.

¹ Muş Alparslan Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'ndan bu çalışmanın yapılabilmesi için 14.02.2023 tarihinde gerekli izin alınmış (Sayı: 2023/83192)

INVESTIGATION OF THE RELATIONS BETWEEN PERCEIVED PARENT ATTITUDES AND DECISION-MAKING STYLES BY CANONIC CORRELATION ANALYSIS

Abstract

There are different categorizations in the literature on decision making styles. This situation leads to complex results in the relations of decision making styles with other variables. Especially in the family environment where decision-making styles are shaped, the relationships between these styles and parental attitudes have not been sufficiently revealed. In the current study, Canonical Correlation Analysis, which is used to reveal multivariate relationships, was used to reveal the complex relationships between these two variables. In this direction, data were collected from 378 (302 female and 76 male) participants from various universities with convenient sampling method. The collected data were analyzed by Canonical Correlation Analysis. As a result of the Canonical Correlation analysis, it was determined that the datasets of perceived parenting attitudes and decision making styles shared a variance of 8.1%. In the study, it was also found that 40% of the decision-making styles data set was explained by its own sub-dimensions, and 3% by the sub-dimensions of parental attitudes; It was found that 67% of the parental attitudes data set was explained by their own sub-dimensions and 6% by the sub-dimensions of decision-making styles. As a result of these findings, it was concluded that the multivariate approach has more explanatory power than simple correlation between parental attitudes and decision making styles, the direct relationships between these two variable sets are weak and indirect relationships should be investigated.

***Keywords:** Decision Making Styles, Parent Attitudes, Deciding, Canonical Correlation.*

GİRİŞ

Karar verme davranışı, bireyin çocukluk döneminde ailesi ve çevresinin, yetişkinlikte ise daha çok kendisinin, yaşamın tüm alanlarında karşılaştığı seçenekler içinden birisini seçme davranışı olarak tanımlanabilir (Filippello vd., 2013). Karar verme bireyin yaşamını şekillendiren en önemli unsurların başında gelmektedir. Çünkü her tercih ya da vazgeçiş yaşama bir şey katarken bir şeyleri de eksik bırakmaktadır (Albert & Steinberg, 2011). Bireyin yaşamı çoğunlukla kararlar almakla geçer. Yemek yeme, uyuma, bir etkinlik yapma gibi yaşamdaki basit davranışları belirlemeden, bir meslek seçme, eş seçme, yaşam alanını seçme gibi yaşamı doğrudan şekillendiren kararlara kadar, bireyin yaşamı sürekli bir tercihte bulunma süreci şeklinde geçmektedir. Bu durum da karar verme sürecinin yapısının ve etkileyen faktörlerin anlaşılmasını gerekli kılmaktadır. Karar verme ile ilgili yapılan araştırmaların büyük çoğunluğu, karar verme davranışının birbirini etkileyen ardışık aşamalardan oluştuğunu göstermektedir. Her bireyin çocukluğundan itibaren bu ardışık aşamaları algılama ve davranışa dökme yolları farklıdır. Bu karar verme yolları bir süre sonra başka benzer durumlarda da benzer tepkiler verme şeklinde kalıplaşmaktadır. Literatürde karar verme davranışı ile ilgili bu kalıplaşma durumları karar verme stilleri başlığı altında kavramsallaştırılmıştır (Scott & Bruce, 1995).

Bireylerin sahip olduğu karar verme stilleri nasıl karar alacakları noktasında bir öngörü sunmaktadır. Dolayısıyla karar vermeye yönelik yürütülen çalışmalarda genellikle karar verme stilleri üzerinde durulduğu görülmektedir. Literatür incelendiğinde birçok farklı disiplinde farklı karar verme stiline belirlendiği görülmektedir (Davids vd., 2016). Ancak karar verme stilleri ile ilgili üzerinde uzlaşmış ortak bir kategorilendirme bulunmamaktadır (Allwood & Salo, 2012). Bu durum karar verme davranışının somut bir göstergesi olan karar verme stilleri ile ilgili bir karmaşaya neden olmaktadır. Bu karmaşa hali karar verme stilleri ile ilişkili diğer unsurların belirlenmesinde de ortaya çıkmaktadır (Erceg & Galić, 2023). Özellikle temel beceri ve davranış repertuarlarının oluşmasında ve gelişiminde anne baba tutumlarının belirleyici olduğu göz önünde bulundurulduğunda, anne baba tutumlarının karar verme stilleri üzerinde de önemli bir etkisi olduğu ve karar verme stillerinin bu tutumlarla şekillendiği düşünülmektedir (Holden & Buck, 2002). Ancak karar verme stilleri ile ilgili yaşanan karmaşa, anne baba tutumları ile karar verme stilleri arasındaki ilişkiye de yansımaktadır (Jacobs & Klaczynski, 2005). Bu yapılar arasındaki ilişkilere geçmeden önce literatürde yer alan karar verme stilleri ve anne baba tutumları kavramlarına ilişkin bilgilendirmeler üzerinde durulmuştur.

Karar verme stilleri ile ilgili birçok farklı disiplinde kategorilendirmeler yapılmıştır. Dinklage (1967) karar verme stillerini; kabullenici, içtepesel, kaderci, erteleyici, bocalayıcı, planlı, sezgisel, tutuk ve kaçınan olarak belirlerken, Harren (1979) ise rasyonel, sezgisel ve bağımlı karar verme olarak üç başlık altında incelemiştir. Arroba (1977) ise karar verme stillerini; düşüncesizce, uyumlu, mantıksal, duygusal, sezgisel ve tereddütlü olarak altı kategoride ele almıştır. Türkiye’de de Kuzgun (2014) karar verme ile ilgili bağımlı, kararsız, mantıksal ve içtepesel olmak üzere dört farklı stil belirlemiştir. Mann ve arkadaşları (1998) ise dikkatli, kaçınan, erteleyici ve panik karar verme stili olmak üzere dört karar verme stili belirlemiştir (Deniz, 2004). Görüldüğü gibi literatürde karar verme stilleri ile ilgili birçok farklı kategori bulunmaktadır. Burada hangi kategorilendirmenin daha geçerli olduğu sorusunun kesin bir cevabı bulunmamakla birlikte, karar verme davranışının daha yoğun bir şekilde gerçekleştiği yaşam dönemlerinde ele alınan karar verme stillerinin, karar verme davranışını daha çok yansıttığı düşünülmektedir (Riaz, 2012). Çocukluk döneminin bitişi ve ergenlik döneminin başlaması ile bireyin karar verme davranışında daha çok kendi tercihlerine yöneldiği görülmektedir. Bireyin bu dönemde aldığı sosyal, akademik ve bireysel kararlar yetişkinlik dönemi için adeta birer tohum görevi görmektedir (Öztabak & Erdoğan, 2017). Özellikle yetişkinlik ve ergenlik dönemi arasında bir köprü görevi gören üniversite eğitimi döneminde bireyler ailelerinden ve yakın çevrelerinden uzaklaşmakta ve birçok alanda kendi kararlarını almakla baş başa kalmaktadırlar. Bu aşamada öğrenciler, değişen sosyal çevreye uyum ve yeni sosyal ilişkilerin kurulması, meslek ve kariyer gelişimi, romantik ilişkilerle ilgili doğru kararların alınması gibi kritik tercihler ile baş başa kalmaktadırlar (Sagone & Indiana, 2021). Bu yüzden üniversite öğrencileri üzerinde yapılan araştırmalarda ortaya çıkan karar verme stillerinin karar verme

davranışını daha iyi yansıttığı düşünülerek, Mann ve arkadaşlarının (1998) farklı kültürlerde ve özellikle üniversite öğrencileri üzerinde yaptıkları çalışmalarda belirledikleri dikkatli, kaçınan, erteleyici ve panik karar verme stili kategorileri çalışma kapsamında kullanılmıştır. Bu karar verme stilleri göz önünde bulundurulduğunda dikkatli karar verme stilini daha çok kullanan bireylerin seçenekleri enine boyuna değerlendirdikleri, panik karar verme stilini kullanan bireylerin ise seçenekleri değerlendirmeden rastgele karar aldıkları görülmektedir. Karar verme konusunda sorumluluk almaktan kaçınan bireylerin de kaçınan bir yol izledikleri ve özgüven problemleri yaşayan bireylerin ise sürekli karar almada güçlük yaşadıkları ve erteleyici bir yol benimsedikleri görülmektedir (Mann vd., 1998). Karar verme sürecinde bireysel kararlar alabilen ve aldığı kararlara güvenen bireylerin ise karar verme özsaygı düzeylerinin yüksek olduğu düşünülmektedir (Avşaroğlu & Üre, 2007).

Bireyin karar verme stili doğuştan itibaren bazı faktörlerin etkisi ile şekillenmektedir. Özellikle aile ortamında, ebeveynlerin nasıl karar aldıkları, karar verme süreçlerinde çocuklarına ne kadar yer verdikleri bu aşamada önemli bir etkidir. Çünkü karar verme becerisi aslında bir öğrenme sürecinin ürünüdür ve aile ortamı ilk öğrenmelerin yaşandığı yerdir (Commendador, 2011). Aile ortamında bireyin kritik davranış ve becerileri edinebilmesi için sağlıklı tutumların sergilenmesi gerekmektedir. Bu tutumlar bireyin daha sonraki dönemlerde karar verme süreçlerinde nasıl bir yol izleyeceğini şekillendirmektedir (Doğan & Kazak, 2010). Literatür incelendiğinde anne babaların çocuklarına karşı sergiledikleri tutumlarla ilgili ilk sistematik sınıflandırmanın (Baumrind, 1971) tarafından yapıldığı görülmektedir. Bu sınıflandırmaya göre anne baba tutumları; otoriter, serbest ve demokratik olmak üzere üç kategori altında incelenmiştir. Daha sonra bu kategorilere ilgisiz (İhmalkâr) anne baba tutumu da eklenmiştir. Türkiye’de ise Baumrind’in sınıflandırması esas alınarak Kuzgun & Bacanlı (2005) tarafından kategorize edilen ve Eldeleklioğlu (1996) tarafından revize edilen; otoriter, koruyucu ve demokratik anne baba tutumu sınıflandırması literatürde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu tutumlar ele alındığında, otoriter tutumda anne babaların çocuklarının istekleri ve beklentilerini dikkate almadan sadece kendi istek ve beklentilerini çocuğa dayatmaları, koruyucu tutumda ise, çocuğun gelişim ve yaş dönemlerinde yerine getirmesi gereken görevlerinin anne babalar tarafından yerine getirilmesi gibi davranışlar ön plana çıkmaktadır. Sağlıklı anne baba tutumu olarak kabul edilen demokratik tutumda ise aile ortamında herkes yaş ve gelişim dönemleri dikkate alınarak kurallara tabi tutulmakta ve bu tutumda çocuğun gelişmesi ve bireyselleşmesi amaçlanmaktadır (Kuzgun & Bacanlı, 2005). Belirtilen tüm bu tutumların sergilenmesinde genel olarak pekiştirme, cezalandırma, model olma, davranış biçimlendirme gibi temel beceri ve davranış edinme yolları yer almaktadır (Beck, 2018; Türkçapar, 2018). Dolayısıyla temel bir beceri ve davranış repertuarı olan karar vermenin de anne baba tutumları ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Nitekim literatür incelendiğinde de karar verme stilleri ve anne baba tutumları

arasında çeşitli ilişkilerin olduğu ve anne baba tutumlarının karar verme stillerini etkilediği görülmektedir (Eldeleklioğlu, 1996; Öztürk vd., 2011; Wasarhelyi vd., 2019; Wolff & Crockett, 2011). Ancak bu çalışmalarda karar verme stilleri ve anne baba tutumları ile ilgili farklı kategorilerin kullanılmış olması elde edilen bulguların geçerliliğini ve sonuçların genellenebilirliğini azaltmaktadır. Bu çalışmalardaki yetersizliklerin bir sebebi de her iki çok değişkenli kavram arasındaki karmaşık ilişkileri ortaya çıkarabilecek çok değişkenli istatistik tekniklerinin kullanılmamasıdır. Bu ilişkilerin belirlenmesi ise hem karar verme stilleri hem de bu stillerin anne baba tutumları ile olan ilişkilerindeki netlik sorunlarının çözümüne katkı sunacaktır. Ayrıca, karar verme stillerini oluşturan ve şekillendiren karmaşık unsurlara ilişkin elde edilecek bulguların psikolojik danışma uygulamaları alanında da özellikle karar verme ile ilgili sorunlarda yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Bu çerçevede karar verme stillerini oluşturan unsurlar ve bu unsurların anne baba tutumları ile ilişkisini ele almak için mevcut çalışmada çok değişkenli istatistik yöntemlerinden Kanonik Korelasyon Analizi (KKA) kullanılmıştır. Bu analiz doğrultusunda karar verme stilleri ve anne baba tutumları kavramlarının alt boyutları tarafından ne kadar açıklandığı ve karar verme stilleri ile anne baba tutumları arasındaki karmaşık ilişkilerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Algılanan anne baba tutumları ile karar verme stilleri arasındaki çoklu ilişkileri belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada, nicel betimsel desenlerden ilişkisel araştırma deseni kullanılmıştır. Bu desende iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkilerin belirlenmesi amaçlanmaktadır (Heppner vd., 2008).

Çalışma Grubu

Çalışma grubunu belirlemek için uygun örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Uygun örnekleme yönteminde veriler ulaşılabilen gönüllü katılımcılardan toplanmaktadır (Büyüköztürk vd., 2017). Bu kapsamda, çeşitli üniversitelerde öğrenim gören 378 (302 kadın-76 erkek) katılımcıdan Google Formlar aracılığıyla veriler toplanmıştır. Örneklem büyüklüğü belirlenirken kanonik korelasyon analizi için gereken örneklem büyüklüğü baz alınmıştır. Kanonik korelasyon analizi yapabilmek için gereken örneklem büyüklüğünün veri setlerinde yer alan toplam değişken sayısının en az 20 katı olması gerektiği literatürde hakim bir görüş olarak yer almaktadır (Salkind, 2010; Stevens, 1992). Bu çerçevede anne baba tutumları ölçeği ve karar verme stilleri ölçeği alt boyutları birer değişken olarak belirlendiğinde araştırmada 8 değişkenin olduğu ve en az 160 kişiden veri toplanması gerektiği görülmüştür. Bu kapsamda çalışma grubu 378 üniversite öğrencisinden oluşmaktadır. Çalışma grubuna ait demografik bilgilere Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1. Çalışma grubuna ait demografik bilgiler

Demografik Bilgiler		N	%
Cinsiyet	Kadın	302	79.9
	Erkek	76	21.1
Sınıf Düzeyi	1. Sınıf	79	20.9
	2. Sınıf	109	28.8
	3. Sınıf	94	24.9
	4. Sınıf	89	23.5
	Diğer	7	1.9
Toplam		378	100

Tablo 1'e göre araştırmaya katılan öğrencilerin 302'sinin (%79,9) kadın, 76'sının da (%21,1) erkek olduğu görülmektedir. Öğrencilerin sınıf düzeyleri dağılımları incelendiğinde, 79 (%20,9) öğrencinin 1.sınıf, 109 (%28,8) öğrencinin 2. sınıf, 94 (%24,9) öğrencinin 3. sınıf, 89 (%23,5) öğrencinin 4.sınıf ve 7 (%1,9) öğrencinin farklı üst sınıflarda eğitimlerine devam ettiği görülmüştür.

Veri Toplama Araçları ve Süreci

Bu araştırmada, katılımcıların karar verme stillerini belirlemek için "Melbourne Karar Verme Stilleri Ölçeği I-II (MKVÖ I-II)" ve algılanan anne baba tutumlarını belirlemek amacıyla "Anne Baba Tutum Ölçeği" uygulanmıştır. Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerinin belirlenmesinde ise araştırmacılar tarafından hazırlanan "Kişisel Bilgi Formu" kullanılmıştır. Araştırma kapsamında Muş Alparslan Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'ndan bu çalışmanın yapılabilmesi için 14.02.2023 tarihinde gerekli izin alınmış (Sayı: 2023/83192) daha sonra ölçekler ve kişisel bilgi formu Google Formlar aracılığı ile öğrencilere çevrimiçi olarak gönderilmiş ve veriler toplanmıştır.

Melbourne karar verme stilleri ölçeği (MKVÖ I-II)

Melbourne Karar Verme Stilleri Ölçeği, Mann ve arkadaşları (1998) tarafından geliştirilmiş, Türk kültürüne uyarlama çalışmaları ise Deniz (2004) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçek iki kısımdan oluşmakta, ilk kısımda 6 sorudan oluşan karar verme özsaygısı alt boyutu yer almaktadır. İkinci kısımda ise 22 soru ve dikkatli, kaçınan, erteleyici ve panik karar verme stili olmak üzere dört alt boyuttan oluşan karar verme stilleri bölümü yer almaktadır. Ölçeğin bütünü 3'lü Likert tipi (puanlama kategorileri 0: Doğru Değil, 1: Bazen Doğru ve 2: Doğru) şeklindedir. Ölçeğin tüm alt boyutlarında yapılan güvenilirlik çalışmaları neticesinde Cronbach Alpha (α) güvenilirlik katsayıları .65 ve .85 arasında değişmektedir (Deniz, 2004). Mevcut çalışmada yapılan güvenilirlik ve geçerlilik analizleri neticesinde ise Cronbach Alpha (α) güvenilirlik katsayıları karar verme özsaygısı için .70, dikkatli karar verme stili için .71, panik karar verme stili için .72, erteleyici karar verme stili için .71 ve kaçınan karar verme stili için .73 olarak bulunmuştur. Ölçeğin 5 alt boyuttan oluşan yapısı doğrulayıcı faktör analizi ile sınanmıştır. Yapılan analiz sonucunda elde edilen uyum indekslerinin (X^2 /sd=2.62, CFI=.85, GFI=.87

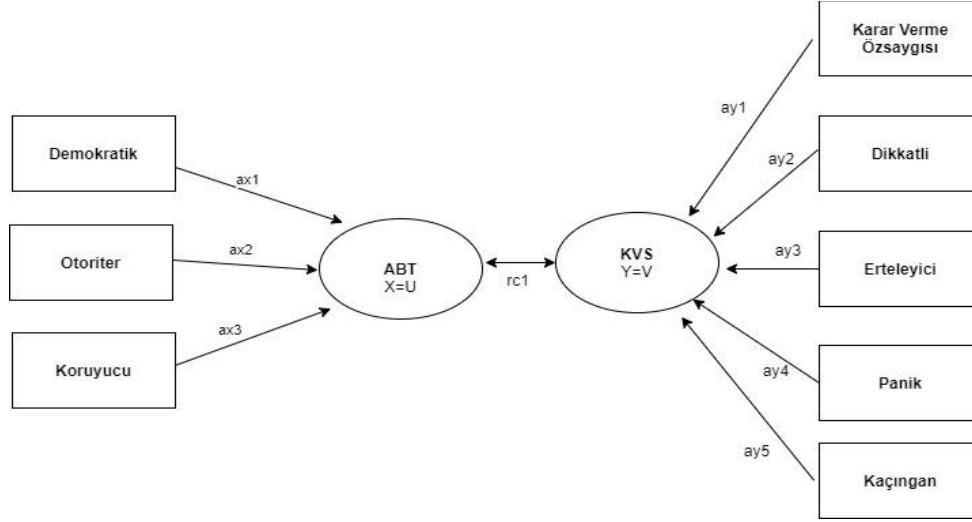
AGFI=.86, RMSEA=.05) kabul edilebilir uyum düzeyinde olduğu tespit edilmiştir (Kline, 2011).

Anne-baba tutumu ölçeği

Araştırma kapsamında öğrencilerin algılanan anne-baba tutumlarını ölçmek amacıyla ilk olarak Kuzgun (1972) tarafından geliştirilen ve ardından Eldeleklioğlu (1996) tarafından revize edilen ve 40 maddelik Anne-Baba Tutumu Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek anne-baba tutumlarını; demokratik, koruyucu ve otoriter olmak üzere üç alt boyutta değerlendirme imkânı sunmaktadır. Ölçek, 5'li Likert tipindedir (puanlama kategorileri 1: Hiç Uygun Değil ve 5: Tamamen Uygun aralığındadır). Ölçeğin güvenirliğini tespit etmek için yapılan güvenirlik analizleri neticesinde Cronbach Alpha (α) katsayıları demokratik tutum için .89, koruyucu tutum için .82 ve otoriter tutum için .78 şeklinde bulunmuştur (Kuzgun & Bacanlı, 2005). Mevcut çalışmada yapılan güvenirlik ve geçerlilik analizleri neticesinde, Cronbach Alpha (α) güvenirlik katsayıları demokratik tutum için .87, koruyucu tutum için .81 ve otoriter tutum için .78 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin 3 alt boyuttan oluşan yapısı doğrulayıcı faktör analizi ile sınanmış ve elde edilen uyum indekslerinin ($X^2/sd=2.92$, CFI=.86, GFI=.89, AGFI=.88, RMSEA=.06) kabul edilebilir düzeyde olduğu belirlenmiştir (Kline, 2011).

Veri Analizi

Verilerin analizinde betimsel istatistikler ve kanonik korelasyon analizi kullanılmıştır. Kanonik korelasyon analizi, alt boyutları en az iki değişkenden oluşan değişken setleri arasındaki en güçlü ilişkileri ve alt değişkenlerin ortaya çıkardığı farklı ilişkileri tespit etmek için kullanılmaktadır (Stevens, 1992; Tabachnick & Fidell, 2007). Kanonik korelasyon analizi gerek değişkenler arasındaki ilişkileri gerekse etkileşimleri tespit etmede korelasyon ve regresyon analizlerini kapsamaktadır. Bu açıdan kanonik korelasyon analizi araştırmalarda farklı sorulara tek analiz yöntemi ile cevap verilmesi olanağını sağlamakta ve sonuçların güvenilirliğini arttırmaktadır (Capraro & Capraro, 2001). Bu çerçevede araştırmada, kanonik korelasyon analizi kullanılarak anne baba tutumları alt boyutları, demokratik, koruyucu ve otoriter anne baba tutumları ile karar verme stilleri alt boyutları, karar verme özsaygısı, erteleyici, dikkatli, kaçınan ve panik karar verme stilleri arasındaki ilişkiler belirlenmiştir. Araştırmada kullanılan veri setlerine ait kanonik korelasyon analizi analitik şeması şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Anne baba tutumları ve karar verme stilleri veri setlerine ait analitik şema

Şekil 1'e göre, ax1, ax2 ve ax3, X değişkeni (anne baba tutumları) için kanonik yükleri, ay1, ay2, ay3, ay4 ve ay5, Y değişkeni (karar verme stilleri) için kanonik yükleri ve rc1 kanonik değişkenler arasında oluşan ilişkiyi ifade etmektedir.

Bir veri seti üzerinde kanonik korelasyon analizi yapabilmek için bazı varsayımların karşılanması gerekmektedir. Bu varsayımlar; doğrusallık, çoklu normal dağılım ve çoklu doğrusal bağlantı analizleri ile test edilmektedir (Kalaycı, 2004). Bu doğrultuda öncelikle anne baba tutumları ile karar verme stilleri değişken setleri arasında doğrusallık varsayımını test etmek için bu setler arasında oluşan saçılma diyagramı matrisleri incelenmiş ve bu matrislerde dağılımların doğrusal bir yol izlediği görülmüştür. Veri setinin çoklu normal dağılım varsayımını karşılayıp karşılamadığını anlamak için ise betimsel analiz yapılmış ve çarpıklık ve basıklık katsayıları baz alınmıştır. Analiz sonuçları neticesinde çarpıklık katsayılarının -.83 ile .12 arasında; basıklık katsayılarının ise -.91 ile .25 arasında değerler aldığı görülmüştür. Verilerin çarpıklık ve basıklık katsayılarının ± 1 kritik değer aralığında yer alması, normal dağılımı işaret etmektedir (Büyüköztürk, 2017). Bu çerçevede verilerin çoklu normallik varsayımını karşıladığı söylenebilir. Çoklu doğrusal bağlantı sorunu ise veri setleri arasındaki korelasyon katsayısı değerlerine ve tolerans değerleri ile varyans şişkinlik değerlerine (VIF-Variance Inflation Factor) bakarak anlaşılabilir (Field, 2005). Veri setleri arasındaki korelasyon katsayısı değerlerinin $r = .90$ dan büyük olması durumunda çoklu bağlantı problemi ortaya çıkmaktadır (Çokluk vd., 2012; Pallant, 2013). Tablo 2 incelendiğinde veri setleri arasındaki en yüksek ilişkinin karar verme özsaygısı ile otoriter anne baba tutumları alt boyutları arasında olduğu ve çoklu bağlantı probleminin olmadığı görülmektedir ($r = -.24$; $p < .01$). Veri setleri arasında çoklu bağlantı probleminin olup olmadığını test etmenin diğer bir yolu da tolerans ve VIF değerlerinin

incelenmesidir. Değişkenler arasında çoklu bağlantı problemi, tolerans değerlerinin .20'den düşük ve VIF değerlerinin de 10'dan yüksek olması durumunda ortaya çıkmaktadır (Büyüköztürk, 2017). Bu doğrultuda yapılan analizler neticesinde tolerans değerlerinin .36 ile .57 arasında değiştiği ve VIF değerlerinin de 1.75 ile 2.78 arasında olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar veri setleri arasında çoklu bağlantı sorununun olmadığını göstermektedir. Sonuç olarak gerekli varsayımların karşılandığı ve araştırma sorularına yanıt bulmak için verilerin test edilmesinde kanonik korelasyon analizinin kullanılabileceği görülmüştür.

BULGULAR

Bu çalışmada karar verme stilleri ve anne baba tutumları veri setleri arasındaki ilişki, ortak varyans ve setlerin alt boyutları tarafından ve diğer setin alt boyutları tarafından ne düzeyde açıklandığına yönelik karmaşık ilişkilerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Seçilen karar verme stilleri (Set 1); dikkatli, kaçınan, erteleyici ve panik karar verme stilleri ile karar verme özsaygısı alt boyutlarından oluşmaktadır. Belirtilen karar verme stillerinin her birisindeki yüksek puanlar bireyin ilgili stili karar verme de daha fazla kullandığını göstermektedir. Seçilen anne baba tutumları ise (Set 2); demokratik, koruyucu ve otoriter alt boyutlarından oluşmaktadır. Belirtilen anne baba tutumlarının her birisindeki yüksek puanlar da bireyin algıladığı anne baba tutumunu göstermektedir.

Araştırmada öncelikle karar verme stilleri; dikkatli, kaçınan, erteleyici, panik karar verme stilleri ve karar verme özsaygısı alt boyutları ile anne baba tutumları; demokratik, koruyucu ve otoriter alt boyutları arasındaki ilişkiler korelasyon analizi ile incelenmiştir. Yapılan korelasyon analizi neticesinde elde edilen pearson korelasyon katsayıları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları

Değişkenle	PKVS	DKVS	EKVS	KKVS	DABT	OABT	KABT
1. KVÖS	-.40**	.24**	-.33**	-.42**	.21**	-.24**	-.14**
2. PKVS	1	.03	.53**	.36**	-.05	.15**	.16**
3. DKVS		1	-.03	-.20**	.12**	-.13**	-.08
4. EKVS			1	.38**	-.11*	.15**	.14**
5. KKVS				1	-.08	.16**	.19**
6. DABT					1	-.62**	-.26**
7. OABT						1	.64**
8. KABT							1

N: 378; ** $p < .01$, * $p < .05$

KVÖS: Karar Verme Özsaygısı; PKVS: Panik Karar Verme Stili; DKVS: Dikkatli Karar Verme Stili; EKVS: Erteleyici Karar Verme Stili; KKVS: Kaçınan Karar Verme Stili; DABT: Demokratik Anne Baba Tutumu; OABT: Otoriter Anne Baba Tutumu; KABT: Koruyucu Anne Baba Tutumu

Tablo 2’de yer alan pearson momentler çarpımı korelasyon katsayıları incelendiğinde, karar verme özsaygısı ile demokratik, otoriter ve koruyucu anne baba tutumları arasında anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir ($p < .01$). Panik karar verme stili ile otoriter ($r = .15$; $p < .01$) ve koruyucu ($r = .16$; $p < .01$) anne baba tutumları arasında anlamlı bir ilişki varken; panik karar verme stili ile demokratik anne baba tutumu arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($r = -.05$; $p > .05$). Dikkatli karar verme stili ile demokratik ($r = .12$; $p < .01$) ve otoriter ($r = -.13$; $p < .01$) anne baba tutumları arasında anlamlı bir ilişki varken; dikkatli karar verme stili ile koruyucu anne baba tutumu arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir ($r = -.08$; $p > .05$). Erteleyici karar verme stili ile demokratik ($r = -.11$; $p < .05$), otoriter ($r = .15$; $p < .01$) ve koruyucu ($r = .14$; $p < .01$) anne baba tutumları arasında anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir. Son olarak, kaçınan karar verme stili ile otoriter ($r = .16$; $p < .01$) ve koruyucu ($r = .19$; $p < .01$) anne baba tutumları arasında anlamlı ilişkiler varken; kaçınan karar verme stili ile demokratik anne baba tutumu arasında anlamlı bir ilişki belirlenmemiştir ($r = -.08$; $p > .05$).

Kanonik Korelasyon Analizine İlişkin Bulgular

Karar verme stilleri ile anne baba tutumları alt boyutları arasındaki çok değişkenli ilişkileri değerlendirmek üzere KKA yapılmıştır. Karar verme stillerinin beş alt boyutu bağımlı, anne baba tutumlarının üç alt boyutu ise bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. Yapılan analize ilişkin sonuçlar Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. Kanonik değişkenlere ait analiz sonuçları

Kök	rc	rc ²	Özdeğer	Wilks’ Lambda	F	sd	p
1	.286	.081	.089	.889	2.971	15	.000
2	.172	.029	.030	.968	1.533	8	.142
3	.053	.003	.003	.997	.354	3	.786

rc: Kanonik Korelasyon, **rc²:** Kanonik Korelasyonun Karesi

Tablo 3 incelendiğinde, birinci kanonik değişken çifti arasında anlamlı bir ilişki olduğu (Wilk’s $\lambda = 0.889$, $F(15) = 2.971$, $p < .05$), ikinci kanonik değişken çifti (Wilk’s $\lambda = 0.968$, $F(8) = 1.533$, $p > .05$) ve üçüncü kanonik değişken çifti (Wilk’s $\lambda = 0.997$, $F(3) = .354$, $p > .05$) arasında ise istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir. Bu analiz yönteminde istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar veren kanonik ilişkiler dikkate alınmaktadır (Tabachnick & Fidell, 2007). Bu çerçevede analizde elde edilen birinci kanonik değişken çifti esas alınmış ve buradaki ilişkinin değeri .286 olarak bulunmuştur. Bu değer karesi ise veri setleri arasında açıklanan ortak varyansı ifade etmektedir. Yapılan hesaplama neticesinde veri setlerinin

%8.1'lik bir varyansı paylaştığı sonucu elde edilmiştir. Değişkenlerden her birinin kanonik değişkenleriyle olan ilişkisini gösteren kanonik katsayılar da incelenmiştir. Bu katsayılar alt boyutta oluşan değişimin, kanonik değişkende oluşturduğu standart sapmayı ifade etmektedir. Bu çerçevede veri setlerindeki alt boyutlara ait standardize edilmiş korelasyon katsayıları Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Alt boyutlara ilişkin standardize edilmiş korelasyon katsayıları ile yük değerleri

Alt Boyut	<i>rc</i>	
	Korelasyon Katsayısı	Yük Değeri
Birinci Set (Anne Baba Tutumları)		
Demokratik	-.35	-.79
Otoriter	.62	.96
Koruyucu	.19	.68
Açıklanan Varyans	%67	
İkinci Set (Karar Verme Stilleri)		
Karar Verme Özsaygısı	-.67	-.90
Panik Karar Verme Stili	.06	.50
Dikkatli Karar Verme Stili	-.31	-.50
Erteleyici Karar Verme Stili	.27	.57
Kaçıngan Karar Verme Stili	.11	.58
Açıklanan Varyans	%40	

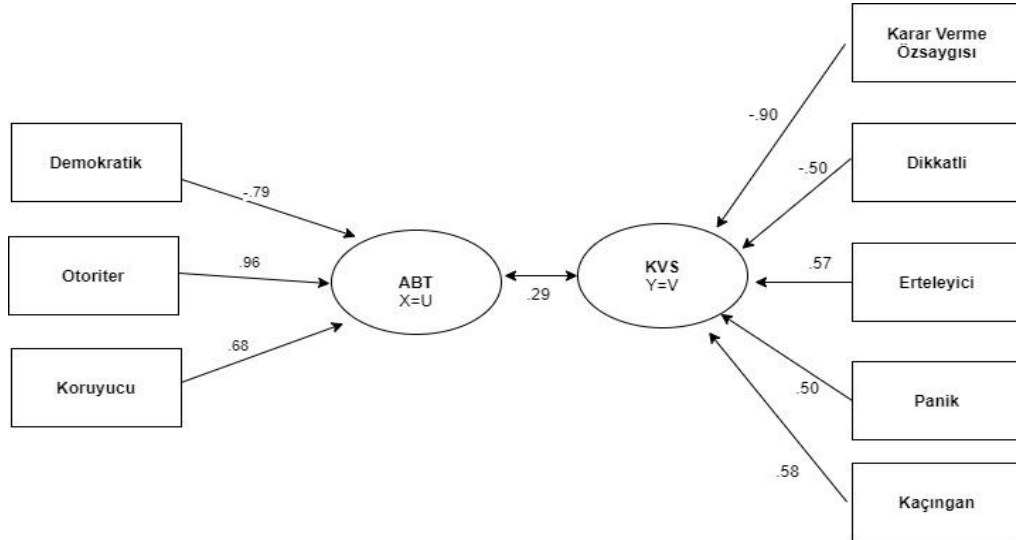
Tablo 4 incelendiğinde, elde edilen birinci ve ikinci setlerden oluşan kanonik değişkenlere ait denklemler aşağıdaki gibi formüle edilmiştir.

Birinci Set = $-.35 * \text{Demokratik} + .62 * \text{Otoriter} + .19 * \text{Koruyucu}$

İkinci Set = $-.67 * \text{Karar Verme Özsaygısı} + .06 * \text{Panik Karar Verme Stili} - .31 * \text{Dikkatli Karar Verme Stili} + .27 * \text{Erteleyici Karar Verme Stili} + .11 * \text{Kaçıngan Karar Verme Stili}$

Bu denklemlere göre birinci set kanonik değişkeninin oluşmasında en yüksek katkıyı otoriter anne baba tutumu (.62) değişkeni, en düşük katkıyı da koruyucu anne baba tutumu (.19) değişkeni sağlamaktadır. İkinci set kanonik değişkeninin oluşmasında ise en yüksek katkıyı karar verme özsaygısı (-.67) değişkeni sağlarken, en düşük katkıyı da panik karar verme stili (.06) değişkeni sağlamaktadır. Birinci set kanonik

değişkenin %67'si alt değişkenleri tarafından açıklanırken, ikinci set kanonik değişkenin oluşumunda alt değişkenlerinin katkısı %40 olarak bulunmuştur. İlgili setlerdeki değişkenlerin ana setlerin bir parçası olup olmadıkları, her bir sete ilişkin kanonik yüklerin incelenmesi ile belirlenmektedir. Kanonik yük değerlerinin .30'dan büyük olması durumunda alt değişkenlerin ilgili setin bir parçası olduğu kabul edilmektedir (Tabachnick & Fidell, 2007). Bu çerçevede demokratik (-.79), otoriter (.96) ve koruyucu (.68) anne baba tutumlarının birinci setin bir parçası olduğu söylenebilir. İkinci sete ilişkin alt değişkenler incelendiğinde; karar verme öz saygısı (-.90), dikkatli (-.50), erteleyici (.57) ve kaçınan (.58) karar verme stillerinin bu setin bir parçası olduğu görülmektedir. Kanonik değişken setlerine ait kanonik yükler ve kanonik setler arasındaki korelasyon değeri Şekil 2'de yer almaktadır.

Şekil 2. ABT ve KVS arasındaki kanonik yükler ve korelasyon değerleri

Şekil 2'de, anne baba tutumları ve karar verme stilleri arasında .29'luk bir ilişki olduğu görülmektedir. Elde edilen kanonik yükler, ait oldukları veri setlerine ne düzeyde anlamlı bir katkı sunduklarını göstermektedirler. Şekil 2'de, her veri setinde bazı yük değerlerinin negatif bazılarının da pozitif olduğu görülmektedir. Buda her veri seti altında alt değişkenler arasında farklı yönde ilişkilerin olduğunu göstermektedir. Bu durum ilgili değişkenlerin alt boyutlarının birbirine zıt yönde olan olguları aynı ana değişken seti altında ölçmelerinden kaynaklanmaktadır.

Araştırmada karar verme stilleri ile anne baba tutumları veri setleri arasındaki karşılıklı ilişkileri tespit etmek için çapraz yük değerleri incelenmiştir. Yapılan analizler neticesinde her iki değişken setine ait elde edilen çapraz yük değerleri tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5. Değişken setlerinin birbirleri üzerindeki çapraz yük değerleri

Değişken	Yük değeri
Karar Verme Stilleri Değişken Seti	
Birinci Set (Anne Baba Tutumları)	
Demokratik	-.23
Otoriter	.27
Koruyucu	.19
Açıklanan Varyans	% 3
Anne Baba Tutumları Değişken Seti	
İkinci Set (Karar Verme Stilleri)	
Karar Verme Özsaygısı	-.26
Panik Karar Verme Stili	.14
Dikkatli Karar Verme Stili	-.14
Erteleyici Karar Verme Stili	.16
Kaçıngan Karar Verme Stili	.17
Açıklanan Varyans	%6

Tablo 5’te, katılımcıların karar verme stillerinin açıklanmasında algılanan anne baba tutumları alt boyutlarının rolü incelendiğinde; sırasıyla otoriter (.27), demokratik (-.23) ve koruyucu (.19) alt boyutlarının etkisi görülmektedir. Katılımcıların algılanan anne baba tutumlarının açıklanmasında karar verme stilleri alt boyutlarının rolü incelendiğinde ise; sırası ile karar verme öz sayısı (-.26), kaçıngan karar verme stili (.17), erteleyici karar verme stili (.16), panik karar verme stili (.14) ve dikkatli karar verme stili (-.14) alt boyutlarının etkisi görülmektedir. Ana setlerin birbirini açıklama oranlarına bakıldığında ise karar verme stilleri değişken setinin anne baba tutumları değişken seti tarafından açıklanma oranının %3, anne baba tutumları değişken setinin ise karar verme stilleri değişken seti tarafından açıklanma oranı %6 olarak bulunmuştur.

Kanonik değişkenler bir çift olarak ele alındığında, yüksek düzeyde “Otoriter” (.96) ve “Koruyucu” (.68) anne baba tutumu algısının daha az “Demokratik” (-.79) anne baba tutumu algısı ile ilişkili olduğu, bu kombinasyonunda; yüksek düzeyde “Kaçıngan” (.58), “Erteleyici” (.57) ve “Panik” (.50) karar verme stiline daha az “Karar Verme Özsaygısı” (-.90) ve “Dikkatli Karar Verme Stili” (-.50) ile ilişkili olan kombinasyonla etkileşim halinde olduğu görülmektedir. Buna göre otoriter ve koruyucu anne baba tutumu algısı yüksek, demokratik anne baba tutumu algısı düşük olan bireylerin, karar verme özsaygısı düzeylerinin düşük olduğu, kararlarında dikkatli karar verme stilini daha az kullandıkları ve bu bireylerin karar vermede daha çok kaçıngan, erteleyici ve panik karar verme stillerini kullandıkları bulgulanmıştır.

TARTIŞMA

Bu araştırmada, üniversite öğrencilerinin algıladıkları anne baba tutumları ile karar verme stilleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi amaçlanmıştır. Ortaya çıkan sonuçlara göre; bazı karar verme stilleri alt boyutları ile anne baba tutumları alt boyutları arasında anlamlı ilişkiler bulunurken, bazı alt boyutlarda bu ilişkilerin anlamlı olmadığı görülmüştür. Bu durum her iki değişken seti arasındaki genel ilişkiye de yansımakta ve anne baba tutumları ile karar verme stilleri değişken setlerinin %8.1'lik düşük bir varyansı paylaştığı görülmektedir. Araştırmada ayrıca karar verme stilleri veri setinin % 40'ının kendi alt boyutları, %3'ünün ise anne baba tutumları alt boyutları tarafından açıklandığı; anne baba tutumları veri setinin ise % 67'sinin kendi alt boyutları, % 6'sının da karar verme stilleri alt boyutları tarafından açıklandığı sonuçları ortaya çıkmıştır. Elde edilen sonuçlar literatür çerçevesinde tartışılmıştır.

Araştırmada, öğrencilerin algıladıkları demokratik anne baba tutumunun karar verme özsaygısı ve dikkatli karar verme stili ile pozitif yönde anlamlı bir ilişkisi olduğu, erteleyici karar verme stili ile negatif yönde anlamlı bir ilişkisi olduğu ve panik ile kaçınan karar verme stilleriyle anlamlı bir ilişkisi olmadığı görülmüştür. Öğrencilerin algıladıkları otoriter anne baba tutumlarının dikkatli karar verme stili ve karar verme özsaygısı ile negatif yönde anlamlı bir ilişkisi bulunurken, erteleyici, panik ve kaçınan karar verme stili ile pozitif yönde anlamlı bir ilişkisi olduğu görülmüştür. Öğrencilerin algıladıkları koruyucu anne baba tutumunun panik, erteleyici ve kaçınan karar verme stili ile pozitif yönde anlamlı bir ilişkisi bulunurken, karar verme özsaygısı ve dikkatli karar verme stili ile anlamlı bir ilişkisi bulunmamıştır. Bu sonuçlar daha önce yapılan araştırma sonuçları ile kısmen benzerlikler göstermektedir (Eldeleklioğlu, 1996; Öztürk vd., 2011; Tatlıhoğlu, 2014) Eldeleklioğlu, (1996) yaptığı çalışmada demokratik anne baba tutumuyla mantıklı ve bağımsız karar verme stilleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki, kararsız karar verme stili ile de negatif yönde anlamlı bir ilişki bulmuştur. Ayrıca koruyucu ve otoriter anne baba tutumu ile kararsız karar verme stili arasında pozitif yönde, otoriter tutumla mantıklı karar verme stili arasında ise negatif yönde anlamlı ilişkiler tespit etmiştir. Öztürk ve arkadaşları (2011) ise demokratik, otoriter ve koruyucu anne baba tutumuna maruz kalan tüm bireylerin bağımlı karar verme stratejisini kullandıkları sonucuna ulaşmıştır. Tatlıhoğlu (2014) ise yaptığı çalışmada demokratik anne baba tutumunun karar verme özsaygısıyla, koruyucu anne baba tutumunun da kaçınan, erteleyici ve panik karar verme stilleri ile ilişkili olduğunu bulgulamıştır. Mevcut çalışma ve konu ile ilgili yapılan diğer çalışma sonuçları beraber değerlendirildiğinde anne baba tutumları ile karar verme stilleri ilişkisinde literatürde ortak bir sonuç elde edilemediği ve bazı alt boyutlarda ilişkinin anlamsız olduğu görülmektedir.

Nitekim literatürde hâkim olan bu durumun, çalışmada kanonik korelasyon analizi neticesinde her iki değişken seti arasında elde edilebilecek en yüksek ilişkinin düşük olması ile de anlaşılabilirliği düşünülmektedir. Araştırmada her iki değişken

seti arasında paylaşılan ortak varyans % 8.1 olarak görece düşük bulunmuştur. Ayrıca çalışmada karar verme stillerini açıklamada anne baba tutumlarının % 3'lük bir etkisi olduğu, anne baba tutumlarının açıklanmasında ise karar verme stillerinin % 6'lık bir etkisi bulunduğu görülmektedir. Bu sonuçlar değerlendirildiğinde anne baba tutumları ile karar verme stilleri arasındaki doğrudan ilişkilerin ve etkileşimlerin zayıf olduğu görülmektedir. Anne baba tutumları ile karar verme stilleri arasındaki doğrudan ilişkilerin zayıf olması insan davranışlarının gelişiminde farklı aşamaların etkisi ile açıklanabilir. Davranış ve becerilerin karmaşık ve birbirini etkileyen süreçler neticesinde geliştiği düşünülmektedir. Farklı etkenler yeni davranış ve becerilerin ortaya çıkmasına yol açarken, bu davranış ve becerilerde farklı davranış ve becerilerin şekillenmesine yol açmaktadır. Bu dolaylı etkileşim ilk etkenler ile sonradan ortaya çıkan davranış ve beceriler arasındaki doğrudan ilişkilerin daha belirsiz ve zayıf olmasına yol açabilmektedir (Heppner vd., 2008). Anne babaların aile ortamında çocuklarına karşı sergiledikleri tutumlar, çocukların öncelikle stresle baş edebilme, öz yeterlilik, öz güven gibi sağlıklı davranış ve becerilerin gelişmesinde ön koşul olan davranış repertuarlarının şekillenmesine yol açmaktadır (Yaffe, 2020). Anne babalar bu noktada özellikle demokratik bir tutum sergilediklerinde çocukların bu temel davranış repertuarlarını daha etkin bir şekilde kullandıkları ve bu davranış repertuarlarının da daha karmaşık davranışların gelişmesine yol açtığı görülmektedir (Şirin, 2019). Özellikle bu düzlemde çocuğun kendi problemlerini çözebilme becerisinin arttığı görülmektedir. Problem çözme becerisi yüksek olan çocuklarında karar vermede daha aktif bir süreç yürüttükleri ve seçenekleri daha iyi analiz ettikleri ve nihayetinde daha doğru bir seçenekte karar kıldıkları görülmektedir (Güçray, 2001). Bu doğrultuda anne baba tutumlarının karar verme stilleri ile dolaylı bir ilişkisi olduğu, bu yüzden doğrudan ilişkilerin zayıf olduğu söylenebilir. Daha önce yürütülen çalışmalarda ve mevcut araştırmada iki yapı arasındaki ilişki ve etkileşimlere dair elde edilen sonuçların yetersiz olduğu düşünülmekte ve anne baba tutumları ile karar verme stilleri arasındaki doğrudan ilişkilerin farklı ölçüm araçlarıyla ve farklı örneklemlerde yürütülecek çalışmalarla desteklenmesi gerekmektedir.

Araştırmada karar verme stillerinin %40'lık bir bölümünün kendi alt boyutları tarafından açıklandığı görülmektedir. Karar verme stilleri ile ilgili literatür incelendiğinde birçok farklı kategorilendirmelerin bulunduğu ve bu konuda bir uzlaşmaya varılamadığı görülmektedir. Bu durumun karar verme davranışının kültüre göre, yaş dönemlerine ve ruh haline göre farklılaşmasıyla da ilgili olabileceği düşünülmektedir (Leykin & Derubeis, 2010; Şandor, 2018; Sarı, 2008). Ayrıca araştırmada karar verme stillerinin açıklanmasında en yüksek etkinin karar verme özsaygısı alt boyutundan kaynaklandığı görülmüştür. Problem çözme becerisi yüksek, yanlış tercihlerde bulunmanın getireceği stres ile baş edebilen, kararlarını alma noktasında kendisini yeterli gören bireylerin karar verme özsaygılarının yüksek olduğu görülmektedir (Deniz, 2004). Karar verme özsaygısı belirtilen nitelikler nedeni ile diğer karar verme stillerini de açıklayabilen bir kavramdır. Çünkü problem

çözme becerisi yüksek olan bireylerin dikkatli karar verme stilini daha fazla kullandıkları, yanlış tercihlerde bulunmanın getireceği stresle baş edemeyen ve kararlarını almada kendini yetersiz gören bireylerinde erteleyici, panik ve kaçınan karar verme stillerini daha fazla kullandıkları bilinmektedir (Mann vd., 1998; Thunholm, 2004). Dolayısıyla karar verme özsaygısının karar verme stilleri ile keskin bir ayrımı bulunmamakta ve karar verme stillerine karar verme özsaygısı özellikleri de eşlik etmektedir. Bu yüzden karar verme özsaygısının karar verme stillerini yansıtan en önemli unsur olduğu söylenebilir.

Araştırma da anne baba tutumlarının % 67'lik bir kısmının kendi alt boyutları tarafından açıklandığı bulunmuştur. Literatürde yer alan anne baba tutumları genellikle Baumrind (1971) tarafından yapılan sınıflandırmaya göre şekillenmiş ve farklı kültürlere göre yapılan uyarlamalarda da önemli bir değişime uğramamıştır. Bu yüzden çalışmada elde edilen sonucun literatürde var olan uzlaşma ile tutarlı olduğu söylenebilir. Ayrıca çalışmada anne baba tutumlarının açıklanmasında en yüksek etkinin otoriter anne baba tutumu alt boyutundan kaynaklandığı görülmüştür. Anne baba tutumları her topluma göre farklılaşabilmektedir. Demokratik bir toplumsal yapıda anne baba tutumlarının daha çok demokratik olduğu gözlemlenirken, otoriter-gelenekçi toplumlarda ise anne baba tutumlarının daha çok otoriter olduğu gözlemlenmektedir (Şirin, 2019). Türk toplumunun büyük bölümünü oluşturan geleneksel aile yapısında da anne babanın çocuk üzerindeki etkilerinin daha fazla olduğu ve çocuğun istek ve gereksinimlerinin geri planda kaldığı, özetle bu aile ortamlarında daha çok otoriter tutumun olduğu gözlemlenmektedir (Holden & Buck, 2002).

Araştırma sonuçlarına göre, anne babaların çocuklarına karşı gösterdikleri tutumlar ile karar verme stilleri arasında bir ilişki bulunmaktadır. Ancak bu ilişkinin zayıf olduğu görülmektedir. Bu çalışma, literatürde anne baba tutumları ile karar verme stilleri arasındaki ilişkiye yönelik yapılan çalışmalarda elde edilen sonuçlarda bir tutarlılık olmamasına ek olarak ortak varyansın da düşük olduğu sonucunu bulgulaması açısından farklılık arz etmektedir. Çalışmanın üniversite öğrencilerine yönelik olması sonuçların genellenebilmesi adına bir sınırlılık teşkil etmektedir. Bu açıdan farklı örneklerde yapılacak çalışma sonuçlarına da ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca çalışmada vurgulanan anne baba tutumları ile karar verme stilleri arasında başka değişkenlerin aracılık ettiği düşüncesi doğrultusunda aracı ilişkilerinde araştırılması önerilmektedir.

Yazar katkı oranı ve çıkar çatışması beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit katkı vermiştir ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Albert, D., & Steinberg, L. (2011). Judgment and decision making in adolescence. *Journal of Research on Adolescence*, 21(1), 211–224. <https://doi.org/10.1111/j.1532-7795.2010.00724.x>

Allwood, C. M., & Salo, I. (2012). Decision-making styles and stress. *International Journal of Stress Management*, 19(1), 34–47. <https://doi.org/10.1037/a0027420>

Arroba, T. (1977). Styles of decision making and their use: An empirical study. *British Journal of Guidance & Counselling*, 5(2), 149–158. <https://doi.org/10.1080/03069887708258110>

Avşaroğlu, S., & Üre, Ö. (2007). Üniversite öğrencilerinin karar vermede özsaygı, karar verme ve stresle başa çıkma stillerinin benlik saygısı ve bazı değişkenler açısından incelenmesi. *The Journal of Selcuk University Social Sciences Institute*, 18, 85–100. <https://dergipark.org.tr/en/pub/susbed/issue/61794/924162>

Baumrind, D. (1971). Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology*, 4, 1–103. <https://doi.org/10.1037/h0030372>

Beck, J. (2018). *Bilişsel davranışçı terapi temelleri ve ötesi* (Muzaffer Şahin (ed.)). Nobel Yayıncılık.

Büyüköztürk, Ş. (2017). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Pegem Akademi Yayıncılık.

Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi Yayıncılık.

Capraro, R. M., & Capraro, M. M. (2001). Commonality Analysis: Understanding Variance Contributions to Overall Canonical Correlation Effects of Attitude Toward Mathematics on Geometry Achievement. *Multiple Linear Regression Viewpoints*, 27(2), 16–23. <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=0e21ede7f817c48566978f877d3cb215b287663f>

Çokluk, Ö., Güçlü, Ş., & Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve Lirselle uygulamaları*. Pegem Akademi.

Commendador, K. (2011). The relationship between maternal parenting style, female adolescent decision making, and contraceptive use. *Journal of the American Academy of Nurse Practitioners*, 23(10), 561–572. <https://doi.org/10.1111/J.1745-7599.2011.00635.X>

Davids, E. L., Roman, N. V., & Leach, L. (2016). Decision Making Styles: A Systematic Review of Their Associations with Parenting. *Adolescent Research Review*, 1(1), 69–90. <https://doi.org/10.1007/s40894-015-0003-y>

Deniz, M. E. (2004). Üniversite öğrencilerinin karar vermede öz saygı karar verme stilleri ve problem çözme becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi üzerine bir araştırma. *Eurasian Journal of Educational Research*, 15, 23–35.

Dinklage, B. (1967). *Student decision making of studies of adolescent in secondary schools*. Harvard University.

Doğan, T., & Kazak, M. (2010). The investigation of the relationship between students' decision making skills and parental attitudes. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 2(2), 2556–2560.
<https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.03.372>

Eldeleklioğlu, J. (1996). *Karar stratejileri ile ana-baba tutumları arasındaki ilişki*. Gazi Üniversitesi.

Erceg, N., & Galić, Z. (2023). Incremental Validity of Decision-Making Styles in Predicting Real-Life and Work-Related Outcomes. *Journal of Individual Differences*, June. <https://doi.org/10.1027/1614-0001/a000404>

Field, A. (2005). *Discovering statistics using SPSS, 2nd ed.* In *Discovering statistics using SPSS, 2nd ed.* Sage Publications, Inc.

Filippello, P., Sorrenti, L., Larcán, R., & Rizzo, A. (2013). Academic underachievement, self-esteem and self-efficacy in decision making. *Mediterranean Journal of Clinical Psychology*, 1(3), 2282–1619.
<https://doi.org/10.6092/2282-1619/2013.1.934>

Güçray, S. S. (2001). Ergenlerde Karar Verme Davranışlarının Öz saygı Ve Problem Çözme Becerileri Algısı ile ilişkisi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(8), 106–121.
<https://dergipark.org.tr/en/pub/cusosbil/issue/4364/59692>

Harren, V. A. (1979). A model of career decision making for college students. *Journal of Vocational Behavior*, 14(2), 119–133.
[https://doi.org/10.1016/0001-8791\(79\)90065-4](https://doi.org/10.1016/0001-8791(79)90065-4)

Heppner, P. P., Wampold, B. E., & Kivlighan, D. M. (2008). *Psikolojik danışmada araştırma yöntemleri* (D. M. Siyez (ed.)). Mentis Yayınları.

Holden, G. W., & Buck, M. J. (2002). Parental attitudes toward childrearing. In *Handbook of parenting: Being and becoming a parent, Vol. 3, 2nd ed.* (pp. 537–562). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Jacobs, J. E., & Klaczynski, P. A. (2005). The development of judgment and decision making in children and adolescents. In J. E. Jacobs & P. A. Klaczynski (Eds.), *The development of judgment and decision making in children and adolescents*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Kalaycı, Ş. (2004). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Asil Yayıncılık.

Kline, R. B. (2011). Principles and practice of structural equation modeling, 3rd ed. In *Principles and practice of structural equation modeling, 3rd ed.*

ed. Guilford Press.

Kuzgun, Y. (1972). *Anne-baba tutumlarının bireyin kendisini gerçekleştirme düzeyi üzerine etkisi*. Haccettepe Üniversitesi.

Kuzgun, Y. (2014). *Meslek gelişimi ve danışmanlığı*. Nobel Yayınları.

Kuzgun, Y., & Bacanlı, F. (2005). *Rehberlik ve psikolojik danışmada kullanılan ölçme araçları ve programlar dizisi*. Nobel Yayın Dağıtım.

Leykin, Y., & Derubeis, R. J. (2010). Decision-making styles and depressive symptomatology: Development of the decision styles questionnaire. *Judgment and Decision Making*, 5(7), 506–515. <https://doi.org/10.1017/s1930297500001674>

Mann, L., Radford, M., Burnett, P., Ford, S., Bond, M., Leung, K., Nakamura, H., Vaughan, G., & Yang, K. S. (1998). Cross-cultural Differences in Self-reported Decision-making Style and Confidence. *International Journal of Psychology*, 33(5), 325–335. <https://doi.org/10.1080/002075998400213>

Öztabak, M. Ü., & Erdoğan, İ. (2017). An Investigation into the Relationship between Thinking and Decision-Making Styles in High School Students. *Journal*, 14(2), 33–57.

Öztürk, N., Atli, A., & Kutlu, M. (2011). The Effect of Parents' Attitudes on Adolescents' Decision Making Strategies. *Journal*, 12(2), 45–64.

Pallant, J. (2013). *SPSS Survival Manual: A step by step guide to data analysis using IBM SPSS* (5th ed.). Routledge. <https://doi.org/https://doi.org/10.4324/9781003117445>

Riaz, S. (2012). Management Excellence Centre. *Journal of Economic Literature*, 14(3), 543–560.

Sagone, E., & Indiana, M. L. (2021). Are Decision-Making Styles, Locus of Control, and Average Grades in Exams Correlated with Procrastination in University Students? *Education Sciences*, 11(6), 300. <https://doi.org/10.3390/educsci11060300>

Salkind, N. J. (2010). *Encyclopedia of research design*. Thousands Oaks, CA: Sage.

Şandor, S. (2018). Decision-making behavior from adolescence through elderly and its relationship with executive functions (tur). *Journal of Clinical Psychiatry*, 21(3), 290–300. <https://doi.org/10.5505/kpd.2018.28291>

Sarı, E. (2008). The Relations Between Decision Making in Social Relationships and Decision Making Styles. In *World Applied Science Journal* (pp. 369–381). <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED500708.pdf>

Scott, S. G., & Bruce, R. A. (1995). Decision-Making Style: The Development and Assessment of a New Measure. *Educational and Psychological Measurement, 55*(5), 818–831. <https://doi.org/10.1177/0013164495055005017>

Şirin, S. (2019). *Yetişkin çocuklar bebeklikten ergenliğe çocuk yetiştirme klavuzu*. Doğan Kitap.

Stevens, J. (1992). *Applied multivariate statistics for the social sciences* (2nd ed.). Lawrence Erlbaum Associates, Inc.

Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). Using multivariate statistics, 5th ed. In *Using multivariate statistics, 5th ed.* Allyn & Bacon/Pearson Education.

Tatlılıoğlu, K. (2014). Üniversite Öğrencilerinin Karar Vermede Öz-Saygı Düzeyleri İle Karar Verme Stilleri Arasındaki İlişkinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2*(1), 150–170.

Thunholm, P. (2004). Decision-making style: Habit, style or both? *Personality and Individual Differences, 36*(4), 931–944. [https://doi.org/10.1016/S0191-8869\(03\)00162-4](https://doi.org/10.1016/S0191-8869(03)00162-4)

Türkçapar, M. H. (2018). *Bilişsel davranışçı terapi temel ilkeler ve uygulama*. Epsilon Yayınları.

Wasarhelyi, J. N., John, B., Long, B., & Lovas, G. S. (2019). The Effects of Parent Attachment and Parenting Styles on Decision-Making in College Students [Susquehanna University]. *Journal of Student Research*. <https://doi.org/10.47611/jsr.vi.639>

Wolff, J. M., & Crockett, L. J. (2011). The Role of Deliberative Decision Making, Parenting, and Friends in Adolescent Risk Behaviors. *Journal of Youth and Adolescence, 40*(12), 1607–1622. <https://doi.org/10.1007/s10964-011-9644-8>

Yaffe, Y. (2020). Systematic review of the differences between mothers and fathers in parenting styles and practices. *Current Psychology, 1*–14. <https://doi.org/10.1007/s12144-020-01014-6>

Yayın Geliş Tarihi: 10.02.2023
Yayına Kabul Tarihi: 23.06.2023
Online Yayın Tarihi: 15.09.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1249916>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 3, Yıl: 2023 Sayfa: 1328-1345
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

GENDER DIFFERENCES IN PERCEPTIONS TOWARDS THE USE OF FORCE

Pınar SAYAN*

Abstract

The existence of gender differences in public attitudes has long been debated and it is maintained that women and men have different attitudes towards certain policy areas. One of those areas is the use of force in foreign policy. Women are less supportive of the use of force in foreign policy than men. The reasons for these differences have been tried to be explained through the impact of the factors such as partisanship or ideology; economic marginalization; political marginalization; negative responses to war casualties; feminist consciousness; motherhood; socialization; issue salience. While public opinion surveys have been regularly conducted on foreign policy in Turkey, the gender dimension is rather understudied. In this article, I first argue that there are gender differences in public perceptions towards the use of force in Turkey and I aim to explore the reasons for these differences based on two sets of focus group discussions data gathered in 2021 and 2022.

Keywords: Foreign Policy, Public Perceptions, Gender, Turkey.

GÜÇ KULLANIMI KONUSUNDA KAMUOYU ALGILARINDAKİ TOPLUMSAL CİNSİYET FARKLILIKLARI

Öz

Kamuyu algıları konusunda toplumsal cinsiyetin bir farklılık yaratıp yaratmadığı uzun süredir tartışılmış ve kadın ve erkeklerin belirli politika alanlarında farklı algıları olduğu belirlenmiştir. Bu alanlardan biri dış politikada güç kullanımıdır. Kadınlar dış politikada güç kullanımına erkeklerden daha az destek vermektedir. Bu farklılığın nedenleri parti aidiyeti ya da ideoloji, ekonomik marjinalleşme, siyasi marjinalleşme, savaş kayıplarına verilen negatif tepkiler, feminist bilinç, annelik, sosyalleşme ve konuların önemi faktörleri çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Türkiye’de dış politika algılarına

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Sayan, P. (2023). Gender differences in perceptions towards the use of force. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (3), 1328-1345.

* Assistant Professor, Beykoz University, Faculty of Social Sciences, Department of Political Science and International Relations, ORCID: 0000-0001-6108-7224, pinarsayan@beykoz.edu.tr

2021 research was conducted by ADHOC Araştırma and 2022 research was conducted by AKADEMETRE. Therefore, the author does not need ethical board permissions. The data is obtained via Istanbul Political Research Institute and the arguments are the author’s.

yönelik kamuoyu araştırmaları uzun süredir yapılmasına rağmen konunun toplumsal cinsiyet boyutu yeterince çalışılmamıştır. Bu makalede, Türkiye’de güç kullanımına yönelik kamuoyu algılarında toplumsal cinsiyet farklılıkları olduğu öne sürülerek, bu farklılıkların nedenleri 2021 ve 2022’de toplanmış iki odak grup tartışması verisi temel alınarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Dış Politika, Kamuoyu Algıları, Toplumsal Cinsiyet, Türkiye.*

INTRODUCTION

In November 2022, I attended a meeting in Istanbul. During the meeting, two researchers shared the results of their separate public opinion surveys and when they were asked whether there was a difference between the opinions of men and women, they each answered that the differences were insignificant. It was rather surprising for me to hear those answers. For two years, I have been a part of a research project based on focus group discussions on the perceptions of foreign policy in Turkey and we found out women are more critical to military operations than men (Sayan & Şar, 2021; Sayan & Dizdaroğlu, 2022). After I shared this finding with the audience, a couple of women found me to tell how much it made sense to them.

This incident led me to conduct further research on the topic and I realized that the researchers had a point. The results of public opinion surveys show men and women share similar attitudes on many issues. However, "the use of force" is not one of them. While also conceptualized as the "gender gap", the differences between men and women in political attitudes and behaviour have long been a matter of debate (Huddy et al., 2008). The earlier studies argue gender differences in public opinion on foreign policy are insignificant (Bardes & Oldendick, 1978; Maggiotto & Wittkopft, 1981; Wittkopft, 1981; Wittkopf & Maggiotto, 1983), whereas later studies argue women are less supportive of the use of force in foreign policy than men (Clements & Thomson, 2022; Fite et. al., 1990; Frankovich, 1982; Hansen et. al., 2022; Lynn, 1975; Shapiro & Mahajan, 1986; Wilcox et. al., 1996).¹ In order to explain the gender differences, the impact of several factors such as partisanship or ideology; economic marginalization; political marginalization; negative responses to war casualties; feminist consciousness; motherhood; socialization; issue salience has been explored.

The first group of factors underlined is partisanship or ideology. In the US context for example, it is argued that women support Democrats more than men and are more likely to identify as liberals; that would, in turn, lead them to support less militaristic policies (Frankovich, 1982; Hansen et. al., 2022; Wirls, 1986). Togeby (1994) argues left-wing mobilization is a factor for gender differences in Denmark. Similarly, feminist consciousness is considered a factor for less support for the use of force (Conover, 1988). According to Conover, the process of

¹ The concept of "gender" in this article does not imply a binary position but is used in accordance with the data gathered from the participants of the focus group discussions.

becoming a feminist makes women more aware of their values and express their policy preferences (Conover, 1988).

The second group of explanations focuses on the marginalization of women. In terms of economic marginalization, as women are already more disadvantaged than men economically, they may see the cost of war as a factor that contributes to their economic marginalization (Lizotte, 2017). A related explanation is the political marginalization of women. As women are less likely to receive higher levels of education and be in positions of power, they are politically marginalized from foreign policy and its decision-making process (Lizotte, 2017). That may also lead to less interest in foreign affairs, therefore having less information.

The third group of explanations is related to the value differences. The maternalistic explanation argues motherhood leads women to accommodate the values of empathy and caring (Chodorow, 1978; Gilligan, 1982; Hartsock 1983; Ruddick, 1985). The socialization explanation claims different socialization processes of men and women cause different attitudes (Chodorow, 1978; Gilligan, 1982; Ruddick, 1985). The casualties explanation argues that women have more negative responses such as fear or worry about the costs of war and particularly to war casualties (Bendyna et. al., 1996; Eichenberg, 2003).

The fourth group of explanations focuses on the nuances of the reasons and means of the use of force in foreign policy. According to Togeby, the salience of foreign policy issues in a country is a determinant factor for gender differences (1994). A similar approach by Einchenberg (2003) suggests that the purpose of the use of force matters for support.

On the other hand, a variety of studies argue to find little or no evidence for motherhood (Bendyna et. al., 1996; Conover & Sapiro, 1993; Fite et, al., 1990; Togeby, 1994); partisanship (Conover & Sapiro, 1993; Fite et, al., 1990); feminism (Bendyna et. al., 1996; Togeby, 1994); having less information (Togeby, 1994; Wilcox et. al., 1996); ideology (Bendyna et. al., 1996; Fite et, al., 1990); socioeconomic differences (Bendyna et. al., 1996; Fite et, al., 1990); and mixed results for socialization and feminist identity (Conover & Sapiro, 1993); having less information and ideology (Bendyna et. al., 1996).

Against this theoretical background, I analyze perceptions of women towards the use of force in Turkey's foreign policy through focus group discussions. Domestic and international conditions of states shape their choices of foreign policy tools among diplomacy, economic aid, trade relations, military power, deterrence, peacekeeping operations, sanctions, intelligence, etc. With regards to Turkey, different dimensions of militarization of its foreign policy such as military operations, establishing military bases in other states, military expenditure, and development of the military-industrial complex has become a widely debated topic (See Adar & Toygür, 2020; Kardaş, 2020; Martins et. al.,

2023; Mehmetcik & Çelik, 2022). Particularly during the last decade, Turkey conducted cross-border operations in Iraq and Syria; provided military assistance to Azerbaijan and Libya; involved in NATO and UN operations while also maintaining its military presence at several locations (Aksoy, 2021).

While research on public opinion in Turkey towards foreign policy had been regularly conducted (See Global Academy; Kıratlı, 2016; Akgün et. al., 2011; GMF, 2015; 2022), focus on the gender dimension had been limited. As an early example, in a cross-national study, Wilcox et. al. (1996) investigates the existence of gender differences in the support for the First Gulf War in Ankara in addition to the other 10 cities. Among 11 cities, Ankara and Lagos are the only cities where the authors have not found any gender differences (Wilcox et. al., 1996). They raise two possibilities; women in Muslim societies are not willing to voice their opinions on foreign policy issues or salience of foreign policy issues (Wilcox et. al., 1996, p. 79).

Based on my analysis, I argue that there are gender differences in public perceptions towards the use of force in Turkey. I make three further arguments about gender differences: first, women give more straightforward answers than men -either negative or positive-; second, men tend to have a broader perception of national security while women tend to focus more on border security; third, women give more importance to war casualties than men.

In the next parts, I first introduce the methodology I have employed; and then discuss the findings of the research.

METHODOLOGY

Methodologically, I use two sets of focus group discussions data gathered by the Istanbul Political Research Institute. In 2021, six focus group discussions with 49 participants, and in 2022, eight focus group discussions with 48 participants were held in Istanbul, Turkey. The first criterion for the distribution of the participants was their party identification. The supporters of the ruling bloc; *Adalet ve Kalkınma Partisi* (Justice and Development Party-AKP), and *Milliyetçi Hareket Partisi* (Nationalist Action Party-MHP); and the opposition parties of *Cumhuriyet Halk Partisi* (Republican People's Party-CHP); *İyi Parti* (The Good Party-İYİP); *Halkların Demokratik Partisi* (People's Democratic Party-HDP); *Demokrasi ve Atılım Partisi* (Democracy and Progress Party-DEVA) were included in the research. The other criteria were gender, and age while forming the focus groups.

In total, the focus group participants consisted of 51 women and 46 men. Each focus group discussion lasted between 90-120 minutes. The same set of questions related to Turkish foreign policy was asked to the participants. The answers were analyzed through Nvivo software. The analysis in the article is based on the individual answers that participants gave to the questions "How do you

evaluate the military presence of Turkey in other countries? Do you support Turkey's cross-border operations?". Table 1 below shows the distribution of the focus group participants.

Table 1: Profiles of the Focus Group Participants

	Year	Group	Gender	Age	No of Participants
Ruling Bloc	2021	Voters of AKP (5) + MHP (3)	Women (5) + Men (3)	Below 35	8
	2021	Voters of AKP (6) + MHP (4)	Women (7) + Men (3)	Above 35	10
	2021	Voters of AKP (4) + MHP (3)	Women (4) + Men (3)	Above 35	7
	2022	Voters of AKP (4) + MHP (2)	Women (3) + Men (3)	35 and below	6
	2022	Voters of AKP (4) + MHP (2)	Women (6)	Above 35	6
	2022	Voters of AKP (4) + MHP (2)	Men (6)	Above 35	6
Opposition	2021	Voters of CHP (4) + HDP (2) + İYİP (2)	Women (2) + Men (6)	Below 35	8
	2021	Voters of CHP (6) + HDP (4)	Women (5) + Men (5)	Above 35	10
	2021	Voters of CHP (3) + İYİP (3)	Women (4) + Men (2)	Above 35	6
	2022	Voters of CHP (2) + İYİP (2) + HDP (1) + DEVA (1)	Women (3) + Men (3)	35 and below	6
	2022	Voters of CHP (2) + İYİP (2) + HDP (1) + DEVA (1)	Women (6)	Above 35	6

	2022	Voters of CHP (2) + İYİP (2) + HDP (1) + DEVA (1)	Men (6)	35 and above	6
Hybrid	2022	Voters of AKP (1) + MHP (1) + CHP (1) + İYİP (1) + HDP (1) + DEVA (1)	Women (3) + Men (3)	Above 35	6
	2022	Voters of AKP (1) + MHP (1) + CHP (1) + İYİP (1) + HDP (1) + DEVA (1)	Women (3) + Men (3)	Above 35	6
Total					97

Research on public opinion is generally done through quantitative methods. However, using qualitative methods enable researchers to ask in-depth questions and gain rich data that cannot be easily captured by quantitative methods (Denzin & Lincoln, 2017). Within the scope of this research, focus group discussions made it possible to identify different narratives and the thought processes of the participants. On the other hand, it is not possible to generalize the results of these findings to the entire population. Still, some findings are strong enough to reach several arguments that are discussed in detail in the next parts.

PERCEPTIONS TOWARDS THE USE OF FORCE

First of all, it is important to underline that the participants do not consider the use of force in foreign policy as the best option and their preference is for using other foreign policy tools. However, when the question is narrowed down to the actual military operations that Turkey has been involved in, it is possible to understand the variety of perceptions that they possess. When asked "How do you evaluate the military presence of Turkey in other countries? Do you support Turkey's cross-border operations?", five different narratives about the use of force in foreign policy have emerged during the focus group discussions:

1. If the state/government considers the use of force necessary, then it is necessary.
2. The use of force is right for the state interests but the government is doing it wrong.

3. The use of force is costly. Particularly during the current state of economic hardship, it brings more difficulties.

4. It is legitimate to use force for protecting the country, particularly for protecting the borders. Using force in non-border areas is unnecessary (such as in Afghanistan).

5. Even if there are borders, some cross-border operations are not right. Each state is responsible for its own security. Why would Turkish soldiers die in other countries, while their citizens take refuge in our country (particularly for Syria, and Iraq)? The citizens of these countries should fight their own wars.

In accordance with the results of the focus groups, while the first three narratives are shared by both women and men, the fourth and fifth are almost entirely shared by women. Among 49 men, only two of them were openly against the cross-border operations of Turkey. Whereas, among 51 women, 21 stated that they do not support the cross-border operations while 10 supported and 7 of them had conditional support. Therefore, I argue that there are gender differences about the use of force in foreign policy. Among the reasons for supporting the use of force, there are state/party/leader decisions, national security, showing strength, and economic benefits, and for not supporting there are economic costs, partisanship, war casualties, and issue salience. In the next parts, I break down each narrative.

Supporting the Use of Force

As stated above, 10 women declared their support for the use of force. For women, who support the use of force, an important factor emerges as the state/party/leader. The words “state”, “party (referring to AKP)” and “Recep Tayyip Erdoğan” are often used interchangeably by these participants. These participants argue that if the state/party/leader considers the use of force as necessary or appropriate, then it is necessary or appropriate. For them, the use of force shows the strength of the country. Among these participants, party identification emerges as the most common characteristic; eight of them are AKP, one of them is MHP and one of them is DEVA supporters. That finding may point out the importance of partisanship for the support of the use of force.

“We use our votes in referenda for example, but for military matters, it is right not to ask the opinion of people and act in accordance with state interests. People criticize sending our soldiers to Syria but states make long-term plans. It shows our strength to the countries at our border. I am proud. Our need is to send soldiers. I see it positively” (37, Woman, AKP).

“It is related to the strong stance that Turkey has in its foreign policy. I think it shows our strength” (31, Woman, AKP).

“I am proud. It shows our strength. It is also an investment for further projects” (34, Woman, AKP).

“It is good because we have to clean outside to clean inside. That's why I think military operations are necessary. They are all at our borders” (28, Woman, AKP).

“I do not have much knowledge, but if our soldiers are going then, it is out of necessity. Why would a state send their children to wars otherwise? I do not know the details much, but I support” (43, Woman, AKP).

“I consider it positively. It is intimidating for the countries that are against us. Mr. Erdoğan does the operations wherever he sees necessary” (45, Woman, AKP).

Similarly, men, who straightforwardly declare their support for the use of force, are mostly AKP and MHP supporters and they underline the security needs.

“We are strong now. We go wherever we want. I like the strong stance of Recep Tayyip Erdoğan. It is good that he challenges everyone” (35, Man, AKP).

“It is good to send soldiers. It is for protection” (38, Man, AKP).

“It is in our benefit to be there militarily. As Mr. Bahçeli says, when our soldiers gain sovereignty there, we will obtain their natural resources. Maybe we will settle in those places in 20-30 years” (35, Man, MHP).

However, the answers that most men give to the question of the use of force are rather vague. They tend to be less straightforward than women either for declaring their support or objection. For that reason, it is not very easy to classify their answers. Rather than providing their own preference, these participants tend to discuss the rationale behind the military operations from the lens of the state. For them, the first reason behind the military operations is the demands of NATO, the USA, etc. and the second reason is national security. The supporters of the opposition parties may raise criticisms about how the military operations are being conducted, or whether they are conducted for the government interests rather than state interests, but most of them still discuss the use of force as a national security issue.

“We are not there with our free will. It is what NATO demands. Not because of showing our strength” (23, Man, HDP).

“It is a power conflict. Esed was a friend of the President, then they had a conflict of interests. When that happened, what did we do? We wanted a strong Syria that is an ally. So, we supported the Muslim Brotherhood. They also exist in Egypt. Every state supports such groups in other states... Esed is harassing you. So, you approach the groups who are closest to you” (27, Man, İYİP).

“Turkey did not bring Syria to the border. Turkey is not the main actor there. There are two main actors; the USA and Russia. Turkey is in a dilemma about which one to choose. You are obliged because it is your border” (28, Man, İYİP).

"I think it is right but we are doing it wrong. Historically, you must use power to protect your interests. But what we do is just sending soldiers. We do not have an accompanying political power. We just send soldiers to their death" (35, Man, CHP).

"We should be everywhere that we need to be. But with good intentions. Libya was about the Mediterranean and natural gas. We opened a corridor for ourselves and sent soldiers. When it comes to Syria... Do you support Russian soldiers in Ukraine?" (50, Man, CHP).

"I think it is strategic. They act in accordance with the interests of the Turkish Republic. They want to resolve conflicts there. But also, this is how strong states act: you help them strategically and tomorrow your relations improve and your trade volume increases there" (35, Man, MHP).

When the narratives of the participants who support the use of force in foreign policy are analyzed, it is possible to make three conclusions; the ones who straightforwardly support the use of force are mostly supporters of the government bloc (AKP and MHP), therefore partisanship matters for the direct answers. However, not all of the participants provide direct answers, which brings us to the second conclusion; women tend to give more straightforward answers -either supporting or objecting- than men, and thirdly, the importance of partisanship decreases in the vague answers that men give. Even if they criticize the government, they tend to rationalize military operations as a national security issue. Therefore, partisanship plays a mixed role in that sense.

No or Conditional Support to Use of Force

Among women participants, 21 of them stated that they do not support the cross-border operations of Turkey whereas only two men gave the same answer. As can be seen from the Table 2 which shows the negative answers, war casualties, and the issue salience emerge as the most important factors; the other reasons are understood as partisanship and economic costs.

Table 2: Reasons for No Support

ID	Partisanship	Economic Costs	War Casualty	Issue Salience
P1	x	x		
P2				
P3	x		x	x
P4				x

P5				x
P7			x	x
P8			x	x
P9			x	x
P10			x	x
P13				x
P16			x	x
P17	x			
P18		x	x	
P38				x
P40			x	
P41			x	x
P42			x	x
P45	x		x	x
P46	x		x	x
P49			x	x
P50			x	x

Here are some examples from the participants about their objection to the use of force:

“Why do we help Azerbaijan or other countries? Our country comes first” (49, Woman, CHP).

"I am against our young citizens going to Libya, Afghanistan, or Syria. Why do our people die while they come here and enjoy their lives? Everyone is against this" (44, Woman, MHP).

“Syrians prefer to come here rather than fighting in their country and our youth become martyrs? What are our soldiers doing there?” (36, Woman, AKP).

“I do not want our soldiers to be there” (36, Woman, AKP).

“I do not want them to come here for the holiday while my soldiers are dying for their country. I do not support the war or anyone dying. Either from us or them but I do not want my people to pay the price” (38, Woman, CHP).

“We gain enemies but cannot produce solutions. Our soldiers are dying for no reason. It really upsets me. Why would they die? There has to be a middle way. Developing policies, talking, thinking...” (38, Woman, CHP).

“I do not support. Why do our soldiers die there? It really upsets me to give martyrs for Syria” (36, Woman, HDP).

“I do not support our sons to be martyrs. There is nothing to support there” (42, Woman, CHP).

“Our borders are drawn with *Misak-ı Milli* [National Pact]. We are only responsible for protecting our borders. As long as we protect our borders, the other places should not be our concern” (37, Woman, AKP).

“It is sufficient for our soldiers to protect our borders” (44, Woman, MHP).

“I think it is ridiculous. Everyone should protect their own country. No need to send Turkish soldiers everywhere” (45, Woman, AKP).

Seven women argued they only support the use of force under certain circumstances. Table 3 below shows the reasons for conditional support. Here again, the war casualties and issue salience are the dominant factors.

Table 3: Reasons for Conditional Support

ID	Partisanship	Economic Costs	War Casualty	Issue Salience
P19			x	x
P22			x	x
P25			x	x
P27			x	x
P32			x	x
P43			x	x

P48	x		x	x
-----	---	--	---	---

The quotations below demonstrate the reasoning of the participants:

“Our military existence there shows how successful we are. If they can provide their security 100%, there is no problem. However, if they cannot, I do not want it” (38, Woman, MHP).

“It is good to have soldiers in Syria, for protection. However, their men should also do their military service. Our soldiers are well-trained and they show the strength of our country. They are there to help, to protect. In the end, our President found it appropriate. So, I think it is ok. But their men should fight their wars first. If they need extra help, then maybe we can help. But not the untrained soldiers. I do not support untrained soldiers to go there, only the professional ones” (34, Woman, MHP).

“I think everyone should protect their own country. Then, we can go as a last resort. It was ok in Syria up until a point, there was a war. But now, there is no need. Their own citizens need to protect their country. Their own youth” (34, Woman, AKP).

“We need to look at the reasons for the operations. If they are against terrorism, then it is ok. The soldiers are there to protect us. But if it is for Syrian people, I will never support. It is their domestic affair. I am particularly upset about the untrained ones going to borders” (46, Woman, İYİP).

“I do not want soldiers to die. They should not cross the borders unless it is really necessary. I feel upset when they are martyred for Syria or other countries” (37, Woman, DEVA).

When the narratives are analyzed, it is understood that these participants think that if the operations are aimed to provide border security, then they perceive the use of force as legitimate. Therefore, the "issue-salience" is defined as border security. The participants who share this view consider that border security must be provided for the security of the country. In line with that argument, they tend to consider the use of force in non-border areas such as Afghanistan as unnecessary. A different dimension is related to the countries like Syria or Iraq from where Turkey hosts large numbers of refugees. Proponents of this view question why Turkish soldiers have to fight and lose their lives for another country while their citizens seek refuge in Turkey. Participants think that their own citizens should fight their own wars. "Martyrdom" is often voiced as an objection point. The responses show war casualties and issue salience are the major determinants for those who do not support or only conditionally support the cross-border operations of Turkey.

One of the theoretical explanations that try to explain gender differences is motherhood as mentioned above. Indeed, six of the participants refer to motherhood in their opposition to the use of force:

"I do not think it is good to interfere in other countries' domestic affairs. Because they organize operations at some places but our soldiers die. We hear martyr news every day. If we have to defend our country, I will go as a patriot like how women did during the Independence War. But I do not want my son to become a martyr for others. No parents would approve of that. Therefore, I do not approve of any of the policies of this government" (53, Woman, CHP).

"Why would my son, nephew, and relatives go to their countries? I supported my nephew to do paid military service. They distanced us from military service. Is it easy to raise a child? I am happy not to have a son. Raising that child, sending him to military service. And then what, hanging flags for martyrdom? Is it a good thing?" (54, Woman, İYİP).

"I used to like to say 'everything for the state'. I do not anymore. I cannot say that if my child dies because of it... We never saw flags at villas. Martyrs are always from poor families. They always send the poor to the borders. Why are they going to Syria or Libya?" (36, Woman, HDP).

However, not all of the participants who refer to motherhood are mothers, and also not all mothers agree with those statements. Some mothers do support military operations and the martyrdom of soldiers for the sake of the state interests. Therefore, it is not possible to claim actual or potential motherhood plays a role in perceptions against the use of force.

On the other hand, there are participants, both men and women, who underline the economic costs of military operations. They particularly focus on the current economic problems that they face. Still, while women directly state their objection to the use of force due to their costs; men prefer to underline economic costs but do not state a clear answer whether they support it or not.

"Whose interests? People's? Government's? Or business'? Any interest for people? No. Enrichment of rich families does not bring you any benefits" (22, Woman, HDP).

"There is a cost to military operations. And we pay for it. We spend our national income on some war that we do not know much about. It is not small amounts; it is quite large amounts. In addition to that, unemployment, economic problems, and injustices are important to be underlined. Because while they live luxuriously at the top, the rest of the people are sentenced to minimum wage. We cannot afford meat or fruits. This is a serious problem but the rulers of this country do not experience that" (43, Woman, HDP).

"They always told us in the class that we are the grandsons of Ottomans, we reached the gates of Vienna, etc. Like there will be wars every day and we will

conquer the world every day. But people do not see that they are hungry and they are impoverished every day. Wars and poverty... We will continue to be poor until we resolve this issue and continue to be armed.” (36, Man, CHP).

Although most of the participants who underline this issue are from lower-income households, not all low-income households problematize the economic costs. Hence, it is not possible to conclude that the economic marginalization thesis provides a meaningful explanation. On the other hand, all women who have not answered this question are from lower-income households. This finding may point out their economic and political marginalization but further research is needed to arrive at any conclusions.

In terms of partisanship, supporters of opposition parties are voicing their disapproval of government policies however, not all of those who do not support or give conditional support to the use of force are supporters of opposition parties.

How to Explain Gender Differences?

Therefore, the findings suggest that there are gender differences in perceptions towards the use of force; women are less supportive of use of force than men, and war casualties and issue salience are more important for women, but why? The findings of this research do not support the motherhood explanation. Partisanship and marginalization explanations bring mixed results. It seems partisanship is a factor when there is direct support but it does not make a difference for men and women. Economic and political marginalization seems to matter to a degree, particularly for the ones who have not answered but still I do not have enough evidence to suggest that it is the cause of gender differences. Within the scope of this research, no impact of education or age is found, and the feminist consciousness could not be investigated. However, three recurring issues can be interpreted as factors that support the socialization explanation.

The first one is related to the conceptualization of national security. Men tend to see use of force as a vital part of national security and most of them define national security broader than women. In accordance with this view, national security also includes supporting like-minded groups in other states, aiding them for the removal of hostile governments, benefiting from other countries' natural resources, or benefiting from preferential trade relations; and the use of force is legitimate when conducted with those aims. On the other hand, most of the women are more cautious about the purpose of the use of force or whether they are worth sacrificing the lives of soldiers. For most of the women, providing border security is sufficient.

The second one is related to how women give more straightforward answers than men. One interpretation can be that it is more acceptable for women to object to the use of force than men, particularly when they voice motherhood. On the other hand, men are expected to confirm more “militaristic” values (Altınay, 2004).

Lastly, and probably related to the previous two points, it is observed that some men refer to their own memories of compulsory military service. Most of the time those memories do not even make a meaningful contribution to the issues that are being discussed, yet they share them:

“We paid our military service by serving to commanders for 18 months. But we received training. It was not actually being a soldier though. I wish it were not like that but this is how the world is. Otherwise, we could spend the resources for other needs” (42, Man, AKP).

“I paid my military service in 2006 and lost 28 friends there. But some generals were spending the resources for their own pleasure” (35, Man, İYİP).

Therefore, it is possible that their broader understanding of national security as well as their inability or hesitation to express clear opinions are derived from the socialization that compulsory military service has brought to men (See also Altınay, 2004; contributions in Sünbülüoğlu, 2013).

CONCLUSION

The article investigates gender differences in perceptions towards the use of force in foreign policy based on two sets of focus group discussion data. The findings support existing literature about the existence of gender differences in public attitudes towards the use of force (Clements & Thomson, 2022; Fite et al., 1990; Frankovich, 1982; Hansen et al., 2022; Lynn, 1975; Shapiro & Mahajan, 1986; Wilcox et al., 1996). Although the use of force is not the first choice in foreign policy for any of the participants, there are different perceptions towards Turkey’s actual military operations. Analysis of the focus group discussions reveals the use of force is supported on the basis of state/party/leader decisions, national security, showing strength, and economic benefits. Use of force is conditionally supported or not supported on the basis of economic costs, partisanship, war casualties, and issue salience. Based on these reasons, it is possible to identify five different narratives; if the state/government considers the use of force necessary, then it is necessary; the use of force is right for the state interests but the government is doing it wrong; the use of force is costly; it is legitimate to use force for protecting the country, particularly for protecting the borders; even if there are borders, some cross-border operations are not right.

When we break down each narrative, we can observe that first, women give more straightforward answers than men about their support or objection to the use of force. Most of the men give vague answers even though they raise criticisms on the basis of their party identification or economic costs. Second, those who openly declare their support for the use of force are mostly supporters of the government bloc (AKP and MHP), therefore partisanship matters for the direct answers but gender does not. Third, men have a broader perception of national security than women. Most of the women see the use of force and sacrificing the

lives of soldiers, as unnecessary unless it is for the protection of borders. Therefore, for each case of use of force, they assess the issue-salience and they perceive issue-salience based on border security. Within the scope of this research, I have not found any evidence supporting the motherhood explanation, and the feminist consciousness explanation has not been investigated. Although I believe it is possible to interpret gender differences under the light of socialization explanation, further research is needed to make conclusive arguments.

Conflict of Interest and Contribution Rate: Author does not declare any conflict of interest. The article has one author and the author contribution rate is 100%.

BIBLIOGRAPHY

Adar, S. & Toygür, S. (2020). *Turkey, the EU and the Eastern Mediterranean crisis: Militarization of foreign policy and power rivalry*. SWP Comment 62.

Akgün, M., Gündoğar, S. S., Görgülü, A. & Aydın, E. (2011). *Türkiye’de dış politika algısı*. TESEV Dış Politika Programı.

Aksoy, H. A. (2021). Excursus: Turkey’s military engagement abroad. *Centre for Applied Turkey Studies*. <https://www.cats-network.eu/topics/visualizing-turkeys-foreign-policy-activism/excursus-turkeys-military-engagement-abroad/>, Access Date: 20.06.2023.

Altınay, A. G. (2004). *The myth of the military-nation: Militarism, gender and education in Turkey*. New York: Palgrave.

Bardes, B. & Oldendick, R. (1978). Beyond internationalism: A case for multiple dimensions in the structure of foreign policy attitudes. *Social Science Quarterly*, 59 (3), 496-508.

Bendyna, M. E., Finucane, T., Kirby, L., O’Donnell, J. P. & Wilcox, C. (1996). Gender differences in public attitudes toward the Gulf War: A test of competing hypotheses. *The Social Science Journal*, 33 (1), 1-22.

Chodorow, N. (1978). *The reproduction of mothering: Psychoanalysis and the sociology of gender*. Berkeley: University of California Press.

Clements, B. & Thomson, C. P. (2022). The ‘ultimate insurance’ or an ‘irrelevance’ for national security needs? Partisanship, foreign policy attitudes, and the gender gap in British public opinion towards nuclear weapons. *European Journal of International Security*, 7 (3), 360-381.

Conover, P. (1988). Feminists and the gender gap. *The Journal of Politics*, 50 (4), 985-1010.

Conover, P. J., & Sapiro, V. (1993). Gender, feminist consciousness, and war. *American Journal of Political Science*, 37 (4), 1079-1099.

Denzin, N. K. & Lincoln, Y. S. (eds.) (2017). *The SAGE handbook of qualitative research*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Eichenberg, R. C. (2003). Gender differences in public attitudes toward the use of force the United States, 1990-2003. *International Security*, 28 (1), 110-141.

Fite, D., Genest, M. & Wilcox, C. (1990). Gender differences in foreign policy attitudes: A longitudinal analysis. *American Politics Quarterly*, 18 (4), 492-513.

Frankovich, K. A. (1982). Sex and politics: New alignments, old issues. *Political Science*, 15 (3), 439-448.

Gilligan, C. (1982). *In a different voice: Psychological theory and women's development*. Cambridge: Harvard University.

Global Academy. *Public perceptions on Turkish foreign policy*. <https://www.globacademy.org/en/service/public-perceptions-on-turkish-foreign-policy/>, Access Date: 20.06.2023.

GMF. (2015). *Türkiye'nin alguları araştırması*. The German Marshall Fund of the United States.

GMF. (2022). *Avrupa Birliği alguları araştırması*. The German Marshall Fund of the United States. <https://www.gmfus.org/sites/default/files/2022-04/Turkish%20Perceptions%20of%20the%20EU%202022%20-%20Turkish%20%281%29.pdf>. Access Date: 20.06.2023.

Hansen, M., Clemens, J. & Dolan, K. (2022). Gender gaps, partisan gaps, and cross-pressures: An examination of American attitudes toward the use of force. *Politics & Gender*, 18(1), 273-295.

Hartsock, N. (1983). *Money, sex and power: Toward a feminist historical materialism*. New York: Longman.

Huddy, L., Cassese, E., & Lizotte, M. (2008). Gender, public opinion, and political reasoning. *Political women and American democracy*, (eds. Wolbrecht, C., Beckwith, K., Baldez, L.) Cambridge University Press, 31-49.

Kardaş, Ş. (2020). Turkey's Libya policy: Militarization of regional policies and escalation dominance. *China International Strategy Review* 2, 325-336.

Kırath, O. S. (2016). *Türkiye'de dış politika kamuoyu algılamalarının temelleri*. <http://web.boun.edu.tr/osmansabri.kiratli/uploads/9/3/9/8/93985413/dispolitikakamuoyu-bogazici.pdf>. Access Date: 20.06.2023.

Lizotte, M. (2017). Gender, partisanship, and issue gaps. *Analyses of Social Issues and Public Policy*, 17 (1), 379-405.

Lynn, N. (1975). Women in American politics: An overview. *Women: A feminist perspective*, (ed. Freeman, J.), California: Mayfield Publishing Co.

Maggiotto, M. A. & Wittkopft, E. R. (1981). American public attitudes toward foreign policy. *International Studies Quarterly*, 25 (4), 601-631.

Martins, B. O., Tank, P. & İşleyen, B. (2023). *Turkish drones as a foreign policy tool*. PRIO Mideast Policy Brief 01.

Mehmetcik, H. & Çelik, A. C. (2022). The militarization of Turkish foreign policy. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 24 (1), 24-41.

Ruddick, S. (1985). Maternal work and the practice of peace. *The Journal of Education*, 167 (3), 97-111.

Sayan, P. & Dizdaroğlu, C. (2022). Approaches to and perceptions of foreign policy in Turkey-2022. *İstanbul Political Research Institute*.

Sayan, P. & Şar, E. (2021). Approaches to and perceptions of foreign policy in Turkey-2021. *İstanbul Political Research Institute*.

Shapiro, R. Y. & Mahajan, H. (1986). Gender differences in policy preferences: A summary of trends from the 1960s to the 1980s. *The Public Opinion Quarterly*, 50 (1), 42-61.

Sünbülüoğlu, N. Y. (2013). (eds.) *Erkek millet asker millet: Türkiye'de militarizm, milliyetçilik, erkek(lik)ler*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Togebly, L. (1994). The gender gap in foreign policy attitudes. *Journal of Peace Research*, 31 (4), 375-392.

Wilcox, C., Hewitt, L. & Allsop, D. (1996). The gender gap in attitudes toward the Gulf War: A Cross-National Perspective. *Journal of Peace Research*, 33 (1), 67-82.

Wirks, D. (1986). Reinterpreting the gender gap. *The Public Opinion Quarterly*, 50 (3), 316-330.

Wittkopft, E. R. (1981). The structure of foreign policy attitudes: An alternative view. *Social Science Quarterly*, 62, 108-123.

Wittkopf, E. R. & Maggiotto, M. (1983). Elites and masses: A comparative analysis of attitudes toward America's world role. *The Journal of Politics*, 45 (2), 303-334.

Yayın Geliş Tarihi: 22.02.2023
Yayına Kabul Tarihi: 01.06.2023
Online Yayın Tarihi: 15.09.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1255118>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 3, Yıl: 2023 Sayfa: 1346-1373
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

KORUNMA İHTİYACI OLAN ÇOCUĞUN EKOLOJİK SİSTEM KURAMI BAĞLAMINDA İNCELENMESİ: *SYSTEM CRASHER* FİLMİ ÖRNEĞİ

Rabia ERTEN*

Özge KELEBEK**

Öz

Bu çalışma kapsamında ekolojik sistem kuramının kavramları ve sunduğu fikirler bağlamında System Crasher (Nora Fingschdeith, 2019) filminin başkahramanı olan 9 yaşındaki Benni isimli koruyucu bakım hizmetinden yararlanan çocuğun gelişim sürecine etki eden çevresel faktörlerin detaylı bir şekilde ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Buna ek olarak System Crasher filminin ekolojik sistem kuramı bağlamında değerlendirilmesinin sosyal hizmet eğitiminde kuramsal bilginin öğretilmesinde nasıl kullanılabileceği sorusuna da cevap aranmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılarak film incelenmiş ve içerik analizi uygulanmıştır. Filmdeki sahnelerin canlandırılmasına yardımcı olacak veriler betimsel anlatım yolu ile aktarılmıştır. Ekolojik sistem kuramı Benni'nin gelişim sürecini, yaşadığı problemlerin kaynaklarını ve bu doğrultuda yapılacak müdahalelerin neler olabileceğini daha geniş bir perspektiften anlama imkânı sunmuştur. Benni özelinde yapılan bu araştırma; ekolojik sistem kuramının sunduğu bilgi zemininden yararlanarak korunma ihtiyacı olan çocuklara yönelik biyopsikososyal değerlendirme ve müdahalelerin gerekli olduğu temel argümanını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda System Crasher filmi örneğinde yapılan bu değerlendirme, sosyal hizmet eğitiminde kuramsal bilginin öğretilmesinde filmlerin kullanımının nasıl olacağına dair fikir vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekolojik Sistem Kuramı, Sosyal Hizmet, Korunma İhtiyacı, Çocuk, System Crasher Filmi.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Erten, R. & Kelebek, Ö. (2023). Korunma ihtiyacı olan çocuğun ekolojik sistem kuramı bağlamında incelenmesi: *System Crasher* filmi örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (3), 1346-1373.

* Arş.Gör., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ORCID: 0000-0002-4825-4232, rabia.erten@iuc.edu.tr, rabiaerten27@gmail.com

** Arş.Gör., Anadolu Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ORCID: 0000-0003-0951-6815, zgekelebek@gmail.com

Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

**EXAMINATION OF THE CHILD IN NEED OF PROTECTION WITHIN
THE CONTEXT OF ECOLOGICAL SYSTEM THEORY: THE EXAMPLE
OF THE MOVIE SYSTEM CRASHER**

Abstract

Within the scope of this study, it is aimed to reveal in detail the environmental factors affecting the development process of the 9-year-old child named Benni, the protagonist of the movie System Crasher (Nora Fingschdeith, 2019), who benefits from foster care services, in the context of the concepts and ideas presented by the ecological system theory. In addition, an answer was sought to the question of how the evaluation of the movie System Crasher in the context of ecological system theory can be used in teaching theoretical knowledge in social work education. In the study, the movie was analyzed using qualitative research method and content analysis was applied. The data, which will help represent the scenes in the movie were conveyed through descriptive narration. The ecological system theory provided the opportunity to understand Benni's development process, the sources of the problems he experienced and the interventions to be made in this direction from a broader perspective. This research on Benni puts forward the basic argument that biopsychosocial assessments and interventions are necessary for children in need of protection by utilizing the knowledge base provided by ecological systems theory. At the same time, this evaluation in the example of System Crasher movie gives the idea about how movies will be used in teaching theoretical knowledge in social work education.

Keywords: *Ecological System Theory, Social Work, Need for Protection, Child, System Crasher Movie.*

GİRİŞ

Sosyal hizmet birbirine bağlı yapılar ve bu yapılar arasındaki ilişkilerle çalışmayı gerektirir. Bireyler içinde buldukları ortamda kurdukları yakın ilişkiler, sosyal ağlar ve kültürel etkileşimler dâhil olmak üzere çeşitli sistemlerde gelişimini sürdürür. Bu şekilde pek çok faktörün dahil edilerek bir çalışma yapılması karmaşayı da beraberinde getirebilir. Ekolojik sistem kuramının sunduğu çerçeve ve anlayış bu karmaşayı gidermek için bir harita sağlar; sistematik bilgi toplamayı, gözlem ve gerçekçi kanıtlardan faydalanmayı, kişi ve kişiler arası faktörlerle birlikte sosyal, örgütsel ve ekonomik etkileri değerlendirmeyi teşvik eder (Baldwin & Walker, 2015, s. 259; Mattaini, 2008, s. 355). Bireyi içinde yer aldığı sosyal ve fiziksel çevrelerle birlikte değerlendiren ekolojik sistem kuramı, kişi, aile, grup ve topluluklarla çalışan sosyal hizmet mesleğinde önemli bir yere sahiptir (Baykara Acar & Acar, 2002, s. 30).

Sosyal hizmetin bilgi temelinde yer alan kuramların öğretilmesi ve anlaşılabilmesi amacıyla, farklı yöntemlere başvurulabilmektedir. Gerçek veya kurgu fark etmeksizin örnek vakalar üzerinden kuramların öğretilmesi yaygın bir metottür. Kurgu üzerinden değerlendirmeye bir örnek de sinema ile yapılan değerlendirmelerdir. Sinemasal anlatılar bu bağlamda verimli bir tartışma alanı açmaktadır. Çalışma kapsamında, korunma ihtiyacı olan çocuğu odağına alan

System Crasher filminin ekolojik sistem kuramı bağlamında incelenmesi amaçlanmıştır.

Bu çalışmada araştırmacılar şu sorulara yanıt aramıştır:

- Filmin başkahramanı olan dokuz yaşındaki Benni (Helena Zengel) isimli koruyucu bakım hizmetinden yararlanan çocuğun birey-çevre etkileşimleri ekolojik sistem kuramının kavramlarıyla nasıl açıklanır?
- *System Crasher* filminin ekolojik sistem kuramı bağlamında değerlendirilmesi sosyal hizmet eğitiminde kuramsal bilginin öğretilmesinde nasıl kullanılabilir?

Filmler, sosyal hizmet öğrencilerinin mesleğin uygulama boyutunda danışan/müracaatçı vakalarını ve uygun müdahalelerini sosyal ve kültürel faktörler bağlamında anlamaya yardımcı olabilmektedir. Weiss-Gal (2009) sosyal hizmet uygulama örneği olarak *Ladybird*, *Ladybird* (Ken Loach, 1994) filmini sınıfta izletmiş ve eleştirel sosyal hizmet teorisinin daha iyi anlaşılması ve uygulamayla olan ilişkisini vurgulamayı amaçlamıştır. Yaptığı araştırma sonucunda, öğrencilerin filme ilişkin yorumlarıyla teorik yaklaşım ve pratikle olan bağlantılarının daha iyi anlaşıldığını ortaya koymuştur. Yine başka bir çalışmada çağdaş filmin sosyal hizmet eğitiminde kullanımı tartışılmış, 109 öğrencinin görüşlerini içeren veri sonucunda, öğrencilerin filmin ders kitabı ve ders içeriğine faydalı bir ek olduğuna inandıkları bilgisine ulaşılmıştır (Downey vd., 2003). Benzer biçimde Yılmaz ve Zengin (2019) yaptıkları çalışmada *Canım Kardeşim* (Ertem Eğilmez, 1973) filminin sosyal hizmet eğitiminde kullanımını değerlendirmiş ve filmin sosyal hizmet öğrencilerinin eğitim süreçlerinde kullanılabilir bir eğitim materyali olduğuna kanaat getirilmiştir.

Uluslararası literatürde *System Crasher* filmi ile ilgili Izat'ın (2020) ve Levi'nin (2021) çalışmasına rastlanmıştır. Izat'ın (2020) çalışmasında film, çocuk ergen psikiyatrisinin görüşleri doğrultusunda yorumlanmıştır. Levi'nin (2021) çalışmasında ise çocuklara karşı önyargı bağlamında film değerlendirilmiştir.

Sinemanın sosyal hizmet eğitimine sunabileceği katkı önemli olmakla birlikte sosyal hizmet literatürü incelendiğinde sinema konulu sınırlı sayıda çalışma olduğu göze çarpmaktadır. Ulusal literatür incelendiğinde, Talu ve Elmas'ın (2020) film analizi çalışmasında, ergen grubu merkeze alınmış ve filmde geçen "akran zorbalığı" ile ilgili sahneler ve diyaloglar ekolojik sistem kuramı açısından incelenmiştir. Yaptığımız çalışma ise sosyal hizmet alanında sinema ve kuram bilgisini birleştirerek filmin başkahramanı dokuz yaşındaki Benni isimli korunma ihtiyacı olan çocuğu merkezine almakta ve onunla ilişkili sistemleri ekolojik sistem kuramı bağlamında incelemektedir.

Korunma ihtiyacı olan çocuk 5395 sayılı Çocuk Koruma Kanunu'nda (2005) "Bedensel, zihinsel, ahlaki, sosyal ve duygusal gelişimi ile kişisel güvenliği

tehlikede olan, ihmal veya istismar edilen ya da suç mağduru çocuk” olarak tanımlanmıştır. Bu kapsamda değerlendirilen çocuklar için koruyucu bakım hizmetleri sağlanmaktadır. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin (1989) 20. maddesinde ise çocukların korunma ve bakım hakkı açıkça taraf devletlerin sorumluluğunda olacak şekilde vurgulanmıştır. Yine aynı maddede “Geçici ve sürekli olarak aile çevresinden yoksun kalan veya kendi yararına olarak bu ortamda bırakılması kabul edilmeyen her çocuk, devletten özel koruma ve yardım görme hakkına sahip olacaktır” denilerek çocuğun korunma ve bakım hakkının bakıcı aile yanına, ilgili kuruluşlara yerleştirilerek ya da evlat edindirme yoluyla sağlanabileceği belirtilmiştir.

Filmin başkahramanının sosyal hizmet kuruluşları bünyesinde yer alan ebeveynlerinden yeterli bakımı göremeyen korunma ihtiyacı olan bir çocuk olması, ekolojik sistem kuramının da çocuğu merkeze alan ve mikrodan makroya onun ilişkide olduğu sistemleri detaylı bir şekilde değerlendirme imkânı sunması filmin bu bağlamda değerlendirilmesini anlamlı ve özgün kılmaktadır. Buradan hareketle çalışmanın, sosyal hizmet açısından önemli bir yeri olan ekolojik sistem kuramının daha iyi anlaşılmasını sağlayarak bir materyal olarak sosyal hizmet eğitimine katkı sunacağına da inanılmaktadır.

EKOLOJİK SİSTEM KURAMI

Yaşam süresi boyunca insan gelişimi biyopsikolojik bir insan organizması ile ona yakın çevredeki kişiler, nesnelere ve semboller arasındaki karşılıklı etkileşimler aracılığıyla gerçekleşir (Bronfenbrenner & Ceci, 1994, s. 572). Fakat gelişmekte olan kişi sadece çevrenin onu etkilediği pasif bir varlık olarak değil, içinde yer aldığı ortamı etkileyen, yeniden yapılandıran bir varlık olarak da algılanır. Çevre ve kişi arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur. İnsanın gelişimini sürdürdüğü ve hayat boyu etkileşim içinde olduğu çevre tek ve sınırlı bir yapıdan ibaret değildir. Urie Bronfenbrenner’in ekolojik sistem kuramında çevre, her biri birbiri içine geçmiş eş merkezli yapılar olarak düşünülmüştür. Bu yapılar mikro, mezo, ekzo ve makro sistemler olarak ifade edilmektedir (Bronfenbrenner, 1979, s. 22). Bronfenbrenner (1994) daha sonra bu yapıları kronosistemi de eklemiştir.

Mikrosistem, gelişmekte olan kişinin fiziksel özelliklere sahip bir ortamda yüz yüze etkileşimde bulunarak deneyimlediği, faaliyetler, kişilerarası ilişkiler ve roller örüntüsüdür (Bronfenbrenner, 1979, s. 22). Tanımda yer alan kavramları Bronfenbrenner’in ifade ettiği şekilde açıklamak faydalı olacaktır.

Ortamlar; faaliyetler ve kişilerarası ilişkilerin sürdürüldüğü ev, okul ve işyeri gibi fiziksel özellikler içeren yerlerdir. Farklı ortam türleri farklı rolleri, faaliyetleri ve ilişki kalıplarını ortaya çıkarır. Her ortamın içinde neyin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini belirleyen özellikler vardır (Bronfenbrenner, 1979, s. 109; Shelton, 2019, s. 50).

Bronfenbrenner gelişmekte olan kişi kavramını gelişimine odaklandığımız kişiyi ifade etmek için kullanır. Ekolojik sistem kuramında kişinin biyolojik ve psikolojik özelliklerinin gelişim üzerindeki etkisi önemsenmektedir (Bronfenbrenner, 2005). Bronfenbrenner zekâ, mizaç, fiziksel görünüm gibi kişisel özelliklerin kişinin bir ortama girmesi, o ortamdaki kaynak ve fırsatlar veya zorluklar ve engellerle karşılaşması noktasında belirleyici olduğunu ifade eder. Yaşı, cinsiyeti, ten rengi, engel durumu, yetenekleri, duygularını kontrol ve ifade edebilmesi, problem çözme becerileri, edindiği bilgiler, deneyimleri gibi bilişsel ve duygusal kaynakları bireyin bir ortama dâhil olmasında, orada faaliyetlerde bulunmasında ve kişilerarası ilişkilerini sürdürme noktasında önemli olmaktadır (Newman & Newman, 2020).

Mikrosistemin önemli bir kavramı da “deneyim” kavramıdır. Kişinin ve onun gelişim sürecinin anlaşılması onun yaşadığı ekosistemin anlaşılmasını gerektirir. Bu ekosistem ise kişinin olduğu yerden, onun bakış açısından kavranmaya çalışılmalıdır. Nesnel bir çevreden ziyade kişinin algıladığı bir çevre ve gerçeklik vardır. Kuramda fenomenolojik bir anlayışa vurgu yapılmaktadır. Sadece çevrenin nesnel özelliklerinin değil bu özelliklerin kişi tarafından öznel bir şekilde nasıl algılandığı da önemli olmaktadır (Bronfenbrenner, 1979; Shelton, 2019).

Bronfenbrenner (1979, s. 45) faaliyetleri, “Ortamdaki katılımcılar tarafından anlamı veya niyeti olduğu algılanan, devam eden davranışlar” olarak tanımlamıştır. Gelişimin sürmesi için kişinin faaliyetlerde bulunması gerekir. Bu faaliyetlerin gelişim üzerinde etkili olabilmesi için de düzenli ve uzun süreli, devamlılık arz eden bir şekilde gerçekleşmesi gerekir. Uzun sürmesi faaliyetleri daha karmaşık bir hale getirebilir, bu durum bir problem teşkil etmek yerine kişiyi geliştirecek bir unsur olarak değerlendirilmektedir (aktaran Shelton, 2019, ss. 70-71).

Mikrosistemin önemli bir kavramı da kişiler arası ilişkilerdir. Bronfenbrenner kişilerarası ilişkileri açıklarken ikili (dyad) kavramı üzerinde durmuştur. İkililer kişinin gelişim sürecinde ona bir bağlam oluşturur ve üçlü, dörtlü gruplar gibi daha büyük kişilerarası ilişkilere dâhil olması için ona bir zemin sunar. İkililer alabilecekleri biçim açısından üç şekilde kategorize edilmişlerdir (Bronfenbrenner, 1979, ss. 56-59; Shelton, 2019, ss. 81-82):

- Gözlemsel ikili: Bir kişi diğeri faaliyetine dikkat verdiğinde, diğeri de bu faaliyete dikkat verildiğinin farkında olduğunda ortaya çıkar. Gözlemsel ikilideki önemli nokta; gözlemlenen faaliyetin odak noktası olması yeterli değildir; aynı zamanda kişi kendisine dikkat verildiğinin farkında olarak diğeri yanıtlar da vermelidir.
- Ortak faaliyet ikilisi: İki kişinin kendilerini “birlikte” ortak bir faaliyet yapıyor olarak algıladıkları ikilidir. Fakat birlikte ortak bir faaliyette bulunmaları ikisinin de aynı şeyi yaptığı anlamına gelmez. Örneğin, ebeveyn ve çocuk resimli hikâye kitabına birlikte bakarken, ebeveyn

hikâyeyi çocuğa okuyabilir çocuk da dinledikleriyle resimlerdeki nesnelere isimlendirir.

- Birincil ikili: Birlikte aynı ortamda olmasalar da birbirlerinde fenomenolojik olarak var olmaya devam eden ikilidir. Aralarında güçlü duygusal bağlar olan iki kişi bir arada olmasalar da birbirlerini düşünebilir, birbirlerinin davranışlarına ve gelişim süreçlerine etki etmeye devam edebilirler.

Bronfenbrenner ikililerde; *karşılıklılık, güç dengesi ve duygusal ilişki* unsurlarının üzerinde durur. Karşılıklılık ilkesi gereği bir ikilide birinin yaptığı şey diğerini etkiler. Fakat burada sadece A'nın B'yi etkilediği tek yönlü bir ilişkiden değil aynı zamanda B'nin de A'yı etkilediği bir süreçten bahsedilmektedir. Küçük bir çocuk karşılıklılık zemininde sürdürülen bir ikili içerisinde etkileşimsel beceriler kazanacaktır. Karşılıklılık beraberinde getirdiği geri bildirimler neticesinde kişilerin gittikçe daha farklı etkileşim kalıplarının içerisine girmelerini sağlar. Karşılıklı etkileşim sonucunda kişi edindiği bilgi ve becerileri başka ortamlara da taşır (Bronfenbrenner, 1976, s. 9; Bronfenbrenner, 1979, s. 57).

Aynı zamanda küçük bir çocuk girdiği ikili ilişkilerde güç ilişkilerini de deneyimler. İkili ilişki içinde çocuk kendi gücünü ve diğerinin gücünü fark edebilir, bu deneyimler farklı güç ilişkileriyle başa çıkmayı öğrenmek için ona bir dayanak sağlar. Bu tür bir öğrenme hem bilişsel hem sosyal anlamda gelişime katkıda bulunur. Güç dengesinin gelişen kişi lehine değişmesi öğrenme ve gelişme için uygun bir zemin oluşturur. Gelişen kişiye durum üzerinde kontrol uygulama fırsatı verilir. Ortak faaliyet ikilileri bu sürece çok uygundur. Son olarak ikili ilişkilerde katılımcılar etkileşime girdikçe birbirlerine karşı daha belirgin duygular geliştirirler. Ortak faaliyetler daha kalıcı duygular ortaya çıkarabilir bu faaliyetler esnasında bu tür ikili ilişkiler daha fazla belirginleşme eğilimindedir. Aynı zamanda duygusal etkileşimler birincil ikilinin oluşumunu da kolaylaştırırlar (Bronfenbrenner, 1979, ss. 57-58).

Mikrosistemin son kavramı olan rolü, Bronfenbrenner “Rol toplumda belirli bir konumda bulunan bir kişiden o kişiyle ilgili olarak diğerlerinin beklediği bir dizi faaliyet ve ilişkidir.” şeklinde tanımlamıştır. Roller toplum içinde kişileri tanımlamak için bir etiket olarak kullanılır. Yaş, cinsiyet, akrabalık ilişkisi, meslek, etnik köken, din gibi değişkenler toplum içinde kişilerin sosyal konumlarını belirtir. Tüm bu nitelermeler “Bu kişi kim?” sorusuna cevap oluşturup o kişiye bir rol etiketi verir. Gelişim sürecinde kişi farklı ortamlarda farklı kişilerle ilişkileri deneyimledikçe yeni roller üstlenir. Kız kardeş, torun, evlat, öğrenci, kuzen gibi farklı roller içinde kimlik gelişimini sürdürür (Bronfenbrenner, 1979, s. 85).

Mezosistem; gelişmekte olan kişiyi içeren iki veya daha fazla ortam (örneğin, ev ve okul, okul ve işyeri) arasında yer alan bağlantılar ve ilişkilere dir. Bir kişinin mikrosistemlerinin birbirleriyle nasıl ilişki kurduğunu, ne tür etkileşimlerde bulunduğunu, birbirlerini nasıl etkilediğini açıklamaya yardımcı olur

(Bronfenbrenner, 1979, s. 25; Shelton, 2019, s. 71). Mezosistem bir ortamda gelişen ilişkiler ve olayların kişinin başka bir ortamdaki davranışları ve gelişimi üzerinde etkileri olabileceğini vurgular. Örneğin; bir çocuğun okulda akran grubuyla yaşadığı deneyimi evde annesiyle ilişkisini etkileyebilir (Bronfenbrenner, 1977, s. 523).

Ekzosistem; çocuğun aktif bir katılımcı olarak dâhil olmadığı fakat onu içeren ortamlarda olanları etkileyen olayların ve gelişmelerin meydana geldiği mikro ve mezo sistem düzeyinin ötesinde konumlanan bir veya birkaç yapıya işaret eden bir dış sistemdir. Ekzosistemler çocuğun gelişimi üzerinde dolaylı yoldan etkilerde bulunur. Örneğin; bir çocuğun ebeveyninin işyeri veya arkadaş grubu, abisinin okulu, çocuğun devam ettiği okulun yönetim kurulunun faaliyetleri ekzosistem olarak nitelenebilir (Bronfenbrenner, 1979, s. 25; Bronfenbrenner, 1986b, s. 291).

Makrosistem; mikro, mezo ve ekzo sistemler üzerinde etkileri olan kültürel, dini, politik, etnik, sosyal ve ekonomik yapıları ifade eder. Örneğin; bir toplumda meydana gelen ekonomik krizden dolayı ailenin mali anlamda sıkıntıya girmesi sonucunda çocuğun gelişimi de bundan etkilenebilir (Bronfenbrenner, 1979, s. 4, 26). Makrosistemler kişilerin ilişkilerini nasıl, kimlerle ne şekilde ne zaman ve nerede sürdürebileceklerine dair değişkenleri etkiler (Yang, 2021, s. 6).

Kronosistem; çocuğun kişisel özelliklerinde ve onun yaşadığı çevrede (aile yapısı, sosyo-ekonomik koşullar, ikamet yeri gibi hayat boyu değişiklikler) zaman içinde meydana gelen değişimleri içermektedir (Bronfenbrenner, 1994, s. 40). Kronosistem zamanın geçişini temsil etmektedir. Zaman kişiyi, ilişkileri, ekolojik sistemin tüm boyutlarını etkiler (Shelton, 2019, s. 103). Yaşam geçişleri kronosistemin bir biçimi olarak değerlendirilmektedir. Çocuğun okula başlaması, ergenlik dönemi, çalışma hayatına dâhil olma, evlilik gerçekleştirme, emekli olmak gibi normatif yaşam geçişlerin yanı sıra aile üyelerinden birinin kaybı, boşanma, başka bir yere taşınma gibi normatif olmayan yaşam geçişleri örnek olarak verilebilmektedir. Bu tür geçişler, hayat boyu devam eder ve gelişimsel boyutlarda gerçekleşen değişimlerde itici bir güç olarak işlev görür (Bronfenbrenner, 1986a, s. 724).

YÖNTEM

Bu çalışma, *System Crasher* (2019) filminin ekolojik sistem kuramına göre ele alındığı betimsel bir çalışmadır. Çalışmada, okuyucunun filmi anlaması ve kuram ile ilişki kurulabilmesi adına, filmdeki sahnelerin canlandırılmasına yardımcı olacak veriler detaylı bir biçimde betimsel anlatım yolu ile aktarılmıştır.

Filmin analizine karar verilmeden önce iki araştırmacı tarafından film izlenmiş ve filmin ana hatları görüşülerek filme karar verilmiştir. Filmin ikinci kez izlenmesiyle birlikte çalışmanın çerçevesi belirlenmiş, film ile ekolojik sistem kuramının bağlantısı kurulmuştur. Ardından film üçüncü kez izlenerek araştırmacılar tarafından yazılı notlar alınmıştır. Son aşamada ise filmin izlenmesi

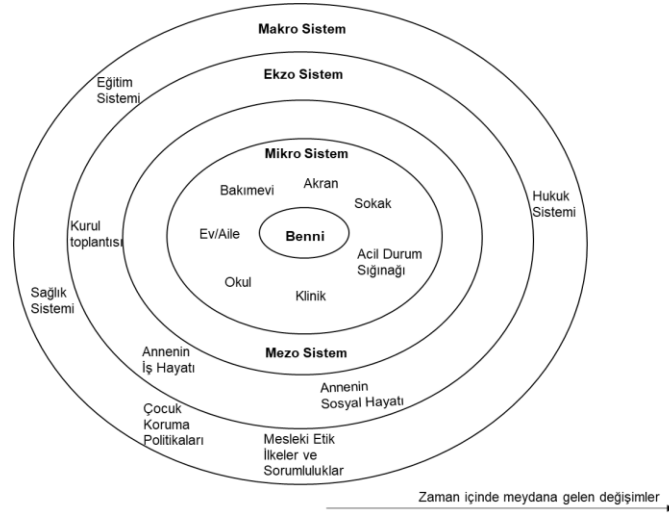
esnasında film detaylı bir şekilde yazıya dökülmüştür. Silverman (2018), görsel dokümanlarda, kayda alınan görüntülerdeki duraksama, bekleme gibi anların açıkça yazıya dökülmesinin önemli olduğunu vurgular. Buna bağlı olarak araştırmacılar, filmde yer alan diyalogları yazıya geçirirken sahnelerin akışına da yer vererek, bulgularda da parantez içinde bu bilgiyi okuyucuya sunmuştur.

Elde edilen verilerin analiz edilmesi işleminde ise nitel araştırmalarda kullanılan içerik analizi tekniğine başvurulmuştur. Berg ve Lune (2019, s. 344) içeriği; “Çeşitli amaçlar için insanlar tarafından üretilmiş her şey” olarak açıklamışlar ve bunları “sosyal eserler” olarak adlandırmışlardır. Filmler de bu materyallerden biridir. İçerik analizinde temel amaç elde edilen verilerin detaylı bir şekilde anlaşılmasını sağlayacak kavramlara ve temalara ulaşmaktır (Yıldırım & Şimşek, 2021, s. 259). Örnekleme alınan filmde elde edilen transkriptler kuramın ortaya koyduğu kavramlar eşliğinde kodlanmış, kodlama sonucunda veriler beş tema altında sınıflandırılmış ve yorumlanmıştır.

BULGULAR

Çalışmada elde edilen veriler; mikro, mezo, ekzo, makro ve kronosistem temaları altında kategorize edilmiştir. Çalışmanın içeriğinin ekolojik sistem kuramına göre haritalandırılması, Şekil 1’de gösterilmiştir:

Şekil 1. Benni’nin Ekolojik Sistem Haritası

Filmde Benni, annesi Bianca Klaaß (Lisa Hagmeister) tarafından kurum bakımına yerleştirilmiş bir çocuktur. Sıklıkla saldırgan davranışlar sergilemekte ve bu nedenle de birçok kez kurum değiştirmek durumunda kalmıştır. Benni’nin tek isteği annesinin yanında olmaktır. Kurum naklinden tıbbi destek süreçlerine kadar

çocuğun tüm gereksinimleriyle ilgilenen meslek elemanı Bayan Bafana (Gabriela Maria Schmeide) Benni'ye uzun süreli yatılı kurum desteği bulmaya çalışmaktadır. Film esas itibariyle Benni'nin çocuk hizmetleri sistemi içerisinde yaşadıklarını anlatmaktadır.

Benni'yi, filmin başlangıç sahnelerinin birinde annesinin yanına gitmek istediği için kaldığı kurumdan kaçmış, sokakta dolaşır vaziyette gördürürüz. Daha sonrasında tanımadığı bir kişinin arabasına biner. Aralarında geçen diyalogta Benni kendini şu ifadelerle tanıtır:

Benni: Ben de Benni.

Kadın: Ama bu bir erkek ismi.

Benni: Gerçek adım Bernadette ama ben sevmiyorum.

Kadın: Bence hoş bir isim.

Benni: Hayır, hiç güzel değil.

Kadın: Kaç yaşındasın?

Benni: Dokuz, dokuz çeyrek. 23 Şubat'ta 10 olacağım.

Mikrosistem

Bu başlık altında, Benni'nin; ev, klinik, acil durum sığınağı, bakımevleri ve sokak ortamlarında deneyimlediği faaliyetler, kişilerarası ilişkiler ve rol örüntülerine yer verilmiştir. Filmde ev ve aile ilişkilerine bakıldığında film boyunca Benni'nin aile üyelerinden; annesini, bir erkek kardeşini ve bir kız kardeşini görmekteyiz. Annesi ve kardeşleri birlikte evlerinde yaşamaktadır. Benni ise onlardan ayrı bir şekilde fakat aynı şehirde çocuk hizmetleri ile ilgili bir bakımevinde kalmaktadır. Filmde Benni'nin ne zamandır ailesinden ayrı bir şekilde yaşadığına dair bir bilgi verilmemektedir.

Film boyunca Benni'nin en çok istediği şey annesi ile birlikte olmak ve aynı hanede yaşamaktır. Annesi ise bu isteğine karşılık verememektedir. Bu durum da Benni'yi öfkeliendirmekte, saldırgan bir şekilde davranmaya itmektedir. Benni'nin annesiyle telefonda konuşurkenki şu ifadeleri annesini ne kadar çok sevdiğini ve onun yanında olmak istediğini anlatmaktadır:

Benni: Anneee. Alo anne. Bugün geliyorsun değil mi? (Yüzü mutsuz bir hal alır annesini dinlerken, annesi kız kardeşinin hasta olduğunu ve önceliğin o olduğunu söyler).

En azından sana şarkı söyleyebilir miyim? Kendim uydurdum, başlıyorum. Dünyadaki bütün insanlardan en çok sevdiğim sensin. Yıldızlar da dâhil koskoca evrende. Çikolata ve dondurmadan daha çok seviyorum seni. Bir de patates kızartmasından.

Benni kendisi kurumda kalırken, kardeşlerinin evde annesinin yanında kalmasını anlamamakta, bu durum onu öfkelenmektedir.

Benni: Neden Leo ve Alicia kalıyor da ben kalamıyorum?

Anne: Canım benim şu an bunu sana açıklayamam. Ben bu konuda bir şey yapamam.

Benni: Ama neden?

Anne: Çocuk hizmetleri karar veriyor biliyorsun. Eğer sen... Eğer sen uslu olursan ve kaçımayı bırakırsan söz veriyorum eve geri dönebileceksin.

Benni'nin diğer öfkelendiği şey ise yüzüne dokunulmasıdır. Benni yüzüne kimsenin dokunmasına izin vermez, eğer dokunan olursa da çok öfkelenmektedir. Sadece annesinin yüzüne dokunmasına izin verir.

Bayan Bafana: Bu onu çıldırtıyor. Sadece annesi yüzüne dokunabilir. Şiddetli bir çocukluk travması. Annesinin dediğine göre bebekken bebek bezi yüzüne bastırıldığı için olmuş.

Benni'nin bebekken yaşadığı bu olayın tam olarak kim tarafından gerçekleştiği bilinmemekle birlikte, ona birincil düzeyde annesi ya da bakım verenlerden biri tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Benni'nin ilişkide olduğu mikro sistemlerden diğeri de tıbbi tedavinin uygulandığı klinikdir. Film boyunca Benni'nin yedi defa kliniğe getirildiğini görmekteyiz. Burada Benni duygusal ve davranışsal rahatsızlıkları ile ilgili Dr. Schanemann (Melanie Straub) tarafından muayene edilmekte ve kendisine ilaç tedavisi uygulanmaktadır. Filmin açılış sahnesinde, Benni'yi klinikte yatakta uzanmış vaziyette vücudunda tıbbi cihaz kablolarıyla birlikte görürüz. Vücudunda bir diğer dikkat çeken şey ise; morluklardır.

Dr. Schanemann: İyi görünüyorsun, ilaçlarını alıyor musun? İlacın dozunu arttıracamız, sinirlensen bile seni sakinleştirecektir. Eğer çok yorgun hissedersen veya iştahını kaybedersen haberim olsun tamam mı?

Benni, klinik dışında filmde isimleri; acil durum sığınağı ve bakımevi olarak geçen korunmaya ihtiyacı olan çocuklara yönelik hizmet veren yatılı kurumlarda kalmaktadır. Acil durum sığınağı adı verilen kurum, acil durumlarda çocukların kısa süreli kalmak üzere geldikleri; bakımevleri ise çocukların kalıcı bir şekilde yaşamlarını sürdürdükleri yerlerdir. Benni bu ortamlarda bulunan meslek elemanları ve akranlarıyla ilişki halindedir. Fakat Benni'nin bu mekânlarla ilişkisi uyumsuz ve hırçındır. Filmin başlarında Benni'nin acil durum sığınağının bahçesinde öfkeli bir şekilde etrafa zarar verici davranışlarda bulunduğunu, görevlilerin ona müdahale etmekte zorlandıklarını görürüz. Bu olaydan sonra görevliler Bayan Redakamp (Barbara Philipp) ve Bay Wolfgang'ın (Matthias Brenner) Benni ile arasında şöyle bir konuşma geçer:

Bayan Redekamp: Bugün neden burada olduğunu biliyor musun? Benni, bu senin üçüncü uyarı alışın.

Benni: Evet beni tekrar uzaklaştıracaksınız (Benni umursamaz bir şekilde masadaki şekerlere uzanır).

Redekamp: Neden burada daha fazla kalamayacağını anladın mı?

Bay Wolfgang: Benni, lolipoplarla uğraşmayı bırak! Bayan Redekamp sana bir soru sordu.

Redekamp: Anladın mı beni?

Benni: (Şekerin kâğıdını ona doğru fırlatarak) umurumda değil.

Redekamp: Bayan Bafana, seni yeni bir bakımevine gönderecek.

Benni: (Bağırarak) bakımevi falan istemiyorum ben. Annemle yaşamak istiyorum ben.

Redekamp: Bu mümkün değil ama. Son birkaç sefer bunun nasıl sonlandığını sen de biliyorsun.

Benni: Hepinizden nefret ediyorum.

Başka bir erkek görevli: Benni, hepimiz sana karşı çok sabırlı davranıyoruz.

Benni: Umurumda değil.

Benni bakımevlerinde sorun yaşadığında acil durum sığınağına gönderilmekte, yeni bir bakımevine nakli yapılana kadar burada beklemektedir.

Tüm bu süreçlerde Benni ile yakın temasta bulunan ve mikrosistemin içinde yer alan bazı karakterler bulunmaktadır. Bunlardan biri çocuk hizmetlerinde çalışan Bayan Bafana'dır. Bayan Bafana, Benni'nin geçirdiği süreçleri yakından takip etmekte, kuruma yerleştirilme işlemlerini yürütmektedir. Benni ile bağlantılı olan; acil durum sığınağı, bakımevleri, klinik, okul ve aile sistemleriyle mesleki çalışmalarını yürütmektedir. Bayan Bafana ile Benni arasında iyi bir ilişki vardır, Benni diğer görevlilere bağırıp öfkelenirken Bayan Bafana'ya bu şekilde bir davranışta bulunmaz. Bayan Bafana'nın Benni ile onun ailesi ve kaldığı kurumlar arasında aracı bir rolü vardır.

Benni ile temasta bulunan diğer bir meslek elemanı ise Micha'dır. Micha, Benni yeni bir bakımevine yerleştirildiğinde okulda ona eşlik etmek için görevlendirilmiş biridir. Micha, Benni'den biraz daha büyük suçlu çocuklarla çalışan genç biridir. Bayan Bafana onun için "öfke yönetimi konusunda uzman bir eğitmen (...)" suçlu çocuklarla ilgilenen biri, onunla (Benni) da ilgilenecektir" ifadesinde bulunur.

Micha, Benni'nin kaldığı bakımevine gelir, odasına girer, Benni'nin duvara astığı baykuş resimlerine bakar o sırada Benni odaya girer:

Benni: Eğitmen, odama böyle istediğiniz gibi giremezsiniz.

Micha: Ben eğitimden değilim.

Benni: Yine de giremezsin.

Micha: (Duvardaki resimleri gösterir) bunların ne tür bir kuş olduğunu biliyor musun?

Benni: Peçeli baykuş.

Micha: Gerçekten gördün mü peki?

Benni: Evet hayvanat bahçesinde görmüştüm.

Micha: Çok fazla fotoğraf albümün var.

Benni: Beni her attıklarında bir tane alırım.

Micha: Bir tanesine bakabilir miyim?

Micha'nın, Benni ile ilk etkileşiminden de anlaşılacağı üzere film boyunca Benni ile karşılıklılık zemininde, onu anlayan bir yerden yatay bir ilişki kurmak için çabaladığı görülmektedir. Okula giderken ona eşlik etmesi, onunla buz pateni gibi etkinliklere katılması ortak faaliyetler zemininde buluştuklarını göstermektedir. Benni ile ilgili yapılan bir kurul toplantısında Micha öfke problemi yaşayan çocuklar için kullandığı bir yöntemi uygulamak ister ve onunla üç gün bir arada kurumdan uzak bir orman evinde zaman geçirmeyi teklif eder.

Micha: Benim bir önerim var. Ormanda 3 gün. Birebir ilgi. Lüneburg Heath'de bir kulübem var. İlgilendiğim çocukları oraya götürüyorum. Ne su var ne elektrik. Onun için iyi olur.

Geçirdikleri üç günün sonunda Benni ona ilk defa ismiyle hitap eder - tanıştığı andan itibaren ona eğitimden diye hitap ediyordu- kendine dair paylaşımlarda bulunur ve ona onunla ilgili merak ettiklerini sorar.

Benni: Micha, çok fazla kavga ettin mi?

Micha: Kavga ettiğimde işleri berbat ediyordum ama sonra kendime çekidüzen verdim ve sevdiğim bir işim oldu. Sen ne olmak istiyorsun?

Benni: Kaçtığım için anneme dönmeme izin vermiyorlar.

Micha: Bu durumu değiştirebilirsin ama.

Benni: Annem benden nefret ediyor.

Micha: Hayır annen seni seviyor

Micha'nın bir uzman olarak Benni ile yakın temasta bulunması, Benni'nin eğitimine devam etmemesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Benni'nin okul ile ilişkisi iyi değildir, okula gitmek istememektedir. Bazen de davranışlarından dolayı okuldan uzaklaştırılmaktadır. Benni'nin bakımevinde yaşadığı şu sahne okul ile ilişkisini anlatmaktadır:

Benni: (Elinde bıçak vardır ve bağırarak) okula gitmeyeceğim.

Görevli: Benni lütfen Benni. Bıçağı indir lütfen.

Benni: Pislik herif. Kapat çeneni!

Benni: (Bıçağı boğazına dayar) yaklaşma yoksa kendimi öldürürüm.

Okulun yanı sıra Benni'nin sınıf arkadaşları ile de ilişkisi iyi değildir. Sınıf içi ilişkilerde arkadaşlarının fiziksel şiddet içermeyen fakat Benni'ye rahatsız edici gelen tutum ve davranışları onu öfkelenlendirmekte ve karşılığında çok büyük tepkiler verebilmektedir. Bir sahnede, sınıftaki bir arkadaşının Benni'ye bakıp güldüğünü, Benni'nin ise onun bu davranışından sonra kendini kaybedip fiziksel şiddete başvurduğunu görürüz. Bu tür olaylar sınıf ortamında uyumu bozmakta ve çocuklar için de korkutucu olmaktadır.

Benni'nin, bu olumsuz gerçekleşen olaylar sonrasında okuldan ya da yatılı kaldığı kurumlardan kaçtığında sığındığı yer sokak olmaktadır. Sokak en çok etkileşim kurduğu çevrelerden biridir. Yaşının küçük olmasına karşın sokakta tek başına hareket edebilmekte ve bu esnada yabancılarla rahat bir biçimde iletişim kurabilmektedir. Burada Benni'yi engelleyen kurallar ve sınırlar yoktur, bundan dolayı da özgür bir şekilde hareket etmekte, yalan söyleyebilmekte, gördüğü kişilere küfredabilmekte, çalma davranışı göstermekte ve akranlarıyla kavgaya karışabilmektedir. Sokakta bu şekilde hareket etmesi onun tehlikeye maruz kalma riskini arttırmaktadır.

Mezosistem

Bu bölümde Benni'nin aktif olarak ilişkide bulunduğu iki veya daha fazla ortamın birbirleriyle etkileşimlerine ve aralarında nasıl bağlantıların olduğuna yer verilmiştir.

Benni, kaldığı kurumlar ve ailesinin karşılıklı ilişkilerinden etkilenen bir çocuk olarak karşımızda durmaktadır. Kaldığı bakımevi ve acil durum sığınağı ile ailesi arasında sağlıklı bir iletişim bulunmamakta ve bilgi aktarımı gerçekleşmemektedir. Benni'nin süreçleriyle ilgilenen görevli meslek elemanları ihtiyaç olması halinde annesiyle iletişim kurma noktasında problemler yaşamaktadır. Bu durum istediği zaman annesine ulaşamayan Benni'nin üzülmeye, öfkelenmesine neden olmaktadır. Bir sahnede yeni bir bakımevine nakli yapılan Benni'ye arabada Bayan Bafana'nın eşlik ettiğini ve bir yandan da Benni'nin annesiyle ilgili sorularına cevap vermeye, ardından da annesine ulaşmaya çalışmakta olduğunu görmekteyiz:

Benni: Annem nerede?

Bayan Bafana: Bilmiyorum ama yakında öğreneceğimi sana söyleyebilirim.

Benni: (Sarılır) çok iyi birisiniz Bayan Bafana.

Bayan Bafana: Sen de öyle. Sen de öyle. Benni bana bak. Bu sefer olmak zorunda tamam mı? Kliniğe geri dönmek istemezsin değil mi?

(Benni başını olumsuz anlamda sallar)

Bayan Bafana: Anlaşıldı mı?

Benni: (Arabadan çıkar) Güle güle.

(Bayan Bafana Benni'nin annesini telefonla arar. Ulaşamaz. Sesli mesaj gönderir.)

Bayan Bafana: Merhaba, Bayan Klaaß. Ben Bafana. Bugün Benni'nin yeni bakımevine gelmediniz. Bana kalırsa orayı sevdi ama her zamanki gibi rızanıza ihtiyacım var. Lütfen en yakın zamanda bana geri dönüş yapın. Teşekkürler, hoşçakalın.

Annesi Benni'nin hayatında yeterli sorumluluğu üstlenmekte zorlanmaktadır. Filmin sonlarına doğru annesi Benni'yi yanına alabileceğini söyler. Bunun üzerine Benni'nin aile yanına dönmesiyle ilgili bir toplantı yapılır, bu toplantıda Benni ve annesi de yer almaktadır. Fakat annesi toplantıya geldiğinde kararından vazgeçtiğini söyler. Benni bunun üzerine çok öfkelenir, bağırır ve kendi elini kuvvetli bir şekilde ısırmağa başlar. Annesi ise bu durum karşısında Benni'ye müdahale etmez ve dışarı çıkar. Onun peşinden giden Bayan Bafana ile aralarında şöyle bir konuşma geçer:

Bafana: Evde bir sorun mu var Bayan Klaaß?

Anne: Anlamıyorsunuz Bayan Bafana. Benni hep problemlili bir çocuktur. Onun izinden giden iki çocuğum daha var. Leo'nun (oğlu) kendi problemleri var.

Bafana: Bu şekilde olmak zorunda değil ama Benni son aylarda ilerleme katetti ama.

Anne: Artık onu alacak bir bakımevi bile bulamıyorsunuz. Uzman kişiler bile onunla ilgilenmezken ben nasıl ilgileneneğim ki?

Bafana: Siz onun annesiniz ve Bayan Klaaß davranışlarınızın Benni üzerinde büyük etkisi var.

Anne: Bazen ondan gerçekten korkuyorum (ağlıyor, sigara içiyor). Daha fazla katlanamıyorum. Yanımıza gelemez yoksa Leo da onun gibi olacak. Gerçekten.

Annenin ebeveynlik rolünü yerine getirememesi görevli meslek elemanları üzerinde problemler yaratmakta ve onlara fazladan yükler yüklemektedir. Anne ve Benni arasındaki ilişki Benni ile ilgilenen meslek elemanlarını ve onların Benni ile ilişkilerini de etkilemektedir.

Aile ile kurumlar arası iletişimin sınırlı olduğu tek yer bakımevi ve acil durum sığınağı değildir. Benni'nin öfke sorunları nedeniyle tıbbi destek aldığı sürece de annesi tam olarak hâkim değildir. Klinikte Benni'nin tedavisiyle ilgili bilgilere sahip olan doktor anneyle iletişim kurmaya çalışmakta fakat anne bu süreci tam olarak takip etmekte zorlanmaktadır. Anne sadece Benni'nin kliniğe getirildiği acil durumlarda onun yanına gelmekte ve resmi işlemlerle ilgilenmektedir. Çünkü resmi evraklarda imzası gerekli olmaktadır. Bu durum, klinik ve aile arasında iş birliğine

dayalı bir tedavi sürecinin oluşması yönünde engel oluşturmaktadır. Sınıftaki arkadaşına zarar verdiği olay sonrasında Benni'nin kliniğe getirildiği sahne bu durumu ifade etmektedir:

Doktor: Risperdal'ın çocuklar üzerinde dürtü önleyici etkisi vardır. Aslında yetişkin şizofreni hastaları için nöroleptiktir. Ayrıca 80'den fazla IQ'lu çocuklarda uzun süreli çalışmalar yapılmamıştır. Bir etiket dışı kullanıma ihtiyacımız var. Böylece reçete yazabilirim. Sizin izniniz almam gerekiyor Bayan Klaaß. Sizden olası yan etkileri de okumanızı istemek durumundayım. Okumanızı bekleyebilirim.

Anne: Ne yazdığımı siz bana söyleyemez misiniz?

Doktor: (şaşıarak) nadiren kas kramplarına yol açar. Özellikle yüzde ya da yürüdüğünde. Yüzünü ekşitiyor ya da hafif tökezliyor gibi görünebilir. Çarpıntı, yüksek tansiyon...

Anne: Ama iyi olacak değil mi?

Doktor: Benni'ye iyi bakacağız.

Benni'nin kliniğe gelme sebebi olarak onun öfkeli, saldırgan ve zarar verici davranışları görülmektedir. Fakat kliniğe gelmeden önce Benni'nin yaşadığı olaylara bakıldığında anne ile etkileşimi dikkat çekmektedir. Benni annesine ulaşamadığı zamanlarda bu davranışlarını geliştirmektedir. Anne ile olan bu ilişkisi onun psikiyatrik sürecini etkilemektedir. Örneğin; Benni'nin annesi onu bakımeviden alacağını söylemiş, Benni buna çok sevinmiş ardından buz patenine gitmiş ve burada bir akranıyla çok eğlenmiştir. Sonraki günlerde anne onu bakımeviden almaktan vazgeçtiğini söylemiş ve Benni buna çok sinirlenmiştir. Bu haberin ertesi günü yine aynı akranıyla eğlenmek için geldiği buz pateninde akranına şiddet uygulamış, ona ciddi anlamda zarar vermiş, kendisi de sakinleştirilmesi için kliniğe getirilmiştir.

Benni'nin annesi ile arasındaki fiziksel ve duygusal uzaklık, bekleliğinde yaşadığı travmatik olayların olumsuz etkileri akranlarıyla ilişkisini de etkilemektedir. Benni'nin kaldığı kurumdan kaçıp sokaklarda vakit geçirdiği bir gün, karşılaştığı akranları yüzüne dokunmanın onu sınırlendireceğini bildikleri için Benni'ye laf atarlar.

Çocuklardan biri: Bu psikopatı delirtmek istemez misiniz?

Benni: Kes sesini korkak!

Çocuk: Yüzüne dokunun (Benni çocuğu iter yere düşer çocuk).

Benni: Kalbini söküp geberteceğim senin (çocuk onu iter Benni yere düşer. Eli ile yüzüne bastırır. Benni bağırır.)

Bu olay sonrasında Benni gece olduğunda uykusunda yatağına tuvaletini yapar.

Benni'nin annesi ile ilişkisi okul ve onunla yakın temas halinde bulunan Micha ile ilişkisini de etkilemektedir. Filmde bir sahnede Benni'nin okulda sakin

olduğunu ve sınıfın karşısında Micha ile birlikte ormandaki evde geçirdiği günleri yazdığı metni okurken görürüz. Okulda kendisine eşlik etmesi için görevlendirilen Micha da sınıfta onunla birlikte. Benni konuşurken gülme sesleri gelince bu durumdan etkilenir ve kızar.

Benni: Dalga geçiyorlar ama.

Öğretmen: Çok iyi başladın seni dinlemek gerçekten eğlenceli. Helena seni dinliyor. Yael de öyle. Micha da dinliyor.

Bu diyalogdan sonra Benni sakinleşir ve herhangi bir zarar verici davranışta bulunmaz. Bu sahnenin öncesinde Benni'nin annesi Benni'ye artık yanında yaşayabileceğini söylemiştir. Bu yüzden Benni çok mutludur. Benni'nin ruh halindeki bu değişimle birlikte öğretmen ve Micha'nın ona eşlik etmesi olumlu sonuç vermiştir. Annesinin dünyasına dâhil olması onu rahatlatmıştır. Fakat bundan önce okulda yaşanan olumsuz olaylarda öğretmen ve Micha, Benni'yi sakinleştirmekte başarısız olmuştur.

Anne ile kurum arasındaki etkileşimlerin yanı sıra kurumların kendi işleyişine ve ilişkilerine bakıldığında ise karşımıza çıkan tabloda kısır bir süreç işlediği görülmektedir. Bakımevi, acil durum sığınağı ve klinik arasında genelde şöyle bir döngü işler: Benni bakımevinde kalmaktadır, sorun yaşar, saldırgan davranışlarda bulunur, kendisi ve birileri zarar görür ve kliniğe getirilir; klinikte de uzun süreli tedavi imkânı olmadığı için burada da geçici süreyle kalır; burada tedavi olduktan sonra acil durum sığınağına yeni bir bakımevine naklinin olması için gönderilir. Bu kadar sık kaldığı yerlerin değişmesi nedeniyle de travma terapisi gibi tedavi programlarına kabul edilmesi zor olmaktadır. Zaman zaman klinikte Benni ile ilgilenen doktor ve acil durum sığınağındaki görevliler Benni'nin durumunu konuşmak için bir araya gelmektedir.

Bayan Bafana: Psikiyatri kliniğinde daha fazla yatarak tedavi edilmesi gerekiyor ama o zamana kadar Benni bu acil durum sığınağında kalacak.

Doktor: İki ila üç hafta içinde bir yer ayarlanacak.

Görevli: Benni'nin kliniğe değil, uzun vadeli bir çözüme ihtiyacı var.

Bayan Bafana: Travma terapisi alması için uygun bir yer bakıyoruz ama(..) Sabit bir yerde olana kadar onunla ilgilenmeyecekler.

Bayan Bafana bu döngü içinde giderek Benni'ye bakımevi bulmakta zorlanmakta, bu durum onu olumsuz anlamda etkilemektedir. Benni bir defasında bu döngünün klinik ayağında takılır, çünkü Bayan Bafana ona henüz bir yer ayarlayamamıştır. Bu noktada klinikte çalışan doktor da zor durumda kalmış ve Bayan Bafana'ya bunu bildirmiştir.

Doktor: Burası kalıcı bir yer değil Bayan Bafana. Benni buraya duygusal olarak bağlanmaya başladı. Bu problem oluşturacaktır. O yüzden onu çıkarmak zorundayız.

Ekzosistem

Bu bölümde Benni'nin aktif olarak katılmadığı ancak onu dolaylı yoldan etkileyen sistemlere yer verilmiştir. Annenin sosyal hayatı, iş hayatı, kurul toplantıları bu başlık altında detaylı işlenmiştir.

Filmde, annenin sosyal hayatına bakıldığında iletişimde olduğu arkadaş, komşu, akraba gibi ilişkileri olmadığı görülmektedir. Sadece romantik ilişki kurduğu bir erkek arkadaş vardır. Benni, annesinin erkek arkadaşıyla beraber olmasını istememektedir. Annesinin erkek arkadaşından ayrıldığı ve tekrar birlikte olduğu zamanların Benni üzerinde etkileri olmaktadır.

Şu sahnede görüldüğü üzere annenin romantik ilişkisi Benni'nin eve dönme ihtimali üzerinde etkilidir.

Anne: Benni sana bir sürprizim daha var. Jensle (erkek arkadaşı) bitti. O yüzden bir iş bulmalıyım ve böylece sen de bizimle yaşayabilirsin küçük hanım.

Benni: Gerçekten mi? (Çok mutlu bir şekilde annesine sarılıyor öpüyor annesini, masanın üzerine çıkıp dans ediyor).

Aynı zamanda bu diyalogdan annenin ekonomik olarak da erkek arkadaşına bağımlı olduğu anlaşılmaktadır. Ekonomik durumu ise annenin Benni'yi yanına almasında etkili bir faktördür. Benni'nin annesinin ekonomik gelirini elde ettiği bir işi bulunmamaktadır. Filmde, Benni'yi kurumdan kendi yanına alamama nedeni olarak işsizliğini öne sürmektedir. Dolayısıyla annenin işsiz olması, Benni ile olan ilişkilerini etkilemektedir. Anne, daha öncesinde Benni'ye artık kendisini yanına alabileceğini söylemişken toplantı sırasında iş bulamadığını ve henüz yanına alamayacağını ifade eder:

Bayan Bafana: Benni'yi tekrar almak istemenizi takdir ediyorum. Sadece bunun nasıl olacağına karar vermek istiyoruz.

Anne: Korkarım bu henüz mümkün değil. Ben henüz iş bulamadım o yüzden biraz sürebilir. Bir iki yıllık bir iş bulsam iyi olacak.

Benni'yi dolaylı yollardan etkileyen diğer önemli sistem ise kurul toplantılarıdır. Kurul toplantılarında; doktor, eğitmen, çocuk hizmetlerinde görevli meslek elemanları, öğretmen gibi çalışanlar yer almaktadır. Bu toplantılarda Benni'nin süreci konuşulmakta ve gidişat için karar alınmaktadır. Burada alınan kararlar Benni'nin okul yaşamından kaldığı kuruma, kullandığı ilaçtan yaşam çevresine kadar bir dizi olayı etkilemektedir.

Makrosistem

Bu bölümde filmin geçtiği ülkedeki koruma, bakım, eğitim, sağlık, hukuk sistemleri içinde yer alan kurumlar, kurumların politika ve hizmetlerine yer verilmektedir. Ayrıca Benni ile yürütülen mesleki çalışmalarda görevlilere neyi nasıl

yapacakları, nasıl davranacakları konusunda yön gösteren mesleki etik ilkeler ve sorumluluklar da makro sistem kapsamında değerlendirilmiştir.

Filmde, Almanya'daki çocuk hizmetleri dolaylı olarak izleyiciye aktarılmaktadır. Çocuğun kurum bakım süreçleri, hastane ve okul süreçleri, aile ilişkileri gibi tüm aşamalardan sorumlu bir uzman bulunmaktadır. Bu uzman hem politikaları uygulamakta hem de diğer profesyonellerin işleyişlerini takip etmektedir. Kurul toplantıları da alınan kararlar da etkin rol oynamaktadır. Öte yandan filmde birden çok kurum/kuruluşa yer verilmiştir. Bunlardan biri eğitim kurumudur. Çocuğun eğitiminin tamamlanması amacıyla zaman zaman yaşanan okul değişikliğine rağmen hiçbir zaman eğitim hayatının sonlandırıldığı görülmemiştir. Aynı zamanda zorunlu eğitimin uygulamaya geçirilmesi esnasında çocuk, uzmanlar ve öğretmenler tarafından desteklenmiştir.

Çocuğun devamlı bulunduğu diğer bir yer ise sağlık kuruluşlarıdır. Almanya'daki sağlık sistemi, filmde Benni'nin tıbbi tedavi süreçlerinde ekrana zaman zaman yansımaktadır. Bu süreç Benni'yi, hem farklı bir tedavi uygulanmasının önündeki yasal yaş sınırı bakımından hem de tedavinin yöntemi bakımından etkilemektedir. Çocuğun tıbbi süreçlerinden sorumlu bir hekim bulunmaktadır. Uygulanan tedaviler diğer uzman ekip tarafından gözden geçirilmektedir. Eğer farklı bir tedavi uygulaması söz konusu ise bu durumda anneden onam alındığı ve sonrasında tedaviye başlandığı görülmektedir. Burada doktorun çocuğun yararına olacağı düşüncesiyle farklı bir ülkeye gönderme girişimi filmde dikkat çeken noktalar arasında yer almıştır. En büyük sorunun, Benni'nin bulunduğu yaşın yatılı tedavi için uygun olmaması ve Benni'ye uygun yatılı tedavinin bulunamaması olduğu görülmektedir. Doktor ile Bayan Bafana arasında geçen sahnede tedavinin seyrine ilişkin şu diyaloglar yer almıştır:

Bafana: Maalesef Benni ile ilgili güzel bir haber yok. Bölgedeki kurumlardan 37 red aldım. Kapalı bir tesiste olağanüstü kabul için beklemekte olan bir başvurum var. Aslında Benni bunun için hala çok genç. Psikiyatri kliniğinde daha fazla yatarak tedavi edilmesi gerekiyor. Ama o zamana kadar Benni bu acil durum sığınağında kalacak.

Doktor: İki ila üç hafta içinde bir yer ayarlanacak.

Görevli: Benni'nin kliniğe değil uzun vadeli bir çözüme ihtiyacı var.

Öğretmen-Roland: son bir kez yatılıya kalması yardımcı olacaktır. Bir süreliğine.

Doktor: Yurt dışında yoğun bir programa dâhil olmasını önermek istiyorum. Kenya'ya giden birinden harika sonuçlar elde etmiştik. Oradan biriyle irtibata geçebilirim.

Bayan Bafana: Bunun için çok küçük. Lütfen daha etkili fikirler bulmak için birlikte çalışalım.

Benni'ye müdahaleyi etkileyen bir başka unsur ise meslek elemanlarının sahip olduğu mesleki görev ve etik sorumluluklarıdır. Filmde Benni ve öğretmenin geçirdiği

vaktin artmasıyla birlikte aralarındaki bağı güçlendiği görülmektedir. Eğitimcinin meslek tanımına uymayan hareketlerde bulunması (örneğin Benni'yi evine götürmesi) mesleki sınırların aşıldığını göstermektedir:

Micha: Benni, uyan geldik (kuruma). Hey güçlü fare (Benni bağıyor).

Benni: Hayır burada kalmak istemiyorum. Hayır, seninle eve gitmek istiyorum.

Micha: Sakin ol.

Benni: Seninle kalmak istiyorum. Sadece bir gece.

Micha: Olmaz.

Benni: Neden? (Benni kafasını cama vuruyor, başı kanyor.)

Micha: Tamam seni yarın sabah buraya getireceğim ama bir daha böyle bir şey yapmayacaksın.

(Micha'nın evine geldiler. Arabadan inmeden önceki sahne)

Micha: Benni, bunun bir istisna olduğunu unutma.

Benni: Tamam.

Micha: Sana güveniyorum o zaman.

Ardından Micha, sınırları ihlal ettiğini fark etmesi üzerine Benni'yle mesleki çalışma yürütmek istemez. Durumu Bayan Bafana ile paylaşır:

Micha: Onunla ilgilenmeyi bırakmayı düşünüyorum. Bunun olabileceğini düşünmemiştim ama işime olan mesafemi kaybediyorum.

Bafana: Ciddi misin?

Micha: Evimde kalmasına izin verdim.

Bafana: Kahretsin! Gerçi bu sadece senin başına gelmedi.

Micha: Sürekli kayboluyor. Kontrolünden çıktı artık. Üzgünüm.

Kronosistem

Bu bölümde filmdeki sahneler doğrultusunda Benni'nin kişilik özelliklerinde ve yaşadığı çevrede zaman içinde meydana gelen değişimler aktarılmıştır.

Benni'nin bebeklik döneminde yaşadığı travma deneyimi onun ilerleyen yaşlardaki hayatı ve ilişkileri üzerinde etkili olmaktadır. Zaman geçtikçe travmanın etkisi azalmamakta tam tersine hayatının daha fazla alanına yayılmaktadır. Filmde görüldüğü üzere; öfkeli davranışları, geceleri yatağını ıslatması, yüzüne dokunulmasına izin vermemesi travma deneyimlerinin geçmişte kalmadığını, yaşadığı her olumsuz olayda katlanarak daha da arttığını göstermektedir.

Benni'de problem olarak görülen şiddet, saldırganlık, öfke içeren davranışların azalması için uygulanan kısa süreli tıbbi tedaviler yeterli

olmamaktadır. Çocuk hizmetleri kapsamında Benni'ye uygun, uzun süreli tedavi seçeneklerinin olmaması Benni'nin yaşadığı problemlerin zaman içerisinde daha da fazla artmasına yol açmaktadır. Filmde yer yer Benni'nin kısa süreli değil uzun süreli bir tedaviye ihtiyacı olduğu vurgulanmaktadır.

Benni'nin terapötik bir sürece başlaması için ise öncelikle sabit kalacağı bir yerin olması gerekmektedir. Benni kaldığı kurumlardan kısa sürede ayrılmak durumunda kaldığı için bu da mümkün olmamaktadır.

Benni kurumda kaldığı süre boyunca oradan gitmeyi istemekte ve annesinin onu almasını beklemektedir. Annesinin ne zaman geleceğini kurumdaki çalışanlara ve telefonla annesiyle konuştuğunda ona sormaktadır. Annesinin gelmediği her an onun için katlanılmaz olmaktadır. Beklemek ve sonucunda istediğine ulaşamamak Benni'nin problem davranışlarını ortaya çıkaran bir etkidir. Annesinin belli zaman aralıklarında düzenli bir şekilde Benniyle vakit geçirememesi ve Benni'nin ihtiyacı olduğu anlarda anneye ulaşmanın zor olması onu duygusal anlamda zorlamaktadır.

Film boyunca Benni'nin eğlendiği ve kendini iyi hissettiği iki zaman dilimi dikkat çekmektedir. İlki annesi ve kardeşleriyle birlikte bir saatliğine kurum dışında geçirdiği vakit; ikincisi de Micha ile Benni'nin üç gün boyunca ormanda kaldığı zaman dilimidir.

Bu zaman diliminde Micha Benni'nin öfkesini sağlıklı yollardan ifade etmesine alan açmış, onunla birebir ilgilenmiş, sevdiği şeyler hakkında konuşmuş, tüm vaktini ona ayırmıştır.

Benni'nin bu şekilde olduğu gibi birebir onunla zaman geçirecek kişilere ihtiyacı vardır. Bir defasında Bayan Bafana Benni'yi kaldığı klinikten alır ve kuruma getirir. Benni Bayan Bafana'dan yanında kalmasını ister.

Benni: Bayan Bafana bir süreliğine burada kalabilir misin?

Bafana: Korkarım kalamam canım. Başka bir çocukla ilgilenmem gerekiyor ama işim biter bitmez hemen geleceğim. Söz veriyorum.

Zamanı ona iyi gelen birileriyle birlikte geçirmek Benni'nin gelişiminde olumlu bir yere tekabül etmektedir. Fakat gelişim sürecine bakıldığında Benni'nin birileriyle bu şekilde geçirdiği zamanlar son derece azdır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu kısımda kuramın kavramlarıyla ilişkili olarak bulguların tartışmasına ve sonuçlara yer verilecektir.

Mikrosistem

Benni'nin diğer ortamlardaki etkileşimlerini de şekillendiren temel ilişkilerinin mikrosistem düzeyinde olduğu görülmektedir. Benni bebeklik

dönemlerinde ona bakım verenler tarafından ihmal ve istismar içeren ilişkilere ve davranışlara maruz kalmıştır. Koruma ve bakım ihtiyacının kurumlarda sağlanması ise onun sağlıklı ev ve aile ortamına sahip olmadığını, ihtiyaçlarının ebeveynleri tarafından karşılanmadığını göstermektedir. Collin-Vezina ve diğerleri (2011) tarafından yatılı kurum bakım hizmetlerinden yararlanan çocuklarla yapılan çalışmada bu çocukların yaşamlarında yüksek oranda ihmal ve istismar içeren deneyimler olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İncelediğimiz filmde, Benni ev ve aile ortamından uzaklaşmak istememektedir. Annesine ulaşma çabaları annesinin ise bu taleplere onun istediği şekilde cevap verememesi anne ve çocuk arasında karşılıklılık zemininde sürdürülen bir ilişki olmadığını göstermektedir.

Benni'nin anneyle ilişkisine daha geniş bir boyutta bakıldığında; bu ilişkinin sağlıklı bir şekilde sürdürülememesinin nedenleri ekzo ve makro sistemlerde yer almaktadır. Filmin sonlarına doğru annenin Benni'yi yanına almaktan vazgeçmesinin nedeni olarak; onun problemlili bir çocuk olduğunu hatta ondan korktuğunu ifade etmesi Benni'ye karşı ebeveynlik rolünü yerine getirme gücünü kendinde bulamadığını göstermektedir. Benni'ye nasıl yaklaşacağı, kendi korku ve tereddütleri ile ilgili danışmanlık desteğine ihtiyacı vardır. Fakat makrosistem boyutunda çocuğun ailesiyle çalışma noktasında yeterli çalışmaların olmaması anneyle Benni ilişkisini olumsuz anlamda etkilemektedir. Bronfenbrenner'in (1979) belirttiği gibi; ebeveynlik rollerinin işlevsel bir şekilde yerine getirilmesi; çocuk bakım düzenlemelerinin yeterliliğine, arkadaş veya komşular gibi sosyal destek sistemlerinin varlığına, sağlık ve sosyal hizmetlerin kalitesine, kamu politikaları ve uygulamalarının benimsenmesine bağlıdır. Piel ve diğerlerinin (2017) yaptığı çalışmada da çocuk refahını içeren makrosistem boyutundaki gelişmelerin koruyucu ailelerin faaliyetlerini doğrudan etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Bakımevindeki mikro ilişkilerde de Benni'nin aile yanına dönme talepleri ile duygusal ve sosyal yakınlık kurma isteği kurumun çizdiği sınırlar ve görevlilerin mesleki rolleri gereği onun istediği şekilde karşılık bulamamaktadır. Eğitimci Micha ile ilişkisinde Benni'nin ona "baba" diye hitap etmesi ve kurumdan kaçıp onun evine gelmesi Micha'nın meslek elemanı rolünün ona verdiği sınırları aşan talepler olmaktadır. Mesleki etik ilkelere uyararak müdahalede bulunma sorumluluğu gereği Benni ile ilişkide bu noktaya gelen meslek elemanları sınır koymak durumunda kalmaktadır. Bu sınır da Benni tarafından tepkiyle karşılanmaktadır.

Mikro ilişkilerde Benni'nin lehine gerçekleşen bir güç dengesinin gerçekleşmediği görülmektedir. Benni'nin tek taraflı alınan kararlar sonucunda onun kabul etmediği bir şekilde ailesinden uzak kalması baş edemeyeceği güç ilişkileri altında ezildiğini göstermektedir. Bununla birlikte çok küçük yaşlarında kuralların ve sınırların olduğu çocuklarla ilgili hizmet veren resmî kurumlarla tanışması güç ilişkilerinin yine Benni aleyhine işlediğini göstermektedir. Bu sistemde kendini ifade etmekte zorlanan Benni taleplerini daha yüksek sesle, kendine ve etrafa zarar verecek şekilde saldırgan ve öfkeli bir biçimde ifade etmektedir. Ayaz ve diğerleri

(2012) tarafından kurum bakımında kalan çocuklar ile ailelerinin yanında büyüyen çocukların karşılaştırıldığı çalışmada kurum bakımında olan çocuklarda daha fazla karşı gelme bozukluğu, davranım bozukluğu, dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu görüldüğü sonucuna ulaşılmış; kurumda geçirilen sürenin, kuruma gelmeden önce istismar öyküsünün olması ise ruhsal belirtileri yordayıcı etkenler olarak tespit edilmiştir. Benni geçmiş olumsuz yaşam deneyimlerinin de etkisiyle kaldığı kurumlarda sınırları olabildiğince zorlamakta, kurallar karşısında büyük tepkiler vermektedir. Benni'nin öfkeli ve saldırgan bir biçimde kendini ifade etme çabaları da “problem” olarak görülmekte ve sadece bu problem davranışların tedavisi için bir yol izlenmektedir. Tedavi için bulunan ilaç destekli klinik odaklı çözümler de eşitsiz güç ilişkilerini devam ettirmektedir. Mikro düzeyde Benni'nin sosyal ve duygusal gelişiminin sağlıklı bir şekilde sürmesi için biyopsikososyal anlamda bütüncül müdahalelere ihtiyacı vardır. Bu da makrosistemin sunacağı imkânlarla mümkün olacaktır.

Mezosistem

Benni'nin mezosistem düzeyine yani mikrosistemleri arasındaki etkileşimlere bakıldığında onun gelişimini destekleyecek şekilde olumlu bağlantıların bulunmadığı görülmektedir. Anne ve meslek elemanları arasında düzenli, sağlıklı bir iletişim bulunmamakta, Benni'nin gelişim sürecinde iş birliği içerisinde hareket edilememektedir. Kişilerarasındaki bağlantıların zayıf olması da ailenin yetersiz kaldığı noktada devreye giren bakımevi gibi çocuğun gelişimini desteklemesi beklenen kurumları işlevsiz kılmaktadır. Bronfenbrenner (1979, s. 211) bir mezosistemdeki bir ortamın gelişim potansiyelini: “Kişinin o ortama ilk geçişi tek başına yapılmadıysa, yani yeni ortama önceki ortamlarda birlikte katıldığı bir veya daha fazla kişinin eşliğinde girerse artar.” şeklinde ifade etmiştir. Benni özellikle yeni bir bakımevine geldiğinde annesine ihtiyaç duymaktadır. Fakat sıklıkla bakımevi değiştiren Benni'ye anne yeni girdiği ortamlarda eşlik edememekte bu durum da Benni'nin sosyal uyumunu etkilemektedir.

Meslek elemanlarının anneye iletişim kurma çabalarının başarısız olması, bu durumun bir yerden sonra sadece anne ve meslek elemanlarının arasındaki bir mesele olarak görülmesi ve tarafların bu kısır döngü içinde hapsolmesi sorununun ortaya çıkarmaktadır. Bu durum meslek elemanlarının tükenmişliğine ve annenin yetersiz, ilgisiz, çocuğunun sorumluluğunu almayan bir anne olarak görülmesine yol açmaktadır. Tarafların bu döngü içinde çözümsüz kalmaları sürecin de verdiği psikolojik yorgunluğun da katkısıyla, onları da meseleye daha dar bir yerden bakmaya götürmektedir. Bu dar yer de yine Benni'nin problem davranışları olmaktadır. Fakat geniş perspektiften bakıldığında ise Bayan Bafana'nın Benni ile ilgili süreçlerde tek başına çalışması annenin sosyal ve ekonomik desteklerinin olmaması mezosistem düzeyindeki bağlantısızlıkların nedenleri hakkında daha fazla bilgi vermektedir. Bronfenbrenner (1979) mikrosistemlerin birbirleriyle zayıf

bağlantılı olduğu durumlarda destekleyici bağlantıların varlığı da yoksa mezosistemin gelişim için elverişli koşullar oluşturamayacağını vurgulamıştır.

Çocukların öznel iyi oluşlarının araştırıldığı bir çalışmada; ev dışında yatılı kurum bakımında bulunan çocukların koruyucu aile ve kendi aileleri ile yaşayan çocuklara kıyasla öznel iyi oluşları daha düşük çıkmıştır (Delgado vd., 2020). Lopez ve del Valle (2015) tarafından 238 kurum bakımında kalan çocukla yapılan çalışmada çocukların uzun süre kurum bakımında kalmalarının nedenlerinden biri de öz ailelerinin ciddi psiko-sosyal sorunlara sahip olmaları olarak tespit edilmiştir. Filmde görüldüğü üzere Benni kurum bakımından mutsuzdur. Kurum ve aile arasında kopuk bir ilişki vardır. Benni'nin annesiyle birlikte aynı evde yaşayabilmesi için annesinin ekonomik, sosyal, psikolojik desteklerinin olması; çocuk hizmetlerinin aileyle mesleki çalışmalar yürütmesi gerekmektedir. Bunlar da meslek elemanlarının kişisel çabalarıyla değil makro düzeyde atılacak adımlarla mümkün olacaktır. Bu destekler sağlanmadığı takdirde Benni kurum bakımında kalmaya devam edecektir.

Ekzosistem

Ekzosistem boyutunda annenin romantik ilişkisi ve iş hayatındaki gelişmeleri Benni'yi etkilemektedir. Annenin bu ilişkilerinde dikkat çeken husus; makrosistemin buralardaki etkisidir. Annenin erkek arkadaşıyla ayrıldığı zamanlarda iş bulması gerektiğini söylemesi ekonomik olarak başka bir desteğinin olmadığını ve ona bağlı olduğunu göstermektedir. Filmde annenin Benni ile ilgili süreçlerde tek başına olduğu, onunla profesyonel anlamda herhangi bir psikolojik ve sosyal destek yürütülmediği görülmektedir. Makro boyutta değerlendirildiğinde çocuk hizmetlerinin anneyi güçlendirecek bir destek sistemi bulunmamaktadır, bu da annenin Benni ile sağlıklı ilişki kurmasını engelleyen bir unsur olmaktadır.

Makrosistem

Makro boyutta ülkenin çocuk koruma sisteminin korunmaya ihtiyacı olan çocukların ihtiyaçlarının karşılanması noktasında yetersiz olduğu görülmektedir. Sistem o kadar yetersiz kalmaktadır ki Benni'nin başka bir ülkede bir kuruma nakledilmesi orada tedavi olması gerektiğine dair bir çözüm önerisi dahi bulunmuştur. Benni'nin saldırgan davranışlarıyla bu kadar görünür ve baskın olması aslında sistemin yetersizliklerini de açığa çıkarmaktadır. Bu yetersizlikle yüzleşmek ve alternatif politikalar üretmek yerine ise kolay yol seçilmekte, Benni sistem dışına çıkarılması, yok edilmesi gereken bir problem olarak görülmektedir. Eğer Benni görünmez bir hale getirilirse bir yerde tıkanan bu sistem ağır aksak işlemeye devam edecektir.

Benni'nin yaşadıkları karşısında sadece onunla süreci yürütmeye çalışmak onun ve meslek elemanlarının çocuk hizmetleri sisteminin içinde kaybolmasına neden olmaktadır. Makro düzeyde eksikliklerin olması daha alt düzeydeki kurumların kendi içinde bu sorunu çözmeye çalışmalarına yol açmaktadır. Bu

çözümler de Benni problem davranışlar sergilediğinde onun başka bir bakımevine geçişinin sağlanması ya da kriz durumlarında kliniğe yatırılmasından öteye geçememektedir. Bir yerden sonra sistem tıkanmakta, onun zarar verici davranışları gerekçe gösterilerek bakımevlerinden olumlu cevaplar gelmemektedir. Kurumda görevli bir meslek elemanın “Keşke bazen çocukları kilitleyebilseydik diyorum.” şeklindeki ifadesi ülkedeki çocuk koruma sisteminin tıkanıklığını ve meslek elemanlarının destek sistemlerinin olmadığını göstermektedir.

Kronosistem

Kronosistem boyutunda, Benni'nin bebekliğinden 9 yaşına kadar geçen süreçte gelişimini olumsuz anlamda etkileyen pek çok olay yaşamış olduğu görülmektedir. Zamanın geçmesine rağmen ona iyi gelen ilişkiler ağının eksikliğini yaşamaya devam ettiği, büyümesiyle birlikte etkileşimde bulunduğu sistemler arttıkça da bu durumun onun hayatının her alanına nüfuz ettiği görülmektedir. Benni'de öfke, saldırganlık olarak ortaya çıkan durumlar aslında yaşadığı travmatik olayların birer sonucudur. Örneğin; Benni'nin yüzüne annesinden başka biri dokunduğunda kendini kaybedecek derecede öfkelenmesi ve bunu yapan kişiye zarar vermesinin nedeni bebekken yüzüne bebek bezinin bastırılması sonucu yaşadığı travmatik olaydır. Yaşadığı bu olumsuz deneyim onun 9 yaşında hayatını ve ilişkilerini etkilemeye devam etmektedir. Ayrıca bu örnek bize 0-2 yaş döneminde Benni'nin onun bakımını sağlayan kişi/kişilerle sağlıklı bir ilişkisinin olmadığına dair de ipuçları vermektedir.

Benni'nin yaşadığı bu olumsuz yaşantılar bebekliğinde kalmamış, sonrasında da devam etmiştir. O yüzden ailesinden yeterli bakımı alamadığı için korunma ihtiyacı olan çocuk kapsamına girmiş ve ihtiyaçlarının çocuk hizmetleri bünyesindeki kurumlar aracılığıyla karşılanması uygun görülmüştür. Bu noktada çocuk hizmetlerinin Benni'nin gelişim sürecinin sağlıklı ilerlemesi için güvenli bir yer ve travmatik deneyimlerinin sağaltımı için ona uygun tedavi modelleri sunması beklenmektedir. Fakat bu iki temel ihtiyacı da karşılanmamaktadır. Benni kısa aralıklarla sürekli kurum değiştirmek durumunda kalmakta, tedavi süreçleri aksamaktadır. Bunun sonucunda da zaman içinde Benni'nin olumsuz yaşantıları azalmak yerine artmaya devam etmektedir. Nasıl ki bebekliğinde yaşadıkları 9 yaşındaki halini etkiliyorsa, ona uygun çözümler bulunmadığı sürece geleceği de bu yaşadıklarından etkilenecektir. Makro boyuttaki politikaların eksikliği, mikro düzeydeki ilişkilerin yokluğu Benni'nin kişisel zamanı üzerinde etkilidir. Benni'nin zamanını nasıl geçireceği, zaman içinde nasıl biri olacağıın belirleyicileri çevresel faktörlerle son derece ilişkilidir.

Sonuç itibariyle filmde görüldüğü üzere çevresel faktörler hesaba katılmadan yapılan “Benni'nin yıkıcı ve saldırgan davranışları eşittir problem” çıkarımı; problem davranışların ortadan kaldırılması için yapılan müdahaleler yetersiz kaldıkça yerini “Problem eşittir Benni”ye bırakmıştır. Daha uygun çözümler için Benni ile onun etkileşim halinde olduğu mikrodan makroya bütün sistemin

detaylı bir şekilde görülmesine ve bu tabloda aksayan noktalar neresiyse oralarda yapılacak esaslı düzenlemelere ihtiyaç vardır. Benni'nin tablosunda ise makro düzeydeki aksaklıkların onun yaşadığı problemler üzerinde son derece etkili olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu problemlerin çözümü noktasında makro düzeyde yapılacak daha fazla düzenlemeye ihtiyaç duyulmaktadır.

Benni de gelişen yıkıcı ve saldırgan davranışlara sadece tıbbi tedaviyle yok edilmesi gereken “hastalıklar, rahatsızlıklar, sorunlar” olarak değil, bunları Benni/birey-çevre etkileşimleri neticesinde ortaya çıkan tepkiler olarak görmek; bununla birlikte “Bu semptomları nasıl yok edebiliriz?” sorusu yerine “Burada neler oluyor da Benni bu semptomları yaşıyor, bu davranışları gösteriyor?” sorusunu sormak anlamlı olacaktır. “Burada neler oluyor?” sorusunun cevabını bulabilmek için ise bu çalışmada ekolojik sistem kuramının sunduğu harita bize yardımcı olmuştur.

Benni'ye yönelik uygulanan tedavi sadece ilaç desteğini kapsayan kısa süreli bir tedavidir. Bunun yerine psikolojik ve sosyal faktörlerin de Benni'nin gösterdiği semptomlar üzerinde nasıl etkilerinin olduğunun tespit edilmesine ihtiyaç vardır. Problem davranışlara yönelik biyopsikososyal açıdan yapılacak bir değerlendirme ve bu doğrultuda yapılacak müdahalelere gereksinim duyulmaktadır. Ekolojik sistem kuramı Benni'nin gösterdiği problem davranışların üzerinde sosyal faktörlerin ne kadar etkili olduğunun önemini göstermiştir. Biyopsikososyal yaklaşım psikolojik boyuta dair detaylı değerlendirmeler içermektedir. Fakat ekolojik sistem kuramının özellikle makro boyutta olanlara dair zengin tablo sunması sosyal boyutun sadece aile, arkadaşlar gibi dar bir çerçevede kalmamasını sağlamaktadır. Kuramın bu özelliği biyopsikososyal değerlendirmenin sosyal boyutuna dair yapılacak değerlendirmeleri de zenginleştirmektedir.

Kuram, problemin kaynaklarının nerelerde olabileceğine dair önümüze büyük bir resim koymuştur. Fakat resmin içindeki her bir parçanın daha iyi anlaşılması için farklı kuramların sunduğu bilgilere de ihtiyacımız vardır. Bu açıdan değerlendirdiğimizde sadece ekolojik sistem kuramının sunduğu çerçeveden yararlanmak Benni'yi anlama noktasında bizi kısıtlı bırakabilir. Farklı kuramlar, örneğin; psikanalitik kuram, bakımveren-çocuk ilişkisini odağına alan bağlanma kuramı, aile üyelerinin aralarındaki ilişkileri anlamaya yardımcı olan aile sistemleri kuramları gibi kuramların sunduğu bakış açıları bu noktada bize yarar sağlayabilir.

Çalışma bize göstermiştir ki; *System Crasher* filmi ekolojik sistem kuramının kavramsal ve kuramsal boyutunun daha iyi anlaşılması noktasında katkı sunmaktadır. Bu açıdan değerlendirdiğimizde çalışma sosyal hizmet eğitiminde kuramsal bilginin filmler aracılığı ile pekiştirilmesinin mümkün olabileceğine dair fikir vermiştir. Bu doğrultuda şöyle öneriler sunabiliriz; filmler özellikle lisans eğitiminde kuramlarla ilgili derslerin içeriğine eklenebilir. Teorik bilginin akabinde filmler gerek sınıfta hep birlikte gerekse bireysel olarak izlenebilir. Sonrasında öğrencilerin kuram ve film ilişkisine dair yorumları alınabilir. Bunun yanı sıra

filmler görsel dokümanlar olduğu için kuramların sunduğu teorik bilgi doğrultusunda yapılacak uygulamaların nasıl olacağına dair de fikir verebilir.

Tüm bunların neticesinde çalışmanın sosyal hizmet eğitiminde filmlerin kullanılmasına örnek teşkil edeceğine ve sosyal hizmet literatürüne katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit katkı vermiştir ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Ayaz, M., Ayaz, A. B., Başgöl, Ş. S., Karakaya, I., Gülen Şişmanlar, Ş., Yar, A. & Dikmen, S. (2012). 3-5 yaş grubu kurum bakımındaki çocuklarda ruhsal hastalık sıklığı ve ilişkili etmenler. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 23 (2), 82-88.

Baldwin, N. & Walker, L. (2015). Değerlendirme (B. Yıldırım, Çev.). R. Adams, L. Dominelli & M. Payne (Ed.), *Sosyal hizmet: Temel alanlar ve eleştirel tartışmalar* içinde (ss. 255-342). Ankara: Nika Yayınevi.

Baykara Acar, Y. & Acar, H. (2002). Sistem kuramı-ekolojik sistem kuramı ve sosyal hizmet: temel kavramlar ve farklılıklar. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 13 (1), 29-35.

Berg, B. L. & Lune, H. (2019). İçerik analizine giriş (E. Ş. Akay, Çev.). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* içinde (ss. 343-378). Konya: Eğitim Yayınevi.

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme (1989), <https://www.unicef.org/turkiye/çocuk-haklarına-dair-sözleşme>, (Erişim Tarihi: 20.05.2023).

Bronfenbrenner, U. (1976). The experimental ecology of education. *Educational Researcher*, 5 (9), 5-15.

Bronfenbrenner, U. (1977). Toward an experimental ecology of human development. *American psychologist*, 32 (7), 513-531.

Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Bronfenbrenner, U. (1986a). Ecology of the family as a context for human development: research perspectives. *Developmental Psychology*, 22 (6), 723-742.

Bronfenbrenner, U. (1986b). Recent advances in research on the ecology of human development. In R. K. Silbereisen, K. Eyferth, & G. Rudinger (Eds.), *Development as action in context: Problem behavior and normal youth development* (pp. 287-309). New York, NY: Springer-Verlag.

Bronfenbrenner, U. (1994). Ecological models of human development. In T. Husen & T. N. Postlethwaite (Eds.), *International encyclopedia of education* (2nd ed., Vol. 3, pp. 1643-1647). Oxford, UK: Pergamon Press and Elsevier Science.

Bronfenbrenner, U. (Ed.). (2005). *Making human beings human: Bioecological perspectives on human development*. Thousand Oaks: Sage.

Bronfenbrenner, U. & Ceci, S. J. (1994). Nature-nuture reconceptualized in developmental perspective: a bioecological model. *Psychological Review*, 101 (4), 568-586.

Collin-Vézina, D., Coleman, K., Milne, L., Sell, J. & Daigneault, I. (2011). Trauma experiences, maltreatment-related impairments, and resilience among child welfare youth in residential care. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 9 (5), 577-589.

Çocuk Koruma Kanunu (2005, 15 Haziran). Resmî Gazete (Sayı: 25876). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5395.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.06.2023).

Delgado, P., Carvalho, J. M., Montserrat, C., & Llosada-Gistau, J. (2020). The subjective well-being of portuguese children in foster care, residential care and children living with their families: Challenges and implications for a childcare system still focused on institutionalization. *Child Indicators Research*, 13, 67-84.

Downey, E. P., L. Jackson, R., E. Puig, M., & Furman, R. (2003). Perceptions of efficacy in the use of contemporary film in social work education: an exploratory study. *Social Work Education*, 22 (4), 401-410.

Fingscheidt, N. (Yönetmen). (2019). *System Crasher* [Film]. Filmartı.

Izat, Y. (2020). Kinder-und jugendpsychiatrischer kommentar zum film "systemsprenger". *Zeitschrift für Kinder-und Jugendpsychiatrie und Psychotherapie*, 48 (3), 1-5.

Levi, S. (2021). Childism: a review of falih koksâl's article on "needs, habits and children's wellbeing" alongside an exploration of the film "system crasher". *Romanian Journal of Psychoanalysis*, 14 (1), 175-179.

Lopez, M. & del Valle, J.F. (2015). The waiting children: pathways (and future) of children in long-term residential care. *British Journal of Social Work*, 45 (2), 457-473.

Mattaini, M. A. (2008). Ecosystems theory. In B. A. Thyer, K. M. Sowers, & C. N. Dulmus (Eds.), *Comprehensive handbook of social work and social welfare, Vol. 2. Human behavior in the social environment* (pp. 355-377). John Wiley & Sons Inc.

Newman, B. & Newman, P. (2020), *Theories of adolescent development*. Waltham, MA: Academic Press.

Piel, M. H., Geiger, J. M., Julien-Chinn, F. J. & Lietz, C. A. (2017). An ecological systems approach to understanding social support in foster family resilience. *Child and Family Social Work*, 22, 1034-1043.

Shelton, L. (2019). *The Bronfenbrenner primer: A guide to develecology*. New York: Routledge.

Silverman, D. (2018). *Nitel verileri yorumlama* (E. Dinç, Çev. Ed.). Ankara: Pegem Akademi.

Talu, E. & Elmas, İ. A. (2020). Ergenlerde akran zorbalığını konu alan “Klass” adlı filmin ekolojik sistemler kuramı açısından incelenmesi. *Gelişim ve Psikoloji Dergisi (GPD)*, 1 (2), 99-123.

Weiss-Gal, I. (2009). Teaching critical perspectives: analyses of professional practice in the film *Ladybird*, *Ladybird*. *Social Work Education*, 28 (8), 873-886.

Yang, C. (2021). Moral education in mainland china today: a bio-ecological systems analysis. *Journal of Moral Education*, 50 (4), 1-15.

Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (12. bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, Ç. & Zengin, O. (2019). Bir eğitim materyali olarak “Canım Kardeşim” filminin sosyal hizmet eğitiminde kullanımı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (70), 667-674.

Yayın Geliş Tarihi: 11.04.2023
Yayına Kabul Tarihi: 26.07.2023
Online Yayın Tarihi: 15.09.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1280693>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 3, Yıl: 2023 Sayfa: 1374-1399
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

KAMP KARAVAN TURİZMİ MOBİL UYGULAMALARINA İLİŞKİN GÖRÜŞLER

Berfin Yorgun*

Nur Çelik İlal**

Uğur Çalışkan***

Hivda Ulusoy****

Öz¹

Son zamanlarda, mobil uygulamalar, diğer alanlarda olduğu gibi turizmde de ürün ve hizmetlerin geliştirilmesinde önemli bir araç haline gelmekte ve mobil uygulamalara yönelik yapılan çalışma sayısı artmaktadır. Özellikle Covid 19 salgınından sonra yoğun bir talep gören kamp ve karavan turizmi, değişen tüketici tercihlerine de farklı bir deneyim sunmaktadır. Gelişen bir pazar olan kamp karavan turizminin dijitalleşmesi ise pazarın sürdürülebilirliği ve tüketici taleplerine karşılık vermesi açısından faydalı olacaktır. Bu çalışma, Türkiye'deki kamp karavan turizmi mobil uygulamalarının mevcut durumunu ve ziyaretçilerin mobil uygulamalardan beklentilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Öncelikle kamp karavan mobil uygulamalarına yönelik kullanıcı yorumları incelenmiş, sonrasında kamp karavan tesislerinde konaklayan 21 ziyaretçi ile görüşmeler

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Yorgun, B., İlal, N. Ç., Çalışkan, U. & Ulusoy, H. (2023). Kamp Karavan Turizmi Mobil Uygulamalarına Dair Görüşler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (3), 1374-1399.

* Lisans Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0009-0009-2469-1014, berfinyorgun@gmail.com

** Dr. Öğretim Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, ORCID: 0000-0002-1170-4308, nurcelik@mu.edu.tr. (Sorumlu Yazar)

*** Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, ORCID: 0000-0002-6844-7197, ugrcaliskan@mu.edu.tr.

**** Lisans Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, ORCID: 0009-0009-7250-9678, hivdaayilmaz@gmail.com.

¹ Bu makale TÜBİTAK 2209-B Sanayiye Yönelik Lisans Araştırma Projeleri Destekleme Programı kapsamında 1139B412100577 proje numarası ile desteklenmiştir. Araştırma için Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 220043 protokol numarası ve 53 sayılı karara istinaden izin alınmıştır.

gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonuçları, kamp ve karavan turizmine yönelik mobil uygulamaların içerik bakımından ziyaretçiler için yerel halk ve çevreyi de gözetenek kriterler çerçevesinde geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Genel olarak sonuçlar hem bu alanda çalışan araştırmacılara hem de mobil uygulama tasarımcılarına yönelik öneriler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Kamp Karavan Turizmi, Mobil Uygulama, Muğla.

OPINIONS ON CAMP CARAVAN TOURISM MOBILE APPLICATIONS

Abstract

Recently, mobile applications have become an important tool in the development of products and services in tourism, as in other fields, and the number of studies on mobile applications is increasing. Camping and caravan tourism, which is in high demand, especially after the Covid 19 epidemic, offers a different experience to changing consumer preferences. The digitalization of camping and caravan tourism, which is a developing market, will be beneficial in terms of the sustainability of the market and its response to consumer demands. This study aims to reveal the current status of camping and caravan tourism mobile applications in Turkey and the expectations of visitors from mobile applications. First of all, user comments on camping caravan mobile applications were examined, and then interviews were conducted with 21 visitors staying in camp caravan facilities. The results of the study revealed that mobile applications for camping and caravan tourism should be developed within the framework of certain criteria, considering the local people and the environment in terms of content. Overall, the results offer suggestions for both researchers working in this field and mobile application designer.

Keywords: Tourism, Camping Caravan Tourism, Mobil Application, Muğla.

GİRİŞ

Turizm sektörü, teknolojik gelişmeler, artan nüfus, harcanabilir gelirin artması, ulaşımda yaşanan gelişmeler ile birlikte dünya ekonomisindeki yeri sürekli artan, ülkeler açısından önemli sektörlerden biri haline gelmiştir. Turizm faaliyetlerine katılmak artık lüks olmanın ötesinde ihtiyaç olarak öne çıkmaktadır. (Akoğlan Kozak, Evren & Çakır, 2013; Kiraz & Altun, 2020). Bununla birlikte destinasyonlar daha fazla turist çekebilmek amacıyla turizm ürün ve hizmetlerinde yenilik üretmeye çalışmaktadır. Yenilik turizm sektöründe rekabette üstünlük sağlama açısından oldukça önemli bir araç olarak görülmektedir (Williams & Shaw, 2011). Teknolojik gelişimler ise yenilik yaratmanın en temel unsurları arasında yer almaktadır (Özbağ, 2012). Covid 19 sonrası dünyada, ürün ve hizmet üretim ve sunumunda teknolojinin kullanımı, uzun erimli bir dönüşümden ziyade hızla gerçekleştirilmesi gerekli bir zorunluluk olarak algılanmaktadır (Faraj vd., 2021). Turizmde genel olarak yeni teknolojiler yaratmaktan ziyade mevcut teknolojik altyapı ve olanaklar üzerine farklı içeriklerde hizmetler sunarak yenilik oluşturulmakta ve tüketiciler için yeni bir değer yaratarak, kar elde edilmesi amaçlanmaktadır (Demir & Şen Demir, 2015).

Teknolojideki hızlı gelişim ve değişim mobil cihazlara olan talebi artırmış, bu artışa paralel olarak mobil cihazlara indirilen uygulama sayısında da yıllar itibariyle artış yaşanmıştır (Eriksson, 2013). Ziyaretçiler, ihtiyaç duydukları hizmetlere ve bilgilere erişim sağlamayı talep etmekte (Werthner & Ricci, 2004) ve gittikçe artan bir oranda ürün ve hizmet gereksinimlerini mobil uygulamalar vasıtasıyla gidermektedirler (Husson & Ask, 2011). Aynı şekilde, Apple App Store, Nokia OVI Store, Windows Marketplace ve Google Play gibi farklı mobil uygulama mağazalarında, seyahat ve turizm sektörüne yönelik çok sayıda mobil uygulama (APP) mevcuttur (Eriksson, 2013). Benzer şekilde, alanyazında seyahat ve turizm sektöründeki genel mobil uygulamalara ilişkin turistlerin/kullanıcıların görüşlerini inceleyen çalışma sayısı artmaktadır (bkz. Brennan, 2020; Fang vd., 2017; Gupta vd., 2018; Hussein & Ahmed, 2022; Kırlar Can vd., 2017; Manczak & Bajak, 2021; Şanlıöz vd., 2013; Yılmaz & Olgaç, 2016). Buna karşılık kamp karavan turizmi gibi daha niş alana sahip özellikteki turizm türlerine yönelik hem uygulamalar daha az sayıdadır hem de kamp-karavan gibi turizm türlerine özel mobil uygulamalar ile ilgili yapılan çalışmaların sayısı daha kısıtlıdır (Dimitrovski vd., 2019; Espiner vd., 2021; Hernández-Garrido vd., 2022; Makhmudova & Meyliyev, 2022; Nóbrega & Oliveira, 2022; Sigala vd., 2023). Buna ek olarak, özellikle Covid 19 salgınından sonra tüketicilerin tatil tercihleri ve ihtiyaçlarının değişmiş olmasıyla birlikte karavan satışlarının arttığı gözlenmiş, kamp ve karavan turizminin pandemiden etkilenmeyen birkaç turizm türünden biri olduğu ifade edilmiştir (Hernández-Garrido vd., 2022). Kamp ve karavan turizmi, insanların şehrin gürültüsünden uzaklaşarak doğa ile iç içe tatil yapma isteklerine yanıt verdiği için, son zamanlarda artan sayıda kişi tarafından tercih edilmektedir. Bu çerçevede, kamp ve karavan turizminin dijitalleşmesi ve teknolojiye uyum sağlaması, bu pazarın gelişimi açısından faydalı olacaktır.

Öte yandan, alan yazında kamp ve karavan turizmine yönelik mobil uygulamaları ele alan çalışmalar, ikincil veriler (kullanıcı yorumları) üzerinden uygulamalara yönelik görüşleri değerlendirmişlerdir (Hernández-Garrido vd., 2022; Mikulić, vd. 2017). Bu çalışma ise sadece kullanıcı yorumlarını değil, kamp alanlarını ziyaret eden turistlerin görüşlerini de kapsamaktadır. Aynı zamanda çalışma, mobil uygulama kullanan ziyaretçilerin yanı sıra kullanmayan ziyaretçilerin de görüşlerini yansıtmaktadır. Çalışma temel olarak aşağıdaki sorulara cevap aramayı amaçlamaktadır;

1. Kamp ve karavan turistlerinin genel olarak beklentileri nelerdir?
2. Kamp ve karavan turistlerinin mobil uygulamalardan beklentileri nelerdir?
3. Kamp ve karavan turizmine yönelik mevcut mobil uygulamalardaki eksiklikler ve kullanım sırasında yaşanan sorunlar nelerdir?

4. Turistlerin, kamp ve karavan turizmine yönelik geliştirilecek bir mobil uygulamada olmasını istedikleri özellikler nelerdir?

Yukarıda ifade edilen araştırma soruları kapsamında ortaya konan bu çalışma, kamp karavan turizmi mobil uygulamalarının tasarımı ve uygulama alanlarına ilişkin faydalı bilgiler sunarak, alanyazına katkı sağlama potansiyeline sahiptir. Ayrıca, yapılan bu çalışma, mobil uygulamalar üzerine çalışan araştırmacılara ve mobil uygulama geliştiricilerine pratik bilgiler vermenin yanı sıra turizm türlerine yönelik farklılaştırılmış mobil uygulamaların geliştirilmesine yönelik temel bilgiler sağlama ve gelecekteki çalışmalara araştırma konusu olması açısından önem arz etmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Son yıllarda turizm sektöründe yaşanan gelişmeler turistlerin seyahat davranışlarını etkilemekte, farklı seyahat türleri ve davranışları gündeme gelmektedir. Kitle turizminin, hava ve gürültü kirliliği, betonlaşma, biyolojik çeşitliliğin azalması, kültürel miras ve yerel kimliğin kaybolması gibi olumsuz etkileri, insanları yeni, denenmemiş, çevre ve kültür dostu turistik deneyimlere yönlendirmektedir (Çavuşgil Köse & Uca Özer, 2013). Özellikle Covid 19 pandemisinde gündeme gelen insanlardan uzak durma olgusu (sosyal mesafe kavramı) turistlerin satın alma davranışlarını, tatil anlayışlarını ve turizm tercihlerini etkilemiştir. Örneğin daha önce mobil uygulamalar kullanarak alışveriş yapmayan tüketici, salgının yarattığı korku ve kısıtlamalar nedeniyle bu uygulamaları kullanarak teknolojiye uyum sağlamaya başlamıştır (Aleaddinoğlu & Rol, 2020). Benzer şekilde salgın sonrası turistler, bireysel olarak veya çekirdek aileleri ile birlikte seyahat etmeye (Çetinkaya vd., 2020), kitlesele turizmden ziyade, doğa temelli turizme (Wachyuni & Kusumaningrum, 2020) ve tatil köyü ve büyük oteller yerine sosyal mesafenin mümkün olduğu kamp ve karavan turizmine (Şengel vd., 2020) yönelmişlerdir. Bu çerçevede, kamp ve karavan turizmi özellikle sosyal mesafe kavramına uygun ve kalabalıktan uzak, doğal güzelliklerin içinde gerçekleştirilen, turistlerin beslenme, aktivite gibi gereksinimlerini kalabalığa dâhil olmadan karşılamasına olanak sağlayabilen bir turizm türüdür. Alternatif bir konaklama ve yaşam biçimi olarak ortaya çıkan kamp karavan turizmi (Brooker & Joppe, 2013), insanın doğa ile baş başa olması ve doğada zaman geçirme arzusu ile turistlerin başka merak ve ilgi alanlarına yönelmeye başlaması ile ön plana çıkmaya başlamıştır (Zayım vd., 2022).

Teknoloji tabanlı mobil uygulamalar, turizm sektöründe başarıyla uygulanmaktadır (Kim & Kim, 2017) ve ziyaretçilere birçok kolaylık sunmaktadır (Tan vd., 2017). Çevrimiçi mobil uygulama mağazalarında, ulaşım rotalarını planlama, konaklama, kültürel miras alanlarına yönelik rehberlik, kültürel etkinlikler, sportif etkinlikler, şehir rehberleri ve bölgesel rehberler gibi birçok alanda mobil uygulamalara rastlamak mümkündür (Manczak & Bajak, 2021). Bu uygulamalar temelde turistlerin seyahat öncesinde ve esnasında sahip olması

gereken bilgileri (ulaşım bilgileri, görülmesi/yapılması gerekenler, nelerin meşhur olduğu, konaklama imkânları, vb.) sunmaktadır (Olgaç & Yılmaz, 2016). Son yıllarda ortaya çıkan kamp ve karavan turizmi ile ilgili uygulamalar ise, coğrafi konum, fotoğraflar, diğer kullanıcı yorumları, uygun yer bulma gibi önemli bilgiler sağlamaktadır (Hernández, Perea & Pérez-Calañas, 2020).

Turistlerin mobil uygulamaları değerlendirirken; zengin (ama gereksiz bilgiden ziyade turistlerin ihtiyaçlarına ilişkin), güncel ve doğru bilgilere sahip olması ile tasarım, kullanım kolaylığı, güvenlik ve görsel çekicilik unsurlarını önemsedikleri belirtilmektedir (Karle & Fensel, 2016). Benzer şekilde, Pawłowska-Legwand (2019), turistlerin yola çıkmadan önce bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanmaya istekli olduklarını ve en çok seyahatlerin düzenlenmesi için gerekli bilgilere erişim sağlayan uygulamalarla ilgilendiklerini ortaya koymuşlardır. Uslu vd. (2020) mobil uygulamanın fiyatının, performansı ve hızının, sahip olduğu dil seçeneklerinin, telefondaki gereksindiği hafızanın az olmasının ve kullanıcı yorumlarının ve hızın mobil uygulama seçiminde etkili olduğunu ortaya koymuşlardır. Hussein & Ahmed, (2022) turizm işletmeleri için geliştirilen/geliştirilecek mobil uygulamalarda içerik yönetimi hizmetleri (multimedya bilgileri, kişisel rotalar için öneriler), konum tabanlı hizmetler (coğrafi konum haritası, coğrafi konumlu sesli turlar, artırılmış gerçeklik), mobil cüzdan (mobil ödeme, mobil biletleme, sadakat kartları, kupon ve voucher), sosyallik (sosyal medya ve internet portallarıyla entegrasyon, sanal kartpostallar, sosyal paylaşım, coğrafi konum sosyal paylaşımı, seyahat günlüğü) ve hizmet gereksinimleri sınıflandırması için karar hiyerarşisi (ücretsiz indirme, çok dilli seçenek, çevrimdışı kullanılabilir hizmet, kullanıcı dostu ve etkili arayüz, farklı işletim sistemleriyle uyumluluk) gibi unsurların ön plana çıktığını belirtmiştir. Diğer birçok çalışmada (Dirin vd., 2018; Garcia-Lopez vd. 2021; Hashim & Isse, 2019) seyahat sektöründe kullanılan mobil uygulamaların genel olarak çoklu dil hizmeti sunması, konum tabanlı hizmetleri içermesi, kullanıcı dostu olması, sosyal medya etkileşimi sağlaması ve güvenlik gibi kriterlere sahip olması gerektiği ortaya konmuştur.

Mobil uygulamaların genel olarak seyahat/turizm sektörünün bütünü göz önüne alınarak tasarlanmasına ve geliştirilmesine karşın, turizm türü veya hizmetleri özelinde uygulamalar da bulunmaktadır. Örneğin Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından geliştirilen Türkiye'nin Müzeleri uygulaması, kültür turizmine yönelik olarak hazırlanmış olup, Türkiye'de yer alan müzelerin konum, fiyat ve içerikleri hakkında genel bilgiler vermektedir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021). Konya Ekoturizm uygulaması ise, Konya'da yer alan eko turizm rotalarını ve değerlerini içermektedir (Konya Ekoturizm, 2023).

Turizm sektöründe mobil uygulamalar özellikle son on yılda araştırmacıların üzerinde sıklıkla çalıştığı konular arasında yer almaktadır (Bellman vd., 2011;

Buhalis, 2019; Choedon & Lee, 2018; Şanlıöz vd., 2013). Bununla birlikte, niş pazarlara yönelik uygulamaları odağına alan çalışma sayısının kısıtlı olmasının ötesinde kamp ve karavan turizmine yönelik mobil uygulamaların ele alındığı çalışmalar çok daha az sayıdadır (Espiner vd., 2021; Hernández-Garrido & Perea, Pérez-Calañas, 2022).

Dickinson vd. (2013), mobil teknolojinin turistlere kişiselleştirilmiş uzamsal ve zamansal bilgi sağlanması, ziyaretçi yönetimi ve sürdürülebilir turizm gelişimi için bir fırsatlar sunduğunu ifade etmiştir. Espiner vd. (2021), kampçılar arasındaki bilgi alışverişinin çoğunlukla mobil uygulamalar ve sosyal medya aracılığı ile gerçekleştiğini ifade etmiştir. Mobil kamp uygulamaları sayesinde kampçılar birbirleriyle çok hızlı ve kolay bir şekilde bilgi alışverişi yapabilmektedir. Bu durum kampçılar tarafından çok olumlu algılansa da genellikle kamp yöneticileri için büyük bir zorluklar oluşturabildiği ortaya konmuştur (Espiner vd., 2021). Diğer bir çalışmada ise İspanyol kullanıcıların, altı kamp karavan uygulamasına yönelik yorumları üzerinden kamp karavan turizminin pandemiden olumsuz etkilenmediği ancak mobil uygulama geliştiricilerinin kamp-karavan mobil uygulamalarında doğru stratejileri izlemediği ortaya konmuştur (Hernández-Garrido vd., 2022). Kamp karavan turizminin dijitalleştirilmesi, bu turizm türünün günümüz koşullarına uygun olarak geliştirilmesi açısından da önemli bir araçtır (Escobar-Rodríguez vd., 2022). Çünkü Hernández-Garrido vd. (2022), kamp-karavan uygulamaları söz konusu olduğunda, bu sektörle ilgili az sayıda uygulama olmasına rağmen, kamp-karavan kullanıcıları arasında iyi bilindiğini ifade etmişlerdir.

Özellikle Covid-19 salgını sonrası ve sonrasında, turistler tatillerinde diğer insanlardan izole ortamları tercih etmekte (Kour vd., 2020) ve teknolojik imkânlar kullanılarak sunulan ürünlere/hizmetlere yönelmektedirler (Itani & Hollebeek, 2021). Bu çerçevede, teknolojik gelişmeler önümüzdeki dönemde turizm sektörü için hayati bir unsur olarak ön plana çıkmakta, sektörün sürdürülebilirliği turistlerin beklentilerini karşılayan programları gerekli kılmaktadır. Bu noktada gerek alan yazında gerekse mobil uygulama mağazalarında sınırlı sayıda mevcut olan kamp ve karavan turizmi uygulamalarında yaşanan olası sorunların kullanıcı yorumları ve kamp karavan turizmine katılan ziyaretçiler aracılığı ile ortaya konması ileride geliştirilebilecek uygulamalar açısından önemlidir. Sadece yeni bir uygulama değil mevcut uygulamaların geliştirilmesi noktasında da çalışma faydalı olacaktır. Bu bağlamda bu çalışma, kamp ve karavan turizmine yönelik mobil uygulamalar da olmazsa olmaz kriterler nelerdir ve mevcut uygulamaları kullanım sırasında yaşanan sorunlar nelerdir sorularına cevap aramaktadır. Kullanıcıların görüş ve beklentilerini inceleyen bu çalışma, uygulama geliştiricilere yönelik pratik bilgiler ortaya koyarken, alan yazında var olan boşluğa katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

YÖNTEM

Çalışma Alanı

Çalışma Muğla ilinin ilçelerinde (Marmaris, Datça, Fethiye, Ula-Akyaka) gerçekleştirilmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre, 2022 yılında 2.977.103 yerli ve yabancı ziyaretçiyi ağırlayan Muğla, İstanbul, Antalya ve Edirne'den sonra en fazla ziyaretçi ağırlayan dördüncü il konumunda bulunmaktadır. Ayrıca, Kültür ve Turizm Bakanlığı (2021) verileri uyarınca, kamping tesis sayısı bakımından Ege Bölgesi, Doğu Marmara bölgesi ile birlikte birinci sırada yer almaktadır. Muğla'da otuz dokuz kamp tesisi bulunmaktadır (Muğla İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2023). Muğla'da 2022 yılında, kamping tesislerinde, 10.902 yerli ve yabancı turist, toplam 32.699 gece konaklamıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2022). Bu veriler, Muğla'nın Türkiye için önemli bir turizm destinasyonu olmasının ötesinde, kamp-karavan turizmi açısından en fazla tercih edilen il konumunda olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, kamp-karavan turizmi mobil uygulamalarına yönelik yapılan bu çalışmada Muğla, bu veriler dikkate alınarak seçilmiştir.

Veri Derlenmesi

Nitel araştırma yöntemi kullanılarak, kamp-karavan turizmine katılan ziyaretçilerin mobil uygulamalara ilişkin görüş ve beklentilerinin incelendiği bu çalışmada ilk olarak kapsamlı bir alan yazın taraması gerçekleştirilmiştir. Araştırma sorularına derinlemesine cevap bulabilmek için, çalışma iki aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir. İlk olarak internet sitelerinde yer alan kullanıcı yorumlarından (ikincil veriler) yararlanılmış, sonrasında ise kamp karavan turizmine katılan ziyaretçiler ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma için Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kuruluna başvuru sonucunda 220043 protokol numarası ve 53 sayılı karara istinaden çalışmanın etik açıdan uygunluğuna dair onay alınmıştır.

İnternet sitelerinde yer alan kullanıcı yorumları

Çalışma kapsamında ilk olarak, Google Play ve Apple Store uygulama mağazalarında yer alan kamp ve karavan turizmine yönelik mevcut mobil uygulamalar araştırılmıştır. Kamp ve karavan turizmine yönelik 5000 ve üzeri indirme sayısı ile 100 ve üzeri kullanıcı yorumuna sahip 3 mobil uygulamada (Kamp Pusulası, Doğaya Kaçış, Kampp) yer alan, 31 Ağustos 2022 tarihine kadar yapılan 3896 yorum incelenmiştir. Dolayısıyla, kullanıcıların görüşlerinin genel olarak anlaşılması ve aktarılması açısından yeterli örnekleme ulaşıldığı ifade edilebilir. Bu kapsamda veriler içerik analizine tabi tutulmuş ve önce kodlanmış daha sonra temalara ayrılmıştır.

Yarı yapılandırılmış görüşmeler

Araştırma kapsamında, kamp ve karavan turizmine yönelik mobil uygulamalara ilişkin derinlemesine bilgi edinmek amaçladığı için yarı yapılandırılmış görüşme formundan yararlanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formunun kullanılmasının bir diğer nedeni ise, yarı yapılandırılmış görüşmeler sırasında gündeme gelen konular ile ilgili ziyaretçilere yeni sorular sorabilmeye olanak tanımasıdır (Kozak, 2015).

Görüşme soruları, ilgili yazında yer alan kamp karavan turizmi (Doğantan, 2014); GPS tabanlı mobil uygulamalar (Chung vd., 2017; Majewska, 2017; Noguera vd., 2012), mobil uygulamalar ile kamp ve karavan turizmini birlikte ele alan az sayıdaki çalışmalar (Espiner vd., 2021; Hernández-Garrido vd. 2022) ve mobil uygulamalarda yer alan kullanıcı yorumları dikkate alınarak oluşturulmuştur. Sonrasında, araştırmacıların mensubu olduğu üniversitenin İktisadi ve İdari Bilimler ile Turizm Fakültelerinde görev yapan dört akademisyenin görüşlerine başvurulmuş ve görüş ve öneriler çerçevesinde soru formu oluşturulmuştur. Soru formları oluşturulduktan sonra, Köyceğiz’de kamp alanında tatil yapan iki ziyaretçi ile pilot görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşme formunda yer alan “GPS tabanlı bir konaklama takip sisteminin kamp karavan turizmine katılan ziyaretçiler açısından avantajları ve dezavantajları neler olabilir?” sorusu diğer sorularla aynı cevapları içerdiği ve katılımcıların bu soruyu cevaplarken isteksiz davranmalarından dolayı çıkartılmıştır. Bu iki görüşme hem kayıt altına alınmadığı hem de not alınmadığı için analize dahil edilmemiştir. Soru formunun nihai hali aşağıda belirtilen sorulardan oluşmuştur;

Yaş: Cinsiyet:

Eğitim: Meslek:

1. Kaç yıldır kamp ve karavan turizmi ile ilgili faaliyetlere katılıyorsunuz?
2. Sizce kamp ve karavan turizmi nedir? Kamp ve karavan turizmi ile ilgili bildiklerinizden bahsedebilir misiniz?
3. Kamp ve karavan turizmine yönelik bir destinasyon tercih ederken nelere dikkat ediyorsunuz?
4. Günümüzde kamp ve karavan turizminde yaşanan sorunlar nelerdir?
5. Günümüzde kamp ve karavan turizmine katılan ziyaretçilerin beklentileri nelerdir?
6. Daha önce kamp karavan turizmine yönelik bir mobil uygulama kullandınız mı? Kullanmayı düşünür müsünüz?
7. Kamp karavan turizmine yönelik bir uygulamada hangi/ne tür özellikleri bulunması gerektiğini düşünüyorsunuz?
8. Mevcut uygulamaların eksik yönleri nelerdir?
9. Kullanışlı bir uygulama tasarlanırken nelere dikkat edilmelidir?

10.Kamp ve karavan turizmine yönelik uygulamalara ücret öder misiniz? Uygulamayı ücretli olarak indirmek için sizi teşvik edecek unsur ne olmalıdır?

Nitel araştırmalar için yeterli/gerekli katılımcı sayısı hakkında alan yazında fikir birliği olmamakla birlikte, bazı araştırmacılar verilen cevapların tekrar etmeye başladığı noktada sayının yeterli olduğunu savunmaktadırlar (Creswell, 2015; Miles & Huberman, 2016). Ziyaretçilerin belirlenmesinde, araştırmacılarından birinin daha önce Akyaka’da bulunan kamp ve karavan tesisinde çalışması etkili olmuştur. Görüşmeyi kabul eden ziyaretçilerden çalışmanın içeriği açısından görüşülmesini tavsiye ettikleri kişiler olup olmadıkları sorulmuş ve bu kişilerin iletişim bilgileri alınarak, onlarla da irtibata geçilerek, görüşmeyi kabul edenlerle de görüşme gerçekleştirilmiştir.

Bu çerçevede, 10.07.2022-16.08.2022 tarihleri arasında Datça ve Fethiye’den dörder, Marmaris’ten iki, Ula (Akyaka)’da on bir olmak üzere toplam 21 katılımcı ile yüz yüze ve çevrimiçi olarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşme başlamadan önce, katılımcı ile tanışılmış, kısa bir sohbet edilmiş, araştırmanın amacı ve içeriği ile çalışma ekibi hakkında bilgi verilmiştir. Yüz yüze görüşmelerde görüşme soruları katılımcıya görüşme esnasında verilmiş hem katılımcı hem de görüşmeyi yapan kişide takip açısından hazır olarak bulunmuştur. Sonrasında görüşmelerin kayıt altına alınması hususunda izinleri alınmış ve katılımcı onam formu görüşme başlamadan karşılıklı olarak imzalanmıştır. Görüşmelerin kayıt altına alınmasını istemeyen katılımcılarla yapılan görüşmeler ise, araştırmacılar tarafından not edilmiştir. Görüşmeler 30 dakika ile 1 saat 30 dakika arasında sürmüştür. İnanırlık çalışmaları, görüşme sorularında uzman görüşü alınması, görüşmeler sırasında ses kaydı alınması ve katılımcı teyidi ile gerçekleştirilmiştir.

Analiz

Hem ikincil veriler hem de yüz yüze görüşmelerden elde edilen verilerin incelenmesi için içerik analizinden yararlanılmıştır. İçerik analizi, görsellerde, metinlerde veya söylemlerde, vurgu yapılan kavram/olay ve/veya düşüncelerin belirlenmesi ve bu yolla sonuçlara ulaşılması amacıyla yapıldığı için (Kozak, 2015) bu çalışma için uygun bir analiz yöntemidir.

Analiz öncelikle verileri düzenleme süreci ile başlamıştır. Veri analizi süreci Creswell (2013) tarafından da ifade edildiği üzere, bağımsız şekilde değil, birbiri ile bağlantılı ve eşzamanlı yürütülmüştür. Veriler tüm görüşmeler bittikten sonra değil her bir görüşmenin ardından araştırmacılar tarafından paylaşılarak bilgisayar ortamına aktarılmıştır. İkincil veriler ise, bütüncül analize uygun olabilmesi için araştırmacılar tarafından tek bir Microsoft Word dosyası haline getirilmiştir. Kayıtlar ve kullanıcı yorumlarına ilişkin bütün dosyalar üç defa okunmuş ve araştırılan konuyla ilişkili kavram ve düşünceler ile ilgili notlar alınmıştır. Daha sonra veriler

kodlara ayrılmış, temalar altında birleştirilmiş ve temalar da ortak kategorilere göre düzenlenmiştir (Robinson & Schanzel, 2019).

BULGULAR

Internet sitelerinde yer alan kullanıcı yorumları

Google Play ve Apple Store mağazalarında yer alan kamp ve karavan turizmine yönelik uygulamalardan öncelikle 5000 ve üzeri indirme sayısı ile 100 ve üzeri kullanıcı yorumuna sahip 3 mobil uygulama (Kampp, Kamp Pusulası, Doğaya Kaçış) incelenmiştir.

Kampp, Google Play Store'da 50.000'in üzerinde kişi tarafından indirilmiş ve 375 kullanıcının yorum yaptığı uygulamaya genel olarak 4,1/5 puan verilmiştir. İndirme sayısı belirtilmediği Apple Store'da ise 51 kullanıcı uygulama hakkında yorum yaparken, uygulamaya 135 kullanıcı tarafından ortalama 4,4/5 puan verilmiştir. Bu uygulama içerisinde bölge, şehir ve isimlere göre kamp alanları arama, kamp alanlarına dair bilgiler edinme, yol tarifi alma, kamp alanlarına ilişkin deneyimlerini paylaşma, kamp ve doğa ile ilgili blog yazılarını okuma ve yeni destinasyonların/alanların uygulamaya eklenmesi bulunmaktadır. Ayrıca, uygulama ile yakın çevredeki kamp alanlarının bulunması veya bölgeler üzerinden spesifik kamp alanı arama imkânı da sunulmaktadır.

Kamp Pusulası, Google Play Store'da 50.000'in üzerinde kişi tarafından indirilmiş ve incelemenin gerçekleştirildiği tarih olan 31.08.2022'de 990 kullanıcının yorum yaptığı uygulamaya genel olarak 4,1/5 puan verilmiştir. İndirme sayısının belirtilmediği Apple Store'da ise 40 kullanıcı uygulama hakkında yorum yaparken, uygulamaya 263 kullanıcı tarafından ortalama 4,6/5 puan verilmiştir. Bu uygulama gelişmiş dil seçeneği sunmaktadır. Kamp alanları, karavan alanları, gezilecek yerler ve bungalov evler hakkında bilgiler sunmaktadır. Aynı zamanda etkinlikler hakkında da bilgi vermektedir. Kamp ve karavan alanlarına yönelik detaylı aramanın yapılabileceği sekme de mevcuttur. İncelenen ilk uygulamanın özelliklerine ek olarak sosyal etkinliklerin takip edilebileceği bir özellikte bulunmaktadır.

Apple Store'da yer almayan *Doğaya Kaçış* ise Google Play Store'da 50.000'in üzerinde kişi tarafından indirilmiş ve 2370 kullanıcının yorum yaptığı uygulamaya genel olarak 5/5 puan verilmiştir. 18.03.2022 tarihinde Apple Store da 70 kullanıcı yorumu bulunurken 31.08.2022 tarihinde yapılan incelemede ise uygulamanın Apple Store'da bulunmadığı tespit edilmiştir. Diğer uygulamalar gibi kamp yerleri ve alternatif rotalar ve nerede kamp yapılabileceği hakkında bilgiler sunmaktadır. Ayrıca uygulama, harita ve GPS özelliği de sunmakta, alternatif yol tariflerine uygulama üzerinden erişilebilmektedir. Seçilen kamp alanları ile ilgili kullanıcı yorumları, doğaya uyumlu aktiviteler (dağcılık, trekking, yamaç paraşütü vb.) hakkında da bilgiler sunmaktadır. Ayrıca kullanıcı tarafından kamp yeri ekleme özelliği de bulunmaktadır.

Bu üç mobil uygulamada yer alan toplam 3896 kullanıcı yorumuna ilişkin araştırma bulguları uygulama, “içeriğini geliştirme”, “fayda sağlama”, “görünürlük” ve “uygulamaya yönelik şikâyetler” olmak üzere 4 kategori altında toplanmıştır. Uygulama içeriğini geliştirme kategorisi, “kullanıcı ara yüzü”, “tasarım” ve “yazılım” alt temalarından oluşmaktadır. Bilgi, fiyat, iletişim bilgisi, filtreleme seçeneği, etkinlik, kullanıcı etkileşimi, fotoğraf, GPS, harita ve konumlandırma kodları “Kullanıcı ara yüzü” teması altında birleştirilmiştir. Dil seçenekleri, üyelik, kullanım kolaylığı/kullanıcı dostu kodları tasarım teması altında toplanmıştır. Yazılım alt teması ise; hız, güncelleme, uygulama boyutu, her telefona uyumluluk ve entegrasyon kodlarının birleşmesinden oluşmuştur. Fayda sağlama kategorisinde yer alan veriler ise kullanıcıya yönelik ve çevrenin korunmasına yönelik olmak üzere iki kod altında toplanmıştır. Reklam alt teması görünürlük kategorisini oluşturmaktadır. Uygulamaya yönelik şikâyetler kategorisinde yer alan veriler ise teknik problemler, kamp alanlarının listelenmemesi, hata verme ve güvenlik olmak üzere dört temada birleşmiştir. Belirlenen kategori, tema ve kodlar Tablo 1’de özet olarak gösterilmektedir.

Tablo 1: Kamp Karavan Turizmi Mobil Uygulama Kullanıcılarının Yorumlarına İlişkin Analiz Sonuçları*

Kategori	Tema	Kod
Uygulama İçeriğini Geliştirme	Kullanıcı Ara Yüzü	Bilgi
		Fiyat
		İletişim Bilegisi
		Filtreleme Seçeneği
		Fotoğraf
		Etkinlik (Aktiviteler)
		Kullanıcı Etkileşimi
		GPS, Harita, Konum
	Tasarım	Dil Seçenekleri
		Üyelik
		Kullanım Kolaylığı / Kullanıcı Dostu
	Yazılım	Hız
		Güncelleme
		Uygulama Boyutu
		Her telefona uyumluluk
Entegrasyon		
Fayda	Kullanıcıya Yönelik Fayda	Memnuniyet

Sağlama	Çevrenin Korunmasını Yönelik Fayda
Görünürlük	Reklam
Uygulamaya	Teknik Problemler
	Kamp alanlarının listelenmemesi
Yönelik	Hata verme
Şikâyetler	Güvenlik

*Analiz Sonuçları Ek-1’de detaylı olarak sunulmaktadır.

Kullanıcı yorumları incelendiğinde, kamp karavan turizmine yönelik mevcut uygulamalarda özellikle uygulama içeriğinin geliştirilmesi noktasına yönelik yorumlar oldukça fazladır. Kullanıcılar genel anlamda kullanıcı ara yüzünün belirli içerikler eklenerek geliştirilmesi noktasına dikkat çekmektedir. *“Kamp yerleri ile ilgili daha detaylı bilgiler olsa harika olur; hızlı bir şekilde içerikler zenginleştirilmeli, ulaşım olanakları konusunda bilgilendirme yapılmalı örneğin kendi imkânlarınız ile ya da toplu taşıma ile gidilebilir gibi”* yorumlardan da anlaşılacağı üzere kullanıcı ara yüzünün geliştirilmesinde o bölgeye yönelik her türlü bilgi (fiyatlandırma, olanaklar, iletişim, etkinlikler vb.) ön plana çıkmaktadır.

Uygulama içeriğinin geliştirilmesi noktasında kullanıcıların üzerinde durdukları bir diğer konu dil seçenekleri ve üyeliktir. Kullanıcılar özellikle alternatif dil seçeneklerinin olmasının ve üyelik ile uygulamaya giriş yapılmasının uygun olacağı görüşündedirler. Kullanıcıların yapmış olduğu *“dil seçeneği de olursa başka ülkelerden de indirim mümkün olabilir diye düşünüyorum; yabancı turistler için dil seçeneği olmalı böylelikle yurt dışından gelen birçok insana uygulamanızı tanıtabilirsiniz; farklı dil seçenekleri çok iyi olmuş, dil seçeneği olmalı”* gibi yorumlar uygulamanın daha geniş kitleye ulaşması noktasında dil seçeneklerinin artırılmasının avantaj olduğunu da göstermektedir.

Yorumlardan elde edilen veriler doğrultusunda bir diğer dikkat çeken nokta uygulamanın her telefona uyumlu olarak çalışabilmesi beklentisidir. Kullanıcılar indirilen uygulamanın sadece belirli marka telefonlar için değil her telefona uyumlu olarak tasarlanması gerektiğini belirtmişlerdir. Uygulamanın devamlılığı ve tanıtılması için ise kullanıcılar görünürlük konusuna dikkat çekmektedir. Hem sponsorluk (*“Reklam veren firmaların doğa ve kamp malzemeleri ile ilgili reklamlar koyması tıklamaları da arttıracaktır”*) hem de uygulamaların tanıtılması (*“...böyle bir uygulamanın varlığından bile haberim yoktu bence birkaç sponsor olarak reklam vermelisiniz”*) konusunda kamp ve karavan turizmi ile ilişkili işletmeler ile yapılacak iş birliklerine vurgu yapılmaktadır.

Uygulamaya yönelik şikâyetler ise daha çok teknik problemler, kamp alanlarının listelenmemesi, uygulamanın hata vermesi ve güvenlik açıklarına yöneliktir. Özellikle teknik problemlerin (geri dönüş tuşunun olmaması, ekran yazılarının net okunmuyor oluşu vb.), dışında kamp alanlarının doğru listelenmemesi (örneğin birçok bölgenin kamp alanlarının listede yer almıyor oluşu)

kullanıcıların en çok şikâyet ettikleri konular arasındadır. Bir yorumda yer alan “...Bu ne ya Demre’de Kaş’ta o kadar kamp yeri var hiçbirini göstermiyor...” benzeri pek çok şikâyet bulunmaktadır. Uygulamanın hata vermesi/kendi kendine kapanması ve güvenlik açıklarının (spam, ortalama, telefonda/programda bulunan kişisel verilerin çalınması vb.) bulunması bir diğer şikâyetler arasında yer almaktadır.

Yarı yapılandırılmış görüşmeler sonucu elde edilen verilere yönelik bulgular

Görüşmeler, 4 farklı destinasyonda (Akyaka, Fethiye, Marmaris ve Datça) kamp-karavan alanlarında 21 kişi ile gerçekleştirilmiştir. Görüşülen kişiler farklı meslek gruplarında çalışmaktadır. Katılımcıların demografik bilgileri Tablo 2’de gösterilmekte olup, katılımcıların daha çok kendi işlerinde ve mesai kavramı olmadan çalışmaları dikkat çekmektedir.

Tablo 2: Katılımcılara Ait Bilgiler

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Meslek	Kamp/Karavan Tatili Yapma Süresi
K1	Erkek	35	Lisans	Halkla İlişkiler Müdürü	10 yıl
K2	Erkek	30	Lisans	Özel bir şirkette Müdür	2 yıl
K3	Kadın	26	Ön Lisans	Sekreter	5 yıl
K4	Kadın	28	Lisans	Muhasebe	6 ay
K5	Kadın	22	Lisans	Hemşire	2 yıl
K6	Kadın	24	Yüksek Lisans	Öğrenci	4 yıl
K7	Erkek	19	Lisans	Öğrenci	6 yıl
K8	Kadın	43	Lise	Muhasebe	5 yıl
K9	Erkek	37	Lisans	Tenis Antrenörü	15 yıl
K10	Erkek	27	Lisans	Mekatronik Mühendisi	8 yıl
K11	Kadın	28	Lisans	Gıda Mühendisi	1 Yıl
K12	Kadın	39	Lisans	Mimar	7 yıl

K13	Kadın	47	Lisans	Sosyolog	10 yıl
K14	Erkek	41	Doktora	Öğretim Görevlisi	3 yıl
K15	Kadın	33	Lisans	Avukat	4 yıl
K16	Kadın	67	Lisans	Emekli	18 yıl
K17	Kadın	20	Lisans	Öğrenci	1 yıl
K18	Kadın	35	Ön Lisans	Muhasebe	4 yıl
K19	Erkek	45	Lisans	İşe Alım Uzmanı	7 yıl
K20	Kadın	55	Ön lisans	Ev Hanımı	20 yıl
K21	Erkek	37	Lisans	İnşaat Mühendisi	2 yıl

Katılımcıların %38'ini erkekler, %62'sini kadınlar oluşturmaktadır. Katılımcıların yaşı 19- 67 arasında değişmekte olup örneklemin geniş bir yaş skalasından kişileri içerdiği, dolayısıyla ihtiyaç ve beklentilere sahip bireylerin görüşlerinin çalışmaya yansdığı söylenebilir. Buna ek olarak, katılımcıların kamp-karavan turizm tecrübeleri 6 ay – 20 yıl arasında değişmekte olup görüşülen grubun ortalama olarak 6,5 yıldır kamp ve karavan turizmine katılım sağladığı tespit edilmiştir.

Katılımcılara kamp ve karavan turizminin neyi ifade ettiği sorulduğunda, görüşme yapılan kişilerin neredeyse tamamı ilk olarak kamp ve karavan turizmini özgürlük olarak ifade etmişlerdir. Sonrasında ise genel anlamda kamp karavan turizmini insanların doğa ile iç içe tatil yapmasına olanak sağlayan, daha ekonomik, alışlagelmiş otel ve dört duvar ev tatillerinin ötesinde, doğa ile iç içe, sakin ve huzurlu konaklama imkânı tanıyan, doğayı ve hayatta kalmayı öğreten bir turizm çeşidi olarak tanımlamışlardır.

Katılımcılar kamp ve karavan turizmine yönelik destinasyon tercih ederken coğrafi konuma önem vermekte, denize yakın yerleri tercih etmektedirler. Bunun dışında diğer önemli olan konular ise elektrik, tuvalet, temiz su, yiyecek içecek hizmetlerinin sunulması, hastane, alışveriş yapılabilecek market, manav gibi temel ihtiyaçlara yönelik hizmetlerin olması şeklinde ifade edilmiştir.

Kamp ve karavan turizmine yönelik ziyaretçilere beklentileri sorulduğunda ise verilen cevaplar katılımcılar arasında benzerlik göstermektedir. Duş ve tuvalet alanlarının olması, güvenli bir alan olması, temizlik, düz bir zemin, sessizlik,

gerekli ihtiyaçların karşılanabileceği işletmenin olması neredeyse tüm katılımcılar tarafından ifade edilmiştir.

Kamp ve karavan turizmine yönelik katılımcıların en fazla dile getirdiği sorun kamp alanının arz kaynakları ile ilgili olmuştur. Elektrik, su, tuvalet ve duşlar gibi elzem ihtiyaçların olmaması veya sınırlı olması, özellikle mevcut tuvalet ve duşların, çevrenin temizliğine dikkat edilmemesi, sivrisineklere yönelik önlemlerin alınmaması ve birçok yerin güvenlik konularına önem vermemesi, öne çıkan sorunlar arasındadır. Covid 19 pandemisinden sonra ise yaşanan aşırı kalabalık, fiyat artışı ve çevresel kirlilik katılımcılar tarafından önemli sorunlar olarak dile getirilmiştir.

Görüşme yapılan katılımcılara kamp ve karavan turizmine yönelik daha önce bir uygulama kullanıp kullanmadıkları sorulmuş ve 16 katılımcı daha önce böyle bir uygulama kullanmadıklarını ancak kullanmayı düşündüklerini ifade ederken, beş katılımcı ise daha önce kamp karavan turizmine yönelik eksiklikleri olsa da bir uygulama kullandıklarını ifade etmişlerdir.

Katılımcıların tamamı kamp ve karavan turizmine yönelik uygulamalara ücret ödeyebileceklerini ifade etmişlerdir. Yalnız bu uygulamayı indirecek olan katılımcıların ücret ödemek için ücretin minimum düzeyde tutulması, uygulamanın süreklilik arz etmesi, donanımlı ve kamp karavan turizmine yönelik ihtiyaçlara cevap verebilir nitelikte olması, kamp malzemeleri alırken kullanılacak indirim kodu ya da kamp yapılacak yerde uygulamayı kullananlara özel avantajların olması ve güvenilirliğinin olması gibi talepleri bulunmaktadır.

Yüz yüze görüşmelerden elde edilen verilere yönelik analiz sonuçları, kamp karavan turizmi mobil uygulama kullanıcılarının yorumlarına ilişkin analiz sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Tablo 3’de görüldüğü üzere, katılımcıların kamp karavan turizmine yönelik mobil uygulamalara ilişkin ifadeleri 22 kod altında birleştirilmiştir. Söz konusu kodlar içerik açısından birleştirilmiş ve altı tema altında toplanmış ve bu temalar da çalışmanın amacı çerçevesinde uygulama içeriğini geliştirme ve fayda sağlama olmak üzere iki kategori altında birleştirilmiştir.

Tablo 3: Kamp Karavan Turizmine Katılan Ziyaretçiler ile Yapılan Görüşmelere İlişkin Analiz Sonuçları*

Kategori	Tema	Kod
Uygulama İçeriğini Geliştirme	Kullanıcı Ara Yüzü	İmkânlar / Temel İhtiyaçlar
		Bilgi
		Fiyat
		İletişim Bilgisi

		Acil Durum
		Etkinlik (Aktiviteler)
		Kullanıcı Etkileşimi
		Fotoğraf
		Şikâyetler
		GPS, Harita, Konum
	Tasarım	Kullanım Kolaylığı / Kullanıcı Dostu
		Yazı Boyutu ve Rengi
	Yazılım	Hız
		Güncelleme
		Uygulama Boyutu
		Entegrasyon
		Kolay İndirme
Çevrimdışı Kullanım		
	Güvenlik	
Fayda Sağlama	Kullanıcıya Yönelik Fayda Çevrenin Korunmasına Yönelik Fayda Yerel Halka Yönelik Fayda	

*Analiz Sonuçları Ek-1’de detaylı olarak sunulmaktadır.

Uygulama içeriğini geliştirme kategorisi kullanıcıların beklentilerinin başında gelmektedir. Bu kategori altında kullanıcı ara yüzü, tasarım ve yazılım temaları belirlenmiştir. Kullanıcı ara yüzünde bilgi, fiyat, iletişim bilgisi, etkinlik, kullanıcı etkileşimi, harita ve fotoğraf sekmelerinin (bu bulgular mobil uygulama kullanıcılarının yorumlarına ilişkin analiz sonuçları ile örtüşmektedir) yanı sıra kamp ve karavan tesislerinin sunduğu imkanlar ile acil durum ve şikâyetlerin ana ekranda yer almasının önemli olduğu katılımcılar tarafından vurgulanmıştır. Özellikle katılımcıların tamamına yakını, uygulamada, kamp ve karavan alanının gerçek ve güncel görsellerin, içme suyu, duş, tuvalet, yeme içme gibi temel ihtiyaçların bulunup bulunmadığına gösterecek şekilde, yer almasının son derece önemli olduğunu dile getirmeleri dikkat çekicidir. Bununla birlikte acil durumda ulaşılabilecek iletişim numaralarının da bulunması kamp ve karavan ziyaretçilerinin özellikle üzerinde durduğu bir konudur. Daha özgür bir tatil anlayışını yansıtan kamp ve karavan turizminde beklenmedik bir durumla karşılaşıldığında ulaşılabilecek iletişim numaralarının toplu halde bir sekmede bulunması uygulamayı daha faydalı hale getirecektir. Katılımcıların “*kötü hava şartlarında yolda kalma gibi durumlarda ulaşılabilir olmayı sağlamalı, acil yardım gerektiren durumlar için eğitim ve öneri vermeli (K5); diyelim böcek soktu acil durum butonu olmalı (K14)*” gibi ifadeleri kamp karavan turizmine katılan kişiler tarafından konunun önemini vurgulamaktadır. Şikâyetlerin de mobil uygulama ana ekranında yer alması, daha

önce yaşanan eksiklikleri ve olumsuzlukları bilerek o bölgeye gitmek veya önlem olarak gitmek açısından önemli olacağı ifade edilmiştir.

Uygulamanın kullanıcı dostu olması ve yazı rengi ile boyutunun doğru bir şekilde tercih edilmesi tasarım açısından önemli kriterler olarak dile getirilmiştir. Özellikle silik, sönük, okuması güç yazılar ve renkler mobil uygulamanın kullanımını zorlaştıracaktır. Uygulama içeriği geliştirme sürecinde bu noktalara özen gösterilmesi önem arz etmektedir. Buna karşılık, kamp karavan turizmi mobil uygulama kullanıcılarının yorumları incelendiğinde yazı rengi ve boyutu konusuna yorumlarda rastlanmamıştır. Bunun sebebi de mevcut uygulamaların uzman kişiler tarafından yapılarak bu konuya dikkat ederek piyasaya bu uygulamaları sunmaları olabilir. Kamp ve karavan turizmine yönelik yüz yüze görüşmelerde uygulama kullanmayanların sayısı daha fazla olduğu için bu konuya dikkat çekmeleri olağandır. Bununla birlikte, Uslu vd. (2020) tarafından da dile getirildiği gibi dil seçenekleri ve üyelik konusu birçok yorumda tasarım noktasında önemle üzerinde durulan husustur.

Hız, güncelleme, uygulama boyutu, entegrasyon, kolay indirme, çevrimdışı kullanım ve güvenlik konuları da yazılım teması altında ifade edilmiştir. Katılımcılar uygulamanın ve sayfalar arası geçişin hızlı olması gerektiğini belirtmektedirler. Katılımcılardan birinin “*Ön önemli konulardan biri de hız, eğer uygulama hızlı değilse ve sürekli dönen bir ekran varsa en iyi uygulamayı da yapsanız kişi siler geçer (K14)*” ifadesi hız konusunun önemli bir etken olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte uygulamalara yönelik kullanıcı yorumlarında yer alan uygulamanın yavaş olması, sayfalar arası geçiş esnasında sürekli dönen bir ikonun yer alması gibi şikâyetler ile yüz yüze görüşme verileri örtüşmektedir. Bu kapsamda, uygulama boyutu yine telefon hafızası küçük olan kullanıcıları da dikkate alarak düşünülmelidir. Uygulama boyutunun çok fazla yer kaplamaması uygulamanın kolay indirilmesini de beraberinde getirecektir. Çevrimdışı kullanım da katılımcılar tarafından sıklıkla dile getirilmiştir. Özellikle kamp karavan turizmine katılan ziyaretçilerin daha sakin, kalabalıktan uzak yerleri tercih etmeleri de göz önünde bulundurulduğunda uygulama içeriği geliştirilirken üzerinde durulması gereken yazılım özelliklerinden biridir.

Katılımcıların birçoğu uygulamanın sadece içerik olarak geliştirilmesinin ötesinde kullanıcıya, çevreye ve yerel halka yönelik faydalar sağlamasını belirtmişlerdir. Katılımcılar tarafından geliştirilecek bir uygulamanın uygulamayı indirenlere yönelik teşvikler (giriş indirimi, kuponlar vb.) içermesi, kullanıcının ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte olması, kampa yeni başlayanlar, amatör kampçılar, kamp yerleri arayan maceracılar için bilgilendirici olması diğer bir ifadeyle kullanıcılara yönelik fayda sağlaması gerektiği dile getirilmiştir. Mobil uygulamalara yönelik kullanıcı yorumları incelendiğinde de memnuniyet içerikli yorumlarda uygulamaların kullanıcıya yönelik sağladığı faydalara yer verilmiştir

(“... kamp yapmayı sevenler için güzel bir rehber; kamp yapmak isteyenler nereye gideceklerini bilemeyenler bu uygulamadan faydalanabilir...”). Son olarak uygulamaların sadece kullanıcıya fayda sağlamaması kamp ve karavan turizminin gerçekleştirildiği destinasyona yönelik de fayda sağlaması gerektiği katılımcıların verdikleri yanıtlar arasında yer almaktadır. Katılımcıların “...kamp alanı düzeni sağlamayı öğretmeli, (çöp, yangın vb.) bilgilendirici olmalı” (K5), “çevreni temiz tut bildirimleri kesinlikle olmalı” (K10) gibi yanıtları uygulamanın turizmin yaratıcı çevresel etkileri en aza indirmek için fayda sağlaması ve böylelikle kamp alanlarının sürdürülebilirliğini sağlamak adına uygulamaların faydalı olması gerektiği vurgulanmaktadır. Destinasyona yönelik fayda sağlanması noktasında üzerinde durulan bir diğer konu ise yerel topluma ilişkin katkıların, yerel halkla irtibat imkânların uygulamalarda olmasına ilişkin beklentilerin sıklıkla dile getirilmesidir. Özellikle “Bir kere yerel halka yönelik yaptığımız tatilin ne faydası var bunlar dikkate alınmalı ve uygulama da bir taraftan bunları da kullanıcılara anlatmalı mutlaka civarda ürün satan teyzelere vs. yer verilmeli onların yeri belirlenip uygulamaya eklenmeli” (K15), “Uygulama kamp ve karavan ziyaretçisinin tipik her şey dâhil otel müşterisinden farklı oluşuna dikkat çekip yerel esnafa yönelik bilgi içermeli” (K19) gibi yerel halkın fayda sağlamasına yönelik ifadeler dikkat çekicidir. Katılımcılar, uygulamaların içerisinde sadece kullanıcıya yönelik değil, kamp alanlarının korunmasına ve oradaki yerel halka yönelik bilgilendirici içeriklerin yer almasının da faydalı olacağını ifade etmektedirler.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Yeni normal dönemde ziyaretçilerin, kitle turizminden ve aşırı kalabalık destinasyonlardan kaçınarak daha az kalabalık bölgelere bireysel olarak seyahat etme eğiliminde olmaları muhtemeldir (Wang & Ackerman, 2019). Bu doğrultuda kamp ve karavan turizmi, turistlerin bu tercihlerine cevap verebilecek nitelikte bir turizm alternatifi olarak karşımıza çıkmaktadır. Mobil uygulamalar ise insan ihtiyaçlarını karşılayan ve kolaylaştıran (Uğur & Turan, 2015: 64) ve her sektörde olduğu gibi turizm sektöründe de sıklıkla kullanılan teknolojik bir gelişmedir. Turistin ihtiyaçlarına gerçek zamanlı cevap verebilecek, giderek daha dinamik, esnek ve akıllı araçlar yaratma ihtiyacı her geçen gün artacaktır (Pulido, 2016). Günümüzde mobil uygulamalar turizmin birçok alanında kullanılmaya başlanmışken ve mobil uygulamalara yönelik çalışmalar turizmi daha makro düzeyde incelerken, kamp karavan turizmi gibi daha niş pazarlara yönelik mobil uygulamaların hem sayısı hem de bu alanda yapılan çalışmalar oldukça sınırlı kalmaktadır. Bu çerçevede, kamp karavan ziyaretine katılan ziyaretçilerin mobil uygulamalara yönelik görüşlerini inceleyen bu çalışma, kamp ve karavan turizmine yönelik uygulama geliştirecek olan yazılımcılara ve bu alanda çalışacak kişilere yönelik birtakım bilgiler sunmaktadır.

Mobil uygulamalarda kullanıcı deneyimi ve kullanılabilirlik, uygulamanın başarısı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Harrison vd., 2013). Çalışmanın sonuçlarının, kullanılabilirliğin bileşenlerinin ortaya konulduğu çalışmalar ile (Groth

& Haslwanter, 2016; Hussein & Ahmed, 2022) kısmen örtüştüğü görülmektedir. Şöyle ki kullanılabilirlik, öğrenilebilirlik, etkinlik, akılda kalıcılık, memnuniyet, hatalar ve fayda gibi bileşenlere bağlıdır. Çalışmada bu konular hem kullanıcı yorumları hem de yüz yüze görüşmeler ile sıklıkla dile getirilmiştir. Uygulamanın etkinliği, tüm kullanıcının ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde tasarlanmasını ifade etmektedir ve çalışmada, uygulama içeriğini geliştirme kategorisi altında tasarım teması ile ifade edilmektedir. Kullanıcılar bir mobil uygulamanın, farklı dilden kullanıcıların da kullanabileceği şekilde dil seçeneğinin olmasını, yazı boyutu ve renginin uygun, okunaklı olmasını ve sönük olmamasını, kolay üyelik yöntemlerinin olmasını ve herkesin kolaylıkla üye olabildiğini, kullanıcı kolaylığının olmasını dile getirmişlerdir. Bu kategoride öğrenilebilirliğe de vurgu yapılmaktadır. Kullanıcıların uygulamayı kolayca öğrenmesi, özellikler arasında rahatlıkla gezinebilmeleri kullanım kolaylığı ile ilişkilidir. Hussein & Ahmed (2022), bir mobil uygulamayı kullanmaya karar vermek için, kullanıcının onu kullanmanın gerçek faydalarını görmesi gerekirken, aynı zamanda yazılımın sezgisel ve kullanımının kolay olmasının önemli olduğunu vurgulamışlardır. Yine aynı çalışmada, günümüzde herhangi bir mobil uygulamada en önemli özelliğin kullanım kolaylığı olduğunu vurgulamışlar ve kullanıcıların mevcut turizm uygulamaları hakkındaki yorumları incelendiğinde çoğunun kullanım kolaylığından yoksun olduğunu tespit etmişlerdir. Bu çerçevede, geliştirilecek bir mobil uygulamanın kullanıcı dostu olması ve ilk kullanımda nasıl kullanıldığına dair mini bir bilgi girişinin uygulamada yer alması katılımcılar tarafından belirtilmiştir.

Kullanılabilirliğin bir diğer bileşeni olan fayda ise sistemin kullanıcının ihtiyaçlarını karşılayıp karşılamadığını ifade etmektedir. Yapılan çalışmalarda mobil uygulamaların daha çok kullanıcıya yönelik faydası ortaya konmuştur (Castañeda, vd., 2019; Chung, Tyan, Han, 2017). Bu çalışmada ise mobil uygulamaların, kullanıcıların bireysel ihtiyaçlarının ötesinde, fiziksel çevreye ve yerel topluma ilişkin katkı sağlayabilecek unsurları ve yerel halkla irtibat imkânlarına yönelik hizmetleri de sunmasının kamp-karavan turistlerinin beklentileri arasında yer aldığını göstermektedir. Bu bulgu, kamp-karavan turizminin, turist profili nedeniyle, sosyo-ekonomik açıdan sürdürülebilir temelde geliştirilebileceğine vurgu yapmaktadır. Örneğin bir kamp alanında çöplerin ayrıştırılmasından, kamp alanında çevreye verilecek zararların minimuma indirilmesine kadar gerekli bilgilerin uygulamada hatırlatma olarak öne çıkarılması gerekliliği çevreye yönelik fayda olarak ifade edilebilir. Benzer şekilde yerel üreticileri destekleyen pazarların, etkinliklerin uygulamada yer alması yerele yönelik fayda olarak ifade edilmiştir. Bu yönüyle diğer çalışmalardan ayrılmasının nedeninin genel olarak turizmden değil de kamp karavan turizmi gibi farklı bir alternatif turizm türünün çalışmaya konu olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Kullanılabilir bir uygulamada önemli diğer bir konu ise uygulamanın minimum düzeyde hata içermesidir. Mevcut mobil uygulamalara yönelik kullanıcı

yorumlarından elde edilen bilgiler doğrultusunda teknik problemler, kamp alanlarının listelenmemesi, hata verme ve güvenlik eksiklikleri, uygulamaya yönelik şikayetler kategorisi altında değerlendirilmiştir. Uygulamaya yönelik şikayetler, kamp alanlarının listelenmemesi konusu dışında mobil uygulamaların hizmet kalitesi ile ilgili Onaran ve Gençtürk (2022) tarafında yapılan çalışma ile kısmen örtüşmektedir. Benzer şekilde Hussein ve Ahmed (2022), teknik sorunları mobil uygulamanın dezavantajları olarak ifade etmişlerdir. Bu bağlamda, uygulamanın kullanırken donması, kendi kendini kapatması, uygulamanın kullanılmadığı durumlarda arka planda çalışmaya devam etmesi gibi teknik sorunların baştan çözülmesi ve kullanıcıların uygulama ile bir sorun yaşaması durumunda ulaşabilecekleri çevrimiçi asistan hizmetinin bulunması önerilmektedir.

Basit ve kullanımı kolay arayüze sahip mobil uygulamaların daha kullanışlı olduğu ifade edilmektedir (Simcock vd., 2003). Çalışma kapsamında elde edilen sonuçlar doğrultusunda, uygulama içeriğini geliştirme kategorisinin altında yer alan kullanıcı ara yüzü kategorisi imkanlar/temel ihtiyaçlar, bilgi, fiyat, iletişim bilgisi, acil durum, etkinlik, kullanıcı etkileşimi, fotoğraf, GPS, harita, konum, filtreleme seçeneği kodlarından oluşmaktadır. Özellikle kamp karavan turizmine yönelik mobil uygulama kullanıcılarının ve kamp karavan turizmine katılan ziyaretçilerin üzerinde en çok durdukları konu mobil uygulamanın, gidecekleri kamp karavan alanına ait tüm bilgilere kolaylıkla ulaşmalarına imkân sağlamanın önemli olduğunu vurgulamalarıdır. Dolayısıyla, duş, temizlik, sıcak su, market, eczane, doktor, gerçek fotoğraflar, harita, kullanıcı yorumları, iletişim bilgileri gibi konulara vurgu yapılması tek bir uygulamada her türlü bilgiye kolayca ulaşmayı istediklerini göstermektedir. Kullanıcıların bir mobil uygulamanın ara yüzünde fotoğraf sekmesinin olmasını yoğun şekilde talep ettiklerini gösteren çalışma sonuçları, Kırılcan, Yeşilyurt, Sancaktar ve Koçak (2017)'in otel zincirlerine ait mobil uygulamalarda en fazla fotoğraf galerisi içeriğinin kullanıldığının belirlenmesi ile örtüşmektedir.

Çalışmanın sonuçları doğrultusunda üzerinde durulan bir diğer konu ise uygulama içeriğini geliştirme kategorisi altında yazılım temasıdır. Katılımcılar geliştirilecek bir uygulamanın yazılımı oluşturulurken hızlı olması, uygulamanın çok yer kaplamaması, kolay indirilebilmesi, çevrimdışı kullanılması ve her telefona uyumlu olması gibi teknik konulara vurgu yapmaktadırlar. Uslu vd. (2020), mobil uygulama seçiminde etkili olan kriterlerin başında hızın yer aldığını işaret etmektedir. Yine aynı çalışmada, hafıza kullanımı yani uygulamanın kapladığı alan (uygulama boyutu) en az öneme sahip unsur olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla çalışma sonuçları kısmen literatür ile örtüşmektedir. Hem hız konusu hem de uygulamanın boyutu katılımcılar tarafından ve kullanıcı yorumlarında sık sık dile getirilen bir konu olmuştur. Yazılımda üzerinde durulan bir diğer husus ise uygulamanın sürekli güncel kalmasıdır. Hussein ve Ahmed (2022), bir mobil uygulama geliştirirken yazılımın en önemli avantajlarından birinin sık içerik güncellenmesi olduğunu ortaya koymuşlardır. Bir mobil uygulamanın, genellikle kullanıcıların yorumlarda belirtilen beklentileri, eleştirileri, önerileri doğrultusunda

dinamik bir hızla içeriklerinin geliştirilmesi ve güncellenmesinin uygulamayı ön plana çıkaracağı söylenebilir.

Kullanıcı ara yüzünde filtreleme özelliği, kullanıcı yorumlarından elde edilen bulgularda yer alırken, yüz yüze görüşmelerde filtreleme seçeneğinden bahsedilmemiştir. Bu durumun yüz yüze görüşmelerde katılımcıların yaklaşık %70'nin daha önce böyle bir mobil uygulama kullanmamış olmalarından kaynaklandığı söylenebilir. Filtreleme özelliğinin, çeşitli hedef kitlelerin ihtiyaçlarını karşılama ve kullanıcının daha kısa sürede istediğine ulaşma noktasında önemli bir etken olduğu, Manczak & Bajak (2021) tarafından yapılan çalışmada ortaya konmuştur. Uygulamayı kullanan ve bu konuda görüşlerini belirten katılımcıların yapmış oldukları yorumlar alan yazınla da örtüşmektedir.

Teknolojik gelişmelerle birlikte mobil uygulamalara olan talebin her geçen gün artması muhtemeldir. Dolayısıyla, turizm alanında farklı niş pazarları çalışan ve alternatif turizm türlerine yönelen kişiler ile yazılımcıların birlikte yapacakları çalışmalar, sektörün geleceği ve sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşımaktadır.

Gelecek çalışmalarda turizm ile ilişkili farklı mobil uygulamalara yönelik çalışmaların yapılması önerilebilir. Bu çalışma, daha sonra gerçekleştirilebilecek nicel araştırmalar için de bir kaynak olarak nitelendirilebilir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı vermiştir ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Akoğlan Kozak, M., Evren, S. & Çakır, O. (2013). Tarihsel Süreç İçinde Turizm Paradigması. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 24 (1), 7-22.

Alaeddinoğlu, F. & Rol, S. (2020). Covid-19 pandemisi ve turizm üzerindeki etkileri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Dalgın Hastalıklar Özel Sayısı, 16, 233-258.

Bellman, S., Potter, R. F., Treleaven-Hassard, S., Robinson, J. A., & Varan, D. (2011). The effectiveness of branded Mobile phone apps. *Journal of Interactive Marketing*, 25(4), 191-200.

Brennan, B. (2020). A convergence of mobile device application use and smart tourism: A comparison of Korean and Non-Korean smart tourists. *The Journal of Internet Electronic Commerce Research*, 20 (4), 145-160.

Brooker, E. ve Joppe, M. (2013). Trends in camping and outdoor hospitality. An international review. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 3-4, 1-6.

Buhalis, D. (2019). Technology in tourism from information communication technologies to eTourism and smart tourism towards ambient intelligence tourism: A perspective article. *Tourism Review*, 75, 267–272.

Castañeda, J.-A., Martínez-Heredia, M.-J. and Rodríguez-Molina, M.-Á. (2019), Explaining tourist behavioral loyalty toward mobile apps, *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 10 (3), 415-430.

Choedon, T. & Lee, Y. C. (2018). Classification and evaluation of service requirements in mobile tourism application using Kano model and AHP. *The Journal of Information Systems*, 27 (1), 43-65.

Chung, N., Tyan, I. & Han, H. (2017). Enhancing the smart tourism experience through geotag. *Inf Syst Front*, 19, 731–742.

Creswell, J. (2013). *Qualitative research narrative structure. qualitative inquiry and research design: choosing among five approaches*. Sage Publication.

Creswell, J. W. (2015). *Educational research: planning, conducting and evaluating quantitative and qualitative research*. Upper Saddle River, NJ: Pearson.

Çavuşgil Köse, B., & Uca Özer, S. (2013). Demografik Değişimler ve Turizm Pazarlamasına Yansımaları. Doç.Dr. Şule Aydın Tükeltürk & Doç. Dr. Mustafa Boz (Der.), *Turizmde Güncel Konu ve Eğilimler* içinde (ss. 271-288). Ankara: Detay Yayıncılık.

Çetinkaya, Ö., Özer, Y., Altuner, G. K. (2020). Covid 19 sürecinde turistik seyahat risk algısı ve hijyen güvenlik algısının değerlendirilmesi. *Tourism and Recreation*, 2 (2), 78-83.

Demir, M. & Şen Demir, Ş. (2015). *Otel İşletmelerinde Yenilik Yönetimi. İlkeler ve Örnekler*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Dickinson, J. E., Filimonau, V., Cherrett, T., Davies, N., Norgate, S., Speed, C., & Winstanley, C. (2013). Understanding temporal rhythms and travel behaviour at destinations: potential ways to achieve more sustainable travel: Psychological and behavioural approaches to understanding and governing sustainable mobility. *Journal of Sustainable Tourism*, 21 (7), 1070–1090.

Dimitrovski, D., Joukes, V., Rachão, S., & Tibério, M. L. (2019). Wine tourism apps as wine destination branding instruments: Content and functionality analysis. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 10 (2), 136–152.

Dirin, A., Laine, T., & Alamäki, A. (2018). Managing emotional requirements in a context-aware mobile application for tourists. *International Journal of Interactive Mobile Technologies*, 12 (2).

Doğantan, E. (2014). *Frigya bölgesine alternatif konaklama tesisi önerisi: karavancılık*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Eriksson, N. (2013). Drivers and barriers of mobile travel and tourism service adoption: a study of individual perceptions and business model development in a travel and tourism context. http://bibbild.abo.fi/ediss/2013/eriksson_niklas.pdf. (Erişim tarihi: 20.01.2023).

Escobar-Rodríguez, T., Grávalos-Gastaminza, A., Hernández-Garrido, R., & Pérez-Calañas, C. (2022). Determining factors influencing use of caravanning tourism apps. *Journal of Tourism Analysis*, 29 (1), 16—184.

Espiner, N., Stewart, E.J., Fitt, H., Page, S. & Espiner, S. (2021): From tents and maps to vans and apps: Exploring camping mobilities, *Tourism Geographies*, 1-20.

Fang, J., Zhao, Z., Wen, C. & Wang, R. (2017). Design and performance attributes driving mobile travel application engagement. *International Journal of Information Management*, 37, 269–283.

Faraj, S., Renno, W., & Bhardwaj, A. (2021). Unto the breach: What the COVID-19 pandemic exposes about digitalization. *Information and Organization*, 31 (1), 100337.

Garcia-Lopez, E., Garcia-Cabot, A., de-Marcos, L., & Moreira-Teixeira, A. (2021). An experiment to discover usability guidelines for designing mobile tourist apps. *Wireless Communications and Mobile Computing*, 1-12.

Groth, A. & Haslwanter, D. (2016). Efficiency, effectiveness, and satisfaction of responsive mobile tourism websites: a mobile usability study. *Inf Technol Tourism*, 16, 201–228.

Gupta, A., Dogra, N. & George, B. (2018). What determines tourist adoption of smartphone apps? An analysis based on the UTAUT-2 framework. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 49 (1), 50–64.

Harrison R, Flood D, Duce D (2013) Usability of mobile applications: literature review and rationale for a new usability model. *J Interact Sci*, 1 (1):1.

Hashim, N. & Isse, A. (2019) Usability evaluation metrics of tourism mobile applications. *Journal of Software Engineering and Applications*, 12, 267-277.

Hernández-Garrido, R., Perea, D. & Pérez-Calañas, C. (2022). The vision of the main mobile apps related to caravanning: an analysis of the reviews focusing on users and developers. *Journal of Tourism and Services*, 24 (13), 1-25.

Hernández-Garrido, R., Perea, D., & Pérez-Calañas, C. (2020). Analysis of the reviews of the main apps related to caravanning tourism. III Congreso Iberoamericano AJICEDE edición virtual, 26-27 November 2020.

Hussein, S., & Ahmed, E. (2022). Mobile application for tourism: the case of Egypt. *International Journal of Customer Relationship Marketing and Management (IJCRMM)*, 13 (1), 1-29.

Husson, T. & Ask, J. (2011). *Mobile Trends*, Cambridge, MA: Forrester Research.

Itani, O.S. & Hollebeck, L.D. (2021). Light at the end of the tunnel: visitors' virtual reality (versus in-person) attraction site tour-related behavioral intentions during and post-covid-19. *Tourism Management* 84, 104290.

Karle, E., & Fensel, A. (2016). Multi-platform mobile service creation: increasing brand touch-points for hotels. *Journal of Mobile Multimedia*, 12 (1&2), 91-109.

Kırlar Can, B., Yeşilyurt, H., Lale Sancaktar, C. & Koçak, N. (2017). Mobil Çağda Mobil Uygulamalar: Türkiye'deki Yerli Otel Zincirleri Üzerine Bir Durum Tespiti. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 12 (45), 48-59

Kim, D. & Kim, S. (2017). The role of mobile technology in tourism: Patents, articles, news, and mobile tour app reviews. *Sustainability*, 9 (11), 2082.

Kiraz, G., & Altun, Ö. (2020). *Değişen Turizm Trendleri*. Hiper Yayın: İstanbul.

Konya Ekoturizm (2023). <https://apps.apple.com/pl/app/konya-ekoturizm/id1615551554?l=pl>. (Erişim Tarihi: 04.07.2023).

Kour, P., Jasrotia, A., & Gupta, S. (2020). COVİD-19: A pandemic to tourism guest-host relationship in India. *International Journal of Tourism Cities*, 3, 725-740.

Kozak, M. (2015). *Bilimsel Araştırma: Tasarım, Yazım, Yayım Teknikleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Kültür ve Turizm Bakanlığı (2021). Belediye Belgeli Tesis İstatistikleri. <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201137/belediye-belgeli-tesis-istatistikleri.html>. (Erişim Tarihi: 12.02.2023).

Kültür ve Turizm Bakanlığı (2021). Tesis İstatistikleri. <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201140/yillik-istatistikler.html>. (Erişim Tarihi: 12.02.2023).

Kültür ve Turizm Bakanlığı (2022). 2022 Yılı Turizm İşletme Belgeli Konaklama İstatistikleri <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201126/yillik-bultenler.html>. (Erişim Tarihi: 31.03.2023).

Majewska, J. (2017) GPS-based measurement of geographic spillovers in tourism – example of Polish districts. *Tourism Geographies*, 19 (4), 612-643.

Makhmudova, A., & Meyliyev, A. (2022). Modern approaches to improving the efficiency and quality of camping services and the practice of their application. *Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance*, 3 (3), 59-62.

Manczak, I. & Bajak, M. (2021). Tourist mobile applications: Evaluation of the VisitMalopolska app. *Turyzm/Tourism*, 31 (1), 29–38.

Mikulić, J., Prebežac, D., Šerić, M., & Krešić, D. (2017). Campsite choice and the camping tourism experience: Investigating decisive campsite attributes using relevance-determinance analysis. *Tourism Management*, 59, 226-233.

Miles, M. B. & Huberman, M. A. (2016). *Nitel Veri Analizi*, (S. Akbaba Altun, ve A. Ersoy (Ed.). Ankara: Pegem Akademi.

Muğla İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2022). Turizm İstatistikleri. <https://mugla.ktb.gov.tr/TR-310367/20222021-karsilastirma.html>. (Erişim Tarihi: 12.02.2023).

Muğla İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü (2023). Basit Konaklama ve Plaj İşletmeleri. <https://mugla.ktb.gov.tr/TR-339603/basit-konaklama-ve-plaj-isletmeleri.html>, (Erişim tarihi: 31.03.2023).

Nóbrega, R., & Oliveira, L. (2022). What features a mobile app focused on cultural tourism and interculturality should have? *17th Iberian Conference on Information Systems and Technologies (CISTI)* (ss. 1-6). IEEE.

Noguera, J. M., Barranco, M. J., Segura, R. J., Martínez, L. (2012). A mobile 3D-GIS hybrid recommender system for tourism. *Information Sciences*, 215, 37-52.

Olgaç, S. & Yılmaz, H. (2016). Mobil iletişim ve turizm. H. Yılmaz (Der.). *Turizm ve iletişim içinde* (ss.211-242). Ankara: Detay Yayıncılık.

Onaran, B. & Gençtürk, K. K. (2022). Mobil Belediye Aplikasyonlarında Hizmet Kalitesi: *İzmir Örneği. Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5 (1), 16-31.

Özbağ, G. K. (2012). Örgüt İkliminin Yeniliğe Destek Algısı Üzerindeki Etkilerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27 (2), 145-161.

Pawłowska-Legwand, A. (2019). Use of information and communication technology to access tourist information and services: The results of research conducted among polish tourists in maŁopolska voivodeship. *Turyzm/Tourism*, 29 (2), 105–112.

Pulido, A. P. (2016). Mobile app for tourist services using artificial intelligence methodologies. Thirtieth AAAI Conference on Artificial Intelligence, 12-17 Şubat 2016, Phoenix, Arizona USA. <https://ojs.aaai.org/index.php/AAAI/issue/view/303>. (Erişim Tarihi: 12.03.2023).

Robinson, V.M. & Schanzel, H. A. (2019). A tourism inflex: Generation Z travel Experiences. *Journal of Tourism Futures*, 5 (2), 127-141.

Sigala, M., Dimitrovski, D., & Joukes, V. (2023). Design Factors of Mobile App in Wine Tourism: Creating Customer Value Through the Whole Wine Tourism Journey. *Technology Advances and Innovation in Wine Tourism: New Managerial Approaches and Cases*, 47-58.

Simcock, T., Hillenbrand, S.P., & Thomas, B. (2003). Developing a Location Based Tourist Guide Application. *Australasian Computer Science Week*.

Şanlıöz, K., Dilek, E. & Koçak, N. (2013). Değişen Dünya, Dönüşen Pazarlama: Türkiye Turizm Sektöründen Öncü Bir Mobil Uygulama Örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 24 (2), 250-260.

Şengel Ü, Genç K, Işkin M, Ulema Ş, Uzut İ. (2020). Turizmde “Sosyal Mesafe” Mümkün Mü? Kamp ve Karavan Turizmi Bağlamında Bir Değerlendirme. *Turkish Studies (Elektronik)*, 15 (4), 1429- 1441.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2021). <https://mobil.ktb.gov.tr/App/platform/1/Detail/48>. (Erişim Tarihi: 04.07.2023).

Tan, G.W., Lee, V., Lin, B., & Ooi, K. (2017). Mobile applications in tourism: the future of the tourism industry? *Ind. Manag. Data Syst.*, 117, 560-581.

Uğur, N.G. ve Turan, A.H. (2015). Üniversite Öğrencilerinin Mobil Uygulamaları Kabulü ve Kullanımı: Sakarya Üniversitesi Örneği. *İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi*, 6 (2), 63-79.

Uslu, B. , Gür, Ş. , Eren, T. & Özcan, E. (2020). mobil uygulama seçiminde etkili olan kriterlerin belirlenmesi ve örnek uygulama . *İstanbul İktisat Dergisi*, 70 (1) , 113-139 .

Wachyuni, S. S., & Kusumaningrum, D. A. (2020). The effect of COVID-19 pandemic: How are the future tourist behavior. *Journal of Education, Society and Behavioural Science*, 33 (4), 67-76.

Wang, I. M. & Ackerman, J. M. (2019). The infectiousness of crowds: crowding experiences are amplified by pathogen threats. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 45 (1), 120-132.

Werthner, H. & Ricci, F. (2004). E-commerce and tourism. *The communication of ACM*, 47 (12), 101-105.

Williams, A. M. & Shaw, G. (2011). Internationalization and inovation in tourism. *Annals of Tourism Research*, 38 (1), 27-51.

Yılmaz, H.& Olgaç, S. (2016). Mobile Communication and Applications in Tourism. Sezgin, E. (Der), *E-Consumers in the Era of New Tourism* içinde (ss. 13-34). Singapore: Springer.

Zayım, M., Bayartan, M. & Kahraman, M. (2022). Değişen Turizm Algısında Kamp/Karavan Turizmi: Demre Örneği. *Coğrafya Dergisi*, 45, 215-227.

Yayın Geliş Tarihi: 30.05.2023
Yayına Kabul Tarihi: 31.07.2023
Online Yayın Tarihi: 15.09.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1307089>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 3, Yıl: 2023 Sayfa: 1400-1426
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

TEKNOLOJİ KABUL MODELİYLE TURİZM EĞİTİMİNDE SANAL GERÇEKLİK UYGULAMALARINA İLİŞKİN TUTUM VE KULLANIM NİYETLERİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Kaan KASAROĞLU*

Mehmet Emre GÜLER**

Öz

Küresel özellik taşıyan ve yoğun bir rekabetin hâkim olduğu turizm endüstrisinde sürdürülebilir rekabet avantajı elde etmenin yolu nitelikli hizmetten, yani nitelikli personelden geçmektedir. Nitelikli iş gücünün sağlanması noktasında da mesleki turizm eğitimi son derece önem arz etmektedir. Öte yandan, günümüzde gelişen teknolojiler ve insan yaşamındaki aktif kullanımı da göz önüne alındığında, turizm eğitiminde yeni teknolojilerden faydalanmanın ve eğitim süreçlerinin bu teknolojiler ile eşgüdümlü şekilde gerçekleştirilmesinin turizm eğitiminin niteliğini artıracığı, dolayısıyla endüstride ihtiyaç duyulan kalifiye iş gücünü yetiştirme noktasında katkı sağlayacağı görülmektedir. Diğer alanlarda da olduğu gibi turizm eğitiminde de kullanılan son teknolojilerden biri sanal gerçeklik teknolojisi. Bu bağlamda, lisans düzeyinde turizm eğitimi alan öğrencilerin eğitim sürecinde sanal gerçeklik teknolojisi uygulamalarını kullanım uyum süreçlerini ve

---

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Kasaroğlu, K. & Güler, M. E. (2023). Teknoloji kabul modeliyle turizm eğitiminde sanal gerçeklik uygulamalarına ilişkin tutum ve kullanım niyetlerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (3), 1400-1426.

* Araştırma Görevlisi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, ORCID: 0000-0003-1647-6145, kaan.kasaroglu@ikcu.edu.tr,

** Prof. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, ORCID: 0000-0002-8689-9859, memre.guler@ikcu.edu.tr

Bu araştırma İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı bünyesinde hazırlanan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Bu araştırma, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Araştırmalar Etik Kurulu tarafından 21.06.2022 karar tarihli ve 2022/11-02 karar numarasına göre etik açıdan uygun bulunmuştur.

bu süreci etkileyen faktörlerin belirlenmesi bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda Davis (1989) tarafından geliştirilen Teknoloji Kabul Modeli baz alınarak oluşturulan anket çalışması İzmir ilinde bulunan devlet üniversitelerinde lisans düzeyinde turizm eğitimi alan öğrencilere uygulanmış olup, elde edilen veriler SPSS analiz programı ile analiz edilmiştir. Araştırmada elde edilen bulgular doğrultusunda; algılanan kullanım kolaylığı, algılanan fayda ve eğlence boyutlarının kullanıma yönelik tutum üzerinde, algılanan fayda ve kullanıma yönelik tutum boyutlarının da davranışsal niyet üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Turizm Eğitimi, Teknoloji, Sanal Gerçeklik, TKM, Turizm.*

A RESEARCH ON DETERMINING THE ATTITUDES AND USAGE INTENTIONS REGARDING VIRTUAL REALITY APPLICATIONS IN TOURISM EDUCATION WITH THE TECHNOLOGY ACCEPTANCE MODEL

Abstract

The way to gain sustainable competitive advantage in the tourism industry, which has a global feature and intense competition, passes through qualified service, that is, qualified personnel. Vocational tourism education is extremely important at the point of providing a qualified workforce. Also, considering the developing technologies and their integration into human life today, it is seen that utilizing new technologies in tourism education and carrying out the education processes in coordination with these technologies will increase the quality of tourism education and thus contribute to the training of the qualified workforce needed in the industry. As in other fields, one of the latest technologies used in tourism education is virtual reality technology. In this context, the main purpose of this study is to determine the adaptation processes of using virtual reality technology applications in the education process of students receiving tourism education at the undergraduate level and the factors affecting this process. For this purpose, the survey, which was created on the basis of the Technology Acceptance Model developed by Davis (1989), was applied to the students who received tourism education at the undergraduate level in the state universities in İzmir, and the obtained data were analyzed with the SPSS analysis program. In line with the findings obtained in the research; It was concluded that perceived ease of use, perceived usefulness and enjoyment dimensions had a statistically significant effect on attitude towards use, perceived usefulness and attitude towards use dimensions also had a statistically significant effect on behavioral intention.

Keywords: *Tourism Education, Technology, Virtual Reality, TAM, Tourism.*

GİRİŞ

Emek yoğun yapıda bir hizmet endüstrisi olan turizmde beklenen ekonomik çıktının sağlanması verilen hizmetin kalitesine, dolayısıyla turist memnuniyetine bağlıdır (Dağdeviren, 2007, s. 14). Turist memnuniyetini artırmanın temel yolu da nitelikli iş gücü vasıtasıyla turiste sunulan kaliteli hizmet olarak gösterilmektedir (Güneş, 1997, s. 20). Nitelikli iş gücü ise doğrudan nitelikli

bir turizm eğitimi ile mümkün olmaktadır (Christou, 1999, s. 683). Çünkü iyi bir mesleki eğitim almış insan gücü turizm faaliyetlerine anlam katmakta, turistin beklediği kaliteli hizmeti sağlamaktadır (Evren, 2010, s. 1). Bugünün turizm öğrencilerinin, yarının işgücünü oluşturduğu düşünüldüğünde, modern eğitim teknolojileriyle desteklenmiş turizm eğitimi süreçleri ile öğrencinin mesleki niteliği artırılabilir, böylelikle endüstriye yönelik ulusal ve uluslararası düzeyde rekabet avantajı elde etme noktasında fayda sağlayacaktır. Turizm eğitiminde kullanılacak modern eğitim teknolojilerinden biri de sanal gerçeklik teknolojisidir (Martin & McEvoy, 2003, s. 338). Sanal gerçeklik, katılımcıların hem gerçek hem de gerçek olmayan durumların simüle edilmiş deneyimlerini yaratmalarına olanak tanıyan etkileşimli, bilgisayar tarafından üretilmiş bir ortam (Hobson & Williams, 1995, s. 125) olarak tanımlanmakta ve sunduğu çeşitli katkılar ile eğitim sürecinde niteliği artıran bir unsur olarak görülmektedir. Öte yandan, sanal gerçeklik teknolojisinin turizm eğitimine uyumu noktasında dikkat edilmesi gereken başlıca noktalardan biri kullanıcıların, yani turizm öğrencilerinin sanal gerçeklik teknolojisini kabul süreçlerini ortaya koymaktır. Çünkü ancak kullanıcı durumunda olan öğrencilerin bu teknolojiyi kabullerini etkileyen faktörlerin belirlenerek bu doğrultuda eğitim sürecine dâhil edilmesi, hedeflenen eğitim niteliğinin artırılmasına doğrudan katkı sunacaktır. Bu noktada, ilgili literatürde kullanıcıların teknoloji kabul süreçlerini ve kabullerini etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik farklı kuram ve modeller bulunmakla birlikte, en bilinen ve yaygın olarak kullanılan modellerden bir tanesi Davis (1989) tarafından geliştirilen “Teknoloji Kabul Modeli”dir. Dolayısıyla gerçekleştirilen bu araştırma; Türkiye’de lisans düzeyinde turizm eğitimi alan öğrencilerin eğitimde sanal gerçeklik teknolojisinin kullanılmasına yönelik kabul süreçlerini, algı ve beklentilerini ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Turizm eğitiminin temel amacı endüstrinin ihtiyaç duyduğu nitelikli personel ihtiyacını karşılamak iken, bununla birlikte bazı farklı amaçlara da ulaşılması hedeflenmektedir. Buna göre turizm eğitimi ile teorik ve pratik arasında bağlantı kurmak, kişiler arasında hoşgörü ve sevginin egemen olmasını sağlamak, diğer endüstriler ile iş birliğini geliştirmek, turizm için gerekli olan kaynakları korumak, turizmde kariyere yönelik olumlu imaj yaratmak, değişen talebe karşılık verebilmek, endüstrinin teknolojik gelişmelere adapte olmasını sağlamak, yabancı işgücüne olan ihtiyacı azaltmak ve toplum düzeyinde turizm bilinci oluşturmak gibi amaçlar da taşımaktadır (Sezgin, 1995, s. 139; Amoah & Baum, 1997, s. 5; Türkseven, 2012, s. 22). Bahsi geçen amaçlara ulaşma noktasında da içinde bulunulan dönemin gereksinimlerine karşılık verecek şekilde eğitim programlarını sürdürmek ve uygun teknolojileri eğitime uyumlu hale getirmek gerekmektedir. Uygun teknolojinin eğitim sürecine dahil edilmesiyle öğrenmenin etkinliğinin artacağı, kaynakların optimal düzeyde kullanılmasını sağlayacağı (Sharma, 2002, s. 27), öğrencinin özgüveninde, öz değerinde (Heafner, 2004, s. 47), akademik

başarısına (Larwin & Larwin, 2011, s. 253; Bernard vd., 2014, s. 89) ve motivasyonun artırılmasına (Byun & Joung, 2018, s. 1) katkı sağlayacağı, bununla birlikte bilgiye erişimi kolaylaştıracağı (Chang, Chen & Hsu, 2011, s. 1229), çalışma performansını ve iletişimi artıracığı ifade edilmektedir (Dickinson & Bass, 2020, s. 1246).

Özellikle yeni nesil öğrencilerin teknoloji eğilimleri ve kullanım düzeyleri göz önüne alındığında, teknoloji destekli sürdürülen turizm eğitiminin kalitesini artırmada önemli bir unsur olabileceği görülmektedir. Nitekim çeşitli araştırmalarda da turizm eğitiminde kitlesel açık çevrimiçi dersler (Annaraud & Singh, 2017), web 2.0 teknolojileri (Liburd & Christensen, 2013) ve simülasyon (Ferreira, 1997; Roberts, 1999; Fawcett & Lockwood, 2000) gibi teknolojilerin kullanılmasının çeşitli katkılar sağlayacağını belirtilmektedir. Günümüz teknolojik gelişmeleri göz önünde bulundurulduğunda, bu teknolojilerden biri de sanal gerçeklik teknolojisidir.

Sanal gerçeklik, bilgisayar grafik teknolojisi, simülasyon teknolojisi, yapay zekâ, sensör teknolojisi, ekran ve paralel ağ işleme teknolojisindeki ulaşılan başarıları ve bu noktaları entegre eden en ileri teknolojidir. Bu nedenle, bilgisayar tarafından üretilen yüksek teknoloji bir simülasyon sistemi olarak kabul edilir (Chavez & Bayona, 2018, s. 1346). Sanal gerçeklik teknolojisi, özellikle bilgisayar ile karşılaştırıldığında kısmen yeni bir teknoloji olarak nitelendirilebileceğinden bu teknoloji üzerine yapılan tanımlar değişkenlik göstermekle birlikte (Keskin, 2017, s. 295), genel olarak; *“kişinin gezinebileceği ve muhtemelen etkileşimde bulunabileceği, kullanıcının beş duyasından birinin veya daha fazlasının gerçek zamanlı simülasyonu ile sonuçlanan, 'sanal ortam' olarak adlandırılan, bilgisayar tarafından oluşturulan üç boyutlu bir ortamın kullanımı”* olarak tanımlanmaktadır (Guttentag, 2010, s. 638).

Sanal gerçeklik teknolojisinin en çok etkilediği alanların başında eğitim gelmektedir. Oblinger (2003, s. 38) günümüz yükseköğretiminin önem vermesi gereken en önemli konulardan birinin, teknoloji ile son derece yakın temasta olan ve teknolojiyle iç içe bir yaşam süren yeni kuşakların eğitim süreçlerini yönetmek olduğunu ifade etmektedir. Eğitim kurumları eğer genç kuşakları geleceğe hazırlamak istiyorlarsa, bunu eğitim süreçlerine yeni nesil teknolojileri dâhil ederek gerçekleştirmek durumundadırlar (Singh & Lee, 2009, s. 315). Bahsi geçen yeni teknolojilerden biri olan sanal gerçeklik, sağladığı faydalar neticesinde eğitim süreçlerine etki eden ve faydalanılan bir teknoloji haline gelmiştir.

Sanal gerçeklik, geleneksel öğretim metodlarından farklı olarak öğrenci merkezli ve öğrenci tarafından kontrol edilebilir bir yaklaşımdır ve bu yaklaşım, eğitim ortamını daha etkileşimli bir hale getirmektedir (Schwienhorst, 2002, s. 201). Bununla birlikte bu teknoloji fiziksel dünyada yapılması zor veya imkânsız durumların güvenli bir şekilde gerçekleştirilmesine olanak vermekte (Chittaro & Ranon, 2007, s. 9; Twining, 2009, s. 498), katılımı artırarak öğrenciyi pasif bir

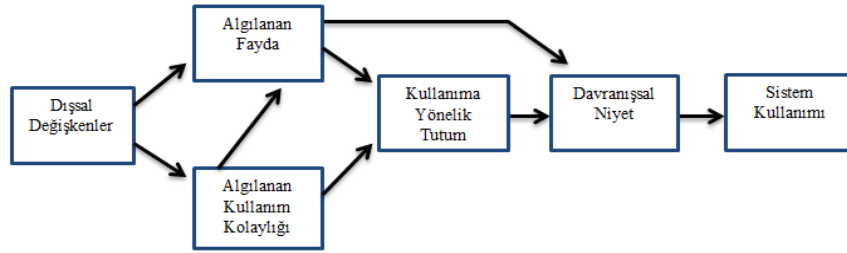

dinleyici rolünden uzaklaştırmakta (Freina & Ott, 2015), öğrencilere mevcut problemi bulmaları ve çözümleri deneyerek test etmeleri için alan sunmakta (Carruth, 2017), diğer bir ifade ile eğitim ve deneyim arasında bir köprü kurmaktadır (Barab, vd., 2005, s. 89). Sanal gerçeklik teknolojisi sayesinde gerçek hayatta denenmesi zor bir tıbbi bir operasyon gerçekleştirilmekte (Keskin, 2017, s. 295), bir terapist, hastasının topluluk önünde konuşma korkusunu yenmesinde yardımcı olabilmekte (Gutiérrez vd., 2008, s. 92) ve hatta Mars yüzeyinde veya Ay’da yürüyüş gerçekleştirilebilmektedir (Kurbanoğlu, 1996, s. 27).

Turizm endüstrisine farklı noktalardan uyumlu hale gelmiş ve endüstride gerek yapısal gerek deneyimsel etkiye yol açan sanal gerçeklik teknolojisinin, geleceğin nitelikli turizm personelini yetiştirme noktasında da kullanılması son derece önem arz etmektedir. Benzer şekilde, ilgili literatürde bu konu ile ilgili çeşitli araştırmalara rastlanılmış olup, sanal gerçeklik ve buna bağlı sistemlerin yükseköğretim düzeyinde verilecek turizm eğitiminde destekleyici olarak kullanılabilmesi (Martin & McEvoy, 2003, s. 338; Penfold, 2009, s. 152; Singh & Lee, 2009, s. 315; Shen vd., 2022, s. 2), bu teknoloji öğrencilerin problem çözme ve ekip çalışması yeteneklerini geliştirdiği (Penfold, Ma & Kong, 2007, s. 194; Penfold, 2009, s. 154), sanal olarak seyahat etme olanağı sunduğu için öğrencilere zaman ve ekonomik özgürlük sunduğu (Huang, Backman & Backman, 2010, s. 322), iletişim ve işbirliğini geliştirip derse yönelik ilgi motivasyonu artırdığı (Eschenbrenner, 2008, s. 95; Singh & Lee, 2009, s. 325; Huang, vd., 2013, s. 190) belirtilmektedir. Sanal gerçeklik teknolojisi ve simülasyon gibi buna bağlı sistemler aracılığı ile öğrenci finansın, muhasebenin, servis kalitesinin, pazarlamanın ve insan kaynakları yönetiminin temel kavram ile konseptini öğrenebilecek (Martin & McEvoy, 2003, s. 338), böylelikle yükseköğretim turizm eğitiminde ihtiyaç duyulan ve oluşturulmak istenen nitelikli eğitime katkı sağlanacağı düşünülmektedir. Ancak bu noktada öğrencilerin sanal gerçeklik teknolojisini kabul süreçlerini ve bu süreci etkileyen faktörlerin neler olduğunun ortaya konması irdelenmesi gereken önemli bir noktadır. Çünkü ancak kullanıcı durumunda olan öğrencilerin bu teknolojiyi kabullerini etkileyen faktörlerin belirlenerek bu doğrultuda eğitim sürecine dâhil edilmesi, hedeflenen eğitim niteliğinin artırılmasına doğrudan katkı sunacaktır. Bu noktada, ilgili literatürde kullanıcıların teknoloji kabul süreçlerini ve kabullerini etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik en bilinen modellerden bir tanesinin “Teknoloji Kabul Modeli” olduğu görülmektedir.

Davis (1989) tarafından geliştirilen Teknoloji Kabul Modeli (Davis, Bagozzi & Warshaw, 1989, s. 985); kullanıcıların bir teknolojiyi nasıl kabul ettiklerini ve kullandıklarını modelleyen bir bilgi sistemleri teorisidir (Singh & Lee, 2009, s. 318). Kullanıcıların yeni teknolojileri benimseyip benimsemeyeceğini öngörebilmek için kullanışlı bir model olarak değerlendirilmektedir (Straub, Keil & Brenner, 1997, s. 1).

Davis'in modeli algılanan kullanılabilirlik ve algılanan kullanım kolaylığı bağımsız değişkenleri ile kullanıcı tutumları, niyetleri ve kullanım davranışının bağımlı değişkenleri arasındaki ilişkiyi tanımlamaktadır. Ajzen'in geliştirdiği Sebepli Faaliyetler Teorisi temel alınarak geliştirilen bu model, bu yönüyle temel aldığı modelden ayrılmaktadır (Straub, Keil & Brenner, 1997, s. 2). Teorinin modeli şu şekildedir:

Şekil 1. Teknoloji Kabul Modeli

Kaynak: (Davis, Bagozzi & Warshaw, 1989, s. 985)

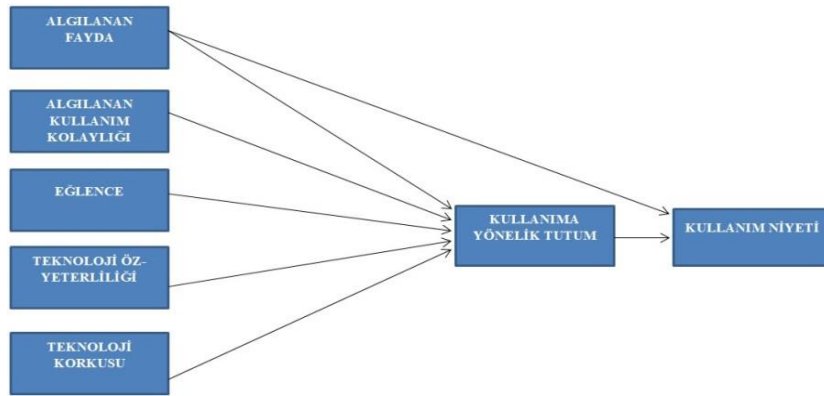
Teknoloji Kabul Modeli; hem algılanan kullanım kolaylığının hem de algılanan faydanın sistem kullanımı ile ilişkili olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu nedensel model, sistem kullanımının, kullanıma yönelik tutumlardan etkilenen davranışsal niyetten etkilendiğini, tutumun ise algılanan fayda ve algılanan kullanım kolaylığı tarafından doğrudan etkilendiğini belirtmektedir (Gefen & Straub, 1997, s. 390). Ayrıca modelde algılanan kullanım kolaylığının da doğrudan algılanan faydayı etkilediği görülmektedir. Burada algılanan faydadan kasıt; “bir kişinin belirli bir sistemi kullanmanın iş performansını artıracağına inanma derecesi”, algılanan kullanım kolaylığı ise; “bir kişinin belirli bir sistemi kullanmanın zahmetsiz olacağına inanma derecesi” anlamlarına gelmektedir (Davis, 1989, s. 320). Son olarak etkileyen dışsal etkenler ise nesnel sistem tasarım özellikleri, eğitim, bilgisayar öz yeterliği, kullanıcının tasarıma katılımı ve uygulama sürecinin doğası gibi kişinin kendi elinde ve inisiyatifinde olmayan etmenleri tanımlamaktadır (Davis & Venkatesh, 1996, s. 20).

YÖNTEM

Bu çalışma, turizm eğitimi alan lisans öğrencilerinin turizm eğitiminde sanal gerçeklik teknolojilerinin kullanılmasına yönelik kabul süreçlerini ve bu süreci etkileyen faktörler ile bu teknolojinin kullanılmasına yönelik beklentilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu araştırma, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Araştırmalar Etik Kurulu tarafından 21.06.2022 karar tarihli ve 2022/11-02 karar numarasına göre etik açıdan uygun bulunmuştur.

Araştırmanın Modeli ve Hipotezler

Araştırmanın modelinde, TKM'nin orijinal boyutlarına ek olarak "Eğlence" boyutu kişinin teknolojiyi kullanım esnasında aldığı keyfi, eğlenme derecesini (Van Der Heijden, 2004, s. 696), "Teknoloji Öz Yeterliliği" boyutu; kişinin belirli bir görevi veya işi teknolojiden faydalanarak gerçekleştirebilme yeteneğine dair inancını, "Teknoloji Korkusu" boyutu ise bireyin teknolojiyi kullanma olasılığı durumunda duyduğu endişeyi temsil etmektedir (Shen & Eder, 2009, s. 226).

Şekil 2. Araştırma Modeli

Oluşturulan model kapsamında araştırmacının varsayımlarına dayalı olarak, araştırmanın amacına ve ortaya konmak istenen duruma yönelik geliştirilen hipotezler şu şekildedir:

H1: Öğrencilerin boyutlara yönelik değerlendirmeleri cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir.

H1a: Cinsiyete göre algılanan fayda noktasında anlamlı bir fark vardır.

H1b: Cinsiyete göre algılanan kullanım kolaylığı noktasında anlamlı bir fark vardır.

H1c: Cinsiyete göre kullanıma yönelik tutum noktasında anlamlı bir fark vardır.

H1d: Cinsiyete göre teknoloji öz yeterliliği noktasında anlamlı bir fark vardır.

H1e: Cinsiyete göre eğlence noktasında anlamlı bir fark vardır.

H1f: Cinsiyete göre teknoloji korkusu noktasında anlamlı bir fark vardır.

H1g: Cinsiyete göre davranışsal niyet noktasında anlamlı bir fark vardır.

H2: Öğrencilerin boyutlara yönelik değerlendirmeleri yaşa göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir.

H2a: Yaşa göre algılanan fayda noktasında anlamlı bir fark vardır.

H2b: Yaşa göre algılanan kullanım kolaylığı noktasında anlamlı bir fark vardır.

H2c: Yaşa göre kullanıma yönelik tutum noktasında anlamlı bir fark vardır.

H_{2d}: Yaşa göre teknoloji öz yeterliliği noktasında anlamlı bir fark vardır.

H_{2e}: Yaşa göre eğlence noktasında anlamlı bir fark vardır.

H_{2f}: Yaşa göre teknoloji korkusu noktasında anlamlı bir fark vardır.

H_{2g}: Yaşa göre davranışsal niyet noktasında anlamlı bir fark vardır.

H3: Öğrencilerin boyutlara yönelik değerlendirmeleri öğrenim görülen bölüme göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir.

H_{3a}: Bölüme göre algılanan fayda noktasında anlamlı bir fark vardır.

H_{3b}: Bölüme göre algılanan kullanım kolaylığı noktasında anlamlı bir fark vardır.

H_{3c}: Bölüme göre kullanıma yönelik tutum noktasında anlamlı bir fark vardır.

H_{3d}: Bölüme göre teknoloji öz yeterliliği noktasında anlamlı bir fark vardır.

H_{3e}: Bölüme göre eğlence noktasında anlamlı bir fark vardır.

H_{3f}: Bölüme göre teknoloji korkusu noktasında anlamlı bir fark vardır.

H_{3g}: Bölüme göre davranışsal niyet noktasında anlamlı bir fark vardır.

H4: Algılanan Faydanın öğrencilerin turizm eğitiminde sanal gerçeklik uygulamalarını kullanmalarına yönelik niyetleri üzerinde istatistiki açıdan anlamlı bir etkisi vardır.

H5: Algılanan Faydanın öğrencilerin turizm eğitiminde sanal gerçeklik uygulamalarını kullanmalarına yönelik tutumları üzerinde istatistiki açıdan anlamlı bir etkisi vardır.

H6: Algılanan Kullanım Kolaylığının öğrencilerin turizm eğitiminde sanal gerçeklik uygulamalarını kullanmalarına yönelik tutumları üzerinde istatistiki açıdan anlamlı bir etkisi vardır.

H7: Eğlencenin öğrencilerin turizm eğitiminde sanal gerçeklik uygulamalarını kullanmalarına yönelik tutumları üzerinde istatistiki açıdan anlamlı bir etkisi vardır.

H8: Teknoloji Öz-Yeterliliğinin öğrencilerin turizm eğitiminde sanal gerçeklik uygulamalarını kullanmalarına yönelik tutumları üzerinde istatistiki açıdan anlamlı bir etkisi vardır.

H9: Teknoloji korkusu boyutunun öğrencilerin turizm eğitiminde sanal gerçeklik uygulamalarını kullanmalarına yönelik tutumları üzerinde istatistiki açıdan anlamlı bir etkisi vardır.

H10: Öğrencilerin sanal gerçeklik uygulamalarına yönelik tutumlarının turizm eğitiminde sanal gerçeklik uygulamalarını kullanmalarına yönelik niyetleri üzerinde istatistiki açıdan anlamlı bir etkisi vardır.

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın kapsamına giren ve sonuçların genellemek istendiği tüm olgu, nesne veya bireylerin tümünü oluşturan bütüne evren adı verilmektedir (Sönmez & Alacapınar, 2019, s. 317). Örneklem yapılarak hakkında genelleme yapılabilecek evren ise araştırma evrenidir (Karasar, 2003, s. 110; Ekiz, 2017, s. 103). Bu kapsamda çalışmanın araştırma evrenini İzmir’de yükseköğretim düzeyinde lisans eğitimi gören turizm öğrencileri oluşturmaktadır.

Araştırma evreninde yer alan herkese ulaşmanın mümkün olamayacağı düşüncesiyle örneklem tekniği olarak amaçlı örneklemeden faydalanılmıştır. Yargısal örneklem olarak da ifade edilen amaçlı örneklemede örneklem kimlerin dâhil edileceği araştırmacı tarafından belirlenir ve örneklem araştırmacının yargısı doğrultusunda şekillenir (Balçı, 2018, s. 105). Bu kapsamda oluşturulan soru formu İzmir ilinde bulunan devlet üniversitelerinde lisans düzeyinde turizm eğitimi alan öğrencilere uygulanmış olup, yüz yüze ve çevrimiçi olacak şekilde toplam 536 anket dağıtılmış, 39 adedi yanlış veya eksik doldurulduğu için değerlendirme dışında tutulmuş, 497 anket değerlendirmeye alınmıştır. Araştırmanın yalnızca devlet üniversitelerinde ve sadece lisans düzeyinde turizm eğitimi gören öğrencileri kapsamı da çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada nicel araştırma yöntemi kullanılmış olup, veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan anket iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Davis (1989) tarafından geliştirilen Teknoloji Kabul Modelinde yer alan ölçeklerden “Algılanan Fayda” ve “Algılanan Kullanım Kolaylığı” boyutları altı soru ve modele ek olarak eklenen ve çalışmanın modelinde kullanılan “eğlence” boyutu üç soru (Davis vd., 1992; Shen vd., 2022), “Teknoloji Öz-Yeterliliği” boyutu dört soru (Compeau & Higgins, 1995’den uyarlayan Wang & Wang, 2008), “Teknoloji Korkusu” boyutu dört soru (Heinssen, Glass & Knight, 1987; Wang & Wang, 2008’den uyarlayan Adukaite, vd., 2016), “Kullanıma Yönelik Tutum” boyutu dört soru (Ajzen & Fishbein, 1980; Ajzen, 1991’den esinlenen Taylor & Todd, 1995) ve “Davranışsal Niyet” boyutu üç soru (Davis vd., 1989) olacak şekilde birinci bölüm toplam 30 sorudan oluşmaktadır. Bu bölüm turizm eğitimi alan öğrencilerin eğitimde sanal gerçeklik uygulamalarını kabullerini etkileyen faktörlerin ortaya konması için 5’li Likert Tipi Ölçek olacak şekilde hazırlanmıştır. 5’li Likert Tipi ölçeğine göre çalışma içerisinde her madde için 1 ile 5 puan arasında seçim şansı sunulmuştur. Buradaki (1) puan verilebilecek en düşük düzeyi, yani “Kesinlikle Katılmıyorum” durumunu, (5) puan ise en yüksek değeri, yani “Kesinlikle Katılıyorum” durumunu ifade etmektedir. Anketin ikinci bölümünde ise katılımcıların öğrenim gördükleri bölüm ve demografik özelliklerini ortaya koymaya yönelik sorular bulunmaktadır.

BULGULAR

Çalışmaya katılan turizm öğrencilerinin demografik özelliklerini belirlemek amacıyla yöneltilen cinsiyet, yaş, öğrenim gördüğünüz bölüm ve kaçınıcı sınıfa gidiyorsunuz gibi sorulara istinaden verilen cevaplara yönelik dağılım tablosu şu şekildedir;

Tablo 1. Katılımcılara Yönelik Değişkenler

Değişken (s=497)	Frekans (f)	Yüzde (%)
Cinsiyetiniz		
Kadın	232	46,7
Erkek	265	53,3
Yaşınız		
20 ve altı	167	33,6
21-25	314	63,2
26-30	10	2,0
31 ve üstü	6	1,2
Eğitim Gördüğünüz Bölüm		
Turizm İşletmeciliği	146	29,4
Gastronomi ve Mutfak Sanatları	229	46,1
Turizm Rehberliği	122	24,5
Kaçınıcı Sınıfa Gidiyorsunuz		
1.Sınıf	144	29,0
2.Sınıf	91	18,3
3.Sınıf	145	29,2
4.Sınıf	117	23,5

Tablo 1 incelendiğinde, araştırmaya katılan turizm öğrencilerinin ağırlıklı olarak erkek (n=265), 21-25 yaş aralığında (n=63,2), Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümü öğrencisi (n=46,1) olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Öğrencilerin öğrenim gördükleri sınıflarda ise homojen bir dağılım olduğu görülmektedir.

Ölçekte yer alan maddelerin basıklık ve çarpıklık değerleri incelendiğinde de tüm maddelerin değerlerinin ± 2 aralığında olduğu görülmüştür. Nitekim çeşitli araştırmacılar (Bayar & Bayar, 2015, s. 147; George & Mallery, 2016, s. 114) basıklık çarpıklık değerlerinin ± 2 aralığında olması durumunda verilerin normal dağılıma sahip olduğunun kabul edilebileceğini belirtmektedir. Dolayısıyla, parametrik testlerin yapılabilmesi için gerekli olan ön şartın sağlandığı düşünülmektedir.

Araştırmanın devamlılığının sağlanması noktasında önemli bir nokta olarak elde edilen verilerin güvenilirlik analizi yapılarak Cronbach Alpha değeri incelenmiştir. Yapılan analiz sonucunda ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0,959 olarak bulunmuş ve buna göre ölçeğin yüksek derecede güvenilirliğe sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeğe faktör analizi uygulanırken dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett Küresellik testleridir. Bahsi geçen iki test de faktör analizinin yapılabilmesi için ilişkiel bazda hem örneklemin hem de değişkenlerin yeterliliğini ortaya koyan testlerdir (George & Mallery, 2016, s. 260) ve KMO değerinin en az 0,5'ten büyük olması gerekmektedir (George & Mallery, 2016, s. 264; Can, 2022, s. 329). Buna göre analiz sonuçlarına göre KMO değeri 0,951, yani yüksek derecede yeterli, Barlett Küresellik değerleri ise ,000, yani $p < 0,05$ olduğundan dolayı anlamlı bulunmuştur.

Faktör analizi sürecinde döndürme yöntemi olarak varimax kullanılmış olup, faktörlerin belirlenmesinde öz değerleri (eigenvalue) 1 ve üzeri olan faktörler seçilmiştir. Bir faktörün altında yer alarak belirli bir yapıyı ölçen maddenin faktör yük değerinin belirli bir oranın üzerinde olması gerektiği düşünülmekte ve bu değer 0,45 olması iyi ve yeterli olarak kabul edilmektedir (Büyüköztürk, 2002, s. 118). Dolayısıyla, faktör yükleri 0,45 veya daha üstü olan değişkenler dahil edilmiş ve anlamlı bulunmuştur. Ayrıca, bir maddenin bir faktör altındaki en yüksek yük değeri ile en yüksek ikinci yük değeri arasındaki farkın en az 0,10 olması gerekmektedir, bunu sağlayamayan madde binişik madde olarak tanımlanır ve çıkarılması gerekmektedir (Büyüköztürk, 2002, s. 118-119). Dolayısıyla binişik madde olarak tanımlanan 2 madde ölçekten çıkarılmış ve analiz 28 madde üzerinden son halini almıştır. Faktör analizine ilişkin sonuçlar şu şekildedir;

Tablo 2. Faktör Analizi Sonuçları

Sorular	FAKTÖR BOYUTLARI						
	Algılanan Fayda	Algılanan Kullanım Kolaylığı	Kullanıma Yönelik Tutum	Teknoloji Öz-Yeterliliği	Eğlence	Teknoloji Korkusu	Davranışsal Niyet
Soru 9	0,800						
Soru 8	0,791						
Soru 10	0,722						
Soru 7	0,678						
Soru 11	0,672						
Soru 5		0,714					
Soru 4		0,685					
Soru 2		0,653					
Soru 1		0,648					

Soru 6		0,644					
Soru 3		0,642					
Soru 28			0,784				
Soru 29			0,762				
Soru 27			0,733				
Soru 30			0,716				
Soru 16				0,800			
Soru 18				0,773			
Soru 17				0,763			
Soru 19				0,726			
Soru 13					0,788		
Soru 15					0,770		
Soru 14					0,761		
Soru 22						0,915	
Soru 21						0,890	
Soru 23						0,874	
Soru 25							0,794
Soru 26							0,737
Soru 24							0,683
Eigen Değerleri	49,178	8,842	7,160	4,199	3,959	3,22	2,814
% Varyans	14,448	13,497	12,901	11,613	9,440	9,099	8,476
Toplam % Varyans	79,474						
Güvenilirlik Katsayısı	0,925	0,896	0,947	0,881	0,955	0,890	0,902

Faktör analizine göre maddeler modelin orijinal halinde de olduğu gibi 7 boyut altında toplanmış ve bu boyutlar sırasıyla “Algılanan Fayda”, “Algılanan Kullanım Kolaylığı”, “Kullanıma Yönelik Tutum”, “Teknoloji Öz-Yeterliliği”, “Eğlence”, “Teknoloji Korkusu” ve “Davranışsal Niyet” şeklinde isimlendirilmiştir. 7 boyuttan oluşan ölçeğin toplam açıkladığı varyans %79,474 olarak görülmektedir. Son olarak, açıklanan her bir boyut için ayrı ayrı güvenilirlik analizi uygulanmış ve boyutların güvenilirlik katsayısının 0,881 ile 0,955 aralığında olduğu görülmüştür. 0,80 ve üzerinde oluşan güvenilirlik katsayılarının “iyi” olarak değerlendirildiği göz önüne alındığında (Sekaran, 2003, s. 311), boyutların güvenilirliğinin ve tutarlılığının da sağlandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde yer alan, turizm eğitiminde öğrencilerin sanal gerçeklik uygulamalarını kabul süreçlerini etkileyen faktörlerin neler olduğuna yönelik yöneltilen sorular ile öğrencilerin demografik özellikleri arasındaki ilişki ve verilen cevapların demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak, böylelikle araştırmada yer alan hipotezleri test etmek amaçlanmıştır, bu amaca istinaden de ilk olarak T-Testi uygulanmıştır. Buna göre, araştırmaya katılan turizm öğrencilerinin sanal gerçekliği kabul süreçlerine ilişkin verdikleri cevaplar neticesinde oluşan boyutlar ile cinsiyetleri arasındaki farkın incelenmesine yönelik T-Testi sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 3. Oluşan Boyutların Cinsiyete Göre Farklılığı

Boyut	Cinsiyet	Kategorik Değişken			Levene Testi		T-Testi	
		N	$\bar{x}$	SS	Sig.	T	Sig.	
Algılanan Kullanım Kolaylığı	Kadın	232	3,7737	,75012	0,004	-1,457	,141	
	Erkek	265	3,8830	,90171		-1,475		
Algılanan Fayda	Kadın	232	3,8888	,86222	,106	1,695	,091	
	Erkek	265	3,7464	,99300		1,711		
Kullanıma Yönelik Tutum	Kadın	232	4,1207	,79158	,000	2,763	,005	
	Erkek	265	3,8745	1,13696		2,828		
Teknoloji Öz-Yeterliliği	Kadın	232	3,5754	,88471	,548	-3,192	,002	
	Erkek	265	3,8396	,95084		-3,207		
Eğlence	Kadın	232	4,2026	,89768	,034	1,102	,271	
	Erkek	265	4,1044	1,06581		1,115		
Teknoloji Korkusu	Kadın	232	3,6681	1,07465	,289	-1,374	,170	
	Erkek	265	3,8050	1,13750		-1,379		
Davranışsal Niyet	Kadın	232	3,6537	,90338	0,12	,777	,432	
	Erkek	265	3,5836	1,08315		,786		

T-Testi sonucu incelendiğinde yalnızca “Kullanıma Yönelik Tutum” ve “Teknoloji Öz-Yeterliliği” boyutlarının cinsiyete göre anlamlı bir şekilde farklılaştığı görülmektedir. Ortalamalar incelendiğinde kadın öğrencilerin kullanıma yönelik tutum noktasında daha yüksek ortalamaya sahip olduğu görülürken, Teknoloji öz-yeterliliği noktasında da erkek öğrenciler tarafından verilen cevapların ortalamaları kadın öğrencilere göre daha yüksek düzeydedir. Buna göre H_1 hipotezinin altında yer alan H_{1c} ve H_{1d} hipotezleri kabul edilirken H_{1a} , H_{1b} , H_{1e} , H_{1f} ve H_{1g} hipotezleri ise reddedilmiştir.

Tablo 4. Teknoloji Kabulü Boyutlarının Yaşa Göre Farklılığı

Boyut	Kategorik Değişken			Levene Testi		T-Testi	
	Yaş	N	$\bar{x}$	SS	Sig.	T	Sig.
Algılanan Kullanım Kolaylığı	20 ve altı	167	3,7535	,79360	,193	-1,492	,136
	21 ve üstü	330	3,8717	,85412		-1,529	
Algılanan Fayda	20 ve altı	167	3,7892	,97888	,590	-,400	,689
	21 ve üstü	330	3,8248	,91485		-,392	
Kullanıma Yönelik Tutum	20 ve altı	167	3,9326	1,02213	,755	-,903	,367
	21 ve üstü	330	4,0182	,98510		-,892	
Teknoloji Öz-Yeterliliği	20 ve altı	167	3,6647	,94653	,363	-,881	,379
	21 ve üstü	330	3,7424	,92044		-,873	
Eğlence	20 ve altı	167	4,0659	1,06247	,450	-1,351	,177
	21 ve üstü	330	4,1929	,95180		-1,303	
Teknoloji Korkusu	20 ve altı	167	3,7186	1,01460	,044	-,322	,737
	21 ve üstü	330	3,7525	1,15603		-,336	
Davranışsal Niyet	20 ve altı	167	3,5269	1,01615	,666	-1,415	,158
	21 ve üstü	330	3,6616	,99457		-1,406	

Tabloda görüldüğü üzere “26-30” ile “31 ve üstü” yaş aralığındaki katılımcıların nicelik olarak az sayıda olması sebebiyle ilgili yaş grupları “21 ve üstü” olacak şekilde yeniden sınıflandırılmış ve ortak bir alt grup oluşturulmuştur. T-Testi sonuçlarına göre ise turizm eğitimi alan öğrencilerin yaşları ile teknoloji kabulünü etkileyen boyutlar arasında herhangi bir anlamlı farka rastlanılmamıştır. Buna göre **H2** hipotezi ve buna bağlı olarak belirlenen alt hipotezlerin tümü reddedilmiştir.

T-Testinden farklı olarak, birbirinden farklı grupların ortalamaları arasında anlamlı düzeyde fark olup olmadığını ölçen bir diğer test ise ANOVA testidir. Teknoloji kabulü boyutları ile turizm öğrencilerinin öğrenim gördükleri bölümler arasındaki farka ilişkin ANOVA testi yapılmış, elde edilen bulgular Tablo 5’de gösterilmiştir.

Tablo 5. Teknoloji Kabulü Boyutlarının Bölüme Göre Farklılığı

Boyut	Öğrenim Görülen Bölüm	N	$\bar{x}$	SS	F	P
Algılanan Kullanım Kolaylığı	Turizm İşletmeciliği	146	3,9852	,79917	4,984	,007*
	Gastronomi ve Mutfak Sanatları	229	3,7132	,85371		
	Turizm Rehberliği	122	3,8716	,81559		

Algılanan Fayda	Turizm İşletmeciliği	146	3,8644	,92623		
	Gastronomi ve Mutfak Sanatları	229	3,7581	,94441	,731	,482
	Turizm Rehberliği	122	3,8541	,93386		
Kullanıma Yönelik Tutum	Turizm İşletmeciliği	146	4,0565	1,03173		
	Gastronomi ve Mutfak Sanatları	229	3,9028	1,04115	1,612	,201
	Turizm Rehberliği	122	4,0717	,85672		
Teknoloji Öz-Yeterliliği	Turizm İşletmeciliği	146	3,8562	,86645		
	Gastronomi ve Mutfak Sanatları	229	3,5469	,94197	7,238	,001*
	Turizm Rehberliği	122	3,8668	,93275		
Eğlence	Turizm İşletmeciliği	146	4,3630	,89350		
	Gastronomi ve Mutfak Sanatları	229	4,0306	1,05895	5,175	,006*
	Turizm Rehberliği	122	4,1202	,93505		
Teknoloji Korkusu	Turizm İşletmeciliği	146	3,9064	1,05898		
	Gastronomi ve Mutfak Sanatları	229	3,6303	1,11351	2,787	,063
	Turizm Rehberliği	122	3,7514	1,14477		
Davranışsal Niyet	Turizm İşletmeciliği	146	3,7648	,95425		
	Gastronomi ve Mutfak Sanatları	229	3,5036	1,04416	3,143	,044*
	Turizm Rehberliği	122	3,6503	,96195		

(*): $p < 0,05$

Teknoloji kabulüne yönelik oluşturulan boyutların, öğrencilerin öğrenim gördüğü bölüme göre anlamlı bir fark oluşturup oluşturmadığının değerlendirildiği Tablo 5 göstermektedir ki ($p < 0,05$); teknoloji kabul boyutlarından “Algılanan Kullanım Kolaylığı”, “Teknoloji Öz-Yeterliliği”, “Eğlence” ve “Davranışsal Niyet” boyutlarının öğrenim görülen bölüme göre anlamlı düzeyde farklılığı bulunmaktadır. Bahsi geçen farklılığın hangi gruplar arasında bulunduğunu belirlemek amacıyla çoklu karşılaştırma analizleri uygulanmıştır. Buna göre, “Eğlence” boyutu hariç diğer boyutların homojen dağılıma sahip olduğu görülmüş ve bu boyutlara çoklu karşılaştırma analizlerinden “Tukey” testi yapılmıştır. “Eğlence” boyutunun ise tam sınır değer aldığı görülmüş ($\text{sig}=0,50$), bu sebepten dolayı varyansın homojen dağılmadığı kabul edilerek “Tamhane’s T2” testi uygulanmıştır. Çoklu karşılaştırma testleri sonucunda “Algılanan Kullanım Kolaylığı”, “Eğlence” ve “Davranışsal Niyet” boyutlarında Turizm İşletmeciliği Bölümü ile Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümünde öğrenim gören öğrenciler arasında, “Teknoloji Öz-Yeterliliği” boyutunda ise Gastronomi ve Mutfak Sanatları öğrencilerinin hem Turizm İşletmeciliği hem de Turizm Rehberliği öğrencileri arasında farklılık tespit edilmiştir.

Analiz sonuçları değerlendirildiğinde “Algılanan Kullanım Kolaylığı”, “Eğlence” ve “Davranışsal Niyet” boyutlarında Turizm İşletmeciliği bölümü

öğrencilerinin Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümü öğrencilerine göre daha yüksek oranda katılım gösterdiği, “Teknoloji Öz-Yeterliliği” boyutunda ise Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümü öğrencilerinin diğer bölüm öğrencilerine göre katılım düzeylerinin daha düşük olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Verilen bilgiler doğrultusunda **H3** hipotezi altında yer alan **H_{3b}**, **H_{3d}**, **H_{3e}** ve **H_{3g}** hipotezleri kabul edilmiş, buna karşılık olarak **H_{3a}**, **H_{3c}** ve **H_{3f}** hipotezleri ise reddedilmiştir.

Çalışmada yer alan diğer hipotezleri test etmek ve modelde yer alan boyutların öğrencilerin turizm eğitiminde sanal gerçeklik teknolojilerini kullanım niyetleri üzerinde anlamlı bir etkisi olup olmadığını ölçmek için regresyon analizi uygulanmıştır. Regresyon analizleri sonuçları şu şekildedir;

Tablo 6. Algılanan Fayda Boyutunun Davranışsal Niyete Etkisine İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi

	Standartlaşmamış Katsayılar		Standartlaşmış Katsayılar		
	B.	Std. Sapma	Beta	T	Sig.
Sabit	,909	,142		6,419	,000
Algılanan Fayda	,710	,036	,663	19,692	,000
R= ,663 R ² = ,439 Cook's Distance=0,47 Durbin-Watson= 1,959 Anova Sig.= ,000					

*Bağımlı Değişken: Davranışsal Niyet

Yukarıda görülen tablo 6’da bağımsız değişken olarak “Algılanan Fayda” boyutunun bağımlı değişken olan “Davranışsal Niyet” boyutuna anlamlı bir etkisi olup olmadığına yönelik bilgiler verilmiştir. Buna göre, tabloda yer alan R² değeri “,439” bulunmuş, yani algılanan fayda boyutunun turizm öğrencilerinin eğitimde sanal gerçeklik uygulamalarını kullanmalarına yönelik davranışsal niyetlerini %43,9 oranında açıklayabildiği görülmüştür. Araştırmada yer alan hipotez değerlendirildiğinde ise, tabloda “Algılanan Fayda” sütununda yer alan anlamlılık değeri “,000” görülmekte, yani p <0,05 olduğundan dolayı Algılanan faydanın davranışsal niyet üzerinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Verilen bilgiler doğrultusunda **H4** hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 7. Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Teknoloji Kabul Süreçlerini Etkileyen Faktörlere İlişkin Çoklu Regresyon Analizi

	Standartlaşmamış Katsayılar		Standartlaşmış Katsayılar			Korelasyon	
	B	Std. Sapma	Beta	t	Sig.	Tolerans	VIF
Sabit	,348	,156		2,230	,026		
Algılanan Kullanım Kolaylığı	,167	,057	,140	2,945	,003	,359	2,783

Algılanan Fayda	,456	,046	,427	9,806	,000	,425	2,351
Teknoloji Öz-Yeterliliği	,010	,042	,009	,225	,822	,521	1,918
Eğlence	,292	,043	,290	6,788	,000	,443	2,259
Teknoloji Korkusu	,005	,027	,006	,188	,851	,920	1,086
R= ,777 R ² = ,603 Düz. R ² = ,599 Durbin-Watson= 2,142 Anova Sig.= ,000							

*Bağımlı Değişken: Kullanıma Yönelik Tutum

Yukarıdaki tabloda, araştırmanın modelinde kullanılan ve bağımsız değişken olarak nitelendirilen beş boyutun, turizm eğitimi alan öğrencilerin sanal gerçeklik uygulamalarını kullanmalarına yönelik tutumlarını anlamlı bir düzeyde etkileyip etkilemediği incelenmiştir. Tablonun alt kısmında yer alan Anova testinin anlamlılığı değerlendirildiğinde, modelde yer alan bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasında istatistiksel düzeyde bir anlamlılığın var olduğu görülmektedir (Sig=,000). Bununla birlikte, açıklanan varyans oranı incelendiğinde bu model için bahsi geçen oran “,599” bulunmuş, buna göre modelde yer alan bağımsız değişkenlerin öğrencilerin sanal gerçeklik teknolojilerini kullanmalarına yönelik tutumlarının %59,9’luk bir kısmını açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Modelde yer alan bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir etkisi olup olmadığına yönelik bulgular değerlendirildiğinde, bağımsız değişkenlerden “Algılanan Kullanım Kolaylığı” (sig=,003), “Algılanan Fayda” (sig=,000) ve “Eğlence” (sig=,000) boyutlarının turizm eğitimi alan öğrencilerin sanal gerçeklik uygulamalarını kullanmalarına yönelik tutumları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu, bununla beraber “Teknoloji Öz-Yeterliliği” (sig=,822) ve “Teknoloji Korkusu” (sig=,851) boyutlarının ise p < 0,05 olmadığından dolayı kullanıma yönelik tutum bağımlı değişkeni üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Verilen bilgiler doğrultusunda araştırmanın hipotezlerinin kabul/ret durumları değerlendirildiğinde **H5**, **H6** ve **H7** hipotezlerinin kabul edildiği, **H8** ve **H9** hipotezlerinin ise reddedildiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Araştırma modelinde yer aldığı üzere, bağımsız değişken olarak kullanıma yönelik tutum boyutunun turizm öğrencilerinin davranışsal niyete etkisini inceleyen basit doğrusal regresyon analizi sonuçları Tablo 8’de gösterilmektedir.

Tablo 8. Kullanıma Yönelik Tutum Boyutunun Davranışsal Niyete Etkisine İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi

	Standartlaşmamış Katsayılar		Standartlaşmış Katsayılar		
	B.	Std. Sapma	Beta	T	Sig.
Sabit	,790	,132		5,991	,000
Kullanıma Yönelik Tutum	,709	,032	,705	22,098	,000
R= ,705 R ² = ,497 Cook's Distance=0,194 Durbin-Watson= 1,995 Anova Sig.= ,000					

*Bağımlı Değişken: Davranışsal Niyet

Tablonun alt kısmında yer alan R² değeri incelendiğinde, kullanıma yönelik tutum boyutunun bağımlı değişken olan davranışsal niyet boyutunu %49,7 oranında açıklayabildiği sonucuna ulaşılmıştır. Bağımsız değişkenin bağımlı değişkene olan etkisi incelendiğinde de anlamlılık katsayısının “,000” olduğu görülmüştür. Bu katsayı doğrultusunda “Kullanıma Yönelik Tutum” boyutunun “Davranışsal Niyet” üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmış, buna göre araştırmada yer alan **H10** hipotezi kabul edilmiştir. Gerçekleştirilen analizler doğrultusunda, araştırmada yer alan hipotezlerin mevcut durumları Tablo 9 ve Tablo 10’da gösterilmektedir.

Tablo 9. Demografik Değişkenlere Yönelik Oluşturulan Hipotezlerin Ret/Kabul Durumları

	Cinsiyet	Yaş	Öğrenim Görülen Bölüm
Algılanan Fayda	Ret	Ret	Ret
Algılanan Kullanım Kolaylığı	Ret	Ret	Kabul
Kullanıma Yönelik Tutum	Kabul	Ret	Ret
Teknoloji Öz-Yeterliliği	Kabul	Ret	Kabul
Eğlence	Ret	Ret	Kabul
Teknoloji Korkusu	Ret	Ret	Ret
Davranışsal Niyet	Ret	Ret	Kabul

Yukarıda bulunan Tablo 9’da öğrencilerin teknoloji kabul boyutlarına yönelik değerlendirmelerin demografik özelliklerine göre fark oluşturup oluşturmadığına dair oluşturulan hipotezlerin sonuçları gösterilmektedir. Tablo göstermektedir ki algılanan fayda ve teknoloji korkusu boyutları hariç tüm boyutlara yönelik değerlendirmelerde en az bir demografik değişkene göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark mevcuttur. Araştırmanın devamında yer alan etki hipotezlerinin son durumları ise Tablo 10’da gösterilmektedir.

Tablo 10. Etki Hipotezlerinin Ret/Kabul Durumları

Hipotezler	Ret/Kabul Durumu
H4: Algılanan Fayda boyutunun öğrencilerin turizm eğitiminde sanal gerçeklik uygulamalarını kullanmalarına yönelik niyetleri üzerinde istatistiki açıdan anlamlı bir etkisi vardır.	Kabul Edildi
H5: Algılanan Fayda boyutunun öğrencilerin turizm eğitiminde sanal gerçeklik uygulamalarını kullanmalarına yönelik tutumları üzerinde istatistiki açıdan anlamlı bir etkisi vardır.	Kabul Edildi
H6: Algılanan Kullanım Kolaylığı boyutunun öğrencilerin turizm eğitiminde sanal gerçeklik uygulamalarını kullanmalarına yönelik tutumları üzerinde istatistiki açıdan anlamlı bir etkisi vardır.	Kabul Edildi
H7: Eğlence boyutunun öğrencilerin turizm eğitiminde sanal gerçeklik uygulamalarını kullanmalarına yönelik tutumları üzerinde istatistiki açıdan anlamlı bir etkisi vardır.	Kabul Edildi
H8: Teknoloji Öz-Yeterliliği boyutunun öğrencilerin turizm eğitiminde sanal gerçeklik uygulamalarını kullanmalarına yönelik tutumları üzerinde istatistiki açıdan anlamlı bir etkisi vardır.	Reddedildi
H9: Teknoloji korkusu boyutunun öğrencilerin turizm eğitiminde sanal gerçeklik uygulamalarını kullanmalarına yönelik tutumları üzerinde istatistiki açıdan anlamlı bir etkisi vardır.	Reddedildi
H10: Öğrencilerin sanal gerçeklik uygulamalarına yönelik tutumlarının turizm eğitiminde sanal gerçeklik uygulamalarını kullanmalarına yönelik niyetleri üzerinde istatistiki açıdan anlamlı bir etkisi vardır.	Kabul Edildi

SONUÇ VE ÖNERİLER

Artan dünya nüfusu ile birlikte ihtiyaç duyulan belirli bir alanda uzmanlaşma ve iş bölümü gereksinimleri beraberinde merkezi bir eğitim anlayışını doğurmuştur. Turizm endüstrisinin de ayrı bir disiplin ve aynı zamanda ülkeye katma değer sunan bir alan olması ve artan rekabet ortamında sürdürülebilir rekabet avantajı elde etme noktasında nitelikli iş gücü ihtiyacı turizm endüstrisinde de eğitimi zorunlu kılmaktadır. Günümüzde gelişen teknoloji ve teknolojik cihazlar da turizm eğitiminde var olan niteliğin artırılmasında bir destekleyici unsur olarak kullanılmış olup, buna göre kullanılabilir son teknolojilerden biri olarak da sanal gerçeklik teknolojisi gösterilmektedir. Bu noktada dikkat edilmesi gereken nokta, öğrencilerin sanal gerçeklik teknolojisine yönelik kabul süreçlerini ve bu süreçte hangi faktörlerden etkilendiklerinin belirlenmesidir.

Araştırma sonuçları değerlendirildiğinde; araştırmaya katılan öğrencilerin daha çok erkek (%53,3), 21-25 yaş aralığında (%63,2), 3.sınıf öğrencisi (%29,2) ve Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümünde öğrenim gördükleri (%46,1) görülmektedir. Araştırmada yapı geçerliğini ortaya koymak için önce faktör analizi uygulanmış, ardından öğrencilerin sanal gerçeklik teknolojisini kabul süreçlerini etkileyen faktörlere yönelik verdikleri cevapların demografik özelliklere göre değişip değişmediğini ortaya koymak için fark analizleri uygulanmıştır. Faktör

analizine göre maddeler, modelde belirtilmiş olduğu gibi 7 boyut altında toplanmıştır. Fark analizi sonuçlarına göre ise oluşan boyutlardan yalnızca “Teknoloji Öz-Yeterliliği” ve “Kullanıma Yönelik Tutum” boyutlarının cinsiyete göre anlamlı bir fark oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre, kadın öğrenciler kullanıma yönelik tutuma yönelik ifadelerle daha yüksek oranda katılım sağlarken, erkek öğrenciler ise teknoloji öz yeterliliği noktasında kadın öğrencilere nazaran daha yüksek düzeyde değerlendirme yapmışlardır. Shaw & Marlow (1999) da çalışmasında cinsiyetin yeni nesil teknoloji destekli öğrenmenin kabulünde etkili olduğunu ve erkeklerin kadınlara göre yeni teknolojilerin kullanılmasında daha rahat hissettikleri sonucuna ulaşmıştır. Benzer şekilde Wang & Wang (2008) tarafından çevrimiçi oyunların değerlendirildiği araştırmada da teknoloji öz yeterliliği noktasında erkeklerin kadınlara göre değerlendirme ortalamalarının daha yüksek olması, araştırmanın bulguları ile paralellik göstermektedir. Öte yandan bazı çalışmalarda (Mau & Lynn, 2001, s. 133; Duckworth & Seligman, 2006, s. 198), genel olarak kadın öğrencilerin akademik başarısının erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu bulgusundan hareketle, kadın öğrencilerin sanal gerçeklik teknolojisinin turizm eğitiminde kullanılmasına yönelik bir heyecan ve merak besleyebileceği, dolayısıyla tutum noktasında erkek öğrencilere göre daha yüksek düzeyde katılım sağlamış olabileceği düşünülmektedir. Bu doğrultuda, kadın öğrencilerin öz yeterliliğe yönelik erkeklere göre daha düşük düzeyde değerlendirme yapmasına rağmen tutum ifadelerine daha yüksek oranda katılım sağlamaları çalışmanın önemli bulguları arasında olduğu ve bahsi geçen farklılığın derinlemesine incelenebileceği düşünülmektedir.

Bir diğer fark analizinde ise öğrencilerin boyutlara yönelik değerlendirmeleri ile yaşları arasında anlamlı bir fark olup olmadığı incelenmiş olup, yapılan analiz sonucunda herhangi bir farka rastlanılmamıştır. Öğrenim görülen bölüme yönelik fark analizi değerlendirildiğinde ise “Algılanan Kullanım Kolaylığı”, “Teknoloji Öz-Yeterliliği”, “Eğlence” ve “Davranışsal Niyet” boyutlarının öğrencilerin öğrenim gördükleri bölüme göre anlamlı düzeyde farklılık meydana geldiği görülmüştür. Bahsi geçen farkın hangi bölümler arasında meydana geldiği incelendiğinde ise, algılanan kullanım kolaylığı, eğlence ve davranışsal niyet boyutlarında Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümü öğrencileri Turizm İşletmeciliği bölümü öğrencilerine göre, Teknoloji öz-yeterliliği boyutunda ise Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümü öğrencilerinin diğer iki bölüm öğrencilerine göre daha düşük oranda katılım sağladığı belirlenmiştir. Gastronomi ve Mutfak Sanatları bölümünün çoğunluklu olarak uygulamaya dayalı bir bölüm olması ve öğrencilerin yaparak öğrenmesinin esas olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu durumun ilgili boyutlara diğer bölüm öğrencilerine nazaran daha düşük oranda katılım sağlamalarına yol açmış olabileceği tahmin edilmektedir. İlgili literatürde benzer bir bulguya rastlanılmamış olması, çalışmanın özgün bir bulgusu olarak nitelendirilmektedir.

Gerçekleştirilen araştırmanın sonuçları göstermektedir ki, araştırma modelinde yer alan boyutlardan “Algılanan Kullanım Kolaylığı”, “Algılanan Fayda” ve “Eğlence” boyutlarının “Kullanıma Yönelik Tutum” üzerinde, “Algılanan Fayda” ve “Kullanıma Yönelik Tutum” boyutlarının da “Davranışsal Niyet” üzerinde doğrudan anlamlı bir etkisi vardır. İlgili bulgular değerlendirildiğinde, turizm eğitiminde kullanılacak sanal gerçeklik teknolojisinin gerek yapı gerek ise içerik olarak öğrenciler açısından kolay anlaşılabilir ve uygulanabilir olması, öğrencinin eğitim sürecinde sanal gerçeklik teknolojisinin kullanılmasının eğitimin niteliğini artıracağına inanması ve öğrenciye öğrenirken aynı zamanda keyif vermesi, bu teknolojiyi kullanmaya yönelik tutumunu da olumlu yönde etkilemektedir. Benzer şekilde Shen vd. (2022) tarafından Çinli öğrencilerin turizm eğitiminde artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik teknolojilerinin kullanımına yönelik kabul süreçlerinin incelendiği çalışmada da çalışmanın bulgularına benzer olarak algılanan faydanın kullanıma yönelik tutum üzerinde, kullanıma yönelik tutumun ise davranışsal niyet üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşıldığı görülmüştür. Öte yandan bahsi geçen çalışmada algılanan kullanım kolaylığının tutum üzerinde bir etkiye sahip olmadığına görülmesi iki çalışma arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Singh ve Lee (2009) tarafından Turizm öğrencilerinin 3 boyutlu sanal ortamlara yönelik algılarının incelendiği çalışmada ise algılanan fayda ve eğlencenin kullanıma yönelik tutum üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu, algılanan kullanım kolaylığının ise tutum üzerinde bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Örneklem grupları ile birlikte araştırmaların yürütüldüğü ülkeler arasındaki kültürel ve teknolojik farklılıkların bulgular arasındaki farkları ortaya çıkarmış olabileceği düşünülmektedir.

Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu ise teknoloji korkusu ve teknoloji öz-yeterliliği boyutlarının öğrencilerin kullanımlarına yönelik tutumları üzerinde istatistiksel düzeyde anlamlı bir etkiye sahip olmamasıdır. Bu bulgu doğrultusunda, özellikle teknoloji ile son derece iç içe olunan bir dönemde yetiştirilen yeni nesil öğrencilerin teknolojik cihazlara adaptasyonunun kolay ve hızlı olduğu, dolayısıyla eğitimde kullanılacak sanal gerçeklik teknolojisine yönelik herhangi bir yetersizlik durumu taşımadığı, diğer bir ifade ile bu teknolojiye adapte olamama korkusuna sahip olmadıkları çıkarımı yapılabilmektedir.

Araştırmanın ortaya koyduğu bulgular doğrultusunda turizm öğrencilerinin sanal gerçeklik teknolojisine yönelik kabul süreçlerinin ve bu süreçleri etkileyen faktörlerin neler olduğunun belirlenmesiyle hem turizm endüstrisine hem de ilgili literatüre katkı sunulacağı düşünülmektedir. Öte yandan varyans oranları incelendiğinde, araştırmanın modelinde yer alan ve çoklu regresyon analizinde bağımsız değişken olarak nitelendirilen boyutların öğrencilerin sanal gerçeklik teknolojilerini kullanmalarına yönelik tutumlarının %59,9'luk bir dilimini, tutumun ise davranışsal niyetin %49,7'lik kısmını açıklayabildiği görülmektedir. Ayrıca, Teknoloji Kabul Modelinde yer alan orijinal boyutlara ek olarak modele sonradan

eklenen ve tutum üzerinde istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkisi bulunan tek boyut olan “eğlence” boyutunun ne derece etkisi olduğu incelenmek istenmiştir. Teknoloji Kabul Modelinin orijinal halinde açıklanan toplam varyans %56,2 iken araştırma modelinde %59,9 olması, eğlence boyutunun toplam varyansı %3,7 oranında artırdığını göstermektedir.

Araştırmanın modeline ek olarak turizm öğrencilerinin sanal gerçekliğe yönelik tutumlarının ve davranışsal niyetlerinin fiyat, öğrencinin ihtiyaç duymaması, sanal gerçeklik teknolojisine karşı düşük bilgi düzeyi, çevresindekilerin konu ile ilgili düşünceleri gibi değişkenlerin de kabul süreçlerinde etkili olabileceği, dolayısıyla ilgili boyutların da test edilerek turizm öğrencilerinin konu ile ilgili kabul süreçlerinin daha geniş bir açıdan ele alınması önerilmektedir. Ayrıca; turizm eğitimi alan öğrencilerin kapsamı genişletilerek lise, ön lisans, lisans ve lisansüstü öğrencilerin teknoloji kabul süreçlerini etkileyen faktörlerin araştırılması, ilgili eğitim düzeyleri arasında karşılaştırmalar gerçekleştirilerek daha derinlemesine sonuçlar elde edilmesi, yalnızca devlet üniversitelerinin değil, vakıf üniversitelerinde turizm eğitimi gören öğrencilerin de araştırmalara dâhil edilmesi, ilgili araştırmanın İzmir ili ile sınırlı kaldığı göz önünde bulundurulduğunda, farklı il veya bölgelerde öğrenim gören öğrencilerin kabul süreçlerinin karşılaştırılması önerilmektedir.

Yazar katkı oranı ve çıkar çatışması beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit katkı vermiş olup, herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Adukaite, A., Zyl, I. V. & Cantoni, L. (2016). The role of digital technology in tourism education. A case study of South African secondary schools. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 19, 54-65.

Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50, 179-211.

Ajzen, I. & Fishbein, M. (1980). Understanding attitudes and predicting social behavior. NJ: Prentice-Hall.

Amoah, V. A. & Baum, T. (1997). Tourism education: Policy versus practice. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 9 (1), 5-12.

Annaraud, K. & Singh, D. (2017). Perceptions of hospitality faculty and students of Massive Online Open Courses (MOOCs). *Journal of Hospitality, & Tourism Education*, 29 (2), 82-90.

Balcı, A. (2018). Sosyal bilimlerde araştırma, yöntem, teknik ve ilkeler (13. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Barab, S., Thomas, M., Dodge, T., Carteaux, R. & Tüzün, H. (2005). Making learning fun: Quest Atlantis, a game without guns. *Educational Technology Research and Development*, 53, 86-107.

Bayar, V., & Bayar, S. A. (2015). Örneklem, ölçme ve veri toplama. İçinde S. Turan (Çev. Ed.), *Uygulamada Araştırma Yöntemleri: Desen ve Analizi Bütünleştiren Yaklaşım* (ss. 115-229). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Bernard, R. M., Borokhovski, E., Schmid, R. F., Tamim, R. M. & Abrami, P. C. (2014). A meta-analysis of blended learning and technology use in higher education: From the general to the applied. *Journal of Computing in Higher Education*. 26, 87-122.

Büyüköztürk, Ş. (2002). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (2.Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Byun, J. & Joung, E. (2018). Digital game-based learning for K-12 mathematics education: A meta-analysis. *School Science and Mathematics*, 1-14.

Can, A. (2022). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi* (10.Baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Carruth, D. W. (2017, Ekim). *Virtual reality for education and workforce training*. 15th International Conference on Emerging eLearning Technologies and Applications (ICETA). Stary Smokovec, Slovakia.

Chang, C. S., Chen, T. S. & Hsu, W. H. (2011). The study on integrating WebQuest with mobile learning for environmental education. *Computers & Education*, 57, 1228-1239.

Chavez, B. & Bayona, S. (2018). Virtual reality in the learning process. *Trends and Advances in Information Systems and Technologies*, 1345-1356.

Chittaro, L. & Ranon, R. (2007). Web3D technologies in learning, education and training: Motivations, issues, opportunities. *Computers & Education*, 49, 3-18.

Christou, E. S. (1999). Hospitality management education in Greece: An exploratory study. *Tourism Management*, 20, 683-691.

Compeau, D. R. & Higgins, C. A. (1995). Computer Self-Efficacy: Development of a measure and initial test. *MIS Quarterly*, 189-211.

Dağdeviren, A. (2007). *Lisans düzeyinde turizm eğitimi veren kurumların ders programlarının fonksiyonel açıdan değerlendirilmesi* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Davis, F. D. (1989). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly*, 13 (3), 319-340.

Davis, F. D. & Venkatesh, V. (1996). A critical assessment of potential measurement biases in the technology acceptance model: Three experiments. *International Journal of Human-Computer Studies*, 45, 19-45.

Davis, F. D., Bagozzi, R. P. & Warshaw, P. R. (1989). User acceptance of computer technology: A comparison of two theoretical models. *Management Science*, 35 (8), 982-1003.

Davis, F. D., Bagozzi, R. P. & Warshaw, P. R. (1992). Extrinsic and intrinsic motivation to use computers in the workplace. *Journal of Applied Social Psychology*, 22 (14), 1111-1132.

Dickinson, K. J. & Bass, B. L. (2020). A systematic review of educational mobile-applications (Apps) for surgery residents: Simulation and beyond. *Journal of Surgical Education*, 77 (5), 1244-1256.

Duckworth, A. L. & Seligman, M. E. P. (2006). Self-Discipline gives girls the edge: Gender in self-discipline, grades, and achievement test scores. *Journal of Educational Psychology*, 98 (1), 198-208.

Ekiz, D. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (5.Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.

Eschenbrenner, B., Nah, F. F. H. & Siau, K. (2008). 3-D virtual worlds in education: Applications, benefits, issues, and opportunities. *Journal of Database Management*, 19 (4), 91-110.

Evren, S. (2010). *Lisans düzeyi turizm eğitimi ders programlarının mezunlarca değerlendirilmesi: Mersin Üniversitesi Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu mezunları üzerine bir araştırma*. (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

Fawcett, S. L. & Lockwood, A. (2000). Improving the learning environment for the development of hospitality accountancy skills using computer simulation gaming. *Tourism and Hospitality Research*, 2 (3), 262-276.

Ferreira, R. R. (1997). Measuring student improvement in a hospitality computer simulation. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education* 9 (3), 58-61.

Freina, L. & Ott, M. (2015). A literature review on immerse virtual reality in education: State of the art and perspectives. *eLearning and Software for Education (eLSE) Conference*. Bükreş, Romanya.

Gefen, D. & Straub, D. W. (1997). Gender difference in the perception and use of e-mail: An extension to the Technology Acceptance Model. *MIS Quarterly*, 21 (4), 389-400.

George, D. & Mallery, P. (2016). IBM SPSS Statistics 23 Step by Step: A simple guide and reference (14th ed.). New York: Routledge.

Gutiérrez, M. A., Vexo, F. & Thalmann, D. (2008). *Stepping into virtual reality*. Springer.

Guttentag, D. A. (2010). Virtual Reality. Applications and implications for tourism. *Tourism Management*, 31, 637-651.

Güneş, İ. (1997). Türk turizmde eğitim politikası ve planlaması. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 8, 15-20.

Heafner, T. (2004). Using technology to motivate students to learn social studies. *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education*, 4 (1), 42-53.

Heinssen, R. K., Glass, C. R. & Knight, L. A. (1987). Assessing computer anxiety: Development and validation of the computer anxiety rating scale. *Computers in Human Behavior*, 3, 49-59.

Hobson, P. J. S. & Williams, A. P. (1995). Virtual reality: A new horizon for the tourism industry. *Journal of Vacation Marketing*, 1 (2), 124-135.

Huang, Y. C., Backman, S. J. & Backman, K. F. (2010). Student attitude toward virtual learning in Second Life: A flow theory approach. *Journal of Teaching in Travel & Tourism*, 10, 312-334.

Huang, Y. C., Backman, S. J., Chang, L. L., Backman, K. F. & McGuire, F. A. (2013). Experiencing student learning and tourism training in a 3D virtual world: An exploratory study. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 13, 190-201.

Karasar, N. (2003). *Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar-ilkeler-teknikler* (12.Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Keskin, İ. (2017). Matematik öğretmeni adaylarının eğitimde sanal gerçeklik kullanımına ilişkin görüşlerinin değerlendirilmesi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4 (11), 294-302.

Kurbanoğlu, S. S. (1996). Sanal gerçeklik: Gerçek mi, değil mi? *Türk Kütüphaneciliği*, 10 (1), 21-31.

Larwin, K. & Larwin, D. (2011). A meta-analysis examining the impact of computer-assisted instruction on postsecondary statistics education: 40 years of research. *Journal of Research on Technology in Education*, 43 (3), 253-278.

Liburd, J.J. & Christensen, I. M. F. (2013). Using web 2.0 in higher tourism education. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education* 12, 99-108.

Martin, D. & McEvoy, B. (2003). Business simulations: A balanced approach to tourism education. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 15 (6), 336 – 339.

Mau, W. C. & Lynn, R. (2001). Gender differences on the scholastic aptitude test, the American college test and college grades. *Educational Psychology*, 21 (2), 133-136.

Oblinger, D. (2003). Boomers, Gen-Xers, and Millennials: Understanding the “new students”. *Educause Review*, 38 (4), 37-47.

Penfold, P. (2009). Learning through the world of Second Life – A hospitality and tourism experience. *Journal of Teaching in Travel & Tourism*, 8 (2-3), 139-160.

Penfold, P., Ma, H. & Kong, W. F. (2007, Ekim). *Developing a virtual environment for teaching hotel management students*. Uluslararası IADIS Konferansı Bildirileri (ss. 194-199).

Roberts, C. (1999) Using computer simulations to enhance teaching: Overcome the fear. *Journal of Hospitality & Tourism Education*, 10 (4), 42-44.

Schwienhorst, K. (2002). Why virtual, why environments? Implementing virtual reality concepts in computer-assisted language learning. *Simulation & Gaming* 33 (2), 196-209.

Sekaran, U. (2003). *Research methods for business: A skill building approach* (4th Ed.). John Wiley & Sons, Inc.

Sezgin, O. M. (1995). *Genel turizm*. Ankara: Tutubay Yayınları.

Sharma, Y. K. (2002). *Fundamental aspects of educational technology*. New Delhi: Kanishka Publishers, Distributors.

Shaw, G. & Marlow, N. (1999). The role of student learning styles, gender, attitudes and perceptions on information and communication technology assisted learning. *Computers & Education*, 33 (4), 223-234.

Shen, J. & Eder, L. B. (2009). Intentions to use virtual worlds for education. *Journal of Information Systems Education*, 20 (2), 225-233.

Shen, S., Xu, K., Sotiriadis, M. & Wang, Y. (2022). Exploring the factors influencing the adoption and usage of augmented reality and virtual reality applications in tourism education within the context of Covid-19 pandemic. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 30, 1-12.

Singh, N. & Lee, M. J. (2009). Exploring perceptions toward education in 3-D virtual environments: An introduction to “Second Life”. *Journal of Teaching in Travel & Tourism*, 8 (4), 315-327.

Sönmez, V. & Alacapınar, F. G. (2019). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri* (7. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.

Straub, D., Keil, M. & Brenner, W. (1997). Testing the technology acceptance model across cultures: A three country study. *Information & Management*, 33, 1-11.

Taylor, S. & Todd, P. A. (1995). Understanding information technology usage: A test of competing models. *Information Systems Research*, 6 (2), 144-176.

Türkseven, E. (2012). *Turizm eğitiminde yaşanan staj sorunları: Lisans öğrencilerinin görüşlerine yönelik bir araştırma* (yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi.

Twining, P. (2009). Exploring the educational potential of virtual worlds – some reflections from the SPP. *British Journal of Educational Technology*, 40 (3), 496-514.

Van Der Heijden, H. (2004). User acceptance of hedonic information systems. *MIS Quarterly*, 28 (4), 695–704.

Wang, H. Y. & Wang Y. S. (2008). Gender differences in the perception and acceptance of online games. *British Journal of Educational Technology*, 39 (5), 787-806.

Yayın Geliş Tarihi: 27.03.2023
Yayına Kabul Tarihi: 01.06.2023
Online Yayın Tarihi: 15.09.2023
<http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1271695>

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Cilt: 25, Sayı: 3, Yıl: 2023 Sayfa: 1427-1446
E-ISSN: 1308-0911

Araştırma Makalesi

PLASTİK BAZLI ENDÜSTRİYEL ÜRÜN ÜRETİMİNE YÖNELİK TESİS YERLEŞİMİNİN YENİDEN TASARLANMASI ÜZERİNE BİR SİMÜLASYON ÇALIŞMASI

Mustafa Alper AÇIKKAPI*

Adem TÜZEMEN**

Öz

Bu çalışmada, plastik bazlı endüstriyel tüketim malzemelerinin imalatını gerçekleştiren bir işletmenin mevcut tesis yerleşim düzeninin yeniden tasarlanması suretiyle, işletmede üretilen 4 farklı ürünün üretilmesi sürecinde, streç film üretiminde oluşan toplam taşıma mesafesinin azaltılması ve buna bağlı olarak da taşıma sürelerinin iyileştirilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda; çalışmanın birinci bölümü olan Giriş başlığında tesis yerleşim tasarımı kavramı hakkında genel bilgilere yer verilmiş, konuya ilişkin literatürde yer alan muhtelif çalışmalar izah edilmiş ve akabinde tesisin mevcut yerleşim planı aktarılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde işletmede üretilen streç film ürününün iş akış şemasına yer verilerek her bir iş istasyonu arasında oluşan taşıma mesafeleri ve taşıma süreleri sunulmuştur. Çalışmanın üçüncü bölümünde işletmenin mevcut tesis yerleşim düzeninin ARENA programı ile simülasyonu izah edilmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünde, işletmenin mevcut tesis yerleşimine alternatif olarak deneme-yanılma yöntemi aracılığıyla 3 farklı senaryo oluşturulmuş, bu senaryolara göre oluşan taşıma mesafeleri ve simüle edilmiş taşıma süreleri bağlamında en fazla iyileştirmenin sağlandığı alternatif çözüm tespit edilmiştir. Çalışmanın Sonuç bölümünde ise, çalışmada elde edilen sonuçlar irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Üretim, Tesis Yerleşimi, Simülasyon, ARENA.

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Açikkapı, M. A. & Tüzemen, A. (2023). Plastik bazlı endüstriyel ürün üretimine yönelik tesis yerleşiminin yeniden tasarlanması üzerine bir simülasyon çalışması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (3), 1427-1446.

* KOBİ Uzmanı. T.C. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) Amasya Müdürlüğü, ORCID: 0000-0002-6933-4880, alperacikkapi@gmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0002-5786-2686, atuzemen@gmail.com

Bu çalışma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Bu çalışma, Mustafa Alper AÇIKKAPI adlı yazarın Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı'nda Dr. Öğr. Üyesi Adem TÜZEMEN danışmanlığında yürütmekte olduğu doktora tezi çalışmasından türetilmiştir.

A SIMULATION MODEL ON THE REDESIGN OF THE FACILITY LAYOUT OF PLASTIC BASED INDUSTRIAL PRODUCTS

Abstract

In this study, it is aimed to reduce the total transportation distance in the production of stretch film and to improve the transportation times in the process of producing 4 different products in the enterprise by redesigning the existing facility layout of an enterprise operating on the production of plastic-based industrial consumption materials. In this context; in the first part of the study, in the title of Introduction, general information about the concept of facility layout design is given, various studies in the literature on the subject are explained, and then the current layout of the facility is conveyed. In the second part of the study, the workflow chart of the stretch film product produced in the enterprise is included and the transportation distances and transportation times between each workstation are presented. In the third part of the study, the current facility layout, transportation distances, and transportation times of the enterprise were simulated with the ARENA program. In the fourth part of the study, 3 different scenarios were created through the trial-and-error method as an alternative to the existing facility layout of the enterprise, and the alternative solution that provided the most improvement in terms of transportation distances and simulated transportation times was determined according to these scenarios. In the Conclusion part of the study, the results obtained in the study were examined.

Keywords: Production, Facility Layout, Simulation, ARENA.

GİRİŞ

Tesis yerleşim düzeni; bir işletmede üretim alanının etkin kullanımını sağlayacak ve malzeme-işgücü taşımalarını en aza indirgeyecek şekilde ürün üretilmesi amacıyla, tüm üretim faaliyetleri için bir yer belirlenmesi ve makine-teçhizatın ilgili yerlere atanması sürecinin bütünü olarak ifade edilebilir (Özkan, 2015, s. 55).

Tesis yerleşimi tasarımı, işletmelerin üretim faaliyetlerini gerçekleştirebilmeleri için gereken makine-ekipman, depolama araçları vb. fizikî kaynakların üretim alanına yerleşimi ile ilgili işlemlerin bütünü olarak ifade edilebilir. Tesis yerleşim kararları bir üretim tesisinin işletme maliyetini ve verimliliğini doğrudan etkilemektedir. Düşük üretim maliyetini ve verimli üretimi sağlayamayan bir tesis yerleşim düzeninin yeniden tasarlanması ve uygulanması, işletmeye zaman kaybı ve ek yatırım ihtiyacı olarak yansımaktadır (Porter, 2009, s. 37).

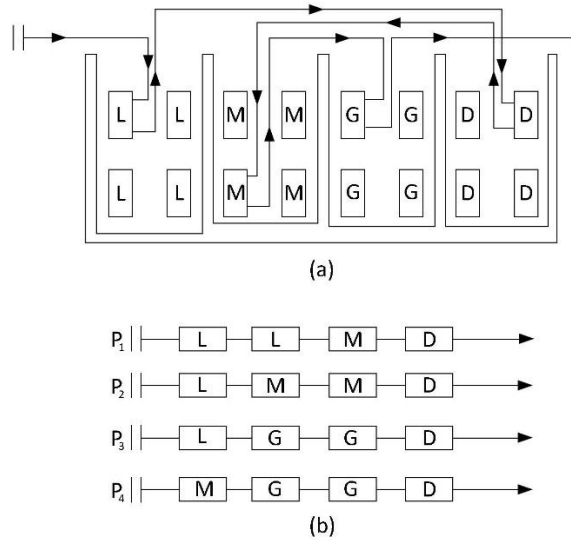
İşletmelerin sürekli değişim halinde olan pazar ve rekabet şartlarına uyum sağlayabilmeleri için; değişken talep yapısına cevap verebilen, değişen ürün karmaşasına elverişli olan tesis yapısına sahip olmaları önemlidir. Bu bağlamda; tesis yerleşim düzeni çalışmalarının amacı, işgücü-makine-malzeme vb. kaynakların etkinliğinin artırılması ve malzeme taşıma maliyetlerinin enazlanmasıdır (Gürgen Bilişik vd., 2011, s. 844).

Tesis yerleşim düzeni çalışmalarında temel prensip, toplam malzeme taşıma hareketlerini ve toplam işgücü hareketliliğini en aza indirgeyerek üretim tesisinin verimliliğini sağlamaktır (Yüksel, 2019, s. 101). Literatürde tesis yerleşim tasarımı alanında muhtelif yaklaşımlar mevcut olup, tesis yerleşim tipleri genel olarak süreç, ürün cinsi ve ürün büyüklüğü bağlamında; “Ürüne Göre Tesis Yerleşimi”, “Sürece Göre Tesis Yerleşimi” ve “Sabit Pozisyonlu Ürüne Göre Tesis Yerleşimi” olarak kategorize edilebilir (Kobu, 2017, ss. 194-197):

1. Ürüne Göre Tesis Yerleşimi: Bir ürünün hammadde halinden nihai ürün haline gelmesine kadar olan bütün basamaklara göre gerekli tüm makine yerleşimleri yapılır. Bu yerleşim tipi, sürekli üretim sistemine sahip işletmelere uygundur.

2. Sürece Göre Tesis Yerleşimi: Benzer özelliklere ve/veya fonksiyonlara sahip makineler bir araya getirilir (Örneğin; torna, taşlama pres vb.). Bu yerleşim tipi, siparişe göre üretim sistemine sahip işletmeler için uygundur.

Şekil 1.1: Sürece Göre Tesis Yerleşimi (a) ve Ürüne Göre Tesis Yerleşimi (b) Düzenleri, L: Torna Tezgahı, M: Freze Tezgahı, G: Taşlama Tezgahı, D: Matkap Tezgahı

Kaynak: (Kobu, 2017, s. 195)

Şekil 1.1’de sürece göre tesis yerleşim tipi ve ürüne göre tesis yerleşim tipi görsel olarak ifade edilmektedir. Her iki yöntemin de olumlu ve olumsuz muhtelif yönleri bulunmaktadır. Ürüne göre tesis yerleşim düzeninde taşımaların az ve üretim süresinin kısa olması, üretim planlama ve kontrol faaliyetlerinin kolay olması ve kalifiye olmayan işgücünün değerlendirilmesi vb. olumlu yönlerin yanı sıra; üründe yapılacak değişikliklere esneklik sağlanamaması, makine arızalanma durumlarında

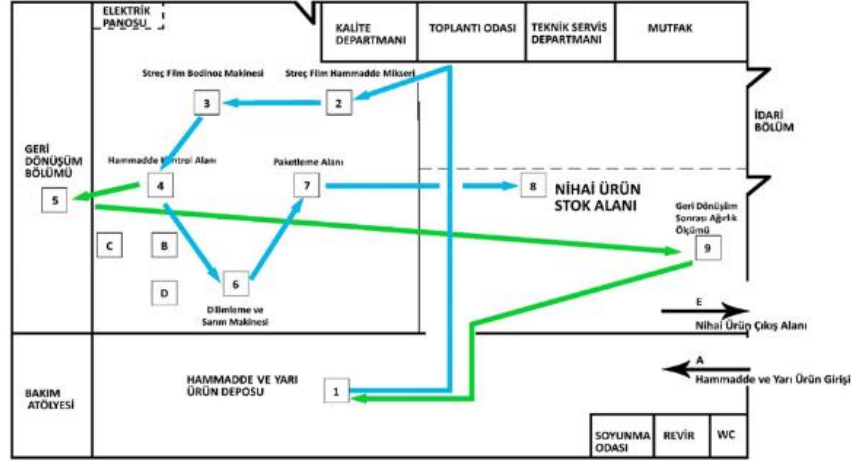
üretimin uzun müddet aksama riskinin bulunması vb. olumsuz yönler de mevcuttur. Kezâ sürece göre tesis yerleşim düzeninde makine ve işgücü esnekliğinin yüksek olması, makinelerin çok amaçlı olarak kullanılabilmesi vb. avantajlar görülmekle birlikte taşıma miktarının fazla olması, makine ve işgücünün verimli kullanılamaması, üretim süresinin uzun olması ve kalifiye personel çalıştırma mecburiyeti vb. dezavantajlarla da karşılaşılabilir (Kobu, 2017, ss. 194-197).

3. Sabit Pozisyonlu Ürüne Göre Tesis Yerleşimi: Bu yerleşim düzeninde, üretilecek olan ürünün konumu sabit olup; üretimde kullanılacak olan makine-ekipman, hammadde-malzeme ve işgücünün üretim alanına taşınması suretiyle üretim gerçekleştirilir. Proje Tipi Üretim sistemine sahip olan işletmeler bu yerleşim tipine uygun olarak faaliyet göstermektedir (Örneğin; uçak, gemi, bina imalatı vb.).

Tesis yerleşim düzeni tasarımı hususunda yapılan muhtelif çalışmalar irdelenmiştir. Matai (2015) karar vericinin belirlediği ağırlık değerlerinden bağımsız olarak çok amaçlı bir tesis yerleşim tasarımı geliştirmiş olup Benzetimli Tavlama yöntemi ile çözüm elde etmiştir. Kulturel-Konak (2017) tarafından yapılan çalışmada, üretim planlamalarının çok dönemli olarak oluşturulduğu üretim ve lojistik tesislerinin blok yerleşimi tasarlanmıştır. Yapılan çalışmada Tabu Arama yöntemi kullanılmıştır. Brunoro Ahumada vd. (2018), kimyasal tesislerin yerleşim tasarımlarına yönelik stokastik risk değerlendirmelerini içeren ve emniyet mesafelerinin de dikkate alındığı bir karma tamsayılı doğrusal programlama modeli geliştirmiştir. Garcia vd. (2018), belirsizlik düzeyinin yüksek olduğu koşullar altında tesis yerleşim problemlerini ele almış ve üç farklı gerçek vaka incelenerek simülasyon çalışmaları tamamlanarak sonuçlar irdelenmiştir. Turanoğlu ve Akkaya (2018), Bakteri Yem Optimizasyonu algoritması ve Benzetimli Tavlama Yöntemi kullanarak dinamik tesis yerleşim problemlerine yönelik bir melez algoritma geliştirmiştir. Chen vd. (2019); Genetik Algoritma yöntemi kullanılarak, otomatik kılavuzlu araç kullanımı aracılığıyla prefabrik ürünler üreten bir imalat işletmesinin hem üretim süresini minimize eden hem de iş istasyonu sayısını maksimize eden bir model geliştirmiştir. de Lira-Flores vd. (2019), süreç odaklı bir tesis yerleşiminde optimal ekipman yerleşimini ve güvenli çalışan bir sistem tasarımını eşgüdümlü olarak sağlayacak bir karma tamsayılı doğrusal olmayan programlama yöntemi ile gerçekleştirmiştir.

Bu çalışmada ele alınan işletme, Amasya ilinde plastik bazlı endüstriyel tüketim malzemelerinin imalatı üzerine faaliyet göstermektedir. İşletmede streç film, etiket, selefon ve koli bandı olmak üzere 4 farklı ürün imal edilmektedir. İşletme yetkilileri, ilerleyen dönemlerde ürün çeşitliliğinin artırılmasını planladıklarını beyan etmektedir. İşletmenin üretmekte olduğu dört farklı ürün, benzer iş istasyonlarında ve farklı rotalarda üretilmektedir. Dolayısıyla üretim tesisinin mevcut yerleşimi, sürece göre tesis yerleşim düzeni ilkesine uygun olarak düzenlenmiştir. Söz konusu ürünlerin üretiminin gerçekleştirildiği tesisin mevcut yerleşim düzeni Şekil 1.2'de gösterilmiştir.

Şekil 1.2: Üretim Tesisinin Mevcut Yerleşim Planı ve Streç Film İş Akış Şeması

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 1.2’de muhtelif harf ve sayılarla kodlanan makine-ekipmanlar ve alanların açılımı Tablo 1.1’de yer almaktadır. İşletmede üretilen 4 farklı ürün, Şekil 1.2’deki kodlamalarla temsil edilen 2, 3, 4, 6 ve 7 numaralı makinelerle ve farklı iş akış süreçleriyle üretilmektedir. Bütün ürünlere ilişkin hammaddeler ve yarı ürünler 1 numaralı alanda ve nihai ürünler ise 8 numaralı alanda depolanmaktadır. Streç film üretiminin şematik gösterimi, üretimde oluşan taşıma mesafeleri ve taşıma süreleri çalışmanın ikinci bölümünde aktarılacaktır.

Tablo 1.1: Tesis İçerisindeki İş İstasyonlarının Açılımı

1	Hammadde ve Yarı Ürün Deposu	8	Nihai Ürün Stok Alanı
2	Streç Film Hammadde Mikseri	9	Geri Dönüşüm Sonrası Ağırlık Ölçümü
3	Streç Film Bodinoz Makinesi	A	Hammadde ve Yarı Ürün Girişi
4	Hammadde Kontrol Alanı	B	Etiket Hammadde Mikseri
5	Geri Dönüşüm Bölümü	C	Etiket Bodinoz Makinesi
6	Dilimleme ve Sarım Makinesi	D	Dilimleme ve Sarım Makinesi
7	Paketleme Alanı	E	Nihai Ürün Çıkış Alanı

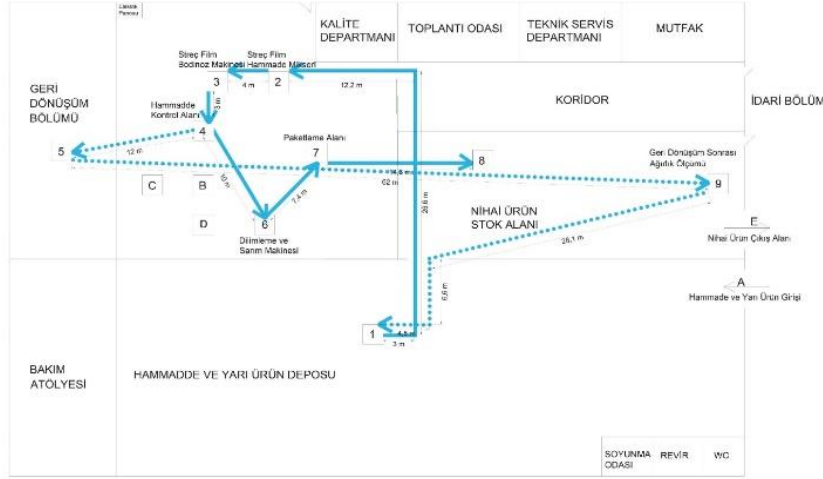
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Bu çalışmanın amacı; sürece dayalı tesis yerleşim düzenine sahip olan söz konusu üretim işletmesinde, streç film üretim sürecinde oluşan taşıma mesafelerinin ve buna bağlı olarak da taşıma sürelerinin azaltılmasıdır.

Araştırma Problemine İlişkin Veriler

Aşağıda yer alan Şekil 2.1’de Streç Film üretimine ilişkin iş akışları şematize edilmektedir.

Şekil 2.1: Streç Film Üretiminin Şematik Gösterimi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Streç film üretiminde; 1 no’lu alandan gerekli hammadde temin edilerek 2, 3, 4 ve 6 istasyonlarında işlenmektedir. İşlemler neticesinde oluşan nihai ürünler 7 no’lu istasyonda paketlenmekte ve 8 no’lu nihai ürün stok alanına taşınmaktadır. 4 no’lu alanda yapılan kontrol işlemi neticesinde gerekli spesifikasyonları sağlamadığı anlaşılan hammaddeler 5 no’lu alanda toplanmakta ve ayda 1 kez yapılan geri dönüşüm işleminin akabinde 9 no’lu alanda ağırlık ölçüm işlemine tâbî tutularak 1 no’lu alana taşınmaktadır. İstasyonlar arası oluşan ve reel olarak ölçümü yapılan taşıma mesafeleri ise şöyledir:

1 ve 2 arası mesafe=41,8 metre

2 ve 3 arası mesafe=4 metre

3 ve 4 arası mesafe=3 metre

4 ve 6 arası mesafe=10 metre

6 ve 7 arası mesafe=7,4 metre

7 ve 8 arası mesafe=14,3 metre

olmak üzere toplam taşıma mesafesi 80,5 metredir.

Üretim esnasında yalnızca koli bandı üretiminde geri dönüşüm işlemi yapılmamakta olup, streç film imalatında istenen spesifikasyonları sağlamayan hammaddeler geri dönüşüm alanına gönderilmektedir. Ayda 1 kez toplu olarak yapılan geri dönüşüm işlemi neticesinde geri dönüşüm sonrası ağırlık ölçümüne tâbî

olan hammaddeler yeniden hammadde ve yarı ürün deposuna aktarılmaktadır. Bu nedenle, streç film geri dönüşüm faaliyetlerine ilişkin herhangi bir süre ölçümü gerçekleştirilmemiştir. Dolayısıyla streç film üretimine dair mesafe ve süre iyileştirme çalışmaları, geri dönüşüm hârici işlemler üzerinde yürütülmüştür.

Tablo 2.1: Streç Film İmalatına Yönelik Taşıma Süresi Ölçümleri

Gözlem No	1. Taşıma Süresi (sn)	2. Taşıma Süresi (sn)	3. Taşıma Süresi (sn)	4. Taşıma Süresi (sn)	5. Taşıma Süresi (sn)	6. Taşıma Süresi (sn)
1	162	430	181	756	492	819
2	165	383	100	752	497	816
3	168	475	184	747	498	821
4	166	484	179	753	492	819
5	166	310	160	750	507	826
6	165	392	198	744	499	822
7	167	443	161	742	502	817
8	162	360	139	747	500	821
9	165	461	164	758	496	816
10	164	401	143	753	491	827
11	164	439	185	757	496	823
12	162	350	139	748	503	819
13	166	466	149	752	495	822
14	163	492	151	752	499	823
15	165	437	178	746	497	822
16	164	428	141	749	492	821
17	165	384	155	754	505	819
18	162	456	193	751	499	824
19	167	407	112	750	492	821
20	166	420	126	745	495	820
21	166	439	178	749	502	817
22	164	306	129	755	505	823
23	162	379	195	757	496	822
24	164	462	118	744	499	818
25	166	389	121	751	491	822
26	164	442	200	747	503	825
27	164	381	160	755	502	822
28	167	334	178	758	506	820
29	163	441	110	748	494	819
30	163	313	182	743	491	818
31	162	347	107	748	498	823
32	164	492	186	756	494	821
33	165	433	147	753	492	824
Ortalama Taşıma Süresi (sn)	164,48	411,39	156,03	750,61	497,58	820,97
Ortalama Taşıma Süresi (dk)	2,74	6,86	2,60	12,51	8,29	13,68
TOPLAM TAŞIMA SÜRESİ (dk)	46,68					

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

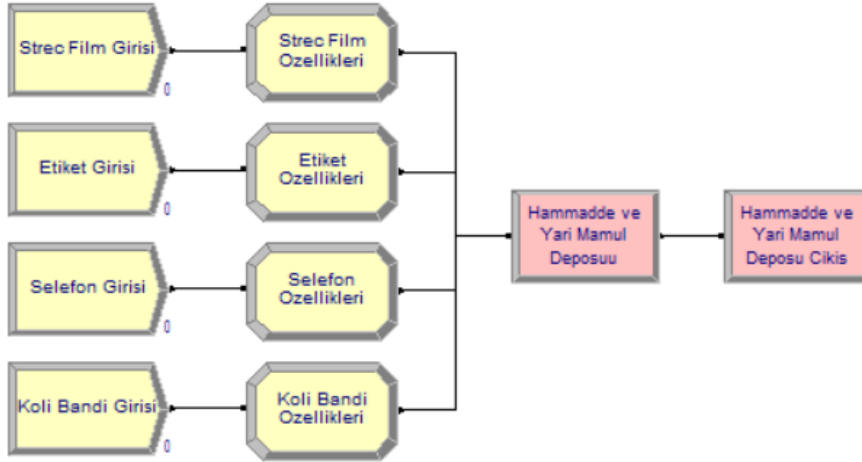
Tablo 2.1’de, streç film üretimine ilişkin istasyonlar arası taşıma işlemine yönelik yapılan 33 farklı süre ölçüm değerleri yer almaktadır. Buna göre streç film üretiminde ortalama taşıma süresi toplamda 46,68 dk’dır.

Mevcut Tesis Yerleşiminin Simülasyonu

Çalışmanın ikinci bölümünde yer alan tesis yerleşim planı, mesafe verileri ve süre değerleri ARENA 14.0 simülasyon programında simüle edilmiştir. Mevcut tesis yerleşiminin ve iş akışının simülasyonu; streç film, etiket, selefon ve koli bandı üretimlerinin tamamını kapsayacak şekilde oluşturulmuştur.

Söz konusu simülasyon çalışması; çalışmanın amacına uygun olarak, sadece streç film üretimi simülasyonu üzerinden izah edilecektir.

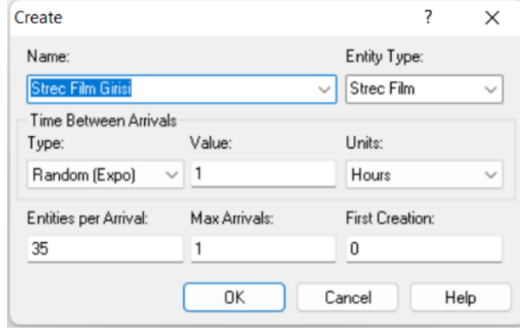
Şekil 3.1: Üretilen Ürünlerin ARENA Programında Sisteme Girişlerinin Tanımlanması

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

İşletmede üretilen 4 farklı ürünün sisteme girişi “Create” modülü ile sağlanmıştır. Akabinde söz konusu 4 farklı ürüne ilişkin belirlenen değerler “Assign” modülü ile atanmış ve taşıma süreçleri başlamıştır.

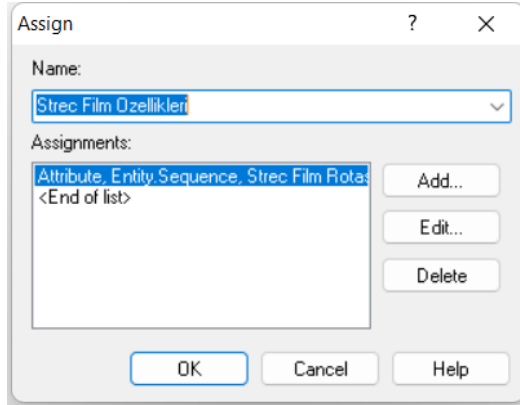
Şekil 3.2: ARENA Programında “Create” Modülünün Gösterimi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 3.2’de streç film üretiminin “Create” modülü içeriği gösterilmektedir. Bu modülde 4 farklı ürün için varlık tipleri belirlenmiş ve her biri sisteme 1 kez girecek şekilde her bir ürüne ait 35’er adet sipariş tanımlanmıştır.

Şekil 3.3: ARENA Programında “Assign” Modülünün Gösterimi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 3.3’te de görüleceği üzere, ürünlerin sisteme girişinin akabinde ürünler için oluşturulan rotaların ataması “Assign” modülü ile gerçekleştirilmiştir.

Şekil 3.4: ARENA Programında “Sequence” Modülünün Gösterimi

Name		Steps
1	Strec Film Rotasi	6 rows
2	Etiket Rotasi	6 rows
3	Selefon Rotasi	4 rows
4	Koli Bandi Rotasi	3 rows

Station Name	Step Name	Next Step	Assignments
1	Strec Film Hammadde Mikseri Station		1 rows
2	Strec Film Bodinoz Makinesi Station		1 rows
3	Hammadde Kontrol Alanı Station		1 rows
4	Dilimleme ve Sarım Makinesi Station		1 rows
5	Paketleme Alanı Station		1 rows
6	Nihai Urun Stok Alanı Station		1 rows

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

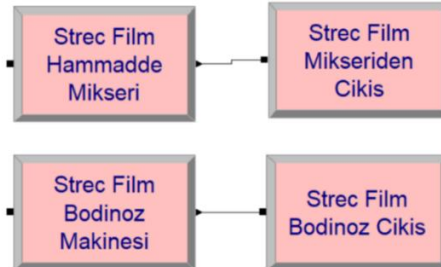
Strec film için oluşturulan rota, Şekil 3.4'teki “Sequence” modülünde detaylı olarak gösterilmektedir. Aynı işlem, diğer üç ürün için de gerçekleştirilmektedir.

Şekil 3.5: ARENA Programında İş İstasyonları Arası Sürelerin Atanması

Station Name	Step Name	Next Step	Assignments
1	Strec Film Hammadde Mikseri Station		1 rows
2			1 rows
3	Assignments		1 rows
4	Assignment Type	Attribute Name	Value
5	1	Attribute	1 den cikis 162 + 7 * BETA(1.35, 1.81)
6			1 rows

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

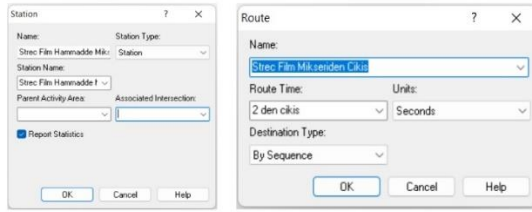
İşletmede üretilen ürünler benzer rotalarda iş akışına sahip iken, iki farklı ürün, aynı iki istasyon arasında farklı taşıma süresine sahip olmaktadır. Bu nedenle her bir ürün için rotalar arası süre atamaları ayrı ayrı gerçekleştirilmiştir. Şekil 3.5'te süre tanımlama işlemi gösterilmektedir.

Şekil 3.6: Strec Film İçin ARENA Programında “Route” ve “Station” Modüllerinin Gösterimi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Her bir ürünün rota atamalarına bağlı olarak sistemdeki iş akışını sağlayabilmek için “route” ve “station” modülleri kullanılmıştır. Şekil 3.6’da streç film ürünü için “Route” ve “Station” Modüllerinin gösterimi yer almaktadır. Her bir iş istasyonu için ayrı bir station – route modül grubu bulunmaktadır. “Station” modülü aracılığıyla istasyon bilgileri, “Route” modülü aracılığıyla ise bir sonraki adımın bilgileri sisteme aktarılmaktadır.

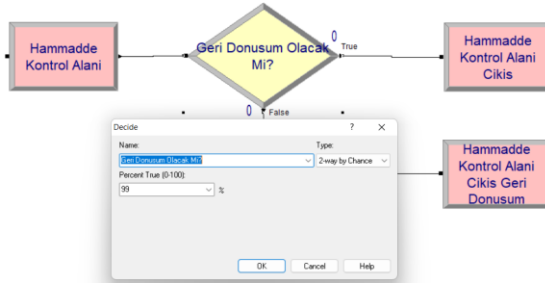
Şekil 3.7: ARENA Programında “Route” ve “Station” Modüllerinin Gösterimi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

İş istasyonlarının isimlendirmeleri “Station” modülünde yapılmıştır. İstasyonlar arası taşıma işleminin rotalama işlemi ise “Route” modülü ile gerçekleştirilmektedir. Şekil 3.7’de streç film için yapılan istasyon oluşturma ve rotalama işlemleri bütün ürünlere ilişkin ayrı ayrı gerçekleştirilmiştir.

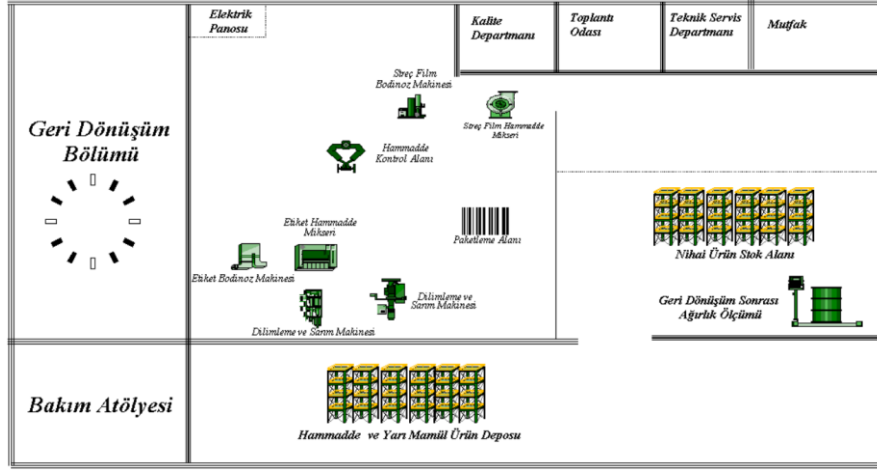
Şekil 3.8: ARENA Programında “Decide” Modülünün Gösterimi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

İşletmenin mevcut durumunun simülasyonunda geri dönüşüm işlemi yapıp yapılmaması durumuna ilişkin “Decide” modülü ile kurgulama yapılmıştır. Şekil 3.8’de bu süreç izah edilmektedir.

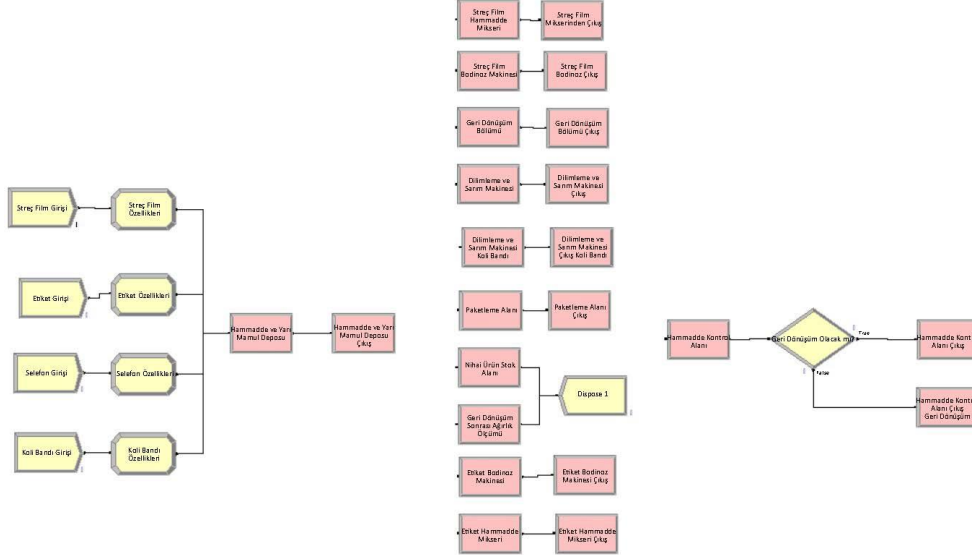
Şekil 3.9: Mevcut Yerleşim Planının ARENA ile Gösterimi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

İşletmenin Şekil 1.2’de yer alan mevcut tesis yerleşim planının ARENA programında görsel hale getirilmesi Şekil 3.9’daki gibidir.

Şekil 3.10: Ürünlerin İş Akışlarının ARENA ile Gösterimi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

İşletmede üretilen 4 farklı ürüne ilişkin ARENA programı üzerinde tanımlanan tüm iş akışları, Şekil 3.10’da yer almaktadır.

Tablo 3.1: Mevcut Tesis Yerleşim Düzeninde Ürünlerin Taşıma Süre Değerleri

	Ortalama	Minimum	Maksimum
Etiket	21,3913	8,1506	21,9886
Koli Bandı	26,162	25,9716	26,3779
Selefon	80,6944	80,5838	80,8233
Streç Film	45,6361	13,0617	48,2655

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

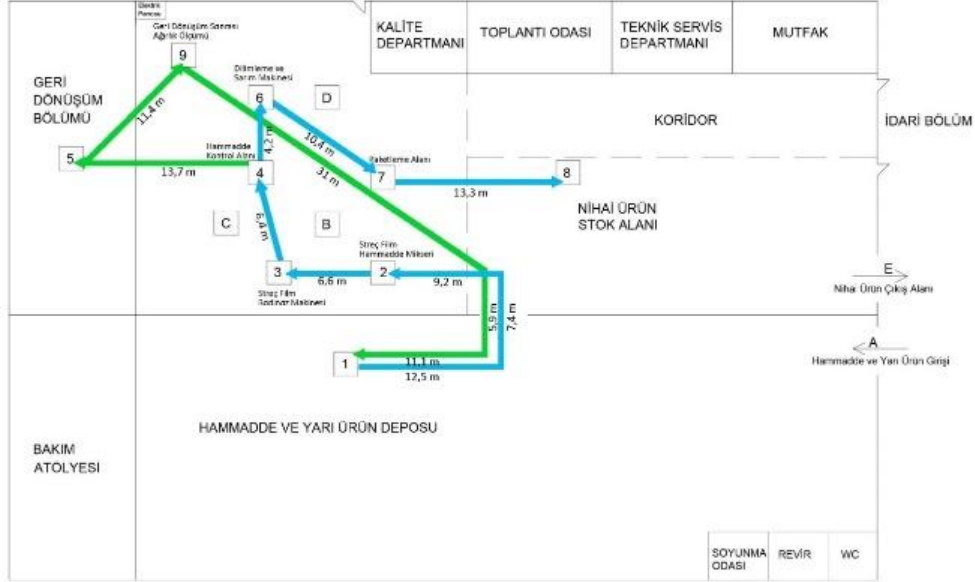
İşletmenin mevcut tesis yerleşiminin simülasyonu ARENA programında gerçekleştirilmiştir. Mevcut sistemin simülasyon modelinin çalıştırılması ile Tablo 2.5'te yer alan sonuçlar elde edilmiştir. Streç film ürününün toplam ortalama taşıma süresi 45,63 dk'dır.

Tablo 2.1'de yer alan streç film taşıma süre verileri Tablo 3.1'deki streç film üretimi taşıma süre verileri ile kıyaslandığında ARENA simülasyon programı aracılığıyla elde edilen değerlerin, gerçek taşıma süre verilerini ne ölçüde temsil ettiği anlaşılmaktadır. Tablo 2.1'e göre streç film üretiminde 33 farklı ölçüm değerinin ortalaması 46,68 dk iken, Tablo 3.1 incelendiğinde streç film üretiminin ortalama taşıma süresi 45,63 dk'dır. Dolayısıyla streç film üretiminin ortalama taşıma süresi bağlamında simülasyon verileri, bire bir ölçüm yapılarak elde edilen ortalama taşıma süresi ile % 97,75 oranında benzeşmektedir. Bu nedenle yapılan simülasyon çalışmasının reel durumu güçlü olarak temsil ettiği değerlendirilmektedir.

Alternatif Tesis Yerleşim Çözümlerinin Oluşturulması ve Karşılaştırılması

İşletmenin üretim sürecinde oluşan toplam taşıma mesafesinin minimize edilebilmesine yönelik deneme-yanılma yöntemine dayalı 3 farklı alternatif yerleşim planı oluşturulmuştur.

Şekil 4.1: Birinci Alternatif Tesis Yerleşim Planı ve Streç Film Üretim Akış Şeması

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışma kapsamında oluşturulan birinci alternatif tesis yerleşim senaryosunda; Şekil 4.1’de de görüleceği üzere, üretim alanı ile nihai ürün stok alanını ayıran seperatör kaldırılarak üretim alanına giriş mesafesinde kısaltma hedeflenmiştir. Ayrıca iş istasyonlarının üretim alanına geniş aralıklarla yerleştirilmesi tercih edilmiştir. Tablo 4.1’de söz konusu tesis yerleşim düzeni senaryosuna göre oluşan simüle edilmiş ölçüm değerleri gösterilmektedir.

Şekil 4.1’de birinci alternatif tesis yerleşiminin streç film üretim akışı yer almaktadır. Birinci alternatifte göre streç film üretiminde oluşan toplam taşıma mesafesi 70,0 m’dir. Geri dönüşüm işlemi için 4 no’lu istasyondan itibaren oluşan toplam taşıma mesafesi ile 73,1 m’dir.

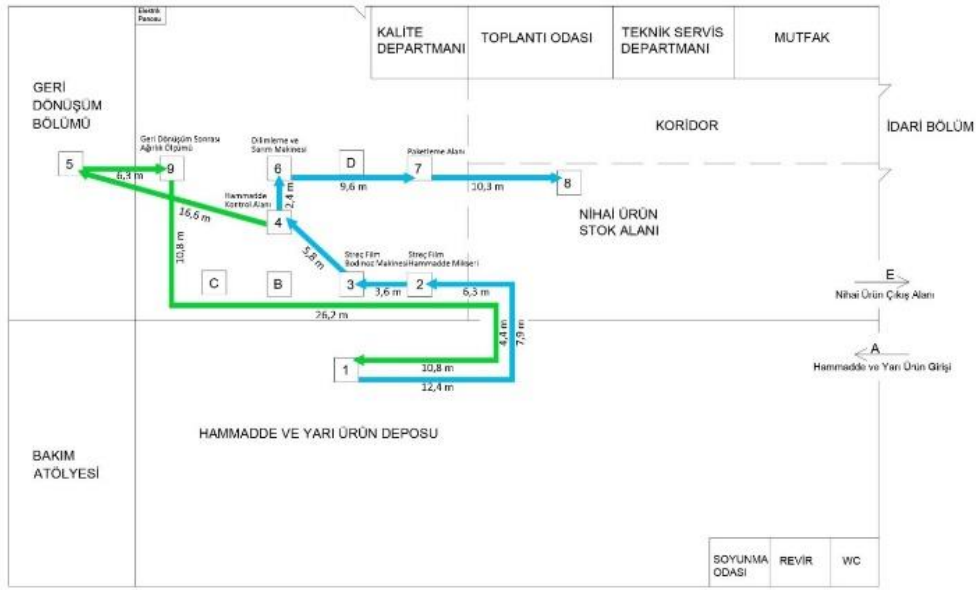
Streç film ürününe ilişkin sırasıyla Tablo 2.1’de bulunan 33 farklı taşıma süresi gözlem değeri ve ortalama gözlem değeri temel alınarak Microsoft Excel programında Birinci Alternatif Senaryoya ilişkin taşıma süreleri oluşturulmuştur. Bu işlem yapılırken, streç filme ilişkin her bir taşımada metre başına oluşan süreler, dakika bazında belirlenmiştir. Bu sürelerin en yüksek ve en düşük değerleri aralığında Excel tarafından rassal olarak süreler oluşturulmuştur.

Tablo 4.1: Birinci Alternatif Senaryoya Göre Streç Film Taşıma Süresi Değerleri

	Ortalama	Minimum	Maksimum
Etiket	18,6332	7,0245	19,2218
Koli Bandı	15,1148	15,0123	15,226
Selefon	88,8705	88,722	89,0766
Streç Film	48,0397	43,9463	51,665

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4.1’de, Birinci Alternatif Senaryoya ilişkin ortalama, minimum ve maksimum taşıma süre değerleri yer almaktadır. Buna göre birinci alternatif tesis yerleşim düzeni senaryosunda oluşan toplam ortalama taşıma süresi 48,03 dk’dır. Dolayısıyla mevcut tesis yerleşim düzenine göre % 5,25 oranında daha fazla taşıma süresi oluşmaktadır.

Şekil 4.2: İkinci Alternatif Tesis Yerleşim Planı ve Streç Film Üretim Akış Şeması

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışma kapsamında oluşturulan ikinci alternatif tesis yerleşim senaryosunda; Şekil 4.2’de de görüleceği üzere, üretim alanı ile nihai ürün stok alanını ayıran seperatör kaldırılmış ve üretim alanına giriş mesafesi kısaltılmıştır. Ayrıca üretim alanının yaklaşık yarı yarıya boş bırakılması suretiyle ilerleyen süreçte işletmede ek ürün üretilmesi durumuna yönelik uygun boş alan bırakılması tercih edilmiştir. Tablo 4.2’de söz konusu tesis yerleşim düzeni senaryosuna göre oluşan simüle edilmiş ölçüm değerleri gösterilmektedir.

Şekil 4.2’de ikinci alternatif tesis yerleşiminin streç film üretim akışı yer almaktadır. İkinci alternatife göre streç film üretiminde oluşan toplam taşıma mesafesi 58,3 m’dir. Geri dönüşüm işlemi için 4 no’lu istasyondan itibaren oluşan toplam taşıma mesafesi ile 75,1 m’dir.

Streç film, etiket, selefon ve koli bandı ürünlerine ilişkin sırasıyla Tablo 2.1’de bulunan 33 farklı taşıma süresi gözlem değerleri ve ortalama gözlem değerleri temel alınarak Microsoft Excel programında İkinci Alternatif Senaryoya ilişkin taşıma süreleri oluşturulmuştur. Bu işlem yapılırken, 4 farklı ürüne ilişkin her bir taşımada metre başına oluşan süreler dakika bazında belirlenmiştir. Bu sürelerin en yüksek ve en düşük değerleri aralığında Excel tarafından rassal olarak süreler oluşturulmuştur.

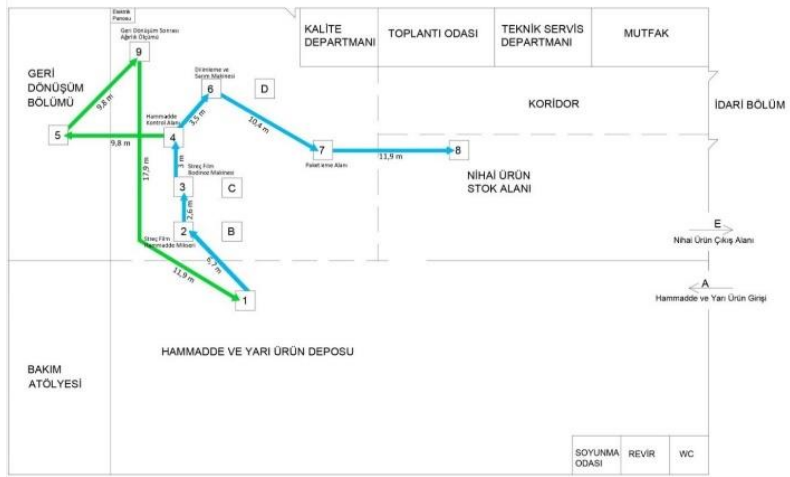
Tablo 4.2: İkinci Alternatif Senaryoya Göre Oluşan Taşıma Süresi Değerleri

	Ortalama	Minimum	Maksimum
Etiket	16,8131	16,6669	17,0108
Koli Bandı	10,2695	10,1921	10,3386
Selefon	80,9469	80,7753	81,1156
Streç Film	35,9254	33,4807	38,6546

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4.2’de, İkinci Alternatif Senaryoya ilişkin ortalama, minimum ve maksimum taşıma süre değerleri yer almaktadır. Buna göre ikinci alternatif tesis yerleşim düzeni senaryosunda oluşan toplam ortalama taşıma süresi 35,92 dk’dır. Dolayısıyla mevcut tesis yerleşim düzenine göre iyileştirme oranı % 21,27 seviyesindedir.

Şekil 4.3: Üçüncü Alternatif Tesis Yerleşim Planı ve Streç Film Üretim Akış Şeması

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışma kapsamında oluşturulan üçüncü alternatif tesis yerleşim senaryosunda; Şekil 4.3'te de görüleceği üzere, üretim alanı ile hammadde ve yarı ürün deposu arasındaki duvar üzerinde yeterli derecede bir geçiş alanı oluşturulmuş ve üretim alanıyla nihai ürün stok alanı arasındaki seperatör kaldırılmıştır. İşletme yetkilileri; hammadde ve yarı ürün deposuyla üretim alanı arasında duvar açılması durumunda üretim alanında hava akımı oluşabileceğini, bu durumun üretilen ürünlerin spesifikasyonlarını olumsuz yönde etkileyebileceğini ve bu nedenle duvar üzerinde bir geçiş koridoru açılması alternatifini tercih etmediklerini beyan etmişlerdir. Ancak yapılan çalışmada, söz konusu iki alan arasında geçiş koridorunun açılabilmesi durumuna yönelik üçüncü bir alternatif tesis yerleşim senaryosu oluşturulması ve diğer alternatiflerle ve mevcut durumla kıyaslama yapılması yöntemi tercih edilmiştir. Tablo 4.3'te söz konusu tesis yerleşim düzeni senaryosuna göre oluşan simüle edilmiş ölçüm değerleri gösterilmektedir.

Şekil 4.3'te üçüncü alternatif tesis yerleşiminin streç film üretim akışı yer almaktadır. Üçüncü alternatife göre streç film üretiminde oluşan toplam taşıma mesafesi 38,1 m'dir. Geri dönüşüm işlemi için 4 no'lu istasyondan itibaren oluşan toplam taşıma mesafesi ile 49,4 m'dir.

Streç film ürününe ilişkin sırasıyla Tablo 2.1'de bulunan 33 farklı taşıma süresi gözlem değerleri ve ortalama gözlem değerleri temel alınarak Microsoft Excel programında Üçüncü Alternatif Senaryoya ilişkin taşıma süreleri oluşturulmuştur. Bu işlem yapılırken, 4 farklı ürüne ilişkin her bir taşımada metre başına oluşan süreler dakika bazında belirlenmiştir. Bu sürelerin en yüksek ve en düşük değerleri aralığında Excel tarafından rassal olarak süreler oluşturulmuştur.

Tablo 4.3: Üçüncü Alternatif Senaryoya Göre Oluşan Taşıma Süresi Değerleri

	Ortalama	Minimum	Maksimum
Etiket	15,6673	15,526	15,8583
Koli Bandı	13,079	13,0065	13,1669
Selefon	78,9698	78,8728	79,0866
Streç Film	35,055	33,5731	36,3788

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4.3'te, Üçüncü Alternatif Senaryoya ilişkin ortalama, minimum ve maksimum taşıma süre değerleri yer almaktadır. Buna göre ikinci alternatif tesis yerleşim düzeni senaryosunda oluşan toplam ortalama taşıma süresi 35,05 dk'dır. Dolayısıyla mevcut tesis yerleşim düzenine göre iyileştirme oranı % 23,18 seviyesindedir.

SONUÇ

Tesis yerleşim tasarımı çalışmaları hem imalat sektörü işletmeleri, hem de hizmet ve ticaret sektörü işletmeleri açısından büyük önem arz etmektedir. Bilhassa imalat sektörü işletmeleri; kuruluş öncesinde ve kuruluş aşamasında, üretim alanlarının planlamasını ve yerleşimini doğru şekilde kurgulamak durumundadır.

Doğru şekilde kurgulanmış bir üretim sürecinin, işletmenin üretim kaynaklarını etkin kullanmasını ve üretim faaliyetlerini verimli yürütmesini sağlayacağı aşikârdır. Üretim tesisinin ürüne göre yerleşim veya sürece göre yerleşim düzenlerinden hangisine göre planlanacağı, ilerleyen dönemlerde üretim hacminde ürün çeşitliliğinde değişim planlanıp planlanmadığı ve makine-ekipman altyapısının gelişen şartlara uyum sağlayabilmek amacıyla ne ölçüde yenilenebileceği vb. hususlar bütünlük olarak ele alınmalıdır. Bu doğrultuda, bahsedilen hususlara kolaylıkla uyum sağlayabilir nitelikte bir başlangıç yerleşimi elde edilmeye çalışılmalıdır. Tesis yerleşim planlamasının doğru kurgulanmaması durumunda ise mevcut sistemin iyileştirmesi veya yeniden tasarlanmasının yeni bir tesis yerleşimi kurgulamaya nazaran daha maliyetli olması muhtemeldir.

Bu çalışmada, Amasya ilinde faaliyet gösteren ve plastik bazlı endüstriyel tüketim malzemelerinin imalatını gerçekleştiren bir imalat işletmesi ele alınmıştır. Söz konusu işletme streç film, etiket, selefon ve koli bandı olmak üzere 4 farklı ürünü imal etmekte olup, bu ürünler benzer makine gruplarında işlem görerek üretilmektedir. Dolayısıyla bu işletme, sürece göre tesis yerleşimi ilkesine göre oluşturulan bir tesis yerleşim düzenine sahiptir. Çalışmada işletmenin ürettiği ürünlerden yalnızca streç film üzerinden taşıma mesafeleri ve süreleri azaltılmaya çalışılmıştır.

Alternatif tesis yerleşim tasarımları, deneme yanılma yöntemi esas alınarak gerçekleştirilmiştir. Alternatif yerleşim senaryoları oluşturulmadan önce yapılan görüşmelerde işletme yetkilileri, geliştirilecek olan yerleşim senaryolarında; hammadde ve yarı ürün deposunun, üretim alanının, geri dönüşüm bölümünün, bakım atölyesinin ve nihai ürün stok alanının lokasyonu üzerinde bir değişiklik yapılmamasını istediklerini, ayrıca üretim alanı ile hammadde ve yarı ürün deposu arasındaki duvar üzerinde bir geçiş koridoru açılmamasını tercih ettiklerini beyan etmişlerdir. Bu hususlar dikkate alınarak 3 farklı alternatif tesis yerleşim düzeni senaryosu geliştirilmiştir. Alternatif senaryoların hepsinde; üretim alanı ile nihai ürün stok alanı arasındaki seperatörün kaldırılacağı, iş istasyonları arasında en az 2 metre mesafe bulunacağı ve iş istasyonlarının duvarlara 2 metreden yakın olamayacağı varsayılmıştır. Birinci senaryoda, üretim alanındaki iş istasyonlarının arasındaki mesafelerin geniş olması ve iş istasyonlarının üretim alanının tamamına yayılmış olarak konumlandırılması yoluna gidilmiştir. İkinci senaryoda, işletmenin ilerleyen zamanlarda mevcut ürün gamına eklemeler yapabilme ihtimaline dayalı olarak üretim alanının yarıya yakın kısmının boş bırakılması tercih edilmiştir. Üçüncü senaryoda ise işletme yetkililerinin tercih etmemesine rağmen hammadde ve yarı ürün deposundan üretim alanına bir geçiş koridoru açıldığında oluşacak mesafe ve sürenin belirlenmesi ve kıyaslama yapılması hedeflenmiştir.

Çalışmanın dördüncü bölümde belirtilen sonuçlardan da anlaşılacağı üzere; birinci alternatif senaryoda, mevcut duruma göre toplam ortalama taşıma süresi bağlamında % 5,25 oranında daha fazla süre oluşmaktadır. Bu durum, dört farklı ürün için aynı yerleşim düzeninin kullanılması zorunluluğuyla ilintilidir. Zira Tablo

3.1 ve Tablo 4.1 verileri karşılaştırıldığında mevcut durumdaki toplam taşıma süresinin 173,87 dk olduğu, birinci alternatif senaryoda ise tüm ürünlerin toplam taşıma süresinin 170,63 dk'ya indirildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla her ne kadar streç film üretiminin toplam taşıma süresinde artış oluştursa da genel anlamda birinci alternatif senaryodaki toplam taşıma süresinde küçük bir oranda azalış sağlanabildiği görülmektedir. İkinci tesis yerleşim senaryosunda ortalama taşıma süresi bağlamında mevcut duruma göre %21,27'lik bir iyileştirme sağlanmasının ise üretim alanının yarıya yakın kısmının ileriye dönük muhtemel gelişmelere dayalı olarak boş bırakılmasıyla ve iş istasyonları arasındaki mesafenin makul seviyelerde olmasıyla ilintili olduğu düşünülmektedir. Üçüncü alternatif tesis yerleşim düzeni senaryosunda mevcut düzene kıyasla %23,18 oranında iyileştirme elde edildiği saptanmıştır.

Sonuç olarak işletme yetkililerinin hammadde ve yarı ürün deposundan üretim alanına doğrudan bir geçiş koridoru açılmaması yönündeki tercihinin ve üçüncü senaryoda elde edilen iyileştirmeyle ikinci senaryoda elde edilen iyileştirme arasında ihmal edilebilecek düzeyde bir fark olmasına binaen, söz konusu üretim işletmesinin; bahse konu üç senaryo arasından ikinci alternatif tesis yerleşim senaryosunu uygulamasının uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Yazarlar çalışmaya eşit katkı vermiştir ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Brunoro Ahumada, C., Quddus, N. & Mannan, M. S. (2018). A method for facility layout optimisation including stochastic risk assessment. *Process Safety and Environmental Protection*, 117, 616-628. <https://doi.org/10.1016/j.psep.2018.06.004>

Chen, C., Tran Huy, D., Tiong, L. K., Chen, I.-M. & Cai, Y. (2019). Optimal facility layout planning for AGV-based modular prefabricated manufacturing system. *Automation in Construction*, 98, 310-321. <https://doi.org/10.1016/j.autcon.2018.08.008>

de Lira-Flores, J. A., López-Molina, A., Gutiérrez-Antonio, C. & Vázquez-Román, R. (2019). Optimal plant layout considering the safety instrumented system design for hazardous equipment. *Process Safety and Environmental Protection*, 124, 97-120. <https://doi.org/10.1016/j.psep.2019.01.021>

Garcia, E. F., Zúñiga, E. R., Bruch, J., Moris, M. U. & Syberfeldt, A. (2018). Simulation-based optimization for facility layout design in conditions of high uncertainty. *Procedia CIRP*, 72, 334-339. <https://doi.org/10.1016/j.procir.2018.03.227>

Gürgen Bilişik, O., Özcan, T. & Esnaf, Ş. (2011). Tesis yerleşim düzenlemesi alternatiflerinin TOPSIS ve Gri İlişkisel Analiz yöntemleri ile değerlendirilmesi. İçinde S. Birgün, S. Onursal & N. Tunçbilek (Ed.), *XI. Üretim Araştırmaları*

Sempozyumu: Toplumsal kalkınmada üretimin artan rolü-Bildiriler Kitabı (ss. 843-852).

Kobu, B. (2017). *Üretim yönetimi* (18. bs). Beta Basım Yayım Dağıtım.

Kulturel-Konak, S. (2017). A matheuristic approach for solving the dynamic facility layout problem. *Procedia Computer Science*, 108, 1374-1383. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2017.05.234>

Matai, R. (2015). Solving multi objective facility layout problem by modified simulated annealing. *Applied Mathematics and Computation*, 261, 302-311. <https://doi.org/10.1016/j.amc.2015.03.107>

Özkan, N. (2015). *Fabrika organizasyonu ve yönetimi* (2. bs). Seçkin Yayıncılık.

Porter, A. (2009). *Operations management*. Albert Porter & Ventus Publishing.

Turanoğlu, B. & Akkaya, G. (2018). A new hybrid heuristic algorithm based on bacterial foraging optimization for the dynamic facility layout problem. *Expert Systems with Applications*, 98, 93-104. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2018.01.011>

Yüksel, H. (2019). *Üretim/İşlemler yönetimi-Temel kavramlar* (5. bs). Kitapana Yayınevi.

Araştırma Makalesi

İYİ YÖNETİM İLKELERİ ÇERÇEVESİNDE BELEDİYELERCE YÜRÜTÜLEN KAMU HİZMETLERİNE İLİŞKİN KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMU (KDK) KARARLARI ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA

Yakup ÖZKAYA*

Öz

Belediyeler tarafından yerine getirilen kamu hizmetlerini Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK) kararlarını referans alarak iyi yönetim ilkeleri çerçevesinde incelemeyi amaçlayan bu çalışma, üç bölüm olarak kurgulanmıştır. Belediyelerin Anayasa ve kanunlar ile belirlenen faaliyetlerinin kamusal hizmet olduğunu açıklayan birinci bölümden sonra dünyada ve Türkiye’de iyi yönetim ilkelerinin ne ifade ettiği açıklanmıştır. Son bölümde nitel analize yer verilmiştir. 2019-2023 yıllarını kapsayan çalışmada, KDK tarafından belediye hizmetleri ile ilgili verilen toplamda 362 karar Maxqda Analytics Pro 2022 isimli nitel veri analiz programı ile incelenmiştir. Vatandaşların, en fazla vergi/ödeme işlemleri, yapı kayıt/ruhsat, su, imar, yol ve altyapı gibi konularda KDK’ya başvuru yaptığı görülmüştür. Bu başvurulara karşı verilen kararlarda idarelerin genel olarak iyi yönetim ilkelerine uyma oranının uymama oranından yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte idarelerin; “idarelerin makul sürede karar verme”, “hesap verilebilirlik”, “şeffaflık”, “kararın geciktirilmeksizin bildirilmesi”, “kararın gerekçeli olması” ve “kanunlara uygunluk” ilkelerine büyük oranda uyduğu saptanmıştır. İdarelerin en zayıf olduğu ilke ise “karara karşı başvuru yolları ve sürelerinin gösterilmesi” ilkesidir. Dürüstlük, nezaket, haklı beklentiye uygunluk gibi hukuki dayanağı olmayan iyi yönetim değerlerine uyulmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Denetçiliği Kurumu, İyi Yönetim, Belediye, Kamu Hizmeti.

A QUALITATIVE RESEARCH ON OMBUDSMAN INSTITUTION (KDK) DECISIONS PUBLIC SERVICES IMPLEMENTED BY MUNICIPALITIES WITHIN THE FRAMEWORK OF GOOD GOVERNANCE PRINCIPLES

Abstract

Bu makale için önerilen kaynak gösterimi (APA 6. Sürüm):

Özkaya, Y. (2023). İyi yönetim ilkeleri çerçevesinde belediyelerce yürütülen kamu hizmetlerine ilişkin Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK) kararları üzerine nitel bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (3), 1447-1473.

* Öğr. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Adalet Meslek Yüksek Okulu, ORCID: 0000-0001-8724-1306, yakup.ozkaya@deu.edu.tr

Bu çalışma için etik kurul onayına ihtiyaç duyulmamıştır.

This study, structured into three sections, aims to examine municipal public services within the framework of good governance principles based on the decisions of the Ombudsman Institution (KDKs). After the first section explaining the activities of municipalities, as defined by the Constitution and laws and constitute public services, the meaning of good governance principles in the World and in Türkiye are explained. The final section includes a qualitative analysis. In this study, covering the years 2019-2023, a total of 362 decisions related to municipal services issued by the KDK were analyzed using the qualitative data analysis program called Maxqda Analytics Pro 2022. It has been observed that citizens primarily apply to the KDK regarding tax/payments, building registration/licenses, water, urban planning, roads, and infrastructure, among other subjects. It has been revealed that the overall compliance rate of administrations with good governance principles is higher than the non-compliance rate in the decisions issued based on these appeals. Additionally, administrations have largely adhered to principles such as "timely decision-making," "accountability," "transparency," "prompt notification of decisions," "reasoned decisions," and "compliance with laws." The weakest principle observed among administrations is the principle of "indication of avenues and deadlines for appeal against decisions." It has been determined that non-legally based values of good governance, such as honesty, courtesy, and adherence to justified expectations, are not followed.

Keywords: Ombudsman Institution, Good Governance, Municipality, Public Service.

GİRİŞ

Dünya genelinde belediye sınırları içinde yaşayan insan sayısı, her ülkenin farklı nüfus yapısına ve idari yapılanmasına bağlı olarak değişebilir. Ancak insanların çoğunun kentlerde yaşadığı verisine dayanılarak (UN-Habitat Core Team, 2022: 9; UN, 2019:1), söz konusu nüfusun çoğunluğunun belediye sınırları içinde ikamet ettiği düşünülebilir. Devlet yapıları (üniter-federal) fark etmeksizin hemen her ülkede yerel kamusal hizmetlerin birçoğu belediyeler tarafından yerine getirilmektedir. Nitekim Türkiye’de de dayanağını Anayasa ve kanunlardan alan belediyeler aracılığıyla yerel müşterek birçok hizmet yürütülmektedir. Bu nedenle belediyelerce yerine getirilen hizmetlerle sürekli muhatap olan vatandaşlar açısından hizmet kalitesi oldukça önemlidir.

Çalışmanın bağımsız değişkeni olan ve şeffaflık, dürüstlük, eşitlik, tarafsızlık gibi ilke ve değerlerden oluşan “iyi yönetim ilkeleri”; yönetim kalitesi ve iyi toplum gibi kavramlarla ilişkilendirilen (Holmberg & Rothstein, 2012: 1) ve hizmet sunumunun kalitesini ve vatandaşların memnuniyet düzeylerini arttıran idari bir tutumdur. Kamu görevlileri tarafından önceden belirlenmiş olan yönetsel ilkeler doğrultusunda yürütülen ve kamu hizmetlerinden yararlananlara odaklanmış yaklaşımlar bütünü olarak iyi yönetim ilkeleri, her zaman yasal bir zeminde olmayabilir. (Aristovnik, Kovač, Leben, & Tomažević, 2018). Örneğin bir iyi yönetim ilkesi olarak hesap verebilirlik Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile yasallık kazanmışken diğer bir ilke olan dürüstlük aynı oranda bir yasal meşruiyete kavuşmamıştır.

Bu kapsamda iyi yönetim ilkeleri olarak belirlenen değerlerin tamamının tüm idari yapılar açısından aynı şekilde uygulanması güçtür. Bir denetim mekanizması olan idari yargı açısından da aynı sorun söz konusudur. Büyük oranda cari mevzuata dayanan yargı kararlarının yasal olmayan iyi yönetim ilkelerinin uygulanması ve yaygınlaşması önündeki engelleri bertaraf edici etkisi düşük kalmaktadır. Tam da bu noktada KDK etkili bir aktör olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye’de Kamu Denetçiliği Kurumu, 2010 yılında Anayasa’ya dahil edilmiş olup, 14/6/2012 tarihinde kabul edilen 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu ile yasal bir temele kavuşturulmuştur. Bu mevzuat düzenlemeleri aracılığıyla, iyi yönetim ilkeleri, daha yapılandırılmış ve sistematik bir şekilde denetlenebilir hale gelmiştir. Çünkü herhangi bir KDK kararı incelendiğinde ilgili konu her ne olursa olsun iyi yönetim ilkeleri temel değerlendirme başlıklardan biridir. KDK’nın kolay başvurulabilir ve hızlı karar alan yapısının yanı sıra iyi yönetim ilkelerini bir değerlendirme prensibi olarak kabul etmesi, bu ilkelerin uygulanması ve yaygınlaşması açısından önemlidir. Dolayısıyla bu çalışmada vatandaşlara en yakın idari birimler olan ve yerel kamu hizmetlerini yerine getiren belediyelerin faaliyetleri ile ilgili KDK’da şikâyet konusu olmuş sorunların iyi yönetim ilkeleri açısından analizinin yapılması amaçlanmıştır.

KAMU HİZMETİ VE TÜRKİYE’DE BELEDİYELERCE YÜRÜTÜLEN HİZMETLERİN KAPSAMI

İdare hukuku içerisinde yer alan pek çok kavramın açıklanmasında referans olan ve bu nedenle idare hukukunun temel kavramlarından biri haline gelen kamu hizmeti kavramı, 19. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Kamu hizmetinin idare hukukuyla birlikte iktisadi bir niteliğinin bulunması, idare hukukunu aşan bir yapısının olması, hâlihazırda birçok kuralsız ve belirsiz kavramı içerisinde barındıran idare hukuku açısından incelenmesi ve dönemsel ihtiyaçların kavramın tanımına etki etmesi gibi birçok sebep kavramın açıklanmasını zorlaştırmaktadır (Yılmaz, 2008: 1215-1234). Lügat anlamı ile kamu hizmeti, kar elde etmek için değil, ihtiyaç temelinde halk için yapılan faaliyetler (Cambridge Dictionary, 2023); kamu yararına sunulan bir hizmetler (Merriam-Webster, 2023), bir kişinin hükümetin bir parçası olarak yaptığı iş (The Britannica Dictionary, 2023) şeklinde tanımlanmıştır. Bu, konuyu doğrudan ele almayan çalışmaların da sıklıkla başvurduğu ve kabul ettiği bir tanımlama yaklaşımıdır. Literatürde; hükümet tarafından genel halkın yararına yapılan faaliyet ve hizmetler (Shittu, 2020), kamu kurumlarının kendisinin ya da bunların gözetimi altındaki özel girişimlerin sağladığı hizmetler (Aydın, 2011: 28); kamu kurumlarının kendisinin ya da bunların gözetimi altındaki özel girişimlerin kamu yararı için genel ve ortak ihtiyaçları karşılamak amacıyla sunduğu hizmetler (Özer, 2019: 12) şeklindeki ifadeler kamu hizmeti için yapılan tanımlardan bazılarıdır.

Kamu hizmetini genel tanımların yanı sıra özellikleri ve ilkeleri itibariyle de anlamaya çabalayan çalışmalar vardır. Ulusoy (2004: 14-16), kamu hizmetinin

niteliklerini şu şekilde sıralamaktadır: İlki, bahse konu faaliyetin yasama organınca önemli derecede toplumsal yarar sağlayacağı düşüncesinin olmasını ifade eden kamu yararı koşuludur. İkinci olarak, hizmetin özel teşebbüs yoluyla sürekli, yeterli ve düzgün bir şekilde yürütülme imkanının bulunmamasını ifade eden özel faaliyet olarak gereği gibi sunulmama koşuludur ve son olarak, özel faaliyet için söz konusu olmayacak hukuksal bir statüye sahip olmasını ifade eden spesifik hukuksal rejim koşuludur. Özkaya (2022: 195); hizmetlerin kesintiye uğramadan düzenli ve yeterli bir şekilde verilmesini (süreklilik ve düzenlilik), hizmetlerin değişen koşullara uyarlanmasını (değişkenlik ve uyarılama), genel ve ortak gereksinimleri karşılanmasını (nesnellik ve eşitlik), kar amacının güdülmemesini (bedelsizlik/meccanilik) kamu hizmetinin ilkeleri olarak derlemiştir.

Kamu hizmeti ile ilgili literatür, konunun kapsamı itibariyle oldukça geniştir. Bu nedenle kabul edilmiş ortak bir tanım arayışından ziyade uzlaşa sağlanmış ilke ya da özellikler üzerinden hareket etmek bu çalışma açısından daha doğrudur. Bu kapsamda kamu hizmetinin kamu yararı amacı gütmesi (maddi şart) ve kamu tüzel kişisi tarafından üstlenilmesi (organik şart) gerekliliğinin yukarıda ele alınan tanımların ortak vurgusu olduğu söylenebilir. Spicker'ın (2009: 970), “*herhangi bir terimin tanımı, pratikte nasıl kullanıldığına ve anlaşıldığına bağlıdır*” ifadesinden hareketle, belediyeler açısından kamu hizmeti kavramının tanımlanması meselesinin anılan iki şarta bağlı kalınarak kendi sistemi içerisinde ele alınması gerekmektedir.

Türkiye’de mahalli idarelerin bir parçası olan belediyeler sistemi, 1982 Anayasasının 123, 126 ve 127. maddeleri ile 2004 yılında çıkarılan 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 2005 yılında çıkarılan 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 2012 yılında çıkarılan 6360 sayılı kanun² ile yönetilmektedir. Belediyelerin hizmet alanının çerçevesi Anayasanın “...mahalli müşterek ihtiyaçlarını karşılamak...” ifadesiyle belirlenmiştir (md. 127). Diğer bir deyişle, ifade diğer mahalli idarelerle birlikte belediyelerin görev ve yetkileri açısından zorunlu bir ölçüttür. “Mahalli” kavramı ile coğrafi sınırlama; “müşterek ihtiyaç” kavramı ortak ihtiyaçlar ve “halkın” kavramı ile genellik kastedilmektedir (Kaman, 2020: 78). Anılan ölçüt her ne kadar diğer mahalli idareler için de geçerli olsa nüfusun %93,4’ünün il ve ilçe merkezlerinde yaşadığı verisine dayanılarak (TUİK, 2023) belediyeler açısından daha önemli olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 5393 sayılı kanunun üçüncü maddesinde belediyeler “*belde sakinlerinin mahallî müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan... kamu tüzel kişisi*” olarak tanımlanmış ve aynı manayı ihtiva eden ifade söz konusu kanunda dört kez tekrar edilmiştir (md. 3, 14, 15).

Belediye sistemini kuran anayasal ve yasal düzenlemelerden hareketle belediyeler tarafından yürütülen hizmetlerin, yukarıda belirtilen kamu hizmeti

² On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun.

kavramının maddi ve organik şartlarını taşıdığı anlaşılmaktadır. Bir kamu tüzel kişisi olarak belediyeler (organik şart), toplumun ortak ihtiyaçlarını karşılamak (maddi şart) ile görevlendirilmiştir. Bu ihtiyaçların içeriğine bakıldığında; ihtiyaçları karşılamak için belediyelere yüklenen görevler 1930-2005 yılları arasında yürürlükte olan 1580 sayılı Belediye Kanunu'nda 82 paragraf halinde sayılmışken 5393 sayılı Belediye Kanunu'nda bu görevler ana başlıkları ile ifade edilmiştir (Bayrakçı, 2019). Genel olarak bu hizmetler (md. 14); alt yapı, kent, çevre, sağlık, eğitim, kültür ve sanat, turizm, toplumsal hizmetler, huzur ve güvenlik (zabıta, itfaiye, ambulans, kurtarma) şeklindeki konularla ilgilidir. 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanununda büyükşehir belediyeleri için öngörülen görev ve sorumluluklar da daha detaylı olmakla birlikte benzer başlıklardadır (md. 7). Anılan hizmetlerin süreklilik, düzenlilik, nesnellik, eşitlik ve kar amacının güdülmemesi gibi kamu hizmetlerinin ilkelerine tekabül eden nitelikte olduğu görülmektedir.

ANA HATLARIYLA İYİ YÖNETİM İLKELERİ

Kamu kurum ve kuruluşları kamusal bir karar alırken idari prosedürleri izlerler. Bunların bir kısmı yasal dayanağa sahipken diğer bir kısmı ise demokrasiye ve daha kaliteli çıktılara hizmet etmek için yasal olarak önceden belirlenmemiş ve resmi rasyonelliğin eksikliğini telafi etmek için ortaya konulan prosedürlerdir (Ponce, 2005: 551). İdari prosedürler, çeşitli temel hakların korunmasına ilişkin hukuk da dahil olmak üzere hukukun uygulanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu kurallar, belirli bir durumda söz konusu maddi hakkın elde edilmesi olan bir amaca yönelik araç işlevi görebilir. Bu kapsamda subjektif bir bireysel hak ve bir yurttaş hakkı olarak ifade edilen iyi yönetim temelinde biçimlenecek idari prosedürler, yalnızca yöneticilerin yasal gerekliliklere uygun hareket etmesini gerektirmez, aynı zamanda vatandaşlara idari organlarla ilişkilerinde güvenebilecekleri uygulanabilir bir hak şeklinde koruma sağlar (Kristjánsdóttir, 2013: 238).

İyi yönetimin esas alınmadığı hatalı işleyen yönetimlerin, üretken yatırımların önünde bir engel oluşturduğu ve vatandaşların devlete karşı direnişine ve protestolarına ve en kötü durumda da başarısız bir devlete yol açtığı varsayılmaktadır. Bu yönüyle iyi yönetim kavramı, idari işlemleri ve vatandaş-yönetim ilişkilerini yeniden tanımlamaktadır. Vatandaşların hak ve menfaatlerine saygı gösterirken kamu yararını gözetken dengeli bir yaklaşım beklentisi ve gerekliliğine cevap vermektedir. İyi yönetim bir taraftan topluma hizmet amacı taşımakta, diğer taraftan yürütme gücüne toplumsal güveni teşvik etmektedir. Böylece siyasi istikrara katkıda bulunma, ekonomik kalkınma ve sosyal zenginliği teşvik etme amacına hizmet etmektedir. İyi yönetim ilke ve standartları, Avrupa Birliği (AB) mevzuatı ve içtihatlarından ve AB'ye üye devletlerindeki iyi yönetim uygulamalarına dayanmaktadır (Sigma, 2012: 7).

1995 yılında görevlendirilen Avrupa Ombudsmanı³ Jacob Sodermen, 1995 tarihli yıllık raporunda kötü yönetimi, iyi yönetimin karşıt bir kavramı olarak; Avrupa Topluluğu hukukuna uygun hareket etmeme olarak tanımlamıştır. 1997 yıllık raporunda ise idari usulsüzlükler, idari ihmaller, yetkinin kötüye kullanılması, ihmal, yasa dışı prosedürler, adaletsizlik, kötü muamele veya yetersizlik, ayrımcılık, aşırı gecikme, bilgi edinmeyi engelleme veya sağlamayı reddetme gibi diğer faaliyetlerin de kötü yönetimi teşkil edebileceğini belirtmiştir. Vatandaşların bir hakkı olarak iyi yönetim fikri, AB düzeyinde, AB Temel Haklar Şartı'nın taslağı bağlamında, özellikle Jacob Sodermen tarafından tanıtılmıştır. Buna göre iyi yönetim hakkı, “vatandaşın işlerinin açık, hesap verebilir ve hizmet odaklı bir kamu yönetimi tarafından uygun, adil ve hızlı bir şekilde ele alınması hakkına sahip olmasıdır”. Bu unsurlar, Lizbon Antlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle yasal olarak bağlayıcı hale gelen AB Temel Haklar Şartı'nın 41. maddesinde (iyi yönetim hakkı) yer almaktadır (Cuculoska, 2014: 1-5).

AB Temel Haklar Şartı'nda dört madde ile düzenlenen bu hak; tarafsızlık ve adalet, makul sürede hareket etme, herkesin olumsuzluğa düşürülmeden ifadesinin alınabilmesi, kendisine ilişkin bilgilere erişim, idari kararların gerekçelerinin açıklanması yükümlülüğü, neden olunan zararların tazmini, AB kurumlarına anlaşmalarda belirtilen dillerde başvuruda bulunabilme ve aynı dille yanıt almayı içermektedir (Charter of Fundamental Rights of the European Union, 2000: 13). İyi idare hakkının AB Temel Haklar Şartı'nın 41. maddesinde belirtilen şekli, içeriğinin tam bir resmini vermemektedir (Kristjánsdóttir, 2013: 241). Şart her ne kadar genel bir çerçeve çizse de iyi yönetim kavramı hala geniş ve esnek bir kavramdır (Bousta, 2013). İyi yönetimi, kamu hizmetlerinin kullanıcılarına yönelik demokratik tutumun sağlanması ile eş zamanlı olarak etkin yönetişimin bir bileşimi olarak gören Aristovnik vd. (2018), Şart'ın genel çerçevesine bağlı kalarak iyi yönetimin beş unsurunu şu şekilde saymışlardır: (i) yasallık, hakkaniyet, ölçülülük, kamu yararının korunması; (ii) tarafsızlık ve eşitlik/ayrımcılık yapmama; (iii) makul sürede karar verme; (iv) sesini duyurabilme hakkı, bilgi edinme, kendi dilini kullanma hakkı, hukuki çözüm, savunma hakkı; (v) yasal koruma ve ihlalin tazmini. İngiltere'de Parlamento ve Sağlık Hizmetleri Ombudsmanı kamu kurumları açısından iyi yönetim prensiplerini altı başlıkta ele almıştır (PHSO, 2023):

(i) *Doğrusunu Yapmak*: Tüm kamu kuruluşları yasalara uymak ve ilgililerin haklarını gözetmek zorundadır. Kanuni yetki ve görevleri ile sundukları hizmetin tabi olduğu diğer kurallara göre hareket etmelidirler. Kendi politikalarını ve prosedür kılavuzlarını takip etmelidirler.

(ii) *Müşteri odaklı olmak*: Kamu kurumları, müşterilerinin kolayca erişebileceği hizmetler sunmalıdır. Politika ve prosedürler açık; hizmetlerle ilgili bilgiler güvenilir ve eksiksiz olmalıdır. Müşterilerin bir kamu kurumundan neler bekleyebilecekleri ve bekleyemeyecekleri hakkında net olunmalıdır.

³ Avrupa Ombudsmanı 5 yıllığına seçilmektedir.

(iii) *Şeffaflık ve hesap verilebilir olmak*: Kamu kurumları şeffaflık kapsamında kararlarını ve eylemlerini açıklarken açık olmalıdır. Hem karar verirken başvurmuş oldukları kriterleri hem de bu kararların gerekçeleri belirtilmelidir. Hesap verilebilirlik kapsamında güvenilir kayıtlar oluşturmalıdır. Bu kayıtlar için kabul edilmiş yöntemlere başvurulmalı ve ihtiyaç olduğunda sunulmalıdır.

(iv) *Adil ve ölçülü davranmak*: Kurumlar insanlara her zaman adil, saygılı, eşit ve tarafsız davranmakla mükelleftir. İnsanların çeşitliliğini anlamalı ve saygı duymalı, hizmetlere erişim noktasında eşitliği sağlamalıdır. Bir kamu kuruluşunun eylem ve kararlarına hanel getirebilecek önyargılardan ve çıkarlardan uzak durulmalıdır. Çıkar, kayırma ya da ayrımcılığa neden olabilecek hareketlerden kaçınılmalıdır. Adil ve ölçülü davranmanın gereği olarak aynı türden olaylara aynı şekilde yaklaşılmalıdır.

(v) *İşleri düzeltmek*: Kamu kurumlarından kaynaklanan hatalar meydana gelebilir. Bu durumda kamu kurumlarının bunları kabul etmesi, özür dileyebilmesi, açıklama yapması ve hatayı gidermeye yönelik eyleme geçmesi gereklidir. Kamu kurumları, şikâyet ve itirazlar karşısında insanların hangi yolu izleyeceklerini açık bir şekilde belirtmelidir. Şikâyet prosedürleri tarafsız ve hızlı bir şekilde uygulanmalıdır. Bir şikâyetin kabul edilmesi halinde şikâyet konusunda etkilenenler için çözüm sunulmalıdır. Uygun çözüm yolları, kamu kurumunun şikâyetçiye bir açıklama ve özür dilemesini, kamu kurumunun düzeltici eylemini, şikâyetçiye mali tazminat veya bunların bir kombinasyonunu içerebilir. Sunulacak çarenin hata gerçekleşmeden önce beklenen etkiyi ortaya çıkarması amaçlanmalıdır. Çoğu zaman bunun mümkün olmadığı düşünülürse zararın adalete uygun bir şekilde karşılanması esas olmalıdır.

(vi) *Sürekli iyileştirme arayışı*: Faaliyetlerin etkili bir şekilde sürdürülmesi için kamu kurumlarının politika ve prosedürlerini düzenli bir şekilde gözden geçirmesi gerekmektedir. Olumlu ve olumsuz geri bildirimleri dikkate almalı ve bunları hizmet sunumları ve performansını artırmak için kullanmalıdır.

Avrupa Komisyonu (EU, 2023) da benzer bir şekilde iyi yönetimi genel sayılabilecek üst başlıklarla açıklamıştır. Komisyon idari işleyişine rehberlik eden ilkeleri kanunilik, ayrımcılık yapmama ve eşit muamele, ölçülülük ve tutarlılık olarak belirtmiştir. Ancak bu genel yaklaşımların yanı sıra görece daha spesifik sayılan ilkeler de sayan kurumlar vardır. The Commonwealth and Immigration Ombudsman/ Milletler Topluluğu ve Göçmenlik Ombudsmanı bunlardan biridir. Ombudsman, 2005 ile 2007 yılları arasında bir dizi rapor hazırlamıştır. Raporlarda, vakaların çoğunda yasal, fiili ve idari hatalar tespit edilmiştir. Bu örneklerden hareketle, raporlardan biri, iyi yönetimi teşvik etmek ve hükümetin karar alma sürecinin diğer alanlarında meydana gelen benzer hataları önlemek için on ilke belirlemiştir. Aşağıda belirtilen ilkeler, özellikle kamu üyelerinin hakları, yükümlülükleri ve yetkileri üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olabilecek karar verme ile ilgilidir (Commonwealth Ombudsman, 2007):

(i) Doğru, kapsamlı ve erişilebilir kayıtlar tutulmalıdır,

- (ii) Zorlayıcı yetkilerin kullanılmasında yeterli denetimler yapılmalıdır,
- (iii) Çözülmemiş ve zor vakalar liyakatli çalışanlar üzerinden yürütülmelidir,
- (iv) Bilgi teknolojisi sistemlerinin sınırlamalarına dikkat edilmelidir,
- (v) Kamu görevlileri hatalı varsayımlara/önyargılara karşı dikkatli olunmalıdır.
- (vi) Gecikmelere izin verilmemelidir,
- (vii) Diğer kurum ve kuruluşlarla bilgi alışverişinin önündeki engeller kaldırılmalıdır,
- (viii) Kurum içi etkili iletişim teşvik edilmelidir,
- (ix) Karar vermede karmaşıklığın önüne geçmek için gerekli tedbirler alınmalıdır,
- (x) Daha büyük sorunlarla karşılaşmamak için önceki benzer sorunlardan ders çıkarılmalıdır.

Görüldüğü üzere her ne kadar genel ilkeler ile mutabık yönleri bulunsa da konu bağlamı iyi yönetim ilkelerinin neler olduğuna etki edebilmektedir.

Ülkemizde iyi yönetim ilkeleri üzerinde belki de en fazla duran ve bu çalışmanın da konusunu oluşturan KDK'nın üzerinde durduğu ilkeler ise daha fazladır. KDK İyi Yönetim İlkeleri Rehberi'nde; "*kanunlara uygunluk, eşitlik ve ayrımcılığın önlenmesi, ölçülülük, yetkinin kötüye kullanılmaması, tarafsızlık, dürüstlük, nezaket, şeffaflık, hesap verebilirlik, kazanılmış hakların korunması ve haklı beklentiye uygunluk, dinlenilme ve savunma hakkı, bilgi edinme hakkı, makul sürede karar verme, kararların gerekçeli olması, karara karşı başvuru yollarının gösterilmesi, kararın geciktirilmeksizin bildirilmesi, kişisel verilerin korunması*" şeklinde 17 ilkeyi ele almıştır (KDK, 2019: 3).

KDK'NIN BELEDİYELERCE YÜRÜTÜLEN HİZMETLERE İLİŞKİN KARARLARININ İYİ YÖNETİM İLKELERİ AÇISINDAN ANALİZİ

KDK görev alanı ile ilgili olarak, kurulduğu 2012 yılından itibaren en güncel raporun yer aldığı 2022 yılına kadar 207 bin 403 şikâyet başvurusu almıştır. Yalnızca 2022 yılında 17 bin 816 şikâyet başvurusu olmuştur ve bunun 1819 adedini çalışmanın konusu olan mahalli idareler tarafından yürütülen hizmetler oluşturmaktadır (KDK, 2023). Bu sayı toplam şikâyetin %10.32'sine karşılık gelmektedir ve aşağıda yöntemi belirtilen çalışma açısından ilgili alanda verilen kararların incelenmeye değer bir konu olduğunun göstergesidir.

YÖNTEM

Araştırmanın amacı, kapsamı ve sınırlılıkları

Çalışmanın amacı, KDK'nın belediyelerce yürütülen kamu hizmetlerine ilişkin vermiş olduğu kararların iyi yönetim ilkeleri çerçevesinde analiz edilmesidir. Araştırmanın kapsamını son dört yıl içinde (31.03.2019 yılında yapılan yerel seçim

itibari ile araştırmanın yapıldığı 31.03.2023 tarihine kadar) verilen kararlar oluşturmaktadır. Yerel seçimlerin yapılması ve yeni yerel yöneticilerin seçilmesi alınan karar ve başvurularla doğrudan ilişkilendirilmemiştir. Bunun sebebi yaşanan sorun ve başvurunun bir önceki seçim dönemi ve yöneticileri ile ilişkili olmamasından kaynaklıdır. Bu nedenle seçilen dönem içerisinde alınan yaklaşık 7 bin 700 kararın ve yirmi başvuru konusunun içinden “mahalli idarelerce yürütülen hizmetler”e ilişkin olan 362 adet karar incelenmiştir.

Araştırmanın yöntemi ve deseni

Nitel araştırma yöntemine dayalı olan bu incelemede desen olarak durum çalışması benimsenmiştir. Bir konu, olay veya durumun detaylı olarak ele alınmasını ifade eden durum çalışmasıyla (Özkaya & Erat, 2022: 247), 2019-2023 yılları arasında KDK tarafından belediyelerce yürütülen kamu hizmetlerine ilişkin kararlar; öncelikle yorumlamaya dayanan betimsel, akabinde elde edilen verilerle içerik analizine tabi tutulmuştur.

Veri toplanması ve analizi

Belediyeler tarafından yürütülen hizmetlere ilişkin olarak Kamu Denetçiliği Kurumu resmî web sitesinde yer alan karar yayınları, raporlar ve iyi yönetim ilkeleri rehberinden yararlanılmıştır. Doğrudan “*belediyeler tarafından yürütülen hizmetler*”e ilişkin 362 karar öncelikle Maxqda Analytics Pro 2022 nitel veri analizi programı ile incelenmiştir. Bu kapsamda kararlar “başvuru”, “iyi yönetim ilkeleri” ve “karar” olmak üzere üç kategoride ele alınmıştır. “Başvuru” kategorisinde başvurunun konusu ve başvuruya konu idareler tespit edilmiş; “iyi yönetim ilkeleri” kategorisinde uyulan ve uyulmayan iyi yönetim ilkeleri ortaya konmuş ve son olarak “karar” kategorisinde karar tarihi, konusu ve türü analiz edilmiştir. Nitel analiz sırasında toplamda 3418 kod ataması yapılmış ve 3 tema altında 7 kategori ve 120 kod oluşturulmuştur.

BULGULAR ve TARTIŞMA

Araştırmanın bu kısmında araştırma problemine açıklık getirmesi adına çalışma kapsamına alınan 362 karar, Şekil 1’de görüldüğü üzere 3 tema altında toplanmıştır. Bunlar; başvuru, karar ve iyi yönetim ilkeleridir.

Şekil 1. Temalar Gösterimi (Kod Birlikte Oluşum Modeli)

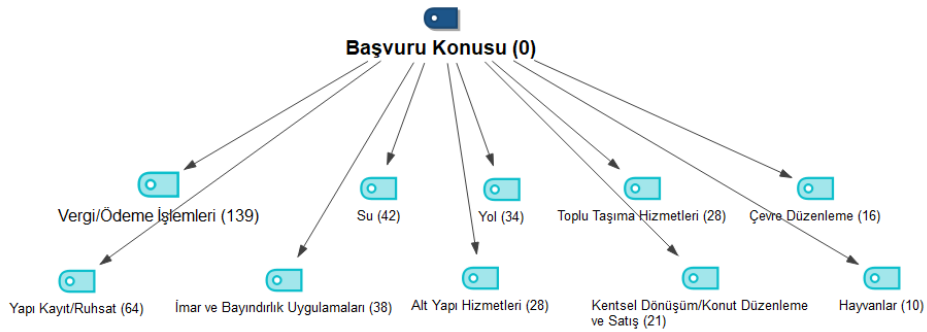
Başvuru

Araştırma kapsamında ele alınan ilk tema olan “Başvuru” temasına ait 2 kategori oluşturulmuştur. Bunlar; “başvuru konusu” ve “başvuruya konu idare”dir.

Başvuru konusu

Çalışmada hiyerarşik kodlama ile “Kod-Alt Kod Gösterimi”nden yararlanılmıştır. Burada amaç ana kodlar ve bu ana kodlara bağlı alt kodlar şeklinde bir kod yapısı oluşturarak analiz sürecini daha organize hale getirmek ve karmaşık veri setlerindeki ilişkilerin daha kolay anlaşılmasını sağlamaktır. Örneğin, ana kod olarak “Başvuru Konusu” belirlenmişse, bu kodun altında doğalgaz, otopark hizmetleri, katı atık yönetimi, personel işleri/atama, zabıta hizmetleri, elektrik gibi alt kodlar yer alabilir.

Şekil 2. Başvuru Temasına Ait Hiyerarşik Kod-Alt Kod Gösterimi

Başvuru Konusu kategorisi altında toplam 18 kod oluşturulmuştur. Bunlar; vergi/ödeme işlemleri, yapı kayıt/ruhsat, su, imar ve bayındırlık uygulamaları, yol, altyapı hizmetleri, toplu taşıma hizmetleri, kentsel dönüşüm/konut düzenleme ve satış, çevre düzenleme, hayvanlar, karar düzenlemesi, doğalgaz, otopark hizmetleri,

katı atık yönetimi, personel işleri/atama, zabıta hizmetleri, elektrik, cenaze ve defin hizmetleridir. Şekil 2’de en sık başvuru alan 10 kod, sayıları ile birlikte verilmiştir.

Şekil 2’ye göre; “Başvuru Konusu” kategorisinde en fazla başvuru konusunun vergi/ödeme işlemleri ile ilgili olduğu görülmektedir. Bu sayı 139’dur. Kararlar incelendiğinde başvuru konularının çoğunlukla emlak vergisi ve cezalarının iade edilmesi, emlak vergisi muafiyeti, emlak vergisinden indirimli olarak yararlanılması, emlak vergilerinin ertelenmesi vb. konularda olduğu saptanmıştır.

Konuyla ilgili taleplerin bir kısmı, kod numaraları da belirtilerek aşağıda yer almaktadır:

- 2016-2017 ve 2018 yıllarında adına tahakkuk eden ve kendisinden tahsil edilen emlak vergisi ve cezalarının iade edilmesi talebi (5),
- Şikâyetçinin, adına kayıtlı taşınmazın mimari, statik, elektrik ve tesisat projelerinin tarafına verilmesi karşılığında idare tarafından talep edilen ücrete yaptığı itiraz (211),
- Şikâyetçinin, emlak vergisi muafiyeti kapsamında değerlendirilerek ödemiş olduğu verginin iade edilmesi talebi (230),
- Yol Harcamalarına Katkı Payı bedelinin yüksek olduğu iddiası ve tarafına çıkartılan borcun iptali talebi hakkındadır. (245)

Başvuru Konusu kategorisinde sıkça bahsedilen (64 adet) bir diğer kod “yapı kayıt/ruhsat” olmuştur. Kararlar, yapı kayıt belgelerinin iptali, imar aykırılıklarının giderilmesi, bazı mahkeme kararlarının yerine getirilmesi, mevzuata aykırı işlemlerin iptali, imar planlarının iptali sonrası maddi ve manevi zararın tazmini ve tapu mağduriyetlerinin giderilmesi vb. taleplere yönelik başvurular üzerinden sonuçlandırılmıştır. Kod altında yer alan bazı başvuru konuları ve kod numaraları şu şekildedir:

- Ankara, Çankaya, Mahallesi, sayılı parsel üzerinde bulunan ve kaçak olduğu iddia edilen yapılara ilişkin olarak alınan yapı kayıt belgelerinin iptal edilmesi (112),
- İşyeri Açma ve Çalışma Ruhsatı (141),
- Şikâyetçinin, açmak istediği içkili restoran için işyeri açma ruhsatı verilmesi talebi hakkındadır (210).

Başvuru Konusu kategorisinde sayısal olarak oldukça yüksek bir diğer kod 42 başvuru ile “su”dur. Kod altında su, su aboneliği, su hatlarının onarılması, su kanallarının güvenliği, su sayacı ve su faturalarına yönelik başvuruların yer aldığı görülmektedir. Bazı başvuru konuları ve kod numaraları şu şekildedir:

- Başvuranın, köylerinde bulunan su hattının onarılması ve köylerine yeni su kaynağı sağlanması talebi (55),
- Başvuru, yeni bina su aboneliklerinde ön ödemeli elektronik kartlı su sayacı kullanımının zorunlu hale getirilmesine yönelik itiraz hakkındadır (79).

Sıklıkla bahsedilen bir diğer kod “*imar ve bayındırlık*” uygulamaları olmuştur (38). Bu kod altında yapılan başvuru konuları; imar kanununa aykırı yapılan eklentilerin yıkımı, imar yolunun açılması, imarsız yapıların yıkılması ve diğer imar izinleri ve işlemlerine yöneliktir. Kararlarda yer alan bazı konu başlıkları şu şekildedir:

- *Başvuranın, imar yolunun açılması talebi (49),*
- *İmara aykırı kaçak yapı hakkında yıkım işlemi yapılması talebi (146),*
- *Başvuranın, sahibi olduğu parselin, uygulama imar planının, nazım imar planına (yüksek yoğunluklu konut alanına) uygun hale getirilmesine dair talebi hakkındadır (351),*

Başvuru Konusu kategorisinde dikkate alınması gereken diğer kodlar şunlardır: “*Yol*” kodu altında çeşitli yol yapımı ve düzenlemesi, yol çalışmalarına bağlı mağduriyetlerin giderilmesi gibi konulara ilişkin 34 adet başvuru; “*Alt yapı hizmetleri*” kapsamında, altyapı ve yol, içme suyu ve kanalizasyon bağlantısı, su hattının onarılması ve doğa olayı sonrası oluşan hasarın giderilmesi gibi taleplerle ilgili 28 başvuru; “*Toplu taşıma hizmetleri*” adı altında toplu taşıma ve kartlarına dair 28 başvuru; “*Kentsel dönüşüm/konut düzenleme ve satış*” başlığında kentsel dönüşüm, yapı yıkım/yapım ve satışlarını içeren 21 başvuru; “*Çevre düzenlemesi*” kategorisinde park alanlarının yeşillendirilmesi, çöp konteyneri talebi, semt pazarının kaldırılması gibi konuları içeren 16 başvuru; “*Hayvanlar*” kodu altında sokak hayvanları ve hayvan parklarına ilişkin 10 başvuru; “*Karar düzenlemesi*” kategorisinde verilen kararların düzenlenmesi ve yeniden değerlendirilmesiyle ilgili 8 başvuru; “*Doğalgaz*” başlığında doğalgaz arzı ve ısınma sistemi aboneliği işlemlerine yönelik 8 başvuru; “*Otopark hizmetleri*” adı altında otopark yapımı ve işlemlerine dair 6 talep; “*Katı atık yönetimi*” kodu altında evsel ve katı atıklara ilişkin 5 karar; “*Personel işleri/atama*” başlığında personel işlemleri ve atamalara dair 3 başvuru; “*Zabıta hizmetleri*” kapsamında zabıta memurları ve zabıta müdürlüğündeki atamalarla alakalı 3 başvuru; “*Elektrik*” adı altında elektrik aboneliği hakkında 2 talep; ve nihayet “*Cenaze ve defin hizmetleri*” başlığında cenaze ve mezar yerleriyle ilgili 2 başvuru bulunmaktadır.

Tablo 1’de yer alan başvuru konularının yıllara göre dağılımına göre; 2019’da yapı kayıt/ruhsat, vergi/ödeme işlemleri ve altyapı hizmetleri kodları; 2020 ve 2022’de vergi/ödeme işlemleri, yapı kayıt/ruhsat, su kodları; 2021’de vergi/ödeme işlemleri, yapı kayıt/ruhsat, imar ve bayındırlık uygulamaları kodları; 2023’te imar ve bayındırlık uygulamaları, vergi/ödeme işlemleri, yapı kayıt/ruhsat, su kodlarının diğerlerine oranla daha sık bahsedildiği görülmektedir.

Tablo 1. Karar Yıllarına Göre Başvuru

Kod Sistemi	2019	2020	2021	2022	2023
↳ Başvuru					
↳ Başvuru Konusu					
↳ Vergi/Ödeme İşlemleri	6	51	56	22	4
↳ Yapı Kayıt/Ruhsat	8	18	16	19	3
↳ Su	2	14	10	13	3
↳ İmar ve Bayındırlık Uygulamaları	4	8	11	10	5
↳ Yol	3	13	7	9	2
↳ Alt Yapı Hizmetleri	6	12	6	4	
↳ Toplu Taşıma Hizmetleri	1	10	9	7	1
↳ Kentsel Dönüşüm/Konut Düzenleme ve Satış		9	3	8	1
↳ Çevre Düzenleme	1	3	7	4	1
↳ Hayvanlar		2	4	4	
↳ Karar Düzenlemesi		2	3	2	1
↳ Doğalgaz	1		7		
↳ Otopark Hizmetleri		3		2	1
↳ Katı Atık Yönetimi		1		3	1
↳ Personel İşleri/Atama		2	1		
↳ Zabıta Hizmetleri		2		1	
↳ Elektrik			2		
↳ Cenaze ve Defin Hizmetleri				1	1
Σ TOPLAM	32	150	142	109	24

Başvuruya konu idare

“Başvuruya Konu İdare” kategorisi altında bahsi geçen idareler kodlama sırasında önce şehir bazlı kategorize edilmiş ve ardından şehirler kendi içinde başvuru yapılan idarelere göre tasniflenmiştir. Tablo 2’de şehir ve idarelerin dağılımı ve sıklıkları aşağıdaki gibidir. Buna göre; İstanbul 71, Ankara 66 ve Manisa 23 başvuru ile ilk üçte yer almaktadır. Ayrıca, Şekil 3’te yer alan Bakanlıklar, belediyelere ilişkin hizmetlerden sorumlu, ilgili bakanlıklardır. Görüleceği üzere bakanlıklara ilişkin olarak da 26 adet başvuru söz konusudur.

Tablo 2. Şehir Bazlı İdarelerin Dağılımı

Kod Sistemi	Kararlar	TOPLAM	Kod Sistemi	Kararlar	TOPLAM
↳ Başvuru		0	↳ Kahramanmaraş	4	4
↳ Başvuruya Konu İdare		0	↳ Kastamonu	1	1
↳ Bakanlıklar	26	26	↳ Kayseri	8	8
↳ Adana	6	6	↳ Kırıkkale	1	1
↳ Ankara	66	66	↳ Kırklareli	1	1
↳ Antalya	13	13	↳ Kocaeli	11	11
↳ Ardahan	2	2	↳ Konya	8	8
↳ Aydın	5	5	↳ Kütahya	1	1
↳ Balıkesir	17	17	↳ Malatya	5	5
↳ Bartın	1	1	↳ Manisa	27	27
↳ Bayburt	1	1	↳ Mardin	4	4
↳ Bingöl	1	1	↳ Mersin	10	10
↳ Bolu	1	1	↳ Muğla	6	6
↳ Bursa	6	6	↳ Muş	1	1
↳ Çanakkale	1	1	↳ Nevşehir	2	2
↳ Çorlu	2	2	↳ Niğde	1	1
↳ Çorum	4	4	↳ Ordu	7	7
↳ Denizli	2	2	↳ Osmaniye	1	1
↳ Diyarbakır	2	2	↳ Rize	2	2
↳ Düzce	1	1	↳ Sakarya	7	7
↳ Edirne	1	1	↳ Samsun	5	5
↳ Elazığ	3	3	↳ Sivas	3	3
↳ Erzurum	5	5	↳ Şanlıurfa	3	3
↳ Eskişehir	5	5	↳ Tekirdağ	1	1
↳ Gaziantep	9	9	↳ Tokat	4	4
↳ Hatay	6	6	↳ Trabzon	6	6
↳ Iğdır	1	1	↳ Uşak	2	2
↳ Isparta	1	1	↳ Van	7	7
↳ İstanbul	71	71	↳ Zonguldak	1	1
↳ İzmir	22	22	Σ TOPLAM	421	421

Başvuru temasına göre katılımcı ifadelerinin yoğunluğa göre dağılımı şekil 3'te gösterilmektedir. Kod Bulutunda; daha büyük puntolu olarak gösterilen kodlar sık kullanılan ifadeleri temsil ederken, daha küçük puntolu olanlar, kodların daha az kullanıldığını göstermektedir. Şekilde de görüleceği üzere 362 karar içinde en sık karşılaşılan kavramlar “vergi/ödeme işlemleri”, “yapı kayıt/ ruhsat”, “imar ve bayındırlık” uygulamaları gibi Başvuru konusu içinde yer alan ve en sık kullanılan alt kodlardır.

Şekil 3. Başvuru Temasına Ait Katılımcı İfadelerinin Sıklığına Göre Oluşturulan Kod Bulutu

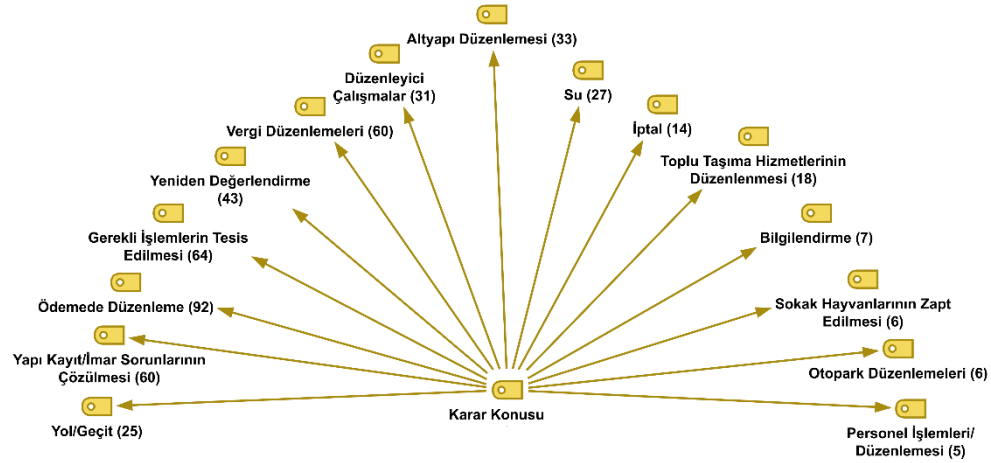

Karar

Araştırma kapsamında ele alınan ikinci tema olan “Karar” temasına ait 3 kategori oluşturulmuştur. Bunlar; karar tarihi, karar konusu, karar türüdür.

Karar konusu

Şekil 4. Karar Temasına Ait Hiyerarşik Kod-Alt Kod Gösterimi

“Karar Konusu” kategorisi altında 15 kod oluşturulmuştur. Bunlar; ödemede düzenleme, gerekli işlemlerin tesis edilmesi, yapı kayıt/ımar sorunlarının

çözülmesi, vergi düzenlemeleri, yeniden değerlendirme, altyapı düzenlemesi, düzenleyici çalışmalar, su, yol/geçit, toplu taşıma hizmetlerinin düzenlenmesi, iptal, bilgilendirme, sokak hayvanlarının zapt edilmesi, otopark düzenlemeleri, personel işlemleri/düzenlemesidir.

Karar Konusu kategorisinde en sık rastlanılan kod “*ödemede düzenleme*”dir (92). Kod altında ödemelerin düzenlenmesi, indirim, iade ve iptal yapılmasına yönelik kararların yer aldığı görülmektedir. Sonuçlandırılan başvuruların karar başlıklarında yer alan bazı ifadeler ve kod numaraları şu şekildedir:

- *Başvuran adına 2015-2018 yıllarına ilişkin olarak tahakkuk ettirilen vergi ve cezalarının iptal edilmesi ve şikayetçinin indirimli (sıfır) bina vergisi oranından yararlandırılması yönünde hakkında yeniden değerlendirme yapılması hususunda YEŞİLYURT BELEDİYE BAŞKANLIĞINA TAVSİYEDE BULUNULMASINA (12),*
- *Başvuranın hiçbir gelirin olmadığı belgelendirmesi nedeniyle indirimli emlak vergisi oranından yararlandırılması suretiyle ilgili dönemler için emlak vergisi muafiyetinin sağlanması hususunda ATAKUM BELEDİYE BAŞKANLIĞINA TAVSİYEDE BULUNULMASINA (109),*
- *Şikayetçinin, kurada kendilerine çıkan ev dolayısıyla çıkarılan borç için memur maaşına endeksli TEFE-TÜFE katsayısının uygulanmaması talebinin REDDİNE (268),*
- *Şikayetçinin, 2015 yılından 2020 yılına kadar (söz konusu yıllar dahil) adına tahakkuk ettirilen vergi ve ceza tutarlarının, indirimli emlak vergisi uygulamasından faydalandırılmak suretiyle terkin edilmesine ilişkin talebinin KABULÜNE (334)... karar verildi.*

Karar Konusu kategorisinde 64 adet ile en sık görülen diğer kod “*gerekli işlemlerin tesis edilmesi*” olmuştur. Karar başlıklarında yer alan bazı ifadeler ve kod numaraları şu şekildedir:

- *Başvuran tarafından Sanayi ve Teknoloji Bakanlığına, İzmir Büyükşehir Belediye Başkanlığına ve Bornova Belediye Başkanlığına başvuru konusu hakkında görüş, plan değişikliği ve gerekçe raporu ile ilgili olarak başvurusundan sonra rapor hazırlaması için gerekli işlemlerin tesis edilmesi hususunda SANAYİ ve TEKNOLOJİ BAKANLIĞINA, İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYE BAŞKANLIĞINA ve BORNOVA BELEDİYE BAŞKANLIĞINA TAVSİYEDE BULUNULMASINA (8),*
- *İstanbulkart Yönetmeliğinde yer alan öğrenci tanımındaki yaş şartının kaldırılması için gerekli işlemlerin tesis edilmesi hususunda İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYE BAŞKANLIĞINA TAVSİYEDE BULUNULMASINA (71),*
- *İdare tarafından mezkur uyumsuzluğun ilgili mevzuat kapsamında tekrar değerlendirilmesi, vergilendirme hatası tespit edilmesi halinde 213 sayılı Vergi*

Usul Kanunu'nun ilgili maddeleri çerçevesinde gerekli düzeltme işlemlerinin yapılması için ÇAYIROVA BELEDİYE BAŞKANLIĞI'NA TAVSİYEDE BULUNULMASINA (157) ... karar verildi.

“Yapı kayıt/imar sorunlarının çözülmesi” kodunun aynı kategoride sıklıkla ifade edildiği görülmektedir (60). Kararlarda yapı kayıt, imar ve ruhsat işlemlerine yönelik bazı karar metinleri ve kod numaraları şu şekildedir:

- *Ankara ili, Çankaya ilçesi, Yakupabdal Mahallesi, 565 nolu parsel üzerinde bulunan şikâyete konu yapılar için düzenlenen yapı kayıt belgelerinin, 3194 sayılı Kanunun Geçici 16 ncı maddesi hükmünde belirlenen şartları taşımadığının tespiti halinde iptal edilmesi için ÇEVRE ve ŞEHİRCİLİK BAKANLIĞI'NA TAVSİYEDE BULUNULMASINA (13),*
- *1/1000 uygulama imar planında yer alan yolun yerinde uygulanması hususunda ONİKİŞUBAT BELEDİYE BAŞKANLIĞINA TAVSİYEDE BULUNULMASINA (49)... karar verildi.*

Karar Konusu kategorisinde 60 kez geçtiği tespit edilen bir diğer kod “vergi düzenlemeleri” olmuştur. Kod altında vergi kararları ve ödemelerine yönelik bazı karar metinleri ve kod numaraları şu şekildedir:

- *Başvuranın adına hesaplanmış olan 2013-2014 yılına ait emlak vergilerinin zamanaşımına uğraması sebebiyle terkin edilmesi hususunda TRABZON BÜYÜKŞEHİR BELEDİYE BAŞKANLIĞINA TAVSİYEDE BULUNULMASINA (9),*
- *Başvuranın mezkur taşınmaz için 1319 sayılı Kanunun 30 uncu maddesi uyarınca kısıtlı emlak vergisi uygulamasından yararlanabilme talebinin REDDİNE (234)... karar verildi.*

Karar Konularına göre yapılan tasnifte sıkça yer verilen bir diğer kod “yeniden değerlendirme” olmuştur (43). Kararlarda başvuru konularının ilgili kurumlar tarafından yeniden değerlendirilmesi önerilmektedir. Konuyla ilgili bazı karar metinleri ve kod numaraları şu şekildedir:

- *Başvuruya konu taşınmazın mesken olarak kullanılıp/kullanılmadığının makul sürede yoklama yapılarak tespit edilmesi, mesken olarak kullanıldığının tespit edilmesi halinde başvuranın indirimli bina vergisi uygulamasından faydalanabilmesi için gerekli olan diğer şartları taşıyıp taşımadığı hususunun İdarece yeniden değerlendirilmesi ve bu kapsamda gerekli işlemlerin yapılması hususunda YENİMAHALLE BELEDİYE BAŞKANLIĞINA TAVSİYEDE BULUNULMASINA (66),*
- *Başvuru konusu yer ile ilgili trafik güvenliğini artırılması amacıyla yürütülen işlemlerin ve alınabilecek tedbirlerin yeniden gözden geçirilmesi hususunda KARAYOLLARI GENEL MÜDÜRLÜĞÜNE TAVSİYEDE BULUNULMASINA (324) ... karar verildi.*

Karar Konusu kategorisinde bahsedilen diğer kodlar ve sayıları sırasıyla; alt yapı işlemleri ve düzenlemelerine yönelik kararların yer aldığı “altyapı

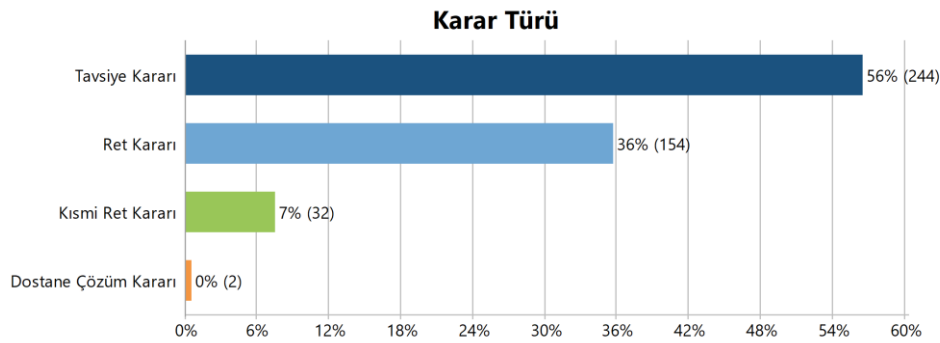
düzenlemesi” (33), çevre ile ilgili düzenleyici işlemlerin tesis edilmesiyle ilgili ifadelerin yer aldığı *“düzenleyici çalışmalar”* (31), su ödemeleri, su sayacı vb. konularda gerekli iş ve işlemlerin tesis edilmesine ilişkin kararların bulunduğu *“su”* (27), yol yapım ve geçitlerle ilgili kararlardan oluşan *“yol/geçit”* (25), toplu taşıma hatlarının ve ücretlerinin düzenlenmesiyle ilgili kararların bulunduğu *“toplu taşıma hizmetlerinin düzenlenmesi”* (18), başvuru konusuna yönelik iptallerle ilgili kararların yer aldığı *“iptal”* (14), başvuru sahiplerinin bilgilendirilmesine yönelik kararlarla sonuçlanan *“bilgilendirme”* (7), sokak hayvanlarının zapt edilmesi, barınakların düzenlenmesi ile ilgili kararların bulunduğu *“sokak hayvanlarının zapt edilmesi”* (6), otopark yapılması ve işlemlerine yönelik kararlar yer aldığı *“otopark”* (6) ve son olarak personel işlemleri, atamalarla ilgili kararlarla sonuçlanan *“personel işlemleri/düzenlenmesi”* dir (5).

Yukarıdaki kod ve sıklık sayıları incelendiğinde bu konuların toplum için ne kadar önemli olduğu görülmektedir. Konu başlıkları dikkate alındığında verilen kararların sürdürülebilir kalkınma ve yaşam kalitesine etki edeceği ve halkın günlük yaşantısını doğrudan etkileyeceği söylenebilir. Bu nedenle, bu tür bir veri analizi, yönetim organlarının toplum için en önemli olan konulara ne kadar odaklandığını görmemizi sağlar. Ayrıca, daha az dikkate alınan konuların gelecekteki planlamada öncelik kazanması gerekip gerekmeyeceğini değerlendirmek için de bir fırsat sunar.

Karar Türü

Karar Türü kategorisi altında 5 kod oluşturulmuştur. Bunlar; tavsiye kararı, kabul kararı, ret kararı, kısmi ret kararı, dostane çözüm kararıdır.

Grafik 2. Türüne Göre Karar Sayısını Gösteren Altkodların İstatistiği Modeli

Grafik 2’ye göre; araştırma aralığı olarak belirlenen 2019-2023 yılları arasında KDK’nın belediyelerce yürütülen kamu hizmetlerine ilişkin vermiş olduğu kararlarda 244 tavsiye, 205 kabul, 154 ret, 32 kısmi ret ve 2 adet dostane çözüm ifadesi yer almaktadır. 362 karar dosyasında 432 karar olmasının sebebi bazı kararların kısmi ret ve kısmi tavsiye niteliğinde olmasından kaynaklanmaktadır.

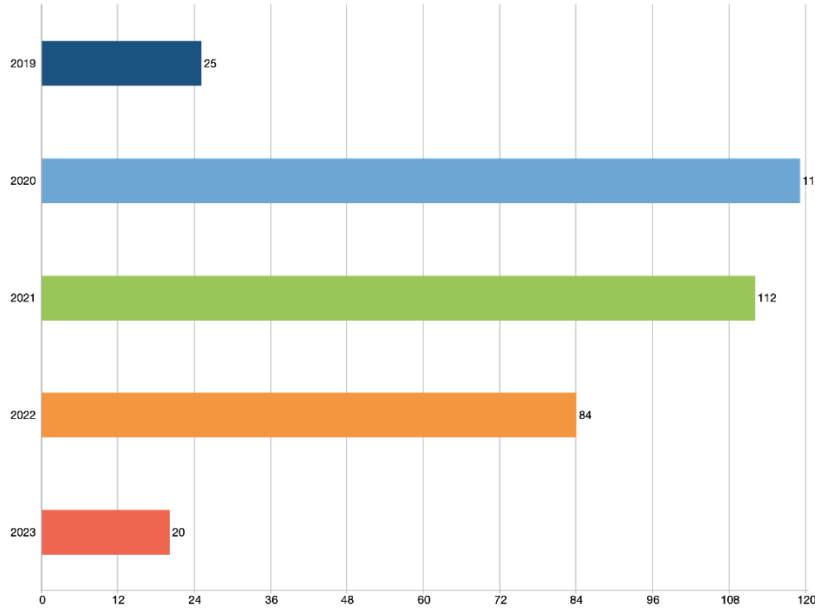
Tavsiye kararlarının çokluğu KDK’nın, belediyelerin yürüttüğü kamu hizmetlerinde iyileştirme yapılması gerektiğini düşündüğünü, ancak mevcut

uygulamaların da büyük ölçüde kabul edildiğini ifade etmektedir. Tersine, ret kararları, ilgili şikâyet ve başvuruların geçerli kabul edilmediği ve herhangi bir işleme tabi tutulmayacağını ifade eder. Kısmi ret ve kısmi tavsiye kararları ise kısmen kabul edilen durumları yansıtır, ancak bunların da kısmen uygulanmayacağı öne sürülebilir. Son olarak, dostane çözüm yaklaşımı, tarafların anlaşmasıyla sorunların çözüldüğü bir yöntem olarak öne çıkmaktadır.

Karar tarihi

Karar Tarihi kategorisi altında 5 kod oluşturulmuştur. Bunlar; 2019, 2020, 2021, 2022, 2023'tür.

Grafik 1. Tarihlere Göre Karar Sayısını Gösteren Altkodların İstatistiği Modeli

Grafik 1'e göre en fazla karar belgesi bulunan tarihler 119 karar ile 2020 ve 112 karar ile 2021 olmuştur. Karar sayılarının yıllara göre azalma göstermesinin iki sebebi olduğu düşünülmektedir. Birincisi, idarenin başvuruları sonuçlandırma süresinin önceki yıllara göre daha uzun olmasıdır. İkincisi ise, vatandaşların Kamu Denetçiliği Kurumuna olan güvenlerinin azalmasına bağlı olarak daha az başvuru yapılmasıdır.

Tablo 3'te karar teması, katılımcılara göre incelenmiştir. Buna göre 2019'da tavsiye kararı, kabul kararı, ödemede düzenleme kodlarından; 2020, 2021'de tavsiye kararı, kabul kararı, ret kararı, ödemede düzenleme kodlarından; 2022'de tavsiye kararı, kabul kararı, ret kararı, gerekli işlemlerin tesis edilmesi kodlarından; 2023 yılında tavsiye kararı, kabul kararı, ret kararı, yapı kayıt/imar sorunlarının çözülmesi kodlarından bahsedilmektedir.

Tablo 3. Yıllara Göre Karar Konusu ve Karar Türündeki Değişiklikleri Gösteren Kod Matris Tarayıcısı Modeli

Kod Sistemi	2019	2020	2021	2022	2023
▼ Karar					
▼ Karar Konusu					
Ödemede Düzenleme	9	29	34	14	1
Gerekli İşlemlerin Tesis Edilmesi	1	25	16	17	3
Yapı Kayıt/İmar Sorunlarının Çözülmesi	8	16	13	11	5
Vergi Düzenlemeleri	4	21	26	6	
Yeniden Değerlendirme	1	16	12	12	2
Altyapı Düzenlemesi	3	10	11	8	1
Düzenleyici Çalışmalar	2	7	8	7	2
Su	1	11	2	11	2
Yol/Geçit	3	8	4	5	2
Toplu Taşıma Hizmetlerinin Düzenlenmesi		5	7	3	
İptal	1	8	3	1	
Bilgilendirme		4	2	1	
Sokak Hayvanlarının Zapt Edilmesi			3	3	
Otopark Düzenlemeleri		1	1	2	1
Personel İşlemleri/Düzenlemesi		2	1	1	
▼ Karar Türü					
Tavsiye Kararı	19	79	80	52	11
Kabul Kararı	14	73	70	37	9
Ret Kararı	9	44	43	47	11
Kısmi Ret Kararı	2	6	12	10	2
Dostane Çözüm Kararı		1		1	
Σ TOPLAM	77	366	348	249	52

Tablo 4'te karar konularının karar türüne göre dağılımları görülmektedir. Buna göre tavsiye kararı en fazla ödemede düzenleme, gerekli işlemlerin tesis edilmesi, yapı kayıt/imar sorunlarının çözülmesi, vergi düzenlemeleri konusunda; kabul kararı en fazla gerekli işlemlerin tesis edilmesi, en fazla ödemede düzenleme, yapı kayıt/imar sorunlarının çözülmesi konularında; ret kararı en fazla ödemede düzenleme, yapı kayıt/imar sorunlarının çözülmesi, vergi düzenlemeleri, toplu taşıma hizmetlerinin düzenlenmesi konularında; dostane çözüm kararı ise eşit şekilde ödemede düzenleme, vergi düzenlemeleri, düzenleyici çalışmalar, yol/geçit konularında verilmiştir.

Tablo 4. Karar Konusuna Göre Karar Türünü Gösteren Karşılaştırmalı Model (Kod Matris Tarayıcısı)

Kod Sistemi	Tavsiye Kararı	Kabul Kararı	Ret Kararı	Kısmi Ret Kararı	Dostane Çözüm Kararı
▼ Karar					
▼ Karar Konusu					
Ödemede Düzenleme	76	2	11		1
Gerekli İşlemlerin Tesis Edilmesi	62	4	2		
Yapı Kayıt/İmar Sorunlarının Çözülmesi	52	2	7		
Vergi Düzenlemeleri	52		6		1
Yeniden Değerlendirme	41	1			
Altyapı Düzenlemesi	32				
Düzenleyici Çalışmalar	24	1	5		1
Su	24				
Yol/Geçit	20		5		1
Toplu Taşıma Hizmetlerinin Düzenlenmesi	14		6		
İptal	13	1	1		
Bilgilendirme	6				
Sokak Hayvanlarının Zapt Edilmesi	6				
Otopark Düzenlemeleri	4	1	3		
Personel İşlemleri/Düzenlemesi	4		1		
Σ TOPLAM	430	12	47	0	4

Katılımcı ifadelerinin yoğunluğa göre dağılımı Şekil 5'te gösterilmektedir. Büyük puntolu kodların görüntülenmesi, bu kodların daha yaygın kullanıldığı anlamına gelirken, küçük puntolu kodlar daha az kullanılan kodları ifade etmektedir.

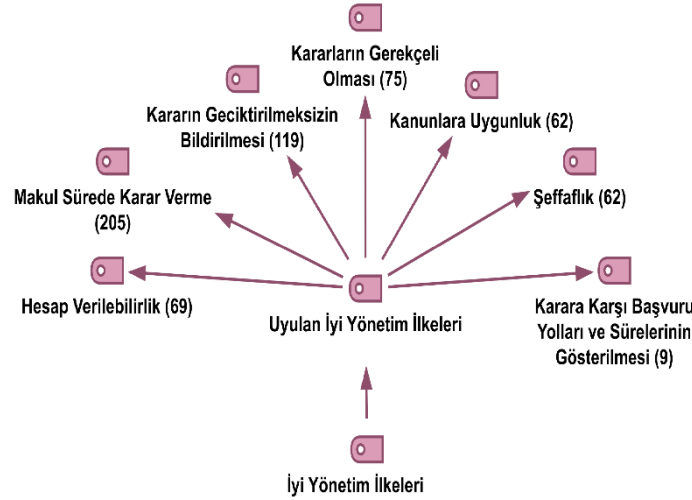
Şekil 5. Karar Temasına Ait Katılımcı İfadelerine İlişkin Kod Bulutu

İyi yönetim ilkeleri

Araştırma kapsamında ele alınan üçüncü tema olan “İyi Yönetim İlkeleri” temasına ait 2 kategori oluşturulmuştur. Bunlar; “uyulan iyi yönetim ilkeleri” ve “uyulmayan iyi yönetim ilkeleri”dir.

Şekil 6. İyi Yönetim İlkeleri Temasına Ait Hiyerarşik Kod-Alt Kod Gösterimi

Uyulan iyi yönetim ilkeleri

Şekil 6’da “Uyulan İyi Yönetim İlkeleri” kategorisi altında 7 kod oluşturulmuştur. Buna göre; kararlarda iyi yönetim ilkelerinden sırasıyla en çok “makul sürede karar verme” (205), “kararın geciktirilmeksizin bildirilmesi” (119) ve “kararların gerekçeli olması” (75) ilkelerine uyulduğu görülmektedir. Ayrıca

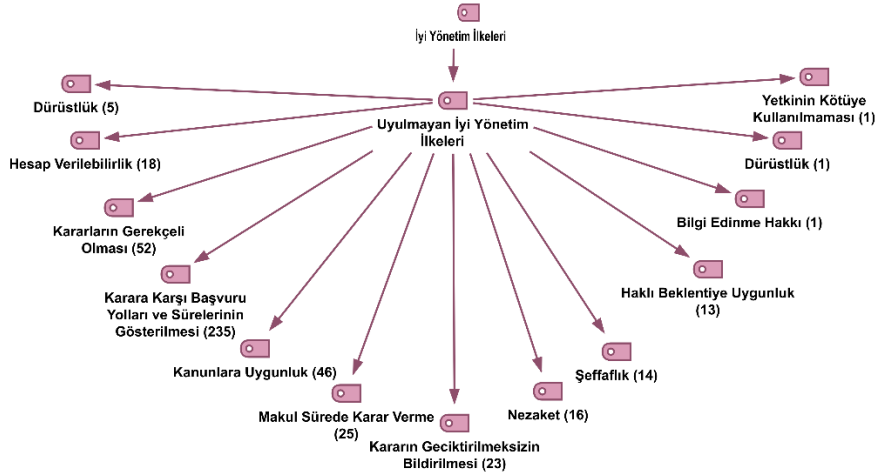

“hesap verilebilirlik” 69, “kanunlara uygunluk” ve “şeffaflık” 62, “karara karşı başvuru yolları ve sürelerinin gösterilmesi”ne ise 9 kez uyulduğu görülmektedir.

Bu ilkeler, karar süreçlerinin zamanında gerçekleşmesini, kararların gerekçeleriyle birlikte açıklanmasını, yöneticilerin kararlarının sonuçlarına karşı sorumlu tutulmasını, yasalara uygunluğu, işlemlerin şeffaf bir şekilde yürütülmesini kapsamaktadır. Bu temel ilkeler, kurumların etik değerlere bağlılığını gösterir ve paydaş güvenini artırır.

Uyulmayan iyi yönetim ilkeleri

Şekil 7. İyi Yönetim İlkeleri Temasına Ait Hiyerarşik Kod-Alt Kod Gösterimi

Uyulmayan İyi Yönetim İlkeleri kategorisi altında 13 kod oluşturulmuştur. Bunlar; karara karşı başvuru yolları ve sürelerinin gösterilmesi, kararların gerekçeli olması, kanunlara uygunluk, makul sürede karar verme, kararın geciktirilmeksizin bildirilmesi, hesap verilebilirlik, nezaket, şeffaflık, haklı beklentiye uygunluk, dürüstlük, bilgi edinme hakkı, yetkinin kötüye kullanılmamasıdır. Şekil 7'ye göre; kararlarda iyi yönetim ilkelerinden en çok “karara karşı başvuru yolları ve sürelerinin gösterilmesi”, “kararların gerekçeli olması”, “kanunlara uygunluk” ilkelerine uyulmadığı görülmektedir.

İyi Yönetim İlkeleri teması ayrıca katılımcılara göre de incelenmiştir. Buna göre 2019, 2020, 2021 ve 2022 yıllarında uyulmayan iyi yönetim ilkelerinden karara karşı başvuru yolları ve sürelerinin gösterilmesi, uyulan iyi yönetim ilkelerinden makul sürede karar verme kodlarından; 2023 yılında ise uyulan iyi yönetim ilkelerinden makul sürede karar verme, kararların gerekçeli olması kodları üzerine yoğunlaşmıştır.

Tablo 5. Karar Yıllarına Göre İyi Yönetim İlkeleri Sayılarındaki Değişikliği Gösteren Karşılaştırmalı Model (Kod Matris Tarayıcısı)

Kod Sistemi	2019	2020	2021	2022	2023
İyi Yönetim İlkeleri					
Uyulan İyi Yönetim İlkeleri					
Makul Sürede Karar Verme	13	66	67	46	11
Kararın Geciktirilmeksizin Bildirilmesi	10	33	47	27	1
Kararların Gerekçeli Olması	6	21	25	13	9
Hesap Verilebilirlik	8	28	15	16	1
Kanunlara Uygunluk	9	20	15	16	1
Şeffaflık	7	22	16	15	1
Karara Karşı Başvuru Yolları ve Sürelerinin Gösterilmesi		1	5	2	1
Uyulmayan İyi Yönetim İlkeleri					
Karara Karşı Başvuru Yolları ve Sürelerinin Gösterilmesi	22	73	80	53	6
Kararların Gerekçeli Olması		8	24	20	
Kanunlara Uygunluk	1	16	16	9	4
Makul Sürede Karar Verme		8	9	6	2
Kararın Geciktirilmeksizin Bildirilmesi	3	7	4	7	2
Hesap Verilebilirlik	3	8	5	2	
Nezaket		7		7	2
Şeffaflık	3	6	3	2	
Haklı Beklenmeye Uygunluk		8	5		
Dürüstlük		5			
Bilgi Edinme Hakkı			1		
Yetkinin Kötüye Kullanılmaması			1		
Dürüstlük			1		
TOPLAM	85	337	339	241	41

İyi Yönetim İlkeleri temasına göre katılımcı ifadelerinin yoğunluğa göre dağılımı şekil 8’de gösterilmektedir. Büyük yazı tipiyle gösterilen kodlar daha yoğun olarak kullanılan ifadeleri temsil ederken, küçük yazı tipiyle gösterilenler ise seyrek kullanılanları belirtmektedir.

Şekil 8. İyi Yönetim İlkeleri Temasına Ait Katılımcı İfadeleri Kod Bulutu

DEĞERLENDİRME

KDK’nın belediyelerin hizmetlerine ilişkin vermiş olduğu 457 kararın incelendiği çalışmada “başvuru”, “karar” ve “iyi yönetim ilkeleri” başlıklarında üç tema belirlenmiştir. Başvuru konularının %90’ını vergi/ödeme işlemleri %30, yapı kayıt/ruhsat (%14), su (%9), imar ve bayındırlık (%8), yol (%7), alt yapı (%6), toplu

taşıma (%6), kentsel dönüşüm/konut düzenleme ve satış (%4,5), çevre düzenleme (%3,5) oluşturmaktadır. Geriye kalan %10'luk dilimde hayvanlar, karar düzenleme, doğalgaz, otopark, katı atık yönetimi, personel işleri, zabıta hizmetleri, elektrik, cenaze ve defin işleri vardır. Çalışmanın kapsamı olan son beş yıla bakıldığında konularla ilgili başvuruların 2020 yılından sonra genel olarak düştüğü görülmektedir. Başvuruya konu idarelerin büyük çoğunluğunu İstanbul (%17), Ankara (%15), Manisa (%6,5), İzmir (%5) gibi büyükşehirler oluşturmaktadır.

Kararlarda belediyeler ile ilgili hizmetlerde toplamda 491 konudan bahsedilmiştir. En fazla bahsedilen konular; ödemede düzenleme (%19), gerekli işlemlerin tesis edilmesi (%13), yapı ve imar (%12), vergi düzenlemeleri (%12), yeniden değerlendirme (%9), altyapı (%7), düzenleyici çalışmalar (%6), su (%5) ve yol/geçit (%5) olmuştur. Toplu taşıma, iptal, bilgilendirme, sokak hayvanları, otopark, personel işlemleri az da olsa kararlarda yer almıştır. Anılan konularla ilgili toplamda 637 karar tesis edilmiştir. Bunların çoğunu tavsiye kararlar oluşturmaktadır (%38). Onu sırası ile kabul (%32), ret (%24), kısmen ret (%5) ve dostane çözüm (%0,31) izlemiştir. Diğer bir ifade ile başvuruların çoğunda KDK vatandaşlar lehinde bir tutum sergilemiştir. Yeniden değerlendirme, altyapı, su, bilgilendirme ve sokak hayvanları ile ilgili hiçbir ret kararı verilmemiştir. Ret karar sayısının kabul karar sayısını geçtiği tek konu otopark düzenlemeleridir.

İyi yönetim ilkeleri açısından bakıldığında tüm kararlarda 1051 kez iyi yönetim ilkelerine atıfta bulunulmuştur. İdarelerin iyi yönetim ilkelerine uyma oranı (%57) uymama oranından (%43) fazladır. En fazla atıfta bulunulan iyi yönetim ilkesi idarelerin %22 oranında uymadığı “karara karşı başvuru yolları ve sürelerinin gösterilmesi” ilkesidir. Aynı ilkeye uyulma oranı ise toplam ilkeler açısından değerlendirildiğinde %0,85 gibi düşük bir sayıdır. İlke kendi içinde değerlendirildiğinde ise %96 oranında uyulmama durumu söz konusudur. Dürüstlük, nezaket, haklı beklentiye uygunluk, bilgi edinme hakkı, dürüstlük, yetkinin kötüye kullanılması ilkelerine yapılan atıflarda iyi yönetim ilkelerine uyulmadığı görülmüştür. Ancak bunun toplam uyulmayan ilkeler içerisindeki oranı oldukça düşüktür (%8). Kararlarda; idarelerin makul sürede karar verme (%89), hesap verilebilirlik (%87), şeffaflık (%81) kararın geciktirilmeksizin bildirilmesi (%83), kararın gerekçeli olması (%59) ve kanunlara uygunluk (%57) ilkelerine büyük oranda uyduğu görülmüştür.

SONUÇ

Yönetim süreçleri, sadece yasal uyum açısından değil, aynı zamanda vatandaşların devlet organlarına olan güvenini artırmada da önemli bir rol oynamaktadır. Yönetimde meydana gelen aksaklıklar ise, ekonomik ve sosyal kalkınmayı olumsuz etkileyebileceği gibi, vatandaşların devlete olan güvenini de zedeleyebilir. Bu anlamda iyi yönetim, kamu yararını ve bireysel hakları dikkate alan bir dengenin sağlanması açısından oldukça önemlidir.

KDK, idari yargı sürecine göre daha erişilebilir ve hızlı bir çözüm yolu sunduğu için giderek daha fazla tercih edilmektedir. Özellikle KDK'nın, iyi yönetim ilkeleri çerçevesinde idari süreçleri denetlemesi ve bu yolla idareleri kaliteli hizmet sunmaya teşvik etmesi, not edilmesi gereken önemli bir husustur. KDK kararlarının, yerel hizmetlerin kalitesini doğrudan etkilemesi ve belediyelerin etkin yönetimini desteklemesi açısından önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Bu, vatandaşların günlük yaşam kalitesi ve yerel yönetimlerin işleyişi için kritik bir faktördür.

Araştırmanın bulguları, Türkiye'nin farklı şehirlerinde belediyeler tarafından sağlanan hizmetlerin çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Vergi, ödeme, yapı kayıt ve ruhsat gibi konular en fazla başvuru alan alanlar olup, en yoğun başvuruların İstanbul, Ankara, Manisa ve İzmir gibi büyükşehirlerden geldiği tespit edilmiştir. Diğer taraftan, KDK'nın genellikle vatandaş lehine tavsiye kararları verdiği, ancak otopark düzenlemeleri konusunda kabul kararlarının ret kararlarını geçmediği dikkat çekmektedir.

İyi yönetim ilkeleri açısından değerlendirildiğinde, idarelerin genellikle pozitif bir tablo çizdiği, fakat "karara karşı başvuru yolları ve sürelerinin gösterilmesi" gibi kritik alanlarda ise eksiklikler yaşanmaktadır. Kamu Denetçiliği Kurumu, kendisine yapılan başvurularda iyi yönetim ilkeleri üzerinden değerlendirme yaparken idarenin hizmet kalitesinin artması, hukukun üstünlüğünün sağlanması, şeffaf, hesap verilebilir, insan odaklı bir idarenin oluşması ve özellikle hak arama kültürünün yaygınlaşmasını sağlamaktadır. Belediyeler tarafından yürütülen hizmetlere ilişkin İyi yönetim ilkelerinin uygulanmasına ilişkin kararlar açısından, idarelerin genellikle iyi yönetim ilkelerine uyduğu, ancak "karara karşı başvuru yolları ve sürelerinin gösterilmesi" ilkesine uyulmadığı görülmektedir. Dürüstlük, nezaket ve bilgi edinme hakkı gibi ilkelerin de zaman zaman göz ardı edildiği saptanmıştır.

Sonuç itibarıyla, bu çalışma belediyelerin hizmet sunumunda öne çıkan konuları ve iyi yönetim ilkelerine ne derecede uyduklarını kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Bu veriler ışığında, şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi konuların daha fazla vurgulanması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle 2020 sonrası başvuruların azalması, vatandaşların sisteme olan güveninin sarsıldığına işaret ettiği düşünülmektedir. Bu nedenle bu çalışma, konuyla ilgili daha derinlemesine araştırmalar yapılması noktasında teşvik edici olacaktır.

Yazar Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma tek yazarlı olup katkı oranı %100'dür ve herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Aristovnik, A., Kovač, P., Leben, A., & Tomažević, N. (2018). Excellence In Public Administration: Job Satisfaction as A Factor of Good Administration. *Int. J. Human Resources Development and Management*, 18 (1-2), 127-144.

Aydın, A. H. (2011). *Türk Kamu Yönetimi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Bayrakçı, E. (2019). *Yerel Yönetimler*. Konya: Dizgi Ofset.

Bousta, R. (2013). Who Said There is a 'Right to Good Administration'? A Critical Analysis of Article 41 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union. *European Public Law*, 19 (3), 481-488.

Cambridge Dictionary. (2023). *Public Service*. 04 01, 2023 tarihinde <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/public-service> adresinden alındı

Charter of Fundamental Rights of the European Union. (2000, 12 07). 04 04, 2023 tarihinde <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012P/TXT&from=EN> adresinden alındı

Commonwealth Ombudsman. (2007). *Lessons for Public Administration*. Canberra: Commonwealth Ombudsman. https://www.ombudsman.gov.au/__data/assets/pdf_file/0029/35597/Ten-principles-for-good-administration.pdf adresinden alındı

Cuculoska, I. (2014). The Right to Good Administration of the EU: Definition, Scope and Content. *Iustinianus Primus Law Review*, 5 (2), 1-22.

EU. (2023). *The Code of Good Administrative Behaviour*. 04 04, 2023 tarihinde European Commission: https://commission.europa.eu/about-european-commission/service-standards-and-principles/ethics-and-good-administration/good-administration/code-good-administrative-behaviour-and-complaints_en adresinden alındı

Holmberg, S., & Rothstein, B. (2012). Introduction: political science and the importance of good government. S. Holmberg, & B. Rothstein içinde, *Good Government* (s. 1-12). Cheltenham: Edward Elgar.

Kaman, N. (2020). Mahalli idarelerin Yetkilerinin ve Sınırlarının Kaynağı Olarak Mahalli Müşterek İhtiyaç. *Journal of İstanbul Medipol University School of Law*, 7 (1), 73-87.

KDK. (2019). *İyi Yönetim İlkeleri Rehberi*. Ankara: KDK.

KDK. (2023). *2022 Yıllık Raporu*. Ankara: KDK.

Kristjánsdóttir, M. V. (2013). Good Administration as a Fundamental Right Good. *Icelandic Review of Politics and Administration*, 9 (1), 237-255.

Merriam-Webster. (2023). *Public Service*. 04 04, 2023 tarihinde <https://www.merriam-webster.com/dictionary/public%20service> adresinden alındı

Özer, M. A. (2019). Kamu Hizmeti Anlayışında Değişim ve Yeni Sağ Politikalar. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 8 (20), 10-42.

Özkaya, Ö. (2022). Kamu Hizmeti. V. Erat, & Y. Özkaya içinde, *Kamu Politikası Ansiklopedisi* (s. 194-198). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Özkaya, Y., & Erat, V. (2022). Türkiye’de dijital okuryazarlık çalışmaları: Literatüre dayalı nitel bir. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*(Dijitalleşme Özel Sayısı), 240-257.

PHSO. (2023). *Principles of Good Administration*. 04 04, 2023 tarihinde Parliamentary and Health Service Ombudsman: <https://www.ombudsman.org.uk/about-us/our-principles/principles-good-administration> adresinden alındı

Ponce, J. (2005). Good Administration and Administration and Administrative Procedures. *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 12 (2), 551-588.

Shittu, A. K. (2020). Public Service and Service Delivery. A. Farazmand içinde, *Global Encyclopedia of Public Administration, Public Policy, and Governance* (s. 1-8). Switzerland: Springer.

SIGMA. (2012). *Good Administration through a Better System of Administrative Procedures*. 04 04, 2023 tarihinde https://www.sigmaweb.org/publications/comments_lawadminprocedureskosovo_jn_oct2012_eng%20%20.pdf adresinden alındı

Spicker, P. (2009). The Nature of A Public Service. *International Journal of Public Administration*, 32 (11), 970-991.

The Britannica Dictionary. (2023). *Public Service*. 04 04, 2023 tarihinde <https://www.britannica.com/dictionary/public-service> adresinden alındı

TÜİK. (2023, 02 06). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2022*. 04 01, 2023 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2022-49685> adresinden alındı

Ulusoy, A. (2004). *Kamu Hizmetleri İncelemeleri*. Ankara: Ülke Kitapları.

UN. (2019). *World Urbanization Prospects 2018*. New York: United Nations.

UN-Habitat Core Team. (2022). *World Cities Report 2022*. Nairobi: United Nations Human Settlements Programme.

Yılmaz, D. (2008). Türk Hukukunda Kamu Hizmeti Kavramı ve Kriterleri. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* , 12 (1-2).